3.30.1900.

Library of the Theological Seminary,

PRINCETON, N. J.

Purchased by the
Mrs. Robert Lenox Kennedy Church History Fund.

DA 209 .T4 .B5 1875 v.3
Robertson, James Craigie,
1813-1882.
Materials for the history of
Thomas Becket

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/materialsforhist03robe

RERUM BRITANNICARUM MEDII ÆVI SCRIPTORES,

OR

CHRONICLES AND MEMORIALS OF GREAT BRITAIN AND IRELAND

DURING

THE MIDDLE AGES.

39877.

THE CHRONICLES AND MEMORIALS

OF

GREAT BRITAIN AND IRELAND

DURING THE MIDDLE AGES.

PUBLISHED BY THE AUTHORITY OF HER MAJESTY'S TREASURY, UNDER THE DIRECTION OF THE MASTER OF THE ROLLS.

On the 26th of January 1857, the Master of the Rolls submitted to the Treasury a proposal for the publication of materials for the History of this Country from the Invasion of the Romans to the reign of Henry VIII.

The Master of the Rolls suggested that these materials should be selected for publication under competent editors without reference to periodical or chronological arrangement, without mutilation or abridgment, preference being given, in the first instance, to such materials as were most scarce and valuable.

He proposed that each chronicle or historical document to be edited should be treated in the same way as if the editor were engaged on an Editio Princeps; and for this purpose the most correct text should be formed from an accurate collation of the best MSS.

To render the work more generally useful, the Master of the Rolls suggested that the editor should give an account of the MSS. employed by him, of their age and their peculiarities; that he should add to the work a brief account of the life and times of the author, and any remarks necessary to explain the chronology; but no other note or comment was to be allowed, except what might be necessary to establish the correctness of the text.

The works to be published in octavo, separately, as they were finished; the whole responsibility of the task resting upon the editors, who were to be chosen by the Master of the Rolls with the sanction of the Treasury.

The Lords of Her Majesty's Treasury, after a careful consideration of the subject, expressed their opinion in a Treasury Minute, dated February 9, 1857, that the plan recommended by the Master of the Rolls "was well calculated for the accomplishment of this important national object, in an effectual and satisfactory manner, within a reasonable time, and provided proper attention be paid to economy, in making the detailed arrangements, without unnecessary expense."

They expressed their approbation of the proposal that each Chronicle and historical document should be edited in such a manner as to represent with all possible correctness the text of each writer, derived from a collation of the best MSS., and that no notes should be added, except such as were illustrative of the various readings. They suggested, however, that the preface to each work should contain, in addition to the particulars proposed by the Master of the Rolls, a biographical account of the author, so far as authentic materials existed for that purpose, and an estimate of his historical credibility and value.

Rolls House,
December 1857.

MATERIALS FOR THE HISTORY

OF

THOMAS BECKET,

ARCHBISHOP OF CANTERBURY,

(CANONIZED BY POPE ALEXANDER III., A.D. 1173.)

EDITED

BY

JAMES CRAIGIE ROBERTSON, M.A.,

CANON OF CANTERBURY.

VOL. III.

(WILLIAM FITZSTEPHEN, HERBERT OF BOSHAM.)

PUBLISHED BY THE AUTHORITY OF THE LORDS COMMISSIONERS OF HER MAJESTY'S TREASURY, UNDER THE DIRECTION OF THE MASTER OF THE ROLLS.

LONDON:
LONGMAN & Co., PATERNOSTER ROW; TRÜBNER & Co., LUDGATE HILL:
ALSO BY PARKER & Co., OXFORD;
MACMILLAN & Co., CAMBRIDGE;
A. & C. BLACK, EDINBURGH; AND A. THOM, DUBLIN.

1877.

Printed by
EYRE and SPOTTISWOODE, Her Majesty's Printers.
For Her Majesty's Stationery Office.

CONTENTS.

Page

INTRODUCTION - - - - - - - xiii
I. William Fitzstephen - - - - - - *ib.*
II. Herbert of Bosham - - - - - - xvii

VITA SANCTI THOMÆ, CANTUARIENSIS ARCHIEPISCOPI ET MARTYRIS, AUCTORE WILLELMO FILIO STEPHANI.

Prologus - - - - - - - - 1
Descriptio nobilissimæ civitatis Londoniæ - - 2
De dispositione urbis - - - - - 5
De ludis - - - - - - - - 8

Willelmus Filius Stephani, Civis Londoniensis, de Vita et Passione Sancti Thomæ, Archiepiscopi et Martyris - 13
De pueritia ejus - - - - - - 14
Quomodo venit ad curiam Theobaldi archiepiscopi - 15
De nobilitate clericorum curiæ - - - - 16
De persecutione Rogeri postea archiepiscopi - - *ib.*
De statura illius et moralitate - - - - 17
Qualiter primum crevit in reditibus - - - *ib.*
Qualiter factus est cancellarius - - - - *ib.*
De pace reddita Angliæ, ejectis Flandrensibus - - 18
De honore et mensa domus cancellarii - - - 20
Qualiter nutriebat filios nobilium - - - - 22
Qualiter cancellarius regi servierit in sua guerra de Tolosa - - - - - - - 33
Item qualiter se habuerit in guerra Francorum - - 34
De electione cancellarii in archiepiscopum - - - 35
De tentatione diaboli per malos et injustos homines facta 41
De concilio apud Clarendone habito - - - 46
De concilio apud Norhamptonam habito - - - 49
Qualiter archiepiscopus discessit a curia, die septima concilii, non impetrata licentia - - - - 69
Quam honorifice suscepit eum pius comes Flandriæ et personæ terræ illius; et postmodo rex Franciæ et tota illa nobilis Gallia - - - - - - 71

Page

Qualiter archiepiscopus venit ad curiam domini papæ, videntibus aliquibus ex nunciis domini regis Anglorum; nam ad curiam illam miserat - - - - - 74
De confessione sancti Thomæ domino papæ facta, et quomodo archiepiscopium refutavit - - - 76
Qualiter rex Francorum suscepit sanctum Thomam postquam summotus fuerat a Pontiniaco, fervescente ira regis Anglorum - - - - - - - 84
De ultimo colloquio, ubi pax formata est inter archiepiscopum et regem Anglorum, annuente clero et populo totius regni - - - - - - - 107
Qualiter navem ascendit, et ubi sit appulsus, et quos ibi contra se invenerit - - - - - - - 118
Qualiter ire voluit Wintoniam, regem visitare juniorem, sed prohibitus est per Gocelinum fratrem reginæ in Suthewercha juxta Londoniam - - - - - 121
Quomodo dimisit a se milites et omnes suos præter clericos suos et domesticam familiam suam, sine qua esse non potuit - - - - - - - - 126
Quomodo impii grassatores depopulati sunt omnem supellectilem sancti archiepiscopi, eo in ecclesia sua crudelissime et impiissime interfecto - - - - - 144
Qualiter egerunt circa sanctum Dei Thomam monachi, clerici, et servientes, postquam ministri diaboli exierant de ecclesia - - - - - - - - 147

VITA SANCTI THOMÆ, ARCHIEPISCOPI ET MARTYRIS, AUCTORE HERBERTO DE BOSEHAM.

Epistola Herberti de Boseham ad Baldewinum Cantuariensem Archiepiscopum et ad ejus catholicos successores - - 155
In hanc Martyris Historiam argumentum - - - 157

Capitula Primi Tomi - - - - - - - 159

1. [De consuetudine ecclesiastica qua sanctorum patrum vita describitur, et quare] - - - - *ib.*
2. De Domini pietate super Thoma - - - 161
3. De viri pueritia et adolescentia - - - *ib.*

Capitula Secundi Tomi - - - - - - 163

1. Quod juvenis factus creverit sicut ætate et gratia apud homines, apud Dominum non adeo - - *ib.*
2. De continentia Thomæ cum juvenis - - - 166
3. De sæcularibus quibus obsequebatur - - - 167
4. De archipræsule Theobaldo ad quem se transtulit - *ib.*
5. De gratia quam consecutus est in obsequio - - 168

Page
6. Quomodo archilevita factus - - - - 168
7. Qualis cum archilevita - - - - - 172
8. Quomodo translatus et cancellarius factus - - *ib.*
9. Qualiter pro tempore levitam exuerit - - - 173
10. Quibus gratiarum donis regis gratiam sit adeptus - 174
11. Quantus in cancellaria fuerit - - - - 175
12. De aulicorum invidia - - - - - 177

Capitula Tertii Tomi - - - - - 178
1. Qualiter Cantuariensi archipræsule Theobaldo defuncto rex cancellarii sui promotionem in sede metropolitana desideraverit - - - - - 180
2. Qualiter cancellarius electus - - - - 182
3. Qualiter electus ad se sit reversus - - - 185
4. Quam magnifice fuerit consecratus - - - 187
5. Quare vereatur discipulus consecrati virtutes describere 189
6. Quomodo exuto veteri novum hominem induerit - 192
7. De prima pontificis mensa corporali, quod est mandatum novum - - - - - - 198
8. De secundâ mensa pontificis corporali, quod est mandatum secundum - - - - - 202
9. De tertia mensa pontificis et corporali, quod est mandatum tertium - - - - - - *ib.*
10. De quarta mensa corporali; sed prius de duplici pontificis mensa spirituali, scilicet de mensa sacræ Scripturæ et de mensa altaris - - - 203
11. Prius hic de mensa sacræ Scripturæ - - - 204
12. De eruditis Thomæ - - - - - 206
13. Secundo hic de mensa altaris - - - - 208
14. Qualis fuerit in auditorio - - - - 219
15. Qualis fuerit in mensa corporali - - - 226
16. De sobrietate pontificis - - - - - 231
17. Qualis fuerit in ordinibus - - - - 238
18. Cur in describendis operibus pontificis moretur - 247
19. De prædiis quæ repetebat a laicis - - - 250
20. De profectione ejus ad concilium Turonense - - 253
21. De duobus electis in pontifices - - - - 258
22. De initio dissensionis inter regem et archipræsulem - 264
23. Qualiter rex allegat pro populi sui pace - - 266
24. Qualiter archipræsul contra allegat pro cleri sui libertate - - - - - - 268
25. De munitionibus quas rex ab archipræsule repetit, et episcopis eum deserentibus - - - 275
26. Quomodo episcopi archipræsulem deseruerint - 276
27. De sapientibus ut mala faciant - - - 277

Page
28. De vocatione archipræsulis apud Clarendune - - 278
29. De consuetudinibus exactis - - - - 280
30. De archipræsulis mæstitia et planctu - - - 289
31. Quomodo archipræsul a viro apostolico sit absolutus - 292
32. De citatione archipræsulis apud Norhamtune - - 296
33. De opere primæ diei qua ad concilium venit - - *ib.*
34. De opere secundæ diei - - - - - 298
35. De opere tertii diei - - - - - 299
36. De opere diei ultimi - - - - - 301
37. Oratio archiepiscopi ad episcopos - - - 302
38. De inita archipræsulis fuga - - - - 312

Capitula Tomi Quarti - - - - - 316
1. De fuga Thomæ, et quod evangelica fuerit - - 318
De fuga spirituali, qua non pastor fugit, sed mercenarius - - - - - - - 320
2. Quid sit gestum in curia, cognita archipræsulis fuga 322
3. De itinerario Thomæ fugientis - - - 323
4. Quomodo Thomas fugiens in fractione panis ab hospite suo agnitus sit - - - - - 326
De corporali archipræsulis forma - - - 327
5. Quare jam in transmarinis se adhuc absconderit - 328
6. De loco ubi discipulus reversus est ad magistrum - 329
7. Qualiter naufragantibus adversariis archipræsul applicuerit - - - - - - - 330
Qualiter nuncii regis et post nuncii archipræsulis ad regem Francorum venerint, et qualiter excepti - 332
8. Quomodo nuncii archipræsulis ad virum apostolicum venerint, et qualiter excepti - - - - 334
Quæ objiciant archipræsuli regis nuncii coram viro apostolico - - - - - - - 335
9. Qualiter nuncii regis in Angliam reversi, et archipræsul a rege Francorum sit exceptus - - 338
10. Qualiter exceptus archipræsul a viro apostolico, et de exsilii sui causa - - - - - 340
11. Qualiter correptus a cardinalibus quod tempore schismatis contra regem se erexerit - - - 343
Qualiter archipræsul cardinalibus ad objecta responderit - - - - - - - 344
12. Qualiter archipræsul Pontiniacum ad peregrinandum elegerit - - - - - - - 357
13. De expulsis ab Anglia et proscriptis pro archipræsule 358
De sermone exhortatorio quo eruditi archipræsulis ipsum sunt allocuti - - - - - 362
Responsum archipræsulis ad eruditos suos - - 366

Page

14. Qualiter archipræsul cœpit arctius vivere - - 376
Exhortatio discipuli ad archipræsulem - - - 377
15. Qualiter secundo peregrinationis suæ anno apprehenderit archipræsulem justitiæ zelus - - - 380
Deliberatorius archipræsulis sermo ad suos - - 381
16. Qualiter rex primo sit conventus - - - 383
Qualiter secundo sit conventus - - - 384
17. Qualiter arctetur archipræsul rege adhuc incorrecto - 385
18. De appellatione regis ad Romanum pontificem - 392
Qualiter archipræsul cum suis deliberat an sit appellationi deferendum - - - - - 394
19. Qualiter archipræsul et rex ad virum apostolicum mittunt - - - - - - - 394
Qualiter archipræsul amotus est a Pontiniaco - 397
De deliberatorio archipræsulis sermone cum suis - 399
De responso discipuli - - - - - 400
20. Qualiter archipræsul a Pontiniaco recedens Senonis ad peregrinandum a rege Francorum sit exceptus - 402
De somnio archipræsulis in recessu a Pontiniaco - 405
21. Qualiter archipræsul Senonis a Francis sit exceptus - 407
De commendatione Francorum - - - *ib.*
22. De Romipetis archipræsulis reversis, et adventu cardinalium ad pacem - - - - - 408
23. Qualiter archipræsul multos de aulicis anathematizavit 413
24. Qualiter secundo rex et archipræsul ad virum apostolicum mittunt - - - - - - 415
25. Qualiter arctabatur Romanus pontifex præ nuntiis regis et archipræsulis sibi adversantibus - - 417
26. De quodam regum colloquio, ubi pax nostra stetit pro hoc adjecto, scilicet *salvo honore Dei* - - 418
De verbo discipuli in recessu ad magistrum - - 430
27. Qualiter archipræsul confortaverit suos in via - 432
Qualiter archipræsuli cessit ad gloriam quod mundus reputaverat in ignominiam - - - - 438
28. Qualiter rex et archipræsul tertio mittunt ad virum apostolicum, et de a latere suo missis ad pacem - 440
29. Qualiter Anglorum rex venit in Franciam, et qualiter tunc pax archipræsulis stetit pro pacis osculo negato - - - - - - - 445
De restitutione ablatorum postulata a rege - - 448
De cautione pacis postulata a rege - - - 449
Sermo eruditorum archiepiscopi ad ipsum - - 451
Archipræsulis responsum ad suos - - - 456
30. Qualiter archiepiscopus quinto ad Romanum pontificem miserit - - - - - - - 458

CAPITULA TOMI QUINTI.

		Page
1.	De pace inter regem et archipræsulem reformata	466
2.	De nuntiis ejus ad regem missis	467
3.	De primo accessu ejus post pacem ad regem	468
4.	De secundo accessu ejus ad regem	470
5.	De præparatione ejus ad patriam	471
	Responsum discipuli consulti a magistro	473
6.	De ingressu ejus in mare	476
7.	De his quæ in initio ingressus ejus in terram gesta	477
8.	De episcopis regem iterum contra archipræsulem instigantibus	481
9.	De gestis ejus in die Natalis	484
10.	De recessu discipuli ab eo	485
11.	De ira regis iterata et adventu carnificum	487
	CAPITULA TOMI SEXTI	490
1.	[De militibus armatis irruentibus in palatium, et de ingressu athletæ Domini in ecclesiam]	491
2.	De occursu athletæ Domini	492
3.	De excusatione discipuli quod in describendo certamine sit prolixior	495
4.	De martyrio et martyrii modo	498
5.	De athletæ inhibitione imperiosa	499
6.	De iterata discipuli excusatione	503
7.	Quod discipulus finem martyrii invitus describat	504
8.	De ultima viri consummatione	506
9.	De virtute patientiæ viri	507
	De gladio fracto	508
	De trucidati corporis compositione in ipso martyrii articulo	*ib.*
	De enormitate sacrilegii	509
10.	De spoliis et vestimentis quæ partiti sunt inter se	513
11.	De martyrio cognito in Jerusalem infra dies quindecim	514
12.	De convenientia mortis Christi et christi Domini	517
13.	De gestis post martyrium	518
14.	De forma jam exanimis corporis	519
15.	Qualiter sancti viri corpus sit deductum ad tumulum	521
	CAPITULA TOMI SEPTIMI	523
1.	De CATALOGO ERUDITORUM Thomæ	*ib.*
2.	Ne quis hanc martyris historiam mutilet deprecatur	532
3.	Legentium hanc historiam orationibus se commendat	534

EXCERPTA EX HERBERTI DE BOSEHAM LIBRO MELORUM.

		Page
I.	Prologus	535
II.	De morte carnificum	536
III.	De Christianissimo Francorum rege peregre proficiscente ad martyrem	538
IV.	De illustri Anglorum rege triumphato per martyrem	539
	De nuntiis ad Romanam ecclesiam a rege missis post martyrium	543
	De prima dissensione orta inter regem patrem et regem filium	544
	De prima peregrinatione regis ad martyrem, et causa peregrinationis	*ib.*
	Qualiter rex peregrinus Cantuariam intraverit	545
	Quod rex consuetudines illas malas quæ exsilii et martyrii causa fuerunt, abdicaverit	546
	Qualiter rex a peregrinatione revertens Cantuariam exierit	*ib.*
	De hostibus a rege post peregrinationem suam cito triumphatis per martyrem	547
	De somnio martyri adhuc exsuli prophetice ostenso quasi rebellionis hujus et pacis prophetia	548
V.	[Quod Gualenses aquæ sancti Thomæ detulerint]	551
VI.	De pixidibus prius gestatis	552
VII.	[Conqueritur discipulus de sorte sua post magistri excessum]	553

INTRODUCTION.

INTRODUCTION.

THIS volume contains the Lives of Archbishop Becket by William Fitzstephen and Herbert of Bosham, with so much of Herbert's "Book of Melodies" as it seems expedient to include in the present collection.

I.

W. Fitzstephen's claims to connexion with Becket.

The claim advanced by William Fitzstephen to an intimate connexion with the subject of his biography rests on many and various grounds. He describes himself in the Prologue[1] as the archbishop's fellow-citizen and chaplain, as an inmate of his household, as having performed the functions of remembrancer in his chancery and of sub-deacon at mass in his chapel, as reading documents in his court, and sometimes taking the part of an advocate before him; as having attended on him at the council of Northampton, as having been present at his death, and as having witnessed with eyes and ears many other things which the narrative relates. He tells us that in the hall at Northampton he sat at his patron's feet, and remonstrated against the violent advice which was offered by Herbert of Bosham;[2] that he conversed with the archbishop in St. Andrew's monastery on the evening after the terrible scene in the castle;[2] that during the exile he visited his old master at Fleury on the Loire, and reminded him of a sign which had passed between them at Northampton, when the king's officers

[1] P. 1.

[2] P. 58.

had forbidden Fitzstephen to speak;[1] that on the day of the murder he remained in the chamber with the archbishop after the first stormy interview with the knights,[2] and that he was one of three who, while the rest of the clerks took to flight, continued by the martyr until the end—Robert of Merton, the old chaplain and confessor, and Edward Grim being the others.[3]

He is not mentioned by contemporaries.

It is, however, remarkable that the name of Fitzstephen nowhere occurs in the contemporary writings of the Becket cycle. He is not mentioned in Herbert's "Catalogus Eruditorum," where the archbishop's noted followers in general are enumerated and described. His presence and his close adherence to his patron at the Northampton trial and at the martyrdom have no other evidence than his own; there is, in short, no notice of him either as an actor in the story or as a biographer;[4] and he is unknown to the compilers of the "Quadrilogus."

How is this to be accounted for?

Yet the suspicions which might arise from this silence of other writers concerning Fitzstephen appear to be quite untenable. His book itself has every appearance of genuineness, and the manuscripts of it reach back almost to the time which is claimed for the composition of it.[5] We must therefore endeavour to account for the absence of his name from contemporary writings by some other theory than that of supposing the Life to be spurious. And perhaps an explanation may be found in the conjecture that Fitzstephen may have offended the archbishop's more thorough-going partisans by con-

[1] P. 59.

[2] P. 136.

[3] P. 139.

[4] In later times this William has often been confounded by bibliographers and others with his namesake, the monk of Canterbury (see *e.g.*, Bale, 364; Pits, 256; Cave, ii. 251; Oudin, ii. 1517–8); but now that William of Canterbury's contributions to the history are published, such mistakes may perhaps be fairly regarded as impossible for the future.

[5] See Sir T. D. Hardy's "Catalogue of Materials for British History," ii. 330–1.

duct which they regarded as unfaithful to the cause of the church.

That the biographer was not indifferent to the splendours and enjoyments of the world may fairly be inferred from many passages, such as his description of the magnificence which his hero, as chancellor, displayed on an embassy to France,[1] and the delight with which he dwells on the beauty of the horses which the archbishop, after his return from exile, intended to send as a gift to the younger King Henry.[2] He tells us that, while Becket's clergy and friends in general were banished, he himself obtained leave to remain in England, by presenting to Henry II. a rhymed Latin poem of his own composition,[3] in which the spirit of a courtier is strongly marked,—a course which shows no zealous desire to share the inconveniences of a close adherence to his patron, or to the cause of which the archbishop was the foremost champion. The expedition to Rome, which gave Fitzstephen an opportunity for visiting his old master at Fleury, may perhaps be most probably accounted for by supposing that he was one of the many envoys who were employed by the king on missions to the pope.[4] And, as Mr. Foss remarks, "Fitzstephen's Life of Becket "is remarkable for being written in a calmer style than "that of other partisans, and for not attempting to im-"plicate the king in authorising the murder."[5] These circumstances seem to make it not improbable that Mr. Foss was right in identifying the author of the Life with a person of the same name who in the very year after the murder of the archbishop was appointed sheriff of Gloucestershire, and who afterwards became one of the king's justices itinerant,[6]—an office for which the biographer William Fitzstephen may have been fitted by the legal training which he had received under his

[1] Pp. 29–32.
[2] P. 122.
[3] Pp. 78–81.
[4] See p. 396.
[5] Judges of England, i. 373.
[6] Ib., 372–3.

former master. If this identification may be accepted, the silence of Fitzstephen's contemporaries as to his acts and as to his writings may be explained by their anger against him as a deserter from the hierarchical party to the service of the crown.

Death of Fitzstephen.

The death of Fitzstephen is referred by Mr. Foss [1] (on what authority I know not) to the year 1191.

Editions of his writings.

The first portion of Fitzstephen's work which appeared in print was his "Description of London," which was published in Latin and in English by Stow.[2] The Description is also found in vol. viii. of Leland's "Itinerary," edited by Hearne;[3] and in 1774 appeared a separate edition of the tract, with a translation and notes by "an "Antiquary," who is known to have been the Rev. Samuel Pegge. Of the "Life," properly so called, some passages were published by Hearne in the third volume of Leland's "Collectanea"[4] (A.D. 1715), and the first edition of the whole was given in Sparke's collection of English Historians (A.D. 1723). Dr. Giles included both the Description and the Life in the first volume of his "Sanctus Thomas Cantuariensis" (A.D. 1845), and this text was reproduced in vol. exc. of the Abbé Migne's Latin "Patrologia" (A.D. 1854).

Varieties of text in MSS.

In the MSS. of Fitzstephen there are considerable differences of text, some containing passages which do not appear in the others. Of these passages, some are taken from other known books; and the awkwardness with which they are inserted (often to the interruption of the narrative) seems to prove that they were not borrowed by the author himself, but were interpolated by transcribers, as tending to complete his story. In other cases, however, it would seem that a passage which is not common to all the MSS. is really the work

[1] Judges of England, i. 373.

[2] Survey of London, ed. Strype, vol. ii., Append. 9, *seqq.* The original edition was of 1598.

[3] Pp. 37, *seqq.*, ed. 3, Lond. 1769. The date of the first edition was 1710.

[4] Pp. 420–5, ed. 2, Lond. 1774.

of Fitzstephen, and that its absence in some copies is to be accounted for by supposing either that it was a later addition by the author, or that the transcribers of the copies in which it does not appear considered it superfluous for their special purpose.[1]

A list of the MSS. which have been used for this edition will be found at p. 1; and it may be well to mention that that which is now in the Douce collection at Oxford formerly belonged to Lessness Abbey, near Erith, the religious house founded in honour of St. Thomas by one who had formerly been among his chief opponents, the justiciar Richard de Luci.

II.

Herbert of Bosham.

Herbert of Bosham is supposed to have been a native of the place in Sussex from which he derives his name. His father (as we learn from a passage which will be quoted hereafter) became a priest, and hence it was naturally inferred by contemporaries that Herbert shared such discredit as was attached to the offspring of a celibate clergy; but in reality his birth took place before his father entered into holy orders, and he was probably the issue of a lawful marriage.[2] We are not told when or by what means he was introduced into the household of Archbishop Becket: but the first mention of a connexion between the two appears to show that, as early as the time of the archbishop's promotion, Herbert was already deeply in his confidence; for he relates that, as the primate-elect was on his way to Canterbury for consecration, he privately desired the future biographer to report to him any censures which might be uttered on his conduct, and to admonish him of anything which Herbert himself might regard as faulty in it.[3]

We next find Herbert attending his patron at the

[1] As examples may be mentioned the section numbered 49 (pp. 59–61), and those numbered 70 and 71 (pp. 78–81).

[2] See below, p. xix.

[3] P. 186.

council of Tours,[1] and also at that of Clarendon, after which he is represented as comforting him when distressed on account of his compliance with the king's requirements.[2] He then appears at the primate's side throughout the anxious and terrible last day of the council of Northampton;[3] and Fitzstephen (who on this occasion describes him as Becket's "master in the sacred "page") tells us that Herbert suggested a resort to excommunication, while he himself recommended a gentler course, as more agreeable to the example of the saints and to the precepts of the fathers.[4] The same biographer relates that, when the archbishop had made his escape from the uproar of his enemies within the hall, and was about to return on horseback to his lodging in St. Andrew's monastery, he took up Master Herbert behind him;[5] but this circumstance does not appear in Herbert's own narrative, which even seems inconsistent with it.[6] When about to leave Northampton, with the intention of making his way secretly to the sea-coast and of thence passing over to the continent, the archbishop charged Herbert to collect so much of his revenues as might be possible at Canterbury, and to meet him again at St. Bertin's, near St. Omer;[7] and this charge was duly executed.[8]

During the exile Herbert was either in attendance on the archbishop, or actively engaged in his service elsewhere. He assisted him in his studies,[9] and was often employed to compose letters for him, some of which, after having been written with a view of being sent forth in the archbishop's name, were set aside in the draft, probably as being too vehement.

On one occasion we are able, by means of Fitzstephen's narrative, to catch a glimpse of Herbert as he appeared

[1] Pp. 254–5.
[2] Pp. 289–292.
[3] Pp. 58, 307–310.
[4] P. 58.
[5] P. 68.
[6] "Cum jam essemus in equis," p. 310.
[7] P. 313.
[8] P. 329.
[9] P. 376.

to others. It had been arranged that some of the archbishop's clerks should wait on King Henry, in order to solicit a restoration of their confiscated revenues; and after John of Salisbury had been heard, Herbert was summoned. "Now you will see a proud fellow come in," said the king to those around him. Herbert is described as tall and handsome, wearing a coat of green cloth of Auxerre, with a cloak of the same hanging down to his heels "after the fashion of the Germans," with suitable ornaments. His language was such as to provoke the king to express indignation that "this son of a priest" should disturb the peace of the kingdom; to which Herbert replied, "I am not a priest's son; for I was not "begotten in priesthood, although my father afterwards "was a priest; nor is one a king's son, unless his father "was a king when he begot him." On this, one of the barons who were present said, "Whosesoever son he be, I "would give half my land that he were mine;" but Herbert's language and deportment, and especially his reference to the fact that the king's father had not been a king, naturally exasperated Henry, and contributed to the failure of the negotiation.[1]

When the archbishop, at the approach of Whitsun-tide, 1166, proceeded to Vezelay, where he pronounced ecclesiastical censures on the king's advisers and threatened Henry himself, Herbert was one of those who attended him; but although he always appears as an adviser of the boldest measures (as at Northampton, and afterwards at Montmirail),[2] he tells us that the object of the journey to Vezelay was concealed from himself and his companions, so that the denunciations took them by surprise.[3] When King Henry, in retaliation for the sentences uttered at Vezelay, procured the removal of Becket from Pontigny, Herbert accompanied his patron

[1] Pp. 99–101.
[2] Pp. 58, 422, &c.
[3] Pp. 391–2.

to the abbey of St. Columba, at Sens;[1] and there it would seem that he chiefly lived during the remaining four years of the exile.

After the reconciliation at Freteval, Herbert was sent with John of Salisbury to press on the king the archbishop's claims to a restoration of property, but their representations were ineffectual.[2] He urged his master's return to England, in opposition to more cautious or timid counsels, and in disregard of warnings and apprehensions;[3] and he was present at the service on Christmas day, when the archbishop fulminated fresh anathemas against his opponents.[4] Two days later he was despatched as an envoy to the king of France, the archbishop of Sens, and other important persons abroad. When the mission was announced to him, he expressed a belief that he was never again to see his master alive; and the archbishop, while he confirmed this apprehension, insisted on sending him out of the way of danger, because his zeal for the church's cause had made him especially obnoxious to the king.[5] In consequence of this employment, Herbert was absent from Canterbury at the time of the archbishop's murder.[6]

Of the biographer's later history but little is known. He has been represented by some writers as having become archbishop of Benevento, or Cosenza, or Compsa, as

[1] Pp. 403–7.

[2] P. 468.

[3] P. 473.

[4] P. 484.

[5] Pp. 485–6. Long before this, a friend had written to Becket, "Magistrum Herbertum Dominus "eripuit de manibus quærentium "eum. Qui certo pro negotio tam "modico tantum non debuerat sub- "iisse periculum. Stultum est "enim ibi esse audacem, ubi effec- "tum operis nec magnæ gloria "laudis nec multi emolumenti "gratia concomitat." (Epp., ed. Lupus, p. 70.) About the same time Nicolas of Rouen wrote, "Sa- "tis apud vos credimus esse cog- "nitum, puerum qui regi litteras "tradidit in arcto fuisse positum, "digitis ad oculos eruendos appo- "sitis usque ad effusionem san- "guinis, et aqua calida per os "injecta, donec confiteretur se lit- "teras a magistro Heriberto acce- "pisse." Ib., 72.

[6] See his lamentation over this, p. 502.

a cardinal of the Roman church, and even as having attained the papacy under the name of Urban III.;[1] but such mistakes, which have arisen out of some strange confusion between him and other men, need not be here refuted. His name appears in the correspondence of Master David, a person who is sometimes mentioned in the old collections of epistles, but whose character as a busy agent of greater men, and an indefatigable hunter after church preferment, has been for the first time made known to the world by his letters published in Liverani's "Spicilegium."[2] The occasion of this mention is connected with some payment on account of the church of Dodington, near Faversham, which Herbert then held;[3] but the circumstances and the merits of the case are not easy to be understood.

It would seem that Herbert's later life was for the most part spent abroad; for he speaks of himself as having sojourned in the "British world" for a time while employed in the composition of his biography,[4] and this was probably a visit undertaken for the purpose of collecting materials. He tells us that on some occasion after his patron's death he was admitted to a conversation with Henry II., when he freely questioned the king as to the share which he was supposed to have had

[1] See Pits, 244; Ciacon. de Vitis Pontificum, i. 1094; Cave, ii. 247; Ughelli, Italia Sacra, vi. 811, viii. 123, ix. 194; Godwin de Præsulibus, 786; R. H. Froude's Remains, iv. 116. These mistakes seem to have originated in a misunderstanding of Herbert's "Catalogus Eruditorum," as given in the Quadrilogus. On the other hand, Laurence Wade, a monk of Christchurch, Canterbury, who, in the end of the fifteenth century, composed a Life of St. Thomas in English verse, and professes to have "taken for his cheffe auctor Master Herbert Bosham," describes him as "a brother of Christes Church in Canterbury" (Hardy's Catalogue, ii. 363); but for this there is probably no authority. Although Herbert speaks of the church of Canterbury as his mother (p. 553), he seems to have been a secular, not a monk.

[2] "Spicilegium Liberianum," Florence, 1863. Master David's letters were taken by Mgr. Liverani from the Vatican MS., No. 6024. For some account of the writer and his character see Prof. Stubbs's Preface to R. de Diceto, vol. i., pp. li-liii, and Liverani, Spicil. Liber., p. 603.

[3] Spicil. Liber., p. 614.

[4] P. 553.

in instigating the murder, and received from him an account of the coincidence in time between his penance at the martyr's tomb and the capture of the King of Scots at Alnwick.[1]

Date of his work.

The date at which Herbert's biography of St. Thomas was composed is more than once mentioned by himself. In one place he tells us that he was writing in the fourteenth year after the murder of the archbishop;[2] in another place, he names the fifteenth year;[3] and, as he states that the death of King Henry's son Geoffrey (August 18, 1186)[4] took place while he was engaged on the work,[5] it would seem that the composition of it extended into the sixteenth year.[6] He laments that most of those who had been associated with him as witnesses of the things which he records were dead;[7] and among these was Edward Grim, who had been so conspicuous for his courage on the day of the martyrdom. But, in addition to the loss of those who were no more, Herbert complains that he was neglected and even avoided by the survivors; that the bishops especially treated him with coldness,—possibly (he suggests) from fear that the king's anger of former days against him might still be unappeased; that, while the lifeless relics of his master were eagerly treasured up, the living relic, the old and faithful servant of the saint, perhaps even because of his long, hard, and devoted service, was disregarded.[9]

It may be that this neglect on the part of the hierarchical party may have had a share in producing his

[1] P. 541.

[2] P. 192.

[3] P. 497.

[4] R. de Diceto, ii. 41, ed. Stubbs.

[5] P. 461.

[6] If the mention of Henry II.'s own death (July 6, 1189) was not added after the completion of the book (see p. 461), we must suppose that Herbert was still engaged on his work nineteen years after the murder. But both the general air of the passage, and the vague and incorrect way in which the interval between the deaths of Geoffrey and his father is reckoned, seem to show that the words are a later insertion, although probably added by Herbert himself.

[7] Pp. 156, 497, 502.

[8] Pp. 498, 530.

[9] P. 553.

elaborate laudations of Henry as a sovereign,[1] the strict fairness with which he professes to do justice to the king's motives (as in his account of the promotion of the chancellor to the primacy,[2] and in his statement of the case as to criminal clerks, which led to the great contest between the civil and the ecclesiastical powers),[3] and the strong language in which he describes the king's grief and penitence on account of the crime for which his hasty words had given occasion.[4]

His alleged tomb.

The time and the place of Herbert's death have not been ascertained. A canopied recess in the south wall of Bosham church is popularly regarded as his tomb; but there is no evidence beyond the existence of the local tradition to show that he was really buried there,[5] and all probability appears to be on the other side.

His writings.

The Life by Herbert had in part been known by means of the extracts in the Quadrilogus; but no attempt had been made to publish it in its entireness, or to make the author's other writings accessible in print, until the appearance of the seventh and eighth volumes of Dr. Giles's "Sanctus Thomas," in 1846. And in truth it might have been better for Herbert's reputation, nor would the world have lost much, if all but the passages in the "Quadrilogus," and in its sequel the "Gesta post Martyrium," had been allowed to perish; for these passages, while they are perhaps more considerable than those borrowed from any one of the other authorities, contain nearly all that is of any value in Herbert's writings; and nothing could well be more utterly worthless than the matter with which (in order to edification, as he supposes) his narrative is diluted, as it appears in its separate form. Herbert is, indeed, one of the most provoking of authors. Instead of being

[1] P. 540, &c.
[2] P. 182.
[3] Pp. 264–273.
[4] Pp. 541–2.
[5] For this information I am indebted to the Rev. W. R. W. Stephens, prebendary of Chichester. The tradition is not (I believe) mentioned in topographical books, and may very possibly have come into being since Herbert's name became better known through Dr. Giles's publication of his works.

content to tell an intelligible story, (as in the passages which alone are given in the Quadrilogus,) he continually digresses into long discourses which are quite beside the subject, and in themselves are mere nothingness; and when he has tried the reader's patience with tedious superfluities of this kind, he often spends a further space in vindicating his diffuseness, and in telling us that we ought to be thankful for it.[1] Nor is he content with indulging in such digressions, or with reporting speeches in the same style as having been made by himself; but he puts similar orations, long, dull, and unmeaning, into the mouths of others, as in the instance of the speeches ascribed to the archbishop and his companions at pp. 362–373, which, we may be very sure, were never made by the persons to whom they are assigned. Even in relating the murder, after having prepared us, with a strange flourish of words, for an exaltation of style suitable to the dignity of the subject, which he regards as fit for the tongues not of men but of angels,[2] he again and again mars his narrative by introducing into the most stirring parts of it pages on pages of irrelevant and wearisome commentary.

We can hardly recognise in the author of these dreary inanities the man whose defiant behaviour to King Henry has been described in the passage quoted above from Fitzstephen. It might be difficult to find any more extravagant instance of literary vanity than the passage in which, with all solemnity, he charges those who should come after him to refrain from mutilating or abridging his work, the prolixity of which he acknowledges, but declares to be necessary and profitable. The only exception which he would allow is that some of his

[1] See *e.g.*, pp. 257, 470, 495.

[2] P. 489. "Verum quia jam "materia grandescere incipit, dein- "ceps immutandus foret et stylus, "ut litteris non tetris sed velut "quibusdam filis roseis in sylla- "barum figuras aureas liquescen- "tibus, et quibusdam dictionum "solenniis exquisitis, imminentis "consummationis viri gloria exa- "randa. Nec enim linguis homi- "num sed angelorum potius elo- "quenda quæ ab homine supra "hominem gesta sunt, et hæc de- "inceps describenda."

beauties may be extracted with a view to use as lessons in the services of the church![1]

Notwithstanding these adjurations and the earnest confidence with which even the name of the martyr himself was employed to forbid all tampering with the Life of St. Thomas,[2] it appears that the copyists held themselves at liberty to treat it like any other human production; and, as the length and tediousness of the book were matter of general complaint, it was very commonly superseded by an abridgement, which, however, was still a work of very considerable extent.[3]

In preparing the present edition, it was clear that, however little Herbert's redundancies might be to the taste of the editor or the reader, the original Life, and not the abridged version, was that which ought to be printed. But with regard to the sequel, to which the author gives the title of "Liber Melorum," it seemed that (although Herbert speaks of it with his usual self-complacency)[4] to reproduce such a work at full length would be an utter waste of paper and type; for in it the author's love of irrelevant and unreadable discourse

The "Liber Melorum."

[1] P. 533.

[2] "Oro, opto, et sicut audeo, ipsius etiam martyris nomine inhibeo," &c. "Etsi liber historicus hic etiam contra historiæ legem sic excreverit, oro tamen et opto ne ipsum quis mutilet aut excurtet nisi forte velit invide tanti viri operum extenuare virtutem aut deprimere gloriam," *l. c.*

[3] See Introd. to vol. ii., p. xxi. "Heribertus, amore magno extra metas actus compendii, cum nihil linquit intactum, narrationem protelat in immensum." (Prolog. in Quadril., ii., p. 2, ed. Lupus.) It is not, however, really by fullness of detail, but by the introduction of superfluous commentary, that Herbert has swollen his book. It has been said by some writers that Peter Langtoft (or Longatosta, as Pits calls him) translated the Life by Herbert into French verse (Pits, 890; Warton, Hist. of English Poetry, ed. Price, i. 78; Hist. Litt. de la France, xiii. 471). But the French Life in question, which has been published by Francisque Michel in the third volume of the "Chroniques des Ducs de Normandie" (Paris, 1844), and will be included in the present collection, is much older than Langtoft's time (see Wright, Pref. to Langtoft in this series, vol. i., p. xiv), nor does it seem to be specially founded on Herbert.

[4] "Verum in libelli hujus historici fine plenius, attentius, et commodius audietur concors melodia hæc, et tam dulce quam suave canticum hoc," p. 517.

is indulged to a degree which is almost inconceivable. I therefore resolved to content myself with extracting such passages as might seem in any degree to present us with matter of fact, referring any readers who might wish to make a further acquaintance with the book to the collections of Dr. Giles and the Abbé Migne. By this process the "Liber Melorum" is here reduced to little more than a tenth of its original size; and, after having made my extracts, I found that they almost exactly coincided with the passages which had been copied from the same book in the "Gesta post Marty-" rium," annexed to the Quadrilogus, except that some passages as to the "water of St. Thomas" and as to Herbert himself are here added, which did not fall within the compiler's design.

The Homily which Herbert mentions as annexed to the "Liber Melorum"[1] has been discarded in the present edition, as being of no historical value.

MSS. of Herbert.

Only two manuscripts of Herbert's writings are known to exist, and neither of them is complete. The MS. which is in the Library of the Corpus Christi College, Oxford, is without the first three books of the Life,[2] and at the end has lost the conclusion of the "Liber Melo-" rum," with such matter as may have followed,—probably the Homily on St. Thomas and the Constitutions of Clarendon.[3] This MS. has also suffered much from decay in the earlier leaves of the extant part.

The other MS., which is in the Public Library of Arras, and formerly belonged to the monastery of St. Vedast in that city, is greatly superior to the Oxford copy in appearance, and contains the books which are wanting in it, but has throughout undergone mutilation by the cutting out of leaves here and there;[4] and, unfortunately, the leaves which are missing are not always those which we could best have spared. Although,

[1] P. 158.

[2] See p. 316.

[3] See p. 158.

[4] Dr. Giles, writing in 1846, says that "a mercenary librarian had "mutilated the book about forty "years ago, by tearing out *nearly* "*a quarter of the volume* for the

however, in the first three books the Oxford MS. gives no assistance for the supply of these defects, they may be supplied in great measure from the abridged form of the Life, of which several copies are known to exist.[1] Dr. Giles, after having published Herbert's writings from the Arras and Oxford MSS., in his "Sanctus Thomas Cantuariensis," afterwards edited, in a volume entitled "Anecdota Bedæ, &c.,"[2] the passages corresponding to the gaps in the earlier portion of the Arras copy from a MS. which formerly belonged to the monastery of Aulne, and is now in the collection formed by the late Sir Thomas Phillipps;[3] and I have had recourse to the same MS. in preparing the present edition. In some cases also the "Quadrilogus" has preserved passages which are missing in the Arras MS. From these sources, then, it may be said that we have been able to restore the substance of all that the Arras MS. has lost in the first three books; and although the proportion of losses in the remaining books is not less

"sake of the parchment." (Pref. to Herbert, vol. i., p. xii.) And in the same editor's dedication (ib., p. vi.) we read, "Libri istius Atraba-"tensis . . *decimum quodque folium* "ignominiosus quidam bibliothe-"carius, cujus nomen periit, me-"moria adhuc vivit, ut inde pauco-"rum assium membranum ven-"dendo lucrum faceret, sacrilega "manu excerpserat!"

[1] See the Introduction to vol. ii. of this collection, p. xxi.

[2] Published by the Caxton Society, London, 1851.

[3] This MS. has already been mentioned in the Introduction to vol. ii., p. xxi. In the Preface to the "Anecdota," Dr. Giles writes, "I have been informed by Sir "Thomas Phillipps, Baronet, whose "splendid collection of MSS. is an "honour to himself and to the "nation, that in passing through "Arras many years ago, he was "so fortunate as to recover the "very leaves which had been cut "out by the librarian of Herbert "de Bosham's Life of Becket, and "that the authorities of Arras de-"clined to repay him the small "sum of money which he gave the "tailor from whom he purchased "them, choosing rather to have "their valuable volume imperfect, "and to suffer the recovered leaves "to be conveyed to England. The "most unlucky part of this story "is, that Sir Thomas Phillipps has "since mislaid these leaves, and "as yet is unable to discover in "what part of his immense library "they have been misplaced" (p. xii.). I may add that nothing is now known as to these leaves by the inheritors of Sir T. Phillipps's collection.

than in the earlier part—in one place extending to four leaves (which are equal to twenty-two printed pages) [1]—yet, as we have the Oxford copy to guide us, the latter part is complete.

It is right to mention that the Arras MS. has in the margin a number of references from one part of the book to another, which I have not thought it necessary to reproduce. With regard to the quotations in which both Fitzstephen and Herbert delight, it may be well to explain that, although I have occasionally supplied references when my memory or a moderate amount of labour enabled me to do so, I have not considered it my duty to bestow much time on searching for passages which, while they are usually introduced merely as ornaments, are cited with a vague reference, such as "unus docto-" rum" or "orthodoxorum," or, perhaps, "Poeta" or "Sapiens."

My best thanks are due to the President and Fellows of Corpus Christi College, Oxford, for having allowed me to borrow their MS.; to Mrs. Fenwick, daughter of the late Sir Thomas Phillipps, and to her husband, the Rev. J. E. A. Fenwick, for permission to make use of the Aulne MS., now preserved at Thirlestaine House, Cheltenham; to the Rev. H. O. Coxe, Principal Librarian of the Bodleian Library; to E. A. Bond, Esq., of the British Museum; and, not least, to M. Caron, Conservator of the Library of the city of Arras, to whom I feel myself deeply indebted for the kindness with which he received me as a stranger, and for the facilities which he allowed me in the use of the MS. under his care.

[1] See pp. 318–340.

Precincts, Canterbury,
July 30, 1877.

J. C. R.

NOTE FOR VOL. I.

Pages xxxii and 128. The Vatican MS. of the Quadrilogus, which Lupus professes to follow, agrees with other MSS. in reading *mater* (although in the contracted form $\overline{mr}$). The reading *uxor* is, therefore, a mistake, either of Lupus or (as the book was posthumously published) of his editor.

The form of the English words, p. 128, in the Vatican MS. is, "*Huze of Moreville, ȝar, ȝar, ȝar, Lithulf hafet his syord ydraye.*"

ERRATA IN VOL. II.

Page xxxiii. The visit of the Archbishop of Nigromontana (i. 437) ought to have been mentioned here.

„ xxxiii, line 19, add [3] after "Cologne," and at bottom insert reference [3].

„ xxxvi, margin, for *desired*, read *denied*.

„ liii, last line but one, read 265.

„ 33, line 16, for *mea*, read *mei*.

„ 38, line 2, for [2], read [1].

„ 42, line 15, for *die*, read *dic*.

„ 55, line 19, for *potulisse*, read *protulisse*.

„ 61, line 12, for *infusam*, read *infusum*.

„ 129, line 2, for *habito*, read *habitu*.

„ 148, the reference to notes [1] and [2] have been interchanged.

„ 151, line 9, for *recepta*, read *recepto*.

„ 178, line 14. The Rev. H. R. Luard suggests that *dormire* would seem more natural than *vigilare*.

„ 189, line 6, for *quatocius*, read *quantocius*.

„ 215, line 8, for *tribis*, read *tribus*.

„ 222, line 4, for *impossible*, read *impossibile*.

„ 240, margin. Mr. Luard remarks, "*Jan.* 18 is a mistake: this is the day of St. Peter's chair in Rome, which I do not think was ever used to make a date in England. The real day is St. Peter's chair in Antioch, which is *Feb.* 22."

„ 324, last line, for *judicio*, read *judico*.

„ 335, line 5, for *facta*, read *facto*.

„ 358, line 11, for *pretiosam*, read *pretiosum*.

„ 418, line 26, for *divino*, read *divini*.

„ 425, line 10, for *facta*, read *factum*.

„ 458, line 1, for *at*, read *et*.

In the GLOSSARY:

Art. AUOY; for i. 5, read ii. 5.

„ CANONICARE; for i. 194, read ii. 294.

„ EVOVÆ. For the following explanation I am indebted to the Rev. Prebendary Dayman, to whom it was communicated by the eminent musical antiquary, Mr. Chappell:—"*Evovæ* (properly *Euouæ*) occurs in "every Roman and Ambrosian service at the end, and is the word upon "which the *neume* (in the sense of a *flourish*) was always sung. It is an "abbreviation of '*Seculorum Amen*," using only the vowels."

VITA SANCTI THOMÆ,

CANTUARIENSIS ARCHIEPISCOPI ET MARTYRIS,

AUCTORIBUS

WILLELMO FILIO STEPHANI

ET

HERBERTO DE BOSEHAM.

VITA SANCTI THOMÆ,

CANTUARIENSIS ARCHIEPISCOPI ET MARTYRIS,

AUCTORE

WILLELMO FILIO STEPHANI.[1]

Prologus.

The author's connexion with St. Thomas.

Ad Dei omnipotentis gloriam et perpetuam beati Thomæ memoriam, et ad omnium legentium vel audientium profectum et ædificationem, ipsius boni archipræsulis et martyris Thomæ vitam et passionem ego Willelmus, filius Stephani, scribere curavi: ejusdem domini mei concivis, clericus, et convictor; et ad partem sollicitudinis ejus oris ipsius invitatus alloquio, fui in cancellaria ejus dictator; in capella, eo celebrante, subdiaconus; sedente eo ad cognitionem causarum, epistolarum et instrumentorum quæ offerebantur lector, et aliquarum, eo quandoque jubente, causarum patronus. Concilio Northamtoniæ[2] habito, ubi maxi-

[1] The following MSS. have been collated for this Life:—

A.—Lambeth, 168 (wanting the Prologue, and ending with the word "approbata"), c. 40.

D.—Douce MS., 287, Bodleian Library (imperfect at the beginning).

L.—Lansdowne MS., 398, British Museum.

J.—Cotton MS., Julius A. xi., British Museum (wanting the Prologue, and beginning with c. 2 of the Life, "Igitur Thomas").

H. refers to Hearne's edition of the Description of London, in vol. viii. of Leland's "Itinerary," (ed. 2, Oxford, 1744).

There is in the British Museum a copy of Fitzstephen's Description of London, ed. Pegge, with MS. notes by Sir H. Ellis.

[2] *Northamtonæ*, L.

mum fuit rerum momentum, cum ipso interfui; passionem ejus Cantuariæ inspexi; cætera plurima, quæ hic scribuntur, oculis vidi, auribus audivi; quædam a consciis didici relatoribus.

Bell. Jugurth., 17–9.

Plato rempublicam oratione formavit; situm Africæ[1] in historia sua Sallustius[2] descripsit, occasione Pœnorum Romanis rebellium, et Romanorum ad eos subjugandos sæpius transmissorum; et ego situm, et rem publicam Londoniæ occasione beati Thomæ.

Descriptio nobilissimæ civitatis Londoniæ.

Description of the city of London.

(2.) Inter nobiles orbis urbes, quos fama celebrat, civitas Londoniæ, regni Anglorum sedes, una est, quæ famam sui latius diffundit, opes et merces longius transmittit, caput altius extollit. Felix est aeris salubritate, Christiana religione, firmitate munitionum, natura situs, honore civium, pudicitia matronali; ludis etiam quam jocunda, et nobilium est fœcunda virorum: quæ singula semotim libet inspicere.

(3.) Ibi siquidem emollit animos hominum clementia cæli;[3] non ut sint "in Venerem putres," sed ne feri sint et bestiales, potius benigni et liberales.

Pers. v. 58.

The episcopal see.

(4.) Est ibi in ecclesia beati Pauli episcopalis sedes: quondam fuit metropolitana, et adhuc futura creditur, si remeaverint cives in insulam;[4] nisi forte beati Thomæ martyris titulus archiepiscopalis et præsentia corporalis dignitatem illam Cantuariæ, ubi nunc est, conservet perpetuam. Sed cum utramque harum urbium sanctus Thomas illustraverit, Londoniam ortu, Cantuariam occasu; ipsius sancti intuitu, cum justitiæ accessu, habet altera adversus alteram quod amplius alleget. Sunt etiam, quod ad Christianæ fidei cultum

---

[1] *Affrice*, L.

[2] *Salustius*, L.

[3] *emollit . . . cæli*, seemingly intended for a hexameter.

[4] See Pegge's note.

pertinet,[1] tum in Londonia tum in suburbio, tredecim[2] majores ecclesiæ conventuum, præter minores parochianas[3] centum viginti sex. Conventual and parish churches.

(5.) Habet ab oriente arcem palatinam, maximam et fortissimam, cujus et area et muri a fundamento profundissimo exsurgunt, cæmento cum sanguine animalium temperato: ab occidente duo castella munitissima; muro urbis alto et magno duplatis heptapylæ[4] portis intercontinuante, turrito ab aquilone per intercapedines. Similiterque ab austro Londonia murata et turrita fuit; sed fluvius maximus piscosus, Thamesis, mari influo refluoque, qui illac allabitur, mœnia illa tractu temporis abluit, labefactavit, dejecit. Item sursum ab occidente palatium regium eminet super fluvium eundem, ædificium incomparabile, cum antemurali et propugnaculis, duobus millibus ab urbe, suburbio frequenti continuante. The Tower and walls. The palace of Westminster.

(6.) Undique extra domos suburbanorum horti civium, arboribus consiti, spatiosi et speciosi, contigui habentur. Item a borea sunt agri, pascuæ, et pratorum grata planities, aquis fluvialibus interfluis; ad quas molinorum versatiles rotæ citantur cum murmure jocoso. Proxime patet ingens foresta, saltus nemorosi, ferarum latebræ, cervorum, damarum, aprorum, et taurorum[5] sylvestrium. Agri urbis sationales non sunt jejunæ glareæ, sed pingues Asiæ campi, The surrounding country.

> "qui faciant lætas segetes," Virg. Georg. i. 1.

et suorum cultorum repleant horrea

> "Cerealis mergite[6] culmi." Ib. ii. 517.

(7.) Sunt etiam circa Londoniam ab aquilone suburbani fontes præcipui, aqua dulci, salubri, perspicua, Wells—Holywell, Clerken-

---

[1] *pertinent*, L.
[2] *tresdecim*, L.
[3] *parochitanas*, L.
[4] *eptafile*, L. (Pegge translates "with seven double gates;" but this rendering seems questionable. See the Glossary.
[5] *ursorum*, L.; *taxorum*, Sparke. See Pegge's note, p. 26.
[6] *mergete*, L.

well, St. Clement's well, &c.

et per claros rivo trepidante lapillos; inter quos Fons Sacer, Fons Clericorum, Fons sancti Clementis, nominatiores habentur, et adeuntur celebriore accessu et majore frequentia scholarium, et urbanæ juventutis in serotinis æstivis ad auram exeuntis. Urbs sane bona, si bonum habeat dominum.

The inhabitants. See Pegge, p. 28.

(8.) Urbs ista viris est honorata, armis decorata, multo habitatore populosa; ut tempore bellicæ cladis, jubente rege Stephano, bello apti ex ea exeuntes ostentui[1] haberentur, et[2] viginti millia armatorum equitum, sexaginta millia peditum æstimarentur. Cives Londoniæ ubicunque locorum præ omnibus aliis civibus ornatu morum, vestium, et mensæ lautioris,[3] spectabiles et noti habentur. Habitatores aliarum urbium cives, hujus barones dicuntur. Eis est finis omnis controversiæ sacramentum. Urbis matronæ ipsæ Sabinæ sunt.

The schools.

(9.) In Londonia tres principales ecclesiæ scholas celebres habent de privilegio et antiqua dignitate. Plerumque tamen favore personali[4] alicujus notorum secundum philosophiam plures ibi scholæ admittuntur. Diebus festis ad ecclesias festivas magistri conventus celebrant. Disputant scholares, quidam demonstrative, dialectice alii; hi rotant enthymemata,[5] hi perfectis melius utuntur syllogismis. Quidam ad ostentationem exercentur disputatione, quæ est inter colluctantes; alii ad veritatem, ea quæ est perfectionis[6] gratia. Sophistæ simulatores agmine et inundatione verborum beati judicantur; alii paralogizant. Oratores aliqui quandoque orationibus rhetoricis aliquid dicunt apposite[7] ad persuadendum, curantes artis præcepta ser-

---

[1] *ostentatui ostentui*, L.

[2] *et* omitted before *viginti*, and inserted before *sexaginta*, L.

[3] *lautiorum*, L.; *locutione*, H.

[4] *personæ alicujus, vel aliquorum doctorum, qui secundum philosophiam noti et præclari habeantur, et aliæ ibi scholæ sunt de gratia et permissione*, H.

[5] *entimemata*, L.

[6] *perspectionis*, L., Sparke.

[7] Om. L.

vare, et ex contingentibus nihil omittere. Pueri diversarum scholarum versibus inter se conrixantur; aut de principiis artis[1] grammaticæ, vel regulis præteritorum vel supinorum, contendunt. Sunt alii qui in epigrammatibus, rhythmis et metris, utuntur vetere illa triviali dicacitate; licentia Fescennina socios suppressis nominibus liberius lacerant; lœdorias jaculantur et scommata; salibus Socraticis sociorum, vel forte majorum, vitia tangunt; vel[2] mordacius dente rodunt Theonino" audacibus dithyrambis.[3] Auditores,

Horat. Ep. I. xviii. 82.

"multum ridere parati,
"Ingeminant tremulos naso crispante cachinnos."[4]

De dispositione urbis.

(10.) Singulorum officiorum exercitores, singularum rerum venditores, singularum operarum suarum locatores, quotidiano mane per se sunt locis distincti omnes, ut officiis. Præterea est in Londonia supra ripam fluminis, inter vina in navibus et cellis vinariis venalia, publica coquina. Ibi quotidie pro tempore est invenire cibaria, fercula, assa, pista,[5] frixa, elixa, pisces, pisciculos, carnes grossiores pauperibus, delicatiores divitibus, venationum, avium, avicularum. Si subito veniant ad aliquem civium amici fatigati ex itinere, nec libeat jejunis exspectare ut novi cibi emantur et coquantur,

The public cookshop.

"Dent[6] famuli manibus lymphas, panesque[7] canistris;"[8] interim ad ripam curritur, ibi præsto sunt omnia desiderabilia. Quantalibet militum vel peregrinorum

Virg. Æn. i. 702.

---

[1] Om. L.
[2] *ne . . rodant*, L. H.
[3] *atthimaris*, with alteration to *atthiramis*, D.; *dithirambis*, L.; *audacibus dithyrambis*, om. H.
[4] "His populus ridet, multum-que torosa juventus
"Ingeminat, &c."
Persius, iii. 86–7.
[5] Om. D.
[6] *Daut*, Virg.
[7] *cererem* (for *panes*), Virg.
[8] *canistris*, om. D.

infinitas intrans[1] urbem, qualibet diei vel noctis hora, vel ab urbe exitura, ne vel hi nimium jejunent, vel alii impransi exeant, illuc, si placet, divertunt, et se pro modo suo singuli reficiunt. Qui se curare volunt molliter, accipenserem vel Afram[2] avem vel attagenem[3] Ionicum non[4] quærant, appositis quæ ibi inveniuntur deliciis. Hæc equidem publica coquina est, et civitati plurimum expediens, et ad civilitatem pertinens. Hinc est quod legitur in Gorgia Platonis, juxta medicinam esse cocorum officium, simulacrum et adulationem quartæ particulæ civilitatis.

Gorg. sect. 45–6 (?), ed. Bekker. See Pegge, 35; Hearne, 40.

(11.) Est ibi extra unam portarum statim in suburbio quidam planus campus re et nomine.[5] Omni sexta feria, nisi sit major festivitas præceptæ solennitatis, est ibidem celebre spectaculum nobilium equorum venalium; spectaturi vel empturi veniunt, qui in urbe assunt, comites, barones, milites, cives plurimi. Juvat videre gradarios succussatura nitente[6] suaviter ambulantes, pedibus lateraliter simul erectis quasi a subalternis et demissis; hinc equos, qui armigeris magis conveniunt, durius incedentes, sed expedite tamen, qui quasi a contradictoriis pedes simul elevant et deponunt; hinc nobiles pullos juniores,[7] qui, nondum fræno bene assueti,

The horse-fair in Smithfield.

> " Altius incedunt,[8] et mollia crura reponunt." [9]

Virg. Georg. iii. 76.

Hinc summarios membris validis et vegetis; hinc dextrarios pretiosos, elegantis formæ, staturæ honestæ, micantes auribus, cervicibus arduis, clunibus obesis. In horum incessu spectant emptores, primo passum suaviorem, postea motum citatiorem, qui est quasi a contra-

---

[1] *intrarit*, D.
[2] *Affram*, L.
[3] *attangen*, L.
[4] *nomen*, L.
[5] "As it were Smoothfield," Stow, "Survey," p. 13, margin. Cf. Pegge, 36.
[6] *vilente*, L.; *intente*, Pegge.
[7] *minores*, L.
[8] *ingreditur*, Virg.
[9] *reponit*, Virg.

riis, pedibus anterioribus simul solo amotis et admotis, et posterioribus similiter. Cum talium sonipedum cursus imminet, et aliorum forte, qui similiter sunt in genere suo ad vecturam validi, ad cursuram vegeti, clamor attollitur, vulgares equos in partem ire præcipitur: sessores alipedum pueri tres[1] simul, aliquando bini ex condicto et bini, certamini se præparant, docti equis imperitare, indomitorum "lupatis temperant frænis " ora :" hoc maxime præcavent, ne alter alteri cursum præripiat. Equi similiter pro modo suo ad certamen cursus illius attollunt; tremunt artus, moræ impatientes, stare loco nesciunt; facto signo, membra extendunt, cursum rapiunt, agilitate pervicaci feruntur. Certant sessores laudis amore et[2] spe victoriæ equis admissis subdere calcaria, et nec minus urgere eos virgis, et ciere clamoribus. Putares omnia in motu esse, secundum Heraclitum,[3] et falsam omnino Zenonis sententiam, dicentis quoniam non contingit moveri, neque stadium pertransire. Parte alia stant seorsim[4] rusticorum peculia, agrorum instrumenta, sues longis lateribus, vaccæ distentis uberibus,

Horat. Od. I. 6–7.

Virgil. Georg. iii. 84.

" Corpora magna boum, lanigerumque pecus."

Stant ibi aptæ aratris, trahis, et bigis equæ; quarundam ventres fœtibus[5] protument;[6] alias editi fœtus obeunt, pulli lasciviores, sequela inseparabilis.

(12.) Ad hanc urbem ex omni natione quæ sub cælo est navalia gaudent institores habere commercia.

Commerce of London.

" Aurum mittit Arabs; species et thura Sabæus;
" Arma Scythes; oleum palmarum divite sylva
" Pingue solum Babylon; Nilus lapides pretiosos;
" Seres purpureas vestes; Galli sua vina;[7]
" Norwegi, Russi,[8] varium, grysium, sabelinas."

Virgil. Georg. i. 57; ii. 117.

---

[1] *quadraginta*, L.
[2] Om. L.
[3] *Eraclitum*, D.
[4] *seorsum*, L.
[5] Om. L.
[6] *prominent*, D., with correction in margin.
[7] The last two lines interchanged in L.
[8] *Rusci*, L.

Civic government, &c. Galfr. Monumet. i. 17.

Urbe Roma, secundum chronicorum[1] fidem, satis antiquior est. Ab eisdem quippe patribus Trojanis hæc prius a Bruto condita est, quam illa a Remo et Romulo; unde et adhuc antiquis eisdem utuntur legibus, communibus institutis. Hæc etiam[2] similiter illi regionibus est distincta; habet annuos pro consulibus vicecomites; habet senatoriam dignitatem, et magistratus minores; eluviones[3] et aquæductus in vicis; ad genera causarum, deliberativæ, demonstrativæ, judicialis, loca sua, fora singula; habet sua diebus statutis comitia.[4]

Laudable customs.

Non puto urbem esse in qua sint probabiliores consuetudines, in ecclesiis visitandis, ordinatis Dei honorandis, festis feriandis, eleemosynis dandis, in hospitibus suscipiendis, in desponsationibus firmandis, matrimoniis contrahendis, nuptiis celebrandis, conviviis ornandis, convivis hilarandis, etiam in exsequiis curandis et cadaveribus humandis. Solæ pestes Londoniæ sunt immodica stultorum potatio, et frequens incendium. Ad hæc omnes fere episcopi, abbates, et magnates Angliæ quasi cives et municipes sunt urbis Londoniæ, sua ibi habentes ædificia præclara, ubi se recipiunt, ubi divites impensas faciunt, ad concilia, ad conventus celebres in urbem[5] evocati a domino rege, vel metropolitano suo, seu propriis tracti negotiis.

De ludis.

Public amusements, &c.

(13.) Amplius et ad ludos urbis veniamus, quoniam non expedit utilem tantum et seriam urbem esse, nisi dulcis etiam sit et jocunda: unde et in sigillis summorum pontificum, usque ad tempora ultimi[6] Leonis papæ, ex altera parte bullæ, sculpto[7] per impressionem

---

[1] *cronicarum*, L.
[2] Om. D.
[3] *eluvies*, L.
[4] *commercia*, L.
[5] *in urbem*, om. L.
[6] Om. D.
[7] *scripto*, L.

piscatore Petro, et supra eum clave, quasi manu Dei de cælis ei porrecta, et circa eum versu,

"Tu pro me navem liquisti, suscipe clavem,"

See Ciacon. de Vitis Pontificum, i. 807.

ex altera parte impressa erat urbs, et scriptura ista, "Aurea Roma." Item ad laudem Augusti Cæsaris et Romæ dictum est;

"Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane:
"Divisum imperium cum Jove Cæsar habes."

See Donatus, in Heyne's Virgil., ed. 3, vol. v. 343.

Londonia pro spectaculis theatralibus, pro ludis scenicis, ludos habet sanctiores, repræsentationes miraculorum quæ sancti confessores operati sunt, seu repræsentationes passionum quibus claruit constantia martyrum. Præterea quotannis, die quæ dicitur Carnilevaria, ut a ludis puerorum Londoniæ[1] incipiamus (omnes enim pueri fuimus), scholarum singuli[2] pueri suos apportant magistro suo gallos gallinaceos pugnaces,[3] et totum illud antemeridianum datur ludo puerorum vacantium spectare in scholis suorum pugnas gallorum. Post prandium vadit in suburbanam planitiem[4] omnis juventus urbis ad lusum[5] pilæ celebrem. Singulorum studiorum scholares suam habent pilam; singulorum officiorum urbis exercitores suam fere[6] singuli.[7] Majores natu, patres, et divites urbis, in equis spectatum veniunt certamina juniorum, et modo suo juvenantur cum juvenibus; et excitari videtur in eis motus caloris naturalis contemplatione tanti motus et participatione gaudiorum adolescentiæ liberioris.

Miracle-plays.

Cockfights and ball-playing on Shrove Tuesday.

(14.) Singulis diebus dominicis in quadragesima, post prandia, exit in campos "juvenum recens examen" in

Tilting on Sundays in Lent. Horat. Od. I. xxxv. 30–1.

[1] Om. D.
[2] *singularum*, L.
[3] *pugnatores*, D.
[4] *exit in campos* for *vadit . . planitiem*, L.
[5] *ludum*, L.
[6] Om. D.
[7] *pilam in manibus*, inserted, D.

equis bellicosis, in equis certamine primis; quorum quisque

Ovid. Art. Am. iii. 384. " Aptus et in gyros currere doctus equus."

Erumpunt a portis catervatim filii civium laici, instructi lanceis et scutis militaribus; juniores hastilibus

Virg. Æn. v. 674. ferro dempto[1] præfurcatis, "simulacra belli cient," campestria prælia ludunt,[2] et agonisticam exercent militarem. Adveniunt et plurimi aulici, rege in vicino posito, et de familiis episcoporum,[3] consulum, et baronum ephebi, nondum cingulo donati militiæ, gratia concertandi. Accendit singulos spes victoriæ; equi feri

Virgil. Georg. iii. 84. adhinniunt, tremunt artus, frænos mandunt; impatientes moræ stare loco nesciunt; cum tandem sonipedum rapit ungula cursum, sessores adolescentes, divisis agminibus, hi præcedentibus instant, nec assequuntur; hi socios consequuntur,[3] dejiciunt, et prætervolant.

Aquatic tilting at a shield in Easter holidays. (15.) In feriis paschalibus ludunt quasi prælia navalia. In arbore siquidem mediamna scuto fortiter innexo, navicula, multo remo et raptu fluminis cita, celsa in puppi[4] stantem habet juvenem scutum illud lancea percussurum; qui si scuto illi lanceam illidens frangat eam, et immotus persistat,[5] habet propositum, voti compos;[6] si vero lancea integra fortiter percusserit, in profluentem amnem[7] dejicitur: navis motu suo acta præterit. Sunt tamen hinc inde secus scutum duæ naves stationariæ, et in eis juvenis plurimi, ut eripiant percussorem flumine absorptum,[8] cum primo

Pers. iii. 34. emersus comparet, vel summa rursus cum bullit in unda. Supra pontem, et in solariis supra fluvium, sunt qui talia spectent,[9] multum ridere parati.

---

[1] *ferro dempto*, om. L.

[2] *campestria . . ludunt*, om. D.

[3] Om. D.

[4] *celsa*, om., and *prora* for *puppi*, D. (See Strutt's "Sports and Pastimes," Lond., 1801, p. 92, and his illustration from a MS., where the tilter is in the stern.)

[5] *et . . persistat*, om. L.

[6] *est*, inserted, D.

[7] *fluvium*, L.

[8] *absortum*, L.

[9] *spectant*, L.

(16.) In festis tota æstate juvenes ludentes exercentur arcu,[1] cursu, saltu, lucta, jactu lapidum, amentatis missilibus ultra metam expediendis, parmis duellionum. Puellarum Cytharea[2] ducit choros usque imminente luna, et pede libero pulsatur tellus. Summer amusements. Horat. Od. I. iv. 5; xxxvii. 2.

(17.) In hieme singulis fere festis ante prandium, vel apri spumantes pugnant pro capitibus, et verres fulmineis accincti dentibus addendi succidiæ, vel pingues tauri cornipetæ, seu ursi immanes, cum objectis depugnant canibus. Cum est congelata palus illa magna, quæ mœnia urbis aquilonalia alluit, exeunt lusum super glaciem densæ juvenum turmæ. Hi ex cursu motu captato[3] citatiore, distantia pedum composita, magnum spatium latere altero prætenso[4] perlabuntur; alii quasi magnos lapides molares de glacie sibi sedes faciunt; sessorem unum trahunt plurimi præcurrentes, manibus se tenentes. In tanta citatione lubrici[5] motus aliquando pedibus lapsi[6] cadunt omnes proni. Sunt alii super glaciem ludere doctiores, singuli pedibus suis aptantes et sub talaribus suis alligantes ossa, tibias scilicet animalium, et palos ferro acuto supposito tenentes in manibus; quos cum[7] aliquando glaciei illidunt,[8] tanta rapacitate[9] feruntur, quanta avis volans, vel pilum balistæ. Interdum autem[10] magna procul distantia, ex condicto duo aliqui ita ab oppositis veniunt; concurritur, palos erigunt, se invicem percutiunt; vel alter vel ambo cadunt, non sine læsione corporali; cum post casum etiam vi motus feruntur ab invicem procul, et qua parte glacies caput excipit,[11] totum radit, totum decorticat. Plerumque tibia cadentis vel brachium, si super illud ceciderit, confringitur; sed ætas avida gloriæ, juventus cupida Winter. Sports on the ice.

[1] *in saliendo, in arcu,* D., omitting *cursu, saltu.*
[2] *cithara,* L.
[3] *aptato,* L.
[4] Om. L.
[5] Om. D.
[6] *lapsis,* L.
[7] Om. D.
[8] *allidunt,* D.
[9] *rapiditate?*
[10] *a,* L.
[11] *tangit,* D.

victoriæ, ut in veris prælliis fortius se habeat, ita in simulatis exercetur.

Hawking and hunting.

(18.) Plurimi civium delectantur, ludentes in avibus cœli, nisis, accipitribus, et hujusmodi,[1] et in canibus militantibus in sylvis. Habentque cives suum jus venandi, in Middelsexia, Hertfordsira, et tota Chiltra, et in Cantia usque ad aquam Crayæ.[2] Londonienses, tunc Trinovantes dicti, Gaium Julium Cæsarem, qui "nullas nisi sanguine fuso vias habere gaudebat," repulerunt. Unde Lucanus,

Galfr. Monumet. iv. 3–9. Lucan. ii. 439. Pharsal. ii. 572; Galfr. Monumet., iv. 9.

"Territa quæsitis ostendit terga Britannis."

Eminent natives of London.

(19.) Civitas Londonia peperit[3] aliquot qui regna plurima et Romanum sibi subdiderunt imperium; et plurimos alios, quos mundi dominos virtus evexit ad deos, ut fuerat in Apollinis oraculo Bruto promissum:

Galfr. Monumet., iii. 9, &c. See vol. i. p. 55. Horat. Od. I. i. 6.

"Brute, sub occasu[4] solis, trans Gallica regna,
"Insula in oceano est undique clausa mari:
* * * * *
"Hanc pete; namque tibi sedes erit illa perennis:
"Hic[5] fiet natis altera Troja tuis.
"Hic[5] de stirpe[6] tua reges nascentur; et ipsis
"Totius terræ subditus orbis erit."

Galfr. Monumet., i. xi.

Et temporibus Christianis nobilem illum edidit imperatorem Constantinum, Helenæ reginæ filium,[7] qui urbem Romam et imperialia insignia omnia Deo donavit, et beato Petro, et Sylvestro papæ Romano, cui et stratoris exhibuit officium, et se non amplius imperatorem, sed sanctæ ecclesiæ Romanæ defensorem gavisus est vocari: et ne pax domini papæ, occasione præsentiæ ejus, secularis strepitus tumultu concuteretur, ipse ab urbe domino papæ collata omnino discessit, et

[Pseudo] Constantini Donatio, Migne, Patrol. Lat. viii. 567.

---

[1] *nisis . . hujusmodi*, om. L.
[2] *Craie*, D.
[3] *repperit*, D.
[4] *occasum*, Galfr.
[5] *Sic* (for *Hic*), Galfr.
[6] *prole*, Galfr.
[7] *Helenæ . . filium*, om. D.

sibi civitatem Byzantium[1] ædificavit. Londonia et modernis temporibus reges illustres magnificosque peperit, imperatricem Mathildem, Henricum regem tertium, et beatum Thomam archiepiscopum,[2] martyrem Christi gloriosum, (Henry, son of Henry II.)

Horat. Sat. I. v. 41–2.

" ———Quali non candidiorem
" Ipsa[3] tulit, nec quo fuerit devinctior alter"

omnibus bonis[4] totis orbis Latini.

Willelmus Filius Stephani, civis Londoniensis, de vita et passione Sancti Thomæ, Archiepiscopi et Martyris.

(1.) Beatum Thomam, antequam exiret de ventre, novit Dominus et prædestinavit; et qualis quantusque futurus esset, matri per revelationem declaravit. Siquidem illa[5] prægnans[6] adhuc vidit per somnium quod archiepiscopalem ecclesiam Cantuariensem totam in utero haberet; eumque in lucem editum obstetrix in manibus tollens, ait, "Archiepiscopum quendam a " terra elevavi." Dum in cunis jaceret infantulus,[7] una nocte visum est matri suæ, quod nutricem ejus[8] alloqueretur, questa quod ipse coopertorium non haberet; cui nutrix, "Immo, domina, optimum habet." Cui illa, "Ostende mihi." Nutrix illud afferens et ostendens, et totum explicare volens nec valens, ait, "Tan- " tum est, quod non possum in hoc thalamo totum " evolvere." Cui mater, "Intra in aulam, et ibi ex- " plica." Nutrix hoc facere elaborans ait, "Sed nec " hic queo totum explicare." Mater mirata ait, "Exi Omens of the greatness of Thomas.

---

[1] *Bissantium*, D.; *Bizancium*, L.
[2] Om. L.
[3] *Terra*, Hor.
[4] *in omnibus hominibus*, L.
[5] Om. L.
[6] Om. D.
[7] *infantilibus* (as correction of *infantibus*), D.
[8] Om. L.

" a domo in plateam hanc[1] fori modo vacantis; ibi " nimirum poteris." Sed nec ibi nutrix potuit, et dixit, " Tantum est coopertorium, quod[2] finem ejus " nequeo invenire; videtur operire totam Angliam, ex- " plicationi ejus angustam, et ultra extenditur."

His birth and parentage.

(2.) Igitur Thomas[3] natus est ex legitimo matrimonio et honestis parentibus, patre Gileberto, qui et vicecomes aliquando Londoniæ[4] fuit, matre[5] Mahalt;[6] civibus Londoniæ mediastinis, neque fœnerantibus neque officiose negotiantibus, sed de reditibus suis[7] honorifice viventibus.

Homage of his father at Merton.

Quod patri suo fuerit aliquod indicium de eo divinitus revelatum, hinc scimus. Puerum eum[8] pater in religiosa domo canonicorum Meritonæ priori Roberto aliquandiu nutriendum commendaverat. Venit aliqua die pater filium videre; introducto puero coram priore et patre, pater procidens pronus adoravit. Indignans prior ait illi, " Delire senex, quid agis? procidis ad " pedes filii tui?[9] Quod honoris[10] ei facis, tibi ille " facere deberet." Cui pater in secreto ait,[11] " Domine, " scio quid faciam:[12] erit iste puer magnus coram " Domino."

De pueritia ejus.

Early years.

(3.) Annis igitur[13] infantiæ, pueritiæ, et pubertatis simpliciter[14] domi paternæ et in scholis urbis decursis, Thomas adolescens factus studuit Parisius. Reversus, receptus est in partem sollicitudinis rei publicæ Londoniensis, et vicecomitum clericus et rationalis effectus; ubi[15]

---

[1] Om. L.
[2] Om. D.
[3] *Beatus Thomas*, J. A. (which begins with this section).
[4] *Londoniæ*, om. A.; *aliquando Londoniæ*, om. L.
[5] *vero*, inserted, J. A.
[6] *Mahald*, J. A.; *Mathilde*, L.
[7] Om. A.
[8] *suum*, L.
[9] Om. J. L. A.
[10] Om. J.
[11] Om. D.
[12] *facio*, L.
[13] Om. D. J.
[14] *similiter*, D.
[15] *jam ibi*, D. J.

laudabiliter se habens, didicit prudentiam hujus sæculi,[1] qua postmodum cautior et prudentior[2] probe noverat communia ecclesiæ Anglorum, et publica totius regni, egregie et magnifice tractare negotia, quemadmodum

> " Cervinam pellem postquam latravit in aula,
> " Militat in sylvis catulus."

Horat. Ep. I. ii. 66–7.

Quomodo venit ad curiam Theobaldi archiepiscopi.

His introduction to the household of archbishop Theobald at Harrow.

(4.) Subinde prodeuntibus annis et meritis, adhæsit Theobaldo, bonæ memoriæ Cantuariensi archiepiscopo, per duos fratres Bolonienses, Baldewinum archidiaconum et magistrum Eustachium, hospites plerumque patris ejus et familiares archiepiscopi, in ipsius notitiam introductus:[3] et eo familiarius, quod præfatus Gilebertus cum domino archipræsule de propinquitate et genere loquebatur; ut ille ortu Normannus, et circa Tierrici villam, de equestri ordine, natu vicinus. Horum, inquam, et patris introductu, archiepiscopus sui gregis scripsit Thomam; postea fortem expertus bonumque. Ad villam de[4] Herges[5] primum venit ad curiam archiepiscopi, cum uno solo armigero, Radulpho de Londonia.

See vol. i. p. 408.

A prophetic vision.

Ipsa nocte sequente visum est hospitæ suæ, quod super tectum ecclesiæ sederet ille, et totam vestimentis suis dependentibus cooperuisset ecclesiam. In crastino somnium viro suo narravit illa; et interpretata est, quod alter illorum juvenum (adhuc enim ignorabat uter esset Thomas)[6] ecclesiæ illus villæ esset futurus dominus.[7]

---

[1] *lucis*, J. L. A.

[2] *cautior et prudentior*, om. J. A.

[3] *est*, inserted, D.

[4] *Apud* for *Ad villam de*, A., and also D., which has *ad villam* after *ad curiam* below.

[5] *Herghes*, J.; *Harwe*, L.

[6] *qui* ins., L.

[7] *adhuc . . Thomas*, transferred to end of the sentence, J. A.

De nobilitate clericorum curiæ.[1]

Learned men in the archbishop's court.

(5.) In curia illa archiepiscopali magni et adprime literati clerici erant; quorum plurimos ad episcopatus Angliæ, Rogerum vero de Ponte Episcopi ad archiepiscopatum Eboraci,[2] ipse archiepiscopus postea[3] promovit. Horum respectu Thomas minus litteratus erat; sed longe quidem altior est ratio morum quam litterarum, et ipse studuit[4] moralitati et prudentiæ intendere, ut inter eos, litteris adhuc inferior, moribus conspectior et acceptior appareret: postmodum enim[5] literatissimus fuit.

De persecutione Rogeri postea archiepiscopi.

Troubles caused by Roger of Pont-l'Evêque.

(6.) Rogerus ille, Thomæ successibus et favoris ejus primitiis invidens, apud archiepiscopum bis obtinuit quod a curia jussus est semigrare. Thomas vero,[6] rudis et pudoratus, et nullius sibi admissi conscius, utraque vice refugium habuit apud fratrem archiepiscopi Walterum, tunc archidiaconum Cantuariæ, postea episcopum Roffensem,[7] qui et in ipsa curia morabatur; et ejus[8] interventu ad gratiam archiepiscopi et pristinum locum est revocatus.

Missions to Rome.

Intellecta mox ipsius industria, mittebat eum archiepiscopus aliquotiens Romam pro negotiis ecclesiæ Anglorum; ubi, Domino favente, sapienter se gerens, in plurimam summorum pontificum et sanctæ ecclesiæ Romanæ gratiam receptus est.

---

[1] Om. D., as are the following headings for the most part. L. has no headings.

[2] *Eboracensem*, D.

[3] Om. D.

[4] *studebat*, A.

[5] *etiam*, D.

[6] Om. D.

[7] *Rophensem*, L.; *Rofensis ecclesie*, J. A.

[8] *ejus enim*, A.; *ejus vero*, J.

De statura illius et moralitate.

(7.) Erat siquidem placido vultu et venusto, statura procerus, naso eminentiore et parum inflexo, sensibus corporeis vegetus, eloquio comptus,[1] ingenio subtilis, animo magnus, virtutum iter jam altius ingrediens, omnibus amabilem se exhibens,[2] oppressis et pauperibus[3] compatiens, elatis resistens, sociorum intendens promotioni, [non ficte, sed officiose,][4] bonorum omnium veneratione; munificus et facetus, fallere vel falli præcavens, statim prudens hujus sæculi filius, lucis futurus. Character of Thomas.

Qualiter primum crevit in reditibus.

(8.) Primum reditum habuit de[5] dono Johannis Wigorniensis episcopi, ecclesiam videlicet[6] beatæ Mariæ Littoream. Postmodum, de[5] donatione archiepiscopi, ecclesiam de Ottefordia.[6] Postea habuit præbendam Londoniæ in ecclesia Sancti Pauli, et aliam Lincoliæ. Tunc,[7] impetrato a domino suo archiepiscopo transfretandi licentia, per annum studuit in legibus[8] Bononiæ, postea Autissiodori. Processu temporis et meritorum ejus, ordinavit eum archiepiscopus diaconum, et fecit Cantuariensis ecclesiæ archidiaconum: post episcopos et abbates, in ecclesia Anglorum hic primus et dignior est personatus, et ei valebat centum libras argenti. His preferments: St. Mary-le-Strand, Otford, &c. Law-studies at Bologna and Auxerre. The archdeaconry of Canterbury.

Qualiter factus est cancellarius.

(9.) Consecrato igitur per manum ejusdem archiepiscopi secundo Henrico rege Anglorum, commendatione et obtentu archiepiscopi, et hortatu[9] actuque nobilis He becomes the king's chancellor.

---

[1] *comis*, D. J. A.
[2] *exhibebat*, J. A.
erat ins., J. A.
non . . officiose, ins., J. A.
[3] Om. D. A.
[4] *Otheforde*, L.; *Oteford*, A.
[5] Om. D.
[6] *in legibus*, om. L.
[7] *ortu*, D. J. A.

Henrici Wintoniensis episcopi, regis factus est Thomas cancellarius, quasi omnibus aliis præelectus: vir industrius, animo magna volvens, multarumque et magnarum rerum experiens; cujus obsequii et honoris vices ita operosus exsolvit[1] ad Dei laudem et totius regni utilitatem, ut in[2] incerto sit, nobilior, magnificentior, et regi utilior fuerit in pacis an in[3] bellicis negotiis.

Dignity and duties of the chancellorship.

Cancellarii Angliæ dignitas est, ut secundus a rege in regno habeatur; ut altera parte sigilli regii, quod et ad ejus pertinet custodiam, propria signet mandata; ut capella regis in ipsius sit dispositione et cura; ut vacantes archiepiscopatus, episcopatus, abbatias et baronias, cadentes in manu[4] regis, ipse suscipiat et conservet; ut omnibus regis assit conciliis,[5] et[6] etiam non vocatus se ingerat;[7] ut omnia sigilliferi regii, clerici sui, manu signentur, omnia cancellarii consilio disponantur: item ut, suffragantibus ei per Dei gratiam vitæ meritis, non moriatur nisi archiepiscopus aut episcopus, si voluerit. Inde est quod cancellaria emenda non est.[8]

De pace reddita Angliæ, ejectis Flandrensibus.

The chancellor restores peace and order in the realm.

(10.) Et cum tempore regis Stephani regnum Angliæ profanis decertatum odiis guerræ tempestas involvisset, bellica undique clades desævisset; in unaquaque fere tertia villa speluncæ latronum, hostilia videlicet castra,[9] firmata essent; exhæredatique fuissent nobiles indigenæ, et alienigenæ Flandrenses et maricolæ[10] viri Cantiam et plurimam regni partem occupassent; cumque diuturnitate guerræ fere vicennalis

[1] *excoluit*, L. A.
[2] Om. D.
[3] *utrum aliquis nobilior . . . et bellicis*, D. A. and J. omit *in* after *an*.
[4] *manus*, A.
[5] *consiliis*, D.
[6] Om. A.
[7] *accedat* for *se ingerat*, A. J. L.
[8] *Inde . . non est*, om. L.
[9] *videlicet*, om. J.; *videl. castra*, om. D.
[10] *maricolæ*, A.

ita turbata essent omnia, ut impossibile videretur Flandrenses ejici, et regnum in statum pristinum et antiquam dignitatem et pacem reformari, maxime novo rege adolescente: miseratione Dei, consilio cancellarii, et cleri et[1] baronum regni, qui pacis bonum volebant, infra tres primos menses coronationis regis, Willelmus de Ipra,[2] violentus incubator Cantiæ, cum lacrymis emigravit; Flandrenses omnes, collectis impedimentis et armis, ad mare tendunt; castella omnia per Angliam corruunt, præter antiquas pacis conservandæ turres et oppida; corona Angliæ, revocatis defectionibus, redintegratur; exhæredatis jura paterna restituuntur; de sylvarum latibulis ad villas prodeunt latrones, et communi gaudentes pace teneri, conflant gladios in vomeres, lanceas in falces. Territi a furcis fures similiter agriculturæ, aliarumve artium mechanicarum, fiunt exercitatores.[3] Pax ubique est; clypei importantur, caulæ exportantur: exeunt securi ab urbibus et castris ad nundinas negotiatores, ad creditores repetendos Judæi.[4]

His administration.

Hujus cancellarii industria et consilio, annitentibus ordinatis Dei, et[5] comitibus et baronibus, nobile illud regnum Angliæ, tanquam ver novum, renovatur, ecclesia sancta honoratur; vacans episcopatus vel abbatia honestæ personæ sine simonia donatur; rex, favente Rege regum, in omnibus negotiis suis prosperatur; Angliæ regnum ditatur, pleno replet illud copia cornu: colles culti sunt; valles abundant frumento, pascuæ[6] pecoribus, ovilia quoque balantibus.[7]

Repair of the Tower of London.

Cancellarius Thomas regni sedem, palatium[8] Londoniæ, prius fere[9] ruinam, reparari[10] facit; mira celeri-

[1] *cancellarii, cleri etiam et*, J. A.
[2] *Ipre*, A.
[3] *exercitores*, L.
[4] *videri*, L.
[5] *ordinatis Dei et*, om. L.
[6] *pisce*, D.
[7] *balantibus ovilia*, L. (omitting *quoque*).
[8] *videlicet*, ins. L.
[9] *post* for *prius fere*, L.
[10] *reparare*, J. L.

tate tantum opus perficiens intra quoddam pascha et pentecosten, tot fabris lignariis et aliis operariis tantæ instantiæ motu et sonitu operantibus, ut vix alter alterum proxime admotum posset audire loquentem.[1]

Further preferments.

Cancellarii summus erat in clero, militia, et populo regni, favor. Omnes vacantes parochianas[2] ecclesias villarum et castrorum posset habere; nullus enim ei advocatus negare auderet, si rogare vellet: tanta tamen animi magnitudine vicit ambitionem, ut pauperibus sacerdotibus et clericis perquirendi ecclesias illas locum tollere præoccupando dedignaretur. Magnanimus magna potius[3] perquirebat, scilicet[4] præposituram Beverlaci,[5] et donationem præbendarum de Hastinges a comite Augensi;[6] turrim Londoniarum cum servitio militum addictorum; castellariam Eye, cum honore septies viginti militum; et castrum Berchamstedie.[7]

Beverley, Hastings (from the count of Eu), &c.

His diversions.

Ludebat plerumque, sed perfunctorie, non dedita opera, in avibus cæli, nisis[8] et accipitribus suis, et canibus venaticis, et in calculis bicoloribus

Martial. xiv. 20.

"Insidiosorum ludebat bella latronum."

De honore et mensa domus cancellarii.

His housekeeping.

(11.) Cancellarii domus et mensa communis erat omnibus cujuscunque ordinis indigentibus ad curiam regis venientibus, qui probi vel essent, vel esse viderentur. Nulla fere die comedebat absque comitibus et baronibus, quos ipsemet invitabat. Jusserat quaque die, novo stramine vel fœno in hieme, novis scirpis vel frondibus virentibus in æstate, sterni hospitium suum, ut militum multitudinem, quam scamna

[1] *loquentem*, added in margin, D.
[2] *parrochitanas*, J. A.
[3] Struck out, D.
[4] Om. D. A.
[5] *Bervellaci*, J. A.
[6] *a comite Augensi*, om. L.
[7] *Berchamstede*, D.; *Berchamestedie*, J.
[8] *nisis et accipitribus*, om. A.

capere non poterant, area[1] munda et læta reciperet; ne vestes eorum pretiosæ, vel pulchræ eorum camisiæ, ex areæ sorde maculam contraherent. Vasis aureis et argenteis domus ejus renidebat,[2] ferculis et potibus pretiosis abundabat; ut siqua[3] esculenta vel poculenta commendaret raritas, emptores ejus nulla eorum comparandorum repellere deberet caritas. Summe tamen sobrius erat in his, ut[4] de divite mensa dives colligeretur eleemosyna. Et (quod a confessionis ejus auditore, Roberto, venerabili canonico de Meritona,[5] audivi), ex quo cancellarius factus est, nulla eum polluit luxuria. Super quo et rex ipse diurnas ei et nocturnas tendebat insidias; sed tanquam vir timoratus et a Deo prædestinatus, munditiæ carnis intendens, lumbos præcinctos habebat. Et quidem[6] vir sapiens, regni moderamini et tantarum curarum publicarum et privatarum intentus occupationi, rarius illecebris talibus attentabatur.[7] Quoniam,

His chastity.

"Otia si tollas, periere Cupidinis arcus."

Ovid. Remed. Amor. 139.

Vir pudicus cancellarius, osor turpitudinis et impudicitiæ, quendam clericum suum magnæ prosapiæ, Ricardum de Ambli, pro eo quod cujusdam socii sui, dum longinquo aberat in transmarinis, uxorem seduxerat et accubuerat, facta ei persuasione quod vir ejus in fata concessisset, a domo et amicitia sua[8] projecit; et in turri Londoniæ incarceratum, et in compedibus diu afflictum, teneri fecit.[9]

---

[1] *arca*, L.

[2] *renitebat*, J. L. A.

[3] *siquæ*, J. L. A.

[4] *et*, followed by *colligebatur*, A. D., and (with correction) L.

[5] *Mereton*, D.; *Meretonia*, A.

[6] *Et quidem vir prudens, cancellarius*, D., transferring *vir sapiens . . . arcus* to the end of the paragraph.

[7] *decessisset*, L.

[8] Om. J. A

[9] *Vir vero sapiens . . . arcus*, added here, D.

Qualiter nutriebat filios nobilium.

Prince Henry and young nobles are placed under his care.

(12.) Cancellario et regni Angliæ et regnorum vicinorum magnates liberos suos servituros mittebant, quos ipse honesta nutritura et doctrina instituit, et cingulo donatos militiæ ad patres et propinquos cum honore remittebat aliquos,[1] aliquos retinebat. Rex ipse, dominus suus, filium suum, hæredem regni, ei nutriendum commendavit; quem ipse cum coætaneis[2] sibi multis filiis nobilium, et debita eorum omnium sequela, et magistris, et servitoribus propriis, quo dignum erat honore, secum habuit.

His self-discipline.

In qua tamen[3] tantorum sæcularium honorum pompa[4] ipse sæpe disciplinam secretam, nudato ad flagella dorso, recipiebat; cum erat in vicinia Londoniæ, a Radulpho priore Sanctæ Trinitatis; in vicinia Cantuariæ,[5] a Thoma presbytero Sancti Martini.[6] Humilis erat in oculis suis; humilis erat[7] humilibus, elatis ferus et violens; quasi innatum erat ei,

Virg. Æn. vi. 854.

"Parcere subjectis, et debellare superbos."

Homage of nobles.

Cancellario homagium[8] infiniti nobiles et milites faciebant; quos ipse, salva fide domini regis, recipiebat, et ut homines[9] suos patrocinio eos ulteriore[10] fovebat.

His splendour and liberality.

Transfretaturus interdum sex aut plures naves in sua habebat velificatione, nullumque,[11] qui transfretare vellet, remanere sinebat; appulsus gubernatores suos

[1] Om. D. J. A.

[2] *choetaneis*, L.

[3] *hac enim* for *qua tamen*, J. A.

[4] *tantorum . . pompa*, om. D. L.

[5] *Cantuariensi*, J.; *in vicinia*, om. L.

[6] *Cantuariæ* added, J.; *Cantuar*, for *Sancti Martini*, A. Perhaps the best reading might be, *Cantuariæ, a Thoma, presbytero Sancti Martini in vicinia Cantuariensi* (St. Martin's church being at some distance from the town).

[7] *in oculis . . erat*, om. D. L.

[8] *homanagium*, D.; *hamonagium*, J.

[9] Om. J.

[10] Om. L.

[11] *que*, om. J.

et nautas ad placitum eorum remunerabat.[1] Nulla fere dies effluebat ei, qua non ipse aliqua magna largiretur donaria, equos, aves, vestimenta, auream vel argenteam supellectilem, vel monetam. Sic nimirum scriptum[2] est, "Quidam[3] erogant propria, et semper "abundant; alii rapiunt aliena,

"Et curtæ semper abest rei:"[4]

tantamque habebat cancellarius donandi gratiam, ut amor et deliciæ totius orbis Latini reputaretur. Ut cuique erat ætas, ita quemque facetus adoptabat.

(13.) Dei omnipotentis[5] instinctu,[6] Thomæ[7] cancellarii suasu, dominus rex vacantes episcopatus et abbatias non diu retinebat, ut fisco[8] suo patrimonia Crucifixi inferrentur; (quod postea fecit, sed amplius absit ab eo;)[9] immo sine magna mora honestis illas dabat personis, et secundum Deum. Disposal of church preferment.

Item[10] cancellarii consilio dominus rex canonicalem ecclesiam Meritonæ,[11] ubi morantes Deum merentur, in gratiam et familiaritatem recepit; et eam a presbyterio et crucibus factis[12] susceptam sumptibus suis consummavit, et perpetuis ditavit reditibus; ibique aliquando, cum[13] religioso conventu, pœnitentiæ triduanas ante diem paschæ celebrabat excubias. Post nocturnum vero[14] obsequium, quod dicitur tenebrarum, sed est The king befriends and visits Merton abbey.

---

[1] *numerabat*, J. A.
Om. D. A.
Om. L.

[2] "Curtæ nescio quid semper abest rei" (Horat. Od. III. xxiv. 64). L. substitutes *et in egestate sunt*, (thus bringing the passage nearer to Prov. xi. 24, "Alii divi- "dunt propria, et ditiores sunt; "alii rapiunt non sua, et semper in "egestate sunt,") and omits *tantamque . . adoptabat.*

[5] Om. D.

[6] *Sic instinctu* (omitting *Dei omnipotentis*), L.

[7] *et* for *Thomæ*, D. L.

[8] *filio*, L.

[9] *quod . . ab eo*, om. D.; *sed . . ab eo*, om. L., which also has *post* for *postea*.

[10] *Iterum*, J.

[11] *Meritoniæ*, A.

[12] *et crucibus factis*, inserted from D. L. reads *a presbytero . . confirmavit.*

[13] *in*, L.

[14] Om. D. A.

lucis, die parascevæ usque ad horam nonam, vicinarum villarum pauperes, orationum gratia, visitabat ecclesias, pedes incedens, in capa absconditus, uno solo comitatus socio,[1] viarum duce.

Robert of Melun and others recalled from abroad, and promoted.

Amplius,[2] cancellario Thoma suggerente, pauperes Angligenas morantes in Galliis, quos fama celebrabat bonos, vel monachum in religione, vel magistrum in studio, rex revocabat, et tales in regno suo plantabat personas; ut magistrum Robertum de Meliduno[3] in episcopali ecclesia Herefordiæ, et Willelmum monachum Sancti Martini de Campis in abbatia Rameseiæ.

The chancellor's intimacy with the king.

(14.) Ita ob ipsius dotes virtutum, animi magnitudinem, meritorum insignia, quæ animo ejus inhæserant, cancellarius regi, clero, militiæ, et populo erat acceptissimus.[4] Pertractatis seriis, colludebant rex et ipse,[5] tanquam coætanei pueruli, in aula, in ecclesia, in consessu, in equitando. Una dierum coequitabant in strata Londoniæ; stridebat deformis hyems; eminus aspexit rex venientem senem, pauperem, veste trita et tenui; et ait cancellario, "Videsne illum?" Cancellarius, "Video;" Rex, "Quam pauper, quam debilis, "quam nudus[6]! Numquidne magna esset eleemosyna "dare ei crassam et calidam capam?"[7] Cancellarius, "Ingens equidem; et ad hujusmodi animum et oculum, "rex, habere deberes." Interea pauper adest; rex substitit, et cancellarius cum eo. Rex placide compellat pauperem, et quærit si capam bonam vellet habere. Pauper, nesciens illos esse, putabat[8] jocum, non seria agi. Rex cancellario, "Equidem tu hanc ingentem "habebis eleemosynam;" et injectis ad capucium ejus[9]

[1] *et* inserted, D.
[2] *Item*, L.
[3] *Melum*, D.; *Miliduno*, J. L. A.
[4] A. and J. read, *Cancellarius . . . militiæ, populo . . acceptissimus. Ita ob ipsius dotes . . in animo ejus et omnium hæserat*; L. has *Cancellarius . . militiæ et populo . . acceptissimus ob ipsius dotes . . inhæserant.*
[5] *rex et ipse*, om. D.
[6] *est* inserted, D.
[7] *cappam*, here and below, J. A.
[8] *putavit*, D.
[9] Om. A.

manibus, capam, quam novam et optimam [1] de scarleta et grysio [2] indutus erat, rex cancellario auferre, ille retinere, laborabat. Fit igitur ibi motus et tumultus magnus: divites et milites, qui eos sequebantur, mirati accelerant scire quænam esset tam subita inter eos causa concertandi; non fuit qui diceret; intentus erat uterque manibus suis, ut aliquando quasi casuri viderentur. Aliquandiu reluctatus cancellarius, sustinuit regem vincere, capam sibi inclinato detrahere, et pauperi donare. Tunc primum rex sociis suis acta narrat; risus omnium ingens; fuerunt qui cancellario capas et pallia sua porrigerent. Cum capa cancellarii pauper senex abit, præter spem locupletatus et lætus,[3] Deo gratias agens.

Aliquotiensque [4] ad hospitium cancellarii rex comedebat, tum ludendi causa, tum gratia videndi quæ de ejus domo et mensa narrabantur. Rex veniebat aliquando equo admisso in hospitium cancellarii sedentis ad mensam; aliquando sagitta in manu, rediens venatu, vel iturus in nemus; aliquando bibebat et viso cancellario recedebat; aliquando saliens ultra mensam, assidebat et comedebat. Magis unanimes et amici nunquam duo aliqui [5] fuerunt temporibus Christianis.

Conversation with the prior of Leicester at Rouen.

(15.) Fuit aliquando gravi tentus infirmitate cancellarius [6] Rothomagi apud Sanctum Gervasium. Venerunt eum [7] duo reges simul videre, rex Francorum, et rex Anglorum, dominus suus. Tandem dispositus ad sanitatem, et convalescens, una dierum sedit ad ludum scaccorum, indutus capa manicata. Intravit eum visitare Aschetinus,[8] prior Legecestriæ;[9] veniens a curia

---

[1] *et optimam*, om. A.

[2] *scarlata et grosio*, A.

[3] *et lætatus et*, J.

[4] *Aliquotiens . . . . narrabantur* comes later in D., which goes on *eademque modo aliquotiens rex*. In A. and J. the part from *Rex* to *Christianis* follows after *contigit* in the next paragraph; and after *Christianis* come the words *aliquotiens . . narrabantur*.

[5] *alii*, L.

[6] Om. D. L.

[7] Om. D.

[8] *Achetinus*, L.

[9] *Legycestrie*, L.

regis, qui tunc erat in Gasconia; qui liberius cum allocutus, ausu familiaritatis, ait, "Quid est hoc quod "capa manicata utimini? Hæc vestis magis illorum "est qui accipitres portant; vos vero estis persona "ecclesiastica, una singularitate sed plures dignitate; "Cantuariæ archidiaconus, decanus Hastingiæ, præpo- "situs Beverlaci,[1] canonicus ibi et ibi, procurator etiam "archiepiscopatus; et, sicut rumor in curia frequens est, "archiepiscopus eritis." Cancellarius respondit inter cætera ad verbum illud, "Equidem tres tales pauperes "agnosco in Anglia sacerdotes, quorum cujuslibet ad "archiepiscopatum[2] promotionem magis optarem quam "meam; nam ego, si forte promoverer, ita dominum "meum regem 'intus et in cute novi,' necesse habe- "rem, aut ipsius gratiam amittere, aut Domini Dei[3] "(quod absit!) servitium postponere." Quod et post ita contigit.[4]

Persius, iii. 30.

Further instances of the chancellor's generosity and influence.

(16.) Rex Angliæ ad suam transfretationem navem[5] propriam solet habere. Cancellarius ei fieri fecit non unam solam, sed tres simul naves optimas, et omnibus necessariis instructas, ut nihil deesset; et eas regi domino suo dono dedit.

Venerunt aliquando in Angliam nuncii regis Norwegiæ; quo audito, cancellarius misit obviam eis, qui eos ad curiam domini regis duceret, et eis sumptus necessarios nomine cancellarii ministraret.

He befriends the archdeacon of London;

Nicolaus archidiaconus Londoniæ incidit semel in offensam regis, unde[6] domus ejus, familia ipsius expulsa, ex regis præcepto serata et regi subhastata fuit. Non destitit bonus cancellarius, quin ipsa die archidiaconum regi reconciliaret, et ad possessionem suam revocari impetraret.[7]

---

[1] *Bervellaci*, J. A.

[2] *archiepiscopium*, J. L. A.

[3] *omnipotentis* inserted, J.

[4] Here A. and J. insert an earlier passage (see above, p. 25, note [4]), and after it several pages are omitted, the next words being *Hoc modo se cancellarius* (p. 33, line 13).

[5] *suam* inserted, L.

[6] *et*, D.

[7] Here D. has the sentence *Aliquotiens . . narrabantur* (p. 25).

(17.) Eodemque modo officiosus[1] fuit quandoque episcopo Cenomannensi[2] et Giloni archidiacono Rothomagensi. Nam[3] cum in schismate Romanæ ecclesiæ hinc Octavianus[4] et imperator Fredericus qui eum fovebat, inde catholicus papa Alexander, cum suis cardinalibus et sequacibus, nuncios suos misissent ad regem Francorum, et regem Anglorum tunc transmarinum; illi autem, convocatis episcopis plurimis et summatibus regnorum suorum, apud Novum Forum[5] congregati essent, nuncios illos et rationes eorum audituri, et de merito electionis eorum, utrius[6] obedientiæ se subderent, tractaturi, placuissetque tandem eis Alexandri, quæ justior eis et sanctior non immerito visa est: pro eo quod archiepiscopus Rothomagensis Hugo eam approbavit, et per Gilonem, nepotem et archidiaconum suum, suffraganeis suis recipiendam mandavit, rex vehementer commotus, domos archidiaconi dirui præcepit, quoniam in ipsum archiepiscopum grandævum, et virum magnanimum palam excandescere rex veritus est. Tunc domino regi supplex ait cancellarius, "Domine mi rex, equidem domus illa, "quam ruere præcipitis, archidiaconi Gilonis est; sed "hospitium meum est." Et hujusmodi dixit apposite ad persuadendum, ut tandem a rege delinito et suaso archidiaconi[7] pacem cum domus ipsius integritate obtineret.

also the bishop of Le Mans and the archdeacon of Rouen.

(Neufmarché.)

In crastino audivit rex quod episcopus Cenomannensis Alexandrum papam recepisset exemplo domini Rothomagensis, et nunciis ejus obedientiam promisisset papæ servandam. Rex iratus est,[8] quod ejus sine jussu et licentia et sententia hoc fecisset. Marescalli

---

[1] *ostensus*, D.
[2] *Cenomannis*, D.
[3] *Nam eos in sch. Rom. eccl. Oct. et imp. Fred. fovebant; unde cath. papa Alex. consilio suorum cardinalium nuncios suos misit*, L.
[4] *Octovianus*, D.
[5] *cum* inserted, L.
[6] *utriusque*, L.
[7] *Gilo archidiaconus*, D.
[8] Om. D.

regis, commotione ejus vel forte præceptione intellecta, ad episcopi hospitia vadunt, camis succisis equos ejiciunt, sarcinas episcopi in vicos exportant, eum hospitio privant. A curia episcopus turpiter recedere compulsus est.[1] Facit rex breves scribi, ut domus ejus Cenomanni diruantur. Signatos breves rex in manu tenens, et ostendens publice, ait astantibus, "Equidem "Cenomannenses audient[2] de episcopo suo rumorem." Omnis clerus, qui aderat in tanta duorum regum curia, doluit; cancellarius supra omnes. Intelligens autem regem in tanta ira frustra compellandum et rogandum, præcepit cursoribus regis, bajulis literarum illarum, ut non festinarent, et, cum itinere duorum dierum Cenomannis venire possent, non illuc venirent, nisi quarto die. Adquieverunt illi. In crastino ad dominum regem episcopos ire suasit cancellarius pro episcopo Cenomannensi rogaturos. Ierunt aliqui, regem inexorabilem invenerunt: ierunt alii, suggerente cancellario; repulsam passi sunt. Tandem cancellarius ipse regem adiit, pro episcopo oravit; in crastino similiter. Instantia cancellarii rex compulsus tandem adquievit; putans jam quod domus episcopi vel tota vel magna ex parte corruisset. Statim litteras regis de pace episcopi cancellarius misit præfecto Cenomanni per nuntium proprium, cui et in amicitiæ suæ observantia injunxit, ut die vel nocte non quiesceret pes ejus, donec Cenomannum veniret. Ille continuato diplomate[3] Cenomannum venit, intactis adhuc[4] domibus episcopi, ipso die, quo priores nuntii domini regis; qui tamen prius venerant, et litteras regis de domibus episcopi diruendis ostenderant. Et hic[5] quidem dolo bono cancellarii se delu-

---

D. has here some words which are evidently corrupt—*Per carü sequelam vitet sequioris et meritoria mancipia.* Perhaps *per curiæ sequelam vitæ sequioris.*

[2] *audiant*, D.

[3] *dupplomate*, D.; *duplomate*, L.

[4] Om. L.

[5] *hunc*, L.

sum rex postea gavisus est; sicut legitur in Thimeo [1] de illa nubentium saluberrima sortis [2] fraude.

(18.) Quinquaginta duos clericos cancellarius in obsequio suo habebat; quorum plurimi in suo erant comitatu, plurimi curabant episcopatus et abbatias vacantes, aut ejus proprios honores ecclesiasticos. The chancellor's clerks.

(19.) Deliberavit quandoque rex Anglorum cum cancellario, et aliis quibusdam regni sui magnatibus, petere a rege Francorum filiam ejus Margaretam matrimonio copulandam filio suo Henrico. Placuit consilium. Hæc siquidem regum et magnorum virorum magna est confœderatio— He is sent to ask a French princess in marriage for prince Henry.

"Hæc res et jungit, junctos quoque servat amicos." [3] Ad tantam petitionem tanto principi faciendam quis mittendus erat,[4] nisi cancellarius? Eligitur, assentitur. Igitur cancellarius rem, personas, et officium suum attendens, et se tantæ rei commetiens, juxta illud poeticum,[5] Horat. Sat. I. iii. 54.

"Metire quod audes; nuptialiter se instruit,
"Qui nuptias mittitur conciliare futuras,"

parat ostendere et effundere luxus Anglicani [6] opulentiam; ut apud omnes et in omnibus honoretur persona mittentis in misso, et missi sua in se. Circiter ducentos in equis secum habuit de familia sua, milites, clericos, dapiferos, servientes, armigeros, nobilium filios militantes [7] ei pro armis, omnes instructos. Omnes isti et omnis eorum sequela novo festivo fulgebant ornatu vestium, quisque pro modo suo. Habuit etiam [8] viginti quatuor mutatoria vestimentorum, Splendour of his embassy.

"Muricibus Tyriis iteratas vellera lanas," [9] Horat. Epod. xii. 21.

[1] Perhaps for *comico*, as there is nothing to the purpose in Plato's "Timæus," and the reference may be to Terence's "Andria."
[2] *fortis*, L.
[3] This line om. L.
[4] *erit*, D.
[5] Om. D.
[6] *Anglicanam* for *luxus Anglicani*, D.
[7] *et militantes*, L.
[8] *sibi*, D.
[9] Om. L.

plures vestes holosericas,[1] omnia fere donanda et in transmarinis relinquenda, et omnem elegantiam varii, grysii, et pellium peregrinarum, palliorum quoque et tapetum, quibus thalamus et lectus episcopi hospitio recepti ornabantur. Habuit secum canes, aves omne genus, quo reges utuntur et divites. Habuit in comitatu suo octo bigas curules;[2] unamquamque quinque equi trahebant, dextrariis corpore et robore similes: quisque equus suum sibi deputatum habebat fortem juvenem, nova tunica succinctum, euntem cum biga; ipsaque biga suum veredum et custodem. Duæ bigæ solam cervisiam trahebant, factam in aquæ decoctione ex adipe frumenti, in cadis ferratis, donandam Francis, id genus liquidi plasmatis mirantibus, potum sane salubrem, defæcatum, colore vineo, sapore meliori.[3] Habebat cancellarii capella bigam suam, camera suam, expensa suam, coquina suam; portabant aliæ esculentorum et poculentorum aliquid; aliæ dorsalia tapeta, saccos cum vestibus nocturnis, sarcinas et impedimenta. Habuit duodecim summarios, octo scrinia quæ[4] cancellarii continebant supellectilem, auream scilicet et argenteam; vatos, cululos, pateras,[5] scyphos, cuppas, urceolos, pelves, salina, cochlearia, scutellas,[6] parapsides. Aliæ coffræ et clitellæ cancellarii continebant monetam, æs plurimum quotidianis ejus impensis et donis[7] sufficiens, et vestes ejus, et libros aliquot et hujusmodi. Unus summarius capellæ sacra vasa, et altaris ornamenta et libros portabat, cæterorum præambulus. Quisque summariorum suum habebat agasonem, qualem et qualiter decuit instructum. Quæque etiam biga habebat canem alligatum vel supra vel subtus, magnum, fortem, et terribilem, qui ursum vel leonem domiturus

---

[1] Om. L.; *oloserica*, D.
[2] *curriles*, L.
[3] *id genus . . meliori*, om. L.
[4] Om. L.
[5] *auream scilicet, vatos, cululos, argenteam, pateras*, D.
[6] *cultellas*, L.
[7] *et donis*, om. D.

videretur. Sed et supra quemque summarium erat vel simia caudata, vel

" humani simulator simius oris." Claudian. in Eutrop. i. 303.

In ingressu Gallicanarum villarum et castrorum, primi veniebant garciones pedites,

" fruges consumere nati,"[1] Horat. Ep. I. ii. 27.

quasi ducenti quinquaginta, gregatim euntes sex vel deni, vel plures simul, aliquid lingua sua pro more patriæ suæ cantantes. Sequebantur aliquo intervallo canes copulati et leporarii in loris et laxis suis, seu quo alio dignentur[2] nomine, cum concuratoribus et sequacibus suis. Post modicum stridebant ad lapides platearum illæ bigæ ferratæ, magnis coriis animalium consutis coopertæ. Sequebantur ad modicam distantiam summarii, agasonibus, positis genibus super clunes summariorum, equitantibus. Aliqui Franci a domibus suis egressi ad tantum strepitum quærebant quis veniret, cujus esset illa[3] familia? Aiunt illi, quod cancellarius regis Anglorum ad dominum regem Franciæ missus veniret. Dicunt Franci, " Mirabilis est ipse " rex Anglorum, cujus cancellarius talis et tantus[4] " incedit." Sequuntur ad aliquam intercapedinem[5] post summarios armigeri, militum portantes scuta et trahentes dextrarios; inde alii armigeri, dehinc ephebi, deinde, qui aves portabant: postea, dapiferi et magistri et ministri domus cancellarii; deinde milites et clerici, omnes bini et bini equitantes; postremo, cancellarius, et aliqui familiares ejus circa eum.

(19.) Appulsus in transmarinis, statim præmiserat domino regi Francorum cancellarius, mandans[6] quod ad eum veniret. Venit per castrum Medlenti. Re- He goes by Meulant. scripserat ei rex Francorum, quod occurreret ei Parisius,

[1] *fruges . . nati*, om. L.
[2] *dignantur*, D.
[3] Om. L.
[4] *totus*, L.
[5] *ad . . intercapedinem*, om. L.
[6] *significans*, D.

et qua die. Rex itaque volens cancellarium procurare, (sicut nobilitatis et consuetudinis Gallicanorum regum est omnem mortalem ad curiam Franciæ venientem, quamdiu in[1] curia fuerit, procurare,[2]) edicto Parisius dato prohibuerat, ne quis aliquid cancellario vel suis emptoribus venderet. Quo præcognito, cancellarius præmiserat suos[3] ad fora vicina, Laniaci, Corboili, Pontis Isarei, Sancti Dionysii, qui sibi emerent panes et carnes et pisces, vina et cibaria, in abundantia, mutato, suppressisque nominibus, habitu. Et cum Parisius domus Templi hospitium habiturus ingrederetur, occurrerunt ei sui, dicentes quod hospitium omnibus bonis instructum ad moram triduanam inveniret, quaque die mille hominibus procurandis. Equidem in divitiis regis Salomonis legitur quot animalium carnes quotidianis ejus impensis sufficerent; et[4] equidem una die anguillarum unum solum ferculum cancellarii centum solidis sterlingorum emptum fuit: quod omni patriæ notum, etiam loco proverbii multo tempore multis in ore erat. De aliis ejus ferculis et impensis[5] sileo. Ex hoc uno intelligi potest, quod mensa cancellarii sumptuosa fuit[6] et sufficiens.

Provisions bought at Lagny, Corbeil, Pontoise, St. Denys, &c.

His manner of living at Paris.

(20.) Qualiter eum dominus rex Francorum et[7] nobiles illi Franci honorificaverint; qualiter ipse vicissim eos; et præterea qua comitate susceperit scholares Parisius et magistros scholarum, et cives scholarium Angligenarum creditores, dicere non sufficio. Legitur de Hannibale quod post interfectum Hasdrubalem[8] Romam nuncios miserit, dicens eis, "Ite, et omnem mor-" talem explete pecunia." Idem forte legit et curavit

His munificence.

---

[1] Om. D. L.
[2] *exhibere*, L.
[3] Om. D.
[4] Om. L.
[5] *et impensis*, om. D.
[6] Om. L.
[7] *et* transferred to after *illi*, D.
[8] *Atherbalem*, D. It would seem that the names of Hannibal and Hasdrubal are mistakes for Jugurtha and Adherbal. If so, the substance of the passage may be found in Sallust, *Bell. Jugurth.*, c. 30, ed. Wasse.

cancellarius, omnem nobilem Francum, baronem, militem, servitorem regis vel reginæ regis Francorum, magistros scholarum, scholares, civium nobiliores, muneribus suis explebat. Omnia sua vasa aurea et argentea donavit, omnia mutatoria vestimentorum; illi pallium, illi capam griseam, illi pelliciam, illi palefridum, illi dextrarium. Quid plura? Supra omnem hominem suam [1] gratiam adeptus est. Legatione sua feliciter functus est, propositum assecutus est; quod petiit, ei concessum est. In reditu suo [2] Widonem de la Val, regis Angliæ impugnatorem, patriæ stratæque publicæ deprædatorem, cepit, et conjectum in vincula [3] apud castrum Novi Fori incarceravit. Hoc [4] modo se cancellarius Thomas in pacis studio et tempore habebat [5]; quid de eo in bellicis regis [6] negotiis occupato loquar? A.D. 1159. He takes a famous robber, and imprisons him at Neuf-Marché.

Qualiter cancellarius regi servierit in sua guerra de Tolosa.

(22.) In exercitu et obsidione Tolosæ, ubi tota Anglia, Normannia, Aquitania, Andegavis, Britannia, Scotia, in præsidium regis Angliæ militarem manum et fortitudinem bellicam emisit, cancellarius de propria familia lectam [7] manum,[8] septingentos [9] milites habebat. Et quidem, si ejus paritum esset consilio, urbem Tolosam, et regem Franciæ, qui favore sororis comitissæ Constantiæ se immiserat, sed et [10] improvide sine exercitu et manu forti, invasissent et cepissent; tantus erat regis Anglorum exercitus. Sed vana superstitione et reverentia rex tentus consilio aliorum, super urbem, in Siege of Toulouse.

[1] Struck out in D.
[2] Om. D.
[3] *vinculis*, D.
[4] *Unde hoc*, D. (Here A. and J. resume.)
[5] *habuit*, D.
[6] Om. D.
[7] *electam*, L.
[8] *manum militum*, A. J. L.
[9] *sexcentos*, A.
[10] Om. A.

A.D. 1159. qua esset dominus suus rex Franciæ,[1] irruere noluit; dicente in contrarium cancellario, quod personam domini rex Francorum ibi deposuisset,[2] eo quod[3] supra pacta[4] conventa hostem se ibidem[5] ei opposuisset. Non multo post, vocata et congregata venit in urbem militia regis Francorum, et[6] rex Angliæ, cum rege Scotiæ et omni exercitu suo,[7] impos voti et inefficax propositi rediit;[8] capta tamen prius urbe Cadurtio,[9] et plurimis castris[10] in vicinia Tolosæ, quæ erant comitis Tolosæ[11] et suffraganeorum ejus, vel quæ comes Tolosæ regis Angliæ fautoribus prius abstulerat. Ad quæ omnia retinenda, post reditum regis Anglorum,[12] comitibus omnibus recusantibus, solus cancellarius cum sua familia, et solo Henrico de Essexia,[13] constabulario et barone regis, remansit. Et postea tria castra munitissima, et quæ inexpugnabilia videbantur, ipsemet lorica indutus et galea cum suis in manu forti cepit. Sed et Garunnam cum militari manu transiit supra hostes; confirmataque[14] in regis obsequium tota illa provincia, gratiosus et honoratus rediit.

Cahors taken.

The Garonne crossed.

Item qualiter se habuit in guerra Francorum.

Further military exploits.

(23.) Postmodum autem in werra[15] regis Francorum et domini sui regis Anglorum in Marchia, ad communem terminum terrarum suarum inter Gisorcium et Triam et Curceles, cancellarius, præter propriæ familiæ septingentos[16] equites, alios[17] mille ducentos stipendarios milites habebat, et quatuor millia[18] servientium, per

---

[1] *Francorum*, A. L.
[2] *dimisisset*, A.
[3] *et* for *eo quod*, A. D.
[4] Om. L.
[5] Om. D. J.
[6] Om. L.
[7] Om. A.
[8] *propositi inefficaces reddidit*, L.
[9] *Cadurcis*, A.; *Cadurceto*, L.
[10] *castellis*, D.
[11] *quæ . . Tolosæ*, om. J.
[12] *Angliæ*, A. J. L.
[13] *de Essexia*, om. D.
[14] *que*, om. D. J. A.
[15] *guerra*, L.; *gwerra*, A.
[16] *sexcentos*, A.
[17] Om. D.
[18] Om. J.

unam quadragenam.[1] Et cuique militi quaque die dabantur ad equos et armigeros procurandos tres solidi illius monetæ; ipsique milites omnes ad mensam erant cancellarii. Ipsemet, clericus cum esset, cum valente milite Franco,[2] Engelramno[3] de Tria, e regione subditis equo calcaribus veniente armato, lancea demissa et equo admisso congressus, ipsum equo dejecit, et dextrarium lucrifecit. Et in toto[4] regis Anglorum exercitu semper primi erant milites cancellarii, semper majora audebant, semper præclare faciebant, eo docente, ducente, eo hortante; canere[5] eductui, canere receptui, in lituis suis ductilibus,[6] quos in exercitu suo proprios, sed universo hinc inde exercitui habebat notissimos.[7] Unde ipse, hostis etiam[8] et[9] expugnator regis Francorum, et terræ ipsius in igne et gladio depopulator, in magnam pervenit gratiam ipsius regis Francorum et magnatum totius Galliæ, suffragantibus ei meritis fidei præstantis[10] et nobilitatis suæ notissimæ; quam gratiam postmodum tempore opportuno sibi rex exhibuit. Virtus quippe et in hoste laudatur.

De electione cancellarii in archiepiscopum.

(24.) Interim diem supremum fungitur[11] archiepiscopus Theobaldus. Statuit ergo[12] rex Anglorum cancellarium suum in archiepiscopum[13] promovere, intuitu meritorum personæ, et[14] confidens quod sibi ad placitum et nutum, ut cancellarius fecerat, archiepiscopus obse-

A.D. 1161. Thomas becomes archbishop of Canterbury on the death of Theobald.

[1] *quadragesimam*, A.
[2] *Francorum*, J. A.
[3] al. *Engelanno*.
[4] *In toto enim*, A.
[5] *cavere*, A.
[6] al. *gracilibus*.
[7] *canere receptui . . . notissimos*, om. L.; *quæ . . propria . . notissima*, D.
[8] Om. J.
[9] Om. A.
[10] *præstantiæ*, D. J.
[11] *suum postremum clausit*, L.; *diem supremum fungitur*, A.
[12] Om. J. A.
[13] Corr. in L. from *archiepiscopatum*.
[14] Om. J. L.

A.D. 1161–62. queretur. Præcedente itaque notaque omni clero Angliæ regis voluntate, (quod solum electionis illius meritis derogavit,) cancellarius, archidiaconus Cantuariæ, ejusdem ecclesiæ archiepiscopus unanimiter eligitur. Solus Gillbertus Herefordiæ,[1] qui et postea translatus est in Londoniam, habitu monachus, vinum vel carnes[2] non gustans, quod potuit, dissuasit; ut putabatur, non bene zelans electionem, sed male electum;[3] aspirare enim[4] et pro se laborare credebatur. Postmodum enim dixit mirum fecisse regem, qui de homine sæculari et[5] de milite quodam fecerat archiepiscopum.

(25.) Anno gratiæ millesimo centesimo sexagesimo secundo, octava[6] Pentecostes, ecclesiæ Cantuariensis[7] festa die[8] Sanctæ Trinitatis, in ipsa metropolitana ecclesia congregatis suffraganeis episcopis omnibus, per filium hæredemque regis Henrici secundi Henricum, et per Ricardum de Luci aliosque magnates Angliæ, qui aderant ex parte regis tunc transmarini, beatus Thomas, liber et[9] ab omni querela sæculari solutus et quietus, ecclesiæ Cantuariensi[10] est redditus[11] et repræsentatus, et per manum Henrici, venerabilis episcopi Wintoniensis,[12] archiepiscopus ordinatus. Alexander papa tertius ei pallium misit per clericum ejus Johannem Salesberiensem.[13] Archiepiscopus contra illam fasciam pectoralem et humeralem suscipiendam devotus, pronus et nudus pedes ivit. Mysterium siquidem grande est illud[14] insigne, illud archiepiscopi singulare. Pallium pro aurea lamina est institutum, in qua summus pontifex in lege[15] nomen Domini tetragrammaton in

He is released from secular obligations;

is consecrated, and receives the pall.

---

[1] *Hereforde*, D.
[2] *carnem*, D.
[3] *electo*, D.
[4] Om. D. J. A.
[5] Om. L.
[6] *die*, ins. L.
[7] *Cantuariæ*, A.
[8] *die scilicet* for *ecclesiæ . . die*, L.
[9] Om. D.
[10] *Cantuarie*, A. L.
[11] Om. L.
[12] *Wintoniæ*, J. L.
[13] *Saresberiensem*, L.; *de Saresberia*, J.
[14] *illud . . figitur*, om. J. A.
[15] *in lege*, om. D.

fronte sua præferebat inscriptum. Duæ lineæ propendentes sunt duæ leges, Christi passionem præferentes; spinulæ sunt clavi, quibus corpus Christi cruci figitur. In ordinatione sua, unctione misericordiæ Dei visibili et invisibili[1] perfusus, exuit sæcularem hominem, et Jesum Christum induitur; evacuavit quæ erant sæcularia cancellarii, satagens quæ sunt boni archiepiscopi.

His manner of life as archbishop.

(26.) Itaque omni custodia excubabat animum suum. Sermones ejus serii erant ad ædificationem[2] auditorum; opera ejus, misericordiæ et pietatis; sententiæ[3] ejus, justitiæ et æquitatis.[4] Cilicio usque ad poplites asperrimo et vermibus scaturiente, et parco cibo carnem edomabat, et consueto potu aquæ, in qua coctum erat fœniculum. Vinum tamen prægustabat, et dabat considentibus; et carnium appositarum aliquid comedebat; sed pane reficiebat. Omnia tamen munda mundis; et in culpa non est cibus, sed appetitus. Verberibus disciplinalibus[5] frequenter dorsum nudum exponebat. Proxime supra cilicium habuit habitum monachalem, quoniam monachorum erat abbas Cantuariensium; supremo, canonicalem, ut clericis conformaretur. Stolam tamen, jugum Christi suave, circa collum et diebus et noctibus habebat. Facies ejus exterior similis erat multitudini, intus omnia dissimilia. Sancti Sebastiani et sanctæ Cæciliæ imitator; quorum ille[6] sub absconso chlamydis Christi militem gerebat absconditum,[7] illa, cilicio carnem domans, desuper auratis vestibus tegebatur.[8] In esu et vestitu religiosior studebat esse quam videri. Orationi intentus, Spiritui creatori spiritum suum creatum reconciliare, et quodammodo unire va-

[1] *et invisibili*, om. L.
[2] *ædificatio sua et*, D. J. A.
[3] *sententia*, D. J.
[4] *æquitas*, D.
[5] *disciplinaribus*, D.
[6] *quorum ille*, om. .
[7] "Sub chlamyde terreni imperii "Christi militem agebat abscondi- "tum, ut Christianorum animos, "quos inter tormenta deficere vi- "debat, comfortaret," &c. Acta S. Sebastiani, cc. 1, 2; Acta SS., Jan. 20.
[8] "In carne induta cilicio, ex- "trinsecus aureis erat induta vesti- "bus." Surius, Nov. 22, p. 505.

cabat. Dei et hominum quasi quidam interpres, commendabat oratione Deo homines, prædicatione Deum hominibus. Sacræ lectioni deditus, suum in divina pagina habebat eruditorem. Interdum post prandium cum sociis conferebat, audiens et interrogans eos.[1] Usus est convictoribus viris religiosis, clericisque honestis et litteratissimis. Familiam habuit similiter electam, bonorumque virorum receptui et venerationi devotam. In dandis erat eleemosynis munificus, mittens hospitalibus domibus et pauperibus collegiis[2] interdum quatuor vel quinque marcas, interdum annonam et carnes.

His charity, devotion, &c.

(27.) [[3]Cum enim piæ memoriæ Theobaldus, decessor ipsius, statutas decessorum suorum eleemosynas duplicare consuevit,[4] hic religiosa æmulatione etiam duplum ejus censuit duplicandum. Ad hujus pii operis observantiam, omnium, quæ ex quocunque titulo percipiebat, decimas consecrabat.[5] In secretiori cellula tredecim pauperum pedes curvatis genibus quotidie abluebat, in memoriam Christi, singulis eorum, post plenam refectionem victualium, quatuor argenteos largiens; quod si forte aliquando, raro tamen, in propria persona gerere prohibebatur, hoc diligentissime per vicarium faciebat impleri.[6] Solitarius agens usque in miraculum lacrymis suffundebatur, et sic in altaris versabatur officio ac si præsentialiter in carne geri cerneret dominicam passionem. Reverentissime divina sacramenta tractabat, ut intuentium fidem et mores ipsa contrectatio informaret.[7]]

(28.) Amplius,[8] vagos et egenos in domo sua reficiebat. Contra hyemem multos vestiebat. Cantuariæ[9]

---

[1] *audiens illos et interrogans*, J.

[2] *et pauperibus collegiis*, om. A.

[3] This paragraph is not in D. or L., and appears to be interpolated from John of Salisbury. See vol. ii. pp. 306–7.

[4] *consueverit*, J. A.

[5] *consecravit*, A.

[6] Om. A.

[7] *informarat*, J.

[8] *Amplius*, om. D. The paragraph is differently arranged in A. and J. "Amplius . . . vestiebat. "Erat oppressorum . . . justitia. "Dum pacem ei licuit habere, ple- "rumque in claustrum . . desideria."

[9] *Dum pacem ei licuit habere*, for *Cantuariæ*, J.

plerumque in claustrum se recipiebat, et sicut unus monachorum ibi sedentium sedebat studens in aliquo libro diutile;[1] post ibat visitare monachos infirmos, ut eorum audiret et impleret desideria. Erat oppressorum consolator, viduarum maritus, pupillorum adjutor. Erat præterea humilis et affabilis mansuetis, se efferentibus severus. Contra[2] injustitiam et insolentiam potentum quasi turris erecta in Damascum firmabatur, neque ipsius regis preces vel litteræ cuiquam apud eum prodesse poterant, nisi cum justitia.

(28.) Pudore bono nunc maxime repletus fuit, qui jam pridem etiam cancellarius metas pudicitiæ et honestatis[3] non excessit. Alter quodammodo[4] Moyses erat, tabernaculum Domini crebro intrans et exiens; intrans tempore accepto ad Dei contemplationem, exiens ad piam erga proximos actionem. Alter Jacob nunc copulabat sibi Liam fructu fœcundam; nunc autem[5] Rachelis pulchrioris hærebat amplexibus.[6] Erat quasi unus angelorum Dei, qui per scalam, cujus summitas cælos tangebat, nunc descendebat ad sublevandas necessitates hominum, nunc ascendebat ad divinæ majestatis et supernæ claritatis intuitum: suspensus a terrenis et transitoriis summopere intendebat in cælestia. Vacabat virtutibus, quæ vitam et[7] præsentem beatificant, et promerentur æternam. Aderat ei primo[8] regina ratio, quæ, ut domina ancillis, ita illa cupiditatibus et pravis[9] animi motibus imperat. Itaque ductu rationis progressus est in virtutem; quæ sese diligens aspernatur contraria, et a se oriens, rursus ad se revertitur, et omnia[10] sua complexa nihil quærit aliunde. Aderant ei virtutis species quatuor: Prudentia, quæ eum reddidit discretum in rerum cogni-

[1] *diutili*, J.; *diutine*, A.
[2] This sentence is not in D.
[3] *et honestatis*, inserted in J.
[4] *quodam*, J.
[5] *autem*, om. L.
[6] *complexibus*, A. J.
[7] Om. A.
[8] *prima*, D.
[9] *pravi*, J.
[10] *anima*, D

tione, personarum, loci, temporis æstimatione, in pravorum fuga, in appetendorum electione; Justitia, qua Deo et cuique quod suum erat conservare studebat; Fortitudo, quæ[1] eum in adversis vendicans, a malorum præsentium ægritudine et[2] futurorum metu protegebat; Temperantia, quæ eum in prosperis nihil immoderate facere permittens, a libidine omni, et a cupiditate rerum temporalium[3] revocabat,[4] et insolenti non sinc-
(Cantic. v. 11.) bat alacritate gestire. Hæc est quadriga Aminadab, hæc est Diatessaron prima, hæc est in terris[5] summa harmonia; hic est in homine et inter homines dulcis ille et suavis concentus, qui Dei etiam aures replet, et inducit hominem in vitæ beatitudinem, quæ est, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio.

(29.) Hac vitæ beatitudine affectus et beatus effectus archiepiscopus Thomas curabat constanter, splendide, graviter, honeste agere omnia; ad sapientiæ cuncta referre arbitrium; sibi imperare; sapientiæ stare judiciis, non populi; fortunæ non timere insidias; contra adversa septum, munitum, et inexpugnabilem[6] se gerere; non sibi, sed omnibus ejus auxilio indigentibus, se natum credere, maxime autem ecclesiæ suæ, quam regendam susceperat; in terris divina contemplari, Jesum Christum imitari natum et missum ad passiones, ipsumque vere diligere, et ejus observare mandata ad[7] suam et commissarum sibi animarum salutem. Hinc factum est, ut consectaretur apud Deum gratiam, apud homines[8] gloriam solidam quidem et expressam, consentiente laude bonorum virorum, voce incorrupta de eo bene judicantium; hæc quidem resonat virtuti recte, tanquam echo[9] voci, tanquam imago exemplari.

---

[1] *quæ* and *protegebat*, om. D. J.
[2] Om. D.
[3] *et . . temporalium*, om. A. J.
[4] *avocabat*, J. A.; *appetenda boni impendentis avocabat, vel præsentis boni profusa*, for *a cupiditate . . . revocabat*, D.
[5] *homine*, J.
[6] *inpugnabilem*, J.
[7] Om. J.
[8] *quærere*, ins. J. A.
[9] *bonos*, D. J. A.
[10] *ego*, altered to *equo*, D.; *eko*, J.; *echo voci tanquam*, om. L.

Et quia gloria[1] recte viventium[2] comes est, bonis viris sicut nec appetenda, ita nec est respuenda, sed Deo attribuenda. Siquidem ait apostolus, "Nam etsi "voluero gloriari, non ero insipiens; veritatem enim "dicam." Hanc tamen gloriam timuit et sprevit [3]Thomas, ne forte surreperet[4] elatio, scriptum esse attendens, "Quantumlibet justus, nunquam tamen sis[5] "securus." Est alia quædam falsa et vana gloria, quam appetunt homines[6] superbi et vani, divites et hypocritæ: adumbrata quædam imago gloriæ, cui[7] nulla virtutis,[8] quæ laudetur, subest soliditas; sed videtur similitudo quædam apparens quidem specie, non exsistens autem in re. Et sicut boni veræ laudis gloriam[9] metuunt, ita mali et Thrasones hanc[10] falsam gloriam appetunt; vel etiam[11] si quid[12] recte[13] fecerint, appetentes inde laudem[14] vel præmium, eo ipso virtutis[15] amittunt et nomen[16] et meritum.

Gloriosus archiepiscopus Thomas[17] contra spem regis et omnium ita sæculum deseruit,[18] ita repente mutatus est mutatione quæ est dexteræ Excelsi, ut omnes mirarentur.

De tentatione diaboli per malos et injustos homines facta.

(30.) Invidit antiquus hostis talem in ecclesia Domini[19] erectam columnam, talem supra candelabrum Dei accensam lucernam. Inimicus homo seminat zi- Machinations against the archbishop.

[1] Om. D. J. A.
[2] *rectorum*, D.; *recte factorum*, J. A.
[3] *beatus*, ins. A.
[4] *subriperet*, J.
[5] *sit*, J. L.
[6] Om. A.
[7] *cum*, A.
[8] *virtutum*, J.
[9] *vere laudem gloriamque*, D.
[10] *et . . hanc*, om. L.
[11] Om. D. J.
[12] *in re*, ins. J. A.
[13] Om. L.
[14] *laudes*, J.
[15] Om. L.
[16] *et nomen*, om. D. L.
[17] *Gloriosus . . Thomas*, om. D. L.
[18] *a sæculo descivit*, D. J.
[19] *Dei*, D. A.

zania.[1] Primo ei regis tollit benevolentiam, quasi indigne ferre rex debeat, quod, qui eum[2] primo cancellarium, post archiepiscopum fecerat, nunc et a suo se retrahit obsequio, et in pluribus ei[3] contradicit. Regis familiares, regi placere quærentes, et ejus prurientes auribus, archiepiscopo detrahebant, et[4] cum odio gratis habebant.

(31.)[5] [Præterea quidam aulici, clerici regis, timentes potius ecclesiis suis aliquibus, quas male adquisierant, sub archiepiscopi justitia destitui, quam aliis incardinari, vel ad majora beneficia ejus tempore provehi; et per se et per episcopos aliquot regem et suos adversus archiepiscopum incitare et commovere intendebant. Nihil jam ab eo vel dici vel fieri poterat, quod non malitia infelicium hominum depravaret. Adeo quidem ut regi persuaderent, quod si archiepiscopi potestas procederet, regia dignitas esset proculdubio peritura; et nisi sibi et hæredibus suis prospiceret, is demum futurus erat rex, quem clerus eligeret, et quamdiu placeret archiepiscopo regnaturus. Nimirum ophthalmia[6] vel lippitudine laborantibus inimica est lux; et justus injustis gravis erat ad videndum, et[7] contrarius erat operibus illorum. Ipse soli Deo, et nemini, nisi in Deo,[8] placere quærebat; illi magis regis terreni auribus faciebant insidias.. Amicus Dei inimicus mundi constituitur. Moratum[9] morosi[10] persequuntur.]

(32.) Hæc prima infestationis archiepiscopi causa. Adduntur regi et regalibus in hac dissensione plurimi episcopi, timore amittendi terram et terrena quæ pos-

[1] *Inimicus . . zizania*, om. A. J.
[2] *quem* (for *qui eum*)?
[3] Om. J.
Om. L.
[5] This paragraph is not in D. or in L. The sentence "Nihil . . . "regnaturus" is from John of Salisbury (vol. ii. p. 310).
[6] *optalmia*, A. D. J.; *obtalmia*, L.
[7] Om. D.
[8] *Domino*, A.
[9] *Morigeratum*, L.
[10] *immorosi*, D.

sidebant. Destituitur eorum consilio et auxilio archiepiscopus. Accessit indignationi regis et militiæ regni, quod castrum Tunebregiæ, et totum illum honorem, pridem a Cantuariensi alienatum ecclesia, a comite de Clara Rogero revocare intendebat; quia secundum decreta prædecessoribus et œconomis ecclesiæ prædia licuit colere et augere, non minorare vel alienare. Illi autem[1] comiti de Clara fere omnes nobiles Angliæ propinquitate adhærebant, qui et pulcherrimam totius regni sororem habebat, quam rex aliquando concupierat.[2] Et tamen[3] prius a rege petitam obtinuerat archiepiscopus[4] licentiam revocandi prædia ecclesiæ Cantuariensis, a prædecessoribus suis male alienata, vel a laicis occupata. Item ecclesiam de Eynesfordia[5] cuidam clerico Laurentio archiepiscopus donaverat; ejus siquidem est tam baronum suorum quam monachorum Cantuariensium vacantes in villis donare ecclesias. Dominus villæ, Willelmus de Eynesfordia, reclamans, homines Laurentii expulit; archiepiscopus eum excommunicavit. Rex aditus[6] archiepiscopo scripsit, ut eum absolveret. Respondit archiepiscopus, non esse regis præcipere quemquam absolvi, sicut nec excommunicari. Rex contendit, de regali sua esse[7] dignitate, quod non excommunicetur qui de eo in capite teneat, ipso inconsulto. Tandem ad regem mitigandum, qui jam in eum excandescebat, et non nisi per nuncios ei loquebatur, archiepiscopus[8] Willelmum absolvit. Et ait de eo rex apud Windesoram,[9] "Nunc "ei inde gratiam non habeo."

Contest with the earl of Clare as to Tunbridge castle. See Gratian. Causa xii. sect. 2.

(33.) Præterea diu ante, tempore scilicet Theobaldi archiepiscopi, adversus clerum Angliæ generaliter rex

The king takes offence at the clergy.

[1] *quoniam*, J.
[2] *viderat*, D. J. A.
[3] L. omits *Et*. In A. and J. this sentence follows after *habeo*, at the end of the paragraph.
[4] Om. D. J.
[5] *Eisnesford*, D.
[6] *statim* for *aditus*, L.
[7] Om. A.
[8] Om. D.
[9] *Wyndesoram*, D.; *Windlesoram*, A.

Complaint from Scarborough as to exactions of archdeacons and rural deans.

aliqua conceperat, quorundam clericorum insolentia provocatus.[1] Fuit siquidem[2] aliquotiens Eboraci,[3] ubi ad cum quidam burgensis suus de Scardeburgh[4] accessit, questus quod quidam decanus abstulerat[5] ei viginti et duo[6] solidos, uxorem ipsius in capitulis plurimis vexans, et deferens sine alio accusatore ream adulterii; contra quam consuetudinem[7] rex legem prohibitionis ediderat. Jussu regis decanus ille[8] evocatus et coram rege conventus, præsente[9] archiepiscopo suo, et episcopo Lincolniensi, et[10] Dunelmensi,[11] et Johanne tunc Eboraci[12] thesaurario, postea episcopo Pictavensi, respondit edoctus quod a diacono quodam et alio laico fuerat illa accusata; et cum neganti ei sua fuisset adjudicata purgatio, ut mitius tractaretur, hunc virum ejus archidiacono suo dedisse viginti solidos, et sibi duos. Cum hæc decanus ille coram rege testium astipulatione ibi præsentium probare non posset, exigit[13] rex de[14] eo judicium, dicens, quod archidiaconi et decani[15] regni sui habitatoribus hoc modo plus pecuniæ per annum extorqueant, quam ipse recipiat.[16] Icrunt cum clero illo et[17] barones ejus ad judicandum. Tandem Johannes thesaurarius dixit sibi videri pecuniam esse reddendam burgensi, et decanum archiepiscopi sui subjiciendum misericordiæ, de officio suo. Ad hæc Ricardus de Luci, "Quid ergo domino regi judicabitis, "in cujus iste incidit constitutionem?"[18] Johannes,[19]

[1] Here A. and J. insert the first part of the document entitled "Summa causæ inter regem et "Thomam" ("Rex Anglorum "quædam satis dura . . anathema "sit." Giles, ii. 251–6).

[2] *rex*, ins. J.

[3] *Oboraci*, A.

[4] *Scardeburch*, A. J.

[5] *abstulit*, A.

[6] *duodecim*, D. J. A.

[7] *quacontra* for *contra quam consuetudinem*, J.; *quocontra*, A.

[8] *et* for *ille*, D.

[9] *præsenti*, L.

[10] Om. D.

[11] *Dunolmensi*, A.

[12] *Eboracensi*, B.

[13] *exegit*, L.

[14] *ab*, A.

[15] *a*, ins. A.

[16] *percipiat*, A.

[17] *regis* for *illo et*, J.

[18] *institutionem*, J. A.

[19] *respondit*, ins. A.

" Nihil, quia clericus est." Ricardus, " Huic sententiæ " non adero;" et relictis illis, ad regem cum aliis baronibus rediit. Clerus postmodum cum hac intrat sententia, qua ab eodem Johanne formatore pronunciata, rex aversus[1] ad archiepiscopum Theobaldum, diem præstituens, provocavit, et falsam esse sententiam iratus[2] oppido dixit. Sed infra diem, nuntiata sibi morte Gaufridi fratris sui transfretans, appellationem non est prosecutus. July 27, 1158.

(34.) Item, erant regis justitiarii itinerantes aliquando apud Dunstapulam;[3] orta est aliqua altercatio inter Simonem filium Petri et quendam canonicum Bedefordiæ, Philippum de Broi.[4] Questus est postea Simon regi, quod eum Philippus, in obsequio ipsius et magna audientia, turpiloquio inhonorasset. Coram[5] archiepiscopo Philippus super hoc a rege redargutus, cum negare non posset, respondit, se convitiis provocatum calore iracundiæ dixisse, non animi judicio. Exegit[6] rex judicium. Clerus ad regem mitigandum decrevit,[7] per annum beneficio præbendæ suæ simul et regni inhabitatione Philippum privandum. Ita factum est; nec tamen regi satisfactum est. Affair of Philip de Brois.

[Prima[8] distantia regis et sancti Thomæ pro quodam clerico, qui in Wirecestriæ territorio dicebatur accubuisse filiam cujusdam probi hominis, et pro ea ipsum patrem occidisse. Hunc clericum rex voluit judicio curiæ laicæ examinari et judicari. Archiepiscopus renitebatur, et clericum illum in custodia episcopi fecit custodiri, ne regis justitiæ traderetur. Alia, pro clerico, qui, in ecclesia ipsius archiepiscopi, quæ in Londonia est et dicitur ecclesia beatæ Mariæ in Foro, furatus est calicem argenteum; quem comprehen- Other causes of difference. St. Mary (le Bow) in Cheap.

[1] *adversus*, D.
[2] Om. J. A.
[3] *Dunstaple*, D. J.
[4] *Brois*, L.; *Broie*, A.
[5] *Thoma*, ins. A.
[6] *Exigit*, D. A.
[7] *decreverunt*, D. J.
[8] This paragraph is omitted by A. D. L.

sum rex voluit judicio sæculari judicari. Archiepiscopus judicio ecclesiæ fecit eum exauctorari, et ex abundanti ad regem mitigandum cauteriari.]

De concilio apud Clarendone habito:

Council of Clarendon, Jan. 1164.

(35.) Itaque rex, conceptis pridem aliquibus adversus clerum communiter, et nunc adversus Thomam archiepiscopum personaliter, crescentibusque de die in diem, stimulatione inimica, simultatibus, statuit de regalibus suis dignitatibus tractare. Convocatur generale concilium, et[1] congregatur[2] apud Clarendoniam. Rex proponit et scribit dignitates et consuetudines, quas avitas et in regno Angliæ esse debere dixit.[3] [Robertus[4] archidiaconus Oxenfordensis, qui et postea episcopus Herefordensis, et Jordanus archidiaconus Cicestriæ, domestici clerici domus archiepiscopi, et quidam alii, intellecta a pridem[5] domini regis ira, quæ, adversus eum graviter concepta, quotidianis augebatur incrementis, accepta licentia discesserant ab eo. Rex etiam statim[6] a principio, ex quo iram adversus eum altius conceperat, procuravit longius ab eo amovere duos probos et honestos clericos nutritos ab adolescentia de bonis ipsius archiepiscopi, quorum unus erat thesaurarius Eboracensis, et alter canonicus Sarum, et uterque Johannes dictus erat, ne in opportunitatibus suis archiepiscopus illorum consilio vel auxilio uteretur; alterumque eligi et ordinari episcopum Pictavensem, alterum vero exsulare[7] jussit. Sed et episcopum Herefordiensem Gilebertum propius ascitum obtinuit a domino papa transferri in Londoniensem episcopum, sicut putabatur, ut ejus contra archiepiscopum uteretur consilio.[8]]

---

[1] Om. D. A.
[2] *congregantur*, D. J.
[3] *dicit*, D.
[4] A. and J. omit the rest of the paragraph (*Robertus . . consilio*).
[5] *a pridem*, om. L.
[6] Om. D.
[7] *exulari*, D.
[8] *ut esset archiepiscopus, et ejus consiliarius*, for *ut ejus . . consilio*, L.

The Constitutions.

Consuetudinum illarum plura capitula erant[1] de libertatis ecclesiasticæ conculcatione, de cleri omnimoda[2] oppressione.

Ut clericus accusatus de furto, vel rapina, vel hujusmodi, primo veniat in curiam regis.

Item, ut pro quantocunque crimine non excommunicetur comes, vel baro, vel officialis regis, rege inconsulto.

Item, ne appellationes fierent ad dominum papam, nisi post litem auditam ordine ecclesiastico in foro coram decano, archidiacono, episcopo, archiepiscopo, et tandem in curia regis.

Ne ad dominum papam iter arriperent episcopi vel alii clerici, vocati ab eo, vel appellati, vel appellantes ad eum, nisi per licentiam regis.

Ne omnis controversia de fidei vel[3] sacramenti transgressione sit in foro ecclesiastico; sed tantum de fide adacta, pro nuptiis, vel dote, vel hujusmodi, quæ non debent fieri nisi in facie ecclesiæ. De aliter dato fidei sacramento, ut de debitis vel sic, statuit rex causam esse in foro laico.

Item, ut episcopi assint omnibus sæcularibus judiciis regis, præterquam judicio sanguinis.

Et alia in hunc modum, quæ[4] palam cum sacris canonum constitutionibus dissonantiam resonabant. Sed scriptæ nunquam prius fuerant, nec etiam omnino fuerant in regno Angliæ, hæ consuetudines. Et etiam si fuissent, ne de antiquitate et usu potius quam de jure niteretur, rex, in illis spuriis statutis firmandis, attendere debuisset quia Dominus dicit, "Leges meas "custodite." Item illud, "Væ qui condunt leges ini-

---

[1] *plura sunt capitula, omnia de,* A. J.

[2] Om. D. L.

[3] Om. D.

[4] A. and J. here read, *quæ* [*cum,* A.] *sacris canonum constitutionibus dissonantiam resonabant. Quæ capitula hic apponenda non curavi, quia contra Deum sunt, et utinam in memoriam hominum non* [*nunquam,* A.] *vertantur.* Then all is omitted until *Exquirit rex,* (p. 48).

quas." Item, nusquam invenitur Dominum dixisse, "Ego sum consuetudo;" sed dixit, "Ego sum veritas." Item, consuetudinis ususve longævi non tanta est auctoritas ut aut rationem, ut ait imperator paganus, vincat aut legem. Immo, revelatione facta æquitatis et veritatis, cedat usus rationi, ut in decretis scripsere sancti patres; quorum ergo contra rationem et ecclesiasticam libertatem statuit et scripsit rex Christianus. Sed archiepiscopus Thomas, "integer vitæ scelerisque "purus," alias non poterat attemptari. Immo exquisitissimo dolo et arte maligna hoc ei procuratum est, ut vel has traditiones corroborans incideret in manus Dei, vel respuens incideret in manus regis, et condemnaretur turbator regiæ majestatis, inimicus coronæ, et occideretur. Dicebaturque hoc commentum fuisse Rogeri archiepiscopi Eboracensis, et Hylarii Cicestrensis, et Gileberti Londoniensis, et Jocelini Saresberiensis.[1] Nam et postmodum super hoc a domino papa severissime redarguti, se purgaverunt in facie hominum, præstitis[2] sacramentis, Hilario tamen prius obito.

(See Gratian., Decr. Pars. I., Dist. viii. cc. 3–9.)

(Horat. Od. i. 22.)

The archbishop submits to the king.

(36.) Exquirit itaque[3] rex assensum cleri in his statutis firmandis. Proponitur tandem archiepiscopo et contradicentibus episcopis[4] discrimen a regis interpretibus, tanquam regi coronam regni auferre velit, si hæc[5] decreta confirmare contradixerit. Archiepiscopus annitentibus episcopis diu restitit, diu contradixit. Tandem ultimi regis nuntii venerunt, lacrymis et verbis[6] expressis[7] ei seorsum tracto significantes quid futurum erat, si non adquiesceret. Timore mortis, et ut regem mitigaret, adquievit ad tempus assensu et in verbo veritatis stipulatione,[8] et sigillorum suorum impressione.[9]

---

[1] *Johannis episcopi Sarum*, J.
[2] *præstatis*, D.
[3] Om. J.
[4] Om. D.
[5] *qui hæc ei*, J. A.
[6] *lacrymosis verbis*, L.
[7] Om. D.; *expresse*, L.
[8] *astipulatione*, D.
[9] *et . . impressione*, om. L.

archiepiscopus, et ille Eboracensis, et episcopi omnes, statuta illa firmaverunt servanda regi legitime, sine dolo malo, et in bona fide. Rex eadem postea decreta transmisit domino papæ confirmanda; quæ ipse lecta et intellecta reprobavit, expavit,[1] damnavit. The pope condemns the Constitutions.

(37.) Archiepiscopus[2] Dei electus, post casum fortior erectus, spiritum resumpsit, pœnituit, et[3] se ipsum austerioribus alimentis et indumentis gravius cœpit affligere, et se ab officio altaris suspendit, donec per confessionem et condignos[4] pœnitentiæ fructus a Romano pontifice absolutus meruit relaxari. Vere pœnituit, quia, quantumcunque in eo erat, errata revocare et corrigere[5] parat; coepiscopis revocare concessa vel nolentibus, vel regis timore, qui incubuit super eos, non audentibus. Ad familiare regis[6] domicilium, lapideo muro circumseptam indaginem[7] de[8] Wodestoke,[9] ubi audierat esse regem, iter agit archiepiscopus, aliquid ei locuturus; sed a janua[10] repulsus redit Cantuariam. In maritima apud Rumene, villam suam, archiepiscopus recedere deliberans, ut regis iram ad tempus declinaret, bis attentavit mare; sed ventum vel nullum habuit vel contrarium. Quod auditum regis iram maxime inflammavit. The archbishop's penitence.

De concilio apud Norhamptonam habito.

(38.) Unde[11] rex postmodum[12] aliud generale edicit concilium, locum designans apud Norhamptonam, Council of Northampton.

[1] *exspuit ?* Cf. *respuere*, p. 67, l. 3.
[2] A. and J. read, *Sanctus vero Thomas, non mediocre periculum sibi imminere considerans, recedere parat ut iram regis ad tempus declinaret. In maritima apud Rumeneye, villam suam, bis . . inflammavit. Archiepiscopus, &c.*
[3] *et . . in eo erat*, om. D. L.
[4] *dignos*, A.
[5] *et corrigere*, om. D. L.
[6] *regum*, A.
[7] *circumseptum* for *circumseptam indaginem*, L.
[8] Om. D. J.
[9] *Wodestoch*, D.; *Wudestoch*, A. J.
[10] *sed*, om. D. J.; *a janua*, om. L.
[11] Om. J.
[12] Om. L.

octavis[1] sancti Michaelis, feria tertia. Concilii dicta dies[2]
Tuesday, Oct. 6, 1164. aderat; ipsa die[3] venimus Norhamptonam. Regem ea die non vidit archiepiscopus, quia rex circa rivos aquarum et fluenta in avibus cœli ludens veniendo,
Wednesday, Oct. 7. Norhamptonam sero intravit. Crastino mane, dicta missa et horis, archiepiscopus ad curiam venit, ad castrum regis. In cameram primam intromissus, sedit regem exspectans, qui tunc missam audiebat; cui venienti venerabiliter assurgens, vultum exhibuit constantem, placidum, ad osculi consuetam Anglis gratiam offerendam verecunde[4] recipiendam paratum, si rex præoccuparet.[5] Ad osculum non est receptus.
The archbishop and the king meet.

(39.) Primam sumpsit archiepiscopus loquendi materiam de Willelmo de Curci, qui unum hospitiorum suorum occupaverat; petebatque a rege, ut illud sibi vacuari præciperet. Præcepit. Secundus sermo ejus fuit, quod ad vocationem ipsius, pro verbo quod ei moverat Johannes Marescallus, venerat. Siquidem Johannes petebat ab archiepiscopo terram unam, membrum quoddam villæ archiepiscopalis[6] Pageham.[7] Et aliquot diebus pro causa illi sibi designatis, cum brevi regis in curiam archiepiscopi venerat; ubi cum non proficeret, nullo siquidem jure munitus, quod tunc lex erat, probavit tandem defectum curiæ archiepiscopi, sed super librum troporum extractum desub pallio suo, causantibus justitiariis curiæ archiepiscopi, quod neque librum ad hoc, neque talem,[8] attulisse deberet. Reversusque ad regem, litteras citationis archiepiscopi in curia regis ei responsuri emeruerat; præstituta[9] liti die
Case of John the Marshal.
(Sept. 14.) Exaltationis sanctæ Crucis. Ad diem autem illam archiepiscopus non venerat; sed miserat regi milites quatuor, cum litteris suis et vicecomitis Cantiæ, pariter

[1] *octava*, J. L.
[2] Om. J.
[3] Om. L.
[4] *verecundum*, D. L. A.
[5] *præoccupasset*, D.
[6] *de*, ins. L.
[7] *Pagaham*, L.; *Pageahm*, A.
[8] *tale*, L.
[9] *præstita*, D.

attestantis injuriam Johannis, et imperfectum probationis ejus.[1] Sed quid? Indigne ferens rex, quod ab eo citatus archiepiscopus in propria persona non venerat, hoc, si vellet, allegaturus, male tractavit nuncios ipsius, molestus eis in ira et minis; tanquam qui contra regis citationem in curiam ejus excusationem falsam, nullam, et inutilem,[2] attulerant; et tandem datis vadibus, vix eos[3] relaxavit. Et aliam diem ad instantiam[4] prædicti[5] Johannis, (primam scilicet concilii diem,)[6] pro eadem causa præfixit,[7] litteris suis ad vicecomitem Cantiæ de archiepiscopo citando[8] emissis. Non[9] tunc enim,[10] nec diu ante, ei scribere voluerat, quia eum salutare nolebat. Nec aliam per litteras sibi directas solennem et primam, ut antiqui moris erat, habuerat archiepiscopus ad concilium[11] citationem. Dixit, inquam, archiepiscopus se ex mandato regis pro causa Johannis venisse: ad quod rex ait, Johannem esse in ejus servitio Londoniæ;[12] venturum autem in proximo, et tunc de eorum causa cognosceret. Erat siquidem[13] Johannes ille cum thesaurariis et cæteris fiscalis[14] pecuniæ et publici æris receptoribus Londoniæ, ad quadrangulam tabulam, quæ dicitur Calculis bicoloribus, vulgo *Scaccarium;* potius autem est regis tabula nummis albicoloribus, ubi etiam placita coronæ regis tractantur. Ea[15] die inter regem et archiepiscopum nil amplius actum est; sed dixit rex ei ut ad hospitium iret, et[16] in crastino ad causam suam reverteretur. Rediit.

(40.) Secunda die, considentibus episcopis, comitibus, Thursday, Oct. 8.

[1] Om. L.
[2] *nimis inutilem*, L.
[3] Om. D.
[4] *ex instantia*, D. J. A.
[5] Om. J.
[6] *primam . . diem*, om. L.
[7] *præfixerat*, D.
[8] *citatione ipsius* for *archiepiscopo citando*, D.
[9] *Nec*, J. A.
[10] Om. D.
[11] *ad concilium*, om. D.
[12] *Londonias*, A.
[13] *et*, ins. J. L.
[14] *regalis numismatis*, ins. J. L.
[15] *Eo*, L.; *Ea prima*, J. A.
[16] Om. D. J.

et[1] baronibus Angliæ omnibus, Normanniæ pluribus, præter[2] Rophensem episcopum, qui nondum venerat, et quendam alium, archiepiscopus læsæ majestatis coronæ regiæ arguitur; quia, scilicet, ut supra narratum est, a rege citatus pro causa Johannis, neque venisset neque idonee se excusasset. Archiepiscopi depulsio nullum locum habuit, allegata[3] Johannis supradicta injuria, et jurisdictione hujus causa sua[4] propria, et curiæ suæ integritate. Rex exigit[5] judicium. Archiepiscopi ratio nulla est approbata. Visum est omnibus ex reverentia regiæ majestatis, et ex astrictione ligii homanagii, quod domino regi archiepiscopus fecerat, et ex fidelitate et observantia terreni ejus honoris, quam ei juraverat, quod parum esset defensus vel excusatus; quia citatus a rege neque venerat, neque corporis infirmitatem, vel necessariam, quæ differri non posset, ecclesiastici officii administrationem, per nuntios allegaverat; condemnandumque eum dixerunt in pœnam pecuniariam omnium bonorum suorum mobilium ad misericordiam regis. De proferendo judicio distantia fuit inter episcopos et barones, utrisque alteris illud imponentibus, utrisque se excusantibus. Aiunt barones, "Vos episcopi pronuntiare debetis sententiam; ad nos "non pertinet hoc:[6] nos laici sumus, vos personæ "ecclesiasticæ, sicut ille, consacerdotes ejus, coepiscopi "ejus." Ad hæc aliquis episcoporum, "Immo, vestri "potius est hoc officii, non nostri; non enim est hoc "judicium ecclesiasticum, sed sæculare. Non sedemus "hic episcopi, sed barones. Nos barones et vos baro-"nes[7] pares hic sumus. Ordinis autem[8] nostri ra-"tioni frustra innitimini; quia si in nobis ordinationem "attenditis, et in ipso similiter attendere debetis. Eo

The archbishop condemned to forfeiture of all his moveable property.

[1] Om. A.

[2] J. omits *præter*, and reads *Rofensis episcopus et quidam alius nondum venerat.* So A.

[3] *tamen*, ins. A.

[4] Om. J.

[5] *exegit*, L.

[6] Om. L.

[7] *Nos . . vos barones*, om. L.

[8] Om. D.

" autem ipso quod[1] episcopi sumus, non possumus ar-
" chiepiscopum et[2] dominum nostrum judicare." Sed quid? Rex, audita hac de pronunciando controversia, motus est; et controversari super hoc desitum est. Dominus Wintoniensis, impositus dicere, tandem et invitus pronunciavit. Archiepiscopus autem, quia sententiæ vel recordationi curiæ regis Angliæ non licet contradicere, sustinuit, consilio episcoporum; adacta ad mitigandum et honorandum regem solemni in manum ipsius missione, quasi concessionis judicii, ut moris est ibi; et omnibus episcopis datis vadibus, præter Gillebertum illum Londoniensem, qui rogatus pro eo spondere noluit: quæ eum[3] singularitas notum[4] fecit.

Question as to money received for Eye and Berkhampstead castles.

(41.) Post, eadem die, conventus est archiepiscopus de trecentis libris perceptis de castellaria Eye et Berchamstede.[5] Archiepiscopus, litis declinatione præmissa, ùt qui ad hoc citatus non fuit, ait, non ut in lite, se hanc pecuniam et multo plurem misisse ad reparationem palatii Londoniæ et castrorum prædictorum, ut cernere erat. Rex noluit esse auctor ejus, quod hoc[6] per eum factum esset. Exigit judicium. Archiepiscopus gratia regis reddere acquiescens pecuniam hanc, quoniam omnino nolebat ut quantalibet pecunia esset inter eos irarum causa, semotim laicos fidejussores, comitem Gloecestriæ[7] et Willelmum de Eisnesfordia, et tertium quendam, homines suos, interposuit. Sub hoc fine die illa discedunt.

Friday, Oct. 9. Further charges as to money.

(42.) Die tertia, Cerci condictione,[8] convenitur archiepiscopus per internuncios de quingentis marcis ex causa commodati in exercitu Tolosæ, et aliis quingentis marcis ex causa fidejussionis regis pro eo erga

---

[1] *enim*, ins. J. L.
[2] Here occurs a gap in L., which reaches to *Dilecti socii*, p. 97.
[3] *ejus*, J.
[4] *notam*, J.
[5] *Bercham*, J.
[6] Om. D.
[7] *Glowecestre*, J.
[8] *certi conditione*, D.

quendam Judæum ibidem.[1] Item convenitur actione tutelæ de omnibus perceptis ab archiepiscopatu vacante, seu aliis episcopatibus et abbatiis tempore cancellariæ[2] ejus vacantibus; jubeturque super his omnibus regi rationem exponere. Respondit archiepiscopus, se non ad hoc venisse paratum vel citatum. Super hoc si conveniri deberet, loco et tempore, domino suo regi quod juris esset faceret. Exegit rex ab eo super hoc cautionem fidejussoriam. Dixit ille, se oportere super hoc habere consilium suffraganeorum et clericorum suorum. Rex sustinuit. Ille discessit, et ex illa die amplius ad hospitium ejus non venerunt eum videre barones vel alii milites, intellecto regis animo.

Saturday, Oct. 10.

(43.) Quarta die, ad hospitium domini archiepiscopi venerunt omnes personæ ecclesiasticæ.[3] Cum episcopis semotim, cum abbatibus semotim, super hujusmodi tractatum habuit, consilium captavit. Consilio nobilis Henrici Wintoniæ episcopi,[4] ordinatoris ejus, qui ei ad hoc auxilium validum promisit, tentatum est, si regem pecunia posset delinire; et obtulit ei duo millia marcarum. Rex noluit. Fuerunt aliqui de clero, qui dicerent archiepiscopo, quod pro debito officii suscepti ecclesiam Dei tueretur, personam suam et dignitatem attenderet; regem honorificaret in omnibus, salva Dei et ecclesiastici honoris reverentia; nihil adversi esse quod timere deberet, cum ei nullum crimen, nulla turpitudo imponeretur. Cantuariensi ecclesiæ redditus fuerat liber a cancellaria et omni regis sæculari querela; cum quælibet etiam abbatia vacans monachum alienum abbatem sibi electum recipere nolit, nisi immunem ab omni obedientia abbatis ejus sibi dimissum. Aliis, secreto regis aure et mente inclinatioribus, longe

Speeches of bishops, &c.

[1] *ex causa fidejussionis regis in exercitu Tolosæ erga quendam Judæum*, D.

[2] *cancellarii*, D.

[3] *illæ*, ius. J.

[4] *domini Wintoniensis* for *domini . . episcopi*, D.

alia mens erat, dicentibus, "Dominus rex ei in ira mo-
" lestus est. Ex certis signis animum regis interpretamur
" hunc esse, quod dominus archiepiscopus super omni-
" bus, et super reddendo archiepiscopatu, omnino mise-
" ricordiæ regis se supponat." Inter quos et Hylarius Cicestrensis, in partem regis inclinatior,[1] ait ei, "Uti-
" nam posses esse non archiepiscopus, et remanere
" Thomas." Hic etiam alias dixit de eo, "Omnis plan-
" tatio, quam non plantavit Pater cælestis, eradicabi-
" tur;" quasi diceret, quia electionem ejus regis decla-
rata voluntas præcessit. De quo archiepiscopus postea
in exsilio suo alicui dixit, "Et hic inter fratres locum
" obtinuit Judæ proditoris." Postmodumque, ante re-
vocationem et pacem archiepiscopi, quasi a Deo per-
cussus, exspiravit. Iste Cicestrensis prosecutus, pro se
et aliis quibusdam complicibus suis, ait, "Ex convictu
" et familiaritate cancellariæ regem melius nostis quam
" nos. Indubitatum est vobis, contendendo an cedendo
" melius vincatur. In cancellaria ei, et in pace et in
" guerra, probe et laudabiliter officiosus, non sine in-
" vidia tamen, laudem invenistis; qui vobis tunc in-
" viderunt, nunc regem accendunt adversus vos. Quis
" de tanto ratiocinio, de tam incerta pecunia, posset
" spondere pro vobis? Dicitur regem dixisse quod non
" amplius in Anglia simul eritis, ille rex, vos archi-
" episcopus. Ad misericordiam ejus relinquere omnia
" tutius est; ne forte, (quod absit), vos tanquam can-
" cellarium et rationalem suum, pro pecunia sua conven-
" tum, tanquam reum repetundarum et fidejussoribus
" carentem retineat, vel manum in vos mittat; unde
" ecclesia Angliæ dolorem, et regni facies contrahat
" ruborem." Dicebat aliquis, "Absit ut sic sibi et cor-
" poris sui saluti consulat, et Cantuariensem eccle-
" clesiam, quæ eum sibi elegit, inhonoret. Nullus hoc
" suorum fecit antecessorum; et tamen persecutiones

Hilary of Chichester.

[1] *inclinatus*, D.

" in diebus illis passi sunt. Præterea beneficium " archiepiscopale, villas et hujusmodi, in manu domini " regis forte posset, salvo jure ecclesiæ, refutare ad " tempus; suum officium vero nequaquam." Ita in varias consulti distrahebantur[1] sententias; alius[2] sic, alius[2] vero[3] non sic.

Sunday, Oct. 11.

(44.) Quinta dies, quæ et Dominica erat, tota consiliis dedita est; vix reficiendi hora respirare licebat. Archiepiscopus ab hospitio non discessit.[4]

Monday, Oct. 12. The archbishop ill.

(45.) Sexta die, languor repente (ut fit) ortus eum moratus est, quo minus ad curiam iret. Siquidem renes ejus frigore et dolore contremuerunt; oportuitque cervicalia calefacere, et vicissim apponere. Quo audito, rex misit omnes comites suos, barones plurimos, responsum captati consilii quærens ab eo, et proponens, velletne de reddenda ratione receptorum tempore cancellariæ de vacantibus ecclesiis fidejussoriam præstare cautionem, et super hoc curiæ suæ stare judicio. Respondit per episcopos archiepiscopus, quod si liceret ei pro corporis adversa valetudine, in crastino ad curiam veniret, facturus quod deberet.

Tuesday, Oct. 13. He celebrates the mass of St. Stephen.

(46.) In crastino, mane ad quoddam altare sancti Stephani protomartyris celebravit missam, *Etenim sederunt principes.*[5] Illius missæ cantationem statim insidiantes ei regis delatores ei[5] nuntiant, maligne interpretantes, quod pro se, quasi altero Stephano protomartyre, contra regem et suos iniquos eum persequentes, archiepiscopus illam missam celebraret.

He proceeds to the court,

(47.) Post ad curiam vadit. Obiter præcedenti eum ait Alexandro, crucis suæ bajulo, "Melius egissem, si " in nostris instrumentis venissem." Proposuerat enim, quod nudis pedibus incedens, et revestitus, et crucem bajulans, ad regem intraret, ei pro pace ecclesiæ

---

[1] *detrahebantur*, D.
[2] *aliis*, J.
[3] Om. D.
[4] *recessit*, D.
[5] Om. J.

supplicaturus. Sed ab hoc proposito cum clerici sui averterunt, neque quod crucem tollere vellet putaverunt.[1] Intraturus in aulam castri, cum equo descendisset, crucem, quam præviam bajulaverat Alexander Wallensis, in manus[2] accepit. Aderat ibi ad ostium aulæ episcopus prædictus Gilebertus[3] Londoniensis; cui Hugo de Nunant, quidam archidiaconus Lixoviensis,[4] qui cum archiepiscopo venerat et de domo ejus erat, "Domine præsul Londoniensis, ut quod "sustines quod crucem ipse bajulat?" Episcopus, "Bone homo, semper fuit stultus, et semper erit." Omnes ei[5] ingresso viam cedebant. In cameram se recepit; loco solito sedit; episcopi juxta eum, Londoniensis propius. Qui aderant, obstupuere omnes, et in eum oculi omnium intendebant. Episcopus Londoniensis suadebat, ut crucem uni clericorum suorum traderet; paratum eum dicebat, quasi vellet totum regnum turbare. "Crucem," ait Londoniensis, "in mani- "bus tenetis; si modo rex gladium suum accipiat, en "bene ornatum regem, bene ornatum[6] archiepiscopum." Archiepiscopus, "Si fieri posset, meum," inquit, "esset "semper eam in manibus propriis ferre; nunc autem "scio quid faciam, equidem ut pacem Dei conservem "personæ meæ et Anglorum ecclesiæ. Dicis ut libet; "tu si hic ego[7] sis, aliter sentias. Si autem dominus "rex, ut dicis, modo gladium acciperet, hoc utique "signum pacis non esset." Forte memor erat archiepiscopus, in quam arcto res fuerat apud Clarendodam, quando, erumpentibus lacrymis, nuncii regis ad eum venerunt.

and insists on carrying his cross.

(48.) Vocati ad regem omnes episcopi multam ibi introrsus moram faciunt; et cum eis Rogerus ille archiepiscopus Eboraci, qui ultimus ad curiam veni-

Roger of York.

[1] Om. J.
[2] *manibus*, J.
[3] Om. J.
[4] (*i.e.* of Lisieux). *Luxoviensis*, D.
[5] *enim archiepiscopo*, for *ei*, J.
[6] *regem, bene ornatum*, om. J.
[7] Om. J.

ebat, ut conspectior ingrederetur,[1] et de consilio illo regis esse non videretur; qui et suam e regione anti-crucem sibi præferri faciebat, quasi

(Lucan. i. 7.) "pila minantia pilis."

Prohibitus etiam a domino papa, litteris sibi emissis, ne in provincia Cantuariensi crucem antesignatius,[2] ejus ferret; sed accepta prohibitione, de falsa domini Cantuariensis suggestione appellationem interposuerat, qua se tutum gerebat. Nec[3] mirum, si dolor, et gemitus, et contritio cordis obsedissent archiepiscopum: nam audierat quod ea die vel per sententiam qualem-cunque caperetur, vel si hoc evaderet, facta contra eum pravorum conjuratione, occideretur, congressus, quasi rege nesciente. Interim in silentio clam[4] ait archi-episcopo suus in divina pagina magister Herbertus, "Domine, si forte miserint manus impias in vos, in "promptu habeatis excommunicationis in eos ferre "sententiam; ut tamen spiritus salvus fiat in die "Domini." Cui Willelmus filius Stephani, qui ad pedes archhiepiscopi assidebat, aliquantulum clare dixit, ut audiret archiepiscopus, "Absit hoc ab eo; non ita fece-"runt sancti apostoli et martyres Dei, cum caperentur "et raperentur sublimes; potius, si hoc contigerit, oret "pro eis et ignoscat, et in sua patientia animam suam "possideat. Si enim eum pro causa justitiæ et liber-"tatis ecclesiasticæ pati contigerit, præstante Domino, "anima ejus erit in requie, memoria in benedictione. "Si sententiam in eos proferret, videretur omnibus "quod ex ira et impatientia hoc quod posset in "ultionem sui fecisset. Et proculdubio contra decreta

His conversation with his followers.

(Greg. Ep. ii. 49; Gratian. P. II., causa xxiii. qu. 4, c. 27.) "ageret; ut scribit beatus Gregorius Januario archi-"episcopo: 'Nil te ostendis de cælestibus cogitare, "'sed terrenam te habere conversationem significas,

[1] *haberetur*, D.
[2] *antesignanus?*
[3] This sentence is omitted in D.
[4] Om. J.

" 'dum pro vindicta propriæ injuriæ, quod sacris " 'regulis prohibetur, maledictionem anathematis in- " 'vexisti.'" Johannes Planeta,[1] hæc audiens, lacrymas erumpentes laborabat retinere. Similiter et Radulphus de Dicito, archidiaconus Londoniensis ecclesiæ,[2] plurimum ea die ibi lacrymatus est. Archiepiscopus talia audiens conferebat in corde suo. Post modicum, idem Willelmus filius Stephani, volens loqui archiepiscopo, et a quodam marescallo regis, qui cum virga sua astabat, prohibitus, dicente quod nullus ei loqueretur, post intervallum, intendens in archiepiscopum, erectione oculorum et motu labiorum signum fecit ei, quod crucis suæ exemplum, et Crucifixi, quam tenebat, imaginem respiceret, et quod in oratione esset. Archiepiscopus signum illud intellexit bene, et fecit sic, confortatus in Domino. Quod, post plures annos, archiepiscopus in Galliis exsul apud Sanctum Benedictum supra Ligerim, eidem Willelmo, ad dominum papam eunti, inter cæteram angustiarum suarum recordationem memoravit.

His later meeting with the writer at Fleury.

(49.)[3] Sed, rex Christiane, quid agis? Ratione baroniæ et possessionis, in curia tua laica judicare facis filius patrem, subditus archiepiscopum, ovis pastorem, cum in curia laica nec minimus clericus respondere teneatur obnoxius? Ais non, sed rex baronem. Ad quod: Majus est in te quod Christianus es, quod ovis Dei es, quod filius adoptionis Dei es, quam quod rex es. Et in illo majus est, quod archiepiscopus, quod vicarius Jesu Christi, quam quod baro tuus est. Attende status. Minoris est ejus possessio quam ejus ordo, sed præjudicat majus minori, dignius indigniori. Ergo fortior et efficacior debet esse ordo, ut eum a foro tuo eximat, quam baronia et possessio ut eum ibi obnoxium retineat. Et, si altius attendas

Apostrophe to the king on the clerical immunities.

[1] *Plenata*, J.

[2] *ecclesiæ* om., and *postea decanus* inserted, J.

[3] This passage, to the end of the poetical quotation, p. 61, is not in J.

ipsam ejus possessionem, non est ejus sed ecclesiæ. Fuit sæcularis: data Deo, facta est ecclesiastica. Absorpta est in ea sæcularitas a titulo divini juris. Unde nec ratione ejus sæculari judicio tenetur archiepiscopus obnoxius. Itaque nec ratione personæ, nec ratione rei quam possidebat, tenetur judicio curiæ judicandus. Archiepiscopus reservandus est judicio solius papæ; papa, solius Dei. Si quid habebas adversus eum quod concordiæ et caritatis interventu non posset mitigari, domino papæ segregasse debueras; juri ab eo avocatus nunciis nostris episcopis et clericis ibi responderet: vel a latere domini papæ in regnum vestrum impetrasses mitti legatos cum judiciariæ potestatis plenitudine. Episcopus Herefordensis, magister Robertus de Milidono, qui amplius quam quadraginta annos Parisius docuerat dialecticam et divinam paginam, una dierum in quodam consessu episcoporum aliquot et plurium clericorum lacrymabilem quæstionem proposuit, "Si contingat," inquiens, "(quod absit), " dominum archiepiscopum in hac causa pro libertate " ecclesiæ occidi, numquid martyrem eum habebimus? " Pro matre fide occumbere est esse martyrem." Ad quod aliquis, "Proculdubio si, (quod absit), ita contin- " geret, dicendum esset eum martyrii coronam glorio- " sissime adeptum. Non sola fides est causa martyrii; " sed plures sunt causæ, veritas, libertas ecclesiæ, " caritas patriæ vel proximorum, unaque sufficiens " causa, dum Deus sit in causa. Beatus Joannes Bap- " tista de fidei articulis cum Herode vel Herodiade " non tractaverat, sed pro veritate occubuit, quia dixit, " 'Non licet tibi habere uxorem fratris tui.' Simi- " liter et iste dicit, 'Non licet tibi, rex, ecclesiam hac " 'opprimere servitute, ut constitutionibus tuis, quæ " 'sunt contra canones, ecclesiastici viri, ordinati Dei, " 'teneantur obnoxii.' Item, septem fratres, inspec- " tante et hortante matre ut starent viriliter, martyrii " genera diversa passi sunt, quia de esu carnis por-

Question whether such a cause could make a martyr.

(II. Maccab. vii.)

" cinæ mandatum Dei et observantias patrum nolu-
" erunt prævaricari. Beatus quoque Lanfrancus archi-
" episcopus sanctum Anselmum, tunc abbatem, con-
" suluit de sancto Alfego, si inter martyres Dei esset
" habendus; proponens quod ideo ab alienigenis hos-
" tibus, Angliam navigio ingressis, esset occisus, quia
" aurum quod filiis et hominibus Cantuariensis ecclesiæ
" indixerant noluerit dare. Beatus Anselmus: 'In
" 'illo præcipuus est habendus, qui pro vitæ suæ
" 'defensione vel prolongatione noluit filios et proxi-
" 'mos suos vexari in æris, quod hostes indixerant,
" 'solutione. Pro libertate quidem et salute proximo-
" 'rum occubuit. Majorem hac caritatem nemo habet,
" 'quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis.
" 'Et titulus innocentiæ, ubi nullum certamen præces-
" 'sit, martyrem facit.' Unde et Abel dicitur primus
" coronatus in martyrio. Sane etiam paganorum hæc
" sana fuit sententia:

(Eadmer. Vita S. Anselmi, l. 42–4; Migne, Patrol., clviii.; Joh. Saresb., Vita S. Ans., c. 6, ib. cci.)

" . . . . acerba fata[1] Romanos agunt
" Scelusque fraternæ necis:
" Ut immerentis fluxit in terram Remi[2]
" Sacer[3] nepotibus cruor."

Horat. Epod. 7.

(50.) Deus bone, quam multi clericorum et militum, qui aderant, veras et luculentas de contemptu mundi proferebant sententias, cum solus ibi crucem tenens sedebat archiepiscopus, et omnes suffraganei episcopi ejus et comites et barones ad regem evocati essent, et elongati ab eo. Dicebat aliquis, " O sæculum captio-
" sum! cujus, tanquam maris tranquilli, quamvis ali-
" quando serena sit superficies, intus tamen tempestates
" habet absconditas." Alius aliquis: " Omnium rerum
" vicissitudo est. Amor Domini feudum non est.[4] O
" honores mundi! in quibus etiam quæ sperantur
" timenda sunt."

[1] *fata*, D.
[2] *res*, D.
[3] *Sacri*, D.
[4] *Amor Domini non est*, J., marg.

The bishops carry a report to the king.

(51.) Episcopi introrsus cum rege colloquentes inter cætera dixerunt ei, quod ipsa die cum venissent ad archiepiscopum, malæ tractationis redarguti sunt ab eo, quod scilicet nuper eum inimicitius tractassent cum baronibus, et severius justo judicassent, et inaudito more; quoniam etsi pro una absentia, quam supersisam regis[1] dicunt, non tamen contumacia judicari deberet, non deberent eum condemnasse ad misericordiam regis, in pœnam pecuniariam omnium bonorum mobilium. Hoc enim modo destrui posset Cantuariensis ecclesia, si rex immisericors eum obdurare vellet, et ipsis episcopis baronibusque captiosum tale in tali casu posset esse judicium. Sed constitutum esse in singulis comitatibus summam unam pecuniæ, condemnatis in pœnam pecuniariam ad misericordiam regis solvendam. In Londonia siquidem centum solidi constituti sunt. In Cantia, quæ, mari propius admota, piratas a littore Angliæ habet arcere, et primum sibi ictum in bellis contra hostes alienigenas vindicat, quo majus ei est onus, major est ei data libertas; et ibi quadraginta solidi constituti sunt taliter condemnatis. Ipseque, domicilium et sedem suam habens in Cantia, saltem ad legem Cantiæ judicari et taxari deberet. Dicebant etiam episcopi quod adhuc ipsa die, infra decem dies datæ sententiæ, eos ad dominum papam appellaverat; et ne de cætero eum judicarent pro sæculari querela, quæ de tempore ante archiepiscopum ei moveretur, auctoritate domini papæ prohibuerat.

The king's proposals.

(52.) Motus rex misit ei comites suos et barones plurimos, quærere ab eo, si hujus appellationis et prohibitionis se gereret auctorem; maxime cum homo ejus ligius esset, teneretur que ei et communi sacramento et speciali apud Clarendonam stipulatione in verbo veritatis, quod regales suas dignitates in bona fide, sine dolo malo, et legitime conservaret. Inter quas hæc

[1] Om. J.

una est, ut episcopi ejus omnibus assint judiciis, præterquam judicio sanguinis. Quærere etiam ab eo, si vellet cavere, datis vadibus, de ratiocinio cancellariæ reddendo, et super hoc curiæ ejus stare judicio. Ad quod ille, respecta Crucifixi imagine, animum et vultum firmans, et residens, ut suam archiepiscopi conservaret dignitatem, luculentam et æqualem, ut nec in uno verbo subsisteret, orationem habuit hujusmodi.

(53.) " Viri fratres, domini regis comites et barones, " ego equidem domino nostro regi ligio, homanagio, " fidelitate et sacramento adstrictus sum; sed sacra- " mentum maxime sacerdotale comites habet justitiam " et æquitatem. Honori et fidelitati domini regis " teneor, tam devota quam debita subjectione, propter " Deum obsequium in omnibus præstare, salva Dei " obedientia, et dignitate ecclesiastica, et personæ meæ " honore archiepiscopali,[1] litem declinans, ut qui neque " ad exponendum ratiocinium, neque ad causam ali- " quam, præterquam ad causam Johannis, vocationem " habui, neque alii in causa responsioni faciendæ vel " judicio audiendo teneor hic obnoxius. Fateor et " recolo me plurimas administrationes et dignitates a " domino rege suscepisse; in quibus ei fideliter deser- " vivi, citra et[2] ultra mare: et etiam, reditibus meis " propriis omnibus in servitio ejus expensis, quod " gaudeo, æris plurimi debitorem me creditoribus ob- " ligavi. Cum autem ex permissione divina, et domini " regis gratia, archiepiscopus electus consecrari deberem, " ante consecrationem a rege immunis dimissus sum, " et ecclesiæ Cantuariensi redditus liber, quietus, et " solutus ab omni regis querela sæculari, licet modo " in ira hoc diffiteatur; quod probe plurimi vestrum " noverunt, omnesque ecclesiasticæ regni hujus personæ. " Vosque hujus veritatis conscios oro, obsecro, et ob- " testor, ut domino regi hæc suggeratis, contra quem

The archbishop's answer.

[1] *episcopali*, J.

[2] *vel*, D.

" testes nominare, etiamsi [1] est licitum, non est tutum,
" nec modo opus est, quia non litigo. Post consecra-
" tionem, disposui honorem et onus susceptum opera
" et [2] opere excolere, et ecclesiæ Dei aliquatenus pro-
" desse, cui conspiciebar [3] præesse. Qua in re si non
" datur prodire, si nequeo proficere,[4] reflante adversitate,
" non domino regi, non alii cuiquam, sed principaliter
" peccatis meis id [5] imputo. Potens est Deus augere
" gratiam cui et cum voluerit.

(54.) " De reddendo ratiocinio fidejussores dare non
" possum. Omnes episcopos et opitulares amicos meos
" jam hic obligavi; neque ad hoc cogi debeo, quia
" mihi hoc adjudicatum non est. Neque in causa sum
" ratiocinii, quia ad causam illam non vocatus fui, ne-
" que aliquam habui ad causam citationem, præter-
" quam ad causam cum Johanne Marescallo. Quod
" autem de prohibitione facta hodie episcopis seu ap-
" pellatione mihi instatis, recognosco equidem me co-
" episcopis meis dixisse, quod pro una absentia, non
" tamen contumacia, severius justo me condemnave-
" runt, et præter morem et exemplum longe retro
" vetustatis. Unde et eos appellavi, prohibens ne de
" sæculari querela temporis ante susceptum archiepisco-
" pium me iterum, hac pendente appellatione, judicent;
He appeals to the pope. " et adhuc appello; et tam personam meam quam
" Cantuariensem ecclesiam sub Dei et domini papæ
" colloco protectione."

Talk of the nobles. (55.) Finierat: proceres alii [6] cum silentio ad regem revertebantur, verba ejus pensiculantes et examinantes. Alii dicebant, " Ecce prohibitionis ex ore ejus audivi-
" mus blasphemiam." Aliqui baronum et stipatorum lateris regii, obtorto collo incedentes, et obliquis oculis respicientes eum, loquebantur inter se aliquantulum

---

[1] *sicut*, D.
[2] *opera et*, om. D.
[3] *non spiciebar*, J.
[4] *facere*, D.
[5] Om. D.
[6] Om. J.

clare, et ut ipse audiret: "Rex Willelmus, qui subegit
" Angliam, novit clericos suos domare. Ipsum fratrem Cases of Odo of Bayeux,
" suum Odonem, Baiocensem episcopum, rebellem sibi, Stigand,
" cepit. Stigandum Cantuariensem archiepiscopum,
" nigranti injectum puteo, perpetuo carceri[1] damnavit.
" Pater etiam domini nostri regis, Goffridus, comes
" Andegaviæ, qui et Normanniam in manu forti sibi and Arnulf of Séez.
" subdidit, Arnulfum[2] Sagiensem electum et plures
" clericorum ejus fecit evirari, et eunuchatorum[3] ante
" se in pelvi afferri membra; quia citra assensum ejus
" electioni Sagiensis ecclesiæ de se factæ assensum
" præbuit, et se electum gerebat."

(56.) Rex, responso archiepiscopi accepto, instat episcopis, præcipiens et obtestans per homanagium et fidelitatem sibi debitam et juratam, ut simul cum baronibus de archiepiscopo sibi dictent sententiam. Illi se excusare cœperunt per interpositam archiepiscopi prohibitionem. Rex non adquievit; asserens, quod non teneat hæc ejus simplex prohibitio contra hoc quod Clarendonæ factum et juratum fuerat. E contra regi ingerunt episcopi, quod apponere, et in quo super eos manum aggravare, possit archiepiscopus, si ab eis prohibitioni et appellationi paritum non fuerit; et pro bono regis et regni, velle et debere prohibitioni factæ adquiescere. Tandem rege suaso, episcopi captato consilio suo ad archiepiscopum intrant. Flebat Robertus Lincolniensis,[4] et quidam alii lacrymas vix continebant. Tunc præfatus Cicestriensis sic orsus est: Speech of the bishop of Chichester.
" Domine archipræsul, salva gratia vestra, habemus
" quod de vobis plurimum queramur. Plurimum nos
" episcopos vestros offendistis; in angiportu magno
" nos inclusistis, quasi inter malleum[5] et incudem nos
" misistis, hac prohibitione vestra; cui si non parue-

The king requires the bishops to pronounce sentence.

They go to the archbishop.

[1] *carcere*, J.
[2] Om. J.
[3] *eunucorum*, J.
[4] *episcopus*, ins. D.
[5] Om. D.

" rimus, inobedientiæ, si paruerimus, constitutionis et
" offensæ regiæ, vinculis illaqueamur. Nuper enim
" apud Clarendonam vobiscum[1] congregati, a domino
" rege conventi fuimus de observandis regalibus suis
" dignitatibus; et ne forte hæsitare possemus, ipsas
" de quibus loquebatur consuetudines suas regales
" scriptas nobis ostendit. Tandem illis spopondimus
" assensum, promisimus observantiam; vos primo loco,
" nos suffraganei vestri postmodum, ex vestro præcepto.
" Ad hæc cum super hoc exigeret a nobis dominus
" rex cautionem juratoriam, et per sigillorum nostrorum
" impressionem, diximus, sufficere sibi debere pro
" sacramento sacerdotali, quod dicebamus ei, in verbo
" veritatis, regales suas illas dignitates nos observaturos
" in bona fide, sine dolo malo, et legitime. Dominus
" rex persuasus adquievit. Quo contra nunc nos venire
" compellitis, interdicendo ne ei, quod de nobis exigit,
" adesse possimus judicio. Ab hoc gravamine, et ne
" quid ad læsionem nostram addatis, dominum papam
" appellamus, et hac vice prohibitioni vestræ præstamus
" obedientiam."

The archbishop's reply.

(57.) Archiepiscopus: " Quod dicitis, audio, et Deo
" propitio appellationis prosecutioni adero. Clarendonæ
" autem nihil concessum est a me, vel a vobis per me,
" nisi salvo honore ecclesiastico. Ut enim vos ipsi
" dicitis, has tres ibi retinuimus determinationes, *in*
" *bona fide, sine dolo malo, et legitime;* per quas
" salvæ sunt ecclesiis nostris[2] dignitates, quas e jure
" pontificio habemus. Quod enim contra fidem ecclesiæ
" debitam et contra leges Dei est, non potest in bona
" fide et legitime observari; item, non est Christiani
" regis dignitas, ubi ecclesiastica, quam observandam
" juravit, perit libertas. Ad hæc, easdem quas dicitis
" dignitates regales, scriptas dominus rex summo pon-
" tifici confirmandas transmisit; et reportatæ sunt ab eo

[1] *vobis*, J. | [2] Om. D.

" potius improbatæ quam approbatæ. Exemplum nobis
" dedit in[1] doctrinam, ut et nos ita faciamus, parati cum
" ecclesia Romana recipere quæ recipit, respuere quæ
" respuit. Præterea si lapsi sumus Clarendonæ, (caro
" enim est[2] infirma,) spiritum resumere debemus, et in
" virtute Spiritus Sancti contra hostem antiquum eniti ;
" qui utrumque procurat, ut et qui stat cadat, et qui
" cecidit non resurgat. Si sub stipulatione in verbo
" veritatis ibi concessimus vel juravimus injusta, nostis
" quia illicita jurantes[3] nullo jure obligantur."

Difficulties as to pronouncing judgment.

(58.) Redeunt ad regem episcopi, et ejus[4] pace a judicando archiepiscopum excusati, a baronibus summoti[5] seorsum sedent ; nec minus a comitibus et baronibus suum exigit rex de archiepiscopo judicium. Evocantur quidam vicecomites et secundæ dignitatis barones, antiqui dierum, ut addantur eis et assint judicio. Post aliquantam moram ad archiepiscopum redeunt proceres. Comes Legecestriæ[6] Robertus, qui[7] maturitate ætatis et morum aliis præminebat, quibusdam aliorum imponens ut pronunciarent, renitentibus cœpit negotium Clarendonæ habitum articulatim commemorare, ut superius fecerat ;[8] at[9] archiepiscopo[10] minus hilaris Hylarius Cicestrensis episcopus, quasi inde manifesta erat regiæ majestatis læsio, et promissionis in verbo veritatis ibi factæ transgressio : dicebatque archiepiscopo, quod suum audiret judicium. Sed non plura passus, ait archiepiscopus, " Quid est quod facere vultis ? Ve-
" nistis me judicare ? non debetis. Judicium est sen-
" tentia lata post controversiam. Ego hodie nihil dixi,
" ut in causa. Ad nullam causam huc vocatus fui,
" præterquam ad causam Johannis, qui mecum non
" est expertus. Ad hæc me judicare non potestis.

---

[1] *et*, J.
[2] Om. J.
[3] *intrantes*, J.
[4] *in*, J.
[5] *semoti ?*
[6] *Legrecestrie*, J.
[7] *qui . . præminebat*, om. J.
[8] *fecit*, J.
[9] Om. D.
[10] Om. J.

" Ego qualiscunque pater vester sum; vos autem pro-
" ceres palatii, laicæ potestates,[1] sæculares personæ.
The archbishop withdraws. " Judicationem vestram non audiam." Recedunt proceres. Post intervallum surgens archiepiscopus, et crucem suam[2] bajulans, ostium petebat, quod tota die strictissime obseratum,[3] quasi ultro apertum est ei. Aliquis maliloquus prosequens eum ut[4] perjurum regis exire dixit; aliquis, tanquam proditorem eum recedere, et domini sui regis judicium asportare.[5] Ille in aula hominibus plena ad fascem lignorum non visum sibi offendit, sed non cecidit. Ad ostium, ubi equi sui erant, venit. Suum ascendens, magistrum Herbertum, qui equum proprium, propter pressuram nimiam, tam cito habere non poterat, secum ad hospitium transvexit, ad monasterium Sancti Andreæ. O[6] quantum sustinuit in illa die in spiritu martyrium! sed felicior rediit a conspectu concilii, quoniam dignus habitus est ibi[7] pro nomine Jesu contumeliam pati.[8]

Talk with his followers at St. Andrew's monastery. (59.) Facta oratione ante altare, crucem postea secus aram beatæ Mariæ deposuit. Sedit, et domestici ejus circa eum; tunc ait ei[9] Willelmus filius Stephani, " Ista equidem, ista fuit amara dies." Cui ille, " Ultima
" erit amarior." Et post modicum, suos hortatus, ait,
" Quisque vestrum in silentio et in[10] pace sua se habeat,
" Amarum[11] verbum de ore vestro non exeat. Nulli
" maledico quicquam respondeatis; sinite eos conviciari.
" Superioris personæ est hoc pati; inferioris, hoc facere.
" Ut illi suarum linguarum, ita nos nostrarum aurium
" domini simus. Non mihi maledicitur; sed ei qui[12]
" quod mali dicitur in se recognoscit."

[1] *potestatis*, D.
[2] Om. D.
[3] Corr. from *observatum*, J.
[4] Om. D.
[5] *aspernari?*
[6] The sentence, *O quantum . . . compati*, occurs earlier in J., between *asportare* and *Ille in aula*.
[7] Om. D.
[8] *compati*, for *contumeliam pati*, J.
[9] Om. D.
[10] Om. J.
[11] *Amare*, J.
[12] Om. J.

The king forbids all outrage.

(60.) Rex, audito ipsius archiepiscopi discessu, et quod eum sui[1] aulici turpiloquio prosequerentur, rogatus a Roberto de Melidono,[2] Herefordiensi episcopo, vel forte ab aliquo alio[3] edoctus,[4] dum adhuc non perrexisset, misit, præcipiens ut post eum voce præconia per vicos clamaretur, ne quis eum turpiloquio vel convicio lædere-ret; ne quis omnino ei, vel alicui suorum, in aliquo molestus esset articulo. Archiepiscopus illo sero inter suos, ubi solebat, comedit. Post cœnam, milites ejus omnes qui aderant, reddito ei homanagio suo, et impetrata licentia, cum lacrymis ab eo discesserunt. Postea tres episcopos, Walterum Roffensem,[5] capellanum suum, et duos quos ordinaverat, Robertum Herefordiensem, Rogerum Wigorniensem, misit regi archiepiscopus, quærere ab eo licentiam et conductum præstari sibi in crastino recessuro. Regem illi invenerunt hilarem; sed distulit in crastinum mane eis respondere. Responso nunciorum accepto, archiepiscopus moram illam responsi regis aliquid sibi afferre periculi veritus est.

Qualiter[6] *archiepiscopus discessit a curia, die septima concilii, non impetrata licentia.*

The archbishop leaves Northampton.

(61.) Nox erat; hora ad complendum dicta. Dixit sociis archiepiscopus, se velle in ecclesia vigilare. Una quidem præteritarum noctium in vigiliis et orationibus pernoctaverat in ecclesia cum clericis suis, facta afflictione, positisque genibus, ad invocationem uniuscujusque sancti vel sanctæ in letania sua nominatæ. Aiunt ei[7] quidam de clericis suis, "Volumus et nos vobiscum "in ecclesia vigilare." Ille, "Ne utique;[8] nolo vos "vexari." In noctis intempestæ silentio tertius recessit, nullo clericorum, nullo militum, suorum comi-

[1] Om. D.
[2] *Milidono*, J.
[3] Om. D.
[4] D. begins the paragraph with *Rex, audito quod eum*, and here inserts *ipsius archiepiscopi discessum.*
[5] *Rophensem*, D.
[6] This title is omitted in J.
[7] *enim*, J.
[8] *Neumquam*, J.

A.D. 1164. The king's measures.

tatus. Quod cum in crastino rex et omne concilium cognovissent, captato quid factu opus esset consilio, omnes possessiones Cantuariensis ecclesiæ archiepiscopo in pace remanere dimisit, nullo ejus officialium amoto, quia in appellatione hinc inde erant. Et[1] qui causas istas prosequerentur, ad dominum papam misit incontinenti post eum ad calces ejus, archiepiscopum Eboracensem et episcopos quatuor, Gilebertum Londoniensem, Hylarium Cicestrensem, Bartholomæum Exoniensem, Rogerum Wigorniensem, et comites duos et barones duos, et clericos domesticos domus suæ tres.

End of the council.

Reliquum diei et concilii insumitur in tractando de copiis pedestribus in Gwalliam[2] rebellem et regem Resum[3] fœderifragum ducendis; scribiturque a singulis personis, tam ecclesiasticis quam sæcularibus, in regis rogantis auxilium promissa bellatorum peditum multitudo. Solvitur concilium.

The archbishop's journey.

(62.) Crastino mane nuncii tot et tanti ad portum maris Dovram tendunt, ocyus accelerantes, et putantes quod archiepiscopus eos prævenire deberet. Archiepiscopus inter timoratos Dei et suos necessarios latitando,

Oct. 14—Nov. 2.

et nocturnum quandoque iter agendo, a decimo quinto die post sancti Michaelis, usque ad secundam diem mensis Novembris in Anglia est moratus; usque dum navis, cujus gubernatori et nautis se crederet, sibi pararetur. Eademque die, commemorationis scilicet fidelium defunctorum, et ipse et nuncii contra eum missi transfretaverunt; illi ad Portum Magnum, multa tamen acti tempestate, ut Londoniensis episcopus capam et cucullam exueret, appulsi sunt; archiepiscopus[4] secretius ad Graveningas. Inde pedes ivit, et pauper

He arrives at the grange of Clair-Marais.

cum duobus tantum conversis[5] usque ad quoddam horreum Cistellensium monachorum de Claro Marisco. Magnitudine tamen animi spretor erat fortunæ modo

[1] *Dominus autem rex*, for *Et*, J.
[2] *Gualiam*, J.
[3] *Resim*, J.
[4] *ille*, D.
[5] *conservis*, D.

ringentis, ut prius ridentis. Obiter agnovit eum aliquis, et dixit, "Hic equidem est ille olim cancellarius "Angliæ, modo Cantuariensis archiepiscopus." Respondit, "Solentne sic ire Cantuariæ archiepiscopi?" In villula[1] quadam conduxit equum, cum ulterius pedes ire non posset; quem ascendit absque sella. O Jesu bone! multæ quidem sunt tribulationes justorum et passiones hujus temporis, nec tamen condignæ præmiis quæ reservas tuis ad tempora retributionis. Ecce hic servus tuus archiepiscopus reliquit omnia; et[2] pauper et opis[3] indigus secutus est te.[4]

Quam honorifice suscepit eum pius comes Flandriæ et personæ terræ illius; et postmodo rex Franciæ et tota illa nobilis Gallia.

(63.) Ventum est ad horreum illud. Inde cymba vectus est ad Clarum Mariscum. Inde ad Sanctum Audomarum; ubi ab abbate Sancti Bertini et conventu, piis erumpentibus lacrymis, cum gaudio uberiore suscipitur. Ab Philippo filio Tierrici, illustri comite Flandriæ, rogato conductum ei et securitatem eundi ad dominum regem Francorum præstare, cum ⌜debita compassione et veneratione susceptus, desiderata impetravit. Moram aliquam faciens cum abbate Sancti Bertini, suos consacerdotes et clericos et laceri agminis sui aliquot[5] ibi exspectabat. Ibi equi, capella, vestimenta et omnia necessaria sibi et suis, qui ad eum ibi[6] venerunt, munificentia comitis, liberalitate abbatis et vicinarum personarum, ad plenum ministrantur. Ibi Ricardus de Luci, nuncius regis Anglorum, a domino rege Francorum rediens, ei, facta prius multa

Stay at St. Bertin's, near St. Omer.

Interview with R. de Luci.

[1] *villa*, D.
[2] Om. J.
[3] *inops et* for *opis*, J.
[4] Some MSS. have in this place a passage borrowed (with some transposition and other alterations) from John of Salisbury. See vol. ii. p. 316: "Sed hæc omnia . . . . "seipsum."
[5] *aliquid*, J.
[6] Om. J.

persuasione repatriandi, homanagium suum reddidit. Inde cum prosequeretur iter ad dominum regem Franciæ, jam quadraginta equos ad præbendam suam habebat. Significato clericis suis, quos plures in Galliis habebat, ejus adventu, festinant et adduntur ei. Occurrunt undique ei ad stratam venerabiles personæ Gallicanæ [1] ecclesiæ. Ipse etiam archiepiscopus Remensis, frater regis Francorum Henricus, et [2] episcopi et [2] abbates, archidiaconi, præpositi ecclesiarum, qui tanto exsuli debita veneratione aggratulantur, et ei se et sua liberaliter exponunt, et recipere necessaria quadam devotæ caritatis instantia compellunt.

The archbishop's arrival announced to the French king and to the pope.

(64.) Innotuit adventus ipsius domino regi Francorum Ludovico, Ludovici regis filio, qui pie in Domino et [3] compassus est contumeliam passo et congaudebat elapso. Tandem rumor hic domino papæ Alexandro tertio divulgatus est, qui erat Senonis. Schisma siquidem erat in sancta Romana ecclesia, proh dolor! et Fredericus, strenuus, si Deum amaret, imperator, cum tota sequela omnium terrarum suarum schismaticos unum, alium, et tertium fovebat. Sed et nuncio-

King Henry's envoys to the pope.

rum regis Angliæ [4] adventus domino papæ innotuit; qui debita compassione condolens archiepiscopo exsuli, et congratulans pro libertate ecclesiæ decertanti, scripsit ei, quod pausaturus et respiraturus seorsum secederet, donec ad eum vocatus [5] veniret. Pietate mota universa Gallia archiepiscopo compatiebatur; et contra regis Anglorum nuncios spiritus omnium incitabatur, maxime contra [6] episcopos. Quod intelligentes omnes, Eboracensis archiepiscopus et quatuor episcopi et alii comitem Arundelli, Willelmum de Albenni,[7] ducem suum faciunt; et interrogati obiter, cujus esset tanta familia, tantus comitatus, dicunt comitis Arundelli; suppressis nominibus episcoporum, proh pudor! Veniunt tandem ad

---

[1] *Galliarum*, J.
[2] Om. J.
[3] Om. D.
[4] *Anglorum*, D.
[5] *evocatus*, D.
[6] Om. D.
[7] *Albeni*, D.

dominum papam. Affluxere undique quicunque ad curiam domini papæ venire poterant, de regno Franciæ, de Burgundia, videre et audire tot et tantos nuncios regis Anglorum; quod genus causæ haberent, quid essent dicturi facturive. In consistorio celebri archiepiscopus Eboracensis et omnes episcopi præter Rogerum Wigorniensem; sed et comes Arundelli[1] et Reginaldus[2] de Sancto Walerico,[3]—isti omnes coram domino papa locuti sunt. Omnium fere erat una sententia de commendatione illustris regis Anglorum, tanquam catholici principis, devoti filii et benefactoris domini papæ, et sanctæ Romanæ ecclesiæ pro parte sua patroni, honesti viri, amatoris pacis, magnifici principis, veneratoris personarum ecclesiasticarum, et donatoris ecclesiarum regni sui secundum Deum et sine simonia. Et si modo esset inter eum et archiepiscopum suum distantia, non esse culpam regis. Deus pacis et dilectionis, annitente domino papa et ecclesia Romana, cum placeret ei, ipsam bene sedaret, et nubilum eorum serenaret. Aliquis eorum, inter cætera, regis Anglorum potentatus et divitias diligenter commemorabat. Nullus omnino contra personam archiepiscopi, vel quod[4] eam vel causam regis et ejus tangeret, aliquid dicebat. Singulis eodem modo respondit dominus papa, "Placet "nobis regem Anglorum esse[5] talem, tam bonum. "Utinam augeat in eo Deus incrementa virtutum." Erant ibi ad pedes domini papæ in uno consessu tres vel quatuor clericorum archiepiscopi, quos volentes pro domino suo loqui dominus papa repressit, dicens non esse opus, cum adversus archiepiscopum nihil diceretur.

Their interview with him.

(65.) Comes Arundelli efficacius cæteris et magis rhetorice, prosequente omni favore, locutus est, et omne

Attempts to influence the pope.

[1] *Harundelli*, D.
[2] *Raginaldus*, J.
[3] *Walarico*, D.
[4] *quid vel*, D.
[5] Om. D.

tulit punctum. In secreto domini papæ auribus immurmurabant de archiepiscopi depositione, temptantes eum[1] maximis promissis; tandem etiam adjecto quod denarium annuum beati Petri, qui nunc a solis ascriptis glebæ, nec tamen ab[2] omnibus, datur in Anglia, rex faceret et confirmaret in perpetuum, ab omni habitatore terræ, ab omni domo a qua fumus exit in urbibus, castris, burgis, et[3] villis donari; cresceret quidem Romanæ ecclesiæ redditus in Anglia annuus, præter quod modo est, ad mille libras argenti. Sed cum dominum papam immotum et rigidi servatorem honesti invenirent, ut eis jussum fuerat ultra triduum non morari in curia, neque archiepiscopum ad causas prosequendas exspectare, accepta licentia et benedictione[4] redeunt.

(66.) *Qualiter archiepiscopus venit ad curiam domini papæ, videntibus aliquibus ex nunciis domini regis Anglorum; nam ad curiam illam miserat.*[5]

Reception of the archbishop at the papal court.

Cum ecce una dierum ex altera parte fluminis cujusdam vident plures quam trecentos in equis de comitatu archiepiscopi ad dominum papam euntes;[6] consilioque communi remittunt unum clericorum regis, Widonem decanum de Waltham, videre et audire, quomodo acceptus debeat esse in curia Romana ipsius Cantuariensis[7] adventus. Cantuariensi archiepiscopo Senonim appropinquanti obviam exiit in equis magna pars cardinalium, cum gaudio eum recipientium.[8] Dominus papa intranti ad se ei assurrexit in osculo et lacrymis, et brachiis eum paterna miseratione suscipiens, et plurima eum veneratione et exhortatione consolans.

---

[1] *papam*, L.
[2] Om. D.
[3] Om. J.
[4] *benedictione et licentia*, J.
[5] This title is from J.
[6] *euntis*, J.
[7] Om. J.
[8] *recipiendum*, J.; *ad eum cum gaudio recipiendum*, Giles.

(67.) Ad vigiliam sequentis Natalis Domini, rex Anglorum nuncios suos apud Merlebergam[1] recepit,[2] et quendam nuncium proprium domini papæ. Inefficax propositi[3] jubet in crastino Natalis statim archiepiscopum omnibus possessionibus destitui, et ecclesiam Cantuariensem, cum omnibus terris et accessionibus ejus, et omnes ecclesias et reditus omnium clericorum ipsius, in manum suam[4] recipi; omnesque propinquos archiepiscopi, et clericos seu laicos de ipsius familia, proscribi, et a regno suo ejici. Secundo die Natalis, veniunt Londoniam apparitores et officiales regis; inter quos quidam Randulphus de Broch,

Christmas, 1164. The king, after receiving his envoys at Marlborough, orders the archbishop's property to be confiscated and his relations to be banished.

" scelere ante alios immanior omnes;"

Virg. Æn. i. 347.

cui etiam laico crudelissimo et archiepiscopi inimicissimo sanctam illam ecclesiam Cantuariensem, primariam Anglorum sedem, custodiendam, immo potius destruendam, commisit. Iste cum aliis quibusdam regii mandati est exsecutor; faciunt imperata et pejora imperatis. Evocati extra urbem, apud Lamhetham,[5] in ipsa domo archiepiscopi, jurant in exsilium omnes ejus propinqui in urbe Londonia inventi, ad primum ventum a terra venientem, a portu maris, et a natali solo exituri, et ad ipsum archiepiscopum directo itinere ituri; scilicet ut et[6] ipsi caro ejus carnem ejus macerent,[7] doloribus ejus dolores addant; et quot suorum pro ipso ejecti ei appareant, tot animam ejus ejectionis eorum gladii pertranseant. Non tam cumulus bonorum jucundus esse potest, quam molesta discessio. Emigrant utriusque sexus propinqui ipsius,[8] et infantes, in cunis alii, alii pendentes ab uberibus. Omnes etiam inventi clerici ejus et servientes similiter, sed et qui

[1] *Merlebergham*, J.
[2] *recipit*, D.
[3] *Rex vero propositi sui inefficax*, J.
[4] *ipsius*, J.
[5] *Lamhedam*, D.
[6] Om. D.
[7] *macerarent*, D.
[8] *ipsius, infantes alii, alii pendentes*, J.

They are kindly received in France.

eum vagum in Anglia a facie regis et profugum una nocte hospitio[1] susceperant. Sed quid? nobilis illa Gallia miserata omnes recipit;[2] rex ipse Francorum aliquos, archiepiscopi, episcopi, abbates, priores,[3] comites, barones, præpositi, castellani, singuli aliquos. Sanctimoniales fœmineum sexum et cunabula recipiunt. Partiti sunt nobiles viri inter se inopes Jesu Christi coexsules, boni archiepiscopi lacerum agmen, familiam desolatam, nec quisquam eorum egens erat inter illos nobiles Francos, beneficentiæ et communionis non oblitos. Qualibus hostiis promeretur Deus.

(68.) *De confessione sancti Thomæ domino papæ facta, et quomodo archiepiscopium refutavit.*[4]

The archbishop's interview with the pope.

Bonus exsul, servus Jesu Christi, Thomas archiepiscopus, in secreto confessus domino papæ se peccasse, quod præcedente voluntate regis Anglorum electus est, item quod Clarendonæ consensit in ipsius decreta, decretis divinis contraria, dicitur archiepiscopatum in manum domini papæ refutasse, quasi ob hæc eo indignum; dominumque papam ita triduo sustinuisse, posteaque ei resignasse. Intellectaque in confessione vita archiepiscopi et pœnitentia interiore et duriore, eum in ulteriorem et sinceriorem dilectionem admisit, sciens eum virum justum et sanctum, et ad summum perfectionis gratia Dei et domesticarum virtutum enitentem suffragiis.

He withdraws to the Cistercian abbey of Pontigny.

(69.) Post aliquantam cum domino papa moram factam, archiepiscopus de consilio et voluntate ejus Pontiniacum moraturus descendit, ad abbatiam scilicet Cistellensis ordinis monachorum, qui ei et clericis suis plurimis, et familiæ necessariæ, in necessariorum administratione hospitales fuere et liberales. Archiepi-

---

[1] Om. J.

[2] *recepit*, J.

[3] Om. D.

[4] This title is from J.

scopus, toto tempore exsilii sui fere septennis vacans pœnitentiæ suæ excolendæ, conscientiæ mundandæ, vitæ sanctificandæ, post missarum celebrationem et divinorum contemplationem, etiam studio litterarum, et maxime divinæ paginæ, operam dabat; libris etiam conscribendis, et perquirendis a domino papa privilegiis. In[1] quarumcunque ecclesiarum omnibus armariis nullum audiebat in Galliis[2] esse antiquitatis vel approbatæ[3] auctoritatis librum, quem transcribi non faceret, nullum privilegium quod ecclesiæ suæ non perquireret, ut omni retro tempore optimis voluminibus et privilegiis ecclesia Cantuariensis ita ditata et nobilitata non fuerit, sicut tandem eam refersit. Archiepiscopus exsilii sui[4] et suorum necessitatem æquanimiter ferre studuit, bonis omnibus suis destitutus, et alienæ misericordiæ manum exspectans; anteponens exsilii libertatem domesticæ servituti, patienter tulit. Jactabat in Domino curam suam, et ipse eum enutriit. Ipse dedit ei[5] gratiam in conspectu omnis carnis. Archiepiscopi exsulis eadem quæ Teucri fuit sententia, "Patria est, ubicunque homini bene est:" eademque quæ et Nasonis,

His life there.

Horat. Od. I. vii.; Cicero, Tusc. Qu. v. 37.

"Omne solum forti patria."

Fasti, i. 493.

O Anglia, quanti æstimanda es, ex qua boni et religiosi[6] pelluntur; cum bonis prælatis debita negatur libertas, emigrandi sæva imponitur necessitas? Albutius æquissimo animo Athenis exsul philosophabatur. Id ei non accidisset, si in republica quiescens, Epicuri legibus paruisset. Archiepiscopo exsuli cum nunciabatur alicujus vel nepotum vel propinquorum ipsius mors, non movebatur; cum alicujus clericorum suorum, nunciorum ad dominum papam, male dissimulabat. Ibi consolabatur communi necessitate ferendæ condi-

Cicero, l. c.

[1] *In . . armariis*, om. J.
[2] *in Galliis*, om. D.
[3] Om. D.
[4] Om. J.
[5] *Dedit ei Dominus*, J.
[6] *et religiosi*, om. J.

tionis humanæ, vitam[1] omnibus metendam ut fruges, reddendam esse terræ terram; hic propriam cujusque virtutem collaudabat, fatum deplorabat.[2]

Condition of his clergy.

(70.) Clericorum ejus alii cum eo coexsules[3] extra solum natale erant. Illorum patres, matres, fratres et ditiores propinqui post eos coacti sunt jurare in exsilium et quod archiepiscopo se repræsentarent. Alii remanserunt eum non secuti; quorum Willelmus de

(Corfe eastle.)

Salesberia sacerdos captus et in castro Crof tentus est anni dimidio. Tres ditiores de redemptione constituerunt; Stephanus de Everatona centum libras; post alia vice Aluredus de Wathemestede centum libras; Turstanus de Croindona centum marcas, et etiam uno die integro in uno[4] et sordido latronum carcere fuit Londoniæ. Alii vagi et profugi habitabant in Anglia, quorum propinquis et amicis diu fuit eos videre formidolosum, cum eis loqui periculosum, eos hospitio vel cibo juvare nefas. Pro coexsulibus ejus junioribus vel mediæ manus immerito proscriptis plurimi Franci pia compassione regem rogaverunt. Rex Francorum aliquibus, imperatrix, regis Anglorum mater, aliquibus, comes Flandrensis aliquibus, alii quidem episcopi et comites Galliæ aliquibus.

The writer makes his peace by composing a metrical prayer for the king.

(71.) Willelmus filius Stephani per orationem unam quam fecerat, et regi in capella de Bruhulla dederat, pacem habuit. Hæc autem est illa oratio, propria domini regis Anglorum.

Rex cunctorum sæculorum, Rex arcis ætheriæ,
Rector poli, rector soli, regum Rex altissime:
Qui et maris dominaris, conturbas et excitas,
Et cum placet, stratum jacet, motum ejus mitigas.
Tu creasti, Tu formasti, cælos, terras, maria:
Quæ fecisti, condidisti, Tu gubernas omnia.

[1] *vitam reddendam esse terræ, terram omnibus metendam esse ut fruges*, J.

[2] J. omits from this point to the end of the verses which follow.

[3] *coexuli*, D.

[4] *imo? udo?*

Omne bonum tuum donum, Omnipotentissime.
Cuncta grata tua data, dominorum Domine.

De beatitudine bonorum.[1]

Hos coronas atque donas gloria multiplici,
Qui in mundo, corde mundo, vita vivunt simplici.
Hi beantur, coronantur in superlunaribus[2]
Quorum mentes sunt ferventes igne Sancti Spiritus.

De malis pœnis malorum.

Peccatorum adjutorem qui non ponit Dominum
Exaltatum, elevatum super cedros Libanum,
Infernalem, gehennalem demergis in clibanum,
In Averni, in inferni tenebroso carcere
Habes clausos reos ausos Te Deum contemnere.
Ibi rei, jussu Dei, pro forma sententiæ
Lugent, rigent, ardent, strident, et torquentur undique.
Ibi metus, ibi fletus, ibi stridor dentium.
Ibi pœnæ omnes plenæ vocibus gementium.
Hic dolores acriores aliis doloribus,
Hic tortores nequiores aliis tortoribus.

Recognitio et adoratio Dei.

Deus meus, ego reus Tibi me humilio.
Deus vere, miserere adoptivo filio.
Supplex tuus, servus tuus, Deus clementissime,
Te adoro, et imploro tuæ donum gratiæ.
Rex cælorum, me Anglorum dictum regem suscipe.
Regem rege, sua lege qui se nequit regere.
Est regnare ministrare toto tibi animo,
Obedire et servire tuo sub imperio.
Tuus miles actus viles declinem peccaminum.
Incentiva rediviva exstinguam libidinum.
Falsa læta consueta devitem excessuum.

Accusatio sui.

Non procuro corde puro quod Te Deum diligam:
Parvi pendo, vix attendo, quomodo me habeam.
Hujus lucis in caducis rebus nimis glorior:
In peccatis supra satis immorans immorior.
Aberravi et peccavi, fateor, mi Domine.
Temeravi, violavi jura castimoniæ.
Putuerunt, putruerunt cicatrices criminum
Æstimati simulati in lacum descendentium.
Honestatis, castitatis, legem fregi tutius.
Est sopita mea vita in malis diutius.
Me immundum non secundum peccata corripias;
Qui elatos vulneratos hos et hos humilias:

---

[1] This and the following titles are struck through in D.

[2] *superliminaribus*, D.

Sed correcto et respecto tua, Deus, gratia,
Te laudare et amare da mihi cælestia.
Emundare, emendare quæ commisi omnia.
Spem salutis, rem virtutis, vitæ innocentiam,
Castitatis, puritatis, dona mihi gratiam.

Oratio contra iram.

Cum in ira mente dira interdum efferveo,
Deus care, moderare in me quod non valeo.

Contra cupiditatem.

Nec sit cura mihil jura cuiquam sua tollere
Vel suorum vicinorum terminos revellere.
Licet censu, armis, sensu me[1] queant devincere
In bragmani, in pagani regis est apicibus,
Quod "habemus, possidemus, quæcunque non cupimus;"
Urbes illas, castra, villas, nisi prius capiam[2]
Non abesse vel deesse eas mihi sentiam.

Hor. Od. I. iv.

Regum turres, pauperum res, simili interitu
Opum plenus et egenus æquo cadunt obitu.

Pro hæredibus oratio.

Regni sedes da hæredes meos post me scandere,
Et pacatum regni statum te tutante regere.

Pro clero suo.

Meum clerum da sincerum fas et jus eligere,
Et devota mente tota te Deum diligere.
Vivant ita bona vita ut tibi complaceant;
Nobis normam atque formam vivendi se præbeant.

Pro populo suo.

Populique meo quique commissi regimini
Dirigantur et subdantur tuo moderamini.
His intende, hos defende, his Te præbe clypeum,
Sceptrum tuum, regnum tuum, dominaris gentium.
Aufer bella et flagella tuæ iracundiæ
Nobis parce, hostes arce, pacem nobis tribue.
Est humana virtus vana: scis quid est in homine.
Nam in parvis nostris armis non salvamur, Domine.

Hor. Od. III. iv. 65.

Sæpe visa et confisa se gratis auxilii,
Retro vadit, in se cadit vis expers consilii,
Sed de throno tuo dono virtus adest cælica,
Per quem datur, procuratur de hoste victoria.

Pro frugibus terræ.

Nostra sata decuplata nos fruge lætificent:
Nostra culta messe multa copiam multiplicent.
Sic utamur, sic fruamur bonis temporalibus
Ut lætemur, jocundemur Tecum in cælestibus.

---

[1] Om. D. | [2] *cupiam?*

Et meorum propinquorum miseratus animas
Has absolve et evolve delictorum maculas. Pro defunctis suis.

Vivis cunctis et defunctis, Domine, fidelibus
Da pacatam et beatam vitam in cælestibus. Pro vivis et defunctis.

Amen!

The archbishop writes to king Henry.

(72.) Circa primum elapsum exsilii sui annum, cum jam deferbuisse deberet regis excandescentia, scripsit ei bonus archiepiscopus[1] exhortatorias literas illas: "Desiderio desideravi," etc.[2]

Correspondence with bishops, &c.

(73.) Aliqui religiosi viri Franciæ regem Anglorum in Normanniam et partes illas reducem pro archiepiscopo rogabant; sed eum inexorabilem inveniebant. Plurimas scripsit archiepiscopus epistolas coepiscopis suis; interdum omnibus communiter, aliquando semotim singulis; ut spiritum Dei resumerent, et pro domo Dei, terreno abjecto timore, murum se opponerent. Gillebertus Londoniensis ei sæpius rescripsit; sæpius pro causa illa etiam[3] domino papæ persuadere intendens regium sanguinem, cum vicerit, vinci, ut in partem regis papa ferretur inclinatior, et ne asperum quid adversum regem loqueretur occasione archiepiscopi, ne forte in schismate illo generali rex cum omnibus terris suis parti adversæ, cum imperatore apostatam fovente, adderetur; et tunc in threnos,[4] ut verbo ejus utar, dominus papa[5] totus ire posset. Satis invenirentur qui episcoporum regis Angliæ ecclesias et baculos de manu et obedientia idoli reciperent.[6]

The bishop of London manages the property of

(74.) Hic idem episcopus proscriptorum clericorum archiepiscopi reditus et ecclesias custodiendas de manu regis receperat; et cum plurimis eorum consolationem

[1] *bonus archiepiscopus*, om. D.

[2] The letter (l. i. 64, ed. Lupus; S. Thom. Ep. 179, ed. Giles) is not given by D. or J., and the reader may be referred for it to vol. ii. p. 419.

[3] Om. D.

[4] *trenos*, D. J.

[5] *dominus papa*, om. J.

[6] Here D. has a passage which in J. stands later. See p. 83, n. 3.

the archbishop's clerks.

plurimam potuisset impune impendisse, vel palam dispertiens et donans sua pauperibus clericis et destitutis, vel saltem sub absconso chlamydis eorum animas confortans, neque Laurentius fuit neque Sebastianus.[1] Robertus Uscarl,[2] clericus ejus et[3] officialis in reditibus ecclesiarum illarum colligendis, frugi homo, ecclesias ad minorem dabat pensionem, ut majorem perciperet sibi propter firmas donationem, et xenia inde majora ei provenirent, quæ regis fisco non inferrentur. Archiepiscopus autem excommunicaverat omnes, qui vel[3] bona Cantuariensis ecclesiæ vel ecclesias seu bona[4] clericorum suorum propria temeritate vel regis occuparent auctoritate. Illi autem, proh dolor! non se gerebant excommunicatos; posteaque[5] in flore juventutis suæ plurimi ita obierunt, ut ille Robertus, et Nigellus de Salcavilla,[6] regis sigillifer:[7] aliqui autem excommunicatorum archiepiscopi in carne sua gravi ulcere vulnerati, quasi percussi a Deo, exspiraverunt; ut Robertus vice-archidiaconus Cantuariensis et sacerdos de Chierlewda.[8]

The archbishop excommunicates invaders of church property.

The bishop of London resigns his stewardship.

(75.) Episcopus autem Londoniensis ecclesiarum illarum curam suam, a domino papa plurimum redargutus, circa anni finem regi resignavit. Archiepiscopus, inquam, suos suffraganeos litteris emissis studiosissime exhortabatur, ut ei et Cantuariensi matri ecclesiæ suæ in unitate adhærerent, ne rex eorum conniventia vel dissimulatione ita in Cantuariensem desæviret ecclesiam, et ita legibus iniquis clerum Angliæ opprimeret.

---

[1] Acta SS., Aug. 10, pp. 513, 518; p. 37, above.

[2] *Usarl*, D.

[3] Om. D.

[4] *seu bona*, om. D.

[5] This passage, as far as *exspiraverunt*, is in D., but struck out; *ut ille . . . . Chierlewda* is wanting in D.

[6] *Sacavilla*, D.

[7] *sigilliferi*, J.

[8] Probably for *Thierlewda, i.e.*, Throwley near Faversham; "in the "record of Domesday, *Trevelei*; "in Latin records, *Trulega* and "*Truilla*." Hasted, ii. 762.

The archbishop is warned of his death in a vision.

(76.) [Ibi[1] apud Pontiniacum cum quadam die missam idem beatus Thomas celebrasset, et post missam ante altare prostratus in orationibus, fletibus et gemitibus, sicut mos illi erat, aliquamdiu moraretur, audivit vocem, "O Thoma, Thoma!" Et ille, "O Domine, quis es?" Et Dominus ad eum, "Ego sum Jesus Christus, "Dominus tuus et frater tuus; ecclesia mea in san-"guine tuo glorificabitur, et tu gloriaberis in Me." Post modicum exsurgens, et inde iturus, qui solum se putabat hoc audisse, vidit abbatem loci, qui erat ei a secretis, prope adstantem, et eum exspectantem sub quadam ecclesiæ illius columna. Et cum cognovisset eum hoc audiisse, exegit ab eo ut nemini diceret se superstite. Post archiepiscopi martyrium ille hæc revelavit.]

The king procures his removal from Pontigny.

(77.) Leges etiam illas[2] Clarendonæ scripto damnavit, et omnes, qui eis consenserant, ab earum observatione absolvit. Rex his et hujusmodi motus archiepiscopum summoveri fecit a Pontiniaco; timentibus monachis, ne omnes sui ordinis, quos in terris suis rex Angliæ infinitos habebat, a terris suis ejiceret, si archiepiscopum quasi inimicum regis amplius retinerent.

Variations in church service.

(78.) In[3] capella domini[4] regis, in cantico illo festivo, *Christus vincit,* non dicebant, *archiepiscopo,*[5] cum ventum esset ad illum versum; sed *archiepiscopus, pax, salus et vita.* Item[6] dominus[7] Londoniensis episcopus ad preces solemnes, post sermones suos, vel in synodis suis, ad clerum, vel in diebus festis, ad populum, cum non erat spes pacis regis et archiepiscopi, non nominabat archiepiscopum, ut oratio fieret

---

[1] This paragraph is wanting in J., while in D. it is struck out. It certainly looks like an interpolation. Comp. vol. ii. p. 283; Garnier, 419; and the Metrical Life published by Michel, p. 22.

[2] Om. D.

[3] This passage is placed in D. after c. 73.

[4] Om. D.

[5] *archiepiscopi*, D.

[6] Om. J.

[7] Om. D.

ab ecclesia ad Deum[1] pro eo. Cum rumor erat de eorum concordia, tunc faciebat de archiepiscopo memoriam; quod multi auditores notabant. Similiterque post fecit: cum reges Anglorum,[2] pater et filius, erant concordes, dicebat in oratione ad missam, *Da*[3] *regibus nostris;* cum vero discordes, dicebat, *Da regi nostro,* scilicet seniori, possessori regni, *triumphum virtutis tuæ*[4] *scienter excolere, etc.* Nec deerant, qui talia sæpe notabant.

See Palmer, Origines Liturg., ii. 38, ed. 3.

(79.) *Qualiter rex Francorum suscepit sanctum Thomam postquam summotus fuerat a Pontiniaco, fervescente ira regis Anglorum.*[5]

The archbishop removes to St. Colombe, near Sens.

Kindness of the French king, the archbishop of Sens, and others.

Tunc cum[6] piissimus et Deo dignus Ludowicus, rex Francorum, quod quidem a principio voluerat, et sancto Thomæ obtulerat, in suam curam recepit, et ei de reditu suo Senonico ad exhibendum se donavit nummos, annonam, vina, quantum servientes ipsius volebant accipere: sed et in[6] xeniis et muneribus eum frequenter coluit, et in propriæ visitationis præsentia; dicebatque aliquando ei vel ejus clericis grates sibi exsolventibus, "Non reddatis mihi gratiam; nunquam "alicui vel aliquibus panem meum dedi, unde mihi "ita[6] gratum fuisset." Sed et ille archiepiscopus Senonensis Willelmus, filius comitis Theobaldi nepotis senioris Henrici regis Angliæ, frater reginæ et trium comitum Franciæ, ætatem juvenculus morum gravitate transgrediens, qui meritorum favore duas nobiles habere meruit ecclesias, Senonensem titulatam et Carnotensem commendatam, archiepiscopum in vera coluit dilectione; et omnis clerus et militia Galliæ. Extra urbem Senonicam apud Sanctæ Columbæ morabatur.

---

[1] *ad Deum*, om. D.

[2] *Angliæ*, D.

[3] Om. D.

[4] Here D. ends the paragraph with *etc.*

[5] This title is from I.

[6] Om. J.

The pope befriends him.

(80.) Jam dominus papa regi Anglorum sollicitius cœpit scribere pro eo, tanto tempore elapso, ut exspirasse jam debuissent, si mortale fuisset, odium et indignatio. Post multas suavissimasque exhortationes epistolares, nuncios aliquos mittebat. Ita alternando, regem a mentis calore revocare intendebat. Cum autem [1] pulsanti ei non aperiretur, aliquando, sed temperate, minas addebat, diligenter ei ingerens, quod diutius eum supportaverat, patientia eum ad emendationem provocaverat; amplius eum ita sustinere non posse, contra animæ suæ salutem. Interdum etiam et archiepiscopo consilium dabat et licentiam animadvertendi in rebelles sibi filios suos; etiam et archiepiscopum honoravit et exaltavit legatione .et primatu [2] Angliæ, ut quantum deerat illi in [3] possessionum suarum amissione, suppleretur ei in dignitatum accessione; et quod minus habebat in reditibus, recuperaret in honoribus.

Contumacy of the bishop of London.

(81.) [4] Episcopo Londoniensi misit litteras domini papæ de sua legatione, et suas proprias tanquam legatus, utrasque præceptorias, ut episcopis Angliæ eum esse domini papæ legatum tanquam ejus decanus denunciaret, et quas singulis scribebat episcopis litteras mittebat. Episcopus hanc obedientiam recusavit. Item eundem episcopum aliquando prius evocaverat, litteris ad eum directis commonefaciens, mandans, et præcipiens ut ad eum veniret, et tanquam ejus suffraganeus et Cantuariensis ecclesiæ professus eum consilio et auxilio in causa ecclesiæ juvaret. Episcopus noluit. Idem episcopus quondam excommunicatum archiepiscopi Alanum de Nova Villa, Jerosolyma iturum, absolvit citra domini papæ vel ipsius archiepiscopi conscientiam, juratum tamen quod obiter dominum papam adiret, et ab eo pœnitentiæ injungendæ susciperet remedia.

He absolves Alan de Neville.

---

[1] Om. D.
[2] *legatio et primatia*, D.
[3] Om. D.
[4] Here J. passes to the beginning of c. 87. ("In regis Anglorum.")

The bishop of Worcester supports the archbishop.

(82.) Episcopus Wigorniensis Rogerius evocatus et statutus sequi archiepiscopum, et cum patre et domino suo in consilio esse, et auxilio in causa ecclesiæ, et impetrata semel transfretandi licentia, quasi studiorum causa, quorum[1] ætate junior erat, morabatur in transmarinis interdum ad curiam regis, quod ei cognatione fuit conjunctissimus. Hujus laus celebris, hæc est præclara memoria, qui solus inter episcopos Angliæ ausus est et voluit patri exsuli coexsulare, cum paupere paupertatem tolerare, pro libertate stare ecclesiæ, et in die nubis et caliginis regi in erratis resistere. Quisquis amico in errore resistit, fit resipiscentis amicus jocundior. Archiepiscopus pro inobedientia sæpius correptum et vocatum archidiaconum suum, Galfridum Ridellum, tandem excommunicaverat, significaveratque hoc regi, id tamen dissimulanti et non curanti. Itemque episcopus Wigorniensis, qui multo post ad curiam venit, a rege benigne susceptus est, quippe eum libenter audiebat, licet ejus non adquiesceret consilio. Una dierum intraverunt in capellam; rex missam erat auditurus; loco suo stetit, episcopus interius in loco suo. Non multo post intravit archidiaconus Cantuariensis; episcopus eo viso exivit. Rex miratus est, causam tamen intellexit, et in ira fervore stimulante actus est. Misit tamen nuntium statim rediturum dicere ei cur exiisset. Cum episcopus plane causam dixisset, misit iterum post eum rex qui diceret ei, quod a terra ejus ocius exiret. Episcopus misit pro sociis [et] pro hominibus suis ut eum sequerentur, et statim recessit, regique nuntiavit quod jam pedem habebat in strepa (vel orbe[2] tenente pedem, seu quo alio dignatur nomine), a terra sua exiturus, et abiit. Sui collectis sarcinis et impedimentis eum jam sequebantur. Post magnum intervallum cum rex iratus in verba contumeliæ et minarum prorumperet, fuit qui diceret ei,

He declines the company of the excommunicated G. Ridel at court.

[1] *quoniam?*

[2] *orbem*, D.

ecisti? Episcopum conjunctissimum
nguine a terris tuis eliminasti. Si
on bene fecisti. Præterea archiepi-
n acceptissimum et desiderantissimum
minus papa non prius animadver-
justam et evidentem causam habuit:
sione non quæsita sed oblata. Tuis
nicis, gaudium inimicis, qui proscri-
expellis episcopum." His et hujus-
revocatus misit qui equum urgens
n revocaret. Noluit episcopus red-
sit alios in dextrariis agillimis, et
quos et comitem unum, qui epi-
n revocarent, vel renitentem coac-
Rediit, et regi deliberius locutus
morante, nunquam archidiaconus
, neque episcopo præsente regis

Sed et Herefordiensis episcopus Death of Robert bishop of Hereford, Feb. 27, 1166.
rchiepiscopo litteris evocatus ad
etaret; sed transfretare prohibitus,
um rediisset ad propria, in illa
am correptus infirmitate, suffoca-

iscopus una dominica Palmarum, Excommunication of the bishop of London at Clairvaux, April 13, 1169.
monem, episcopum Londoniensem
pro trina inobedientia revocatum, sed irrevocabilem, in multa præsentia religiosorum et fidelium Dei apud Claram Vallem excommunicavit, et quosdam alios in Anglia vel in curia regis commorantes pro causis quas in litteris suis quæ habentur manifestabat. Quoscunque enim excommunicabat archiepiscopus, in litteris emissis eorum crimina exprimebat, et excommunicationis rationes et leges vel decreta subjungebat, ut appareret ex iracundiæ calore[2] vel inimicitiarum causa cum nihil agere severitatis, qui super eorum excessibus

[1] *archepiscopo?*
[2] *vel ex præcipitii* written in D., but struck out.

potius movebatur pio affectu paternitatis. Rumor statim in Anglia[m] venit; fama

Virg. Æn. iv. 175.

" Mobilitate viget viresque acquirit eundo."

His proceedings on hearing of it.

Episcopus Londoniensis audito statim in urbem ad cathedralem ecclesiam venit; convocat canonicos et clerum urbis Londoniensis, abbates quoque et priores et personas vicinarum ecclesiarum; rumorem talem de se publicat, se excommunicatum prædicat, et tamen se excommunicatum non gerebat, mirantibus sapientibus. Nec multo post convocat synodum generalem, eadem prædicabat, sed ex nullo, adversario nullo respondente, quasi quia absens et indefensus[1] et non vocatus fuerat. Sed qui archiepiscopi litteras trinæ citationis vel alias vocationis deferret, non facile inveniretur, quippe chaos magnum, non tantum maris et terrarum, sed regis iræ et minarum, inter eos firmatum erat. Nec potuit solennitas ista citationum per nuntium fieri, ubi nuntius non audebat suum vel archiepiscopi nomen profiteri. Insuper et se non obnoxium vel subjectum Cantuariensi archiepiscopo vel ecclesiæ contendebat. Pridem fuisse se dicebat Herefordiensem episcopum, et nomine illius episcopii Cantuariensi ecclesiæ professum, sed modo illa obedientia solutum, quia ad Londoniensem ecclesiam translatus fuerat, et Londoniensis episcopus nullam Cantuariensi ecclesiæ professionem fecerat. Ad hæc se archiepiscopum esse debere ex chronicorum ratione asserebat, siquidem temporibus Britonum, ante subactam ab Anglis insulam, sedes quidem metropolitana Londonia fuit. Ita declamabat; sed causa assistata est nullo adversario. Eo audito et sibi relicto, quisque rediit ad propria.

(84.) Ipse se non gerebat excommunicatum. Fuit tamen qui ei in secreto diceret rumoribus credi oportere

[1] *defensus*, D.

et non oportere. Nondum audierat vel viderat litteras sententiæ in eum datæ; et pro solis rumoribus ita extra se rapiebatur, et in tantum se jactabat periculum animæ super inobedientia laboris, super talis causæ de archiepiscopo prosecutione. Exspectaret donec litteras sententiæ datæ audiret, si effugere non posset ne audiret, et interim catholicum se gerens, tunc consilio uteretur. Norunt episcopi et justiciarii Angliæ quod quærebatur qui tales litteras in Angliam portarent; faciunt portus marinos districtissime observari. Et prior Cantuariensis ecclesiæ ab ecclesia recedit; episcopus Roffensis similiter; Londoniensis episcopus similiter et decanus: ne inter regem et archiepiscopum fluctuantes,[1] et in neutram partem fidi, si[2] tales litteras venientes ad se recipiant, [in Scyll-[3]]æam voraginem[4] cadant; si non recipiant, absorbeat eos Charybdis. Unum juvenem, non litteratum sed laicum, invenit archiepiscopus, qui sententiæ hujus litteras, periculo multo se exponens, sed pro Deo mori non veritus, in Angliam detulit. In celebri festo die Ascensionis Dominicæ, cum quidam vicarius, Vitalis nomine, homo timoratus et honestus sacerdos, celebraret ad magnum altare episcopalis ecclesiæ Sancti Pauli in Londonia, et cum cantaretur offerenda, et sacerdos ille hostiam panis et vini obtulisset et calicem composuisset, adest Berengarius, et positis genibus porrexit sacerdoti litteras quasi oblationem suam. Ille attonitus et ad oblationem primo manum extendit et recepit. Ait ille, " Non est hic hujus sedis episcopus, sed neque decanus: " video te hic ministrum Jesu Christi; tibi ex parte " Dei et domini papæ trado hic litteras archiepiscopi " Cantuariensis de sententia data in episcopum hujus " ecclesiæ, et litteras etiam ejusdem ad decanum, ut

Delivery of letters of excommunication in St. Paul's, London, May 29, 1169;

[1] So altered from *fluitantes* in D.
[2] So D.; *sed*, Giles.
[3] There is a blank here in D., seemingly because the transcriber did not understand the MS. before him. Then follow the letters *eam*.
[4] *non* inserted in D.; but the double negative seems redundant.

" ipse et clerus hujus ecclesiæ hanc observent[1] sen-
" tentiam. Et tibi dico Dei auctoritate ut præter
" hanc missam amplius non celebres, donec episcopo
" suas, et decano suas litteras ostendas." Hæc dixit et abiit inter densas turmas populi, ut moris est, post Evangelium die festo ad propria recedentes; siquidem mane ad parochianas ecclesias missas suas audivit. Factum est murmur aliquod ab illis qui altari propius aderant admoti, quærentibus a sacerdote si interdicta esset in urbe divinorum celebratio. Cumque respondisset sacerdos, "Non," siluit populus, et ab iis ille quæsitus non est. Sacerdote prosequente missæ celebrationem, ab officialibus quidem regis in urbe et extra ad transitus viarum ille tacite et sollicite quæsitus, sed minime inventus est. Idem Berengarius postea ad Eboracum venit cum litteris domini papæ amaras historias continentibus, et tamen indemnis evasit.

and at York.

(85.) Episcopus Londoniensis et decanus post dies aliquot in urbem veniunt; in ecclesiam clerus urbis et civium majores natu evocantur. Ibi in publico omnium aspectu sacerdos ille, Vitalis, acta narrat episcopo; suas offert literas, quæ hoc continebant:

Letters on the occasion.

" Excessus vestros, dum licuit, supportavimus; et utinam
" mansuetudo patientiæ nostræ, quæ nobis ultra modum[2] dam-
" nosa exstitit, in totius ecclesiæ perniciem non redundet. Sed
" quia patientia nostra semper abusi estis, et nec dominum
" papam nec nos in verbo salutis vestræ voluistis audire, sed
" obduratio vestra in deteriora semper excrevit, nos urgente
" necessitate officii, et ratione juris persuadente, ex justis et
" manifestis caussis, anathematis sententia percellentes vos ex-
" communicavimus, et a corpore Christi, quod est ecclesia,
" donec condigne satisfaciatis, amputavimus. Præcipimus ergo
" in virtute obedientiæ, et in periculo salutis, dignitatis et
" ordinis, quatenus, prout ecclesiæ forma præscribit, ab omni
" communione fidelium abstineatis, ne participatio vestra gre-
" gem Dominicum contaminet ad ruinam, qui vestra doctrina
" erudiendus, [et exemplis informandus][2] erat ad vitam."

[1] *observant*, D. | [2] Om. D.

Decano etiam offert suas, quæ hæc continebant; et, utræque literæ in publico lectæ sunt.

" Vestram non debet latere prudentiam, quod fere totus Latinus orbis agnovit, quam inique, sumpta opportunitate ex " caussa schismatis generalis, Gilbertus Londoniensis episcopus, " frater noster, utinam verus, in caussa ecclesiæ versatus sit, " et pacem ejus studuerit perturbare. Supportavimus [enim][1] " eum in multa patientia hactenus, qua ille semper abuteus, " jugis inobedientiæ crimen multiplicans excessibus incorrigibiliter cumulavit. Nos ergo, cui ultra dissimulare non licuit, " eum urgente necessitate officii, et ratione juris persuadente, " publice excommunicavimus, et vobis præcipimus in virtute " obedientiæ, et in periculo ordinis et salutis, ut a communione " ejus, sicut decet Christi fideles, prorsus abstineatis. Simili" ter et alios sub eadem interminatione præcipimus evitari, " quorum nomina inferius scripta sunt. Simili quoque senten" tia, Deo auctore, eos qui a nobis solemniter citati sunt, nisi " interim satisfaciant, condemnabimus in die Ascensionis[] Do" mini], scilicet Gaufredum Cantuariensem archidiaconum, [et] " Robertum vicarium ejus, [Ricardum de Ivelcestre, Ricardum " de Luci,] Willelmum Giffard, Adam de Cherr[inges], et eos " qui [ope vel consilio domini regis, vel] mandato,[2] vel propria " temeritate, nostra vel clericorum nostrorum bona occupave" runt, et eos, qui ope vel consilio domini regis animum ad" versus libertatem ecclesiæ, et innocentium proscriptionem et " depopulationem instigasse noscuntur, et qui nuncios domini " papæ et nostros, ne prosequantur necessitates ecclesiæ, im" pediunt. Non turbetur cor vestrum in his neque formidet, " quoniam contra malignantium tergiversationes et appella" tionum subterfugia, Deo propitio, apostolicæ sedis muniminc " tuti sumus. Hæc sunt nomina excommunicatorum: Joceli" nus Saresberiensis episcopus, comes Hugo, Randulphus de " Broch, Thomas filius Bernardi, Robertus de Broch, clericus, " Hugo de S. Claro, Letardus clericus de Norfleta, Nigellus " de Sacavilla, Ricardus frater Willelmi de Hastinga, qui " ecclesiam nostram de Monocotona occupavit. Valete." (Northfleet.) (Monkton.)

(86.) Ex tunc episcopus communi consilio excommunicatum se gessit et regi acta significat. Rex ei rescribit in hunc modum:

" Audivi gravamen quod ille Thomas proditor et adversarius " meus intulit in te, et in alias personas regni mei, quod non

[1] The words in brackets are omitted in MS. D.

[2] *qui ex mandato regis vel propria*, D.

" minus ægre de persona tua fero, quam si in meam propriam
" personam virus suum evomuisset.[1] Et ideo pro certo scias,
" quod ego omnem operam dabo, per dominum papam, et per
" regem Francorum, et per omnes amicos meos, quod de cætero
" non poterit nobis nec regno nostro nocere. Unde volo et
" consulo, quod tu interim nullo modo in animo tuo turberis,
" sed tibi viriliter provideas, utrum magis tibi et mihi expediat,
" quod ad me in Normanniam celeriter venias, vel quod in
" Anglia remaneas. Hoc enim totum tuæ committo disposi-
" tioni, pro certo sciturus, quod si ad me veneris, et Romam
" adire volueris, omnia necessaria ad viam de meo tibi hono-
" rabiliter et sufficienter inveniam. Teste T . . . . clerico apud
" S. Macarium in Gwasconia."

The bishop of London absolved by Rotrou of Rouen and Bartholomew of Exeter.

Episcopus transfretavit, et per domini regis interventum et suis mediantibus nunciis absolutionem impetravit sibi dari ab extraordinaria potestate R. Rotomagiensis et B. Exoniensis, quibus eum absolvendi a domino papa est delegata potestas. Rediit, et quidam episcopi et nuntii domini regis et sui cum eo, qui a domino papa venerant, et prædicatum est publice in ecclesia cathedrali eum esse absolutum.

The archbishop excommunicates the bishop of Salisbury and others.

(87.)[2] In regis Anglorum offensam Jocelinus Saresberensis episcopus inciderat. Ad gratiam ejus captandam, decanatum Saresberiæ cuidam clerico regis, Johanni Oxenefordensi donaverat; prius tamen prohibitus litteris domini papæ, ne alicui personæ honorem illum donaret citra conscientiam et consensum canonicorum suorum, quorum quidam de majoribus ecclesiæ coexsules erant archiepiscopi. Unde auctoritate domini papæ, archiepiscopus illum excommunicavit. Et[3] hoc fecit etiam beati Anselmi, prædecessoris sui quarti, roboratus exemplo; qui in exsilio positus apud Cluniacum comitem Metlenti excommunicavit, quo consiliario

Alleged excommunication of Robert de Beaumont, count of Meulant,

[1] *evomisset*, D.

[2] Here the MS. J. resumes (see p. 85).

[3] This sentence (*Et . . baculorum*) is not in J. The count does not appear to have been really excommunicated by St. Anselm, but by Paschal II. Ans. Epp. i. 56; iv. 73; Art de Vérif. les Dates, xii. 156, 8vo ed.

rex Anglorum Willelmus secundus utebatur contra libertatem electionis episcoporum et abbatum, sibi usurpans donationem baculorum.[1] by St. Anselm at Cluny.

Aliquos etiam barones et clericos laterales[2] regis suis ex causis propriorum excessuum excommunicavit, et publice excommunicatos denunciari præcepit. Sic[3] nimirum ante leonem catuli aliquando verberantur.

(88.) Hujus sententiæ in Angliam portitor vix repertus est. A rege Angliæ missum est ad dominum papam pro absolutione;[4] spem pacis jam promittebat. Rescripsit papa, ut absolverentur, et ab alio quam ab archiepiscopo; extraordinarie satis, sed ut regem mitigaret. Aliquotiens[5] rex Anglorum barones suos aliquot, a domino archiepiscopo excommunicatos, missis nunciis ad dominum papam, impetravit absolvi quasi pro metu mortis, significans ei quod eos contra hostes Walenses in exercitu esset ducturus. Hac occasione apud ecclesiam S. Trinitatis in Londonia aliquando plurimi fuerunt absoluti. Et archiepiscopo etiam ad tempus organum detraxit, et potestatem ligandi regem vel suos, ut vel sic regem victorem faceret, et ad consilium Dei et suum inclinaret. Spe illa diu suspensus, et tandem delusus, dominus papa, cum oleum suum eorum non sanaret infirma, iterum resolvit os archiepiscopi, iterum attemptat vinum infundere. Rex iratus Negotiations with the pope.

---

[1] Here J. resumes, "Et primum "Londoniensem, propter trinam "inobedientiam in litteris notatam, "eadem involvit sententia, non "vocatum tamen, absentem et in-"defensum. Unde et ipse Londo-"niensis postea ausus est publice "et in synodo contendere, quod "eum illa non teneret sententia. "Sed qui archiepiscopi litteras "trinæ citationis, vel alias asperum "quid intonantes, in Angliam de-"ferret, non inveniretur." As this is wanting in D., and seems to be meant for a summary of the story already given from that MS., it is here omitted from the text. But the following sentence, ("Aliquos . . . . præcepit,") although wanting in D., is retained from J. and the printed copies.

[2] *alleterales*, J.

[3] Here D. resumes.

[4] *ut absolverentur, ad dominum papam*, J.

[5] *Aliquotiens . . absoluti*, om. J.

jussit denarium sancti Petri annuum in Anglia retineri sibi. Iterum jubet, subtilius præcavens, tandem, ut nullus in Angliam transfretaturus recipiatur, nisi habeat regis litteras; ne forte aliquis interdicti sententiam, quam sciebat archiepiscopum habere, in Angliam deferret. Ex parte sua, Londoniensis et cæteri episcopi Angliæ, ne quid interdicti in personas illorum vel in regnum archiepiscopus statuat, annum fere totum includentes, appellationes faciunt et scribunt archiepiscopo, et non prosequuntur. Evoluto anno appellationes[1] renovant et archiepiscopo significant, eludentes ejus potestatem hujusmodi frustrationibus. Noluerunt intelligere, quod appellatio hominum adinventio est. De jure civili est; introducta est ad repellenda injusta gravamina, imminentia possessionibus nostris vel corporibus. Unde[2] etiam beatus Paulus, corpori suo timens, cum caperetur, ait, "Cæsarem appello." In talibus habet locum appellatio; nec videtur sapientibus catholicis quod extendi debeat ad tollendum obedientiam, ad evacuandam majorem potestatem ecclesiasticam, ad elidendam excommunicationem, quæ non de jure humano, sed ab ore Jesu Christi est introducta, potestatem hanc dantis apostolis suis, ubi dicit, "Quæ-"cunque ligaveritis in terra, erunt ligata et in cœlo; "quæ solveritis, soluta." Absit enim ut jus humanum præjudicet juri divino, et quod humanæ est adinventionis adnihilet illud quod divinæ est constitutionis.

The English bishops appeal.

(89.) Interea plurimi episcoporum Angliæ de medio facti sunt, ut præter archiepiscopatum Cantuariensem, sex in Anglia rex in manu sua haberet vacantes episcopatus. Alii quidem[3] senio confecti agebant in extremis.[4]

Vacancy of sees.

---

[1] *appellationis*, D.

[2] The remainder of the paragraph (*Unde . . constitutionis*) is in D. on an inserted leaf, like the letters introduced.

[3] *quidam*, J.

[4] J. adds *alii mortui*.

(90.) Sua pro parte, dominus rex Francorum et optimates Galliæ, sæpius hortatu domini papæ, sæpius proprio spiritu, dolorem regis et regni Angliæ attendentes, regem pro bono pacis conveniunt. Tandem consensit rex Angliæ archiepiscopum Cantuariensem ad colloquium eorum evocari. Plurima inter eos habita sunt colloquia: sed sufficiet de aliquibus aliquid breviter dicere. Conferences with a view to peace.

(91.) Colloquio ad Plancas,[1] cardinales Willelmus Papiensis, et Otto, et archiepiscopus Rothomagensis maxime archiepiscopum temptaverunt. "Vetus est," inquiunt, "de providentia querela, et de his scriptis "regiis consuetudinibus inter reges et archiepiscopos "Angliæ semper materia est corrixandi: hoc est caput "querelæ, hæc malorum omnium origo. Et cum dicas "te pacem ecclesiæ tuæ supra omnia diligere, et has "exsecreris consuetudines, modo parebit,[2] modo certum "dabis indicium. Pax ecclesiæ in manibus tuis est. "Visne renunciare archiepiscopatui, si rex consuetu-"dinibus?" Ille, "Non hæc æqua lance librantur. "Ego enim salvo honore ecclesiæ meæ et[3] personæ "meæ archiepiscopatui renunciare non possum. In-"auditum enim est hoc de antecessoribus meis. Regis "honor et animæ ejus salus salva magis est in renun-"ciando quam in retinendo consuetudines; quod ex-"inde patet, quia dominus papa eas damnavit, et vos "cum ecclesia Romana." Cum in hoc cum sermone capere non possent, ut renunciaret, quæsierunt si coram eis contra regem super querelis habitis vellet litigare. Et simulabant se habere, (quam tamen non habebant,) plenitudinem potestatis in causa. Respondit, "Ita; si "tamen prius integre restitueretur." Aiunt illud esse Conference at Les Planches, Nov. 18, 1167.

[1] This was the conference which is elsewhere spoken of as having been held between Gisors and Trie (Thom. Ep. 382, ed. Giles), although Les Planches is more to the south.

[2] Possibly *patebit*, or *apparebit*.

[3] *et personæ meæ*, om. D.

impossible. Ille, "sibi vel ecclesiæ Dei non aliter ex-
" pedire." Tunc episcopi Angliæ, totum annum includentes, quindecim diebus minus, faciunt appellationem, quam cardinales domino papæ scribunt.

Conference at Montmirail, Jan. 6, 1169.

(92.) Colloquio apud Munt-Mirail, ita bene ei per internuncios pacis promittebat rex Angliæ, quod fere inductus est omnino se voluntati regis supponere, ut rex ita vicisse videretur. Aderant in illa sententia archiepiscopi Remensis, Senonensis, Rothomagensis, rex Franciæ, episcopi, et abbas[1] de Monte Dei, de ordine Chertusæ; et quod de consuetudinibus scriptis Clarendonæ non loqueretur. "Quæ enim," aiunt, "necessitas
" loquendi super his? Scripto vestro, auctoritate do-
" mini papæ, eas damnastis, et ab earum observatione
" omnes qui assensum præstiterant solvistis."[2] In crastino colloquio semper retinuit, "Salvo honore Dei, et
" libertate ecclesiæ." Mirabantur omnes prænominati. Rex Angliæ ait, "Omnes hæ aberunt determinationes;
" hic nihil erit sophismatis." Mediatoribus supradictis suadentibus hæc relinquere, cum non adquiesceret, quasi desperati discesserunt, relicto eo tanquam consilii eorum desertore. Ipse ad socios suos se recipiens, dixit inter cætera,[3] Deum ea die fecisse summum sibi honorem, unde maxime Deo gratificari habebant,

Disappointment at the result.

qui, quod omnes postponebant alii, retinuerant honorem Dei in omnibus salvum fore. Sed plurimi sociorum ejus, reditum in terram nativitatis suæ desiderantes, quod pax non procederet, et quod a[4] rege offerente ei reditum et restitutionem, ille in his determinationibus inhæreret, moleste ferebant.

Speech of Henry of Houghton, and the

(93.) In redeundo a colloquio illo, in ipso comitatu regis Francorum, forte proxime ante archiepiscopum quidam clericus ejus, Henricus de Hoctuna, equitabat.

---

[1] *abbates*, D.
[2] *solvistis*, J.
[3] *inter cætera*, om. D.
[4] Perhaps omit *a*.

Equus ejus offendit præceps; ille clare, ut audiret archiepiscopus, ironice ait equo suo, "E,[1] progredere, "salvo honore Dei et sanctæ ecclesiæ et ordinis mei." Archiepiscopus ægre ferens, tacuit. Post intervallum, secedens in partem cum clericis suis, ut equi respirarent et stillarent, ait eis, "Dilecti[2] socii, mecum omnia "passi, ut quid contra me ita sentitis et loquimini? "Reditus et restitutio nostra minimum quidem est; "libertas ecclesiæ, de qua rex non loquitur, longe pluris "est. Pacem tandem recipiam, pacto quo potero "meliori;[3] sed nunquam ita curtas nundinas vidistis." Tamen postmodum in sententiam boni archiepiscopi Thomæ omnes præfati magni[4] viri consenserunt, errorem suum damnaverunt, eum virum sanctum, et fortem Dei athletam[5] habuerunt, constantiam approbaverunt,[6] et in ipsius amplius confœderati et confirmati sunt dilectione.[7] archbishop's answer.

(94.) Colloquio apud Montem Martyrum, cum rex Angliæ orationum gratia ad Sanctum Dionysium venisset, et pallium optimum et quater viginti aureos oblationem super altare posuisset; ubi et a rege Franciæ, et omni clero et militia qui ei occurrerant, honorifice susceptus est; post, cum de pace ejus et archiepiscopi tractaretur, et archiepiscopus, super solitis articulis tentatus et interrogatus, semper idem inveniretur, et[8] petitionem suam in schedula scriptam regi mitteret, ut suæ ecclesiæ Cantuariensis jura, et sibi et clericis hominibusque suis[9] ablata, et fraternam pacem et clero Angliæ libertatem restitueret, ipseque Conference at Montmartre, Nov. 18, 1169.

[1] So D., as if it were an exclamation.

[2] Here L. again becomes available, after a hiatus, which extends from p. 53.

[3] So L.; *qua meliorem non potero*, J.; *q^o* [*quomodo?*] *meliorem potero*, D.

[4] Om. J.

[5] *adletam*, D.

[6] *athletam probaverunt*, D. J.

[7] *amore*, D.

[8] *et . . acquiescens*, om. J.

[9] Om. L.

ei tanquam domino et regi fidelis foret, et devotus in omnibus, salvo honore Dei et sanctæ ecclesiæ et ordinis sui: his non acquiescens rex ad satisfaciendum auditoribus obtulit super causa eorum [1] tractanda stare judicio cleri Franciæ, vel scholarium Parisius; sed de præcedente restitutione facienda non loquebatur. Et recessit reginam et Philippum regis filium visurus Parisius, quasi ita spreto archiepiscopo et rupto colloquio. Quod archiepiscopus inter cætera moleste tulit, dicens quod forte ter vocaretur antequam amplius ad colloquendum veniret. Cum discordes hoc modo digrederentur ab invicem, effluxere dies.[2]

Failure of a projected conference at Pontoise.

(95.) Aliquod colloquium habendum erat apud Pontem Isaræ ex condicto. Die dicta, affuerunt archiepiscopus Senonensis et episcopus Bethleemita. Rex Anglorum illuc venire noluit, sed mandavit eis per nuncium illorum conventus, quod si vellent venire Gisortium, loqueretur eis. Ita delusa est eorum fatigatio, et exspectatio archiepiscopi. Rex, comites, et magnates Franciæ aliquando regem Angliæ convenerunt pro clericis [3] archiepiscopi majoribus, qui cum eo remanserant, ut saltem eis reditus suos restitueret. "Si pro sua promotione archiepiscopo serviebant, hoc "mirum non erat. Non eos contingebat causa ipsius "et archiepiscopi; quod ipsi duo inter se delirabant, "clerici illi immerito plectebantur." Rex Angliæ adquievit, ut ad eum clerici illi accederent, salvo itu, statu, reditu.

Interview of the archbishop's clerks with king Henry at Angers,

(96.) Venerunt Andegavum ad Pascha sancta dominica in albis,[4] siquidem ibi rex festivus comederat pascha. Una dierum sedit inter familiares suos, clericos illos auditurus. Primus ad eum vocatus intravit Johannes de Saresberia; a rege salutato prius petiit

[1] Om. J.

[2] J. has here the sentence, *Tandem . . procedebat*, which will be found below, at p. 101, and then passes on to *Iterum et iterum* (p. 102).

[3] Om. D.

[4] *ad quodda paschain albis*, D.

pacem, et beneficiorum suorum ecclesiasticorum restitutionem, quoniam regis offensam sciens in nullo meruerat, et paratus foret regi esse devotus, subditus et fidelis, sicut domino suo terreno, salvo ordine suo. Dictum est ei pro rege, quod in terra regis natus et nutritus[1] suos ibi propinquos haberet, et de bonis terræ regis in magnam frugem multarum probitatum et divitiarum adoleverat; et oportere eum sicut regni regis indigenam regi esse fidelem contra archiepiscopum et omnes homines: propositaque est ei forma sacramenti, si jurare vellet, quod regi fidelis foret de vita et membris suis, et honore suo terreno conservando contra omnes homines, et nominatim, quod consuetudines suas scriptas et regales suas dignitates legitime conservaret, quidquid faceret dominus papa vel archiepiscopus vel episcopus suus.[2] Ille omnia alia concedens, in archiepiscopi consuetudinibus hæsit, dicens, se nutritum ab adolescentia de bonis Cantuariensis ecclesiæ, et juratum esse in domini papæ et archiepiscopi sui obedientiam; neque posse Cantuariensi ecclesiæ vel domino suo archiepiscopo deesse, neque posse quarumlibet[3] consuetudinum observantiam suscipere contra dominum papam et ecclesiam Cantuariensem; sed cum domino papa et archiepiscopo se[4] ait paratum[5] recipere quæ ipsi prius reciperent, respuere quæ respuerent. Rex non adquievit. Ille jussus recessit. May 1, 1166. John of Salisbury.

(97.) Vocatus intravit magister Herbertus de Boseham. Rex suis ait de eo, "En videbitis quendam "superbum intrare." Ipse quidem, statura ut erat procerus et forma venustus, etiam satis splendide erat indutus, habens de quodam panno viridi Autisiodorensi tunicam et pallium, ab humeris more Alaman- Herbert of Bosham.

[1] *nutritos*, L.
[2] Om. L.
[3] *quantumlibet*, D.
[4] *sese*, L.
[5] Om. D.

norum [1] dependens, ad talos demissum, ornatum decenter contingentibus suis. Præfata regis salutatione, sedit. Conventus est simili modo, quo Johannes. Respondere incœpit [2] similiter Johanni fere, sed hæsit in archiepiscopo et fidelitate, et consuetudinibus illis scriptis. Archiepiscopum de vitæ honestate et regis fidelitate plurimum commendavit, dicens illum solum esse regis fidelem qui regem non permittit errare, ubi potest revocare: nam qui regi loquitur ad placitum, et ejus errorem, si quid [3] est, dissimulat, et quem taciturnitas addicit, regi fidelis non est, fidem præterit, jurata mentitur. Ideoque ait se non posse regi illam veram fidelitatem jurare, nisi vellet regi comes inseparabilis adhærere, et eum, ubi esset juste corripiendus,[4] corripere; sciebatque regem hujus esse instituti et animi, quod eum non audiret, nec toleraret. De consuetudinibus ait quod dixerat Johannes; et adjecit mirum sibi videri, quod rex scribi illas fecerat. "Sunt enim," ait, " et in regnis aliis aliquæ malæ consuetudines " contra ecclesiam Dei, sed non scriptæ: ideoque quia " scriptæ non sunt, spes est major, quod inspirante " regibus Deo exterminentur.[5] Rex eum volens capere in sermone, ait, "Et quænam sunt malæ consuetu- " dines in regno domini nostri regis Francorum?" Herbertus: "Consuetudines telonei [6] et pasagii, quæ " etiam a clericis et peregrinis exiguntur. Item, " obeunte episcopo, bona domus, æs, omnia mobilia, " etiam fenestræ et ostia exportantur, et regis fiunt. " Item forte similes vel aliæ aliquæ malæ consuetu- " dines sunt, sed non scriptæ, in regno regis Aleman- " norum." Rex: "Quare in nomine dignitatis derogas " ei,[7] non vocans eum imperatorem Alemannorum?" Herbertus: "Rex est Alemannorum; sed ubi scribit,

[1] *Alemannorum*, L.
[2] *Respondit in cunctis*, D.
[3] *quidem*, L.
[4] *corripiendum*, D.
[5] *exterminantur*, D. L.
[6] *thelonei*, D.
[7] Om. L.

" scribit *Imperator Romanorum, semper Augustus.*" Rex ait, "Proh pudor![1] Magna siquidem indignatio, " quod hic filius sacerdotis regnum meum perturbat, " et pacem meam inquietat." Herbertus: "Ego minime: " sed neque filius sum sacerdotis, qui non fui genitus " in sacerdotio, licet postea sacerdos fuerit pater meus; " neque filius regis est, nisi quem pater rex genuerit." Tunc ait quidam de assidentibus baronibus, Jordanus Tarsun,[2] "Equidem cujuscunque filius sit, vellem dimi- " dium terræ meæ dedisse, ut filius meus esset." Quod etiam verbum rex amare accepit et siluit. Post pauca, jussit Herbertum abire; recessit.

Philip of Calve.

(98.) Philippus de Calva, natu Londoniensis, qui duobus annis ante exsilium archiepiscopi Turonis studuerat, divinam paginam audiens et leges docens, apprimæ lectionis, et eloquentissimus, sed ægrotatus,[4] eoque[5] neque præsentiam archiepiscopi comitabatur, neque Romam mittebatur, neque regis et ejus distantiæ se immiscebat, vocatus introiit. Hæc autem de eo dicta regi nota facta sunt ibi; habuitque bonos intercessores, qui dicerent regi eum dixisse, cum audisset se occasione archiepiscopi bonis suis in Anglia destitutum, " Deus bone, quid a me quærit ille bonus hoc rex?" Rex itaque suasus, ne nihil gratiæ faceret, huic sacramentum propositum remisit, pacem suam dedit, restitutionemque bonorum suorum concessit, et surgens ad alia se convertit negotia.[6]

(99.) Tandem[7] hoc domino papæ significatum est, quod concordia non procedebat. Habuit item a domino papa archiepiscopus auctoritatem dandæ sententiæ in personam regis: sed melius patientia et commonitionibus eum ad pœnitentiam et satisfactionem revocare intendebat. Quo audito rex misit domino papæ nun-

[1] *Phudor* for *Proh pudor*, D. L.
[2] *Taisun*, D.
[3] *Calna*, D.
[4] *egrotatius*, D.
[5] *sed*, L.
[6] Om. D.
[7] See p. 98, n. 4.

cium Reginaldum[1] Lumbardum, ut cum domino papa ageret, vel de transferendo archiepiscopo ad alium titulum archiepiscopalis ecclesiæ, cum de depositione ipsius totiens frustra temptatus dominus papa semper immobilis et pecuniæ spretor inventus est; vel de revocanda potestate illa commissa archiepiscopo animadvertendi in eum; vel de dilatione dandæ sententiæ, sub spe pacis et reconciliationis archiepiscopi, quam domino papæ rex promisit. Et quidem ultimum illud Reginaldus ille a domino papa impetravit.

The king exacts an oath against the archbishop.

(100.) Iterum[2] et iterum dulcibus alloquiis et exhortationibus regem dominus papa compellat.[3] Non proficiens hac via, minatur securim ad radicem arboris ponendam. Quod proculdubio rex intelligens, jurare facit omnem Angliam a laico duodenni vel quindecim annorum supra, contra dominum papam et archiepiscopum, quod eorum non recipient[4] litteras, neque[5] obedient mandatis: et,[6] si quis inventus foret litteras eorum deferens, traderetur potestatibus, tanquam coronæ regis capitalis inimicus. Tamen[7] hoc sacramentum apostasiæ nobilis quædam domina, filia Baldewini de Reivers,[8] viriliter agens et zelum habens obedientiæ Dei, neque juravit neque aliquem hominum suorum jurare permisit. Archiepiscopus Eboracensis[9] similiter libere fecit.[10] Alii episcopi qui in Anglia remanserant, proh dolor! in parochiis suis[11] sacramentum illud jurari permiserunt.[12] Archiepiscopus hoc audito, tanto compatiens errori et apostasiæ, missis clam litteris ad aliquos timoratos Dei, omnes qui inviti juraverant a sacramento absolutos pronunciavit.

---

[1] *Raginaldum*, D.

[2] Here J. resumes (see p. 98, n. 4.)

[3] *compellit*, J.

[4] *reciperent*, L.

[5] *neque . . mandatis*, om. L.

[6] *quodque litteras eorum deferens*, L.

[7] *Tamen . . permiserunt*, om. J.

[8] *Byvers*, L. The name in Dugdale's "Baronage" (i. 255) is *Redvers*.

[9] *Eboraci*, L.

[10] *libere fecit*, om. L.

[11] Om. L.

[12] *pertransierunt*, Al.

(101.) Rex facit portus maris districtissime observari. Interim in Angliam revertitur, et filium suum Henricum apud Londoniam, imponente ei manum archiepiscopo Eboracensi, supradicto[1] Rogerio; præter spem et opinionem omnium fere totius regni, subito fecit[2] coronari. Archiepiscopus Cantuariensis ad hunc casum oculos direxerat providentiæ, et a domino papa litteras obtinuerat, in sabbato dominicæ coronationis illius Eboracensi et Londoniensi oblatas, ne ipsi vel alii episcopi Angliæ citra eum non ad hoc revocatum ei coronando manum imponerent; quia Cantuariensis ecclesiæ hæc debebat esse coronatio. Nec minus coronatur pridie festum sanctorum[3] Viti et Modesti. Rex statim retransfretat;[4] sed prius cum filium suum rex Angliæ disposuisset coronari, dixit hoc idem Wigorniensi tunc transmarino transmarinus, præcipiens ut repatriaret, et cum episcopis, qui pauci admodum supererant in Anglia, cognati sui adesset coronationi. Nec tamen significavit ei quod per manus impositionem[5] Eboracensis[6] vellet eum coronari. Episcopus sperans meliora concessit, et ad maris portum Diopam venit. Rex in Angliam venerat. Regina, quæ in Normannia remanserat, et Ricardus de Humet, justitiarius Normannorum, litteras miserunt episcopo Wigorniensi ad portum prædictum ne transfretaret; alias etiam litteras præposito et transvectoribus naves habentibus, ne episcopum illum in Angliam transveherent, nec[7] transfretare permitterent. Sane intelligebant[8] quod episcopus ille per Eboracensem manus coronando impositurum non permitteret illum coronari in provincia Cantuariensi,[9] vivente Cantuariensi archiepiscopo; cujus dignitatis esse debebat regem novum consecrare. Ita transfretare prohibitus, episcopus remansit in Normannia.

Coronation of the younger Henry, June 14, 1170.

(Dieppe.)

[1] *suprafato*, J.
[2] *facit*, L.
[3] *festum sanctorum*, om. D. J.
[4] Here J. omits as far as *De concordia*, p. 107.
[5] Om. D.
[6] *Rogerii*, ins. D.
[7] *nec . . permitterent*, om. L.
[8] *intelligebat*, D.
[9] *et*, ins. L.

Discourse between Henry and the bishop of Worcester, near Falaise.

(102.) Post coronationem illam rex statim, ut dictum est,[1] retransfretavit in Normanniam. Trans Falesiam Wigorniensis[2] episcopus ad tria millia extra Falesiam ad eum venit. Rex ei se vultuosum ostendit, et statim in verba prorupit contumeliæ, dicens, "Nunc patet[3] "te proditorem esse; præceperam tibi ego ipse quod "coronationi filii mei adesses, et tibi diem prædixeram. "Adesse noluisti;[4] in quo, quod neque me, neque filii "mei diligas promotionem, plane ostendisti. Equidem "patet[5] quod inimico magis faveas, et me meosque odio "habeas; sed reditus episcopatus tui amplius tibi non "remanebunt. Eripiam eas a manibus tuis, quia et "episcopatu et omni beneficio indignum te probasti. "Vere Roberti boni comitis, avunculi mei, filius nun-"quam fuisti, qui me et te in castro illo nutrivit, et "nos ibi et prima elementa morum et litterarum "doceri procuravit." Episcopus, de sua securus innocentia, regi simpliciter et modeste acta narravit, quomodo ad portum usque venisset, et quomodo, ne transfretaret, litteras prohibitionis accepisset. Rex non credulus illi, et vehementissime accensus, ait, "Regina "est in castro illo Falesiæ, et forte Ricardus de Hu-"met vel adest vel in proximo aderit; laudasne illos "auctores?" Episcopus, "Reginam minime, ne forte, "si reverentia vel timore vestri verum supprimat, "adversum me amplius excandescas; si vero verum "confiteatur, adversus illam nobilem dominam irreve-"renter insanias; non est mihi tibia tanti ut pro hoc "unum verbum amarum ab ore vestro audiat; malo "sic factum esse quam me coronationi affuisse, quæ "quidem injusta et contra Deum fuit, non ratione "coronati, sed præsumptione coronatoris; et si affuissem, "illum ibi cum coronasse non sustinuissem. Dicis me "non fuisse filium comitis Roberti.[6] Nescio; matris

[1] *ut dictum est*, om. L.

[2] Om. L.

[3] *paret*, L.

[4] Here D. omits as far as *Iterum*, (p. 107).

[5] *paret*, L.

[6] *Rogeri*, L.

" meæ vel filius fui, cum qua totius consulatus et
" honoris jus hæreditatemque pater meus suscepit;
" sed vos facto condignæ retributionis non ostenditis
" quod pater meus, ille comes Robertus, avunculus
" vester fuit, quod vos honore condigno enutrierit,
" quod pro vobis regem Stephanum sexdecim annis
" impugnans, et inimicum impugnatoremque sustinens,
" tandem pro vobis in bello captus fuerit. Si hæc et
" hujusmodi patris mei obsequia ad animum revocas-
" setis, non ita fratres meos in exinanitionem et ex-
" terminium redegissetis. Fratris mei comitis tenuram
" et honorem mille militum, quem avus vester, rex
" illustris Henricus, patri meo integrum dedit, vos
" feudo ducentorum et quadraginta militum decurtastis.
" Alium juniorem fratrem meum R., strenuum, ut
" dicitur, militem, ita inopem et opis indigum esse
" sustinuistis, quod pro paupertate, relicta sæculari
" militia et vita, hospitali Ierosolymitano se in perpe-
" tuo serviturum donavit, et schema habitumque sus-
" cepit. Vestros domesticos propinquos et amicos sic
" nostis beare; bene meritos sic consuevistis munerare.
" Quid mihi minas et mala intentatis, quod episcopatus
" mei beneficiis me spoliare velitis? Ut libet moveor,
" non moveor; vestra sint, si vobis non sufficiunt quæ
" ab archiepiscopatu et sex episcopatibus vacantibus
" et pluribus abbatiis, injuste certe et animæ vestræ
" periculo, recipitis, et in usus vestros sæculares redi-
" gitis, eleemosynas patrum vestrorum, bonorum regum,
" et patrimonia Jesu Christi."

(103.) Hæc et hujusmodi dicta sunt in audientia omnium, qui regi[1] hinc inde lateris stipatores coequitabant. Et ait sociis suis quidam miles de Aquitania, qui episcopum ignorabat, " Et quis iste qui
" sic loquitur?" Dictum est ei quod esset episcopus.

[1] *regii*, L.

Ille contra, "Equidem feliciter actum est cum rege, "quod sacerdos est ipse. Si miles esset, duo jugera "terræ regi non relinqueret." Alius autem quidam, intendens regi placere, amarius episcopum objurgavit. Quod rex audiens, et indigne ferens, conversus ad illum, maximo eum turpiloquio dehonestavit, inter cætera dicens, "Putasne, pessime, si quæ volo dicam "cognato et episcopo meo, liceat ideo tibi vel alii "cuiquam eum verbis inhonorare, aut minis insectari? "Equidem vix manus contineo ab oculis tuis; tibi et "aliis contra episcopum nefas sit mutire." Ventum est ad hospitia. Post prandium rex et episcopus secreti et placide collocuti sunt, et de pace archiepiscopi.

Inquiry as to money sent by bishops, &c., to the archbishop.

(104.) Aliqua vice factus fuerat tumultus magnus in Anglia a justitiariis regis, imponentibus quasi crimen quibusdam abbatibus et personis ecclesiasticis in Anglia, quod archiepiscopo exsuli, regis (ut dicebant) inimico, pecuniam numeratam transmisissent. Et quidem episcopo Wintoniensi hoc non audebant objicere, qui frequenti visitatione, et opportuna auri et argenti transmissione, pio compassionis affectu domini sui archiepiscopi, quem ordinaverat, propulsaverat inopiam. Eorum autem quibus hoc objectum fuerat, alii, qui tamen hoc fecerant, timore incumbente super eos se hoc fecisse negaverunt; ut pacem haberent, eam pecunia sua emerunt. Aliquis ausus est palam dicere, "Et "quid nos arguitis opus fecisse misericordiæ inopi et "exsuli, et patri nostro de pecunia nostra donasse? "Non est religiosus nec satis Christianus qui calamitosum negligit, afflicto non compatitur, pauperis non "miseretur. Dicitis cum regis esse inimicum; nos "nescimus, nec credimus. Et tamen si esset nobis "inimicus, inimicum diligere jubemur propter Deum; "esurientem cibare, et potare sitientem." Dictum fuit aliquem dixisse vel scripsisse regi Anglorum de archiepiscopo, "Ut quid tenetur exclusus? melius tenebitur

"inclusus quam exclusus;" satisque dictum fuit intelligenti. Unde et rex ad colloquium de pace festinavit, et ibi omnia prius negata, quæ ab eo petebantur, concessit. Prius tamen filio suo ita subito coronato, propter aliquod consequens, quod potuit contingere; et si quid mali contigisset, non deberet propter[1] eum puniri regnum, cujus ipse rex non esset. Istud fuit arcana non enarrabile fibra regis Anglorum: novit Deus, qui scrutatur renes et corda; non ego. Sed qui ante rem in re post rem operibus crediderunt, hoc de eo intellexerunt.

De ultimo colloquio, ubi pax formata est inter archiepiscopum et regem Anglorum, annuente clero et populo totius regni.[2]

(105.) Iterum[3] de concordia et pace archiepiscopi rex Francorum et nuncii domini papæ eum arctius compellant,[4] quoniam dominus papa tantos regis excessus, tantas[5] archiepiscopi et suorum coexsulum miserias,[6] necnon[7] laborantis Anglicanæ ecclesiæ dolores, ulterius disimulare non valuit nec voluit.

Adquievit rex[8] rogari in ipsa æstate. Igitur sexto anno exsilii archiepiscopi Thomæ nondum completo, pridie beatæ Mariæ Magdalenæ, congregantur apud Freitevile[9] archiepiscopi Remensis, Senonensis, Rothomagensis, Tyrensis,[10] et dominus rex Francorum, et episcopus Nivernensis, et abbas de Grosso Monte, loco domini papæ, et episcopus Pictavensis, et fere omnes episcopi Normanniæ, comites et magnates fere omnes Galliæ, ad pacem inter regem Angliæ et archiepiscopum

Meeting at Freiteval, July 21–2, 1170.

[1] *proptere*, L., with erasure, seemingly of final *a*.
[2] J.
[3] Here D. and J. recommence, J. omitting *Iterum*.
[4] *compellunt*, D. J. L.
[5] *tantam*, D. J. L. (which is wrong if with D. and L. we read *miserias*).
[6] *miseriam*, J.
[7] *non*, L.
[8] *mox*, J. L.
[9] *Freitevil*, L.; *Fonteveral*, D.
[10] Om. J.; *Tiri*, L.

Cantuariensem reformandam. Nullus episcoporum Angliæ ibi[1] fuit præter Rogerum[2] Wigorniensem. Ipsa die ad hospitium regis Francorum veniens rex Anglorum, cum secreto collocuti essent, post pauca jocando dixit rex Angliæ, "Et crastina die habebit pacem suam "latro vester; et quidem bonam habebit." Rex Francorum, "Quis, inquam, latro, pro sanctis Franciæ?" Rex Anglorum, "Ille vester[3] Cantuariensis archiepi- "scopus." Rex Francorum, "Utinam noster ita esset "quomodo vester est; honor vobis erit coram Deo et "hominibus, si ei pacem bonam feceritis, et nos vobis "gratiam habebimus." Hæc in audientia dicta sunt; secretius quæ voluere locuti sunt.

(106.) In crastino exeunt omnes ad colloquium illud. Rex Francorum non ascendit; forte ita convenerat inter eos prece regis Angliæ, promittentis ei se omnia sine eo facturum, quæ postulaverat. Siquidem fatigaverat prius regem Anglorum pro archiepiscopo precibus multis. Et quoniam nunc ad colloquium hoc in terra regis Francorum rex Angliæ venerat, adquievit rex Francorum colloquio et concordiæ huic spiritu magis et auctoritate adesse, corporaliter abesse, et regi Angliæ propriæ libertatis et liberalitatis lora laxare, ut sui juris magis esse videretur, cum rex eum Franciæ neque prece neque præsentia oneraret, et conspectior in eo appareret misericordia, pace et gratia sua archiepiscopo reddita, cum suæ ibi relictus esset voluntati, et nulli subjectus necessitati; sapienti siquidem dominorum preces præcepta sunt.

Terms of reconciliation discussed.

(107.) Cum plurimi plurima hinc inde dixissent pro bono pacis et gratiæ eorum resarciendæ, et rex adquievisset omnibus articulis pacis et libertatis ecclesiæ, et gratiæ et restitutionis reddendæ Cantuariensi ecclesiæ, et personæ archiepiscopi, et restitutionis ter-

[1] Om. D. L.
[2] Om. L.
[3] *noster*, L.

rarum et ecclesiarum faciendæ clericis seu omnibus pro archiepiscopo spoliatis, et donationis ecclesiarum archiepiscopatus, quæ interim vacaverant, archiepiscopo relinquendæ (siquidem rex clericis suis eas donaverat) nolens bonus archiepiscopus latere regem aliquid, quod postea posset inter eos offendiculi vel scandali causam generare, (sapientis siquidem est nec fallere nec falli velle,) hujusmodi habuit orationem: "Domine mi rex, " omnia quæ mihi fecistis beneficia promotionis primæ " et secundæ, et venerationis plurimæ, sæpe ad memo- " riam revocans, grata et accepta fero, et in omnibus " agens gratias, tanquam regi et domino terreno debi- " tor vobis sum et obnoxius, salvo Dei honore et " sanctæ ecclesiæ; et nunc potissimum, quia me modo " ad pacem et gratiam vestram revocatis et recipitis. " Verum inter omnes malorum articulos quos in ira " et indignatione vestra sustinui, proscriptionis, spoli- " ationis, et ejectionis mei et meorum, vel cujuscunque " oppressionis ecclesiæ Cantuariensis, unum est quod " me plus[1] movet, et quod intactum incorrectumve " omittere neque possum neque debeo; scilicet, quod " filium vestrum per Eboracensem archiepiscopum in " parochia Cantuariensi coronari fecistis, et hac digni- " tate regem sacrandi ecclesiam Cantuariensem spoli- " astis, quæ vos unctione misericordiæ Dei unxit in " regem, et quæ inter omnes dignitates suas hanc sibi " habuit peculiarem, propriam et specialem, a tempore " longæ retro vetustatis, ex quo primum beatus Au- " gustinus sedem metropolitanam Cantuariæ constituit." Ad hæc rex, "Accepi quidem et didici quod inter " cæteras regales regni mei dignitates hæc quidem una " est, quod si rex Angliæ filium suum vivens in regem " promovere voluerit, ubicunque[2] et per cujuscunque " civitatis archiepiscopum vel episcopum voluerit, licet

The archbishop complains of the coronation of the younger Henry.

[1] Om. J.

[2] *ubicunque . . voluerit*, omitted (probably in consequence of the recurrence of *voluerit*), J.

" ei hoc facere. Et atavus meus rex Willelmus, qui " subegit Angliam, ab archiepiscopo Eboraci sacratio- " nem suscepit et coronam Londoniæ; et avus meus " rex Henricus per manum episcopi Herefordiensis." Ad hæc [1] archiepiscopus: "Equidem verum est quod " reges illos illi coronaverunt, sed in illorum corona- " mentis Cantuariensis ecclesiæ dignitas non est im- " minuta; nam [2] cum regem unxit Willelmum Ebora- " censis ille, quasi vacabat sedes Cantuariæ. Stigandus " enim, qui tunc Cantuariensi præesse videbatur eccle- " siæ, archiepiscopus non fuit; pallium ab sancta " Romana ecclesia nunquam susceperat: et vacante " ecclesia Cantuariensi, in clero Angliæ major eminebat " et propius impellebat [3] archiepiscopus Eboracensis. " Cum vero coronari deberet rex Henricus, sanctus " Anselmus Cantuariæ archiepiscopus erat; sed longin- " quo aberat, exsulans apud Cluniacum. Quoniam au- " tem mora revocationis ejus maxime posset esse regni " periculo, ne [4] interea guerra oriretur super faciem " terræ, subiit in locum et in [4] officium archiepiscopi " absentis unus suffraganeorum [5] ejus, ille Herefordiensis, " patris [6] salvans ei dignitatem." Rex ad hæc: "Bene " potest verum esse. Ego quod dixi in causa, contra " Cantuariensem ecclesiam non dico; ipsa me sacravit, " ipsius ubique volo salvam fore dignitatem. Si quid in " eam commisi, pro me paratus sum corrigere domini " papæ et ecclesiæ Romanæ arbitratu.[7] Et vobis liceat " ab archiepiscopo Eboracensi [8] et episcopis Angliæ Can- " tuariensi ecclesiæ et vobis illatas expostulare injurias."

The reconciliation.

Satisfactum est archiepiscopo, et pro hac responsione et concessione regi gratiam redditurus equo descendit, ad pedes regis se inclinaturus. Quod rex intelligens ocius

---

[1] *Ad hæc*, om. L.
[2] *nam . . Cantuariæ*, om. D.
[3] *impellebatur*, L.
[4] Om. L.
[5] *suffraneorum*, D.
[6] *patris . . . dignitatem*, om. L.
[7] *arbitrio*, D.
[8] *Eboraci*, L.

equo desiliit, et archiepiscopum amplexatus elevavit, eum[1] recipiens vultu hilari, fronte læta, et pacem spondente et gratiam sibi referente. Ascensuro præbuit obsequium, orbem tenens quo pes ejus dexter teneretur. Ab omnibus bonæ voluntatis hominibus qui aderant piæ erumpebant lacrymæ. Tunc rogatus est rex dare ei osculum pacis: nam diu prius, cum inter eos de concordia tractaretur, reversione et restitutione et omnibus hujusmodi articulis a rege concessis, sed solo osculo negato, pax diu hæserat; dicente rege, se aliquando jurasse in ira, quod eum nunquam oscularetur. Unde consultus dominus papa regem a tali, si fecerat, sacramento absolvit, et ei injunxit in animæ suæ salutem, quod eum in bona pace oscularetur. Rex ait, "In terra mea centies ejus osculabor os, manus, " et pedes; centies ejus audiam missam; sed modo " differatur.[2] Non loquor captiose. Honor mihi est, " ut in aliquo mihi deferre videatur; et in terra mea " osculum dare de majore videbitur gratia et benig- " nitate, quod hic fieri videretur[3] de necessitate." Assensu omnium archiepiscopus adquievit. Lætati sunt universi, clerus, militia, populus, omnis ætas, omnis ordo, qui hæc viderunt et audierunt. Postea soli dominus[4] rex et archiepiscopus seorsum diu secreto usi sunt consilio. Solvitur conventus. The kiss of peace deferred.

(108.) Convenerat inter regem et archiepiscopum, quod in Galliam rediret[5] archiepiscopus, suis benefactoribus gratias referre, et domino papæ, nuntio et scripto suo; acceptaque licentia, et compositis ad repatriandum rebus, ut ad regem rediret, qui vel in propria, si fieri posset, præsentia eum in Angliam[6] reduceret, vel cum eo archiepiscopum Rothomagensem mitteret, ut rediens postliminio[7] cum multa venera- Further difficulties.

[1] *et* for *eum . . referente*, J.
[2] *differat*, D. J.
[3] *videtur*, D. J.
[4] *duo*, J.
[5] Om. J.
[6] *Anglia*, J.
[7] Om. L.

tione susciperetur: et interea, rege præcipiente, ut[1] possessiones ablatæ ei et singulis restituerentur destitutis. De[2] pace archiepiscopi scripsit rex in hæc verba:

King Henry announces the reconciliation.

"Pro amore Dei et domini papæ, et pro salute nostra et "hæredum meorum, remitto Cantuariensi archiepiscopo et "suis, qui cum eo et pro eo exsulant, iram meam et offensam, "et eidem remitto omnes querelas præcedentes, si quas habe- "bam adversus eum, et concedo ei et suis veram pacem et "firmam securitatem de me et meis; et reddo ei ecclesiam "Cantuariensem in ea plenitudine in qua eam habuit quando "factus est archiepiscopus, et omnes possessiones quas habuit "et tenuit ecclesia et ipse, ad tenendum et habendum ita "libere et honorifice, sicut melius et honorificentius eas ha- "buerunt et tenuerunt ipse et sui, et omnes ecclesias et præ- "bendas ad archiepiscopatum pertinentes, quæ cœperunt va- "care postquam ipse Cantuariensis exivit de terra, ut faciat "de iis sicut de suis, prout ei placuerit, reddo ei similiter, "salvo honore regni mei."

"*Henricus rex Angliæ regi filio suo Henrico regi Angliæ*
"*salutem.*

King Henry, from Chinon, to his son, as to property of the archbishoprick.

"Sciatis quod Thomas archiepiscopus Cantuariensis pacem "mecum fecit ad voluntatem meam. Et ideo præcipio quod "ipse et omnes sui pacem habeant; et faciatis habere ipsi "archiepiscopo, et [omnibus][3] suis qui pro eo exierunt ab "Anglia, omnes res suas bene et in pace et honorifice sicut "habuerunt tribus mensibus antequam ipse archiepiscopus "exiret ab Anglia; et faciatis venire coram vobis de meliori- "bus et antiquioribus militibus de honore de Saltwde, et "eorum sacramento faciatis recognosci quid ibi habetur de "feudo archiepiscopatus Cantuariensis, et quod recognitum "fuerit de feudo ejus [esse][3] ipsi archiepiscopo habere faciatis. "Teste Rotroco archiepiscopo Rotomagensi, apud Chinum."

Celebratur restitutio clericis archiepiscopi, non satis tamen plenaria, sed neque ipsi archiepiscopo. Rex, ut supra dictum est, donaverat in dissensione vacantes

---

[1] Om. D.

[2] *De pace . . . verba*, and the following letter, om. J.

[3] Om. D.

quasdam ecclesias archiepiscopi; et secundum formam pacis revocat donationes illas, et archiepiscopo relinquit. Intrant in possessiones earum officiales clericorum quibus archiepiscopus illas donaverat. Sed non multo post per officiales regis hi expelluntur, et reintrant quibus eas rex dederat. Præterea, reditus et pensiones maneriorum archiepiscopatus ad proximum terminum sancti Michaelis, non archiepiscopi sed regis officiales recipiunt. Sapientes plurimi hæc taciti considerabant, et[1] aliquid notabant.

The archbishop takes leave of his friends abroad.

(109.) Archiepiscopus statim miserat nuntium suum, gratiam referens de pace, domino papæ et sanctæ Romanæ ecclesiæ, et scripserat ei formam pacis, et concessionem regis de ulciscenda coronationis injuria, et forte nuntium illum exspectabat. Et interea conventibus religiosis et opitularibus suis amicis semotim singulis per Galliam gratias referre, et ab eis licentiam accipere vacabat. Ipsi autem nobiles Galli eum et suos equis, vestibus, et omnibus necessariis sufficientissime instruxerunt, ut quos foverant exsules, cum honore remitterent repatriantes. Regi Francorum, in accipiendo ab eo licentiam, dulcissime et affectuosissime, cum omni gratiarum actione, inter cætera dixit, "Nos imus " in Angliam ludere pro capitibus." Rex Francorum: " Ita mihi videtur. Equidem, domine archiepiscope,[2] " non dato tibi osculo pacis, si mihi crederes, te regi " tuo non crederes. Remane; rege[3] Lodovico vivente, " non tibi vina, cibi, Galliæve[4] opulentia deerit." Ille: " Fiat voluntas Dei." Cum lacrymis extremum vale sibi invicem dixerunt. Similiter et episcopo Parisiacensi[5] eum[6] deosculanti inter cætera dixit, "Vado in " Angliam mori."

---

[1] *et . . notabant*, om. D.
[2] *archipræsul*, L.
[3] *cum vivente Lodovico*, D.; *vivente*, om. L.; interlined, J.
[4] *Gallicanæ opulentiæ deerunt*, J.
[5] *Parisius*, L.; *Parisiacum inter*, D.
[6] *eum deosculanti*, om. D. J.

Stories of a design against his life.

(110.) In[1] Anglia, cuidam religioso et honesto sacerdoti, Richardo de Haliwella,[2] quidam serviens de curia regis, peccata confessus, inter cætera dixit, se manibus suis impressisse sigillo literas missas in Angliam, ut occideretur archiepiscopus, et Nigellum de Salcavilla[3] eas scripsisse lacrymantem: addidit etiam, se hoc confessum fuisse alicui episcopo Angliæ, et ab eo satisfactionem sibi injungi postulasse. Episcopus ille illi, "Et quid? Præceptum domini tui fecisti;" et tanquam nihil mali[4] commisisset, nihil ei injunxit. Una dierum Reginaldus de Warenna intravit capitulum canonicorum de Suthwercha, quibus ipse familiari dilectione, et fraternitatis eorum communicatione, et plurima devinctus erat beneficiorum collatione: et inter cætera cum loquerentur de hoc mundo immundo, de facinorosorum malitia, de vitiis, quæ, a patrum nostrorum nobilitate degenerans, audet[5] et apponit præsens corruptior ætas, ait eis, "Obsecro, orate Deum pro me instantius; necesse "est; in proximo forte audietis in Anglia fieri, quæ a "sæculo non sunt facta vel audita; et quoad[6] me, "contra me et meam voluntatem; sed non sum mei "juris." Abhorruerunt canonici, qui hæc audierunt, nescientes quid vel de quo diceret; donec Reginaldo illo servato innocente a sanguine justi hujus, res tandem per alios facta est.

The king and the archbishop at Tours.

(111.) Rex Anglorum interim archiepiscopo litteras scripsit revocationis per Hugonem clericum, dicens illam ejus moram in Gallia sibi esse suspectam; festinaret ergo in Angliam redire. Archiepiscopus, paratis omnibus, ad regem ex condicto revertitur. Primum venit ad eum apud Turonum: ibi nec rex, non rogatus,[7]

---

[1] This section is wanting in J.

[2] *Halewella*, D.

[3] *Sacavilla*, D. L.

[4] Om. L.

[5] *audet . . ætas.* These words form a verse, and are probably a quotation.

[6] *quod ad*, D.

[7] *nec rex nec rogatus*, J.; *non rex non rogatus*, L.; *nec ei* after *rogatus*, D.

osculum dedit; nec archiepiscopus rogavit, ne festinus nimium et præproperus videretur.

(112.) Iterum ad curiam venit apud Ambeise.[1] Rex ipsa die adhuc missam erat auditurus. Nigellus de Salcavilla,[2] regis clericus et sigillifer, et cui unam de bonis ecclesiis archiepiscopi rex donaverat, quam modo timebat amittere, regi nuntiat archiepiscopum esse in capella; et forte tam tempestive et[3] ante missam venisse, ut ei ad missam osculum pacis ferat; sed, si dominus rex velit, fraudari posse archiepiscopum osculo. Rex: "Quonam modo?" Ille: "Dicat sacerdos missam "pro fidelibus defunctis." Rex adquievit, et factum est ita. Post missam illam dictum est, ut assolet in veneratione dominæ nostræ perpetuæ virginis Mariæ, *Salve, sancta parens*;[4] quo dicto sacerdos textum evangelii osculatus est, et accedenti ad eum, et osculanti archiepiscopo tradidit regi deferendum. Quo osculato, archiepiscopus regi ait, "Domine, modo in terram "vestram ad vos veni; date mihi et pro tempore, et "pro[5] loco, et condicto, pacis osculum." Rex: "Alia "vice satis habebis;" quam repulsam et archiepiscopus et omnes qui affuere taciti notaverunt. Rex et archiepiscopus die illa diu soli locuti sunt. In ultimo autem concordiæ tenore pactus erat rex Rothomagum[6] contra eum venire, et omnia ejus debita creditoribus solvere, et de cætera pecunia archiepiscopii[7] percepta satisfacere, et ibi eum ad osculum recipere, et eum in Angliam comitari, vel Rothomagensem cum eo mittere ad filium suum regem, suppleturum, si quid deesset plenariæ redintegrationi archiepiscopi vel suorum.[8]

Meeting at Amboise.

[1] *Ambeisæ* for *apud Ambeise*, D.

[2] *Sacavilla*, J.

[3] *et . . venisse*, om. J.

[4] This is the beginning of an introit, taken from Sedulius, Carm. Pasch. ii. 63, seqq.; "Salve, sancta "parens, enixa puerpera regem," Miss. Sarisb. commune, fo. xxviii.*b*, ed. Paris, 1555; and also of a sequence, "Salve, sancta parens, Rosa "spina carens," ib. xxvi.*b*.

[5] Om. J. L.

[6] So L.

[7] *archiepiscopi*, L.

[8] The rest of this chapter is wanting in J.

Ibi a rege Anglorum, cum ultima vice licentia petita, discessit, Rex ait ei, "Vade in pace; sequar te, videbo "te Rothomagi vel in Anglia quam citius potero." Archiepiscopus: "Domine, dicit mihi animus quod sic "discedo a vobis quasi quem amplius in hac vita non "videbitis." Rex: "Habes me proditorem?" Archiepiscopus:[1] "Absit a te, domine."

The archbishop at Rouen is disappointed of the king's escort to England. John of Oxford sent to accompany him.

(113.) A curia[2] discedens archiepiscopus ex voluntate regis venit Rothomagum. Ibi autem solummodo, per[3] nuntium regis, itineris sui ducem decanum Saresberiensem accepit. Regis erat excusatio quo minus in Angliam veniret cum eo, quia rex Francorum homines ejus Arvernos[4] pararet expugnare. Audito a[5] decano Saresberiensi ad quid venisset, ait illi[6] archiepiscopus, "O "quanta rerum mutatio! archiepiscopus Cantuariensis "ita secure deberet tibi ducatum[7] præbere, et paulo "securius, quam tu ei, in Angliam ituro." Archiepiscopo autem Rothomagensi, per quem supradicta[8] inter eos convenerant, dixit, "Ubi sunt hæc inter regem et "me conventa? Quare in propria persona non adest "rex? Quid est de nostræ pacis osculo? Quid de "pecunia? Creditores meos adduxi. Rex non stat "verbo suo." Interrogatus item a Cantuariensi[9] Rothomagensis, si regis de comitando eum in Angliam accepisset mandatum, ait, "Nequaquam; prosequeretur "eum tamen ex dilectione, si vellet, sed non oportere." Omnia in tuto esse ait, pax ejus et securitas in tanta auctoritate, et tantorum præsentia formata et firmata erat. Ibi ei archiepiscopus Rothomagensis trecentas libras monetæ suæ dono dedit.

The pope's censures on account

(114.) Ad mare Flandriæ vadit archiepiscopus, solo ductatore comitatus decano Saresberiensi, Johanne

---

[1] *Archiepiscope* (as part of the question), D.
[2] *Et inde*, D.; *A contra*, L.
[3] Om. J. L.
[4] *Arminos*, L.
[5] Om. D. J.
[6] *illi archiepiscopus*, om. J.
[7] *ductatum*, J.
[8] *pacta*, ins. J.
[9] *archiepiscopo*, J.

prædicto, conferens hæc omnia in corde suo, et maxime pactum sibi in concordia deesse sibi osculum pacis. Sed tamen in Spiritu Sancto securus cœptum iter agit, pro Deo et ecclesiæ causa[1] non timidus mori. Jam autem acceperat nuntium et litteras exhortationis[2] a domino papa, ut ad ecclesiam suam intrepidus redeat, et ministerium suum impleat; sed et litteras severissimæ justitiæ de præsumpta novi regis Angliæ coronatione, suspensionis quidem archiepiscopi Eboracensis et omnium episcoporum, qui coronamento aderant, præterquam solius Bartholomæi Exoniensis; sed et litteras in excommunicationem revocationis episcoporum Londinensis et Saresberiensis, quippe alia prius vice fuerant excommunicati. Cum his de justitia litteris nuntius præmittitur, qui Eboracensem et Londoniensem transfretare parantes tempestive apud Cantuariam invenit. Lectis de sententia fulminante domini papæ litteris, in quibus et hoc unum verborum erat, "Implemus facies vestras " ignominia,"[3] concidit in terram vultus eorum. of the coronation.

(115.) Ad portum Wytsand[4] jam erat archiepiscopus, serena erat cæli facies et maris, navis archiepiscopi parata, aliæ[5] aliquæ naves transfretabant. Archiepiscopus exspectabat. Dicunt ei aliqui de clericis suis coexsulibus, quibus natale solum desiderio erat, "Do- " mine, ecce jam Angliam videmus; plurimorum trans- " fretantium vela tument. Quare non ascenditis " navem? Nunquid nos erimus[6] sicut Moyses, qui " terram promissionis vidit quidem, sed non intravit?" Ille, inter cætera: "Ut quid festinatis? non effluent " quadraginta dies ab ingressu vestro[7] in terram, mal- " letis esse ubicunque terrarum, quam in Anglia." Preparations for embarking at Witsand.

[1] Om. L.

[2] Om. D.

[3] "Imple facies eorum ignomi- " nia," (Psalm. lxxxii. 17). But such words do not appear in any of the pope's letters on this occasion.

[4] *Witsand*, J.

[5] *aliæque*, D.

[6] *eximus*, D. L.

[7] *nostro*, D.

Jam paratum erat, et forte aliquem ab Anglia nuntium[1] acceperat, quod si apud Dovram intraret appulsus, obvios eum excipientes grassatores inveniret, qui subito peragerent rem; et quod ad mare accessissent Eboracensis et Londoniensis ad confirmandum magis tam scelerati ausus opifices, ut de illorum in vicino positorum præsentia et securitate audentiores redderentur.

Qualiter navem ascendit, et ubi sit appulsus, et quos ibi contra se invenerit.[2]

The archbishop lands at Sandwich, Tuesday, Dec. 1, 1170.

(116.) Navim ingressus sacerdos Dei bonus Thomas gubernatorem hortatur portum Sandwiz[3] petere, quoniam ille portus suus erat, et homines sui de ipsius lætarentur adventu. Igitur kalendas Decembris feria tertia apud Sandwiz[4] appulsus est; quod audientes statim regis[5] officiales, vicecomes Cantiæ Gervasius de Cornhelle,[6] et Reginaldus de Warenna et milites eorum plurimi sub capis et tunicis loricati, advolant in egressum ejus a navi, sed viso et audito Johanne, loco regis ejus ductatore, discedunt, qui armati audiebantur. Sed ne nihil ageretur, vicecomes et Reginaldus,[7] inter cætera verba, quærunt si alienigena aliquis cum eo veniret,[8] ut secundum legem a rege promulgatam exigant ab eo litteras regis de ingressu suo in Angliam, vel saltem[9] sacramentum de fidelitate regis. Forte et ut eum provocarent, vel seditionem suscitarent, talia loquebantur; sed frustra ibi.[10] Archiepiscopus pacificum esse ingressum suum pacifice respondit, et non cum eo venisse nisi homines pacis, clericos suos et domesti-

[1] *exspectabat vel*, ins. J.
[2] J.
[3] *Sandwici*, L.
[4] *Sandwicum*, L.
[5] Om. L.
[6] *Cornelta*, D. J.
[7] *Raginaldus*, J.
[8] *venerit*, J.
[9] Om. D.
[10] The connexion of *ibi* with *frustra*, instead of making it begin a new sentence, is after D. and J.

cam familiam suam. Sane venerat cum eo quidam archidiaconus Senonensis, qui ei exsulanti et suis multa contulerat beneficia; hunc clericum sibi adhæsisse dicebat. Exactiones hujusmodi, vel litterarum, vel sacramenti, ab eis debere et solere exigi de quibus verisimile esset quod infirma regni explorare venissent. Inauditum esse quod a Cantuariensis archiepiscopi clericis talia exigerentur, nec ab eo inciperent. Res hoc modo quievit; nisi quod postea dixit ei vicecomes, quod in igne et gladio terram intraverat; regem volebat decoronare; archiepiscopum Eboracensem[1] et omnes episcopos excommunicaverat pro servitio regis: et nisi in brevi maturum super hoc captaret consilium, futurum aliquid quod melius posset remanere. Ad talia archiepiscopus respondit, "se non proregis[2] coro-
" namentum retractare, quippe qui ei quatuor talia
" regna, si posset secundum Deum, libenter vellet per-
" quirere; sed pro illis qui, contra Deum et Cantua-
" riensis ecclesiæ dignitatem, hanc sacrationem injuste
" usurpaverant: nec hoc erat in terram ignem et
" gladium mittere, debitam peccatis episcoporum jus-
" titiam exercere. Mortem ei non minaretur quis;
" paratus enim[3] venerat collum extendere pro justitia
" et veritate." Scripsit statim de ingressu suo in Angliam domino papæ.

His reception at Canterbury.

(117.) Nuntiatur ecclesiæ Cantuariæ et urbi appulsum esse dominum archiepiscopum. Hilarati sunt oppido omnes a maximo usque ad[4] minimum. Ornatur facies templi; induuntur sericis et vestibus pretiosis; parant epulum multiplex, lectisternia capacissima. Recipitur cum processione celebri archiepiscopus. Resonat ecclesia canticis et organis, atria classicis, urbs undique lætitia uberiore. Sermonem in

He preaches

[1] Om. D. J.
[2] *a rege*, L., *a* being in margin, instead of a word erased; *pro rege*, J.
[3] *erat*, ins. L.
[4] Om. L.

on Heb. xiii. 14.

capitulo dixit luculentissimum,[1] incipiens ab hoc versu, "Non habemus hic manentem civitatem, sed "futuram inquirimus." Duo archidiaconi,[2] Galfridus[3] Ridel Cantuariensis,[4] et Ricardus Pictavensis, familiares regis, et[4] de consilio ejus, sed quos archiepiscopus promoverat ad locum in quo eminebant, qui etiam ipsius homines erant, jam in Cantiam venerant, ad regem illac transfretaturi. Audito autem quod archiepiscopus appulsus Cantuariæ esset, lora statim diverterunt, ad occidentalis maris portus tendentes. Quod iter malum signum fuisse visum est pluribus.

The archdeacons of Canterbury and Poitiers (Richard of Ilchester) avoid Kent.

Discussion between the archbishop and envoys from the censured prelates.

(118.) Archiepiscopus Eboracensis item[4] et episcopus Londoniensis et Saresburiensis per clericos suos nuntios archiepiscopum alloquuntur, quod in pace non venisset, sed in igne et flamma, coepiscopos suos omnes conculcans, et ponens scabellum pedum suorum, non citatos, non auditos, non judicatos; sed[5] suffraganeos ejus dicebant occurrisse ei ad mare, ut in processione cum ecclesia Cantuariensi eum reciperent;[6] sed induti erant præter spem et meritum quasdam tunicas nigras et dissidentes, quibus exui, antequam ad eum venirent, necesse habebant, si ei placeret. Ille inter cætera dicebat, "Pacem peccatorum video non esse pacem, et[7] "huc usque in his absentiæ meæ diebus episcoporum "nostrorum erant[8] quæ ad pacem eis videbantur; sed[9] "a domino papa bellum missum est bonum, ut rum-"patur pax mala.

Horat. Sat. I. iii. 117–8.

"'Adsit
"'Regula peccatis,[10] quæ pœnas irroget æquas.'"

"Item[11] non est pax vera nisi hominibus bonæ volun-"tatis. Putabat Jerusalem, deliciis affluens, et nimis

---

[1] *luculentum*, D.
[2] *scilicet*, ins. L.
[3] *Gaufridus*, J.
[4] Om. J.
[5] For *sed suffraganeos . . . inter cætera*, J. has *Sanctus Thomas*.
[6] *recepissent*, L.
[7] Om. L.
[8] Om. D. L.
[9] Om. D.
[10] *pietatis*, D.
[11] Om. L.

" sibi indulgens, sibi esse pacem; sed flevit eam Do-
" minus misertus, quia divinæ ultionis imminebat ei
" severitas, abscondita ab oculis ejus. Item episcopi
" dicunt, quod non vocati fuerunt, non auditi in jure;
" sane non omnia causæ cognitionem desiderant. Ubi
" manifesta sunt crimina, non indigent disquisitione,
" sed potius debita correctione. Ad hæc [1] sententia
" hæc suspensionis seu excommunicationis non est
" mea, sed domini papæ; neque nostrum [2] est de ejus
" sententia disputare. Probe [3] intelligo temptativa
" esse et captiosa quæ per vos nuncios proponunt
" episcopi: ut si confitear me non venisse cum po-
" testate eos solvendi, me legatum infirmum in hac
" parte parvi pendant; si cum hac potestate, absolu-
" tionem suam per laicam potestatem a me extor-
" quant. Eis non insidior. Illi meum sanguinem
" sitiunt. Utinam bibant; et bibent." Et cum tandem sanum dedisset [4] resipiscendi et satisfaciendi consilium, non adquieverunt, sed appellaverunt. Voluit Londinensis, postea sicut dicebatur, optimam partem eligere sibi, ut a legato et archiepiscopo suo pœnitens humiliatus et juri stare juratus absolveretur; sed, forte ne solus relinqueretur in certamine, non sustinuit Eboracensis, qui confisus in thesauris pecuniæ dicebat aliquando se habere papam et regem in scriniis [5] suis. Consilium dedit ut regem transmarinum simul adirent, significare [6] ei universa.

Qualiter ire voluit Wintoniam, regem visitare junio-rem, sed prohibitus est per Gocelinum fratrem reginæ in Suthewercha juxta Londoniam.[7]

(119.) Bonus archiepiscopus Thomas post octo dierum moram in sede, præmittit nuntium [8] domino regi juni- The archbishop proposes

[1] *respondit*, ins. L.
[2] *non*, ins. J.
[3] *Probe . . bibent*, om. J.
[4] *docuisset*, D.
[5] *cum servitiis*, D.; *cum scriniis*, L.
[6] *significarent*, J.
[7] J.
[8] Om. D.

to visit the younger king.

ori, significans quod cum tanquam regem et dominum suum veniat videre. Adduxerat quidem secum tres pretiosos equos dextrarios, miræ velocitatis, elegantis staturæ, formæ venustæ, ingredientes altius, crura mollia reponentes, micantes auribus, trementes membra, stare impatientes, amictos opertoriis distinctis floribus et coloribus, quos ei, novo domino, novum exenium[1] donare destinaverat. Diligebat enim ipsum admodum, ut modo dominum suum regem, quem puerum in domo et[2] curia sua ipse cancellarius patris sui regis prius[3] nutrierat.

His reception at Rochester and Southwark.

(120.) Episcopus et ecclesia Roffensis[4] eum una die procedentes obviam cum debita veneratione suscipiunt. Londoniæ tertiam habuit processionem, ad ecclesiam canonicorum regularium beatæ Mariæ in Suthwerca;[5] exieratque ab urbe in occursum ejus ab exsilio revertentis infinita multitudo clericorum, virorum, ac mulierum, in lætitia magna laudantium et benedicentium Deum de ipsius desiderata repatriatione. Per se congregati pauperes scholares et clerici ecclesiarum Londonensium,[6] in occursum ejus circiter ad tria millia egressi ab urbe, archiepiscopo viso et appropinquante ad eos cœperunt canere altissime et serenissime, *Te Deum laudamus*; ut et ipsi præ gaudio flentes fere omnes auditores ad pietatis lacrymas provocarent. Quorum ipse devotioni et exsultationi in Domino congaudens, capite inclinato gratiam habuit, et injecta in loculum eleemosynarum suarum[7] palma, eis monetam extractam plena[8] compassione et manu fecit distribui. Ad canonicalem ecclesiam de Suthwerca,[9] ubi in domibus episcopi Wintoniensis erat hospitio recipiendus,

---

[1] *xenium*, D.
[2] *in*, ins. J.
[3] *prius*, om. J.; *regis prius*, om. D.
[4] *Rophensis*, L.
[5] *Suthwercha*, L.
[6] *Londonienses* for *ecclesiarum Londoniensium*, D.
[7] Om. L.
[8] *plenam manum*, D.
[9] *Suthwercha*, L.; *Sudwerca*, J.

cum tandem venisset, et descendisset, canonici religiosi cum omni gaudio et[1] facta processione ad ostium ecclesiæ ei obviantes, ipsorum et multorum piis erumpentibus lacrymis, cœperunt canere responsorium,[2] *Benedictus Dominus Deus Israel;* et infinita ibi multitudo, cleri, populi, omnis ætas, omnis ordo, gaudio uberiore et voce sonora canticum gratiarum et lætitiæ communis prosecuta est. Ibi et inter cæterum[3] strepitum quædam fatua et inverecunda et dicax, quæ curiis et conventibus publicis se ingerit, Matildis, clamabat et repetebat aliquoties, "Archiepiscope, cave " a cultello!" ut omnes mirarentur quidnam[4] prodigiosum vel proditiosum[5] ipsa audisset, quod[6] ad cautelam ei, sub tali verborum[7] involucro, significabat.

He is forbidden to approach the court.

(121.) Ibi in hospitio episcopi[8] Wintoniensis, supranominati Henrici, moram unius diei faciens, nuntium regis junioris accepit in crastino Jocelinum,[9] fratrem reginæ, de Arundello,[10] quod nolebat rex eum ad se venire, neque eum per urbes et castra regni ire; sed rediret potius Cantuariam, et in sede sua moraretur, inde ne exiret. Admiratus est archiepiscopus, intellexitque de spiritu regis illius junioris talia non procedere; et quæsivit a Jocelino,[11] si a pacis suæ communione et fiducia eum summotum esse rex ei denuntiaret. Ille, "Quod ego[12] dixi mandavit tibi." Et exiens vultuosus vidit quendam civem Londoniensem, notum suum,[13] obvium sibi, hominem divitem, cui et dixit, "Nun- " quid et tu venisti ad inimicum regis? redi ocius, " consulo tibi." Ille: "Si inimicum regis eum habetis, " nos nescimus. Audivimus et vidimus regis trans-

---

[1] Om. D.
[2] Struck out in D.
[3] *cætera*, J. L.
[4] Om. D. L.
[5] *vel proditiosum*, om. J.; *quod*, ins. L.
[6] *Domina*, ins. L.
[7] Om. J.
[8] Om. D.
[9] *Gocelinum*, D. J.
[10] *de Arundello*, om. J.
[11] *Gocelino*, D. J.
[12] Om. J. L.
[13] *notum suum*, om. L.

" marini litteras de pace et restitutione istius ; si aliud " quid latet, clam nobis est." Et ista fuerant, ante rem, prænuntia signa malorum.

Seizure of a vessel with wine by R. de Broc.

(122.) In crastino venit qui diceret ei Cantuariam redituro, quod Randulfus de Broch[1] onerariam navem ejus, cum vino suo appulsam, ei abstulerat, rudentes succiderat, ancoras tulerat, nautas, alios ceciderat, alios incarceraverat apud castrum Pevenesei.[2] Mittit[3] illico ad regem juniorem abbatem Sancti Albani et priorem de Dovra, nuntians quænam circa eum agerentur; jubente rege restituta est ei[4] navis.

The archbishop's escort.

Archiepiscopum Thomam redeuntem Cantuariam aliqui militum suorum comitati sunt, ne forte, tot concurrentibus et crebrescentibus signis malis, aliqui garciones ab insidiis secus stratam[5] in eum irruerent; quinque omnino militum scuta, dextrarii et lanceæ, in ejus fuerunt comitatu. Statim nunciatum est regi transmarino, quod in exercitu grandi, et armato loricis et galeis, regnum perambularet, urbes expugnare, et filium ejus a regno expungere.[6]

Interview with a priest at Wrotham.

(123.) Primo sero reditus ejus Cantuariam versus, apud Wrotheham,[7] venit ad eum quidam sacerdos Willelmus nomine, pauper et[8] habitu religiosus, qui tunc celebrarat apud Chidingestune.[9] Hic ad secretum soliloquium archiepiscopi,[10] quod rogaverat,[11] admissus, ait ei, "Domine, ecce affero vobis reliquias sancti Lau- " rentii, et[12] sancti Vincentii, et sanctæ Ceciliæ, ex " præcepto sancti Laurentii, qui mihi in visione noc- " turna apparuit, et has, quas apud me habebam,[13] ho- " rum sanctorum reliquias esse dixit." Archiepiscopus:

---

[1] *Randulphus de Broc*, L.
[2] *Peveneseye*, L.
[3] For *Mittit . . juniorem*, L. has only *Per*, and there is no verb.
[4] Om. J. L.
[5] *stratum*, L.
[6] *expugnare*, D. L.
[7] *Wrotheum*, J.
[8] *sed*, D. J.
[9] *Chidegestun*, D.
[10] Om. D.
[11] *rogabat*, D.
[12] *et . . Vincentii*, om. J.
[13] *habeam*, L.

Frater, et quomodo scis has horum sanctorum esse " reliquias?" Willelmus: "Domine, ita et ego in " visione mea quæsivi a beato Laurentio signum ali- " quod, dicens quod alias mihi non crederetis; et " beatus Laurentius dixit mihi pro intersigno, quod " nuper in sinum vestrum manum injecistis, et cili- " cium quo proximo carni vestræ utimini, discissum " invenistis, et apud vos deliberans utrum illud resui[1] " faceretis, an aliud novum induceretis, post modicum[2] " injecta manu, illud integrum invenistis." Ad hæc archiepiscopus, inter cætera: "In virtute Sancti " Spiritus, in vi obedientiæ tibi præcipio, ne cui dicas " me superstite." Sacerdos: "Fiat;" et subjungit,[3] " Pauper sum, in aliena ministro ecclesia; cogitate de " me." Archiepiscopus: "Infra quatriduum[4] Natalis " Domini veni ad me, et providebo tibi." Discessit ille.

Inquiry as to those who had welcomed the archbishop in London.

(124.)[5] Randulfus de Broch, et Gervasius de Cornhelle, regis officiales, statim una dierum mala male dissimulantes, quasi ex ore regis præcipientes, fecerunt evocari et citari priores ecclesiarum, et cives nominatiores urbis Londoniæ, et[6] nomina quorumcunque[7] exeuntium obviam archiepiscopo clanculo scribi fecerant, ut ad curiam regis venirent cavere[8] datis vadibus judicio curiæ regis stare, quia in occursum archiepiscopi processerant, inimici regis, ut aiebant: priores tamen[9] et personæ ecclesiasticæ non venerunt. Cives plurimi, qui venerant dicta die, responderunt se non videre litteras regis, quæ ita eos citari vel cavere præciperent, sed neque justitiariorum. " Erant regis cives " et fideles, non eis[10] obnoxii; ad regis imperium face- " rent, quod deberent." Res ita remansit. Nec enim

[1] *refici*, D.
[2] *postmodum*, D.
[3] *subjunxit*, J.
[4] *quatuor dierum*, D.
[5] This chapter is wanting in J.
[6] Om. D.
[7] *quorum*, D.
[8] *caverent*, D.
[9] Om. D.
[10] *ei*, D.

in hoc peccaverant, sed potius[1] præstiterant Deo obsequium justitiæ, cultum autem suo archiepiscopo, legato tam debitam quam devotam honorificentiam.

Quomodo dimisit a se milites et omnes suos præter clericos suos et domesticam familiam suam, sine qua esse non potuit.[2]

Outrages of the De Broc family.

(125.) Venit bonus Thomas Cantuariam, recedunt ad propria illi[1] quinque milites; et ipse cum solis sacerdotibus et clericis et familia domestica ibi remanet. Familia illa infamis[3] de Broch, ei vicinantes apud castrum[1] Saltwde,[4] nocturnas illi ad exitus viarum undique circa Cantuariam tendebant insidias, et ut cum ad impatientiam provocarent, et homines ejus ad rixam, in ejus indagine sine licentia[5] venabantur, et cervum capiebant,[6] archiepiscopi proprios canes, in sylvis ejus militantes, capiebant et retinebant. Amplius, una dierum ante Natalem Domini, quidam Robertus de Broc, qui clericus quondam fuerat, et postea monachus in vestibus albis, sed post apostata et ad sæculum transfuga, summagium archiepiscopi ab una villarum ecclesiæ cum procuratione ipsius Cantuariam tendens in strata regia obviam[7] habuit, et unum equum per manum Johannis de Broc nepotis sui fecit tota cauda curtari, in dedecus archiepiscopi. Sed Dei desiderator Thomas, currus et auriga ecclesiæ Anglorum, patiens tam in prosperis quam in adversis, præcipuæ virtutis domicilium, omnia hæc recolens præcurrentia martyrii sibi imminentis signa, animum firmans ad exitum suum de Ægypto, de die in diem se[8] præparat, in eleemosynis profusior, in oratione devotior, in omni cura animæ suæ sollicitior. Aliquotiens etiam

The archbishop's preparations for expected death.

---

[1] Om. D.
[2] J.
[3] *Randolphi*, ins. D.
[4] *Saltwode*, L.
[5] *sine licentia*, om. J.
[6] *amplius*, ins. D. J.
[7] *obvium*, J. L.
[8] Om. D.

inter loquendum cum clericis suis, dicebat, causam hanc sine sanguinis effusione non posse terminari, et se in causa ecclesiæ usque ad mortem staturum. Quod sui non[1] intelligebant, verba putantes; sed postea hujusmodi recoluerunt verba, qui viderunt opera. Et domino papæ[2] scribit[3] archiepiscopus, non imminere sibi nisi mortem et gladium, supplicans ut pro eo Dominum[4] Deum attentius deprecetur.

The censured prelates, &c., with the elder king, in Normandy.

(126.) Venientes autem[5] versus curiam transmarini regis, hinc Eboracensis et Londoniensis et Saresberiensis, inde archidiaconus Pictavensis, (siquidem Cantuariensis archidiaconus in[6] mari laboraverat et nondum venerat,) eunti forte videre archiepiscopum Tyri[7] regi obviavit,[8] et quæ jam[9] audierat de excommunicatione[10] seu suspensione episcoporum, sicut dicebatur, acta narrant.[11] Cantuariensi archiepiscopo totum imputant, reum deferunt læsæ majestatis,[12] accusant absentem, indefensum; id tamen verentes, ne quandoque vocaretur et audiretur; in hoc creduliores summis sacerdotibus Judæorum, Jesu Christi mortem machinantibus, eo[13] quod Illi licuit pro se respondere in publico, huic Ejus discipulo Thomæ nequaquam. Causam (inquam) eorum, quæ erat ecclesiastica, ante oculos principis[14] sæcularis[15] offerunt, querimoniis suis regem[16] nimis credulum illis incitant in hominem recentis pacis suæ, in archiepiscopum sanctum Dei. Geminantur mala cum falso nuntiatum est regi quod archiepiscopus in militum armatorum manu forti regnum perambularet.[17] Quæsivit rex ab Eboracensi, Londoniensi, Sares-

[1] Om. L.
[2] *Domino etiam papæ*, J.
[3] *scripsit*, L.
[4] *Deum et Dominum omnipotentem*, J.
[5] Om. D. L.
[6] Om. J.
[7] *Tiri*, L.
[8] *obviant?*
[9] *rex*, ins. J. L.
[10] *scilicet*, ins. J.
[11] *narravit*, J.
[12] *reum . . majestatis*, om. D.
[13] Om. J.
[14] *regis*, J.
[15] Om. D. J.
[16] *principem*, J.
[17] *perambulat*, L.

beriensi consilium. Eboracensis:[1] "Quære consilium a "baronibus et a militibus tuis; nostrum non est[2] dicere "quid facto opus est." Tandem ait unus,[3] "Equidem, "domine, Thoma superstite non habebis dies bonos, nec "regnum pacatum, nec tempora quieta." Rex itaque tantam ex hoc adversus eundem archiepiscopum indignationem, amaritudinem, et turbationem concepit, et ita cum[3] vultu et gestu ostendit, quod ejus commotionem intelligentes et ei placere quærentes quatuor domestici sui barones, Reginaldus Ursonis, Willelmus de Traci, Hugo de Morevilla,[4] Ricardus Brito,[5] ut dicebatur, jurati in mortem archiepiscopi, a curia recedunt.[6]

The king's anger.

Four barons of his household start for England.

(127.) In crastino postquam a curia regis archiepiscopum interfecturi discesserant,[7] rex in camera sua suos allocutus est barones, questus eis de archiepiscopo, quod quasi tyrannus terram suam esset ingressus, quod[8] pro servitio suo omnes episcopos et archiepiscopum Eboracensem[9] suspendisset, et quosdam excommunicasset; quod totum regnum[10] turbasset; quod filium suum et eum corona et diademate regni intenderet privare; quod supra eum perquisisset legationem; quod privilegium quoddam a summo[11] pontifice obtinuisset sibi et episcopis de donationibus ecclesiarum, sublata et comitum et baronum, et ipsius etiam regis, advocatione. Primus respondit comes Legecestriæ: "Equi- "dem, domine, amicissimi sibi fuerunt ipse archiepi- "scopus et dominus pater meus comes, sed pro vero

The king consults his barons.

---

[1] *Eboracensis . . . tuis*, om. L.; *ait* after *Eboracensis*, J.

[2] *inquiunt*, ins. L.

[3] Om. J.

[4] *Morvilla*, J.

[5] *Bryto*, L.

[6] Here D. and L. have a sentence, of which the substance is given by J. in the beginning of c. 128: "Non "morati [D.] diversos maris portus "petunt. Mira res! duce diabolo, "bonorum omnium antiquo hoste, "circa eandem horam diei unius "ad familiam illam de Broch apud "castrum Saltwde congregantur."

[7] *prædicti barones*, ins. J.

[8] *quodque*, D. L.

[9] *Eboraci*, J.

[10] *Angliæ*, J.

[11] *supremo*, J.

" habeatis, quod, postquam a terra et dilectione vestra " discessit archiepiscopus, neque meum vidit nuntium, " nec ego suum." Engelgerus de Bohun,[1] quidam inveteratus dierum malorum, et patruus Saresberiensis episcopi, qui excommunicatus characterem bestiæ habebat in fronte, ait, "De tali homine, nescio quomodo " vindicare[2] possitis, nisi[3] patibulo appendatur, virgis " rigentibus in funem intortis, actus in crucem." Willelmus cognomento Malus Vicinus, nepos Eudonis comitis Britanniæ, tertius fuit, qui loqueretur. "Olim," inquit, "Ierosolymis redii, Roma[4] transii. De pontifi- " cibus Romanis ibi hospitem meum, inter cæterum (Lucius II., A.D. 1145 ?) " sermonem, interrogans, audivi quod aliquis papa[5] in- " terfectus fuit propter insolentiam et proterviam in- " tolerabilem." Finitis his statim misit rex Willelmum comitem de Magna Villa, Seierum de Quinci, Ricardum de[6] Humeth, post illos quatuor in Angliam; fama fuit, ut archiepiscopum caperent. Comes Willelmus et Seierus[7] usque ad portum maris venerunt, sed non transfretaverunt. Ricardus ad alium portum tendens transfretavit. Rex filius erat Wintoniæ; misit Ricardus ad magistros ejus[8] Hugonem de Gundevilla et Willelmum filium Johannis, ut clam rege[9] cum militibus domus regiæ Cantuariam irent. Ipse circa maritimam insidiabatur, ut si forte archiepiscopus fugæ præsidium attentaret ad aliquem portum maris, caperetur; quod et faciebant[10] in transmarinis comes Willelmus et Seierus, ut, si forte transfretasset, ibi caperetur.

William earl of Essex and others sent off to England.

(128.) Mira[11] res et stupenda accidit. Nam illi quatuor barones superius nominati, Raginaldus Ursonis

The conspirators reach

[1] *Buhun*, J.; *Boum*, D.
[2] *vendicari*, J.
[3] *si*, ins. L.
[4] *Romam*, J.
[5] *ibi*, D. J.
[6] Om. J.
[7] *de Quinci*, ins. D. J.
[8] *regis junioris*, L.
[9] Om. L.
[10] Here the MS. L. breaks off.
[11] *Mira . . . tamen*, om. D. here. See p. 128, note 6.

Saltwood castle.

filius et ejus socii, qui diversos maris portus petiverant, duce diabolo, bonorum omnium hoste antiquo, circa eandem horam diei unius in Angliam apud castrum de Saltwde, ad familiam de Broch congregantur: tamen ante adventum eorum beatus archiepiscopus de imminente occisorum ejus ingressu certissime fuit edoctus, et magis confortabatur in Domino, viriliter agens et induens se armaturam Dei, ut fortiter stare posset in die Domini; sed secretum habuit ne in tanto festo tumultus fieret, quantum in eo erat.

At Christmas, the archbishop reads the Gospel at the night-mass. He preaches at high mass from St. Luke ii. 14,

(129.) Nocte Dominicæ Nativitatis legit evangelicam lectionem, *Liber generationis*, et missam noctis celebravit. Ante magnam missam in die, quam et ipse celebravit, sermonem luculentum fecit in pulpito ad populum, sumpta inde materia, circa quam plurimum versatus est, quod in terra est pax hominibus bonæ voluntatis. Et cum de sanctis patribus Cantuariensis ecclesiæ, qui ibi sunt confessores, loqueretur, ait, unum eos habere martyrem archiepiscopum, sanctum Elphegum; possibile esse, ut et alterum in brevi ibi haberent. Sed et pro tam probrosa injuria de equo pauperis coloni sui curtato in obsequio Cantuariensis ecclesiæ, sententia excommunicationis innodavit Robertum de Broch, sicut ei prius denunciaverat per nuncios, invitans eum ad satisfactionem; et ipse[1] contumax ei renunciaverat per militem quendam, David de Rumenel, quod si eum excommunicaverit,[2] faceret sicut excommunicatus. Alios quoque duos, ecclesiarum de Herges et Thierlewda[3] violentos incubatores, qui officiales ejus venientes non admiserant, eadem involvit sententia.

and excommunicates Robert de Broc and others.

(Harrow.) (Throwley ? see p. 82.)

Dec. 26–7. He sends some of his

(130.) Die etiam sancti Stephani magnam missam celebravit; sed et die beati Johannis apostoli[4] et

[1] *ipseque* for *et ipse*, J.

[2] *excommunicarét*, J.

[3] So Giles; *Chierluuda*, D.; *Chierlewda*, J.

[4] *apostoli et*, om. D.

evangelistæ. Ipso die emisit secreto in Galliam duos clericos suos, magistrum Herbertum et Alexandrum Gualensem, crucis suæ bajulum; tertium, Gillebertum de Glanavilla, ad dominum papam iturum misit; duos alios, Ricardum capellanum et Johannem Planetam ad episcopum Norwici, absolvere ad tempus excommunicatos sacerdotes de terra comitis Hugonis, qui excommunicatis scienter divina celebraverant, accipienda prius a sacerdotibus illis securitate, quod infra annum ad dominum papam irent, vel pro omnibus communiter duos ex se mitterent, pœnitentiæ satisfactionem ab ipso papa percepturi.[1]

clergy on various missions.

The clergy on the earl of Norfolk's land to be conditionally absolved.

(131.)[2] Jam memor archiepiscopus sacerdotis sui Willelmi, qui ad eum venerat apud Wroteham, eum per Willelmum Beivin, notum ejus, quæri fecerat, si forte in curia vel in urbe inveniretur. Et non invento eo, chartam fecit scribi, in qua donavit et confirmavit illi capellam de Penesherst,[3] subscripta[4] excommunicatione, si quis illam ei auferre præsumeret. Et chartam illam tradidit Willelmo Beivin, tradendam sacerdoti, quando eum videret. Quis hunc non fuisse martyrii sui præscium[5] dicet? Per chartam illam postea sacerdos ecclesiam suam in pace habuit a rege juniore; qui dixit, audita charta et miraculo, se nolle in sancti archipræsulis incidere excommunicationem.[6]

The priest from Chiddingstone gets the chapelry of Penshurst. (See p. 124.)

(132.)[7] Jam vero evocati aderant ad castra circa Cantuariam, Dovre, Rophe, Saltwde, Blechingelee, milites deputati custodiis castrorum illorum; forte ut, si includendo infra ecclesiam Cantuariensem archiepiscopus et sui se vellent retinere, illorum militum in vicino positorum adveniens quicunque[8] multitudo ob-

The conspirators gather a force from neighbouring garrisons.

---

[1] *recepturi*, J.

[2] This chapter is on a separate leaf inserted into J.

[3] *Penelherst*, D.

[4] *subscriptam*, J.

[5] *prævium*, D.

[6] *excommunicatum esse ab eo*, for *in sancti . . excommunicationem*, J.

[7] This chapter is wanting in J.

[8] Possibly *quacunque* and *expugnaret*, for *quicunque* and *expugnarent*, which D. has.

sidione eos expugnarent; forte, si fugere vellet bonus archiepiscopus, quacunque veniret, in hostes incideret; forte [ut] si ad ultionem detruncationis ejus zelo Dei cives Cantuarienses vel vicini populi in grassatores illos vellent insurgere, iniqui illi vel ad aliquod castrorum illorum haberent refugium, vel se defensuri a castris illis illico sibi mitti peterent militare præsidium.

They proceed to Canterbury. Tuesday, Dec. 29.

(133.) Quinto igitur Natalis die, prædicti quatuor barones regis cum suis omnibus et cum illa familia de Broch a castro Saltwde Cantuariam veniunt. Additi sunt ad eos milites plurimi, quos de castellis et vicinia Cantuariæ, quasi ad servitium regis, edicto evocaverant: quorum quasi duodecim cum illis quatuor ad curiam archiepiscopi[1] suaviter directo tendunt; aliis interea indicentibus per urbem præfectis et majoribus civitatibus, et ex parte regis præcipientibus, ut omnes cives armati cum eis veniant ad domum archiepiscopi ad servitium regis. Cumque civitas eorum furorem admirata contradiceret, statim præcipiunt ut in pace se habeant, non se moveant, quicquid videant vel audiant. Hæc erat istorum[2] opera, ut vel civitatis habitatores eis ad facinus suum adderentur, vel si minus, non eos impedirent, neque pro archiepiscopo suo decertarent.

Discussion with the archbishop.

(134.) Præambuli illi prædicti barones et milites in thalamum interiorem ad archiepiscopum introducuntur. Hora diei erat quasi decima. Comederat archiepiscopus, sed adhuc comedebat servitorum familia. Introeuntes eos ipse[3] salutatione prævenit: responsio eorum aut nulla fuit aut obscura. Inter clericos et monachos ante eum conseserunt. Reginaldus Ursonis sic orsus est: "Mittit nos ad te dominus rex transmarinus, ut " excommunicatos in ingressu tuo in Angliam episco-

[1] *ad curiam archiepiscopi*, om. J.
[2] *justorum*, D.
[3] Om. D.

" pos absolvas, suspensos officio suo restituas, et postea
" ad filium suum regem, quem decoronare intendis,
" eas Wintoniam, de tanto excessu satisfacturus, et
" judicio curiæ ipsius pariturus." Archiepiscopus:
" Ego quidem excommunicatos hos non excommuni-
" cavi, suspensos non suspendi; sed dominus papa
" litteris suis, hoc modo filios suos corripiens, et male
" meritos puniens: archiepiscopum Eboracensem, quia
" me absente et non vocato, nec sciente nec consen-
" tiente, in præjudicium ecclesiæ meæ, debitam ecclesiæ
" Cantuariensi et mihi novi regis coronationem in pa-
" rochia mea, etiam ipsius domini papæ litteris prohi-
" bitus usurpavit; episcopos, quia, cum sint Cantuari-
" ensis ecclesiæ suffraganei et professi, hoc sustinuerunt,
" pro jure suæ matris ecclesiæ non reclamantes. De
" sententia autem domini papæ non est meum retrac-
" tare; ligatos ejus non potest minor potestas solvere.
" Veruntamen cum in archiepiscopo nulla sit mihi
" solvendi, sicut nec ligandi, potestas, suffraganeis
" meis[1] Londoniensi et Saresberiensi concessi requisi-
" tus, quod eos anathemate absolverem, et alios omnes
" suspensos restituerem, si modo vellent vel cum humi-
" litate invocare misericordiam, vel cum data securitate
" ecclesiastico stare judicio; sed renuerunt qui me con-
" venerunt. Adhuc ad id paratus sum. Domini regis
" novi coronatio firma, stabilis et inconvulsa perma-
" net;[2] et salva coronati dignitate, dominus papa
" punit coronatoris injuriam; quod is qui non debuit,
" et ubi non debuit, nostri præoccupavit officii[3] dig-
" nitatem, et pro silentio et sufferentia sua nostri
" plectuntur episcopi. Et totum istud de permissione
" domini regis est, et de ejus licentia concessa mihi
" in die pacis nostræ. Neque regem novum ideo quæro
" exhæredare; quin potius ei multa mundi regna,

[1] *suffraganeos meos*, D.
[2] *permaneat*, J.
[3] Om. D.

" salvo (si fieri posset) possidentium jure, optarem. Ad " ipsum nuper iter arripueram, non ei[1] satisfacturus, " qui in nullo eum offendi, sed promotioni ipsius domini " mei debita veneratione congratulaturus. Sed apud " Londoniam ejus nuncium et præceptum suscepi rever- " sionis, quod doleo." Tunc illi in minas statim laxis habenis proruperunt. Ille ait, " Miror equidem quod sic " obstrepitis, quod minas et mala intentatis. Scitis quod " recepit me dominus rex, in[1] die Sanctæ Mariæ[2] " Magdalenæ, ad pacem et gratiam suam; et aliquot " vestrum ibi præsentes vidi, et quantum intellexi, " placuit vobis; et cum litteris et conductu regis terram " ingressus sum." Tunc ait ei magister Johannes Saresberiensis,[3] " Domine, loquimini secretius super " verbo isto." Archiepiscopus : " Non expedit; talia " proponunt et postulant, quæ omnino facere non pos- " sum nec debeo." Raginaldus Ursonis; " A quo ergo " habes archiepiscopatum ?" Ille; " Spiritualia a Deo " et domino papa, temporalia et possessiones a domino " rege." Raginaldus: " Nonne totum te a rege habere " recognoscis ?" Ille: " Nequaquam; sed habemus " reddere quæ sunt regis regi, et quæ sunt Dei Deo." Raginaldus et alii, quasi aliquid mirum dixisset, amplius fremebant et accendebantur, et[4] stridebant dentibus in eum.

(135.) Sed Thomas justus, quasi leo confidens absque terrore erat, paratus pro justitia et libertate ecclesiæ suæ usque ad mortem agonizari pro anima sua. Et ait, " Frustra mihi minanimi; si omnes gladii Angliæ " capiti meo immineant, ab observatione justitiæ Dei " et obedientia domini papæ terrores vestri non me " dimovere poterunt. Pede ad pedem me reperictis " in Domini prœlio. Semel recessi timidus sacerdos; " redii in consilio et obedientia domini papæ ad eccle-

[1] Om. J.
[2] *Sanctæ Mariæ*, om. J
[3] Om. D.
[4] *et . . eum*, om. D.

" siam meam:[1] amplius in sempiternum non eam de-
" seram. Si liceat mihi in pace fungi sacerdotio meo,
" bonum est mihi; si minus, fiat de me voluntas Dei.
" Præter hæc, nostis quid inter me et vos sit; unde
" et magis miror, quod audetis archiepiscopo in domo
" sua minari." Hoc autem dicebat commemorans quod Raginaldus ille, et Willelmus de Traci et Hugo de Morvilla, ejus, dum adhuc cancellarius erat, propria deditione homines facti sunt, salva fide regis; quisque eorum[2] ipsius jus imperiumque susceperat, genibus minor. Illi, unde mansuescere deberent, jam furentes, et præ ira se non ferentes, aiunt, "Nihil quidem inter
" nos est contra regem." Ait Raginaldus, "Bene au-
" demus archiepiscopo minari, et plus facere; rece-
" damus."

(136.) Stabat autem ibi magna pars familiæ archiepiscopi, cum clericis multis et militibus aliquot, qui affluxerant audito quod altius loquerentur. Quos intuens Raginaldus ait, "Dicimus vobis ex parte regis,
" cujus homines et fideles estis, ut ab homine isto
" recedatis." Forte sicut socii eorum in urbe de civibus, ita et hi introrsum de familia metuebant, ne pro domino suo decertarent, nec[3] contra eos insurgerent. Cumque omnes immoti starent, contrarium statim dat Raginaldus ille præceptum; "Præcipimus vobis ut
" hominem istum custodiatis, ne recedat." Archiepiscopus: "Facilis sum custodiri; non recedam." Illi grassatores[4] inter cæteros intuentur militem quendam, dapiferum archiepiscopi, Willelmum filium Nigelli, qui a camera sua quadam de quodam ratiocinio accurrerat. Hunc apprehensum abducunt, dicentes, "Venies nobis-
" cum." Miles ille archiepiscopo: "Domine, vides quid
" de me faciunt?" Archiepiscopus: "Video. Hæc
" quidem vis eorum est et potestas tenebrarum."[5] Et

The knights prepare for violence.

[1] *ad . . meam*, om. J.
[2] *trium*, J.
[3] *decertarent nec*, om. D.
[4] Om. D.
[5] *et . . tenebrarum*, om. D.

exsurgens archiepiscopus[1] eos nondum thalamo egressos sequebatur gressibus[2] paucis, ut militem suum sibi dimittant rogans satis modeste.[3] Illi obstinati recedunt, et obvium sibi quendam alium militem archiepiscopi, Radulphum Morin, similiter capiunt secum[4] educentes, et per medium aulæ et atrii ad sequelam suam procedentes, terribilibus oculis et minis omnia penetrant, et clamant, "Arma, arma, viri!" Interea[5] in quadam magna domo cujusdam Gileberti, quæ erat e regione januæ archiepiscopi, omnis manus hostilis congregabatur. Qui tandem, accepta significatione, erumpentes uno impetu, intraverunt januam archiepiscopalem eis apertam, et statim acclusam, et vociferantes terribiliter clamabant, "Regales milites! Regales! Re- "gales!" Quidam enim socii eorum, præmissis notioribus suaviter, ne ad strepitum janua clauderetur, infra archiepiscopi januam erant: janitorem archiepiscopi amoverant, suum admoverant, ne quis de urbe ad archiepiscopi auxilium ingrederetur, ne quis de rebus archiepiscopi aliquid exportaturus egrederetur. Ante januam clausam, postico tantum aperto, erant infra atrium aulæ in equis prædictus[6] Willelmus filius Nigelli, ad prandium homo et miles archiepiscopi, modo contra eum. Huic addictus est officio et Simon de Crioil,[7] quidam miles abbatis Sancti Augustini vicinus. Raginaldus in ipso proaulo seorsum se armat, et scutellarium archiepiscopi Robertum Tibiam compulit sibi auxilium præstare et obsequium. Raginaldus ille cuidam fabro lignario gradus quosdam ibi reparanti securim abstulit.

Apprehensions of the archbishop's friends.

(137.) Nos interim domino archiepiscopo in eodem thalamo commorati, recordabamur conferentes eorum dicta et minas, cum archiepiscopi responsis. Senticbamus diversi diversa; alii non esse timendum; "ebrii

[1] Om. D.
[2] *passibus*, J.
[3] *satis modeste*, om. D.
[4] Om. J.
[5] *Interea . . Regales*, om. J.
[6] Om. J.
[7] *Creil*, D.

" venerant: impransi talia non dicerent. Nativitas " Domini est: pax regis nobis pacta est." Alii aiunt, timendum esse ne minas opere compleant. " Multa " prævisa erant signa crudelitatis." Interea audimus a parte ecclesiæ clamorem lacrymabilem utriusque sexus et omnis fere ætatis hominum, compatientium nobis tanquam ovibus occisionis,[1] qui in urbe eos armatos, et ad archiepiscopum, edicto dato, properantes viderant. Audimus hinc nostros homines per gradus cursim in ecclesiam descendere, per medium aulæ fugientes a facie armatorum aperta[2] eis janua atrium introeuntium. Osbertus[3] et Algarus et quidam alii servientes archiepiscopo, viso quod irruerent armati, ostium aulæ clauserunt, et repaguli obice firmaverunt. Quod videns Robertus de Broch cœpit securi diruere parietem quendam, et illac ingressus per interiora domus, aulæ[4] ostium illis parricidis aperuit, et illos qui ostium aulæ obfirmaverant, gravissime cecidit et vulneravit. Audimus etiam nos clerici[5] introrsus[6] cum[7] archiepiscopo ictus illos[8] Roberti de Broch parietem diruentis. Quid nisi[9] timor et tremor venerunt super nos monachos,[10] clericos et socios archiepiscopi? Ecce[11] completum est quod superius sanctus Dei dixerat: " In brevi mallent P. 117. " esse ubique terrarum, quam in Anglia." Sed bonus ille Thomas contemptor mortis erat; quippe quæ est sanctis viris portus, et ad æternitatem ingressus, et æternum nihil mali sentienti[12] receptaculum. Insuper et securum se sanctus homo[13] gerebat, quasi gaudens se nactum honestam causam moriendi pro justitia et

---

[1] *occisis*, D.
[2] *aperta . . janua*, om. J.
[3] *Osbertus . . vulneravit*, om. J.
[4] *aulam*, D.
[5] Om. D.
[6] *intrinsecus*, D.
[7] *arloniera et aliquos ictus*, for *cum . . illos*, J.
[8] Om. D.
[9] *Quid nisi*, om. D.
[10] *archiepiscopi clericos et monachos* (omitting *socios*), D.
[11] *Ecce . . Anglia*, om. D.
[12] So Giles; *sentiendi*, D. J.
[13] *sanctus homo*, om. J.

libertate et causa ecclesiæ suæ; et quasi cupiens dissolvi et esse cum Christo. Tanta ei erat libertatis ecclesiasticæ caritas, ut eam non occasu suo, sed resurrectione et salute ipsius metiretur. Tunc monachi, qui plurimi aderant, dicunt ei, "Domine, intrate in ecclesiam." Ille: "Absit; ne timeatis; plerique monachi plus "justo timidi sunt et pusillanimes." Illi non adquiescunt. Alii eum injectis manibus erigunt, et vim ei faciunt. Alii persuadent eundum esse, quia monachi jam[1] vesperas dicerent, et ille horam nonam et vesperas esset auditurus. Jubet ergo crucem Domini proferri. Quidam clericus ejus,[1] Henricus Autissiodorensis, eam bajulat. In claustrum monachorum cum venissemus, voluerunt monachi ostium post eum accludere.[2] Ille ægre ferens non sustinuit, et lento passu postremus vadit, omnes agens ante se, quasi oves pastor bonus. Equidem timor, quem caritas Dei foras miserat, ejus nec in gestu nec in incessu poterat notari; tam procul aberat ab omni ejus continentia exteriori, quam a mentis arce interiori. Semel quidem super dexteram oculos retorsit; forte si videret illos regales[3] vestigio ejus imminentes; forte ne aliquis relictus pessulum ostii obderet.

They force him towards the church.

(138.) Intratum est in ecclesiam ipsam. Monachi[4] ecclesiæ, pro tali et tanto tumultu tam pavidi quam attoniti, relictis et non percantatis vesperis, Domino archiepiscopo in ecclesiam intrante, a choro exeunt ei obviam, gaudentes et Deo gratiam habentes quod eum vivum cernunt et recipiunt, quem jam detruncatum audierant. Et cum alii præ gaudio vel timore flerent, alii hoc, alii illud suaderent, ut Petrus Domino dicens, "Propitius esto tibi," ille, pro ecclesiæ Dei libertate et causa non timidus mori, jussit eos abire et a se recedere: utique ne impedirent passionem ejus, quam futu-

He enters the cathedral,

[1] Om. J.
[2] *acclaudere*, J.
[3] *eos*, ins. J.
[4] *Monachi . . videbat*, om. J.

ram prædixerat et imminere videbat. Iturus ad aram superius, ubi missas familiares et horas solebat audire, jam quatuor gradus ascenderat, cum ecce ad ostium claustri, quo veneramus, primus adest Raginaldus Ursonis loricatus, ense evaginato, et vociferans, "Nunc "huc ad me, homines regis!" Nec multo post adduntur ei tres prædicti socii ejus, similiter loricis contecti corpora et capita, præterquam oculos solos, et ensibus nudatis. Plurimi etiam alii sine loricis, armati, de sequela et sociis suis; et aliqui de urbe Cantuariæ, quos coactos secum illi venire compulerant. Die illo et quatriduo post ad vicina[1] castra Dovræ, Hastingæ et cæterorum, ut prædictum est, erant milites habentes[2] custodias: et[3] ad portus transmarinos regis erant domestici; comes Willelmus ad Witsant, Saierus de Quinci,[4] Ricardus de Humet,[5] alibi: forte si mare attentasset archiepiscopus, appulsus hic vel ibi caperetur. Visis, inquam, illis armatis, voluerunt monachi[6] ostium ecclesiæ obfirmare: sed bonus homo, fiduciam habens in Domino, et non expavescens repentino terrore irruentes potentias impiorum, e gradibus descendit regressus, prohibens ne ostium ecclesiæ clauderetur, et dicens, "Ab- "sit[7] ut de ecclesia Dei castellum faciamus; permittite "intrare omnes ecclesiam Dei intrare volentes: fiat "voluntas Dei." Eo tunc[8] a gradibus descendente versus ostium, ne clauderetur,[9] Johannes Saresberiensis et alii ejus clerici omnes, præter Robertum canonicum et Willelmum filium Stephani et Edwardum Grim, qui novus ad eum venerat, præsidia captantes, et se in tuto collocare curantes, relicto ipso, petiverunt alii altaria, alii latibula.

followed by the knights.

The coasts guarded.

All but three clerks take to flight.

---

[1] *vicinia*, J.
[2] *debentes*, J.
[3] Om. J.
[4] *S. de Quinci*, om. D.
[5] *R. de Humet*, om. J.
[6] *voluerunt monachi*, om. J.
[7] *Absit . . faciamus*, om. J.
[8] *Archiepiscopo* for *Eo tunc*, J.
[9] *tunc*, ins. J.

The archbishop's constancy.

(139.) Et quidem si vellet archiepiscopus declinare, et se fugæ præsidio liberare, optime uti posset, non quæsita, sed oblata occasione temporis et loci. Vespera erat, nox longissima instabat; crypta erat prope, in qua multa et pleraque tenebrosa diverticula. Item erat ibi aliud ostium prope, quo per cochleam ascenderet ad cameras [et] testudines ecclesiæ superioris; forte non inveniretur, vel interim aliud[1] fieret. Sed nihil horum voluit. Non declinavit, non percussoribus supplicavit, non murmur edidit, non querimoniam in tota sua agonia:[2] sed extremam horam, quæ imminebat, pro Christo et causa ecclesiæ patienter exspectans, fortitudine et constantia mentis, corporis, et sermonis, qualem de aliquo martyrum majorem nunquam audivimus, usus est, donec totum consummaretur. Ecce jam illi spiculatores, furia invecti, præter spem apertum cernentes cursim ostium intrant ecclesiæ. "Quo, quo,[3] "scelesti,[4] ruitis?"

The murderers in the church.

Horat. Epod. vii. 1.

Lucan. Phars. i. 8.

"Quis furor, O miseri![5] quæ tanta licentia ferri!"

Quidam[6] autem illorum monachis dixit, qui cum eo astabant, "Ne vos moveatis." Et[7] quidem quasi confusi et attoniti, a reverentia vultus ejus illi grassatores primo retulerunt pedem, viso archiepiscopo. Postea clamavit aliquis, "Ubi est ille proditor?" Archiepiscopus, suam in patentia animam possidens, ad verbum illud non respondit. Aliquis item:[8] "Ubi est archi-"episcopus?" Ille: "Ecce ego, non proditor, sed pres-"byter Dei; et miror, quod in tali habitu ecclesiam Dei "ingressi estis. Quid placet vobis?" Unus grassator: "Ut moriaris; impossibile est, ut[9] vivas ulterius." At[10] ille: "Et[10] ego in nomine Domini mortem suscipio,

---

[1] *aliquid*, J.
[2] *fecit*, ins. J.
[3] Om. J.
[4] *celesti*, D.
[5] *cives*, Lucan.
[6] *Unus* (without *autem*), J.
[7] *Et . . . Postea*, om. J.
[8] *alius*, J.
[9] *quod*, J.
[10] Om. D.

" et animam meam et ecclesiæ causam Deo et beatæ " Mariæ et sanctis hujus ecclesiæ patronis commendo. " Absit ut propter gladios vestros fugiam: sed, auc- " toritate Dei interdico, ne quempiam meorum tan- " gatis." Aliquis eorum bisacutam et gladium simul habuit, ut in securi et bisacuta, si eis obfirmaretur, ostium dejicerent ecclesiæ; sed retento gladio, bisacutam, quæ adhuc ibi est, deposuit.

They assault the archbishop.

(140.) Quidam eum cum plano ense cædebat inter scapulas, dicens, " Fuge; mortuus es." Ille immotus perstitit, et cervicem præbens, se Domino commendabat; et sanctos archiepiscopos martyres in ore habebat, beatum Dionysium et sanctum Ælfegum [1] Cantuariensem. Aliqui dicentes, " Captus es; venies nobiscum," injectis manibus, eum ab ecclesia extrahere volebant; nisi timerent, quod populus eum esset erepturus de manibus eorum. Ille, respondens, " Nusquam ibo; hic " facietis, quod facere vultis, et quod vobis præceptum " est," quod poterat, renitebatur; et monachi eum retinebant: cum quibus et magister Edwardus Grim, qui et primum a [2] Willelmo de Traci in caput ejus vibratum gladii ictum brachio objecto excepit; eodemque ictu et archiepiscopus in capite inclinato, et ipse in brachio, graviter est vulneratus. " O," ut ait sanctus Basilius, " bestiarum feritas in Dei virtute mansuescit: humana " rabies nec ferarum mitescit exemplis." [3]

Edward Grim wounded by Tracy.

De Spiritu Sancto, 78 ?

The murder completed.

(141.) Archiepiscopus a capite defluum cum brachio detergens et videns cruorem, gratias Deo agebat, dicens, " In manus tuas, Domine, commendo spiritum " meum." Datur in caput ejus ictus secundus, quo et ille in faciem concidit, positis primo genibus, conjunctis et extensis ad Deum manibus, secus aram, quæ ibi erat, sancti Benedicti; et curam habuit vel gratiam ut honeste caderet, pallio suo coopertus usque ad talos,

---

[1] *Elphegum*, J.
[2] *jam*, D.
[3] *exemplum*, J.

quasi adoraturus et oraturus. Super dextram cecidit, ad dextram Dei iturus. Eum procumbentem Ricardus Brito[1] percussit tanta vi, ut et gladius ad caput ejus et ad ecclesiæ pavimentum frangeretur; et ait, "Hoc habeas "pro amore domini mei Willelmi, fratris regis." Hic siquidem Willemus appetiverat conjugium comitissæ de Warenna; sed archiepiscopus contradixerat, quoniam hic Willelmus ex matre imperatrice Mahalt,[2] ille comes Warennæ Willelmus ex patre rege Stephano, consobrinorum fuerant filii. Unde Willelmus, frater regis Henrici,[3] inconsolabiliter doluit; et omnes sui archiepiscopo inimici facti sunt.[4]

(142.) Quatuor omnino habuit ictus sanctus archiepiscopus, omnes in capite; et corona capitis tota ei amputata est. Tunc videre erat, quomodo artus spiritui famulabantur. Nam sicut nec mente, ita nec membrorum objectu vel dejectu morti visus est depugnare; quia mortem excepit magis ex Dei desiderio voluntariam, quam de gladiis militum violentam. Outrage of Hugh Mauclerc. Quidam Hugo de Horsea, cognomento Malus Clericus, sancti martyris procumbentis collum pede comprimens, a concavitate coronæ amputatæ cum mucrone cruorem et cerebrum extrahebat. O triste spectaculum! O crudelitas inaudita eorum qui Christiani esse debuerant! Sed pejores sunt, qui sub nomine Christiano opera agunt paganorum, quam qui aperte et ex errore paternarum traditionum sunt infideles. O vere felicem et constantem sanctum Dei martyrem Thomam! Occidi potuit, sed flecti non potuit. Et quidem, sicut quondam Christo patiente in[5] proprio corpore, ita et eodem Rain, thunder, &c., follow. nunc patiente in milite suo Thoma, avertit sol oculos, abscondit radios, obtenebravit diem, ne videret scelus hoc, et horrida tempestas cælum contraxit, subiti

[1] *Bruto*, D.
[2] *Mathilde*, J.
[3] Om. D.
[4] *fuerant*, D.
[5] *in . . . patiente*, om. D., probably from the recurrence of *patiente*.

ruerunt[1] imbres, intonuit de cælo. Postea rubor aeris magnus emicuit, in effusi sanguinis signum, in flagitii horrorem, in ultionis celeritatem[2] superventuræ his qui ita immane se efferarunt, et hoc piaculari se depravaverunt, et qui mortis hujus causa exstiterunt, exesa[3] et exuta omni naturæ humanæ mansuetudine.

(143.)[4] Tam veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem; tam impia corda; tam torvos oculos; tam crudeles dextras, tam cruentos gladios. Scelus hoc omnes audientes et attendentes illud exempli raritate transmittit, horrore reverberat, singularitate percellit, immanitate frustratur. Occiderunt filii patrem in utero matris suæ. Equidem floribus ecclesiæ nec lilia desunt nec rosæ, et in beati Thomæ passione cum sævo extrahitur mucrone et cerebrum candens et sanguis rubens. Vera nempe et certissima signa, quod ovium Christi pastor et pro eis animam poneret[5] archiepiscopus et agonista, confessor et martyr, duplicem stolam a Domino percepturus, et de archiepiscopio[6] fideliter administrato candidam, et de martyrio feliciter consummato purpuream.

(144.) In vita habuerat columbæ simplicitatem operum innocentia, serpentis astutiam sancta prudentia. Eadem hæc et in morte retinuit. Columba, morti non repugnavit, occisoribus nihil impedimenti procuravit: serpens, percussoribus corpus exposuit; non caput sed animam suam vel ecclesiam conservavit. Etiam per visiones et præsagia ejus mors pluribus est revelata. Magister Radolphus, Londoniensis ecclesiæ canonicus et sacerdos, vir magnæ honestatis, in divina pagina doctor præcipuus, vidit per somnium, quod ipse, intuitum figens in sole, viderit in corpore solis episco- The murder shown by visions.

[1] *ruerent*, D.

[2] *sceleritatem*, D.; *severitatem*, J.

[3] *exosa*, J.

[4] This and the next paragraph are, as far as *præsagia*, wanting in J. The rest (*ejus mors . . . . detruncari*) is in that MS., after c. 152.

[5] *ponens*, D.

[6] *archiepiscopatu*, J.

pum episcopalibus ornatum. Item visum est honestæ cuidam mulieri, quod videret lunam de cœlo cadentem, et quorundam gladiatorum gladiis totam detruncari.

Quomodo impii grassatores depopulati sunt omnem supellectilem sancti archiepiscopi, eo in ecclesia sua crudelissime et impiissime interfecto.[1]

Plunder of the archbishop's palace.

(145.) Exsaturati pio cruore, quem impii sitierant parricidæ, exeunt, et quendam Francigenam puerum archidiaconi Senonensis, eo quod plangeret archiepiscopum,[2] gravi inflicto vulnere cruentant. Interea alii deprædationi vacant; totam domum archiepiscopi perambulant, thalamos rimantur, clitellas et scrinia frangunt, vasa aurea et argentea, monetam et aureos, bullas domini papæ, annulos, libros, pallia pretiosa, ex quibus capæ, tunicæ, dalmaticæ, in ornatum ecclesiæ fieri deberent, tollunt. Clericorum cameras intrant; eorum vestes, libros, argentum, sarcinas, cum omni supellectili asportarunt. A stabulis alii equos abducunt, ut nihil omnino de rebus archiepiscopi vel clericorum seu familiæ ipsius relinqueretur, quod in manibus raptorum incidisset. Æstimo pluris erant ablata et rapta ibi quam duo millia marcarum. Quæ omnia, ut crucifixores Jesu Christi vestimenta ipsius, ita hæc inter se partiti sunt illi scelerati. Sed privilegia et bullas domini papæ inventas transmarino regi miserunt; in hoc regis gratiam captantes, in cæteris ejus perfidi, ejus infideles, ejus perjuri. Nam si non ecclesiæ, saltem regis debuerant esse omnia quæ fuerant archiepiscopi discedentis intestati. O mors inaudita! O facinus exsecrabile! Occisores isti omnibus aliis sanctorum martyrum interfectoribus detestabiliores. Nam et Domini nostri Jesu Christi crucifixores, simpliciter hominem putantes et dicentes, solventem

Enormity of the murderers' crime.

[1] J.

[2] A leaf is here wanting in J.

sabbata, paternas eorum traditiones evacuantem, filium Dei se facientem, cum esset Mariæ et putaretur ab iis fabri filius, legis Mosaicæ zelum habentes, suspenderunt eum in ligno, non intelligentes quem ita tractarent; si enim cognovissent, nunquam Filium Dei crucifixissent. Unde et ipse Dominus orat pro iis, dicens, "Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt." Aliorum etiam sanctorum apostolorum martyrum occisores contra suam non hoc agebant conscientiam; infideles, ido[lo]latræ et pagani, fideles Christi in iter agebant exterminii, putantes se in hoc Deo gratificari, ut prædixerat discipulis suis dicens, "Venit hora ut "omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se "præstare Deo." Sed grassatores isti beato Thomæ conchristiani erant, et ejus filii et ejus homines. Conchristiani, inquam, sacramentis sed non re sacramentorum; ejus filii, sed filii perditionis; ejus homines, sed omnem exuti humanitatem. Ad hæc etiam apud paganos et Judæos magna erat sacrorum et locorum et temporum reverentia:

"..... veto quisquam faxit oletum. Persius, i. 112–4.
"..... pueri, sacer est locus: extra
"Mejite,"

in pagano scriptum est, cui "triste bidental" reverendum erat et venerabile. Horat. de Arte Poët. 471.

(146.) Dies quoque festos feriabatur paganus, et natalem suum meliore numerabat lapillo. Judæus similiter sabbata sua et festivitates alias, et intra urbem sanguinem humanum fundi non sineret; unde et extra portam passus est Dominus. Isti autem gladiatores sanctum archiepiscopum gladiis transverberaverunt tempore sanctissimo, quinto natalis Domini die, loco sanctissimo totius Angliæ, in prima sede metropolitana ecclesiæ S. Trinitatis, quæ et plurimorum sanctorum ibi quiescentium extollitur patrocinio, et religiosorum monachorum ibi Deo servientium incolitur habitatu. Oc-

cisus est a talibus, tali tempore, tali loco, talis persona, pater spiritualis totius regni, ipsius Cantuariensis ecclesiæ archiepiscopus, totius Angliæ primas, apostolicæ sedis legatus, servus Christi Jesu, sanctorum patrum imitator et sequipeda, vir religiosus,

Horat. Ep. I. i. 17. "Virtutis veræ custos rigidusque satelles,"

curans melior esse quam videri, Sancti Spiritus habitaculum, virtutum sanctarum domicilium.

(147.) Passus est hac causa, pro justitia quidem et veritate et ecclesiæ libertate. Nam leges defendens ecclesiasticas, et regis evacuans contrarias, ad tempus regis sui terreni iræ locum dans, et ecclesiæ suæ causam Deo commendans, in exsilio longo, proscriptione sæva sui et suorum, calicem multarum hausit passionum, aspera multa pertulit adversis rerum innumerabilium undis. Nullum genus supplicii vel adversitatis deprecatus est. Ad ultimum anno septimo revocatus, pacta sibi pace, sed male servata, quasi incarceratus est, jussus a sede sua non exire; ubi post paucos dies requisitus militibus se obtulit, et, ut dictum est, gladiis cæsus calicem bibit martyrii sui, non auditus in jure, non judicatus, quia in judicando eo nulla causa mortis inveniretur. Quod probe noverunt qui hoc ei procuraverunt, ejus[1] æmuli, mali filii ipsius, fratres Herodiadis crudelissimæ, quæ similiter quondam beatum baptistam Christi Johannem pro veritate primo fecit incarcerari; et post, non auditum, non judicatum procuravit decollari. O feliciter factum reum, quem sic videmus absolutum!

The body lies deserted for a time.

(148.) Diu[2] quidem ibi jacuit fere solus, et derelictus a clericis et monachis et cæteris cunctis, nec etiam adhuc ablato[3] lumine ad sanctas ejus exsequias. Os-

[1] Here J. resumes.
[2] This paragraph is omitted in J.
[3] *allato?*

bertus cubicularius ejus cum quodam cultello de propria sua scidit camisia, unde semiputati capitis ejus reliquum contegeret.

Qualiter egerunt circa sanctum Dei Thomam monachi, clerici, et servientes, postquam ministri diaboli exierant de ecclesia.[1]

(149.) Cum cognitum esset recessisse occisores, adsunt circa sanctum archiepiscopum sui clerici et monachi, servientes et de urbe infiniti. Solvitur silentium, et latius erumpunt omnes in gemitus et lamenta, quæ prius, incumbente sicariorum timore, continuerant. In noctem plurimam fletus et ejulatum producunt. Placuit tandem feretro superpositum corpus domini archiepiscopi per medium chorum ante altare inferre, cranii[2] vacuitate cooperta cum lineo mundo, pileolo[3] desuper astringente. Ille etiam adhuc animi dulcedinem et constantiam in vultu præferebat. Iterum[4] ibi fletur plurimum. Frater Robertus, sacerdos et canonicus religiosæ domus de Meritona, vir honestus, qui et ei a primo die ordinationis suæ capellanus et comes inseparabilis adhæserat, post commendationem veræ religionis et honestatis domini archiepiscopi, cujus ipse erat conscius, ut confessionis ejus auditor, inter cætera ostendit monachis, quod prius omnes ignoraveramus, quod in cilicio esset archiepiscopus, injecitque manum in sinum ejus, ostendens proximum carni ejus cilicium, et supra cilicium, habitum monachalem. Quoniam monachorum ecclesiæ illius Cantuariensis erat abbas, cum clericus esset electus, et ipse sub absconso chlamydis canonicalis Christi et beati Benedicti monachum gerebat absconditum. Tunc vero monachi, gaudio spirituali admodum hilarati, extollunt in cælum mentes

It is placed before the high altar.

Fresh evidences of the archbishop's sanctity.

Cf. p. 37.

[1] J.
[2] *cranei*, D.
[3] *pilleolo*, D. J.
[4] *Item*, J.

manusque, magnificantes Deum; convertunt luctum in gaudium spirituale, lamenta in voces lætitiæ; et de utroque martyrio ejus, et viventis voluntario et occumbentis violento, ad oculum edocti, ad terram procidunt, pedes ejus et manus osculantur; eum[1] Sanctum Thomam invocant, omnes eum sanctum Dei martyrem protestantur. Omnes accurrunt, visuri illum in cilicio, quem cancellarium viderant in purpura et bysso.

His blood, &c. gathered up.

(150.) Post modicum quidam monachus ecclesiæ, Ernoldus[2] Aurifaber, et aliqui cum eo, ad locum martyrii ejus redeunt; sanguinem ejus et cerebrum, per aream ecclesiæ effusum, mundissime in pelvim recolligunt; et ne conculcaretur locus ille pedibus transeuntium, scamna[3] portabilia[4] transponunt. Vigilia noctis illius pia, sancta et sobria fuit. Tantum commendationem animæ in silentio dicunt monachi.

How the night was spent.

Preparations for the burial.

(151.)[5] Crastino mane rumor perstrepit in ecclesia, quod paravissent familia illa de Broch cum suis complicibus eum ab ecclesia extrahere, dolentes quod ipsum[6] in ecclesia trucidassent; quod timentes monachi, ocius accelerant sanctum corpus illud sepelire[7] et sepulchro inferre. Affuit illi obsequio abbas de Boxlea[8] et prior de Dovra, vocati prius ab archiepiscopo, quia eorum consilio priorem, qui in Cantuariensi non erat ecclesia, unum de monachis voluit facere. Decreverunt ipsum non esse lavandum aliter quam lotus erat in sanguine suo; et amotis distributisque ejus quotidianis vestibus superioribus, sepultus est in ipso in quo inventus est cilicio, et femoralibus[9] interius cilicinis, exterius lineis, et in eisdem caligis, et in ipso quo erat

---

[1] *eum sanctum Dei Thomam, martyrem gloriosum, omnes protestantur*, J.

[2] *Arnaldus*, J.

[3] *scanna*, J.

[4] *portatilia*, D.

[5] In D. some parts of the next paragraph are transferred to this place.

[6] *illum*, D.

[7] *sepeliri*, D.

[8] *Boxeleo*, D.

[9] *famrialibus*, J.

habitu monachali; et supra hæc, in ipso eodem in quo ordinatus fuit vestimento, alba quæ Græce *poderis* dicitur, superhumerali simplici, chrismatica, mitra, stola, mappula; quæ omnia sibi reservari præceperat, forte in diem sepulturæ suæ. Supra quæ habuit archiepiscopaliter tunicam, dalmaticam, casulam, pallium cum spinulis, calicem, chirothecas,[1] annulum, sandalia, pastoralem baculum; quo consuetum est more, quo dignum est honore.[2]

The younger Henry's speech on hearing of the murder.

(152.) Rex filius, audita morte sancti Thomæ,[3] vehementissime[4] constristatus et corde perculsus, tetendit manus in cælum et oculos cordis[5] et corporis ad Deum, dicens, "Proh[6] dolor! sed, Deus, tibi gratias "ago, quod clam me factum est hoc, et quod nullus "meorum ibi fuit." Nam illi quatuor infelices grassatores peregerant rem antequam supradictus Hugo de Gundevilla et[7] Willelmus filius Johannis venissent[8] Cantuariam.

The burial.

(153.) Peractis compositisque omnibus ad[9] sepulturam pertinentibus, sine missa, (quia ecclesia in ingressu armatorum violata erat,) in marmoreo sarcophago[10] novo, in crypta ante duo altaria, sacrum corpus archiepiscopi multo ploratu conclamati reconditur.

(154.) Statim autem post[11] tumulationis obsequium, in ipsa nocte[12] et in ipsa hebdomada, divinæ virtutis affuit operatio, et martyrii tanti condigna declaratio. Siquidem[13] unus civium Cantuariensium, qui martyrio

---

[1] *cirothecas*, J.

[2] D. here goes on, *Post, compositis omnibus*, the earlier part of the next chapter having been already used.

[3] *ejus* for *sancti Thomæ*, D.

[4] *est*, ins. D.

[5] *cordis et corporis*, om. D.

[6] *Proh dolor! sed*, om. D.

[7] *Ricardus Humez constabularius, et*, ins. D. (wrongly, because he was not of the younger king's court. See p. 129.)

[8] *venirent*, D.

[9] *ad . . . pertinentibus*, om. D.

[10] *sarchopago*, J.

[11] *post . . obsequium*, om. D.

[12] *nocte . . . ipsa*, om. J.

[13] *Siquidem . . scriberet* (p. 151), om. J.

The beginning of miracles.

ejus inter cæteros spectator adfuit, sanguinis ipsius aliquid camisiæ suæ intinxit. Habebat enim domi suam uxorem jam pridem paralyticam. Quæ cum a viro suo domum reverso de passione et constantia sancti martyris ex ordine didicisset, (quod quidem in tumultu et flentium lacrymis et narrantium voce incondita audierat,) cumque sanguinem sanctum in viri veste oculis aspiceret; fide ad Dominum devota, spe ad salutem erecta, voto ad martyrem supplica, petivit lavari et recipi in aqua sanguinem, ut hauriret salutem. Ita factum est, et illa illico curata est. Hoc fecit Deus primum signorum pro martyre suo statim in ipsa nocte. Hinc credo Deo inspirante tractum fuisse, ut in aqua aliquid sanguinis sancti Thomæ intingueretur, et illud sanguinis et aqua mixtum peregrinis S. Thomæ distribueretur in ampullis stanneis reportandum ad infirmorum suorum salutem. Vidi ego in phialis plurimis inscriptum monostichon,

The "water of St. Thomas."

FERTUR IN AMPULLIS AQUA THOMÆ SANGUINE[1] MIXTA.

Et quidem operante Deo ad fidelium votum, et suffragante sancto martyre, et promerente fide, cui nihil est impossibile, illud aqua mixtum non solum infirmis infinitis profuit ad curationem, sed et aliquibus morientibus, ne morerentur: plus dico, sed sanum credi, aliquibus profuit mortuis ut resurgerent redivivi. A passione ejus nocte quarta, ex qua sabbatum illuxit, revelatum est cuidam clerico Londoniensi, quod quidam sacerdos Londoniensis, Willelmus de Capella, qui obmutuerat, iret ad sepulchrum sancti Thomæ et ibi curaretur. Et factum est ita. Cuidam viro religioso in nocturna revelatione ostensus fuit Jesus Christus crucifixus in ea parte cryptæ ubi beati Thomæ repositus erat mundanus homo. Vere quidem; quia Ipse in singulis martyribus suis patitur, qui beato Petro

Other early miracles.

[1] *sanguinis*, D.

Romam ad martyrium eunti occurrit, et quærenti "Domine, quo vadis?" respondit, "Venio Romam "iterum crucifigi." Erat aliqua mulier, anachorita, laica, quæ litteras non didicerat, nihil eloquii Latini noverat, præter aliquos psalmos et orationem Dominicam et symbolum. Hæc in illa novitate illius martyrii diebus et noctibus condolens, anxia, et aliquando in exstasi posita, una dierum misit monachis Cantuariensibus scripta verba hæc, dicta sibi a venustissima Domina quadam, quæ sibi in visu noctis apparuit: "Noli flere pro archiepiscopo; caput ejus in gremio "Filii mei requiescit." Initia miraculorum hæc, ut Thomam martyrem sanctum Deus revelaret; siquidem sanctus ille, cujus vita virtutibus, mors miraculis, declaratur.

Ambros. de Basiliceis tradendis, 13 (Migne, Patrol. xvi. 1011.)

(155.) Sed de miraculis ejus in Anglia, sacerdotum et bonorum virorum testimonio declaratis, et in capitulo Cantuariensis ecclesiæ publice recitatis, magnus codex conscriptus exstat, præter alia quæ longe lateque in Gallia, in Hibernia, et ubique terrarum operatus est sanctus Thomas, quibus memoriæ commendandis defuit qui scriberet.

The miracles recorded in a large MS. volume (see Introd. to William of Canterbury, vol. i. p. xxviii).

(156.) Sed imminentibus in die illis de Broch, et ad parietes hospitiorum Cantuariæ de nocte stantibus, ut loquentem bona de archiepiscopo sublimem raperent, et[1] ad tribunal judicis sui pertraherent; primo magnalia Dei non nisi in silentio loqui audebant fideles, donec adeo in virtute Spiritus Sancti percrebuit ibi gratia sanitatum et concursus populorum, ut caritas foras mitteret timorem: dicentibus insidiatoribus, qui prius ad pontes et transitus viarum conscribebant eum vivum vel martyrio consummatum visitantes, "Nihil est quod agimus; non est "consilium contra Dominum. Ecce tota Anglia ad "illum abit." Ibi siquidem Deus, ad nominis sui gloriam, ad ecclesiæ suæ consolationem, ad fidei nostræ

His enemies vainly try to counteract the effect of the miracles.

[1] *et . . . pertraherent*, om. D.

Variety of the cures.

corroborationem, sanguinem innocentem, qui effusus est, de pavimento ecclesiæ ad eum clamasse ostendit, ita miraculorum gratia martyrem suum glorificans et causam ejus justificans. Cæci visum receperunt, contractis membrorum lineamenta[1] extensa et directa sunt, surdis redditus est[2] auditus, paralytica membra glutinantur, evadunt incarcerati, dæmoniaci liberantur. Plurimæ aliæ infirmitates, cancri, hydropisis, fistulæ, tumorum epiltasiæ strangalidesve curantur. Leprosi septem infra primum annum ibi sunt mundati. Sed et mortui plures per Angliam sunt resuscitati, infusa in eorum ora aqua beati Thomæ sanguine mixta, quam in phialis stanneis,[3] ad peregrinationis suæ signum et infirmorum suorum remedium, fideles Christi ad pectora sua dependentem inde reportant, et in ecclesiis suis pro reliquiis sanctis suspendunt, nutu quodam divino, ut ubique gentium beati Thomæ martyris gloria inferatur, et in omni ecclesia pro libertate ecclesiæ sanguis ejus ad Deum clamare videatur. Et justo quidem Dei contigit judicio, ut ubi superabundavit iniquitas, supra quam de aliquo passo apostolo vel martyre auditum sit, ibi supra cujuslibet sancti gloriam miraculorum superabundet gratia, Domino operante, et fide Christiana, cui omnia possibilia sunt, suffragante. Quæ quidem omnia digna et pia sunt credi de sancto Domini, ipsa confirmat auctoritas Jesu Christi dicentis de sancto suo, "Opera quæ ego facio ipse faciet, et majora horum faciet." Sed et in strata, ubi steterunt pedes ejus, dum parvulos oblatos consignaret, non deest fidelibus Christi gratia virtutum operatrix, ubi fidelium vicinorum devotio capellas exstruit,

See vol. i. p. 310; vol. ii. 164.

Horat. Ep. II. i. 16.

"Jurandasque suum per nomen construit[5] aras."

In maris periculo summo constituti, eo patrocinante

[1] *liniamenta*, D.
[2] *redditur*, J.
[3] *fialis staqneis*, D. J.
[4] *Quæ . . . faciet*, om. J.
[5] *ponimus*, Horat.

liberati, ad ipsius sepulchrum gratias agere redierunt, et miraculi tanti et ereptionis suæ signum reliquerunt.

General reverence for St. Thomas.

(157.) Dulcis[1] illa anima sancti Thomæ martyris ita affectuose, ita gratiose, in omnium piarum animarum et[2] omnium hominum bonæ voluntatis inhæsit desideriis et dilectioni, ut a pueris, qui colludentes in viis ejus narrant passionem, cantant gloriam, perficiunt laudem, usque ad senes decrepitos, gaudentes se ad hæc Dei magnalia videnda durasse[3] superstites, omnis ætas, omnis ordo eum veneretur, ejus[4] requirat patrocinatum, ejus habeat amorem in corde, nomen in ore, ejus[5] habeat memoriam in gloria, gloriam in memoria. Excitavit in Dei devotionem,[6] quæ in Anglorum mentibus jam pridem tepuerat, et in pia[7] desideria vitæ meliorandæ, peregrinationis sanctæ, et eleemosynæ faciendæ, omnem Angliæ habitatorem, et comites et barones, et vicina undique[8] regna, peregrinis ejus, prius quam ad sepulchrum ipsius accedant, peccata confitentibus et se discalceantibus, ut de tanto utriusque sexus concursu, et tam pia visitationis ejus instantia, inter magnalia Dei hoc unum sit de maximis. Vir sanctitate et gratia plenus, martyr Dei, terra marique celeberrimus, promptus in opportunitatibus adjutor, ut credere pium est, eo ampliore a Deo honoratur signorum frequentia, quo amplior in ipsius detruncatione sævit malitia; dum[9] pro libertate et causa ecclesiæ ipse Christi minister a Christianis, sed nomine tantum, archiepiscopus a filiis, dominus ab hominibus suis, in pace sibi pacta, in ecclesia Dei sancta metropolitana sua, et in sancta Domini nostri Jesu Christi Nativitate, crudeliter est in corona gladiis[10] transverberatus.

---

[1] *Multis*, J.
[2] *in*, J.
[3] *currisse*, D.
[4] *eum requirat* (for *ejus requirat patrocinium*), D.
[5] *ejus . . . gloria*, om. D.
[6] *dilectionem*, D.
[7] *ipsa*, D.
[8] Om. J.
[9] *Dum . . . sua*, om. D.
[10] *capitis*, J.

(158.) Sanctorum[1] Innocentium S. Thomas martyr mente innocens et vita innocuus comes est et socius, et ipse sub altare Dei occisus, unus quidem fratrum illorum de quorum implendo numero innocentes acceperunt Divinum responsum sustinendi modicum tempus. Unde et congrue ad sanctorum Innocentium translatus gloriam illorum memoriæ suam continuat memoriam. Sed et de Domino Jesu Christo et beato Thoma apostolo et de hoc beato Thoma martyre aliquis clericus non improbabiliter intellexit et dixit, " Beatus Thomas apostolus passus in India fide illu- " minavit orientem. Hic beatus Thomas martyr pas- " sus in Anglia totum illuminavit occidentem, Jesus " Christus passus est Jerosolymis, et extremitatem " mundi lux communis, lux vera, illuminans omnem " hominem venientem in hunc mundum, quasi medio " termino conjuncturus extrema. Et quæ est locorum, " eadem est contemplatio festivitatum eorum; Nativi- " tatem Domini mediam, quinto die festivitate apo- " stoli præcedente, martyris consequente."

De tempore passionis sancti Thomæ martyris quidam hoc distichon edidit:

" Annus millenus centenus septuagenus
" Et primus,[2] primas quo cadit[3] ense Thomas."

Ipse pro pace, libertate et unitate ecclesiæ, et pro omnium fidelium salute vivorum, requie defunctorum, intercedat apud Deum, qui in martyribus suis victoriosus[4] et[5] omnibus sanctis suis exstat gloriosus per[6] infinita sæcula sæculorum. Amen.[7]

---

[1] *Sanctorum . . . socius et*, om. J.

[2] *Primus erat* for *Et primus*, D.

[3] *cum ruit* for *quo cadit*, D.

[4] *est* inserted, and *exstat* afterwards om., D.

[5] *in* ins. J.

[6] *per . . . sæculorum*, om. D.

[7] Some verses follow in D.

VITA SANCTI THOMÆ,

ARCHIEPISCOPI ET MARTYRIS,

AUCTORE

HERBERTO DE BOSEHAM.[1]

EPISTOLA HERBERTI DE BOSEHAM[2] AD BALDEWINUM CANTUARIENSEM ARCHIEPISCOPUM ET AD EJUS CATHOLICOS SUCCESSORES.

Beatissimo sanctæ Cantuariensis ecclesiæ archipræsuli Baldewino, et successoribus suis quotquot canonice substituendis, sanctitatis suæ servorum minimus Herbertus de Boseham salutem in Domino et debitam patribus reverentiam. Preface.

De vita et actibus gloriosi neomartyris nostri beati Thomæ, decessoris vestri, historiam exaravi, non quidem eo styli splendore, non ea dictionum solennitate, quam dignitas materiæ exigit, sed prout desuper datum. Grandes quippe materias,[3] ait quidam, ingenia parva non sufferunt. Verum, ne tam præclara tanti viri gesta per tam crebras, tam continuas, temporum et generationum successiones, aut obfuscaret vetustas

---

[1] The MSS. collated for this Life are :—
A., Arras, Bibliothèque de la Ville, 649.
C., Corpus Christi College, Oxford, MS. D. 5, 5.
Q., Quadrilogus, in MS. Harl. 2 (British Museum).
Dr. Giles's edition is designated by the letter G.

[2] *Herberti de Boseham*, om. G.

[3] *materiæ*, G.

aut deleret oblivio, oneri supra vires sciens et prudens supposui humeros; præsertim cum, aliis qui mecum viderunt passionis[1] viri consociis, confratribus meis, fere omnibus a[2] mundo sublatis, et jam in Christo dormientibus, mihi adhuc superstiti specialiter incubuerit hoc. Et propterea manum apposui, malens, si forte necesse sic, imprudentiæ quam tarditatis seu negligentiæ incusari. Verum apud vestram paternitatem filialis me, nec dubito, excusabit devotio, qui quodam[3] styli beneficio sublatum mundo exemplar restitui vobis desidero; exemplar quippe hoc vere incorruptum, secundum quod vivere, secundum quod regere, in quo et quotidie legere debeatis. Vobis enim præsertim exemplum dedit exemplaris iste vir, ut, quemadmodum fecit ipse, et vos similiter faciatis. Unde et per totam historiam hanc virum descripsi exemplarem, non quidem mirandum in signis, sed imitandum in operibus: signa enim propter infideles data, quæ alii viderunt et scripserunt, toto libello historico hoc taceo, prætereo; ea sola viri exemplaris signa operum prosequens, quæ fidelibus ad mirandum et ad imitandum data sunt, et vobis præsertim, a Deo vocatis, et, si ausis, ni fallor tamen verentibus, tanti athletæ inire pugnam, subire curam, implere cathedram. Et præstet id vobis Omnipotens ut illius sortiamini zelum, cujus consecuti estis ministerium, illius virtutem, cujus vobis creditam habetis dispensationem, illius in omnibus curam, cujus impletis cathedram. Et ergo ovicula vestra, per avia et invia deserti multo tempore devia, humeris vestris ad gregem Dominicum oro reportari et opto.

---

[1] *passionem*, G. (Herbert was not a witness of the murder).

[2] *e*, G.

[3] *quondam*, G.; but compare *quodam styli remedio*, below, p. 159, l. 24.

In hanc martyris historiam argumentum.

Contents of the Life.

Hanc historiam gloriosi martyris Thomæ in septem tomos[1] partimur.

I. Primus tomus nativitatis viri locum, et parentum nomina, et de primis vitæ suæ annis, breviter quidem et perfunctorie quasi in transitu tangit.

II. Secundus tomus de viri juventute et juventutis operibus agit diffusius, et de accessu ejus ad magni patris Theobaldi, tunc Cantuariensis archipræsulis, obsequium, et de promotione ejus in archilevitam Cantuariensem., et causa promotionis; et postea qualiter ab archipræsule quasi ab ecclesia sit translatus ad aulam, videlicet ad illustris regis Henrici secundi in aula cancellariæ officium; ubi pariter docetur et qualis et quantus in aula fuerit. ¶ "Igitur iste vir . . ."[2]

III. Tertius tomus indicat qualiter ab aula post jam dicti patris de mundo excessum reversus sit ad matrem suam ecclesiam, de Cantuariensi archilevita in Cantuariensem promotus archipræsulem. Ubi docetur quod, quemadmodum sedis illius sublimitas solet exigere, qualem mox et quantum et apud Deum et apud[3] homines archipræsulem implere studuerit: et[3] ob id quot et quantæ, nec mora multa, ipsi tribulationes, angustiæ, pressuræ, persecutiones sint obortæ; et quæ fuerit horum malorum omnium causa; et qualiter excogitata per malitiam, ut ita inter tam magnum regem et tantum archipræsulem profana oriretur dissensio, quorum sicut ante magna nomina,[4] erant eousque magna, immo maxima, dilectionis fœdera, mundo vidente sic et invidente. ¶ "[H]is itaque se habenti-bus . ."

[1] *thomos*, A., and so throughout.

[2] The beginnings of the books are here given as in A.

[3] Om. G.

[4] *nomina . . . magna*, om. G.

IV. Quartus tomus docet archipræsulis, jam sic pressi, angustiati, afflicti, et ne deterius quid fieret persecutionis fervorem declinantis, in exsilium fugam, et exsilii non solum mala, sed et prospera, et exsilii tempus et locum describit. ¶ "Deposito igitur orario . ."

V. Quintus tomus inter ipsum et regem demum reconciliationem et reconciliationis modum refert et causam, et ita reversionem suam ab exsilio in patriam; et postea adversus ipsum, instigantibus malitiosis non uno sed multis, regis iram iteratam et iteratæ causam. ¶ "Videns igitur rex." . . .

VI. Sextus tomus post exsilii persecutionem subjungit martyrii agonem, ipsius describens modum et constantiam et fortitudinem martyris. ¶ "Militibus "itaque armatis." . . .

VII. Septimus tomus eruditorum Thomæ, de quibus per historiam mentio fit, catalogum[1] continet, et de hac historia non mutilanda, et quare. In fine vero legentium hanc historiam orationibus se commendat. ¶ "Et quoniam."[2] . . .

Other writings annexed by Herbert.

Finita vero historia, libellum mox historiæ annectit, eo quod tota pæne ipsius materia de historia pendeat,[3] quem a materia nomine MELORUM inscribit. Siquidem libellus ille instar citharæ de tribus consonantiis tres quasi melos formans resonat. Quæ vero consonantiæ illæ sint de quibus formantur meli tres, præmissus libello prologus docet.

Libello vero Melorum cum tribus melis suis consummato, adjicit adhuc homiliam[4] suam unam de martyre, quæ sic incipit, "Cantemus Domino, gloriose "enim magn[ificatus est]."[5] In omnium vero calce scriptum illud funestum, chirographi[6] instar confectum,

---

[1] *cathalogum*, A., throughout.
[2] *quem*, G.
[3] *pendet*, G.
[4] *omeliam*, A.
[5] See Dr. Giles's edition of Herbert, ii. 185.
[6] *cyrographi*, A.

postponitur,[1] quod primo inter tantum regem et tantum archipræsulem, ut mundus vidit et invidit, tam magna et tam cara dissolvit fœdera, archipræsulis primo exsilii, et demum martyrii, causa. Et quoniam de septem tomis, quos distinximus, quidam breves, quidam prolixiores sunt, ut facilius inveniri possit quod quæritur, etiam singulis tomis singula et propria capitula sua præmisimus.

INCIPIUNT CAPITULA PRIMI TOMI.

(1.) De consuetudine ecclesiastica qua sanctorum patrum vita describitur, et quare.

(2–3.) De multa Domini pietate super Thoma; ubi tangitur de nativitatis suæ loco et parentum nominibus; et viri pueritia[m] et adolescentia[m] tangit et pertransit, nisi[2] quod viri adhuc pueri refert visionem. Et quod discipulus nihil pro testimonio de magistro scribat nisi quod[3] ipse viderit.

Expliciunt capitula primi tomi. Incipit primus historiæ tomus de vita et actibus beati Thomæ martyris et pontificis Cantuariensis.

1. *Dist.* Ecclesiasticæ consuetudinis est præclaras sacrorum patrum describere vitas, et ea quæ in mortali adhuc carne immortalia gesserint opera perpetuis, ut dignum est, litterarum monumentis inserere, ut sic quodam styli remedio restituantur mundo quibus dignus non erat mundus. Et ita nos, qui adhuc vivimus, qui residui sumus adhuc in præsentis vitæ agone positi, ex ipsis provocemus[4] ad cursum, animemus[5] ad pug-

[1] As to the omission of the "Liber Melorum" and of the Homily in the present edition, see the Introduction to this volume. The Constitutions of Clarendon have already been printed (vol. i., pp. 18—23, and may possibly be again given hereafter. It has therefore seemed needless to annex them to the Life by Herbert.

[2] *per transitum*, for *pertransit nisi*, G.

[3] *quod non* for *nisi quod*, A.

[4] *per vocem*, G.

[5] *animemur*, G.

nam, et spe certa præstolemur victoriam. Et hoc est verbum illud in amoris cantico dilectæ ad Dilectum, sponsæ ad Sponsum, ecclesiæ ad Christum: "Omnia," inquit, "poma nova et vetera sponso a sponsa servan-"tur;"[1] cum bonorum operum fructus nunc ab antiquis, nunc vero a modernis patribus, tanquam arboribus tam salutiferis quam fructiferis, decerptos in memoriali librorum apotheca recondit ecclesia. Et inde quotidie ad Christianæ conversationis disciplinam, tanquam quotidianæ refectionis usum, Christi pauperibus ad gloriam et laudem Christi opera exemplarium patrum et exemplaria operum hilariter et devote dispensantur.

Nos igitur,[2] fratres, jam non solum cum Hebræorum pueris ad Christi laudem et gloriam ramos de arboribus cædentes, nec sanctorum[3] patrum dicta tantum,[4] sed et facta, recolentes, curramus nunc cum duobus caritatis geminæ pedibus ad arborem quandam novam, novum fructum nobis, nova poma ferentem, et juxta promissionem sponsæ cum veteribus Sponso nova poma servemus. Inter alias quippe tam salutiferas quam fructiferas paradisi Dei arbores una est unde uberius diebus istis novum fructum colligimus. Et unus est stans inter alios ecclesiæ Dei principes qui præcesserunt et prævenerunt nos, post quorum adhuc tergum secundum Psalmistam psallimus; unus, inquam, singularis et insignis, cui diebus nostris non fuit similis qui pro lege Dei sui certaret. Hic, inquam, stat nunc inter principes qui prævenerunt conjunctus psallentibus, quem, etsi non vultus, vulnus tamen discernit.[5] Stat enim martyr tripudians et triumphans toto lacero capite. Et adhuc, ne cui vestrum in dubium veniat quis iste sit, quem ita circumlocutorii sermonis colore de-

[1] "In hortis nostris omnia poma; "nova et vetera, dilecte mi, ser-"vavi tibi." Cantic. vii. 13.

[2] *ergo*, G.

[3] *sacrorum*, G.

[4] *dictatum*, for *dicta tantum*, G.

[5] "Et utique cognoscibilis, quia, "etsi non vultus, vulnus eum dis-"cernit." Herbert. Homil. de S. Thoma (ii. 188, ed. Giles).

pingimus, attollamus oculos, erigamus aures, et principem istum utpote patronum nostrum et patrem cognoscamus ex nomine: Thomas est nomen ejus. Iste certe ille Thomas qui quondam Cantuariorum antistes, sed nunc jam non urbis sed orbis primas est. Quin potius dominatori universæ terræ nunc assistens, non solum urbem, sed et urbem est judicaturus et orbem.

(2.) *De Domini pietate super Thoma.*

O ineffabilia super te, Thoma, divinæ pietatis viscera! O incomprehensibilia divini arcana consilii! Te quippe Thomam vidimus, hominem nostri similem, passibilem, nostri comportorem oneris, et nostræ comparticipem infirmitatis. Vidimus, inquam, te Londonia ortum, nescio a quo Gileberto[1] patre et a matre Matilde[2] carnaliter procreatum. Et ecce quomodo nunc inter sanctos[3] sors tua est, et inter filios Dei computaris. Ecce quomodo nunc isti delonge veniunt; ecce illi ab aquilone et mari, et isti de terra australi, vulnerati in sepulchro dormientis adhuc invocare merita, quærere patrocinia et adorare vulnera, tanquam spirantia et ubique spargentia nescio quem vivificum miræ suavitatis odorem. Ipsius revera opus hoc qui suscitat de terra inopem et de stercore erigit pauperem ut sedeat cum principibus et solium gloriæ teneat.

Thomas born in London. His parentage.

(3.) *De viri pueritia et adolescentia.*

Verum cum hujus viri gesta ipso opitulante breviter describenda susceperim, pueritiæ pariter et adolescentiæ ejus annos impræsentiarum pertranseo; solum ea de viro hoc pro testimonio relaturus, quæ ipse vidi et audivi; de quibus dumtaxat verum testimonium

[1] *Gilberto*, G.
[2] *Matillide*, A.
[3] *socios*, G.

est. Ita ut et mihi, etsi indigne viventi et insulse scribenti, illud evangelistæ quoquo modo aptari valeat, "Hic est discipulus qui testimonium perhibet de his, "et vidit et scripsit hæc." Verum illas pueritiæ et adolescentiæ hujus ætates nunc prætereo, nisi quia aliis referentibus, qui apprime noverunt,[1] id accepi, quod annos illos, sicut illam decet ætatem, bona simplicitate et puritate transegerit. Unum tamen est quod ipsomet mihi referente didici et hic interserere curavi. Puerum adhuc agens dum aliquo tempore febre corriperetur, et ipsa invalescente ardens jam sensim per omne corpusculum ex intimis sudor erumperet, visa est ei domina quædam, statura procera, vultu placido et aspectu decora, in lecto decumbenti astitisse, et puero de sanitate pollicita confortato duas claves aureas tradidisse sibi in manus, in hæc verba, "Thoma," inquiens, "hæ sunt claves paradisi, quarum tu adhuc "es habiturus custodiam." Et his dictis disparuit.

A vision seen by him in youth.

[1] *noverint*, G.

CAPITULA SECUNDI TOMI.

1. Quod juvenis factus creverit sicut ætate et gratia apud homines, apud Dominum non adeo.
2. De continentia ejus in juvenili ætate.
3. De viris sæcularibus quibus primis ætatis suæ annis obsequebatur.
4. De archipræsule Cantuariensi Theobaldo ad cujus se obsequium transtulit.
5. De gratia quam consecutus est in oculis domini sui et causa gratiæ.
6. De promotione ipsius in archilevitam Cantuariensem et causa promotionis.
7. Quod levita factus non mox humeros suos levitarum oneribus supposuerit.
8. Quomodo translatus ad aulam illustris regis Henrici secundi cancellarius sit effectus.
9. Qualiter pro tempore levitam exuerit et cancellarium induerit.
10. Quibus gratiarum donis regis cito super omnes gratiam sit adeptus.
11. Qualis et quantus fuerit in cancellariæ officio, et de quibusdam ipsius in hoc officio operibus strenuis, quæ tangendo exprimit, non exsequitur.
12. Qualiter coaulici, magnam ipsius gratiam et gloriam cernentes, subito, sed latenter, invidere cœperunt.

(1.) *Quod juvenis factus creverit sicut ætate et gratia apud homines, apud Dominum non adeo.*

Thomas grows in favour with man rather than with God.

Igitur vir iste, cum pueritiæ et adolescentiæ suæ annos transegisset, crescente ætate, crevit et industria et gratia apud homines, sed apud Dominum non adeo. Quod ut videamus cur dixerim, duplicis gratiæ recordemur. Duplex enim est in hominibus gratia; est quippe civilis quædam gratia, urbana, benigna, dulcis, socialis et ad sui dilectionem invitans, qua homo plus placet sæculo, sed Deo minus, utpote bonitate destituta adhuc, tanquam sæcularis quædam absque bonitate benignitas. Unde etsi civilis

et urbana, bonitatem non habens comitem, tanquam sæcularis fallax et vana gratia hæc. In qua tamen magis notari potest sola sæculi vanitas quam ulla operis turpitudo, ulla iniquitas. Verumtamen gratia hæc, etsi fallax et vana, a Deo tamen. Gratia quippe sæculi hæc velut exterior[1] carnis pulchritudo, quæ quidem a Deo, quanquam ipsa sit gratia fallax et vana. Juxta quod sapiens, "Fallax," inquit, "gratia, "et vana est pulchritudo." Verum tunc[2] gratia hæc benignitas optima benignitati huic bonitate adjuncta.

Est autem alia non sæculi sed cæli duntaxat gratia, illi quam præmisimus plurimum, ut videtur, adversa. In priori quippe quasi[3] absque bonitate sola benignitas, in hac vero quasi[3] absque benignitate sola bonitas. Gratia etenim hæc tristior, districtior, severior, non ut prior omnibus omnia, sed sibi soli et Deo. Et hac homo plus placet Deo, sed minus sæculo, quæ semper, quia[4] tristis et austerior, non homines sæculi, seu etiam eos ipsos, quorum assidue consortio jungitur, invitans aliqua sui dulcedine, sed potius quasi rugata fronte eis semper intentans. Spiritualis quidem, sancta, et bona hæc, sed minus idonea et jocunda consortio. Et qui hac pollent, boni certe hi, sed[5] benigni non adeo; quod facit illa prior, gratia videlicet civilis et urbana. Unde duplici hac pollere potissimum, his præsertim qui in sæculo sunt et inter sæculi homines commorantur, ut si boni sunt, sint et benigni. Et hi quidem utraque gratia præditi sic, etsi cives sint Jerusalem, præ cæteris tamen magis sunt idonei qui civitatis utriusque, Jerusalem videlicet et Babylonis, negotia gerant. Unde et Joseph, duplici hac gratia præditus, etsi esset civis Jerusalem, administrabat sapienter et industrie, Deo et hominibus gratiosus, in Ægypto res Ægyptiorum.

---

[1] *exertior*, G.
[2] *tamen*, G.
[3] *quum*, G
[4] *qui*, G.
[5] *usque*, for *hi*, *sed*, G.

Similiter et Daniel in Babylone res Babyloniorum. Et ipse magister, duplici hac præpollens, omnibus omnia factus est. Quas ut nobis et in nobis conjungendas monstraret, post quindecim carnis opera enumerata,[1] inter duodecim fructus Spiritus mox post bonitatem benignitatem ponit. Tunc enim non solum bona sed et jocunda bonitas, si comitem habeat benignitatem, gratiam videlicet illam civilem et urbanam a qua cœpimus. Hac profecto in primis juventutis suæ annis Thomas hic noster pollebat, etsi ea, quam inter fructus Spiritus ipsi[2] præponit magister, bonitate destitutus adhuc. Verum Deus noster, sicut benignus et bonus, miram et mundo insperatam postea huic bonitatem dedit, et cum bonitate benignitatem auxit, ut gratia proficeret, sicut apud homines, et apud Deum.[3] Solet quippe Dominus bonus et benignus hominis præ ceteris benignitatem respicere, non solam illam quæ bonitatem habet sociam, sed et illam quam etiam absque bonitate diximus. Solet, inquam, talem respicere, bonitatem ipsi, sicut vult et quando vult, adjungendo. Spiritus enim sicut ubi vult, ita et quando[4] vult, spirat, et qui novissimi veniunt his qui prævenerunt pares fiunt. Itaque is, ab incunte juventute juvenilia sequens, litteras quas in teneris adhuc annis in scholis didicerat, manum jam subducens ferulæ, fugit, more Effraim pascens ventos et sequens umbram. Unde et quod illi dulce et familiare solet esse ætati, juxta illud poetæ—

"Gaudet equis canibusque et aprici gramine campi," Horat. de Arte Poet. 162.

nugis curialibus intendebat, vagis et vanis studiis se occupabat. Et ut inter cæteros cæteris emineret, præ cæteris cultiores semper appetebat ornatus; cum tamen

[1] *innumerata*, G.
[2] *ipse*, G.
[3] *Dominum*, G.
[4] *quum*, G.

magister scurrilitatem quæ ad rem non pertinet inhibeat, et sapiens moneat in habitu nunquam gloriandum, qui quanto ambitiosior, tanto magis suspicione non caret. Nec recta fecit credi de se etiam si forte tota compositio hæc interdum non ex libidine pendeat, sed ex virtute. Verum iste popularis auræ, quam juvenis captabat, sequens spiritum, nec magistri curabat mandatum nec sapientis sequebatur consilium.

(2.) *De continentia Thomæ cum juvenis.*

His continence in youth.

Cf. vol. i. pp. 5, 6; vol. ii. p. 303.

De quo tamen hoc certiori certius, quod in hujus fervore ætatis, et in hoc quo vivebat sæculi luxu, juvenis amplexus præ honesto tamen castitatis semper amator vehementissimus fuit; in hoc jam uni sanctorum similis, de quo legitur quod, etsi superbus et vanus, castus tamen habebatur in corpore. Præterea labia mendacia et linguam semper detestabatur detrahentem; magnus enim[1] et misericors Deus prædestinatos suos sæpe et percrebro propter aliquas culpæ maculas juste in parte deserit, quibus tamen per aliqua gratiarum dona aliorsum semper assistere non desistit. Et hinc quidem deserendo permittit cadere, ut liberati magis sint obnoxii gratiæ; inde vero assistendo cadentes non permittit in profundum corruere, ne, si peccator illuc venerit, in contemptum veniat pœnitentiæ, puteo super ipsum urgente et coronante os suum; quod, ni fallor, attendens propheta ita, videlicet in uno et eodem hinc aliquas maculas culpæ, inde vero nonnulla dona gratiæ, "Dominus," inquit, "unam eandemque civitatem ex "parte quidem compluit, sed ex parte aridam et in-"complutam derelinquit."[2] Et profecto cum proni sint ad lapsum gressus hominis, grande tamen in homine

[1] *nam* for *magnus enim*, G.

[2] "Plui super unam civitatem, "et super alteram civitatem non "plui: pars una compluta est; et "pars super uam non plui, aruit." Amos. v. 7.

spei datur insigne, si quem viderimus[1] interdum labi per aliqua oblectamenta culpæ, retentum tamen ne ruat in profundum per aliqua adjutoria gratiæ, Domino supponente manum et erigente elisum. Talis igitur[2] Thomas hic noster, qui etsi per virtutum virus, inanem gloriam, sicut juvenis adhuc minus cautus videretur infectus, nec tamen penitus omni virtutum gratia fuit destitutus. Castitatis amator, ut diximus, veritatis æmulus, fidem etiam quæ terrenis debetur dominis summa semper colens devotione.

(3.) *De sæcularibus quibus obsequebatur.*

His service under lay masters.

Terrenis quippe dominis, nobilibus quidem sed viris[3] sæcularibus, in primis ætatis suæ annis aliquanto tempore obsequens, per fidem et prudentiam et obsequii sedulitatem devotam, pro ætate et prout nostri officii professores inter tales proficere possunt, cito profecit. Verum quorum est diversa professio, diversa solet esse conversatio.

(4.) *De archipræsule Theobaldo ad quem se transtulit.*

He enters the service of archbishop Theobald.

Cernens itaque hic noster Thomas professionem professioni, et sic conversationem conversationi, contrariam, cogitavit a curiis sæcularium ad aliquem grandem virum ecclesiasticum se transferre. Et Domino sic inspirante et cooperante, et cogitationem confirmante, ad sanctæ recordationis patris Theobaldi, venerabilis tunc archipræsulis Cantuariensis, obsequium se transtulit.

---

[1] *videremus*, G.
[2] *ergo*, G.
[3] *viri*, G.

(5.) *De gratia quam consecutus est in obsequio.*

and gains his favour.

Unde tunc temporis, cum per aliquot juventutis annos eo plus gratum quo plus fidum et devotum pontifici impendisset obsequium, in oculis domini sui multam cito gratiam et familiaritatem obtinuit; cujus etiam jam præ cæteris, qui et multi et industrii assistebant, crebriori et secretiori utebatur colloquio, et consilio fruebatur.

(6.) *Quomodo archilevita factus.*

He is made archdeacon of Canterbury.

Cernens itaque pontifex ex nova hac nostra arbore nova quædam tunc[1] virtutum germina pullulare, hanc Domini plantationem inter poma convallium in horto[2] Sponsi plantare disposuit. Et ita inspiratus a Deo pontifex Theobaldus Thomam, quem prius secundum formam canonum ad alios inferiores ordines, postea in levitam, simul etiam et ecclesiæ suæ archilevitam, in illa sancta et humili monachorum congregatione ordinavit: ordinavit, inquam, de futuro, quem pullulantia virtutum germina spondebant, fructu nihil hæsitans, etsi ipsa tenera, utpote quæ pullulabant adhuc, pestilens crebro sæcularis gloriæ aura eventilaret et niteretur corrumpere. Nihil tamen ob id hæsitans, sed potius attendens, edoctus in hoc a Deo pontifex, quod præter alias quas jam supra numeravimus gratiarum dotes, etsi juvenis in aliis juvenili quadam levitate ad mundi pompam excesserit, strictis tamen semper habenis contra illius ætatis naturam et supra vires, mirabilis quidem in ea ætate et paucis imitabilis, continentiæ se semper fræno coerceret.[3] Unde juveniles illi excessus, qui salva integritate corporis et salva fiebant continentia, naturæ magis quam culpæ et ætati potius

---

[1] *jam*, Quadr.
[2] *orto*, A., and so throughout.
[3] *coherceret*, A., and so throughout.

quam errori, etiam apud sapientes et qui illius ætatis idiomata[1] sunt experti, imputandi videbantur; quem etiam[2] jocunda illa juventutis inania, præter illam carnis gratiam, nonnulla alia, ut jam diximus, initialia in juvene virtutum dona excusabant, pro quibus certissima futuræ consummationis spes erat.

Et profecto in juventutis primordiis vitia, ut sæpe accidit, copulata virtutibus, solent vitia effugare virtutes, si non clypeus carnis castitas castra[3] tueatur virtutum. Sed tunc certe sunt acies virtutum in tuto, si istius clypei fuerint defensatæ præsidio. In tuto, dico, sicut in ætate tam lubrica, et inter tot præsentis viæ et vitæ laqueos, quid potest esse in tuto. Magni autem cujusdam et præclari ruina hæc nostra testatur verba. Sed quid dico magni et præclari? Immo maximi et præclarissimi, prophetarum eximii, ni fallor. David iste est, qui, cum ab ineunte ætate multis gratiarum donis claresceret, tamen quia adhuc juvenis jam dicto carnis clypeo caruit, per luxuriam a muliere in carne prostratus occubuit; qui simul et per seditionem virum justum in carne prostravit. Habuit enim juvenis hic noster David multa dona gratiæ, isto tamen, quo præditus fuit hic noster Thomas, quasi[4] solo continentiæ dono subtracto sibi[4] adhuc. David quippe juvenis quasi civitas illa prophetica, de qua supra (p. 166.) tetigimus, ex parte vero arida derelicta et incompluta. Verum quia in juventute hoc solo continentiæ dono caruit, per hujus virtutis adversariam incontinentiam cæteris quæ habebat gratiarum donis spoliatus, nudus remansit. Tali itaque civitati, tali juveni, qui hinc quasi a dextris habet aliqua gratiæ dona, inde vero quasi a sinistris quæ adversus militant, ut illa spolient juvenilis ætatis desideria, magna est, ne tollantur donorum gratiæ et virtutum, quas ex parte

[1] *idiomate*, G.
[2] *quinetiam?*
[3] *causam*, G.
[4] Om. G.

habet securitas, si carnis gratia castitas fuerit coadjutrix et conservatrix virtutum. Hæc quippe conservatrix fidissima, utpote ad spiritualia aromata reponenda, quoddam quasi integrum vas. Nam propter Dominum corporis pura castitas quid est nisi cujusdam præclari et pretiosi vasis solida quædam integritas, in quo donorum spiritualium charismata quasi quædam pretiosa sponsi et sponsæ aromata in[1] virtutum thesauro reponantur? Unde et magister, "Hæc," inquit, "voluntas Dei, sanctificatio vestra: ut abstineatis vos "a fornicatione, ut sciat unusquisque vestrum suum vas "possidere in sanctificatione et honore; non in passioni-"bus[2] desiderii, sicut et gentes quæ ignorant Deum."[3] Pariter et hæc eadem[4] ad aromata hæc et virtutum thesauros conservandos, ne a furibus vel latronibus tollantur in via,[5] sicut conservatrix fida et coadjutrix est fortissima. Solet quippe hæc fortiter et constanter, pulsis vitiis, virtutibus liberum, quietum, et pacificum habitaculum reddere; et ostio clauso, vitiis adhuc pulsantibus, incessanter obstare et reverberare pulsantia, quæ tanquam minus impudentia ad ostia maxime juvenum, cito etiam postquam[6] pulsa fuerint, iterum pulsant. Sed ostiaria domus cauta quam diximus, continentiæ virtus fortis et prompta, mox repellit tam crebro, tam importune et inverecunde, pulsantia. Ita quidem est, si hæc retenta fuerint in juvene vitia copulata virtutibus. Cujus, ut breviter dicatur, in juvene tanta virtus est et tanta securitas, ut propter Dominum habenti hanc juveni parum est quin dicere audeam, "Habes castitatem; fac quicquid vis." Luxurioso vero seni contrarium omnino et adversum. Nec dicimus virtutes hic eas quibus recte vivitur, sed

---

[1] Om. G.

[2] *passione*, Vulg. (1 Thess. iv. 5).

[3] *Dominum*, G.

[4] *castitas* inserted in text, G.; the MS. having *s.* (*i.e.* scilicet) *castitas* interlined as an explanation.

[5] *invia*, A.

[6] *priusquam*, G.

aliqua dona gratiæ etiam adhuc injusto[1] data, per quæ crebro in vitiis retentis quasi dormiens adhuc vocatur, movetur, et trahitur, ut plene excitetur. Talis quippe habens cum virtutibus vitia nequaquam profunde dormit, sed quasi dormitat, qui crebro caput inclinans quasi jam somno imminente conquiniscit. Modo per virtutum manus, quas[2] hinc velut a dextris habet,[3] a terrenis et carnalibus desideriis retrahitur, modo ex vitiorum pondere, quæ inde quasi a sinistris insidiantur, illo revolvitur, vicissim inclinans caput; jamjam, nisi per quas habet virtutum manus retraheretur, immo, nisi Domino manum suam apponente fortius traheretur, post dormitationem quasi lethargicus nimis profunde dormiturus. Juxta quod præfatus juvenis noster rex David, prius per aliquas gratiarum virtutes a Domino tractus,[4] et postea plene excitatus, "Si dedero," inquit, "somnum oculis meis et p[alpebris] m[eis] d[ormitationem]." Ecce qui prius adulter in adulteræ carnis fœce obdormierat, et obdormitus sic virum justum seditiose prostraverat, jam non dormitat neque dormit qui custodit rex Israel, virtutibus quas præhabuerat Domino manum suam apponente adhuc, et obdormitum trahente jam fortius, et procul amovente dormitationem etiam sicut et somnum. Et ita multi per aliqua gratiarum dona sibi prius collata trahuntur primo sic, ut postea plene excitati strenue currant, et ita post cursum perveniant, et demum bravium gloriose comprehendant, juxta illud sponsæ ad Sponsum, "Trahe me," inquit, "post te, et curremus in odore "unguentorum tuorum." Et Sponsus ipse, "Nemo," inquit, "potest venire ad me, nisi Pater meus traxerit "eum." Et ita pudicus juvenis, Joseph alter, Thomas noster, primo per pudicitiam et alia gratiarum dona tractus, cucurrit postea in odore virtutum, donec, sicut

[1] *in justo*, G.
[2] *quæ*, G.
[3] *hinc*, G.
[4] *tactus*, G.

nunc cernimus, non jam in odore virtutum curreret, sed ipsum Dominum virtutum, ipsum Regem gloriæ, comprehenderet.

(7.) *Qualis cum archilevita.*

Life as archdeacon.

Sed leviticum, sicut præfati sumus, ordinem adeptus, necdum currens sed tractus adhuc, qualiter ad cursum in odore virtutum venerit videamus, et sic demum finito cursu qualiter cursus bravium in fine sine fine comprehenderit. Nec enim levita factus mox supposuit humeros levitarum oneribus, sed levitatis potius et sæculi hujus operibus ex tunc magis operam dabat, omni jam quæ sacri maxime ordinis viris competit mediocritate despecta; adeo quod suscepto ordine post modicum non cæterorum coaulicorum aulicos, quinimmo ipsos regios, fastus assumeret, et aulam ingressus cæteris coaulicis in omni magnificentia præfulgeret. Quod tamen qualiter acciderit, sub quadam hic brevitate perstringendum.

(8.) *Quomodo translatus et cancellarius factus.*

He is made chancellor.

Illustri Anglorum rege Henrico secundo regnum suum inchoante, cujus dominatio non solum in cismarinis sed et extra regnum in transmarinis a boreali oceano ad Pyrenæos usque montes tendebatur,[1] felicis memoriæ præfatus archipræsul Theobaldus, qui ipsum in regem unxerat, id post modicum procurat ut Thomas hic noster, juvenis adhuc et archilevita novus, regis novi et pariter adhuc juvenis intret aulam, et in aula aulico se officio mancipet. Cernebat quippe pontifex juvenem, cujus mores et industriam in variis jam rerum eventibus expertus fuerat, in agendis strenuum, in consiliis fidum, in dubiis securum, in adversis magnanimum, in

[1] *tendebat*, G.

apparatu magnificum, in largiendo munificum, ad jussa promptum et in obsequio sedulum, in omni denique opere providum et circumspectum; unde et talem aula dignum et aulæ gratum futurum nec immerito arbitratur, sperans exinde nihilominus istius opere et opera inter regnum et sacerdotium deinceps pacis gratiam et unitatis[1] vinculum firmius. Agente igitur[2] et procurante pontifice Theobaldo, Thomas aulam ingreditur, et tribuente rege in aula aulicum officium suscipit, quod vulgo nunc cancellaria dicitur; officium certe in regia honorum, sed onerosum[3] plurimum, quod illius officii optime norunt experti.

(9.) *Qualiter pro tempore levitam exuerit.*

He neglects his character as a deacon for a time.

Levita igitur[4] hic noster aulam ingressus, et in aula cancellariæ mancipatus officio, levitam pro tempore exuit et cancellarium induit. O quam magna, quam admirabilis in aulæ ingressu nostri juvenis condita discretione industria! O singulare in virtutibus et operibus discretionis officium! hæc quippe auriga virtutum, dissimulatrix operum oculis intentionum, totius denique sapientiæ et scientiæ condimentum, qua plerumque non minus sapienter quam scienter dissimulatur quod agitur, et agi putatur quod non agitur, et non agi quod agitur. Qua etiam instruente persæpe fit ut ex caritate contra caritatem, contra legem pro lege, et contra pietatem pro pietate fiat. Unde et illa multarum facierum persona, egregius ille gentium magister, synagogæ alumnus, Judæorum advocatus, secundum datam sibi discretionem ex caritate contra caritatem pro fratribus a Christo anathema esse optavit, et contra legem pro lege in templo se purificavit et totondit, contra pietatem vero pro pietate

[1] *imitatis*, G.
[2] *ergo*, G.
[3] *honerosum*, A.
[4] *ergo*, G.

Timotheum[1] jam adolescentem circumcidit. David pariter insanum se simulavit ut evaderet, et Judith se meretricem ut Israelem[2] salvaret. Pariter et hic levita noster, quem etsi non nostra verba, tantorum tamen operum excusant exempla, ingressus aulam mox levitam deponit pro tempore, tempori magis quam rationi, et potius vanitati quam veritati, industrie parens, tanquam si ad consodales suos coaulicos quotidie illam elogii apostolici pericopen audiatur clamare, "Insipiens factus sum, vos me coegistis." Nec tamen ob id dico quin illius officii viris, regum cancellariis, inter coaulicos serica et holoserica[3] et alii ambitiosi, insignes, et præclari apparatus non deceant, siquidem "qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt;" sed ob id dico, quod, nisi subesset causa, levitam sicut ne aulicum esse, nec aulicus apparatus decuisset. Verum in levita nostro causa quam jam præfati sumus subcrat ut aulam intraret. Qua etiam mira divini dispensatione judicii postea per martyrium modicum subtractus mundo, non sublatus magis quam in hac carne vivus, sicut hodie cernitur, et sacerdotio profuturus erat et regno.

(10.) *Quibus gratiarum donis regis gratiam sit adeptus.*

He enjoys the king's favour.

Thomas itaque noster, levita jam quasi deposito cancellarium agens, cancellarii per omnia strenue portabat onus et industrie opus exsequebatur. Quem, juxta jam sæpe dicti pontificis opinionem et votum, rex pro ætate sapiens et argutus præter alia gratiarum dona quotidie fidum experitur in consiliis et discretum, in dubiis providum et intrepidum, fortem vero in asperis et magnanimum; quæ profecto aspera et dubia grandem semper potentatum comitantur. Cujus etsi

[1] *Thimotheum*, A.
[2] *Jerusalem*, G.
[3] *oloserica*, A.

vita brevis, curæ tamen immortales sunt et innumeræ; et grandi fortunæ semper quasi sedentes in insidiis et tendentes laqueos ambigui et adversi humanarum rerum subito et ex insperato quotidie emergentes eventus. Unde contra dubia et aspera, quæ tam crebro eveniunt, maxime in grandi fortuna, forti consilio tanquam rumpenti laqueos et eludenti tendiculas quotidie opus est. Juxta quod ait quidam, in dubiis et asperis fortia quæque consilia fore optima. Hanc consilii fortitudinem et discretionem et fidem rex industrius in isto experiebatur in dies.

(11.) *Quantus in cancellaria fuerit.*

His life as chancellor.

Rege vero tantam cum prudentia cancellarii sui cernente magnificentiam, cancellarius apud regem gratia proficiebat indies, et, ut breviter dicam, in brevi, sicut magnificentia ante omnes, ita et gratia super omnes apud regem eminuit, in tantum quod omnium judicio etiam quotquot ante ipsum venerunt primi facti sunt novissimi. Et merito quidem sic; quotquot enim strenua ipsius in cancellaria opera hic enumerare vix sufficerem; qualiter videlicet et quam industrie munitiones quinque munitissimas, in Franciæ et Normanniæ sitas confinio, domino suo regi, ad cujus tamen jus ab antiquo spectare dignoscebantur,[1] a rege Francorum per matrimonium, sine ferro, sine gladio, absque lancea, absque pugna, in omni regum dilectione et pace revocaverit, Gizortium scilicet, castrum munitissimum, et alia quatuor. Et quod majus adhuc, quam audenter,[2] quam strenue, ultra Guasconiam in partibus Tolosanis manu militari et cum paucis[3] fidenter remanserit, domino suo rege ob causas Tolosæ obsidionem, quæ, ut asserebat, omni jure debebat sibi esse subjecta, diffe-

War of Toulouse.

[1] *dinoscebantur*, A.
[2] *audacter*, G.
[3] *cum pauca manu militari*, G.

rente tunc. Quam per beati Exuperii[1] patrocinia semper credibile est defensari. Verum rege obsidionem civitatis differente sic, et cum grandi exercitu suo reverso, cancellarius post illum in terra illa rebelli relictus est, qui a rege captas in terra munitiones conservaret. Verum qualiter illas conservaverit, et alias strenue in manu militari acquisiverit, et hæc et alia multa ipsius in[2] cancellaria opera strenua, quæ mundus novit, hic pertranseo. Ut igitur,[3] omissis his, ad ipsius adhuc revertar magnificentiam, ipse certe supra suscepti officii debitum, cujus sicut norunt experti onus grande, sed ipse etiam supra debitum munificus, omnibus dapsilis, supra omnes et præ omnibus apparebat magnificus, sicut magnus corde magnus et corpore, magnus et apparatu. Nihil circa eum nisi magnum, nihil nisi magnificentia. Et siquando vacaret, nunc in avibus[4] cœli ludens aucupium, nunc bestiis terræ dominans venaticam, exercebat. His allecti, sicut tale solet hominum genus, confluebant ad ipsum jam catervæ equitum, stipabant undique novellæ et generosæ generosorum propagines, magnati magnatum filii, tanquam novellæ olivarum in circuitu[5] mensæ ejus. Hinc inde vero ministrorum examina pullulabant. Et quia, ut diximus, clericum pro tempore quadam[6] discretionis cautela deposuerat, erant quidem clerici de familia, sed seorsum. Videres totam domum ipso tanquam stella matutina, cæteris vero tanquam stellis micantibus, circumseptam illustrari. Tandem vero cum[7] apud regem summum gratiæ gradum attigisset, jam quasi rerum summam ipsi committens filii sui Henrici universorum hæredis tutorem facit et

Prince Henry entrusted to the chancellor's care.

[1] *al. Saturnini*, A. in margin. St. Saturninus (Nov. 29) is reckoned as the first bishop of Toulouse, A.D. 257; St. Exuperius (Sept. 28) as bishop from 405 to 415.

[2] *et*, G.

[3] *ergo*, G.

[4] *civibus*, G.

[5] *circuitum*, G.

[6] *quædam*, G.

[7] *tantis et talibus*, ins. G.

patrem, ut reputet ipse filium per gratiam, quem rex ipse genuit per naturam. Et cancellarii quidem gratia apud regem sic erat.

(12.) *De aulicorum invidia.*

Envy of the courtiers.

Verum crescente gratia viri et gloria, ex his jam in aula conceptus crevit aulicorum vermis, per aulam serpens jam sed adhuc latens invidia. Vermis quippe hic potissimum in aulis inter aulicos confovetur et coalescit, per aulas jugiter sed latenter serpens et serpentine latens. Qui holosericatos purpuratos etiam ipsos et gemmis bibentes eo latentius quo interius pungit et corrodit. Qui etsi forte ipsi non pungunt, quia summi, ab his tamen quibus sunt superiores quasi serpente pedibus calcato punguntur. Exeat ergo aula necesse est qui hujus serpentis aulici virus metuit, qui toxicum fugit. Quia si forte non pungit ipse, ab alio tamen punctus inficitur; et eo quidem periculosius quo latentius, quo ignoratur quis punxerit. Unde et in aulis maxime a quo caveatur nescitur: juxta illud in psalmo, "Si inimicus meus maledixisset mihi, sus-" tinuissem utique; et, si is qui oderat me super me " magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab " eo." Verum in aula quis quem evitet, aut a quo abscondet se? Omnes enim amici et omnes inimici; applaudunt omnes et omnes pungunt; omnes extollunt et omnibus detrahunt; osculantur in publico et produnt in occulto.[1] Gestat quippe hic aulæ serpens in ore mel, sed in corde fel, et in dorso aculeum. Verum quia vermis hic per aulam sensim adhuc serpens et latens in tanta gratia viri et gloria conclusum intra se virus metuebat evomere, ipsum et ego impræsentiarum pertranseo.

[1] After the first syllable of this word a leaf is missing in the Arras MS., the next word being *pervenerunt*. (See p. 178, note *.) The remainder of the paragraph is from the Phillipps MS.

Explicit Tomus secundus. Incipiunt Capitula tertii Tomi.[1]

1. Qualiter Cantuariensi archipræsule Theobaldo defuncto, rex cancellarii sui promotionem in sede metropolitana desideraverit.
2. Qualiter cancellarius electus.
3. Qualiter electus ad se sit reversus.
4. Quam magnifice fuerit consecratus.
5. Quare vereatur discipulus consecrati virtutes describere.
6. Quomodo exuto veteri novum hominem induerit.
7. De prima pontificis mensa corporali, quod est mandatum novum.
8. De secunda mensa pontificis corporali, quod est secundum mandatum.
9. De tertia mensa pontificis corporali, quod est mandatum tertium.
10. De quarta mensa corporali; sed prius de duplici pontificis mensa spirituali, scilicet de mensa sacræ scripturæ, et de mensa altaris.
11. Primo hic de mensa sacræ scripturæ.
12. De eruditis Thomæ.
13. Secundo hic de mensa altaris.
14. Qualis fuerit in auditorio.
15. Qualis fuerit in mensa corporali.
16. De sobrietate pontificis.
17. Qualis fuerit in ordinibus.
18. Cur in describendis operibus pontificis moretur.
19. De prædiis quæ repetebat a laicis.
20. De profectione ejus ad concilium Turonense.
21. De duobis electis in pontifices.
22. De initio dissensionis inter regem et archipræsulem.*

---

* From this point the corresponding part of the Arras table has been preserved, and is as follows:—

pervenerunt; et de concilio quod rex convocat, ubi rex ab archipræsule et fratribus suis coepiscopis postulat, ut exauctorati clerici etiam corporaliter puniantur; et de causa et controversia,

---

[1] This Table of Contents (which agrees with the headings of the sections), is taken from the Phillipps MS., the greater part of the list of contents having disappeared from the Arras MS.

23. Qualiter rex allegat pro populi sui pace.
24. Qualiter archipræsul contra allegat pro cleri sui libertate.
25. De munitionibus quas rex ab archipræsule repetit, et episcopis eum deserentibus.
26. Quomodo episcopi archipræsulem deseruerunt.
27. De sapientibus ut mala faciant.
28. De vocatione archipræsulis apud Clarendune.
29. De consuetudinibus exactis.
30. De archipræsulis mæstitia et planctu.
31. Quomodo archipræsul a viro apostolico sit absolutus.
32. De citatione archipræsulis apud Norhamtune.
33. De opere primi diei quo ad concilium venit.
34. De opere secundæ diei.
35. De opere tertii diei.
36. De opere diei ultimi.
37. Oratio archipræsulis ad archiepiscopos.
38. De inita archipræsulis fuga.

---

quæ super hoc inter regem et archipræsulem ore ad os ventilatur, uno allegante pro pace populi, altero vero pro libertate cleri; et de regiarum consuetudinum a rege exacta observantia, et qualiter ab archipræsule et coepiscopis simul tunc omnibus concorditer sit responsum se observaturos has, salvo ordine suo; et quomodo ex adjectione hac rex offensus fuerit.

19. De munitionibus quas rex ab archipræsule repetit; et de episcopis qui archipræsulem suum descrentes regi adhæserunt; et quomodo archipræsul postea a multis persuasus adjectionem illam, videlicet *Salvo ordine*, promisit se mutaturum.

20. De concilio apud regiam illam mansionem quæ Clarendune dicitur convocato, ubi archipræsul et coepiscopi mutaverunt adjectionem verbi præfatam; et de consuetudinibus quæ regiæ vocabantur, ad quas observandas archipræsul et episcopi jusjurando se obligaverunt, mox ibi expressis.

21. De archipræsulis a concilio hoc reverterntis meditatione in via, et allocutus quid responderit; et quod ex verbis discipuli nonnullam consolationem receperit. [D]e archipræsule,[1] qui ab altaris officio circiter per dies quadraginta semetipsum suspendit, donec a viro apostolico et consolationis et absolutionis gratiam obtinuisset; et de fuga ipsius bis attentata,[2] sed non proficiens quomodo ad regem sit reversus, et qualiter exceptus a rege; et de pontificalibus ipsius operibus cum ipsi

---

[1] *nonnulla consolatio est archipræsuli*, for *nonnullam . . . archipræsule*, G.

[2] *attemptata*, A.

necdum fugere licuisset. De[1] vocatione archipræsulis ad causam apud regium illud castrum quod dicitur Norhamtune, et de ipsius ibi pœna et pugna; et demum de fuga et causa fugæ.

Qualiter Cantuariensi archipræsule Theobaldo defuncto rex Cancellarii sui promotionem in sede metropolitana desideraverit.

Death of archbishop Theobald, April 1161.

(1.) His itaque se habentibus, Thoma nostro in aula summa augustali gratia et gloria cæteris longe præfulgente, et ipso jam velut rerum summam gerente, sæpe nominatus Cantuariorum antistes, pater Theobaldus, vir omni sanctitate et religione perspicuus, qui Thomæ nostri currus exstiterat et auriga, cum Cantuariensem ecclesiam per annos viginti duos strenue et prudenter rexisset, senex jam et plenus dierum decretam universæ carnis ingreditur viam. Quod cum statim ad regem et ad aulicos pervenisset, suspicantur mox omnes, submurmurant hi, asserunt illi, cancellarium archipræsulis defuncti successorem futurum; et id ipsum præconizabat et populus. Verum rex omnino dissimulat; nisi quod archiepiscopatus, sicut et episcopatus et etiam vacantes abbatiæ solent, curæ cancellarii et custodiæ traditur. Cancellarius vero, qui quasi præsagiis quibusdam et conjecturis[2] jam de regis voluntate præsumebat, tamen sicut et rex dissimulans, rem tacitus considerabat. Rege autem tunc in transmarinis extra regnum agente, et cancellario cum eo, propter crebras Wallensium infestationes et alia quædam regni negotia cancellarium rex in Angliam mittere disposuit; et quia plurimæ et magnæ erant causæ, cancellario, nemine suorum ad magna sic idoneo, injungit legationem. Qui cum, jam suscepta per dies legationis forma, in ipso profectionis articulo ingressus aulam apud castrum illud in Normannia quod Faleise dicitur, ut rege duntaxat salutato mox conficeret iter, vocato eo seorsum rex instillat secretius:[3] "Necdum,"

The king designs to promote the chan-

[1] *et*, G.

[2] *præsagus quibusdam conjecturis*, Q.

[3] *secretum*, G.

cellor, who remonstrates.

inquit, "plenius[1] nosti tuæ causam legationis. Et adjecit, "Meæ,"[2] inquit, "voluntatis est te Cantuari-"ensem archipræsulem fore." Cui cancellarius schemata[3] quædam risibilia quibus tunc indutus[4] subridendo ostendens et quasi oculis ingerens, "Quam re-"ligiosum," inquit, "virum, quam sanctum, in tam "sancta sede et super tam celebrem et tam sanctum "monachorum conventum constitui desideras! scitu-"rus[5] certissime quod si Domino disponente acciderit "sic, citissime a me avertes animum et gratiam, quæ "nunc inter nos tanta est, in atrocissimum odium "convertendam. Novi quippe te nonnulla exacturum, "et etiam in ecclesiasticis te jam multa præsumere, quæ "ego æquo animo sustinere non possem. Et ita oc-"sione nacta interponent se invidi, qui exstincta gratia "perpetuum inter nos odium suscitabunt."

O mira viri magnificentia[6] domino suo comminantis sic, in cujus manu erat adhuc ipsi comminanti honorem conferre vel adimere! O sincera animi puritas, non honorem ambientis, nec respuentis tamen, sed cum honore propter honorem humeros suos ad honoris onus portandum se mox parantis! Mox (inquam) in primo honoris illius auditu, utpote qui expertus optime novit quantum honor ille oneris habeat cum honore. O quam magnum, quam certum pastoris boni ecclesiæ profuturi verbum hoc præsagium erat, ipsomet contestante ante illum recessus sui a rege articulum quod ipse nec per se nec per alium regi, nec rex ipsi, vel etiam verbum unum prælocutus fuisset! Verum rex, nihil motus ex cancellarii sui quasi dilectionis comminatorio hoc, sed in proposito manens, mox in ipsa cancellarii præsentia magnis et industriis viris, legationis ipsius Angliam comitibus, hoc votum suum et desiderium

[1] *plene*, G.
[2] *Mea*, G.
[3] *scemata*, A.
[4] *inductus*, G.
[5] *Scio*, Q.
[6] *magnanimitas*, Q. (perhaps rightly).

super cancellarii promotione, sacro metropolitanæ ecclesiæ conventui et regni sui clero intimandum, sedulo et operose injunxit. Et ad unum inter legatos præcipuum specialiter sermonem dirigens, (Ricardus, dictus cognomento de Luci, hic erat,) "Ricarde," inquit, "nonne, "si mortuus jacerem in evispila,[1] intenderes ut pri- "mogenitus meus Henricus in regem sublimaretur?" Et ille, "Etiam, domine, pro posse." Et rex illi, "Adeo volo intendas ad cancellarii in sede Cantua- "riensi promotionem." In quo certe, sicut in priori cancellarii magnificentia et animi absque ambitione puritas, ita et in hoc perspicue videre possumus[2] constantem regis gratiam et regiæ[3] magnificentiæ gloriam. Eo ipso, ni fallor, sicut et rerum cito post probavit exitus, ad cancellarii sui promotionem ferventior quo ipsum magnifice sic locutum audierat, et quo minus ambitiosum pensabat. Sed super omnia et præ cæteris intueri hinc libet vere regum corda in manu Dei esse, et dispositionibus Altissimi nihil posse resistere. Hanc historiæ pericopen ab ipsomet pontifice postea in exsilio, propter verbi sui quasi cujusdam vaticinii finem tunc impletum, sæpius rememorante didici. Unde et pericopen hanc eo promptior quo verior ipsa, et ab ipso mihi edocta pontifice, historiæ huic curavi hic interserere; et eo præsertim quod ex hac utriusque, tam regis quam cancellarii, virtutum hinc inde magnificentia adverti possit. Et ita rex cancellarium suum in hæc dimisit, qui post dies paucos in Angliam applicuit.

The king's speech to R. de Luci.

(2.) *Qualiter cancellarius electus.*

Regis autem voluntate et petitione cito post cancellarii adventum in sancto illo et religioso sanctæ

Thomas is elected archbishop.

[1] So the MSS. A. and Q. read. Lupus has *sandapila vel sudario.* Dr. Giles, *sandapila.*

[2] *possimus*, G.

[3] *rege*, G.

Cantuariensis ecclesiæ conventu, et episcoporum quibusdam accitis super cancellarii promotione, declarata, mox, ut solet, varia diversorum fertur sententia, et præsertim in sacro illo monachorum conventu, utpote quos præ cæteris contingebat negotium; asserentibus his quod hoc fieri bonum, aliis vero contra, immo malum. Hi regis gratiam allegabant, et per hoc tam gratioso inter regnum et sacerdotium mediatore ecclesiæ deinceps pacem futuram, sicut securam, ita[1] et prosperam; aliis vero e diverso illam regis gratiam non profuturam, sed plurimum eo ipso ecclesiæ obfuturam, opponentibus; eo quod officiales augusti, et præsertim quotquot aulici, pontifice non de ecclesia sed de aula assumpto, in ecclesiæ bona liberius grassarentur: et præterea quod nimis foret absonum, et omni divino juri adversum, hominem militari potius cingulo quam clericali officio mancipatum, canum sectatorem et pastorem avium, ovium constituere pastorem; præsertim super tam sanctum monachorum conventum, et super tam grandem et tam numerosum, qui per totam Angliam diffunditur, Dominicum gregem: hunc profecto aulica cupiditate et voracitate quadam lupina totius gregis dissipatorem potius et voratorem quam pastorem certissime præsumendum; et qui propter popularis auræ flatum universa eventilet et aulico fastu expompet.[2]

O quam multos in facto hoc supplantavit suspicio et in vanitate detinuit sensus eorum! Cernebant [quippe][3] hominis vanitatem, de futura quam necdum videbant veritate diffisi. O divina judicia, etsi terribilia in consiliis super filios hominum, nihilominus tamen et jocunda! O temeraria hominum judicia, quæ et siquando probabilia, fallentia tamen! Ita quidem mundi homines de mundi homine secundum mundi judicium judicabant; sed longe secus et satius

[1] *ita*, ins. Q. G.
[2] *exponet*, Q.
[3] Inserted from Q.

et jocundius de mundi homine, non secundum mundi temerarium, sed secundum jocundum Dei judicium, accidit. Unde et rex ille et propheta, "Amputa," inquit, "opprobrium meum quod suspicatus sum, quia "judicia tua jocunda." Vere jocunda Dei judicia, contra mundi spem, contra omnem mundi suspicionem, educentis mel de petra oleumque de saxo durissimo, et de lapidibus istis suscitantis filios Abrahæ.[1] "Am- "puta," inquit, "opprobrium meum quod suspicatus "sum." Quis enim crederet nisi suspicione ab ipso Deo amputata? quis asserenti se non apponeret,[2] canum, ut aiebant, sectatorem et pastorem avium, futurum ovium tam bonum et tam fidum pastorem? Quid tamen hoc facto non solum satius, sed et jocundius et inter Dei opera Deo dignius? Eo quidem Deo dignius quo clementius, et quo illo mirabilior Deus. In tanta quippe potestate, etsi omnia ineffabiliter admiranda, nihil tamen tam stupore, tam admiratione, dignum, quam quod in tanta potestate sit clementia tanta. Propterea ex qua causa monet sapiens ne ante mortem hominem laudes, ita et ne vituperes ante mortem. Quis enim scit si convertatur et ignoscat Deus, et relinquat post se benedictionem? Unde et magister, "Nolite," inquit, "ante tempus judicare." Omni[3] igitur inpræsentiarum suspicione amputata et altercatione omissa, divinæ, cui cuncta militant, dispositioni[4] pariter et in hoc regio quoque voto militante, et episcoporum provincialium et conventus sanctæ Cantuariensis ecclesiæ communi omnium consensu et unanimi, Thomas ejusdem ecclesiæ archilevita in archipræsulem Londoniæ in regio illo et præclaro monasterio quod dicitur Westmustier[5] eligitur. Eligitur, inquam, jam

[1] Instead of the following sentences, *Amputa . . . . judicare*, Q. has *auferentis etiam et amputantis opprobrium servi sui.* G. inserts these words within brackets.

[2] *opponeret?*

[3] *Omnium*, G.

[4] *dispensationi*, Q. G.

[5] *Westmunstier*, G. *Westmuster*, Q.

in aula annis quinque cancellariæ functus officio, ætatis vero annum vitæ circiter agens quadragesimum quartum. Et mox filio regis, regni hæredi Henrico adhuc puero, et quem de eximia regis gratia cancellarius quasi in filium et alumnum, sicut jam præfati sumus, susceperat, præsentatur, regis patris sui de mandato patris in hoc vices gerenti. Et electioni ecclesiæ regia conniventia accedente, auctoritate quoque regia ab omnibus curiæ nexibus absolutus, liber Anglicanæ ecclesiæ redditur, et in ea libertate ab ecclesia in hymnis et canticis spiritualibus, sicut solet, cum summa jocunditate suscipitur. A.D. 1162. He is presented to prince Henry, and discharged from secular obligations.

3. *Qualiter electus ad se sit reversus.*

Thomas ergo noster, non jam aulæ cancellarius sed ecclesiæ electus, et ab omnibus curiæ nexibus absolutus, mox quasi homo de gravi somno evigilans, quis jam diu fuisset, et qualis deinceps futurus esse debuisset, cum corde suo meditabatur. In aula aliquandiu quasi lethargicus sui, ut videbatur, passus oblivionem, sed nunc rediens ad cor cum corde suo meditabatur. Et ex meditatione hac concaluit cor, et sensim cœpit ignis exardescere, quo novus, qui exstinctus putabatur, homo fotus et coalitus cœpit paullatim coalescere, sed necdum erigere caput. Qui tamen novus homo, sicut jam supra diximus, quadam discretionis cautela veteris hominis habitu magis fuit opertus, quam oppressus a veteri, nisi quia ipsa opertio quasi oppressio erat. Verum nunc mox in ipsa mutationis suæ novitate novus homo et revelari[1] appetit, et se diutius opprimi non permittit. He resolves on a change of life.

Electus vero noster, Londonia sicut ortus, sic ibi et electus, cum multorum et magnorum comitatu cito post electionem metropolim Cantuariam propter con- He relates a vision to the writer,

[1] *relegari*, G.

secrationis gratiam proficiscens, inter itinerandum, non in agrum deflectens, sed in ipsa via, solum discipulum qui scripsit hæc accersivit, ipsi secreto inquiens se in visu eadem nocte vidisse venerabilem quandam personam ipsi adstitisse et decem tradidisse talenta. Cujus quidem interpretationem discipulus minime tunc advertens de somnii conjectura hæsitabat. Quam tamen mox, post[1] expletam de homine, quæ tunc non putabatur, dispositionem Altissimi, servus ille evangelicus, qui acceptis in sorte quinque talentis alia quinque præter sortem negotiando superlucratus est, absque hæsitatione omni et ænigmate nunc apertissime solvit. Adhuc autem eundem discipulum secretius alloquens pariter et in via mox subjecit: "Hoc volo, hoc tibi "injungo, de cætero quem homines me esse dixerint[2] "confidentius mihi et secreto edicito; et si quoquo "vitio laborantem, tibi, inquam,[3] injungo ut mihi "libere hoc et confidenter sed secreto edices.[4] Multa "quippe amodo de me, quæ non mihi, dicentur,[5] quem-"admodum et de aliis, et præsertim divitibus; plu-"rima passim in vulgo de ipsis, et pauca vel[6] nulla "ipsis. Pariter et excessum indica, si quo tu ipse[7] "videris et judicaveris excedentem." Et in calce sermonis adjiciens, "Circumspectius quippe," inquit, "et "clarius quatuor quam duo oculi vident." Quod mihi tunc credo quia forte, ni fallor, et aliis et alias me sanctioribus et circumspectioribus, nisi quia ego minime talis, idem pariter injunxisse.

and desires him to act as his monitor.

O prudentia viri! O forma jam in necdum episcopo episcopalis, certe omnibus, sed præsertim episcopis, et admiranda et imitanda! O propheticum, O videns et videntis oculatum animal! quod, ne in distortæ et

[1] *postquam glorificatus est a Jesu*, Q., for *post expletam . . . . Altissimi.*

[2] *dixerim*, G.

[3] Interlined in A.

[4] *edice*, G. (perhaps *edicas*).

[5] *audies*, ins. Q.

[6] *ullius*, G.

[7] *me*, ins. Q.

amfractuosæ viæ et vitæ hujus nocte offendat ullatenus, et ante et retro jam sibi oculos coaptabat, jam profecto illius compastor et Compastoris discipulus, qui compastoribus et discipulis suis dans formam, "Quem," inquit, "dicunt homines esse filium hominis?" Formam, inquam, dans ut hi qui lux sunt mundi, et gentibus in lucem dati, nequaquam contemnant, sed crebro et sedulo de se a suis vulgi inquirant opinionem, ne videlicet ipsis nescientibus lucis suæ radios aut squalida et atra detractionis nubes subobscuret, aut adversus aliquis sinistri rumoris flatus eventilet. Tunc quippe, (quod absit,) de luce mundi, de lucerna verbi, de candelabro templi, magis fumus quam flamma, obscuratio magis quam[1] illuminatio, emitteretur. Quod ne accidat, vulgi de se a suis opinionem Pastor ille, pastorum forma, sciscitatur; in hac etiam sciscitatione id notans multa dici et sinistra de nobis quæ non nobis. Unde et plerumque in rebus humanis illud lacrymabile accidit, ut etiam qui sibi nihil conscius est, forte tamen ob aliquam mali speciem in populo habeatur famosus, ipso tamen quæ de ipso sinistra dicuntur penitus ignorante. Habens quidem oculos ante, sed retro carens, quid de se, nec per se, quia non potest, nec per alium, quia negligit aut contemnit, sed solum quid ipsi dicatur, attendens.

4. *Quam magnifice fuerit consecratus.*[2]

Verum electus noster, necdum episcopus, episcopalem tamen jam formam induens, vix adhuc etiam electus, mox elegit quibus istam quasi propriam propriæ visitationis suæ curam injungeret. Toti[3] ergo Londonia, ubi electio, Cantuariam venimus, in qua

At Canterbury he is ordained priest. June 2.

[1] *flamma . . . quam*, om. G. *consequutus*, G.

[3] *Moti*, G. *Motus . . . . venit* Q., for *Toti . . venimus*.

tanquam metropoli secundum morem et canonum formam metropolitani consecratio celebranda. Ad quam jam consecrationem ob consecrandi reverentiam totum fere regnum confluxerat. Clerus quidem ut ex debito, proceres vero regni et magnates ut regi, cui opus adeo complacebat, pariter et electo, qui de aula prodierat, honoris impenderent gratiam et obsequium. Igitur in sacramentali illo tempore, in illis tam miræ quam mirificæ unctionis diebus, in hebdomada[1] Pentecostes, in hebdomadæ sabbato, temporis et ordinis, ut mox claruit, consonantibus sacramentis, archilevita ecclesiæ electus in sacerdotem ordinatur, in crastino Dominicæ diei in antistem consecrandus. Verum ordinato jam sacerdote, quis pontificum provincialium in consecratione primam manum habere debeat, deliberatur mox inter pontifices. Londoniæ quippe episcopali sede, ad quam id pertinere dignoscitur, tunc vacante, Wintoniensis, qui absentis aut non superstitis Londoniensis vices in provincia gerit, id ad se omnimodis pertinere asserebat. At e contra Rophensis, eo quod ab ecclesiæ suæ fundatione et jure specialis et peculiaris[2] archipræsulis capellanus sit, id suum esse et non alterius contendebat. Tandem vero, ob quædam quæ inpræsentiarum hic interserere prætermitto, salvo in hac parte jure Rophensis ecclesiæ, de Rophensis consensu venerabili viro, sicut generositate ita et sanctitate præclaro, Henrico Wintoniensi episcopo archipræsulis consecratio est delata, et in crastino, Dominico die in octavis Pentecostes, festive supra modum et magnifice, sicut futurum tantum decebat antistitem, consummata. Cujus[3] profecto consecrationi, præter procerum et nobilium regni tanquam turbam innumeram, quibus et egregius ille adhuc puer Henricus, regis filius et regni hæres, præ-

A question as to the right of consecrating.

The consecration. June 3.

[1] *ebdomada*, A.

[2] *specialiter peculiari* for *specialis et peculiaris*, G.

[3] *Cui*, Q.

minebat, quatuordecim comprovinciales episcopi interfuerunt,[1] ipso (ni fallor) qui consecrabatur[2] archipræsule quintodecimo. Et electi quidem nostri in archipræsulem consecratio sic erat, ipso tunc circiter quadragesimum quartum, ut supra diximus, ætatis suæ annum agente.

The pall obtained by a mission to the pope at Montpellier.

Nuntii vero ad felicis memoriæ Alexandrum tertium Romanæ sedis pontificem confestim directi sunt, qui de novo propter schisma, quod in Romana tunc ecclesia erat, apud Montem Pessulanum applicuerat et ibidem per aliquod tempus moram fecerat. Qui vero missi fuerant, viri religiosi, litterati et honesti,[3] insigne illud metropolitanorum quod pallium dicitur, instanter sicut decebat et fortiter postulantes, tum quia favorabiles in se qui petebant, et præcipue quia ea persona favorabilis ad cujus hoc usum petebatur,[4] citius et facilius pallium a sede apostolica obtinuerunt, et in brevi cum pallio lætabundi et prospere sunt reversi. Et ita Thomas hic noster cum summa devotione suscepto pallio de episcopo archiepiscopus factus est.

(5.) *Quare vereatur discipulus consecrati virtutes describere.*[5]

Verum cum hucusque imaginem terreni, hominem sæculi, per sæculi prospera, tanquam cymbam per æquoris placida regens, qualiscumque pictor quoquo modo depinxerim, superest nunc imaginem cælestis, hominem Dei, Christi pontificem, per sæculi prospera

---

[1] *interfuerant*, A. Q.

[2] *consecrabat*, G.

[3] The Quadrilogus here has the following words, which may be presumed to be an insertion of Elias of Evesham : " Quorum unus " et præcipuus fuit amplectendæ " memoriæ magister Adam, abbas " Eveshamensis ; quem propter " vitæ sanctitatem et morum honestatem et scientiæ præminentiam " novus iste consecratus, dum can " cellarii fungeretur officio, præfa " tæ abbatiæ vacanti paulo ante " præfecerat."

[4] Om. A.

[5] *describere* om. G.

et adversa transeuntem depingere; quod jam non est cymbam in aura per æquoris plana ducere, sed potius suspenso velo, artemone[1] erecto, laxatis funibus, in altum maris descendere, et per tot rupes et scopulos, per Syrtes et Scyllæos canes, navem institoris[2] gubernare. Jam quippe Thomas noster, non officialis aulæ sed antistes ecclesiæ, descendit mare in navibus ut faciat operationem in aquis multis. Propterea ego vetus, stylum non habens præterquam tenuem et exsanguem, et materiæ novitatem et magnitudinem pensans, in ipso limine cum stylo meo tam tenui nunc sto et hæsito, dubius admodum quomodo, fœdus pictor et ignarus, non jam in homine sæculi imaginem terreni, sed in novo et tanto Christi pontifice cælestis digne valeam imaginis lineamenta depingere, et illam institoris navem, tot et tam pretiosis refertam mercibus, inter tot maris pericula ad salutis portum, ad quem semper velificabat, describendo perducere. Quærite cui facile; mihi certe fateor hoc difficile. Qui enim de terra est, de terra loquitur, et terrenam terreni quoquo modo formare potest imaginem, utpote qui format formatæ similis; qualis enim terrenus, tales et terreni. Verum qui de terra est terrenus, immo qui terra est et in brevi reversurus in terram, quomodo digne poterit vel[3] etiam alicujus cælestium explicare imaginem? Qualis enim cælestis, tales et cælestes. Unde et cælestis imago cælestem pictorem exigit, non terrenum, non luteum. Accedit etiam oneri quod non quamvis cælestem cælestis imaginem sat sit nunc ad formandum; quin potius, quod de cætero materiæ novitas, dignitas et magnitudo exigeret, nova et supercælestis ipsius pontificis Christi pontificalis forma, velut interiori quodam et diligenti intuitu excogitata et discreta, humano

[1] *arthemone*, A.
[2] Corrected from *institutoris* in A.
[3] *ullius*, G.

generi in sæculorum fines intuenda aut depingenda nunc, aut silendum est penitus. Certe Moyses ipse, vita tantus et scientia, seorsum a populo in montis cacumen ducitur, et ibi condendi tabernaculi cum utensilibus ministeriorum, et ministrorum formam, et ministrandi ritum et ordinem, in præostenso exemplari contemplatur. Cui Dominus, "Vide," inquit, "exemplar." Cui et inter cætera, et (ni fallor) præ cæteris, legalis pontificis et ministrantium ei forma in exemplari præostenditur. Et ecce plus quam legalis pontifex hic. Legalis quippe ille, evangelicus hic. Attamen miser ego, peccator magis fœdus quam pictor fidus, cum hujus formam describendam susceperim,[1] nec seorsum a populo in montis cacumen cum Moyse, nec etiam cum Josue in ullam ductus montis devexitatem, sed in valle lacrymarum, in medio populi mei, culpa et pœna mihi[2] similis habito. Et propterea ego vetus ad novum jam hominem accessurus, ad materiæ novitatem stupet animus, et ad magnitudinem stylus, qui velut hucusque tenuis et inanis hominem sæculi per inania transeuntem exarando descripserat, exhauritur, et ad materiæ dignitatem, velut ob eximiam splendoris materiæ claritatem repercussus, reverberatur et quasi obducitur. Veruntamen ego visu qualicumque adjutus, me non sicut sciolum sed humiliter inscium,[3] plasmatore hominum et formatore, sicut solet, tales erudiente per gratiam cælestem, cælestis imaginem et pontificalem in Christi pontifice formam mei nunc temporis hominibus et omnibus post futuris sæculis intuendam et admirandam, et præsertim pontificibus imitandam, stylo prout datum fuerit immutato qualitercumque describam; qui tamen stibio magis depingendus quam stylo describendus fuisset. Describam tamen, describam, inquam, visu qualicumque adjutus. Nam si gloriari oportet, immo

[1] *susceperimus*, G.
[2] *mei*, G.
[3] *incisum*, G.

quia oportet et sic expedit nunc, et mihi exemplar non quidem in monte, sed in hac lacrymarum valle præostensum; vidi quippe ego, et secutus sum per totum tempus usque ad ultimi exitus sui diem per multas et varias tentationes[1] obsecutus pontifici; et quia gloriari nunc expedit, multa per totum id temporis familiaritatis ipsius gratia decoratus [sum],[2] ita ut in hac parte gloriæ nulli secundum fuisse me credam. Unde et, ni fallor, secreta quadam dispositione Altissimi, cæteris jam fere omnibus de mundo sublatis qui mecum viderunt et comministraverunt pontifici, mihi quasi soli adhuc reservato hoc reservatur, ut juxta exemplar quod præ cæteris multis, pontifici similiter obsequentibus, diligentius et familiarius intuebar, præsentis et post futuri sæculi hominibus cælestem cælestis imaginem explicem: præsertim cum a viri hujus de hoc mundo excessu jam quartus-decimus annus sit quo scribo hæc; Altissimo certe, ni fallor, sine cujus consilio nec folium cadit de arbore, disponente sic, et me per annos scribere procrastinante. Et bene quidem sic; possum quippe nunc, docente Domino, ad sæcula post futura scribendo transmittere de viro hoc non solum illa quæ vidi de vita ipsius in carne hac, sed et de his quæ post mortem et per mortem ejus, sicut pretiosam et triumphalem, acciderunt. Sed ad cœptam historici hujus cantici seriem revertamur.

(6.) *Quomodo exuto veteri novum hominem induerit.*

His change of habits.

Thomas igitur[3] noster, non jam officialis aulæ, non electus ecclesiæ, sed jam ecclesiæ consecratus, omnino supra omnium spem mox deposito cancellario, antistitem vivens in Spiritus de cælo subito advenientis vehementia, quo in illis unctionis diebus unctus mox

[1] *temptationes*, A.
[2] Interlined (perhaps needlessly) n A.
[3] *ergo*, G.

fuit repletus, totum veterem hominem adeo concussit, excussit, et expulit ut jam vetustatis nec compareret vestigium. Unde et novus quidam homo, quem supra P. 185. pro tempore veteris hominis habitu opertum magis quam oppressum a veteri diximus, discoopertus, et in unctione dato Spiritu [1] magis robur accipiens, mox totum se exserit et haud segniter strenue se accingit ad opera, ea præsertim quæ novum tunc decebant pontificem. Unde et pontifex, jam non tractus, sed sacra delibutus unctione, cursor levis, non ut prius operto adhuc novo homine in virtutum odore, sed jam in forti et strenua virtutum operatione celer currebat, non ut prius virtutes odorans, sed fortiter operans. Et qui supra electus cum corde suo meditabatur quasi deliberans, jam consecratus, in sacra illa unctione unctus Domini, ab unctionis spiritu consilium habuit, quo sicut corpore sic et corde aulam exiret, purpuram deponeret et cilicium sumeret. Unde et mox, tanquam veteris hominis indumento rejecta purpura, sicut corpore sic et mente exivit aulam, exivit [2] purpuram, et cilicium induit, novum novi hominis habitum, indumentum novum, sed inusitatum aulicis et peregrinum ab aula. Ecce Thomas noster, Joseph [3] alter, rejecto pallio fugiens, jam adulteræ manus non veretur. Ecce Thomas noster, alter [4] in spiritu et virtute Helyas,[5] pilis camelorum vestitur.[6] Ecce virgo alter electus a Domino, qui relicta sindone, cilicio super nudo amictus, viros sanguinum, inimicos crucis Christi, fugiens, novi Regis vexillum novus tiro in cilicio sequitur; illius novi Regis jam tiro novus, cujus vox in psalmo, "Ego autem, cum mihi molesti essent, " induebar cilicio:" et item, "Posui," inquit, "vesti- " mentum meum cilicium, et factus sum illis in para- " bolam."

[1] *dati Spiritus*, G.
[2] *exuit?*
[3] Om. G.
[4] *rejecto . . . alter*, om. G.
[5] *Heliæ*, G.
[6] *vestitus*, G.

O Thomas et Thomas, jam non Thomas et tamen vere Thomas! jam non holosericatus, non purpuratus Thomas, sed alter Thomas, qui jam toto, tam delicato, tam tenero corpore inter Crœsi opes, Darii divitias, et Sardanapalli [1] delicias enutritus, nunc sacco cilicino obvolvitur, infirmioribus etiam corporis hac circumdatis asperitate. O quanta et quam omni admiratione [2] digna super te, Thoma, dexteræ Excelsi mutatio! qui in palatio inter augustales divitias et delicias educatus, et inter palatinos sicut gratia eximior sic et cultu præclarior, totum palatium illustrare videbaris, nunc totus fœdi et hirsuti animalis pilis obvolveris,[3] assumens saccum pro socco, cilicium pro holoserico et pro pallio [4] cinerem! Sed quid? Vere novi regis jam tiro novus, cui jam vetera transierunt et ecce facta sunt omnia nova. Novus enim rex, nova lex, novus grex, amictus novus, novus et ipse. Ecce jam omnia nova, novus rex Christus, nova lex amor Christi, novus grex Christi ecclesia, amictus novus cilicium, novus et ipse Christi tiro novus. Unde et hæc inter initia tirocinii nova sunt nostri arma tironis, quibus indutus exterius pugnaturus erat ad bestias. Hoc militari schemate in illo sacramentali tempore Pentecostes, quo consecratus et cum apostolis vir apostolicus virtute ex alto indutus, induitur; et hoc fuit primum et inter initia in illis unctionis diebus uncto Domini unctione magistra edocente cælitus datum consilium, et hoc initium operum.

Verum qui [5] manum mittunt ad fortia, inter initia spiritu ferventes, processu temporis, quasi fatigati ex cursu seu pressi nimis sub onere, solent sensim indies tepescere, donec tandem sancti officii suscepti debito inimica semper oblivio superveniens, per sedu-

[1] So A.
[2] *ammiratione*, A.
[3] *obvolutus*, G.
[4] *pallis*, G.
[5] *quia*, A.

cibiles carnis illecebras, per quotidiana vitæ hujus oblectamenta et occupationes varias, spiritum inter initia adeo fervidum in fine penitus exstinguat: turpi quadam et fœda mutatione de spiritibus tam ferventibus, in fine tanquam in[1] corpora, seu potius cadavera, quasi insensibilia et exanimata conversi, seu cum misera illa muliere, humana in eis effigie abolita, quasi transubtantiati in statuam, illi cadaverosæ seu infatuatæ, aut (ut novo utar verbo) instatuatæ animæ similes, quæ secundum prophetam[2] prius in croceis nutrita postea stercora amplexatur.[3] De qualibus magister, "Sic," inquit, "stulti estis ut cum spiritu "coeperitis nunc carne consummemini?" Quod oculatum animal hoc[4] operose attendens et studiose præcavens, quodam sacri ordinis insigni quod stola seu orarium dicitur, mox ut sacerdos utrumque (quod sacerdotum est) humerum ambiebat, et hoc quotidie et continue in omnium visu gestabat, juxta quod Dominus in lege de decem legis verborum signo, habens orarium hoc quasi jugiter appensum ante oculos suos et ligatum quasi signum in manu sua. Orario itaque hoc evangelico legalium fimbriarum quæ Domino ipso jubente sunt introductæ, in sacerdote hoc evangelico formæ instar; quæ profecto fimbriæ per angulos palliorum filiorum Israel ut fierent, a Domino præceptum est, ut cum illas vidissent memores fierent mandatorum Domini, ne sequerentur cogitationes suas et oculos per res varias fornicantes. Tale quid et post legales fimbrias in evangelico orario hoc, ut per hoc sacerdos hic evangelicus, quod jam susceperat, evangelicum jugiter recolat jugum, et utrumque humerum orario ambiens hoc, ni fallor, insigni cœlitus in signum accepto; quasi visibiliter jam prophetans[5] quod, sicut

[1] *ut*, G.
[2] *prophetica*, G.
[3] *amplexat*, G.
[4] *Thomas scribit*, inserit G.
[5] *prophetisans*, G.

bona susceperat de manu Domini, ita et mala foret perpessurus pro Domino. Et hic esset utriusque humeri ambitus, bona videlicet hinc, male inde, alia ctiam et digna de causa hoc sic assidue gestans, ut ad confirmationis sacramentum celebrius peragendum semper foret paratior,[1] ad quod præ cæteris omni tempore promptissimus et devotissimus fuit. Duo itaque quæ gestat pontifex velut Domino insignia tenemus in pontifice, cilicium et orarium: primum cilicii insigne in signum Christi militis; alterum vero orarii insigne in signum Christi sacerdotis, quasi adhuc multum pro populo et pro sancto civitate oraturi. Primo punctus advertit se Christi militem, sed quo ambitur secundo, Christi sacerdotem. His ornatus pontifex quotidie procedebat in publicum, nisi quod cilicium, juxta nominis sui rationem et religionis veritatem tenendam, celabatur[2] admodum in occulto, nemine præterquam aliquo sine quo tale quid geri non poterat conscio. Unde et istud sui insigne tirocinii deinceps toto tempore non deposuit, donec gloriosi certaminis sui consummasset triumphum. Verum alterum illud, quod orarium diximus et gestabat in publico, in exsilium exturbatus mox deposuit, eo quod jam exsulem in alienis provinciis non deceret. Ob id etiam et merito illo sacerdotis exutus insigni, quod exturbatus sicut vere exsul, sic et quodammodo exsacerdos. Et quidem de novi nostri pontificis insignibus hæc; verum in reliqua veste quotidiana et communi, toto quidem anno primo more suo clarus et nitidus, sed cleri postmodum præsertim in habitu mediocritatem est secutus, ita ut juxta quod ait quidam nec essent exquisitæ sordes nec affectatæ deliciæ. Clausæ ipsius vestes, pullæ et poderes, et pelles non quidem pretiosæ, sed agninæ. Unde et nonnulli eum ob similitudinem vestium suspicati sunt

SecHieron. Ep. xxii. 37; lii. (ed. Vallarsi); Gratian. Dist. xli. 1.

[1] *pacatior*, G.

[2] It need hardly be said that this etymology (like that of *orarium* from *orare*) is wrong.

fuisse, sicut vulgo dicitur, regularem canonicum, cum tamen sola devotione, quod et omnium vere fidelium commune est, canonicus fuerit, sed professione nequaquam. Et vestes quidem pontificis, quo emptæ vilius, eo, sicut solet, crebrius mutabantur, ut eo ipso Christi nudus, immo Christus ipse in nudo, operiretur frequentius his ipsis vestibus quibus operiebatur ipse Domini christus.[1]

Et hoc[2] pro certo universis Domini christis pontificibus Christi, forma ab[3] hoc tanto Christi accepta pontifice, maxime observandum,[4] ut quo ipsimet vestiuntur in nudo suo vestiatur et Christus; nec hi nec illi his ipsis quibus christus Domini præterquam solus et nudus Christus induatur, qui ipsis ovium suarum lac et lanam commisit et vellera. Ad illius quippe, necdum etiam pontificis, opus exemplare pontificibus præsertim recurrendum, qui, cum nihil præterquam chlamydem qua indutus erat haberet, cum paupere tamen nudo illam dimidiat. Unde et mox nocte insecuta ad angelorum[5] circumstantium multitudinem audit Jesum voce clara dicentem, "Martinus adhuc "catechumenus[6] hac me veste contexit." Videat igitur[7] quid faciat episcopus, si fecit sic iste etiam adhuc catechumenus. Videat, inquam, episcopus quid faciat inter tot vestium mutatoria de vestibus suis jam attritis, cum catechumenus hic de unica hac quam habebat chlamyde et se sic operiret et pauperem, immo, teste Christo, Christum ipsum in paupere. Nec enim ut illud in propheta, statu veteris legis, breve pallium hoc, sed in evangelio sub lege gratiæ ex caritate latissimum, Illum qui cælum et terram implet et operit operiens et Martinum. Sed hoc Martini, immo et Christi, pallio jam ipsis communi intermisso, ad ponti-

Sulp. Severus de Vita B. Martini, i. 3.

---

[1] *Dominus Christi*, G.
[2] *hæc*, G.
[3] *ad*, G.
[4] *observanda*, G.
[5] *Anglorum*, G.
[6] *catachuminus*, A.
[7] *ergo*, G.

ficis nostri novi, novi tironis Christi, novum schema revertamur; cujus quidem corporale et visibile corporis schema ut jam descripsimus sic erat.

Sed fuit adhuc longe aliud longeque spectabilius, non quidem corporale et visibile, sed sicut spirituale et invisibile, novum novi schema tironis, eo certe fortius quo interius, quo non patebat accessui; de quo militiæ tribunus magister, "Induite," inquit, "vos ar- " maturam Dei, loricam justitiæ, scutum fidei, galeam " salutis et gladium spiritus, calceati[1] pedes." Ecce Dominica novi Dominici militis armatura nova, in qua lorica justitiæ, sicut in hoc Dominico milite præminuit, ita et præponitur a magistro. Attamen lorica hæc reponenda adhuc, tempore quidem suo assumenda. Omnia enim tempus habent; tempus dilectionis et tempus odii, tempus belli et tempus pacis. Hæc itaque reposita servetur[2] adhuc.

(7.) *De prima pontificis mensa corporali, quod est mandatum novum.*[3]

Et interim videamus nova quæ circa pontificem novum. Et post pontificis habitum, quem præscribendo perstrinximus, ad pontificis mensam accedamus, ipsius victum[4] quæmadmodum et habitum intuentes. Nec enim fideliter cujusquam vita describitur, si quo vivitur, vel qualiter ipse vixerit, omittatur; præsertim cum nova ista pontificis novi mensa tam pontificalis sit, tam opulenta, tam splendida, magis certe pietatis operibus quam dapum corporalium, quibus tamen uberrime abundabat, referta varietate. Ad hanc itaque omnes, sed vos præsertim pontifices, invitandi. Et certe ad hanc confrater vester novus, ipse pontifex, universos vos invitat, et ut accedatis sicut dignum et

[1] *calciati*, A.

[2] *servatur*, G.

[3] *primum* given in A. as a correction, but perhaps wrongly.

[4] *victum*, Q.

justissimum est; in hac quippe mensa magnus ille Pater familias, Pastor pastorum et magister, discumbit primus in capite, et post ipsum ex ordine et cum ipso sui duodecim. Et in hac mensa nova novus pontifex, tanquam Domini dispensator novus, ponens vestimenta sua et præcingens se, Domino cum suis discumbenti ministrat. Ante Dominum discumbentem in cilicio suo stans et orario, regi suo novo ministrans, in his tanquam novi dispensatoris insignibus miles ipse novus novi regis Christi et sacerdos. Hoc est mandatum novum quod ipse jam instituit novus. Siquidem diebus singulis post synaxim decantatam, quam cito post gallicinium sub profunda nocte decantare consueverat, mox clam in conclavi aliquo subintroducebantur fratres tredecim quibus ipse positis vestimentis suis et se præcingens discumbentibus ministrabat [singulis[1] quatuor argenteos largiens.] Et hoc ita mandatum furtivum magis quam furvum[2] per singulas noctes faciebat; veritus, nec immerito, ne si sub luce,[3] illud ex visu hominum virtutum virus inanis inficeret gloria, quo, ut supra tetigimus, ipse dum adhuc[4] juvenis, quasi incurabiliter videbatur infectus. Unde et quo secretius, eo fiebat et securius. Et præterea quia sine luce aliorsum plerumque traheret occupatio, [ut plerumque contingebat,][5] et quod majus cæteris, nequaquam foret sub luce tam devota vacatio, et vere tunc devota vacatio, et devotissima in eo noctis vacans devotio. Cerneres quippe pontificem in profundo

The archbishop's devotion and charity.

p. 165.

[1] The words in brackets (which appear in the Quadrilogus) seem to be borrowed from John of Salisbury (see vol. ii. p. 307, and p. 38 of this volume), and are not in the Arras MS. But they ought, perhaps, to stand in the text, as there seems to be a reference to them in Herbert's account of the later party of poor men, who were entertained by the archbishop, "sine argenteis quidem." See below, p. 202.

[2] *fur verus*, G.

[3] *faceret* inserted, G.

[4] Here begins a gap in the Arras MS., which reaches to "sicut pri-" oribus, p. 212. The Phillipps MS., however, enables us to supply the defect in great measure.

[5] Ins. from Quadr.

illo noctis silentio quasi lucem in tenebris singulorum pedibus advolutum, a singulis orationem petere et plorare per singulos; et velut aquarum exitus lacrymæ deducebantur per oculos, adeo ut lacrymarum fonte plus quam aqua singulorum pedes lavari viderentur; illud frequenter iterans, clamando ad Dominum ejulans, et ejulando clamans, "Exitus," inquit, "aquarum dedu-
" cant oculi mei quia non custodierunt legem tuam."

O[1] peccator sancte, immo et pastor bone, illius sanctæ peccatricis similis,[2] sicut ipsa dans aquam, et cum ipsa accipiens veniam, plus etiam fonte lacrymarum quam aqua lavans Domini pedes! O mandatum novum a pontifice novo, quod noctu furtivum, sed non furvum, ipse sol justitiæ mediis noctis tenebris splendoris sui radiis illustrabat! O nova mundi lux, novus pontifex, agens in tenebris non opera tenebrarum, sed lucis! Revera nox huic præcessit, dies autem appropinquavit. Vere lux in tenebris lucens, sed eam tenebræ non comprehenderunt. O pontifex, et O pontifices! exemplum in hoc et aliis dedit vobis, ut quemadmodum fecit ipse, et vos similiter faciatis. Bonum revera exemplar, formam duntaxat tenetis exemplaris, et hæc præsertim mandati hujus forma semper et maxime pontificibus imitanda, et, si non quotidie, frequenter tamen, cum aut libet aut vacat, ab ipsis in persona propria ipso opere exsequenda. Verumtamen hoc iste quotidie exsequebatur, nisi forte adeo impeditus fuisset, et tunc quidem per unum fratrem, ad quem de egenis pertinebat, hoc ipsum adimplebatur. Veruntamen et ob grande humilitatis incentivum et insigne, secundum beati Benedicti regulam, "omnium," ut ait doctor unus, "justorum spiritu
" pleni," et hoc humilitatis lavacrum ad claustra trans-

Regula S. Bened. c. liii.

[1] In MS. Phillipps this letter is outlined for illumination, but (as is not unfrequently the case in MSS.) the colour has not been filled in.

[2] *similiter*, G.

latum est; ut jam non solum in pœnalis illius hebdomadæ ante Pascha quinta feria, quæ absolutionis, vel potius ablutionis, est finis, sed et pæne per anni hebdomades singulas in hebdomadæ sabbato, in hoc humilitatis lavacro singuli singulorum lavent pedes, tanquam qui religiose experti se ex humili hujus operis semine plurimum persæpe fructum salutis collegisse. Unde et antistes noster, non jam illius pœnalis hebdomadæ quinta feria, nec solum in sabbato per hebdomades, sed quotidie potius hoc humilitatis lavacrum tanquam baptismum secundum frequentabat, discedens inde lotus magis quam lavans, et pro certo, nec fallor, quot ablutionis tot et absolutionis habens singulos dies. (Migne, Patrol. lxvi. 751.) Greg. Magn., Dialog. ii. 8 (ib. lxvi. 150).

Veruntamen inter tot, quibus nunc mundus plenus est, se amantes et voluptatum suarum amatores, in tanta iniquitatis abundantia tam aperta, quæ jam operiri non potest, inter tot carnis delicias et carnales lætitias quæ huic nostro Thomæ militabant ad votum, in tanto quo nunc homines misere tenentur capti visco cupiditatis, et inter tantas purpuratorum in aula cum elatione illecebras seducibiles, Thomas hic noster, quasi homo nec nostri temporis nec teporis, tanquam unus est e David fortissimis; immo, novus revera excussorum filius, mox in ipsa sui novitate se excussit. Excussit, inquam, se et se exuit, et mox se alterum induit; et (quod dictu mirum,) ipse juvenis, tot augustalibus in palatio divitiis et deliciis affluens, non tam officialis Augusti quam quasi Augustus, augusto tamen accepto tempore, propter pauperis Christi crucem palatium, propter crucem Augustum, propter crucem etiam semetipsum, abnegavit; quotidie effigians in se crucis militem cilicio, se crucis sacerdotem in orario, se crucis victimam in eo quod quotidie coram se gestabat crucis ligno erecto, et se crucifixi discipulum in quotidiano pedum pauperum lavacro.

O quam magnus talis pontifex! qui, cum pontificum Pontifice segregatus a peccatoribus, ultra omnem men-

suram in immensum se extendens, et pontificum Primatem sequens, ipsos penetrat cælos; cui non sufficit implere pontificem, nisi etiam sit plus quam pontifex. Quam vere magna anima! quam vehementi subvecta spiritu! quæ supererogando etiam pontificalem nititur supergredi perfectionem. Talis revera pontifex Martinus in Gallia; talis Nicolaus in Græcia; talem nunc pontificem Thomas noster æmulabatur in Anglia.

(8.) *De secunda mensa pontificis corporali, quod est mandatum secundum.*

His entertainment of poor persons.

Interim vero ad novi pontificis mensam invitati adhuc sedeant,[1] et præstolentur ut videant discumbentes. Necdum enim quotquot discubituri intraverunt. [Secundum[2] vero fiebat convivium non jam in furvo, sed diluculo.] Ecce enim, egredientibus e cælesti illo convivio illis duodecim, quibus ipse pontifex positis vestimentis suis præcinctus ministraverat, ingrediuntur alii duodecim; quibus discumbentibus frater ille qui ad usus pauperum portabat loculos vice pontificis humiliter et devote singulorum pedes lavans ministrat, sine argenteis quidem, sed in cibis abunde. Et hoc est priori illi secundum evangelicum mandatum, seu convivium subsequens, sicut et prius clandestinum, non tamen in furvo noctis factum, sed diluculo.

(9.) *De tertia mensa pontificis et corporali, quod est mandatum tertium.*

His "poor prebendaries."

Tertio vero sub luce, in processu lucis, circa dici tertiam fit convivium tertium, centum ex more qui dicuntur prebendarii pauperes introductis. Quibus

[1] *sedent*, G.

[2] The words in brackets are from the Quadrilogus.

duo fratres, ad quos de egenis pertinebat, in discubitu ministrabant. Et hæc quidem triplex mensa pontificis per singulos dies; has quotidie tres mensas ponens, quasi quotidie tres missas celebrans; primam in nocte, secundam in aurora, tertiam sub luce plena. Revera in hoc mystice unctione magistra edoctus, ut ita, videlicet tribus his mensis, tanquam tribus missis, Deo gratis hostiis, nova Salvatoris nativitas suam in ipso novitatem tanquam nativitatem suam novam roboraret, ut quem sub peccati jugo vetusta servitus tenuerat, et ita novus homo novum hominem Christum indueret.

(10.) *De quarta mensa corporali; sed prius de duplici pontificis mensa spirituali, scilicet de mensa sacræ Scripturæ et de mensa altaris.*

His vero rite peractis, deinde ipse pontifex cum suis discubiturus procedit in publicum. Verum hic jam sto et hæsito, dubius an hanc corporum mensam tribus illis quæ præcesserunt mensis, velut quartam subsequentem[1] adjungam. Hæsitans, inquam, ob id quod istam corporum duæ adhuc præcedebant, quarum neutra corporum, sed utraque spirituum est; una videlicet sacræ scripturæ lectio, altera vero altaris Dominici sacramentum. Veruntamen etsi prius quod animale, deinde quod spirituale, tamen et ordine temporis et acceptione dignitatis, eorum etiam qui discubituri sunt voluntate perpensa, antequam corporalis illa, duæ hæ spirituales mensæ proponendæ sunt, præsertim cum illa corporum communis sit omnium; in qua etiam nihil apponitur nisi quasi bestialis quædam alimonia, unde se canes et mures et aliæ etiam præter homines reficerent bestiæ; verum hæ spirituum mensæ non communes bestiarum, nec etiam hominum, sed litterarum duntaxat, aut eorum qui amant litteras.

[1] *subsequenter*, G.

Ad has itaque duas spirituum mensas, tanquam duo evangelica convivia et refectiones cælestes, novus noster pontifex præinvitat omnes nostri officii viros, præsertim sacerdotes, et super omnes sacerdotes, pontifices. Sacerdos quippe, nisi sensum scripturarum præhabuerit, tanquam omni carens sensu, idolum[1] potius quam sacerdos judicatur, inter idola templi potius quam templi sacerdotes reputandus. De quo in propheta Dominus, "O pastor," inquit, "et idolum." Utinam et juxta prophetæ votum illis fiant similes qui ea faciunt, qui tales in Dei ecclesiæ ordinant. Simia quippe in aula talis sacerdos in ecclesia. Sed de hoc alias.

Zach. xi. 17.

(11.) *Primo hic de mensa sacræ Scripturæ.*

His study of holy Scripture.

Talis profecto idoli ideam, obscuram valde et enormiter deformem, oculatum hoc nostrum animal ab initio operose attendens, et tanquam horrore aliquo repercussus celerrime fugiens, mox inter novitatis suæ initia sacras et imaginarias scripturas summa occupatione et devotione amplectitur, ut nova eruditione vetus, quam longo jam tempore ex sæculo contraxerat, ruditas propellatur, et nova imago pontificis in novo pontifice reformetur. Igitur post synaxim noctu decantatam et evangelico illo duodecim fratrum convivio, in quo, sicut diximus, ipsemet discumbentibus ministrabat, soluto, brevis somni ob sensus reparandos sopore[2] prægustato, cæteris adhuc somnium capientibus, solus ipse ad sacros codices manicabat, et ad aperienda secum sacræ scripturæ mysteria uno duntaxat suorum, aliquantisper, ut sibi visum, exercitato in his, accito, tanquam apertis cæli cataractis,[3] summo mane in alimonium spiritus manna cælestis refectionis colligebat. Hic est discipulus qui testimonium perhibet de his, et

---

[1] *ydolum*, and so throughout, MS.
[2] *sapore?*
[3] *kataractis*, MS.; *cataractibus*, Q.

vidit et scripsit hæc, et accitus etiam ad hoc a magistro. Accitus, inquam, tantummodo;[1] scripturarum quippe tot profunda et opaca, sicut et ipse confitebatur, si absque duce incederet, semper metuebat errorem, adeo ut etiam in planis intelligentiæ suæ testem requirere consuevisset; unde et in planis intelligentiæ suæ testem, et in obscuris semper viæ ducem, exspectabat.[2] Verum finita collatione mox excludebatur qui accitus fuerat, et solus pontifex in conclavi suo remanebat inclusus, tanquam in sponsi cellam vinariam introductus. Ad quem nulli nulla ex causa usque ad diei tertiam ullus erat accessus, tanquam si propheticum illud cum propheta clamaret, "Declinate a me maligni, et scrutabor "mandata Dei mei." [Unde hic qui inter vepres et spinosa sæculi a longo tempore jam inveteratam ruditatem contraxerat, adeo est in brevi eruditus, adeo cælesti illo mannate quod mane per singulos dies colligebatur, refectus, ut et aliis jam eructaret quod gustavit, et super omnem aquam, nunc in clero, nunc in populo, semen verbi disseminaret.][3]

Ecce Thomas noster, qui etsi manum jam ad fortia miserit, et sicut prælatione, ita et quadam operum altitudine, virtutum conscenderit speculam, tamen in scripturarum via tam humiliter, tam simpliciter, graditur, in hac nec eruditionem præcurrens nec præsumens de se. Ecce revera illa, de qua in psalmorum titulo, humilis et simplicis David eruditio. Et hoc quidem legendi et colligendi in mane manna pontificis opus et opera; per singulos dies dulci quadam et grata vicissitudine nunc ipse Deum alloquens, nunc ipsum Deus vicissim; inter legendum orans et inter orandum legens, id in dies apprime experiens quod lectio vice cotis penetrativam acuat orationis virtutem, oratio

Horat. de Arte Poët. 304.

[1] This word seems doubtful.

[2] *expetebat*, Quad. (perhaps rightly).

[3] The words in brackets, taken from the Quadrilogus, are probably genuine; but it is not quite clear where they ought to be inserted.

vero, tanquam una Davidicarum[1] clavium, arcam[2] sanctificationis, sacræ videlicet scripturæ mysteria, reseret. Quæ quidem in sacra pagina, tanquam in arca sanctificationis, in abdito valde sunt reposita. Manna quippe in arca sanctificationis, reposita sunt mysteria in scripturis.

Et ut ad Thomam nostrum revertamur, etiam tanto scripturarum amore ferebatur, ut sæpissime inter viandum, cum alias tunc non vacaret, deflexo in partem equo, tanquam alter eunuchus in vehiculo, accito discipulo qui testimonium perhibet de his et scripsit hæc, in via sacræ eruditioni intenderet, in ipsa via pedum viæ morum plusquam pedum intentus, et me in itinere alloquens iterabat frequentius, "O si," inquit, "daretur "ut sæculi curis et causis semotis in otio et quiete "hujuscemodi possem intendere; quam fructuosam fa-"vente Domino his impenderem operam, et quam stu-"diose perditi temporis repararem jacturam!" Adeo sæpe et sæpius, nunc inter viandum, nunc vero aliis operam dans, in concupitos Rachelis amplexus suspirabat. Schedulas[3] etiam manicis suis laxis complicare consueverat, ædificationis aliquid non spernendum continentes, ut ita legendo semper promptius penes se haberet quod disceret.

(12.) *De eruditis Thomæ.*

His learned companions.

Illud etiam non tacendum, sed quasi extollendum præconio, quod in hac sacræ scripturæ mensa multos et magnos habuerit commensales, viros videlicet secum[4] omni morum et vitæ honestate præditos, et scientiæ eruditione præclaros, in scripturarum planis promptissimos, in mysteriis exercitatos, in sacra vero collatione fructuosos, adeo ut inter istos quotidie quivis sapiens se sapientior fieret; quod multum pontificis proposito

[1] *Daviticarum*, MS.
[2] *archam*, MS.
[3] *Scedulas*, MS.
[4] Om. G.

et desiderio favebat.[1] Qui cum vacaret, non modicum ex his sapientia et scientia proficiebat indies. O domus quæ pontificem deceat, quam insignis, quam fulgida, talibus fulcita columnis! Columnis, dico, fulcita, non calamis, sicut rerum postea exitus declarabit, et revelabitur tempore suo. Talis profecto domus illius supercælestis exemplum, de qua psalmista "Dilexi," inquit, "decorem domus tuæ et locos habitus gloriæ tuæ." Et hic erat catalogus[2] eruditorum Thomæ; quem quidem denuo circa ultimum totius historiæ hujus calcem, sicut typus catalogi exigit, seriatim et singulorum ex ordine eruditorum ponendo nomina ordinabimus. Sufficiat nunc hic solum catalogum nominasse. Certe catalogus hic eruditorum Thomæ pro officii sui gradu illius similis qui legitur catalogus fortium David. Quod illi in armis, et isti in scripturis.

His legal counsellors.

Inter istos vero sacræ legis apocrisiarios taceo inpræsentiarum illam quam ad sæculi jurgia secum semper habebat in forensi jure peritorum turbam, non quidem theologam, sed potius civicam quandam facundiam exercentes.[3] Nihil modo mihi et illis; nec enim ipsi mensæ istius commensales. Alia potius horum professio, et communio alia.[4] Sæpe quippe et variis in humanis rebus ex causis accidit ut qui Christi non fuerint discipuli subito et quasi ex insperato super Christi discipulos efficiantur magistri, et animarum constituantur pastores, scripturarum ignari. Quod illis maxime solet accidere qui, ut hic Thomas noster, ab aula ad ecclesiam sunt assumpti. Tales quidem in ovibus abundantes, sed unde vel se vel[5] oves pascant deficientibus pascuis non habentes. Nec quidem ob id dico quod sic fieri aut quod talis, videlicet, inops et mendicus et scripturarum ignarus, in episcopium sa-

Complaint as to ecclesiastical promotion.

[1] So Quadr.; *faciebat*, G.

[2] *cathalogus*, MS., and so throughout.

[3] *exerentes*, G.

[4] *et . . . alia*, interlined, MS.; *alta* for *alia*, G.

[5] Om. MS.

cerdotiumve eligi seu provehi debeat; sed quod sæpe fieri sic contingat. Tales ergo pastores cum suarum sequela ovium nostrum novum hic sequantur pastorem.

(13.) *Secundo hic de mensa altaris.*

His ministrations at the altar.

Sed novum nostrum exemplar replicemus, et in ipso relegamus adhuc. Fructuosius quippe virtutum opera leguntur in viris quam in libris, quanto[1] efficacior est vox operum quam sermonum. Et ecce qui in scripturarum mensa, ut jam diximus, a primo mane cœpit discumbere, circa diei tertiam de conclavi suo, tanquam de vinaria Sponsi cella, in qua debriatus, egrediens procedit publicum. Mox istius similis spiritualis mensa apponitur; hæc quippe hora statuta et canonica, ut in mensa hac discumbatur. Nec enim ante, sed hora hac, panis vitæ admoto passionis igne est excoctus, unde in hac mensa discumbentibus ministretur.[2] Diei quippe hora tertia Christus linguis est, etsi non manibus, crucifixus; hac itaque hora hæc secunda mensa apponitur, prioris similis, spiritualis ut illa. Nec enim dico similis, quin multo dignior, splendidior, et abundantior hæc. In hac quippe panis vitæ apponitur, qui in patria quotquot sunt[3] cives satiat, et in via quotquot sunt peregrini sustentat. Ad hanc itaque pontifex panem hunc supersubstantialem sacerdotali ministerio confecturus accedit.

Why he did not celebrate every day.

Illos vero nunc pertranseo dies quibus ipse solum interest,[4] sed per se tamen hoc vitæ sacramentum non conficit. Nec enim conficiebat hoc diebus singulis, et, ut ab ipsomet profecto didici, non negligentia sed reverentia hæc, quasi illud centurionis; cum centurione humiliter loquens Domino, "Domine, non sum dignus "ut intres sub tectum meum," et illud Petri, cum Petro,

[1] So MS. in text; *quia* in margin.
[2] *ministretur Dei; quippe*, G.
[3] *sunt . . quotquot*, om. G.
[4] *intererat*, Q.

" Exi a me, Domine, quia homo peccator sum." Quidam enim singulis, alii vero certis diebus consecrant. In consecrantibus quidem videre mihi videor grande sanctæ conversationis argumentum, in aliis vero reverentiæ et humilitatis indicium.[1] Quanquam tamen magister, de Christo pontifice loquens, dicat, " Qui non " habet," inquit, " quotidie necessitatem, quemadmodum " sacerdotes, prius pro suis delictis offerre." Ecce videretur ex his quod sacerdotes quotidie necessitatem habent offerendi quod is sacerdos Christus. Sed ibi de legalibus sacerdotibus sermo est, unde dicitur " quem- " admodum sacerdotes prius ;"[2] nunc vero de evangelicis sacerdotibus loquimur. Sunt tamen et sacerdotes evangelici qui quotidie necesse habent offerre pro suis et populi delictis aut fidelium defunctorum ; necesse, dico, et de mandato ejus qui præest ipsis, aut de proprio pio et devoto ipsorum proposito, quasi obligati ad hoc. Sed prior sermo nequaquam de his, sed de illis potius in quorum voluntate et devotione consistit ut quotidie offerant vel non offerant. Scriptura vero canonica, sicut nec jubet nec inhibet, nec dissuadet aut suadet, ut sacerdos quotidie offerat ; sed hoc testatur quod una die semel offerre sufficiat, quemadmodum et semel oblatus est Christus, et illum valde felicem prædicat qui vel in die unam digne celebret. Nam aliquis honorando non audet quotidie sumere, et alius honorando non audet ullo die prætermittere. Contemptum solum non vult iste cibus, sicut nec manna fastidium. Illo[s] vero inpræsentiarum nec memoratu dignos, non Christi sed mammonæ sacerdotes, prætereo, qui propter oblationum quæstum unam Christi et semel oblatam hostiam quotidie non semel, sed libentius iterum, non tam consecrant quam dilaniant, Filium Dei quæstui habentes et ostentui.

Varieties of usage as to this.

Profanity and carelessness of some priests.

Contemptis igitur his ad magnum sacerdotem nos- The arch-

[1] *exemplum*, Q.

[2] The misconstruction of Heb. vii. 27 will be seen.

bishop's demeanour

trum revertamur, inter illos reverendos Altissimi sacerdotes numerandum qui quotidie verentur et reverentur offerre. Unde et cum accedit, cum quanto timore et tremore accedat ut offerat qui e vestigio de cella vinaria, in qua debriatus, prodierat, attendamus. Utinam universi vos ad hanc mensam invitati sacerdotes attendatis et paretis similia; præsertim cum mensa hæc propria sit et peculiaris sacerdotum, ad quam nec peregrinus nec advena nec incircumcisus aliquis ullum habet accessum.

in vesting himself.

Mox profecto, ut hic noster pontifex parabat se ut offerret, et mystica illa et sacerdotalia indumenta, in quibus offerre debuerat, offerebant ministri, mox in primo visu, necdum etiam his ornatus, totum se concussit et effudit. Effudit, inquam, cor et excussit, adeo ut velut quidam lacrymarum fons emanaret e capite; et iste revera aquæ, ille vero in mari æneo, in quibus sub legis umbra ministraturi sacerdotes manus abluebant et pedes.

His emotions when about to celebrate.

Cum vero jam sacerdotalibus ornatus, et altari pro suis et populi delictis prius oraturus et post oblaturus astaret, adeo humiliatum erat cor ejus et contritum, ut inter sacra deprecatoria cum lacrymis singultus prodirent magis quam verba. Qui etiam ob vagas et vanas cordis cogitationes reprimendas inter celebrandum, dum ministri in ea missa quæ catechumenorum dicitur spiritualibus[1] intenderent canticis, et ipse semper aliquem libellum ethicum in manu tenere consueverat, et

His use of St. Anselm's prayers (Migne, Patrol. clviii. 910, seqq.).

frequentius ea hora habebat in manibus quendam orationum libellum, quasi suum enchiridion; quem unus prædecessorum suorum, vas catholicum, hæreticorum baculus, malleus tyrannorum, scripturarum armarium, evangelii tuba et columna justitiæ, beatus Anselmus, stylo sicut salubriter pungitivo et pungitive salubri et eleganti, ex intimis sanctæ devotionis suæ medullis

[1] *spiritalibus*, MS., here only, so that it is probably a mistake; *spiritualibus*, Q.

exceperat. Hunc, inquam, habebat, ibidem ab oratione ad lectionem se excipiens.

His performance of the celebration.

Sed ad mensæ hujus quas inter epulandum profundebat sacerdos lacrymas et singultus revertamur. Hic est spiritualis in sacerdote affectus, quo per spiritus paupertatem terram calcabat, et quo per spiritus fortitudinem liberum ad cælestia habebat discursum — liberum dico, prout in mortalitatis hujus via conceditur —et sic comedebat agnum. Verum ea præsertim hora profundissimas tanquam ex intimis pietatis visceribus lacrymas profundebat, erumpentibus crebris inter lacrymandum singultibus, tanquam ad tacta Christi vulnera, tota intima cordis excutiens viscera et effundens. His quæ nunc dicuntur non solum discipulus qui vidit et scripsit hæc, sed huic tantæ devotioni ecclesia testimonium poterit perhibere, præsertim quotquot sæpe et sæpius publice offerenti astabant. Et quidem totum hoc speciale orationis genus quod *missa* dicitur festinanter semper consummare consueverat, in missæ introitu dicta una tantum collecta sæpius, interdum tribus, pluribus vero aut vix aut nunquam. Et primaria quidem institutio fuit ut una tantum diceretur, ut sicut est epistola una, evangelium unum et collecta[1] una. Postea vero processu temporis plures additæ, quæ tamen secundum formam canonum septenarium non excedunt. Hanc autem in hoc speciali orationis genere brevitatem, et in sacramentali carnium immaculati agni esu festinantiam, [propter[2] illum verebatur Domini transitum,] edoctus a Domino sacerdos hic noster observabat, [juxta[3] quod in lege scriptum est, "Et comedetis festinanter; est enim *Phase* (id "est transitus) Domini." Comedebat itaque festinanter propter immissiones per angelos malos, pernicio-

Number of collects used.

[1] *esset*, ins. Q.

[2] *propter . . transitum*, ins. from Q.

[3] *juxta . . . adstabant*, ins. from Q.

sum scilicet vanarum cogitationum superventum ; in sacramentali Dominici corporis perceptione non tardus, non morosus, non nova præterquam in canone constituta sunt adjungens, verum ea præsertim hora profundissimas tanquam ex intimis pietatis visceribus lacrymas profundebat et singultus, tanquam ad tacta Christi vulnera tota intima cordis excutiens viscera et effundens. Huic tantæ devotioni testimonium perhibere poterunt quotquot sæpius publice offerenti adstabant.]

* * * * * *

sicut[1] prioribus parum aut nihil damnationis est, qui non solum potentiam, sed et una probabiliter quidem inducti, aut ut durius loquar seducti, etiam opus potentiæ ad salutem suam, quod tamen forte non subest, confitentur. Inprimis quippe qui non credunt[2] pro impenso beneficio, quod non credunt beneficiorum uredo ingratitudo est. In secundis vero, qui credunt pro beneficio non impenso, quod tamen impensum credunt, dulcis quædam et grata obnoxietas est. Quos etsi forte aliqua pœna maneat, quia credunt falsum, minime tamen, ut nunc sentio, erit eis exinde æternum in morte supplicium; quin potius ipsorum forte remunerabitur devotio, quam habuerunt pie et devote credendo aliquid Dominum pro salute sua misericorditer fecisse, etsi tamen[3] illud non fecerit. Nemo autem illud magistri hic mihi objiciat, "Si autem," inquit, "Christus non surrexit, inanis est prædicatio nostra, "inanis est et fides vestra.[4]" Nemo, inquam, illud magistri nunc mihi objiciat. De apostolis quippe proprie ibi sermo est; unde et mox subjicit, "Inveni-

[1] Here the Arras MS. begins again, after the hiatus mentioned at p. 199. In the Phillipps MS., from which the intervening matter has been taken, the next words after *observabat* (p. 211, l. 30) are *Et propterea* (p. 218, line 11). Something, therefore, has been lost, which the writer of that MS. did not consider to be worth preserving.

[2] *credit*, G.

[3] Om. G.

[4] *nostra*, A.

" mur autem et falsi testes Dei, quoniam testimonium " diximus adversus Deum [1] quod et suscitavit Jesum " Christum, quem non suscitavit si mortui non resur- " gunt." Nec solum de apostolis, sed et de illis etiam et pro illis, potest videri magister dicere, qui mendaciis assentatoriis, tanquam si deliniri et demulceri possit sicut homo Deus, Dominum honorant et extollunt. Contra quod ait doctorum unus perhorrendum fore aliquid falsi de Deo dicere, etiam si ad laudem ipsius videatur pertinere; quia non minori sed majori fortassis scelere in Deo laudatur falsitas quam vituperetur veritas. Ecce doctoris verba, "Unde et mihi et Dei " hujuscemodi assentatoribus modo nihil, sicut nec ipsis " et Deo. Hoc est enim quod ego longe ab eis diver- " sus, immo penitus adversus, dico quod ego existimo, " quod ego sentio, videlicet quod si quis pie, devote, " et ex probabilibus ad suam salutem crederet Christum " resurrexisse, etiam etsi non resurrexerit, nihil aut " parum damnationis [2] fore huic, qui crederet sic de " Christo Jesu."

Sed forte ex præmissis mihi quis sic objiciet: Quid igitur si ex scripturis et ex probabilibus multis signis et prodigiis et virtutibus crederet ecclesia Dominum ad salutem suam jam misericorditer incarnatum, et tamen necdum incarnatus fuisset? quæmadmodum et errans synagoga Messiam necdum venisse credit, sed venturum adhuc, quæ tamen Dominum in carne venturum diffitetur, futurum Messiam purum hominem tradens; unde nihil nunc nobis et illis, qui nec præsentis nec etiam futuræ incarnationis fidem habent. Quid igitur si ecclesia crederet Dominum sic incarnatum, et tamen necdum incarnatus fuisset? Sentiunt certe plerique, et non irrationabiliter forte, quod si ecclesia crederet sic, ecclesiam ob fidem hanc damnabilem minime. Ita tamen si in reliquis fidei articulis

[1] *Dominum*, G. | [2] *dampnationis*, A.

et præsertim in unum et trinum Deum fides fuisset integra; quæmadmodum e diverso et Cornelius mox minime damnabilis fuit, etsi non crederet Christum incarnatum; qui tamen antequam id crederet incarnatus jam erat. Cui etiam, antequam Christum jam incarnatum crederet incarnatum, dictum est illud per angelum, "Orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascen-" derunt in memoriam in conspectu Dei." Et illud etiam ante de illo, quod "religiosus erat et timens " Deum." Verum solum hoc tacto, et, quia nunc locus non est, sermone nostro[1] minime protracto super hoc, ut ad superiora redeam, certe quicquid absque assertione nostra nunc de prætacta incarnationis sit fide, hoc certe evidens, quod etiam etsi præfata illa sicut fide certa tota credit catholica, panis et vini in corpus Christi et sanguinem non fieret sacramentalis conversio, tamen quod ad se miro modo[2] esset, sicut munda et clara, simplex, sincera, et devota in puro pane et vino secundum ordinem Melchisedech matris nostræ catholicæ oblatio hæc. Mundior, inquam, et sincerior magis quam de mille taurorum,[3] hircorum, arietumve pinguium mactatis carnibus et spurcitiis sanguinum. Mundior revera et simplicior evangelica hæc ecclesiæ oblatio quam fuerit synagogæ. Et ut videri potest, carnificum potius quam sacerdotum statu legis non tam pia oblatio, quam velut dira quædam et inhumana bestiarum et in mane et in vespere quotidiana occisio. Ubi quotidie oves tot, tot boves, tot tauri, tot hirci, tot agni, tot vituli, tot verveculi mactabantur. A qua etiam mactatione nec simplicitas columbam nec castitas turturem tuebatur. Verum hoc nostrum, hoc matris nostræ ecclesiæ pro nobis evangelicum sacrificium, merum, sicut videtur, duntaxat sacrificium laudis, non dilaniatarum carnium, non eru-

[1] *non* in text of A., but marked for omission.

[2] *meo*, G.

[3] *millium*, G.

torum viscerum, non fœtentium intestinorum, non fimi, non fumi, non stercoris, in nullo, sicut videtur, sacrificium iniqui et peccatoris. Juxta quod in hymnidico cantico Dominus, "Nunquid," inquit, "manducabo "carnes taurorum aut sanguinem hircorum potabo?" Et postea hoc nostrum evangelicum quasi a legali illo distinguens sacrificium, subdit, "Immola," inquiens, "Deo sacrificium laudis." Et in fine cantici, "Sacri- "ficium," inquit, "laudis honorificabit me." Unde et hoc laudis sacrificium, quo plus honorum, plus sincerum, plus salutiferum, plus pacificum et tanquam sacrificium justitiæ, quo plus Domino acceptum, eo exterminator angelus hujus hora sacrificii, sicut et magis subdolas, et acriores et crebriores facit immissiones. Ut si prævalere sic potest absque defensore, sine dilatione, absque miseratione ulla, fidem ipsam primogenitam hic præ virtutibus cæteris pressa ratione triumphantem percutiat, et, si potest, sic in perenne exstinguat. Nemo autem opinetur, suspicetur nemo, me ex diffidentia aut hæsitatione vel modica de tam glorioso, tam salubri totius salutis nostræ sacramento, quicquam scripsisse hic. De quo tamen cum ego aliquando quasi hæsitans cogitare cœpissem, nocte sequenti visa est mei hostia hac et illac in calice, quasi in motu continuo et citissimo circumagere se et circumferre. Quod cum in crastino domino meo archipræsuli secreto retulissem, et qualiter quasi hæsitans præcogitaveram, respondit mox archipræsul hostiæ motum in calice fluctuationem meam indicare quæ præcœpit in mente. Unde et in hujus sacramenti fide per Dei[1] gratiam semper firmior sto et deinceps devotior. Sed revertamur ad prætactas malas mali angeli immissiones.

Quod si forte fidem adultam et adeo robustam et solidam reperit ut nec valeat, non dico ipsam peri-

[1] *Domini*, G.

mere, sed nec ullis incredulitatis stimulis vel in modico pungere, alias et alterius modi facit immissiones, quas nos experimur quotidie, utinam ab illis, quos præmisimus,[1] incredulitatis stimulis liberi. Ad alia itaque se convertit is cui mille nomina et mille nocendi artes, ut vel sic cor in fide firmum et solidum, quod incredulitatis stimulis non perforat, vel emolliat. Et cogitationes vagas et vanas, fluxas et fluidas in cor mittit; sicut de illo, "Et cœna," inquit, facta, "cum diabolus jam misisset in cor ut traderet eum "Judas." Ecce missio seu immissio prius a propheta, post ab ipso evangelista, qui de ipso pectore sapientiæ recumbens hauserat evidenter expressa. In cor enim missio quid aliud est nisi immissio? "Misisset," inquit, "in cor;" verum ut humilitatis magister majestatis Dominus tradatur, ut illudatur, ut flagelletur, ut conspuatur, ut habeatur quæstui, ut habeatur ostentui, ut demum linguis et manibus crucifigatur, hujuscemodi duras immissiones seu immissionibus duris quotidie operatur erroris spiritus in diffidentiæ filiis, ipso Domino, sicut jam propheta testatus est, immissiones has pro meritis perditorum faciente per angelos suos malos. Sed istas immissiones, de quibus nunc quotidie operatur idem erroris spiritus, non solum in diffidentiæ sed etiam in devotis ecclesiæ filiis, et etiam in ipsis ecclesiæ primogenitis, in ipsis, dico, Domini christis, sacerdotibus Christi. Et ibi præsertim, ubi sacerdotii exhibent officium et sacrificii peragunt ritum. Ea hora potissimum quotidie vagas has et vanas, fluxas et fluidas, fluentes et refluentes cogitationes immittens, quæ tanquam muscæ tabidæ in tam suave olenti sacrificio totum perdant mox tantæ suavitatis odorem; hora præsertim sacrificii glomeratim irruentes, nisi confestim per sacrarii ostiariam fidam, circumspectam

[1] *et*, ins. G.

videlicet devotionem et promptam, Spiritus Sancti flabello repellantur.

Igitur ut omnes has, tam videlicet illas quæ perforant, quam et illas quæ cor emolliunt, immissiones prævenions declinaret sacerdos noster, pontifex noster novus, pro quo totus hic sermo texitur, agnum immaculatum, sicut reverenter, pariter et ob reverentiam ad legis mandatum festinanter semper edere consueverat. Per totam hanc Domini mensam, sicut in mystico et sacerdotali ornatu festivus, ita et in edendo festinus, et, sicut jam supradiximus, in orando brevissimus. Totum tamen devote et celebriter, etsi ob supradictas causas celeriter, agens; quin potius eo ipso devotius quo celerius; quia in sibilo dumtaxat auræ tenuis Helyæ, a spelunca sua egresso et in speluncæ suæ ostio stanti, solum in transitu loquitur Dominus. Solum quippe per speculum et in ænigmate, quasi in sibilo auræ tenuis, his qui corporis sui domos luteas egrediuntur, et egressi in ostio hujus luteæ speluncæ suæ stant, cupientes dissolvi et esse cum Christo, animæ suæ ut moriantur jam petentes, his (inquam) solum, et tamen non nisi solum in transitu, loquitur Dominus. His quidem frequentes fiunt, sed semper breves et citissime disparentes Theophaniæ,[1] sanctorum revelantur splendores et exsultationes Dei in cordibus eorum: quæ animam ad cælestia pio desiderio suspirantem crebro quidem, etsi non reficiant, refocillant tamen et illustrant. Sed brevis hora hic et parva mora, quamdiu in luteæ speluncæ suæ ostio Helyas steterit, donec a lutea spelunca sua penitus egressus fuerit. "Corpus " enim," ait sapiens, "quod corrumpitur aggravat ani- " mam, et terrena inhabitatio deprimit sensum multa " cogitantem." Et vere in Theophaniis his brevis quidem hora et parva mora. Hinc est enim quod in

[1] *Teophanie*, A.

sancti amoris cantico sponsa Sponsum suum tam crebro, tam sedulo, tam officiose, et in tam multis quærit suspiriis. Et quærens et suspirans nunc invenit, nunc perdit;[1] nunc avolat, nunc declinat, nunc ad ostium pulsat, nunc tenet, nunc elabitur, nunc revertitur, nunc vocatus[2] tacet, nunc vocans alloquitur. Unde et Sponsum suum sponsa capreæ hinnuloque cervorum in montibus salienti et colles transsilienti assimilat. Eo ipso sponsa id crebro experta, nos hac sua parabola docens, ut opera illa et sacramenta eo fiant celerius, quo necesse est ut peragantur devotius. Et propterea noster sacerdos novus, novus noster pontifex, illud, de quo jam aliquamdiu egimus, altaris sacramentum eo quidem celerius celebrabat quo illud peragere et consummare devotius peroptabat.

The archbishop's rapidity in the mass.

Unde tanti sacerdotis exemplo plerique arguuntur sacerdotum, qui, ut devoti habeantur aut forte quia sunt, hoc altaris sacramentum, verbis admodum paucis abbreviatum et consummatum, et hoc speciale orationis genus breve, quod et debet esse brevissimum, etsi non in catechumenorum, saltem in missa sacramentorum, arguuntur, inquam, exemplo hujus, qui sic differunt, ita trahunt, sic protrahunt. Me, qui intersum et audio et deberem intendere interim super vanum et citum cogitationum mearum vehiculum, scandente et ab oriente in occidentem usque avolante, et per viam vicos, munitiones et civitates, salva mea et aliena pecunia absque omni sumptu et labore exstruente, et interdum, prout fert spiritus impetus, me interim multa constituente bella absque omni sanguinis effusione, aliave frivola et otiosa commentante; ut[3] pro me loquar, ego interim sic vado, sic venio, sic operor, sic commentor. Sic et, ni fallor, de missæ auditoribus et

---

[1] *perit*, A.

[2] *vocata*, G. But the latter part of the sentence (from *nunc avolat*) seems to relate to the bridegroom.

[3] *et*, G.

de aliis aliqui. Et mirum si ille tanquam homo adhuc nostri similis, sacerdos dico noster, qui commune salutis nostræ sacrificium est oblaturus pro nobis, ad missam se parans, vel etiam in missa ipsa, interdum in se ita non sentiat; aut si non sentit, deberet saltem tanquam sacerdos noster consentire nobis et condescendere, ut ita, juxta quod magister de pontifice gloriatur, haberemus sacerdotem, qui posset compati infirmitatibus nostris. Unum[1] dico quia istius, de quo nunc loquimur, sacerdotis in missa sic morosi aut est hypocrisis manifesta aut religio inscia. Verum, ut deinceps compatiantur nobis sacerdotes hi, et vos universi sacerdotes præinvitati ad mensam, qui cum novo sacerdote, novo nostro pontifice, jam discubuistis, scitote et vos similia debere parare. Exemplum enim dedit vobis ut quemadmodum ipse fecit et vos similiter faciatis.

Post spiritualium mensarum discubitum juxta supra dispositum ordinem et nostrum supra promissum nunc deinceps ad corpoream mensam accederemus, nisi tamen quia necdum hora est discumbendi, præsertim pontifici, quem tam multiplices, tam variæ, et sæculares et ecclesiasticæ occupationes et causæ trahunt et necdum sit nisi circa diei sextam.

(14.) *Qualis fuerit in auditorio.*

The archbishop as a judge.

Missæ itaque celebritate consummata, pontifex egressus ecclesiam mox auditorium intrat, et sedet ut judicet, quasi de sede ad sedem de cathedra ad tribunal ascendens. Et sicut prius ad mensam, ita nunc ad auditorium hoc fratres suos universos, et præsertim comprovinciales suos episcopos, vocat, ut sibi assideant et secum jura decernant. Nunc enim sedet ut judicet. Et quia de formandis judiciis et accipiendis mu-

[1] *Unde*, G.

neribus, quæ judicia solent pervertere, loquendi nunc locus est, primo qualis in ipsis fuerit persona novi judicis, novi nostri pontificis, intuendum. Et in primis quidem novus hic judex, novus noster pontifex, in tantum [1] excutiebat manus suas præsertim a suspectis muneribus, ut ab his, quos causas habere nosset, nec obolum, nec etiam valens, acciperet; nisi forte ad [2] esculentum et poculentum aliquid offerretur quod decenter respuere non valeret. Et quia de muneribus accipiendis sermo inpræsentiarium se obtulit, ut ad novi nostri judicis laudem magnificam et civilem industriam evagemur licentius, qualis fuerit in accipiendis muneribus videamus. Illorum certe semper munera recusare consueverat, quibus credebat accipere necesse magis quam dare. Immo etiam assuetissimus erat semper et promptissimus ut talibus daret, et his præsertim inter tales qui petere confundebantur. Ab illis etiam, etsi aliquando, raro tamen accipiens, quibus ob causam fuisset offensus, etiamsi abundantes forent hi; quasi cum Domino spernens Caim et munera ejus, et respiciens solum propter Abel ad Abel munera, non propter munera ad Abel. Verum ab aliis cum multa gratiarum actione accipiebat, quos sibi amicos et hilariter dare noverat, nec post donum detrimentum passuros; decenter edoctus quod in dandis accipiendisque muneribus magno præsertim viro multa debeat esse cum cautela discretio. Juxta quod etiam ille in gentilium ethica morum censor, "Videto," inquit, "cui "des." Et hoc quidem paternum consilium est et pro dante. Pro accipiente vero sapiens, "Datus," inquit, "insipientis non erit utilis tibi," quasi, sicut supra morum ille censor dantem, ita et hic sapiens accipientem erudiat. Ut sicut ille danti dixerat "Vi- "deto cui des," ita et hic accipienti "Videto a quo "accipias." Juxta quod et Dominus, "Non accipiam,"

[1] *interim*, for *in tantum*, G. | [2] *aliquid*, G.

inquit, "de domo tua vitulos neque de gregibus tuis "hircos." Nec enim, ut testatur idem sapiens, dona iniquorum probat Altissimus, quorum per multa scripturæ loca semper ea legitur respuisse; id tamen pro testimonio dico quia novus hic judex noster nil unquam, me qui scripsi hæc, seu etiam me familiariori, sicut credo, sciente, (si tamen hac gratia me magis præditus quis,) nil, inquam, ab aliquo ipsomet postulante, cum adhuc libere et quiete ageret in ecclesiastico potentatu suo, accepit. Ita ut illud prophetæ a diversis varie interpretatum, novus hic judex noster ipso tunc opere nobis certa quidem et evidenti expositione interpretaretur ut doceret.

Si quidem prophetarum unus principum cupiditati improperando, "Princeps," inquit, "postulat," et postea mox subdit, "Et judex in reddendo est." Hoc quasi unum et primum et per se censitum ponit cupidi principis vitium, dicens, "Princeps postulat." Quid enim est subdito intimata principis postulatio, nisi a subdito quasi quædam violenta exactio, aut quasi ab invito dura quædam extorsio? Deinde aggravando subdit sicut cupidi jam pariter et dolosi principis vitium alterum; "Et judex," inquit, "in reddendo est." Ac si dicat propheta, cupiditati principis sic improperans, quod videlicet, si forte princeps postulans non exauditur, nec obtinet a subdito quod desiderat, aut incontinenti aut, ut occultius tegatur fraus, processu temporis, sive per se sive per alium, subdito sibi, a quo repulsam passus, aliquam super illa aliave quacumque re quæstionem movet, tanquam rei postulatæ molesto detentatori; ut sic obtineat vel per qualemcumque sententiam, quod prius postulans non potuit obtinere per gratiam; et ita qui prius fuerat princeps postulans, sed minime obtinens, postea ipsemet efficitur judex rem postulatam per calumniam obtinens. Et sic ipsemet eam sibi per calumniosum judicium reddens, seu ipso per tale judicium principi reddere compulso, qui prius postulatum

postulanti gratis præbere recusavit. Est igitur grande in principe cupiditatis vitium solum etiam postulare a subdito, etiam etsi ab altero, quod a propheta subditur, vitio immunis sit, videlicet post rei postulatæ repulsam nihil contra renuentem moliendo. Ipsum quippe principis[1] a subdito postulare, etsi aliud malum non subsequatur, nihil parumve distat ab exactione turpi et molesta seu extorsione invita. Hanc nostram super illud prophetæ interpretationem prius Naboth et postea Achab vinea roborat. Achab enim princeps Naboth vineam postulabat; ecce primum cupidi principis vitium: sed repulsam passus ipsemet per Jezabel dominatricem judex fuit in reddendo; ecce quod priori longe deterius est vitium alterum: lege sacram eo loci historiam et liquido mox videbis quod sic. Hanc pariter interpretationem et nunc novus noster judex, novus noster princeps ecclesiasticus, ipso novo opere suo, sed ex contrario, roborat, utrumque pariter, tanquam si ab exactione neutrum discrepet, sicut extorquere et postulare semper devitans. Nam quemadmodum ab ipsomet testante sic frequenter accepi, in eo maxime confundebatur cum ex aliqua causa, etiam valde urgenti, sicut interdum solet accidere, oporteret ipsum rem alterius petere, etiam si devote et prompte se exaudiendum sperasset, sicut difficile accipiens et adhuc multo difficilius postulans; memor verbi Domini qui dixit, "Beatius est magis dare "quam accipere." Ita ergo novus hic judex noster a muneribus manus suas excusserat, ut cum universi Israelis sancto propheta et æquissimo judice posset et ipse, pariter gloriose immunis, sciscitari a subditis utrum bovem cujusquam tulisset, an asinum, si quempiam calumniatus, si oppresserit aliquem, si de manu cujusquam munus acceperit; pariter et cum magistro, sicut æquo gentium judice et egregio doctore, gloriari quod nullius argentum et aurum aut vestimentum con-

[1] *principio*, G.

cupiverit. Apprime inter initia novus judex noster, magistra unctione edoctus, utpote in illis unctionis diebus, sicut supra ostendimus, quo principes ecclesiarum mundi contemptores judices uncti et ipse unctus, apprime, inquam, edoctus illud legislatoris quod "Munera excæcant oculos sapientum et vim auctoritatis inclinant." Cui et consonat illud sapientis, "Quia xenia," inquit, "et dona excæcant oculos judicum, et quasi mutus in ore avertit correptiones eorum." Et illud item hic non tacendum, quod "Ignis devorabit tabernacula eorum qui munera libenter accipiunt." Ecce quam incorruptus, quam etiam incorruptibilis, erat hic noster judex novus in se.

Avaritiam etiam, tanquam judicum corruptelam pestiferam et judiciorum velut quoddam letale toxicum, non solum a se sed [et][1] a suis tam longe projiciens, tam excutiens, et tam evitans, ut ipsam a domo sua penitus eliminaret. Ido[lo]latria[2] quippe in templo, avaritia in pontificis domo. Unde et novus hic judex noster nunc clam sigillatim singulis, nunc publice communiter universis inhibebat districtissime, non solum ne exigant, sed ne etiam oblata a litigantibus accipiant, nec aliorum vexationes suas facerent prædas. Solum tamen advocatis non recolo si indulta salaria. Sed hoc scio quod alii accipere omnino sunt inhibiti.

Unde et tunc temporis accidit ut abbatum unus intraret curiam, et habens negotium aliquot aureos nunc his, nunc illis, qui in judiciis poterant offerebat. Sed cum quotquot[3] respuerent, abbas negotium peregit, aurum retulit, et recedens, "Curiam," inquit, "repperi supra quam auream, quæ non solum post aurum non abit, sed aurum abjicit, aurum spernit, aurum calcat." Et quidem de domo pontificis abbatis hoc gloriosum præconium. Adeo etiam amore justitiæ et compassionis affectu et in avaritiæ odium negotia habentibus ponti-

[1] Interlined, A.
[2] *Ydolatria*, A.
[3] *omnes*, G.

fex condescendens, ut in domo hac nihil pretio, sed omnia gratis fierent. Nihil hic a sigillifero, nihil a signatore accipitur, a notario nihil; nihil hic venditur, nihil emitur, nihil distrahitur, nec cera nec chartulæ nec sigillum. Cujus enim imago hæc vel superscriptio in sigillo ut vendi debeat vel distrahi? Nequaquam Cæsaris, sed pontificis. Revera domus hæc novi judicis nostri, novi pontificis, nequaquam fuit domus negotiationis, sed domus veri et æqui judicis, domus sancti pontificis, et vere domus orationis.

Hujus profecto sancti pontificis et justi judicis præ cæteris et ante cætera debent esse tria hæc; amare continentiæ sanctimoniam, colere justitiam, et calcare pecuniam. Unde et apud nos nec imago pontificis nec instrumentum justitiæ sigillum vendebatur, nec aliquis inde quæstus. An enim licitus sit quæstus hic in pontificis domo, vestra, patres sancti coepiscopi qui novo metropolitano nostro assidetis, consideratio hæc, vos decernite. Videbitur forte hoc magis inter gratuita quam debita, inter oblata magis quam exacta numerandum, de quibus supra aliquantisper egimus;[1] unum pro certo scio, quod si licet sic adquirere, non tamen expedit, præsertim in pontificis domo; unde et, ni fallor, multo magis melius et pontifici gloriosius, justitiæ instrumentum sigillum gratis exhibere, et propriam speciem ceræ vel sigillo impressam erogare pauperibus, qui etiam pro ipsis tenetur adhuc et semet ipsum superimpendere. Sic itaque omni a domo pontificis avaritiæ eliminata spurcitia, nullus qui obediret pecuniæ, sola in domo pontificis imperante justitia. Et hæc est quam supra diximus christi Domini, novi Christi tironis, lorica justitiæ nova, immissos omnes cupiditatis stimulos in se mox retundens et repellens a se. Cujus tamen adhuc fortitudo major suo tempore revelabitur; quin jam non stimulis sed lanceis et gladiis decerta-

[1] *aliquantis peregimus*, G.

bitur. Sed interim talis nunc sufficit. Ob hunc autem tam singularem et tam ferventem justitiæ zelum, inter alia multiplicia dona spiritus, et hoc sibi abunde datum a Spiritu, ut haberet spiritum judicandi inter virum et virum. Nec enim ex magistri hominis eruditione hoc illi, magis autem ex unctione magistra, juxta quod ille præ participibus suis exunctus, " Habenti," inquit, " dabitur, et abundabit." Et justissime quidem et sincerissime, sine omni acceptione personarum, absque ullo interventu munerum,[1] cum suo quem supra commendavimus eruditorum catalogo, assessoribus suis, jurisdictionem ecclesiasticam exercebat ; ita ut profecto cerneres tantum in tribunali judicem quantum modo videras in altari sacerdotem. Vos igitur ad assidendum comprovinciales vocati, metropolitani vestri jam, ni fallor, in judiciis advertitis scientiam, tenetis formam, et jam quantum habuerit justitiæ zelum, quantum et pecuniæ contemptum, cernitis. Utinam et vos apprehendat æmulatio ut illius similem sortiamini zelum cujus simile consecuti estis ministerium.

His vero omnibus in quibusdam[2] aliquantisper immorati sumus, et in Dei mensis discubitibus et in sæculi causis discussionibus, rite expletis, circa diei nonam pontifex, a tribunali exsurgens, mox thalamum ingreditur, et ad corporalis alimoniæ se discubitum parat. Et ad hanc quidem mensam, sicut et ad alias, invitandi forent pontifices, nisi quia in mensa hac bestialis dumtaxat, ut videtur, et corporum, non spirituum, hæc refectio. Veruntamen decet et expedit sic ut etiam inviteutur et ad hanc, utpote quos ex auditis et visis spero accessuros libentius. Invitentur igitur, et si placet accedant, ut quemadmodum fratris sui noverunt habitum,[3] pariter et nunc post spiritualem

[1] *nummorum*, G.
[2] *quibus jam ?*
[3] After the first syllable of this word a gap occurs in the Arras MS., and the Phillipps MS. has been used to supply the deficiency.

victum corporalem et victandi modum una secum in mensa corporali discumbentes videant; nec enim, ut supra dixisse nos meminimus, fideliter cujusquam vita describitur, si ipsius in hac vita victus, sine quo hæc præsens vita non geritur, ignoretur.

(15.) *Qualis fuerit in mensa corporali.*

The archbishop at dinner.

Mox, ut diximus, pontifice a sede judiciaria[1] exsurgente, se ad istius corporalis mensæ discubitum parat, et post intervallum modicum cum illo quem sæpe diximus eruditorum suorum catalogo discubiturus procedit in publicum, et discumbens in medio a dextris suis eruditos suos, monachos vero et alios religiosos statuit a sinistris. Nam qui in cancellaria, quadam discretionis cautela, quam supra diximus, clerici longe erant et in familia seorsum, nunc facti sunt prope. Alii vero, non nostri officii viri, sed milites, quantumcumque clari et potentes, nisi forte et rarissime, separatim semper et per se discumbebant seorsum. Quibus ex more mensa opipare præclara parabatur, in qua tales discumberent, ne videlicet ipsos non intelligentes molestaret lectio quæ quotidie in mensa pontificis ab initio usque ad finem discubitus personabat; bajulo crucis ea hora legente, cujus in domo archipræsulum Cantuariensium ab olim id officii est; ipsi lectori ante mensam prope coram archipræsule sede ex more quotidie posita. Nam et a pristina institutione sic, cujus est viante archipræsule crucem bajulare, ejus est archipræsule discumbente et legere; bajulo lectori ob has velut quibusdam bajulandi et legendi difficultates, quibusdam ad remedium in domo de magnifica benignitate archipræsulum ab antiquo indultis.

The cross-bearer reads aloud at meals.

Sic igitur toto pontificis discubitu sacra lectio personabat, ne vel tunc inter corporales epulas et sua

[1] *justiciaria*, G.

spiritui alimonia subtrahatur. Unde et quos diximus ad archipræsulem nobiles crebro adventantes in mensa separatim posita consueverant discumbere; et ob id etiam separatim, ne impediretur cum eruditis suis collatio quam super his quæ in lectione audiebat mox cum adverteret, et locus faceret quæstionem, frequenter faciebat in mensa; et ne forte inter vina et epulas verbum aliquod a se vel suis elaberetur quod notaret extraneus.

The attendants at table.

Sedente vero jam ad mensam pontifice, videres mox hinc inde ministrorum pullulare examina, qui confestim cœpta benedictione super mensam litterato ordine procedebant ad ministrandum; quisque qui in ministerio præerat cum deputata sibi obsequela. Unus vero seniorum, qui miles ante ipsum archipræsulem ab aliis accepta[1] ponebat fercula; sed alii multi clari genere, juvenes venusti et in talibus eruditi, adstabant ministerio necessarii. Hinc vero adolescentes, velut quidam flores verni purpurati et rosuli, inde vero pueri, tanquam generosarum plantationum novella germina, totam mensam sicut ornantes et amœnantes catervatim assistebant pontifici, et a dextris ejus et a sinistris discumbentibus, quotquot ad obsequendum paratissimi, et sæpius obsequentes injussi. De nobilium filiis eo quidem secum plures habens, quod omnium regni nobilium secundogenitum de antiquo decessorum suorum jure ad obsequendum sibi vindicaret, et hoc quidem dum in pubertate esset[2] et militiæ necdum donatur cingulo. Protestatur etiam coram rege et regni nobilibus jus suum hoc, quod videlicet, sicut regi primogenitus, et ipsi debetur secundo natus, et ab antiquo fuisse sic. Unde et propter viri magnificentiam tam civiliter eruditam et tam urbane edoctam, et quod quasi de jure suo sic sibi secundas nobilium soboles vindicaret, in primis multi ad ipsum confluxerunt. Inter quos omnes et supra omnes præminet et

Privilege of archbishops as to second sons of nobles.

[1] *accepta . . alii*, om. G. | [2] *est*, G.

Prince Henry a member of the archbishop's household.

præcedit egregius ille quem præfati sumus puer, regis filius et regni hæres, Henricus, et alumnus pontificis, nobilium et ipse puerorum, collusorum et obsequentium sibi, tanquam purpura et violis quacunque incederet circumseptus corona. Qui velut filiali quadam dulcedine patri suo pontifici quotidie in mensa ministrare affectabat, et quidem, sicut volebat, quatenus valebat puer, paterna quadam affectione in mensa ministrare sinebatur a pontifice. Cui pontifex quotidie in mensa quædam interloquens jocunda puero quasi dulcia inter prandendum propinando consueverat. Sed quid? Mensa hæc splendida tota;[1] splendida in discumbentibus, splendida in adstantibus, splendida in ministrantibus, et in epulis splendidissima. Tota, inquam, splendida, tota epularis et opulenta tota; nam, ut veritatem dicam, et qui id una mecum cognoverunt experti, nihil in domo adeo pontificis faciem reddebat demissam ut mensa inops, nec ita exhilarabat[2] quid sicut mensæ opulentia. Unde et ipse semper in discubitu creberrime super totas mensas oculos consueverat circumducere, ita ut et parapsidi propriæ posset videri minus fore intentus. Etiam ut et hic oculatum animal se probaret, non quidem notabili sed modesto quodam modo et civiliter crudito, nec vagi more vel attoniti, sed circumspecte oculos circumducens per totum, ut videret discumbentium ordinem, et exhiberet cui honorem honorem; et si forte inter tot novissimum teneret locum qui præsidere debuisset, huic profecto tunc honoratiorem locum crebris calicis proprii et ferculorum exeniis recompensans. Videret pariter et notaret qualiter qui ministeriis præerant quisque pro suo gradu et officio ministraret; quod si forte perperam, acriter ab ipso archipræsule loco et tempore corripiebatur incurius. Veruntamen ministri novi hujus nostri patris familias in mensa morem quotidianum experti

[1] *tota*; *splendida*, om. G.

[2] In the middle of this word the Arras MS. resumes. See p. 225.

quisque pro officio suo erat circa ministerium sollicitior. In mensa quippe super universos qui discumbebant et super singulos, et super dispensatores ipsos et ministros, ita provide, ita circumspecte spargebat oculos ut diceres hos solum mensæ oculos ad solius corporalis mensæ civilem quandam et domesticam custodiam deputatos. Quod si de eruditis suis forte aliquis deforet, et suo ex aliqua causa mutato in inferiori loco discumberet, mox providus et urbanus novus hic noster paterfamilias hoc advertebat. Juxta quod et Saul, rex inscius, in hoc tamen urbane edoctus, cum in mensa sedens locum David vacuum adverteret, "Cur," inquit, "non venit filius Ysai nec heri nec hodie ad "vescendum?" Pariter et hoc noster paterfamilias mox de suis advertebat etiam, et sciscitari solitus pro absente. Cui quidem, loco suo mutato, sic mittendo et remittendo ipsi honorem exhibere non cessabat, ita ut et posset sibi ipsi videri primus qui in discubitu se novissimum fecerat. Aut etiam si quivis alius, quem honorare voluisset, forte vel ad thalamum vel ad aliquem domatis angulum, eo quod ut aliis cederet, vel quod non esset ei in triclinio locus, divertisset, et hoc quidem advertebat citissime, et istum, tanquam si inter tot discumbentes per medios jugiter intueretur parietes, crebris ferculorum visitationibus honorabat. Ita profecto oculis, quos a natura amplos habuit et clarissimos, totum quasi penetrans, illustrans, et amœnans discubitum. Nihil modo istis et illis oculis, quos supra diximus lacrymarum exitus deduxisse. Alia quippe mensa hæc, illa alia; illa mensa Dei, hæc mensa sæculi; ibi alimonia spirituum, sed hic corporum epulæ apponuntur, inter quas ingerere lacrymas, sicut importunum, et incivile. Nihil ergo modo hic istis et illis oculis. Nihil huic triclinio et furtivo illi de nocte mandato, in quo, ut supra monstravimus, pauperibus discumbentibus pontifex in cilicio ministrabat: longe quidem distant opulentia hæc et abjectio illa.

Sed quorsum hæc? quo tendit apparatus hic tam magnificus, et tam Augustalis mensæ descriptio? Mensa hæc videtur potius mensa Cæsaris quam pontificis. Et talis et tantæ ad pauperis Christi mensam nulla penitus videtur communicatio. Nihil apparatui huic et spicis illis quas discipuli vellicantes et manibus confricantes edebant, seu etiam conviviis illis evangelicis, ubi pisces tantum et hordeum, seu ubi pars piscis et favus mellis. Christus etiam jam resurgens a mortuis quærit duntaxat pulmentarium, non leopham, non aprum, non capream, non capreolum, non damulam, non cervum, non phasides aves, non gallinaceum, sed solum hoc est quod, sicut quærit, videtur et appetere, pulmentarium; verum videtur mensa hæc, quam describere cœpimus, potius Augusti quam Christi vel christi Domini. Sed quisquis es[1] qui sic cogitas, sta hic; ne procedas, ne judices, sed vide et admirare et imitare, si potes, multorum oculorum animal et multarum facierum personam. Vide discipulum ad magistri formam omnibus omnia factum: gaudentem cum gaudentibus, flentem cum flentibus, reddentem quæ sunt sæculi sæculo et quæ sunt Dei Deo; modo cum sancto sanctum, modo cum perverso perversum, modo cum ethnico ethnicum, modo cum Judæo Judæum, modo cum servis servum, modo cum liberis liberum, modo cum jocundis jocundum, modo cum infirmis infirmum. Nam juxta illud sapientis et quasi in mundi specula constituti verbum, "Omnia tempus habent; " tempus flendi et tempus ridendi, tempus plangendi " et tempus saltandi, tempus amplexandi et tempus " continendi ab amplexibus. Omnia," inquit, "tempus " habent;" quod et præsertim pontificis est, ut tempori pareat, tempori indulgeat, et conformet se tempori. Alioquin non erit multorum oculorum animal nec multarum facierum persona. Alioquin non habebit gratiam apud

[1] *et*, G.

Dominum et apud homines; quod præsertim requiritur a pontifice, qui nec soli Deo propter sæculum potest vacare, nec sæculum propter Dominum debet deserere. Ut placeat Deo, placeat et sæculo. "Placete," inquit magister, "per omnia omnibus," ut propter hoc merito et illud de Pontifice pontificum, qui pontificum est sicut forma et gloria, scriptum sit: "Proficiebat," inquit, "sapientia et gratia apud Deum et homines." Sic et iste pontifex noster novus, Deo dilectus et hominibus, totus Dei, totus sæculi, suus nunquam, nisi quia exinde plus suus totus. Talem quippe decet esse pontificem, qui nunquam suus sit, nunquam sibi vivat, sed sciat se Deo natum et patriæ, non sibi, parentem omnium, foventem omnes et sub alarum suarum umbra protegentem. Sic, inquam, iste multorum oculorum animal et multarum facierum persona, factus omnia omnibus, modo cum cilicio in discubitu ministrans pauperibus, modo cum orario in altari ministrans fidelibus; modo cum lorica justitiæ in tribunali finem imponens litibus, modo cum temperantia in convivio congaudens epulantibus.

(16.) *De sobrietate pontificis.*

His moderation in food and drink.

Verum cum qua temperantia, quod nondum dictum, dicendum est, ut quemadmodum jam de habitu, pariter et in hac tanta mensæ opulentia, inter tot epulantes et tantas epularum delicias, de proprio quoque ejus victu, juxta quod supra sumus polliciti, cognoscamus. Revera inter tot et tantas delicias in nullo penitus Sardanapallum, sed solum episcopum, sapiebat, nullius ut notari posset avidus, nec super ullam omnino escam se effundens. Juxta quod ille sapiens et urbanus, "Noli," inquit, "avidus esse in omni epula-
" tione, et non te effundas super omnem escam." In tanta igitur affluentia nullatenus ipsius in ulla epulationis aviditate vel modicus poterat denotari excessus.

Unde et cum in omnibus sobrius, virtuti etiam sobrietatis quadam civilitate adjuncta ipsam sobrietatis virtutem colorabat, non solum religiose quod ad Deum, sed etiam quod ad sæculum civiliter sobrius. Unde sicut et in cæteris, ita et in hac præsertim sobrietatis virtute, quasi mensæ virtute propria, sicut Deo et hominibus complacebat; nam cum sobrietatis virtus sociam semper habeat abstinentiam, ipsam tamen abstinentiam, propter simul discumbentes, quadam civili dissimulatione in mensa occultare consueverat, ut sicut congaudere gaudentibus, ita et coepulari epulantibus videretur. Occultabat quidem nunc crebris huc et illuc ferculorum exeniis, nunc intercisa[1] quadam de scripturis cum eruditis suis, qui a dextris ejus discumbebant, collatione, non quidem tædiosa sed moderata pro tempore. In hac quippe mensa non audiuntur tibicines, non cornicines, non lyra, non vitula,[2] non citharœdus, non choraula, quod inter cætera luxurianti populo per prophetarum unum improperat Dominus, "Tympanum," inquit, "et lyra et cithara "in conviviis vestris." In hac quippe mensa præterquam mundam, splendidam, et inundantem epularum opulentiam, nulla gulæ, nulla lasciviæ, et nulla penitus luxuriæ incitamenta. Sed sicut instrumentis et incitamentis aliis submotis, ex sacra lectione solius Spiritus Sancti organum, sicut supra jam diximus, ab initio usque in finem discubitus grata quadam et interpolata pro tempore vicissitudine personabat. Sic ergo comes sobrietatis abstinentia velabatur,[3] nunc ad hos, nunc ad illos, crebris, ut diximus, ferculorum exeniis, nunc collatione interposita de scripturis. Sed super omnia placido vultu et facie hilari totam abstinentiam obumbrabat quo et totum jocundabat discubitum. Unde[4] et ipsa ejus abstinentia Deo grata, gravis nulli; quæ,

His care to hide his abstinence.

[1] *interserta*, G.
[2] *fistula*, G.; *phiala*, Lup.
[3] *relevatur*, G.
[4] *Verum*, G.

ut diximus, propter simul discumbentes civili quadam dissimulatione velata, vix etiam notari valuisset.

Et expressius adhuc audiamus abstinentiæ modum, et quibus uti consueverit. Tria namque sobrietas exigit, videlicet quid, quando, et quantum sumamus;[1] ne quid prohibitum, ne quid citra horam, ne quid ultra mensuram. Unde et Adam, qui primus comedit vetitum, confestim proscribitur; Jonathas, qui citra horam, maledicitur; Israel vero, qui ultra mensuram, mox punitur. "Adhuc enim escæ eorum in ore ipso-
" rum et ira Dei ascendit super eos." Verum hujus triclinii princeps pontifex in sobrietatis virtute præstans, et longe distans ab his, de hora et mensura quæstione nulla hic, sicut nec opus est, habita, solum quibus ipse uti consueverit audiamus; ne in hoc, quod facile nimis justis et indiscrete religiosis videri posset, videatur in aliquo vel in modico tam claram, tam speciosam et tam mundam, quam de eo prædicamus, sobrietatis decolorasse virtutem. Multa quidem offerebantur, apponebantur multa et varia, sed inter plurima pauca ad usum et esum proprium retinebat. Verumtamen inter oblata ea quibus ipse utebatur et delicatiora quidem et pretiosiora hæc, quæ, etsi non sint prohibita, a sobrietatis tamen perfectione et a perfecte sobrio, his præsertim quos diximus nimis justis, videri possent aliena. Tanquam et sicut illis rudibus adhuc discipulis, sicut illi Christo, sic et isti insultent christo Domini, et clament "Ut quid perditio hæc? potuit
" enim venundari et dari pauperibus." Unde et cum unus justorum talium super hoc inter discumbendum semel ipsum quasi subridendo notaret pontificem, aliquantisper zelo motus pontifex ei sic respondit:
" Certe," inquit, "frater, ni fallor, cum aviditate ma-
" jori tu tuam sumis fabam quam ego appositam mihi
" phasidem avem." Et erat tunc avis hæc ante præ-

[1] *sumatur*, Q.

sulem in parapside. Et frater ille, aliquandiu inter nos conversatus, deliciosa non quærens, utpote qui ad hæc consuetudinem non habuerat, revera avidus erat comedo[1] grossiorum. Et bonum quidem et prudens pontificis hoc et pro fratris consuetudine et pro veritate responsum. Nec enim refert, ut tradunt animarum medici, patres orthodoxi, quid quantumve quis sumat;[2] solum necessitati et valetudini[3] suæ, non voluptati, indulgeat. Unde et primus omnium parens non propter esum cervi vel caprei, sed propter gustum pomi,[4] de paradiso ejectus exiit. Et Esau non propter gallinaceum, sed vilis lentis edulium, primogenita perdidit. Et David aquam nimis concupitam metuens bibere, in terram fudit, et Helyas mane et vespere allatas carnes comedit. Adeo non refert quid pro valetudine, seu quantum pro necessitate, sumatur; sola, quæ virtuti sobrietatis semper in insidiis sedet, relegetur concupiscentia, cui semper parum est quod necessitati sat est. "Est enim," ait quidam, "natura "humana contenta modico." Nihil ergo refert quid quantumve sumatur; valetudini dumtaxat aut necessitati hoc, et non concupiscentiæ, militet: unde[5] et magister, "Non est," inquit, "regnum Dei esca et "potus, sed justicia et pax et gaudium in Spiritu "Sancto."

Aug. Serm. 208; Greg. M., Moral. xxx. 60, &c.

Hujus itaque nostri princeps triclinii, quia grossiora non poterat, utpote minime enutritus in his, deliciosa quidem, sed parce admodum sumebat et sobrie. Nam juxta quod et de se ait quidam, jumentum suum hordeo non pascebatur quod fuerat in deliciis enutritum a puero. Cui et consonat illud sapientis; "Qui "nutrierit," inquit, "servum suum in deliciis a pueri- "tia, postea sentiet eum contumacem." Et quidem

[1] *commessor*, Q.; *edulio*, Lup.
[2] *si*, ins. Q. G.
[3] *valitudini*, A., and so throughout.
[4] *vetiti*, ins. Q. G.
[5] *verum*, G.

indiscrete omnino et contra religionis veritatem fit, si anima nutrita in croceis grossiora compellatur amplecti, et jumentum a pabulis arceatur consuetis. Alioquin si diutius arceatur, sic et cito in via deficiet et prope interitum est, cui sic subtractis consuetis apponuntur nova. Quod non aliud quam si detur hordeum cui non nisi triticum sapit, aut pro faba vicia, aut pro avena lenticula; tale etiam et hoc, tanquam si det quis pro pane lapidem, aut pro pisce porrigat scorpionem. Et quidem omnino irrationabiliter hoc; unde[1] et magister de castigatione corporum agens, inter cætera, "Rationabile," inquit, "obsequium "vestrum." *Rationabile*, inquit, ut videlicet corporis tui castigatio et mortificatio carnis cum discretione fiat, ut si forte spiritus promptus sit, tamen, juxta vulgatum illud Græci proverbium, "Ne quid nimis."[2] Sed discretione magistra, omnium auriga virtutum et moderatrice operum, carnis infirmitati condescendatur et consueta non omnino negentur: ne, si jumento debilitato pabula subtrahantur, contingat ipsum prius sub fasce ruere quam fascem portare, et deficere prius quam currere. Sapiens dominus rationabile quærit obsequium, ut, si est zelus in obsequio, sit et scientia, et zeli fervorem scientia temperet; unde et magister, quasi de apostolo conversus in medicum, discipulo corporis sui immoderato castigatori aquam prohibet, et modici vini indulget bibere propter stomachum suum et frequentes suas infirmitates. Et quale quidem in discipulo hoc, tale et in hoc magistri condiscipulo, præsentis triclinii principe. Cui similiter et ex causa simili propter stomachum, quem semper a natura frigidissimum habuit, aquæ potus supra modum nocivus; unde et, juxta admonitionem magistri et medici ad discipulum, et iste condiscipulus aqua nunquam, raro

[1] *verum*, G.

[2] *μηδὲν ἄγαν*. See Diog. Laert. de Vitis Philosophorum, i. 41.

sicera,[1] sed vino dumtaxat utebatur, modice quidem sumpto et ad sobrietatem, sobrietatem certe supra quam commendabilem et admirandam, et cuivis sacerdoti, sed præsertim pontificibus, imitandam. Sicut enim ante mensam, et in mensa et post mensam ita semper æqualis ut nec in facie nec in lingua, an sitibundus foret an potus, potuisset discerni. Et adhuc, (quod et miraculo accedit et gaudio,) sicut ex secreta confessione quidam religiosi ipsius familiares id noverunt secretius, non magis cibatus quam jejunus, nec post vina plus quam ante, ullam vix sentiens carnis rebellionem. Revera miraculosum hoc et singulare privilegium gratiæ, inter vina et epulas et in carne concupiscentiæ necdum maturioris ætatis exhaustæ beneficio, tantæ et tam angelicæ vivere puritatis, ut ne dicam opus sequi vel consensum, sed rara et sæpius nulla spiritui a carne moveatur rebellio.

Audivimus jam de præsentis nostri triclinii principe, in triclinio hoc quam magnificus, in mensa hac quam immensus, quam erudite circumspectus, quam curialiter eruditus, quam magnifice discumbens, quam gratiose distribuens, et quam civiliter sobrius quod ad sæculum, et quam religiose quod ad Deum. In utraque revera mensa magnus et immensus; magnus in mensa Dei, magnus in mensa sæculi. In altari sacerdos devotissimus, in triclinio paterfamilias providissimus, et, si adhuc adjiciamus tertium quod supra posuimus medium, judex in tribunali æquissimus. Verum omnibus quæ mensæ sunt celebriter jam et festive expletis, tempus est ut surgamus de mensa. Siquidem hymno dicto pontifex cum eruditis suis exit jam, et ingreditur thalamum. Et ut quod semel dicendum est semel hic sufficiat dictum, cum per historiam hanc archipræsulem cum eruditis suis hoc vel illud fecisse crebro audieris, ideo dictum noveris quia in agendis sive his

His employment of time after dinner.

[1] *sincera*, G.

quæ ad Deum[1] sive his quæ ad sæculum, non admittebatur extraneus, præterquam soli eruditi sui et consiliarii forte alii, quales erant œconomi;[2] vix etiam adventans clericus in discubitu in propria archipræsulis mensa inter eruditos hos, sed honorifice quidem et decenter in aliqua mensarum discumbebat seorsum, crebris tunc ab archipræsule mensalibus visitatus exeniis. Non admittebatur, inquam, inter eruditos in discubitu quis, nisi forte is esset quem archipræsul ex nomine vocans multum honorare decrevisset, magis semper sanctæ conversationis vel scientiæ quam dignitatis vel officii merito. Et ob id maxime hoc, ne in mensa in qua archipræsul ipse inter eruditos suos discumbebat, aliquod forte verbum, sicut tunc solet, elaberetur, et præsertim coram extraneo, quod tacuisse melius. Sic admodum suos honorans in mensa et sibi prospiciebat et suis. Et ut memoratorum gratia addam adhuc, antiquus decessorum suorum mos fuit, et sic ipse proposuerat, patres sequens, ut in domo sua non retineret clericum, et maxime qui consiliis interesset, quem nosset regibus hominio seu fidelitatis juramento obnoxium. Et ob id, ut ab ipso archipræsule accepi, sanctorum decessorum suorum vetus mos hic, quod soleat et[3] hoc jam ab antiquo inter reges et archipræsules profana nimis crebro suboriri dissensio. Unde[4] et archipræsulis de domo et familia clericus regi obligatus, ut diximus, dissensionis tempore quasi inter malleum et incudem erat positus, aut regi aut archipræsuli male fidus, aut saltem suspectus. Unde obsequens et obligatus sic non poterat, nec etiam innocens, facile, aut hinc aut inde, famæ suæ saltem non sustinere dispendium, plerumque etiam cum enormi rerum jactura. Quod attendentes sancti illi patres, qui semper quasi in motu erant et accincti, et sibi et aliis prospexerunt

[1] *dominum*, G.
[2] *yconomi*, A.
[3] *ab*, G.
[4] *verum*, G.

in hoc, juxta illud sapientiæ verbum quod "Nemo "possit duobus dominis servire." Sed ad historiæ ordinem revertamur. Itaque finito mensæ hymno ut diximus, pontifex cum eruditis suis a mensa surgens thalamum ingreditur, ubi aut in scripturarum collatione est aut in agendorum consiliis. Et quidem quotidie sic, nisi forte pro tempore modico somno indulgeat. Vos autem, invitati pontifices qui sedistis ad mensam, scitote et vos similia debere parare.

(17.) *Qualis fuerit in ordinibus.*

His carefulness as to ordination.

Verum necesse ut vos, præsertim comprovinciales, tempore statuto et congruo, et hoc in brevi, ad novum metropolitanum vestrum revertamini. Siquidem in instanti septimi mensis sollemni jejunio dispensatores in Dei mensa ordinare et constituere disposuit; et vos ad hoc necessarii, ut quales ministros in Dei mensa ordinare et constituere novus pontifex debeat, aut docendo detis formam, aut discendo a metropolitano vestro capiatis exemplum. Et profecto ut disposuit accidit. Nam post consecrationem propriam, quam in octavis Pentecostes tam festive, tam celebriter, factam supradiximus, in sequenti quatuor tem-

September ember week, 1162.

porum septimi mensis jejunio ordines celebravit; eo quidem maturius, quod jam aliquandiu metropolitana sedes vacasset. Et revera, ut verum fatear, et revera verum, supra cætera et præ cæteris in hoc præsertim pastoris officio pavidus admodum fuit et sollicitus. Legerat quippe illud magistri ad discipulum, "Manus "cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis." Ex his quasi terribili quodam tonitrui sono, et ipsis præsertim tonitrui filiis metuendo, toto corde concutiebatur et corpore, illud supra modum, quod in calce terribilis sermonis illius adjicitur, veritus, "Neque," inquit, "communicaveris peccatis alienis." Unde et in exhortatorio quodam sermone, quem ipse-

met tunc ad ordinandos fecit, inter cætera sermonis et ipse hoc interpretatus est verbum, non tamen novam inducens nec a veteri orthodoxorum interpretatione dissidens. Cujus, ad multorum præstante Domino instructionem, interpretationis suæ hic propria verba interserere curavi, quæ ipse tunc ad ordinandos habuit, ad ipsos loquens sic:—

An ordination address.

" Obsecro vos, fratres, per misericordiam Dei, ne " manus meas cito vobis imponi patiamini, præter- " quam illis qui secundum officii sui gradum in eccle- " sia Dei digne ministrare disposuerint: ne peccatis " alienis communicem qui propriorum multitudine " nimis sentio me gravari. Certo enim certius est " quod qui indignum scienter vel absque multa pro- " batione ordinat, etiam si ordinatus postea corrigatur, " graviter Deum offendat: quod si ordinatus non cor- " rigitur, ordinans ordinati peccatis se maculat, his " maxime quæ post ordinationis suæ diem ordinatus " perpetrat. Unde[1] apostolus Timotheo præcipit di- " cens, 'Manus nemini cito imposueris, neque com- " 'municaveris peccatis alienis.' Vobis ergo, fratres, " ex parte omnipotentis Dei et nostra interdicimus, " nequis jugum Domini a nobis sibi imponi permittat, " si se minus sufficientem attendat. Stet potius in " bono, quamdiu non convalescit ad melius."

Hæc inter cætera in sermone illo ad ordinandos verba ipsius propria; vide ex his si non exterritus, si non tremebundus, si non sollicitus. Unde[1] et in ordinandorum discussione indagator erat acerrimus: primum, ut ecclesiastica habet institutio, si vita dignus; secundo, si scientia ornatus, pro gradu tamen quem quæreret;[2] tertio, si vitæ et scientiæ et gradui quem quæreret, ecclesiæ beneficium competens; ne postquam promoti palantes et vagi seu conductitii sacros ordines non religioni, sed potius quæstui haberent et ostentui.

[1] *Verum*, G. | [2] *quærebat*, G.

Et tria quidem hæc jam non secundum canonis, sed potius secundum ipsius summi formam Christi sacerdotis. Cujus in altaris mensa omnes isti sîc ordinati ministri sunt; qui primum quidem cœpit facere et docere, et in usum suum et suorum et pauperum loculos habuit. Ecce tria hæc, vita, scientia, beneficium. Audis enim et vides Christi loculum, et Christi in ecclesia accipe beneficium. Non canonicam super canonicam, non ecclesiam super ecclesiam, non beneficium super beneficium, ut sit[1] hoc mammonæ cumulus, sed aliquod ecclesiæ beneficium competens, ut hoc Christi sit loculus; non superabundans sed sufficiens. Tale quippe et solum tale Christi loculus est, apostolorum divitiæ; "Habentes," inquiunt, "ali-" menta et quibus tegamur, his contenti simus." Tria igitur hæc noster pontifex, ordinator novus, ad illius magni pontificis Christi formam in his primis quos celebravit ordinibus in Christi ministris expetebat; verum horum adeo indagator acerbus[2] ut vix ulli absque se ipso hanc indaginem crederet; in tantum veritus ne, (ut ipsemet jam prædixit,) alienis peccatis communicaret, vel ne vel[3] pro templi ministris in templo Dei idola erigeret, vel ne tanquam trapezita subdolus summi Regis cuneum[4] adulteraret. Nam profecto contemptibilis vitæ et scientiæ homines regalis ministerii insignire caractere, hoc revera est Regis summi cuneum,[4] quem creditum sibi habent pontifices, adulterare, et non auro vel argento, sed horum vice stanno potius vel æri vel plumbo signaculum regis imprimere; unde et magni Regis falsarii hi exhæredandi et tradendi patibulo.

Quid ergo de his qui absque multa ecclesiæ necessitate clericos suos, necdum in his quos jam susceperunt ordinibus canonice statuto tempore probatos,

---

[1] *si*, G.
[2] *acerrimus*, Q.
[3] Om. G.
[4] *nummum*, G.

mox ad ordines superiores cogunt, et crescere compellunt invitos? Hi, ut videtur, aut dominari in clero appetunt, aut reddunt se de turpi exactione suspectos, cum ob id accipere ut ordinatio procedat vel subsistat par scelus sit et simoniæ crimine censeatur; sed de hoc alias. Vos autem, qui ad hos ordines accessistis, supra convocati pontifices, videte si non in novo ordinatore hoc ordinandi canonica forma sit hæc. Scio, nec dubito, quia canonica judicabitur. Unde [1] et ecclesiæ expedit ut si novo ordinatori huic non præformastis, vel nunc a metropolitano vestro novo deinceps teneatis formam hanc; ordinantium quippe creber valde in hoc et enormis excessus. Et eo quidem periculosior quod, juxta quod ait doctorum unus, vir apostolicus, " Judicari non potest semel ordinatus. Unde [1] et tanto " subtilius prius examinandus est, quanto ordinatus de- " inceps judicari non poterit." Cf. Gratian. Dist. xxiv.

Verum unum erat quod nec sine causa plurimum movebat novum nostrum archipræsulem, nostrum novum ordinatorem. Cernebat enim et in sua et in provinciis aliis, (proh dolor,[2] his diebus nimis frequens!) paucos a Deo vocatos tanquam Aaron, sed fere quotquot sola regum hominumve gratia ad apicem pontificalem ascendere; et deferri hic non vitæ, non scientiæ meritis, sed sanguinis[3] generositati, pecuniæ, gratiæ, et potissimum principum obsequiis seu acclamationibus sæculi. Et hoc certe malum illud quod rex sapiens vidit sub sole, quasi per errorem egrediens a facie principis, positum videlicet stultum in dignitate sublimi et divites sedere deorsum; servos in equis et principes ambulantes quasi servos super terram. De quo et alibi idem rex sapiens, " Sicut qui mittit lapidem in acervum mercurii, " ita qui tribuit insipienti honorem." Super quo ejusdem regis sapientis successor, sed illegitimus et

[1] *Verum*, G.
[2] *prodolor*, A.
[3] *sanguini*, A.

primus regum schismaticus, Jeroboam, qui primus et sicut regnum sibi et sacerdotium usurpavit, inter prima schismatici regni sui initia creberrime per prophetas arguitur, quod super populos quæ populus adoraret constituerit idola, et fecerit fana in excelsis et sacerdotes de extremis populi. Et ita rex ille schismaticus sacerdotium sibi usurpando et quæ populus adoraret super populum idola constituit, et post qui[1] idolis ministrarent de novissimis populi sacerdotes fecit; verum quia in figura nostri omnia contingebant illis, scripta sunt autem propter nos, O quot reges nostri post umbram illam futurorum sacerdotium sibi usurparunt et quotidie usurpant adhuc! Lege historias nostras, lege libros temporum, lege annales qui de his, et vix inter reges reperies qui de anathemate non tulerit, qui de sacerdotio non usurpaverit, qui ad arcam[2] manum non miserit, qui de templo non asportaverit, qui in vasis templi non biberit, aut de templi vasis non contrectaverit; tanquam si eis regnum non sufficiat, nisi et sacerdotio se immisceant. Verum tanquam veteribus omissis his, ut ad nova revertamur et nostra, quæ de præfato illo primo rege schismatico vetus, eadem nunc nostri temporis nova querimonia est; pro illis certe regibus, qui nunc super populos post illa inveterata priorum similia quasi nova fabricando idola constituunt, et qui ministrent idolis priorum similes quasi novos sacerdotes de extremis populi faciunt. Quid enim sunt pro regum voto et nutu pontifices stulti et inscii, hic et ibi super populos constituti in ecclesia, nisi Jeroboam in Dan et in Bethel idola? juxta quod prophetarum unus, "O pastor," inquit, "et idolum." Et quid qui ministrant his idolis de extremis populi sacerdotes, nisi illi qui nunc his subsunt pontificibus, sacerdotio fungentes, extremæ vitæ homines? Quos quidem, sicut tales pontifices, pariter et reges tales faciunt sacerdotes,

[1] *quæ*, A. | [2] *archam*, A.

non quidem ipsis manum imponendo, sed tales præficiendo, qui tales faciant, qui talibus facile manus imponant. Tales, inquam, faciunt similes illis qui faciunt ea. Tanquam dii falsi et simulacra gentium sicut hi et illi; dii minores hi, magni illi. O quam cavenda regibus et in sublimitate positis sacerdotii usurpatio, sicut ambitiosa, et profana! Cavenda inquam, ne Abiam suum perdant cum ambitioso Jeroboam, ne dividantur cum improviso Oza, et ne lepra percutiantur in fronte cum temerario Ozia; frontem nunc dico illam, quam in sacerdote auri lamina venustando operit, in propheta *thau* litteræ impressio ab occisoribus protegit, et quam Ezek. ix. ad procacis et provocantis allophyli interitum fundæ [4]. lapidis ictus conquassavit. Prætereo nunc immensum illud propheticum deserti maris onus, tantum videlicet Babyloniorum destructum imperium, eo solo quod ab aliis prius asportatis in templi vasis principes Babyloniorum bibere, et ea irreverenter attrectare præsumpserunt. Verum hoc præsenti sermone rex vel princeps non tangitur, qui, cum rege sancto David et propheta diligens decorem domus Dei, optat, operatur et studet, ut in domo Dei ad decorem domus et ecclesiæ portandam fabricam excisæ et fortes columnæ sint, et ut tales ad regimen populorum assumantur ex clero, si forte reperiantur quæsiti. Nec enim tales se ingerunt quos sacra scriptura commendat, quos disponit, quos ordinat, et huic præsertim tam sancto officio deputat, cum revera tales et soli tales sint digni, alii etenim indigni penitus nostri officii viri; illi præsertim qui, de bonis ecclesiæ divites, contra formam omnem ecclesiasticam die noctuque castra laboriose sequentes, solum ut crescant adhuc, ecclesiasticos et præsertim pontificales honores pro beneficiis quærunt. Verum si objeceris talem quem scriptura describit et quærit in clero nunc columnam nullam, eo quod, sicut olim prædictum et nunc adimpletum, ætas nostra virorum sic inops sit, respondeo, utinam vel assumerentur potiores ex clero eo religio-

sius, quo et studiosius inquisiti. Nec enim, ut jam diximus, tales ad honores se ingerunt; sed aut in scholis aut in claustris, aut potius in montibus aut in speluncis aut in cavernis terræ, a mundi contribatione [1] et contradictione se abscondunt.

Sed ut ad id propter quod digressi revertamur, cernimus quidem hodie multos sola regum gratia, utinam absque Regis regum offensa, aut quia non sine offensa utinam non sine venia, ad culmen pontificale ascendere; verum ut edicam quod ego nunc sentio super his, in his metropolitanorum potius quam principum, sicut videtur, culpa gravior, ita et adversus metropolitanos instat querimonia acrior, quantum distat inter volentem et facientem seu inter voluntatem et opus. Principes quippe solum volunt, sed metropolitani et volunt et faciunt, qui talium prius electionem roborant et postea manus imponunt. Quorum etiam ipse scrutiniorum liber, quem Ordinarium suum vocant, sacrilegam impudentiam manifestans apertissime damnat. Si igitur hoc noster ordinator novus, hic noster archipræsul novus, hæc cernens vereatur, nec mirandum. Tales enim primo sibi oblatos, ut talium talem qualem electionem primum roboret et confirmet, et demum (quod adhuc majus est), manum imponat et consecret, repellere videtur omnino injustum, cum in facie ecclesiæ nec super crimine aliove convicti sint vel confessi, quo sint minus idonei, nec sit aliquod crimen notorium consecrandi. E contra tales [2] admittere admodum periculosum, utpote quibus pastorali officio vita anteacta non consonat, aut, si forte consonat, omnium tamen judicio minime visa est consonasse: cum tamen jure divino et omnium testimonio solus sit ille assumendus ut dignior, cujus videatur conversatio sanctior. Verum ut inpræsentiarum de conversatione omittamus et vita, (hanc enim eo melius quo interius Deus quam homo

[1] So G. Perhaps *conturbatione* or *contristatione*.

[2] *tale*, G.

videt,) quod statim in evidenti est, scientia minime sufficit. Hujus dico consecrandi, seu ut consecretur electi, qui totam vitam per vana et otiosa sæculi ducens, necdum discipulus, non ut in scholis velut aliquis arbitrarius, sed in ecclesiis vere ordinarius scripturarum quærit esse magister. Novus itaque archipræsul noster arctabatur ex his, eo quod, ut ostendimus, et tales admittere foret periculosum, et tamen tales respuere videretur injustum. Et præ cæteris archipræsul arctatus ex eo quod magister ad discipulum, et apostolicus, immo verius magnus apostolus, quasi ad metropolitanorum suorum unum hoc inter cætera scripserit: "Hujus," inquiens, "rei gratia reliqui te Cretæ, " ut ea quæ desunt corrigas, et constituas per civitates " presbyteros, sicut ego tibi [1] disposui." Quales autem constituendos disposuerit mox subjungit: "Si quis " sine crimine est," et cætera quæ in illo pontificalium virtutum catalogo sancto apostolica series seriatim contexit; juxta sanctorum orthodoxorum interpretationem nomine presbyterorum episcopos hic intelligens, in nomine ætatis nomen officii.

Arctabatur itaque et maxime ex his salutaribus magistri monitis noster hic archipræsul, ordinator novus. Talis enim et solus vere et plene dignus, quem sic describendo pulchre depingit magister, pictor et ipse pulcher. Sed ut humanum adhuc dicam propter torporem et teporem nostri temporis, etsi consecrandus omnino talis non sit, necesse tamen ut in horum nonnullis catalogi pontificalis gratiarum donis is qui consecrari quærit præfulgeat, et hoc ipsum cernere consecratorem. Alioquin certe indigne et in proprium suum judicium consecrat, nisi virtutum consecrandi ipse potissimum qui consecrat certis aliquibus argumentis bene conscius fuerit, et reclamante conscientia, alienis peccatis communicans cui cito nimis manus imponit, ita quæ [2] per magistrum, tanquam divini juris præconem,

[1] *te*, G. | [2] *Itaque*, G.

promulgata sunt, in duo simul cælestis imperatoris edicta mox incidens. Quorum primum illud edixerat, " Omne quod non est ex fide peccatum est;" et hoc secundo, " Manus cito nemini imposueris, neque com- " municaveris peccatis alienis." In hoc ipso tamen periculosa dispensatio, si potiori neglecto præferatur inferior, juxta illud prophetæ, " Maledictus dolosus qui " habet in grege suo masculum, et votum faciens immo- " lat debile Domino." Et ita in magnis sacerdotibus grande quidem et quod vix vitari possit periculum. Minores quippe sacerdotes eo minus periculosius quo liberius possunt et in vita examinari[1] et in scientia, differri, repelli, ejici, amoveri; sed istos tales et tantos, quanto majores et indigniores, fugere aut effugare quis audet aut potest? Aut superstitiosus aut temerarius haberetur qui de novo hoc attentaret. Adeo jam a multo tempore invaluerunt tales et multiplicati sunt super numerum. Pontifex itaque noster novus non sine causa arctabatur ex[2] his, et arctatus sic in primis sui ipsius accusator erat acerrimus, eo videlicet quod ipse, sicut se accusabat, talium quos descripsimus similis, homo vanus et superbus, contra omnem juris formam ab aula ad ecclesiam, sicut deformiter et enormiter, sic fuisset assumptus. Cui cum tunc eruditorum suorum aliquis in medium exemplatim proponeret multos ab aula et alios multos a sæculo ad pastorale culmen assumptos, et frequenter multos simplices, inscios et scripturarum ignaros, sancte tamen et strenue curam pastoralem implesse, et ibi etiam maxime abundasse gratiam ubi superabundavit peccatum, respondit mox, ad illum de eruditis suis qui sic locutus fuerat speciaaliter verbum dirigens, " Frater," inquiens, " et hæc " quidem quæ tu recolis miserentis Dei miracula sunt " ad consequentiam minime trahenda; alioquin, juxta " illa quæ tu inducis exempla, passim et sine delectu " eligatur in ecclesia, sicut justus et impius, sicut

[1] *examinare*, G. | [2] *et*, G.

" mundus et immundus, et cum docto indoctus, et
" videamus si adhuc potens sit Deus, et si est virtus
" in Excelso: et spreto judicio ecclesiastico totum
" divino committamus miraculo, cum possit Altissimus
" de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ, et sæpe, ut
" tu per exempla tua indicas, fecerit sic." Et in fine,[1]
" Unum " inquiens, " certissime statui, quod conscientia
" mea reclamante, si Domino disponente sic evenerit,
" nec destinati pontificis oblatam mihi[2] electionem con-
" firmabo, nec consecrabo electum; unde et suppliciter
" Altissimum invoco ut hoc meum propositum et desi-
" derium, quod justum esse non dubito, ipse misericors
" et miserator Dominus in dies augeat, roboret et con-
" firmet." Et quidem novum nostrum archipræsulem, sacerdotum, ut præostendimus, ordinatorem tam districtum, et episcoporum, ut ex jam dictis patet, consecratorem tam timoratum, exauditum a Domino evidenter quidem et cito historiæ hujus declarabunt sequentia.

(18.) *Cur in describendis operibus pontificis moretur.*

The author justifies his tediousness.

Hucusque prosecuti sumus, prout datum, quantus Thomas hic noster fuerit in aula, et quantus post cœperit esse in ecclesia, mox adepto pontificii gradu; quam strenue prius Henrico, illustri regi Anglorum, et quam gloriose post militare cœperit Christo, summo regi angelorum; in aula reddens quæ sunt Cæsaris Cæsari, et in ecclesia Deo quæ sunt Dei. Verum in his pontificis operibus exsequendis, sicut supra quod verebar non tacui, et hic iterum propter obtrectatores quos vereor non iterare non possum. In his, inquam, pontificis exsequendis operibus forte nimis morosus videor, et in ipsorum commendatione operum tædiosus[3] inculcator verborum, et potius theologicæ ædificationi quam gestorum viri historicæ explanationi insistere, et

[1] *finem*, G.
[2] *meam*, G.
[3] *tædians*, G.

ita nimis theologum, historicum vero parum, sapere. Verum quivis notans nos sic saltem non judicet, sed advertat prius nos non solum pontificis opera, sed et causas operum, quod et supra jam nos dixisse meminimus, explicare: quasi non solum facta, sed et animum facientis, quem ab ipso sic accepi factore. Unde et factorum causas eo diligentius prosequor, quo ea ab ipso auctore sic acceperim, et factorum causas prosequens ideo in describendis ipsis sum morosior. Curramus enim per singula quæ jam descripsimus opera, et liquido videbitur quod sic. Curramus, inquam, per singula, primo ad novi tironis cilicium, ad novi sacerdotis orarium, ad dispensatoris furtivum de nocte mandatum, ad solemnem illum in altari festinanter comestum agnum anniculum, ad judicem in tribunali indeclinabiliter æquum, ad patremfamilias in mensa tam civiliter et tam religiose sobrium, ad magistrum in schola discipulorum examinatorem tam districtum. Curramus, inquam, per singula hæc, et horum omnium pervidebis vel quam ab[1] ipsomet didici vel quam per meipsum indubitanter accepi, causam quidem evidenter et ob id minus breviter historiæ huic insertam. Et propterea quia tanti pontificis facta et causas factorum inseruimus tam ampla et tam digna, sicut infra molestam brevitatem concludere non valui, ita et elaborata brevitate tam clara et tam spectabilia obscurare et coarctare formidavi. Igitur quia post descripta pontificis opera et ipsorum operum causas mox subscribendo conscripsimus, patet profecto quod ex his ædificatio fructuosior, instructio perfectior, et proinde necesse ut per verborum fila prolixioris sermonis tela texeretur extensior. Et ob idem forte historiæ legem excedens plus theologum sapio; nec enim absque theologia, absque Dei sermone, Dei operum virtus declarari potest aut debet. Igitur, si excessi in hoc, me ad id

[1] Om. G.

virtus operum compulit. Et si quis forte est, excusabit excessum; aut si non est, augebit meritum et uberiorem ædificationis faciet fructum.

Et quidem ad operandum multum est ut quis divina operans operum suorum causam et virtutem intelligat; unde[1] et propheta ad operandum operum quærit intellectum, ut non solum sciat quid facere debeat, sed cum facit, cur faciat. "Da mihi," inquit, "intellectum, " et scrutabor legem tuam et custodiam illam." Ecce quod ante practicam et sanctarum operationum theoricam postulat, ut quemadmodum medici corporum salutem corporis, ita et hic salutem spiritus secundum præcuntis theoriæ operetur intellectum. Sancta quippe operatio, quanto plus intellecta tanto ædificat fructuosius et vivificat fortius, et pro tempore vel agitur vel dissimulatur securius. Siquidem opus absque scientia corpus sine anima, terra sine aqua, et velut sicca absque pluvia nubes; unde etiam et caritas quæ cum scientia habetur alii omni supereminet caritati. Quod discipulos scire inter cætera optat magister, eis scribens sic: "Scite[2] etiam supereminentem scientiæ cari- " tatem Christi." Quodvis enim bonum, si diligatur, tanto diligitur affectuosius, quanto scitur perfectius. Quod si forte tentationis alicujus vehementia amittitur, is qui scientiæ spiritum habet tanto illud iterum facilius recepit, quanto pro amisso pœnitere fructuosius, et modum et viam ut ad illud revertatur novit perfectius: juxta quod rex ille sapiens, "Qui apponit," inquit, "scientiam, apponit dolorem." Ille enim profecto de virtutis bono amisso, cum pœnitet, acrius dolet qui scientiam habet. Quod enim est acetum sapori, quod oleum igni, quod ligna pyræ, quod diagridium medicinæ, hoc est scientia pœnitentiæ. Alioquin, quod magister obsecrat, non erit obsequium rationabile obsequii causa incognita. Nam sicut melius est Domini

[1] *verum*, G. | [2] *Scire?* (Ephes. iii. 19).

mandatum facere quam nosse, ita prius est nosse quam facere; facere enim et ignorare cur[1] facias, sicut non perfectæ cognitionis, non perfectæ obedientiæ est, cui ignorantia detrahit et minus reddit devotam; unde et prophetarum unus, "Et tu, Israel, noli ignorare." Et magister, "Propterea nolite fieri imprudentes, sed intel-" ligentes quæ sit voluntas Dei;" quam profecto cum feceris, et causam noveris faciendi, tunc, quod magister optat discipulis, in omnem plenitudinem Dei impleberis. Sed ut ad priora redeamus, sicut jam diximus, in novis his novi pontificis virtutum operibus cum ipsis operibus causas et virtutem ostendimus operum; et ideo prolixiores sumus in exsequendis his, verum prolixitas hæc, sicut ædificationi cedit, et laudi. Nam quicumque hæc, qualitercumque exarata et qualicumque excepta calamo, ob tanti pontificis devotionem et memoriam legere dignabuntur, non solum opera sed et virtutem operum suorum dicent, et magnitudinem ejus narrabunt.

(19.) *De prædiis quæ repetebat a laicis.*

The archbishop claims alienated property of his see;

Verum ab his, quibus tam gloriose vitam suam instituit pontifex, sicut mihi datum utcumque expeditis, cum pontifice procedendum ad alia. Jam enim qui hucusque in portu ecclesiæ navigarat, sæculi mare ingredi incipit et sæcularia attrectare. Quod persæpe necesse pontifici, sed sapienti pontifici dulce nunquam. Jam quibusdam regni magnatis, viris magnis et potentibus, de prædiis per decessorum[2] suorum impotentiam seu incuriam ecclesiæ suæ ablatis, quæstionem movet, quædam repetendo, nonnulla vero, ubi manifesta videbatur injuria, absque quæstione revocando: qualia erant illa prædia, quæ vulgo in terra dicuntur firmæ feodales; quas omnes archipræsul, tanquam ad mensam suam

[1] *quum*, G.
[2] *decessorum*, with *pre* interlined in a later hand, A.; *prædecessorum*, Q. G.

propriam pertinentes, mox inter pontificii initia, illis qui firmarii dicuntur exclusis, ad proprium suum dominium revocat, nullo fiscali judice requisito. Conventus vero[1] respondit nullo modo se litigaturum super his, quæ ad dominium suum pertinere fuisset notissimum, etsi quocumque titulo injuste alienata. Et ita prædia illa pro voluntate sua ordinavit et tenuit, donec exturbatus et hæc et alia propter justitiam proscriptus perdidisset; quod plenius enarrabunt sequentia. Et præterea instantissime repetebat feodum illud, quod dicebatur Willelmi de Ros, feodum (ni fallor) septem militum, quod defuncto archipræsule patre Theobaldo mox fuerat confiscatum; verum archipræsul mota duntaxat super feodo hoc quæstione substitit hic, regis, qui tunc extra regnum agebat, adventum sustinens. De quo tamen feodo, propter alia quæ emerserunt, nec tunc in proximo regis adventu verbum movit, sed distulit. Erat etiam inter archipræsulem et nobilem virum comitem de Clare dura tunc contentio, eo quod archipræsul exigeret super castro illo, quod dicitur de Tunebrige, et omni territorio quod castri est, sibi hominium fieri; et præsertim super omni eo quod infra leugam castro circumjacentem est, quæ vulgo *banleuga* dicitur, sive, ut dicatur Latinius, *bannum leugæ*. Comes vero hominium obtulit, sed super quo, quod quærebat archipræsul, exprimere recusavit. Præterea repetebat turris Rophensis custodiam, quam et de ecclesiæ suæ jure protestabatur, super hoc instrumentum publicum, chartam videlicet divæ recordationis Willelmi, illustris quondam Anglorum regis, qui regnum strenue in manu forti certamine bellico adquisierat, producens. His itaque et hujuscemodi motis quæstionibus, et prædiorum revocatis his, repetitis illis, oriuntur pontifici mox contentiones et lites et adversarii multi, sed propter regis metum occulti omnes,[2]

as from William de Ros.

Tunbridge claimed from the earl of Clare.

Rochester castle claimed.

[1] *quare hoc faceret*, ins. Q. G. | [2] *occultiores*, for *occulti omnes*, G.

eximiam illam, ut supra ostendimus, quam pontifex habebat adhuc, regis gratiam sicut reverentes et verentes, et ob hanc pontificis non modicum metuentes offensam. Veruntamen qui se læsos sentiebant aut lædendos verebantur, regem extra regnum agentem adhuc nonnulli adeunt, et quærentes exponunt aliqui se passos, alii vero se passuros injuriam per pontificem, nisi regia clementia justitiæ adhibeat manum. Et constantem regis ad pontificem gratiam vel in aliquo labefactare attentantes, addunt quod nimia regis gratia cornua daret pontifici ad excedendum. Sed rex, qui opere et veritate [eum][1] diligebat, nihil motus ex his, a talibus avertebat auditum: et quia in articulo erat transfretandi, in adventum suum in Angliam querentes distulit.

Meeting with the king at Southampton. Christmas, 1162.

Et ecce quia post modicum crebro, sicut decet et solet, ante prænuntiatus rex apud Australem Portum, qui dicitur Sudhamtune, nuntiatur applicuisse. Applicuit autem rex primo anno consecrationis pontificis, ni fallor, cito post Salvatoris Natalitios dies. Cui confestim archipræsul una cum egregio illo puero, quem jam sæpe nominavimus, Henrico, regis filio et regni hærede, obviam venit, utpote qui regis jam ante per aliquot dies mari appropinquans prope præstolabatur adventum. Et ecce una cum regis filio regis hospitium ingrediente pontifice, rege, et universis occurrentibus, per totam aulam gaudium magnum et exsultatio; rege et pontifice in mutua ruentibus oscula et amplexus, et sese invicem honore prævenientibus, immo et contendentibus prævenire; ita ut videretur quia rex pro filio parum, sed totum se pro pontifice effunderet et in pontificem, et in omne se gaudium dilataret, utpote qui nunc primo suum quondam aulæ Thomam videret pontificem: sed maxime et supra alia in gaudio dilatatus ob hoc, quod de sanctitate pontificis ex aula sua

[1] Om. A.

sic assumpti tot et tanta, quæ supra descripsimus, secreto jam et pro certo acceperat. Pontifex vero, regi ex maris fatigatione et tædio condescendens, cito post salutationem mutuam et invicem sic concelebratum gaudium abscedit, et in hospitium, quod prope erat, se recipit. Et mane convenientes diei crastinæ simul conficiunt iter, toto itinere soli duo, cæteris amotis omnibus, familiariter et secreto colloquentes et sibi invicem applaudentes. Cum vero per dies aliquot sic fuissent, pontifex cum præfato alumno suo, regis filio, a rege in gratia summa abscedit. Præfati vero queruli, videntes et audientes sic, abscondunt se et querelas dissimulant.

(20.) *De profectione ejus ad concilium Turonense.*

Et ecce quia post modicum felicis memoriæ tertius Alexander papa per universam catholicorum ecclesiam, (erat quippe in Romana ecclesia tunc schisma,) concilium convocat; unde [1] et archipræsul noster, qui [2] in omnibus magnus, magnificentissime quidem ad transfretandum se parat. Et rege, quem tanquam dominum et supra hominem diligebat, adito, alumnum suum regi patri restituit: et inter ipsum et regem per dies dulci et familiari colloquio habito, rege salutato, in Cantia, in proprio pago suo, qui dicitur Rumenel, supra mare sito auram expectat prosperam. Qua post paucos dies data, mare ingreditur et in Flandria, in portu qui dicitur Graveshende,[3] applicuit prospere, cum magno quidem et magnifico apparatu. Cui mox in ipsa maris ripa nobilis Flandriæ et Viromandiæ comes Philippus, et in crastino terræ illius proceres et nobiles occurrerunt, omnem honorem exhibentes [4] certatim, et [5] sua et quæ poterant offerentes. Deinde vero per Normanniam et

A.D. 1163. The archbishop crosses from Romney to Flanders.

Gravelines.

Vermandois.

[1] *verum*, G.
[2] Om. G.
[3] *Graveninges*, Q.
[4] *et* marked for omission in A.; om. Q.
[5] Marked for omission, A.

Maine. Cenomanniam transiens, in omni illustris regis Anglorum ditione, per civitates, per castella et vicos, adeo honorifice quidem tanquam si rex ipse excipitur. Turonis vero jam appropinquans, tertio, ni fallor, die ante celebrandum concilium civitatem ingressus. Audito archipræsulis Cantuariensis adventu mox universa civitas commovetur, et obviam exeunt universi, non solum cives et indigenæ, sed et personæ ecclesiasticæ quæ ad concilium jam fere omnes convenerant, diversarum nationum archipræsules et pontifices. Et quod minime tacendum, præter Romanæ ecclesiæ morem, domini patres et rectores ecclesiæ, cardinales universi, longe priusquam civitatem ingrederetur occurrunt, præterquam duo tantum, qui domino papæ, ne in tam celebri frequentia absque lateribus esset, considebant. Tanta vero fuit sequentium turba, ut, archipræsule ad dominum papam ingrediente palatium, ipse papa, quasi ex necessitate, ne comprimeretur, in quo erat exiret thalamum, et ingrederetur palatium. Quasi prophetiæ spiritu impellente, ipse papa, qui nemini vix assurgit, archipræsuli quasi obviam veniens, et jam quasi in occursu reverentiam exhibens. Totus quippe occursus hic, ut videtur, sicut honorus et propheticus, et in christo Domini quasi alter Domini Hypapante,[1] tanquam vaticinium futurorum. Quod et nos hodie impletum cernimus, quando jam ab universo ecclesiarum orbe, et ab oriente et ab occidente, per multas difficultates ad ipsum veniunt et adorant magis quam occurrant. Et dominus quidem papa archipræsulem benignissime tunc suscepit, et eo quidem benignius, quod ex multo tempore cupiens erat videre eum, et jam multa bona audierat de eo. Et (ut videbatur) super itinere ei compassus cito dimisit eum, et in hæc verba, "Vade," inquiens, "frater, quiesce; necessaria est quies "post laborem." Et ita tunc recessimus, et in arcem

He is received with great honour at Tours.

The pope's reception of him.

[1] *ipapanti*, A.

regis, quæ prope papæ palatium erat, hospitio nos recepimus.

Videres mox in crastino ad hospitium hoc confluere multitudines. Nam, sicut audientes, sic videntes qui convenerant pontificis magnificentiam, quotquot diebus confluebant ad ipsum diversorum regnorum personæ ecclesiasticæ, gratiam et familiaritatem quærentes et offerentes. Præterea nobiles terræ et potentes, crebro euntes et revertentes ad nos, et hi præsertim qui regiam jurisdictionem exercebant, scientes pontificem in summa regis gratia, assidui circa nos, aut parati ad obsequendum aut obsequentes. Et quod cæteris majus adhuc, Romana ecclesia nostrum archipræsulem, tanquam ex multis qui convenerant primogenitum, quodam quasi primogeniti honore et cultu honestabat præ cæteris. Jam vero per aliquot dies celebrato concilio, ad archipræsulis nostri petitionem nonnullis ecclesiæ suæ privilegiis renovatis, vir apostolicus in osculo pacis dimisit[1] eum et qui cum eo nos omnes, apostolica fultos benedictione et gratia. Et quidem æquore et aere prosperantibus iter in Angliam, cito cum gaudio et prosperitate revertimur, secundo jam anno consecrationis pontificis; et a rege, pro more et debito, tanquam pater a filio in omni gaudio et alacritate excipitur.

Council of Tours.

His autem diebus duæ[2] vacabant sedes episcopales in provincia,[3] et hæc congruæ, Wigorniensis videlicet et Herefordensis, prioris sedis pontifice jam viam universæ carnis ingresso, sed altero ab Herefordensi ad sedem Londoniensem translato. Translatus hic Gillebertus vocatus est [proprie],[4] cognomento Folioth. Qui ob præclara, ut acclamabat tunc mundus, ipsius merita ab illo quasi angulo Angliæ Herefordia ad civi-

The bishopricks of Worcester and Hereford vacant.

[1] Here a leaf is wanting in the Arras MS., and the Phillipps MS. is used.

[2] Only the first letters of some of these words are given by Dr. Giles, e.g., *d. v. s. e.*

[3] *Anglicana*, Q.

[4] Interlined in MS.

tatem inclytam Londoniam, quæ in regno præfulget et quasi cor regni est, rege et metropolitano nostro novo apud virum apostolicum sic procurantibus, est translatus; ut quæ prius quasi sub modio fuerat lucerna super candelabrum poneretur, et quo propius et sublimius, eo manifestius luceret omnibus qui in domo Anglicanæ ecclesiæ sunt. Has igitur duas sedes vacantes cum rex aliquamdiu tenuisset, a novo metropolitano suo conventus, nunc rogatus, nunc monitus, interdum etiam acriter quidem sed amice correptus, quod in sedibus vacantibus clero de substituendis pastoribus non consentiret nec annueret.[1] Mos[2] enim profanus in plurimis jam regnis inolevit, quod episcopatus vacantes et monasteria reges pro voto per annos tenent, et quasi Christo proscripto applicantur fisco dos viduæ et Crucifixi patrimonium, calamitosorum refrigeria et egenorum subsidia.

The archbishop urges the king to fill them up.

* * * * * *

operiatur[3] alterum, aut si nudetur unus pauperum, ut nudus alter vestiatur. Quia juxta scripturam, "Re-"demptio animæ viri divitiæ propriæ." Euntes enim ibant et flebant, non aliena sed semina sua mittentes. Juxta quod et legimus Deum[4] de tuis justis laboribus honorandum. Alioquin juxta sapientem, "Qui "offert sacrificium ex substantia pauperum quid aliud "agit quam in patris conspectu victimare filium?" Et ut majora addamus adhuc, toto tempore quo occupatæ ecclesiæ vacant sic, perit opus, perit opera, perit penitus cura pastoralis et pastorale officium. Et sic totius gregis salus in periculo. Quod si monasterium

---

[1] The next words in the Phillipps MS. are "Hæc igitur archipræsul." See p. 258, l. 18, below.

[2] This sentence is from the Quadrilogus, where it is ascribed to Herbert.

[3] Here the Arras MS. resumes. The meaning of the imperfect sentence may be gathered from a passage in Book iv., c. 29: "Quod "perinde esset tanquam si, ut "unum altare cooperiret, disco-"operiret alterum."

[4] *Dominum*, G.

occupatum sic, perit in monasterio sine patre coercitio,[1] perit sine doctore eruditio, perit sine camo districtio, perit sine virga disciplina, perit sine prælato obedientia. Et sic quasi per libertatem noxiam emancipata in claustris perniciosa dissolutio imperat, qui prius sancte et districte monasticæ regulæ servi fuerant factis ejusdem regulæ liberis. Et profecto pro his gravis, et præsertim in archipræsules, querimonia, quorum provisioni et sollicitudini tota provincialis ecclesia commissa. Quorum dissimulationibus reges plerumque transeunt in tyrannos; quos, proh dolor, ipsi archipræsules palpant, demulcent, et deliniunt, quibus potius tanquam patres filiis imperare debuissent. Unde et magister ad metropolitanorum suorum unum, "Argue," inquit, "cum omni imperio." Verum ut taceam nunc de metu seu negligentia aut forte imprudentia magistrorum horum et patrum, sunt nonnulli qui ex sola mansuetudine, ne dicam nunc remissione, ob hujuscemodi correptionibus retardantur. Qui profecto minorem quam oporteret exhibent justitiæ libertatem, dum amicitiæ verentur exasperare dulcedinem. Sic Adam peccavit cum conjuge, et Heli cum sobole profana. In quo et se et alios quos diligunt, cum multa etiam interdum populorum strage lædunt, dum, ne amicitiam offendant, errorem libere non produnt, et reprehendenda pro auctoritate qua funguntur imperiose non arguunt. Et ita dum uni sic parcunt, multi corruunt. Isti certe sic demulcentes, sic dissimulantes, sic correptionem suspendentes, non patribus diligentibus seu pastoribus sollicitis comparandi, sed, ut ait doctorum unus, potius furibus qui seducendo avertendis pecoribus spargunt pabulum, non comminando errantibus ut revocentur intentant flagellum; quod bene attendit sapiens ille, qui olim jam dixerat utiliores esse plerumque

[1] *coher*[*ci*]*tio*, A., the inserted letters being interlined. But elsewhere the word appears in that MS. without them.

inimicos jurgantes, quam amicos objurgare metuentes. Illi enim, dum rixantur, crimina nostra sæpe produnt quæ credebamus occulta, unde et magis confundimur; isti vero, dum tacent, in nostris nos criminibus magis fovent, eo longius quo liberius, absque coertionis freno, pro voluntate in invio et non[1] in via currentes. Interdum in invio hoc visa nobis via recta, cujus tamen novissima ad mortem ducunt; interdum etiam viam pravam et scientes et prudentes carpentes, minime tamen arbitrantes quod tam vicina, tam directa, sit ad præcipitium; unde et quemadmodum juxta prophetam[2] cultus justitiæ est silentium, ita et juxta eundem et ipsum idem silentium justitiæ interdum est præcipitium. "Væ," inquit, "mihi quia tacui." Propheta[3] hic væ sibi intentat, væ metuit, et præsertim ob id quod Achab regem imperiose et libere qua decuit auctoritate non corripuerit; propter quod etiam et labia polluta contraxisse se accusat. Hæc ergo omnia archipræsul noster novus, ad se reversus, recolens, et attendens id sui esse officii, regem, quem supra hominem diligebat, nunc rogabat, nunc supplicabat, nunc monebat, ut sedes diu vacantes ordinari permitteret, nunc vero amice corripiebat, objurgans quod eas vacantes tam diu occuparet, et in temporalibus et in spiritualibus quæ inde increscebant mala non tacens: et præsertim motus ob duas illas pontificales cathedras, quas tunc temporis jam supra vacuas diximus.

(21.) *De duobus electis in pontifices.*

Roger, son of earl Robert of Gloucester, appointed to Worcester.

Et rex tandem ad multam archipræsulis instantiam pontifices fieri annuit. Et ita ad duas sedes prænominatas pontifices sunt electi, viri certe omni sanctitate perspicui; ad primam quam diximus, sedem

[1] *nos*, G.
[2] *prophetiam*, G.
[3] *Prophetica*, G.

Wigorniensem, quidam est electus ætate juvenis sed moribus et gravitate senex, nomine Rogerus, magnatus hic, magni viri Roberti quondam Glauconensis[1] comitis filius; cujus adhuc virtus insignior sanguinis generositatem superabat. O si mihi nunc liceret, et cœptæ historiæ lex sic permitteret, virum istum pro virtutum suarum meritis condignis efferre præconiis! Certe totam hanc martyris historiam quasi cælestis firmamenti stella matutina illustraret, aut velut carbunculus aliquis ardentissimus in his præsentis vitæ nostræ tenebris præ cæteris ardens et lucens. Quem quoties ad mentem revoco, et alterum mihi effigio Simonem Oniæ filium, sacerdotem magnum, qui in vita sua suffulsit domum, et in diebus suis corroboravit templum; qui quasi arcus effulgens inter nebulas, quasi lilia quæ sunt in transitu aquæ, et quasi flos rosarum in diebus veris, quasi thus in igne ardens et vas auri solidum, vas pretiosum, vas sanctificatum in honore et vere utile in domo Domini. Verum præsentis materiæ meæ proposito reclamante, per amœna virtutum ipsius prata stylo nostro effodiente nequaquam nunc rivus, sed nec etiam rivulus, ducendus est, nec tanquam amœnans et speciosa florum gratiarum suarum varietas depingenda: quantæ videlicet fuerit puritatis lilium, quantæ verecundiæ rosa, quam cælestis conversationis viola, quam jocundæ societatis musica; et super omnia quanta justitiæ columna, et ad cæterorum præsidium quam infringibilis constantiæ adamas.

His adhesion to the archbishop.

His ergo solum sic tactis, quia nec modo locus est ut moremur in his, hic ætate juvenis, sed moribus grandævus et virtutibus, communi omnium ad quos id spectabat voto electus, primus fuit quem noster novus archipræsul in episcopum Wigorniensem consecravit. Qui postea et in prosperis et in adversis

[1] *Glavornensis*, Q.

A.D. 1163. ipsi semper obediens etiam usque ad damna, usque ad proscriptionem et pericula multa; turpe judicans si imperatore in castris, miles domi, quasi inter mulierum colos seu calathos puellarum, balnearum et unguentorum uteretur fomentis. Sed quia præsentis historiæ sequentia nos compellunt ad præsens, pertranseamus de hoc.

Robert of Melun consecrated for Hereford.

Accedamus ad alium, Robertum nomine, cognomento de Meluduno, et sæcularium et sacrarum litterarum in scholis magistrum præclarum, in vita etiam quam in scientia multo magis adhuc præclariorem. Cujus et ille sacerdos magnus, de quo proxime sermo, prius consecratus, in scholis discipulus fuerat. Hic quippe doctor magnus tam vita quam scientia, tanquam luminare magnum per universum ecclesiarum orbem erat rutilans, et discipulorum multitudinem eruditam tanquam varios per orbem lucis suæ radios a se emittens. Hic secundus, et etiam novissimus, quem novus archipræsul noster cum cleri et populi unanimi totius universitatis assensu in Herefordensem episcopum consecravit.

These the only bishops consecrated by Thomas.

Et ita in duobus his consecratis pontificibus, omni, sicut mundus novit, sanctitate conspicuis, præter quos novus consecrator alios non consecravit, ipsius quod supra in historia hac jam testati sumus, et propositum stetit firmum, et ab Altissimo desiderium est expletum, quo (ut supra ostendimus) disposuerat, quo
p. 247. Altissimo supplicans postulaverat, ut archipræsulatus sui tempore contra conscientiam suam nemini præterquam digno, consecrationis præsertim, imponeret manum.

Consecration of Reading abbey.

Post modicum vero archipræsul, plerisque comprovincialibus episcopis convocatis, nobile illud et regale monasterium de Redinges, in quo divæ recordationis Henricus, quondam Anglorum rex, secundi Henrici nunc illustris regis nostri avus, in mausoleo gloriose quiescit, cujus et ipse fundator, magnifice dedicavit,

rege volente sic et præsente. Et eodem etiam anno Londoniæ, apud monasterium præclarum pariter et regale quod dicitur Westmustier, gloriosi et vere sancti regis Edwardi corpus, tanquam clarum admodum et pretiosum perfectæ vas continentiæ, de terræ pulvere extulit, et ob multa et præclara regiæ vitæ merita solemniter quidem et sublimiter ibidem in ecclesia inter sanctorum corpora collocavit, rege itidem volente sic et præsente. Et erat, sicut prælocuti sumus, illustris regis et sancti pontificis cor unum et anima una in Deo, regno per hoc et sacerdotio in summa pace et tranquillitate concurrentibus, Deo pacis et dilectionis sic agente. A.D. 1163. Translation of St. Edward the Confessor at Westminster.

Sed proh dolor[1] et vere dolor, nihil in humanis diuturnum, nihil permanens, sed juxta dictum sapientis et id optime experti, "Omnia tempus habent, et "suis spatiis transeunt universa sub cælo: tempus "flendi et tempus ridendi; tempus dilectionis et tem-"pus odii; tempus belli et tempus pacis: omnia tem-"pus habent." Magna certe nomina et cara fœdera tanti regis et tanti pontificis. Revera tantum regem et tantum pontificem in alio mundi regno inveniri simul difficile,[2] et tantam inter tantos concordiam. Grandis quidem concordia, sed brevis hora. In brevi quippe extrema concordiæ dissensio occupat, nec per alium quam per totius pacis et dilectionis inimicum misere et infeliciter istud tantum et tam firmum concordiæ vinculum dissolutum, ad regni et sacerdotii unitatem solidandam tam necessarium.

Sed quid nomino vinculum? siquidem in moribundis mortalium cordibus, sicut in nobismet quotidie experimur, per tot cogitationum inania, per tot curas et causas, per occupationes tot in semetipsis divisis, dilaceratis, discissis et divulsis, quæ bilinguium et

[1] *prodolor*, A. | [2] *esset*, ins. Q.

susurronum stimulis et suspicionum aculeis adeo pervia sunt, firmum, ut nunc experto probatum, ad alterum amicitiæ vinculum omnino videtur nullum. Potest quidem talis qualis esse quasi lutea seu parietina et ruinosa quædam conjunctio, mox mox ad primam et modicam aquarum inundationem, seu ad primum et brevem aquilonis flatum dissolvenda. Quomodo enim deinceps manebit hoc inter alios, cum inter tantum regem et tantum archipræsulem amicitiæ vinculum contra omnem mundi spem sic sit ex insperato solutum? Quisve deinceps non metuat inimicum sibi futurum adhuc quantumcumque alter alteri amicissimus sit? Quibus quantumcunque se amantibus, si regis Henrici et archipræsulis Thomæ meminerint, non formidanda aut suspecta saltem aliquo adhuc tempore futura inimica dissensio? Vere etsi alicubi quod hoc ipsum et raro, nusquam tamen nec unquam in aula, præsertim inter tot assentatores, tot invidos, inter bilingues tot et susurrones et suspiciones tot, secura nunquam dilectio; sed inter mortales, et in aula potissimum, sicut infida et instabilis semper et incerta, vanitati, ut videtur, cum reliqua creatura subjecta. Quæ et præsertim inter potentes, qui velut quædam vitrea dilectionis vasa sunt, si modicum impingat, ex modico læditur, ex modico offensa frangitur. Et in potentibus delicata et tenera ex modico sauciatur et in brevi exspirat. O inter cætera et præ cæteris misera hæc et miseranda in mortalibus humanarum rerum conditio! Hodie in dilectionis dulcedine delectatur, cras in amaritudine odii moratur spiritus meus. Hodie tu mihi quasi cor meum, cras quasi ulcus aut vulnus letale mihi: vere temptatio est vita humana super terram. O sicut incredibilis et vere tristis regis et archipræsulis tantæ amicitiæ in inimicitias tantas, ut cito monstrabunt sequentia, sæva et cita et dira nimis et dura conversio! Sicut certe incredibile, sic et ad-

modum triste conversionis hujus miraculum hoc. O quondam amicitia, quæ sic modo emortua tantum[1] luctus et doloris et regno et sacerdotio ingessisti, quantum adhuc dum superstes exsultatione circumdedisti et lætitia! Nam ut anticipem hic, et nunc quia locus aliquantulum sic exigit, in posterum loco suo plenius dicenda præveniam. O quot et quanta ex dissensione hac regis et pontificis acciderunt et regno et sacerdotio mala! Nam ut cætera taceam, quæ jam forte regno nobis ignorantibus acciderunt, a quibus et ab aliis in futurum regnum incolume conservare dignetur Omnipotens et immune,—profecto ex dissensione hac, ut sequentia declarabunt, egregii illius pueri quem jam sæpe nominavimus, Henrici, regis nostri Henrici filii, et regni hæredis, accelerata est unctio in regem immatura; et postea bis inter regem patrem et regem filium gravis subsecuta et nefanda rebellio, et deinde,[2] ni fallor, ob rebellionis peccatum in patrem regis filii cita mors nimis et festina. Et quidem regni proprie malum hoc ex dissensione hac. Inde etiam et in sacerdotio mala multa et pericula. Et in primis quidem cleri totius per regnum desolatio misera et miseranda per ecclesiæ inimicos, ejusdem cleri absque defensore oppressio, miserabilis per annos vacantium ecclesiarum destitutio, archipræsule peregrinante, et, quod adhuc gravius, quæ ad omnium salutem, omni tunc sacramentorum usu cessante, utpote in vacantibus ecclesiis deficiente omni pastoralis officii cura. Juxta quod celebre illud Christi floribus quondam vernans Ægypti desertum monachorum multitudine per cellulas, tanquam mellificantium apium examinibus per alvearia circumseptum, immo et Ægyptus tota, quondam religione florente tanquam paradisus pomorum omnium et plena Spiritus Sancti apotheca, demum tamen ex defectu pastorum in paganismum reversa traditur, in

[1] *tamen*, G. | [2] *demum*, G.

defectum canum sic grassantibus lupis. Et ut ad prænumerata prætactæ dissensionis mala addam adhuc, demum ex dissensione hac inimica et omnibus post futuris sæculis detestanda processit ipsius archipræsulis mors: quæ etsi, ut universus ecclesiarum orbis concelebrat, pretiosa in se, et toti, sicut nunc cernimus, fructuosa ecclesiæ, in multorum tamen et magnorum ignominiam cessit et perniciem. Ecce quantum, quam detestabile, in sacerdotio ex dissensione hac malum; quæ tanquam lethalis quædam pestis nocifera et per regnum et per sacerdotium longum nimis et circumplexum traxit post se funem malorum. Nos autem, qui præsentes, vidimus et audivimus. Sed et qui superstites adhuc nec audierunt nec viderunt, et potissimum qui post nos futuri sunt, dissensionis hic causam legant. Et fuit hoc quidem, quod nunc dicemus, dissensionis initium, sed necdum finis.

(22.) *De initio dissensionis inter regem et archipræsulem.*

Question as to criminous clerks.

Contigit ut quidam operarii diabolici, nomine dumtaxat clerici, sed de sorte Sathanæ, de maleficiis accusati et capti tenerentur in vinculis, talibus, ut crebro solet, in regno enormia patrantibus flagitia et violantibus pacem. Inter quos sacerdos unus de homicidio infamis, et accusatus a propinquis defuncti. Iste ob privilegium ordinis ad diœcesianum episcopum Salesberiensem captus dirigitur, regis officialibus et propinquis defuncti qui accusabant acriter instantibus ut episcopus exhiberet justitiam. Sed sacerdote constanter inficiante, cum non posset super homicidio per accusatores convinci, canonica indicitur purgatio accusato, accusatoribus præsertim fama consentiente et ipsis etiam probabiliter arguentibus accusatum. Sed eo in purgatione deficiente, mittit episcopus ad archipræsulem, de jure consulens, et ut in exsequenda pœna procedat

Case in the diocese of Salisbury.

securius. Archipræsul vero consultus præmandavit ut omni privatus beneficio ecclesiastico exauctoraretur, et in monasterio ad agendam perpetuam vitæ districtissimæ pœnitentiam perpetuo recluderetur. Et pœna hæc in defectum per sententiam adjudicatæ purgationis quæ ac si in convictum eadem. Et quidem clerici in hunc modum super maleficiis accusati et convicti vel deprehensi, vel etiam infames et in purgatione adjudicata deficientes, absque omni mutilatione vel deformatione membrorum, ex decreto archipræsulis pristinis authenticorum canonum sanctionibus roborato, hujuscemodi spirituali, absque omni corporali, pœna per provinciam percellebantur; pœna tamen exasperata et [1] emollita pro qualitate flagitii, pro gradu etiam et ordine delinquentis et modo et causa delinquendi.

Case of Philip de Brois.

Illud etiam minime prætereundum quod circa idem tempus Philippus quidam, cognomento de Brois, in sede episcopali Lincolniensis [2] canonicus, justitias regis, quæ vulgo *errantes* in terra dicuntur, probrosis quibusdam affecerat contumeliis. Propter quod rex non solum adversus ipsum, sed potius adversus totum regni clerum exasperatus videbatur. Solet quippe mox in totam cujusvis officii professionem conferri si quid forte turpiter vel enormiter ab aliquibus de professione admittatur. Sed revera iræ seu invidiæ sicut citum nimis et inconsideratum judicium hoc, tanquam si in aliqua vel exigua corporis particula macula reperta fuerit, et ob id mox totum corpus nævorum sorde judicetur respersum. Et in contumeliis illis et probris constat quidem clericum deliquisse non modicum; verum querela ad archipræsulem delata, citatus clericus etiam supra modum delicti, ut vel sic regis facilius quiesceret indignatio, punitus est, publica virgarum disciplina clerico adjudicata, et ipso per annos, quot tamen non recordor, ab omni ecclesiastico beneficio quod in regno

[1] *vel*, Q.

[2] *Lincolniensi*, G.

habebat suspenso. Verum regi irato necdum etiam plene pro irati voto satisfactum in hoc. Istud enim est quartum illud quod inter alia enumerat sapiens, quod donec penitus exstinguatur, videlicet iræ ignis, nunquam dicit *Sufficit*.[1] Verum cum regi non sufficeret hoc, videbatur rex potius reum clericum ad aliquam pœnam corporalem deposcere, sed verebatur hoc exprimere, jam advertens archipræsulis rigorem non posse flecti ad hoc. Arctabatur itaque rex, arctabatur et pontifex. Rex etenim populi sui pacem, sicut archipræsul cleri sui zelans libertatem, audiens sic et videns et ad multorum relationes et querimonias accipiens per hujuscemodi castigationes talium clericorum, immo verius caracterizatorum[2] dæmonum, flagitia non reprimi, sed potius indies per regnum deterius fieri, archipræsulem et comprovinciales pontifices et reliquum
Oct. 1163. regni clerum Londoniæ apud Westmustier celebriter convocat.

(23.) *Qualiter rex allegat pro populi sui pace.*

The king would subject clerical offenders to his courts.

Rex autem, causa vocationis exposita, mox instanter exigit ut deprehensi vel pro convictis habiti in tam enormibus flagitiis clerici lictoribus suis, ecclesiæ præsidio destituti, exponantur: ad nocendum promptiores fore adjiciens nisi post pœnam spiritualem corporali pœnæ subdantur, et parum curare de ordinis amissione, qui contemplatione ordinis a tam enormibus manus continere non verentur; et tanto deteriores esse in scelere, quanto sunt cæteris ordinis privilegio digniores; unde et severioribus coercendi vindictis, quando reperiuntur in scelere. Hoc ergo rex, quorumdam fretus consilio utriusque juris se habere peritiam ostentantium, instantissime postulat ut tales mox summoti

[1] "Ignis vero nunquam dicit, "Sufficit." Prov. xxx. 16 (where there is no mention of anger).

[2] *coronatorum*, Q. (Possibly *cauterizatorum*.)

a clero curiæ tradantur, quod non solum jus humanum sed et ipsius divini juris canonica sanxit auctoritas; unde et de talibus sæpe reperitur in canone, "Trada- "tur curiæ." Unde et qui pro rege, ob regium favorem, ut videbatur, scienter indocti, allegabant tales nequaquam exsilio vel monasterio, sed canonibus sanctientibus sic potius tradendos curiæ, deinceps futuros curiæ servos, curiæ perpetuo servituros, seu alia, quam adjudicaret curia, pœna percellendos. Et hoc esse tradi curiæ, judici videlicet sæculari relinqui ab eo puniendos; unde et bene in canone sequitur, "Et recipiat "quod inique gessit." Et quicquid dicatur de monasterio, asserebant constanter exsilium nequaquam judicium esse sacerdotis, sed Cæsaris; cujus enim terra est, ejus est extorrem facere, relegare, deportare, expellere; quemadmodum cujus est ecclesia, et ejus est anathematizare, suspendere, ab altari arcere: et hoc quidem pontificis, cujus est ecclesia, sed alterum Cæsaris, cujus est terra. Hoc autem ob id hic intersero de exsilio, quia jam archipræsul sacerdotem quendam propter flagitium degradatum terram abjurare compulerat, unde et inter cætera motus rex. Addebant et adhuc quod sub lege illa sancta per Moysen data transgressores, nulla habita gradus seu ordinis exceptione, corporaliter puniebantur pro qualitate maleficii, reddentes animam pro anima, oculum pro oculo, et in aliis sic talionem semper recipientes, sicut populus ita et sacerdos, secundum Dei justitiam, flagitio[1] ad se tuendum nullo tunc ordinis vel dignitatis privilegio indulto; quin potius ordine seu prælatione potioribus, si transgressores hi, durius quidem fiebat judicium et cruciatus fortior. Miram autem hanc esse nunc legis novitatem, et vere sanctitatem novam, si possunt per privilegia sic se tueri flagitia quibus regnorum turbatur pax, regum violatur justitia, et denique sanctitas omnis profanatur.

Gratian. Causa XI. qu. i. s. 18.

[1] *flagitioso* interlined as explanatory, A.

(24.) *Qualiter archipræsul contra allegat pro cleri sui libertate.*

The archbishop requires their exemption from secular judgment.

Verum post modicum archipræsul, una cum fratribus suis comprovincialibus episcopis et cum præfatis eruditis suis librato consilio, regi sic ad hæc: "Domine," inquit, "mi rex, sacrosancta ecclesia, omnium mater et "regum et sacerdotum, duos habet reges, duas leges, "duas jurisdictiones et duas coertiones.[1] Duo reges, "cælestis rex Christus et rex terrenus; duæ leges, "humana et divina; duæ jurisdictiones, sacerdotalis "et legalis; duæ coertiones, spiritualis et corporalis. "'Ecce duo gladii hic.' 'Satis est,' inquit Dominus. "Neuter superabundans, et sufficiunt hi. Hujus vero "professionis viri, dicti clerici, ordinis ratione et officii "proprie solum Christum regem habent, ipsi quodam "proprio, qui capiti superponitur, assignati charactere, "quasi per hoc a gentium nationibus segregati, et "proprie et peculiariter ad Domini opus assumpti; "unde privilegio ordinis et officii terrenis regibus non "subsunt sed præsunt, utpote qui reges constituunt, "a quo et rex militiæ cingulum et gladii materialis "accipit potestatem: unde et regi nulla jurisdictio in "his, ratione (dico) professionis et ordinis, sed ipsi "potius regum sunt judices. Isti enim, etsi in sæculo "infirmi, contemptibiles, et imbelles nostri officii viri, "tamen, juxta quod de ipsis prænuntiavit rex quidam "magnus et propheta, 'alligant reges gentium in com-"'pedibus et nobiles sæculi in manicis ferreis.' Unde "et non sub regibus sæculi, sed sub proprio suo rege, "sub rege cœli, propria lege reguntur, et si transgres-"sores, propria lege puniuntur, quæ suam propriam "habet coertionem. Nec est ista lex quam nunc "dicimus illa publica et communis quæ omnium pie

[1] In A. this has been altered by interlineation to *choercitiones*, but the inserted letters are again struck out.

" in Christo viventium est, sed cum illa, non præter
" illam, privata quædam et propria, propter istam
" edita professionem, clericos dico. Hæc sunt sancto-
" rum patrum constituta quædam edita propter nos,
" quæ bene agentes etiam in præsenti ecclesia remu-
" nerant, secus vero agentes damnant; unde[1] et sicut
" proprius ipsorum rex cælestis, lex spiritualis, et juris-
" dictio in spiritibus,[2] ita et in peculiari Dei portione
" et spirituali coertio spiritualis seorsum per se et a
" sæculari coertione separata. Et inde est quod absque
" membrorum mutilatione et sine omni deformatione
" corporis est, spiritualis est enim. Adeo etiam quod
" ordinis privilegium excludat cauterium; quam tamen
" pœnam communiter inter homines etiam jus forense
" damnat, ne videlicet in homine Dei imago defor-
" metur.

" In his etiam constitutis nostris regum provisum
" est majestati et clementiæ. Turpe enim valde et in-
" decens, si crudele et abominabile[3] regia clementia
" videat, ut manus Deo consecratæ, et quæ paulo ante
" Regis crucifixi, mundi Salvatoris, in altari effigia-
" verunt imaginem, nunc post tergum ligatæ publicum
" latronem effigient, et plecta collo circumligata pen-
" deat in ignominioso patibulo caput sacra[4] chrismatis
" unctione delibutum, ad cujus paulo ante pedes regia
" se inclinavit majestas, gratiam quærens et veniam."
Adjiciebat etiam archipræsul quod " nec regiam deceret
" magnificentiam nec clementiam regiam, ut manus
" illæ, a quibus modo accepit ipse rex divinæ gratiæ
" et benedictionis cælestis beneficium, ab ipso mox
" suscipiant ignominiosum supplicium, carnificum se-
" curi supositæ, seu alias sicut deformiter et enor-
" miter mutilatæ." Et adjecit qui regi loquebatur

[1] *verum*, G.
[2] *spiritualibus*, G.
[3] *abhominabile*, A.
[4] *sacræ*, G.

archipræsul: "Pariter," inquit, "domine mi rex, dico "et de his qui in sacris ordinibus sunt clericis, qui "sacerdotum Altissimi in altari coadjutores sunt; "quorum tanquam coadjutorum ministerio et reges "terræ cælestis Regis benedictionem assequuntur. "Verumtamen si qui noster fuit exauctoratus et "curiæ traditus, deinceps ex novo causa hæc sus- "tineat, et dictante sæculari judice pœnam corporalem "subeat, æquum fore hoc et dignum non negamus, "et de coertione vel coercendo deinceps nostra nil "interest. Curiæ enim traditus est regiæ et sæculari "jurisdictioni suppositus, curiæ perpetuo serviturus. "Hoc est enim quod canon dicit 'Tradendum curiæ,' "quod ex historiis unde[1] verbum hoc sumitur mani- "festum;[2] unde[3] postquam sic traditus, nobis et illi, "jam curiæ servo, nihil. Et ideo si qua deinceps "pœna infligitur, jam non erit pœna nostri, tanquam "alicujus de clero, sed erit pœna vestri, tanquam "unius de populo.

"Quod autem adjicitis, etiam nostros extorres facere "non nostrum esse sed vestrum, cum terra vestra sit, "non nostra, et pœnam hanc non ecclesiasticam fore, "sed civilem, breviter respondemus nos Illius gerere "vices qui supra omnes reges est, cujus est terra et "plenitudo ejus; unde[4] et juxta quod sacri sanciunt "canones, illius Regis auctoritate cujus terra est et "cujus legatione in terra fungimur, interdum et ex- "siliis et bonorum suorum proscriptionibus nostros "condemnamus, judicatos pro modo delinquendi et pro

---

[1] *unum*, G.

[2] In Tripartita enim Historia Ecclesiastica de Constantino legitur sic: "Remissionem cunctos habere "decrevit qui jussi sunt aut in me- "tallis affligi aut publicis operibus "ministrare, aut curiis dari, cum "curiales primitus non fuissent." In Historia, libº primo, capit. xii. [xi.] *Constantinus igitur.* (Note in the margin of A.). See Migne, Patrol. lxix. 892.

[3] *verum et*, G.

[4] *verum*, G.

" qualitate flagitii. Nec enim illius Regis, cujus infi-
" nita est potentia, limitatæ sunt pœnæ; nisi tamen
" quod nobis judicio sanguinis nec etiam licet interesse,
" quod vestrum est, qui alterum portatis, ferri dico,
" non verbi, gladium; qui noster est, sicut ille ferri
" vester. Ecce enim duo gladii hi, sub quibus omnis
" coertio, non quidem (quod absit) rebelles inter se,
" sed coadjuvantes ad invicem, ut quod unus non
" valet, alter quasi coadjutorius exsequatur et suppleat;
" unde 'Satis est,' inquit. Et non solum etiam nos-
" tros, sed et vestros, vestræ propriæ regiæ juris-
" dictioni suppositos, sæculares dico nobiles sive igno-
" biles, cum Dei gratia prævenți de his quæ in hoc
" sæculo flagitiis admiserunt pœnituerint, terram nati-
" vitatis suæ egredi, et loca illa deserere in quibus eis
" facilior causa et materia delinquendi est, et peregre
" proficisci, summi Regis auctoritate compellimus, et
" persæpe Jerosolymam in templo aut in hospitalario,
" aliave vitæ districtioris loca religiosa et longinqua,
" temporaliter vel perpetuo peregrinaturos ibi destina-
" mus; hoc modo summi Regis mandato quasi rele-
" gantes eos aut deportantes, totum tamen pro qualitate
" flagitiorum admissorum et pro salute pœnitentium
" de flagitiis.

" Si autem, ut dicitis, nostri proniores sunt et
" promptiores ad maleficia quia corporalis pœna spiri-
" tualem non sequitur, potest quidem esse quod in
" aliquibus sic: nec in his animum (quod solius Dei
" est,) sed manum a maleficiis quantum licet et pos-
" sumus cohibemus, monasterio seu etiam alii loco
" districto sub arctissima custodia deputantes damna-
" tum, cum viderimus expedire sic; nec progredimur.
" Nostræ siquidem pœnæ, sic etiam et vestræ, limitatæ
" sunt; ultra quod progredi transgredi est. Et nos si
" quo minus, Rex noster proprius nostrum in suorum
" pœnis supplebit imperfectum, qui dicit: 'Mihi vin-

" 'dictam et ego retribuam.' De sacerdotibus vero
" Veteris Testamenti et levitis qui legis transgredientes
" mandata corporaliter puniebantur, ad præsens nihil
" de his: in nova enim lege censura nova. Unde[1] et
" quia nova hic lex, novus Rex, novum hic reformatur
" judicium, non solum in pœnis, sed et in sacramen-
" tis, in sacrificiis, et in operibus et oneribus novis.
" Vetera enim transierunt, et ecce quia facta sunt
" omnia nova, novus rex, nova lex, novus grex, nova
" sacramenta, nova sacrificia, nova opera et nova onera,
" sic et coertiones novæ et pœnæ movæ."

Hucusque regem audivimus et archipræsulem; qui in hunc modum, unus pro populi sui pace, alter vero pro cleri sui libertate, conferebant, quinimmo contentiosum jam funem trahebant, cum archipræsule confratribus suis coepiscopis unanimiter tunc stantibus et constanter; ita ut videretur tanquam quædam castrorum acies ordinata quæ penetrari non posset. Hic est discipulus qui testimonium perhibet de his et audivit et scripsit hæc. Scripsit, inquam, et si non eadem verba hinc inde dicta, hinc inde[2] tamen dictorum virtus et materia hæc quæ hic scripta.

O rex et o pontifex, quorum utrumque Dei apprehendit emulatio! Hic zelat populi sui pacem, alter vero cleri sui libertatem. O quantus in clero pontifex, quanta devotione amplectendus a clero, qui pro cleri libertate tanti regis perdidit gratiam et postposuit gloriam! Jam enim contentio magna, jam dissensio manifesta. Quanta igitur hic devotione colendus a clero, qui proposito sibi gaudio pro clero sustinuit crucem, confusione contempta, magis eligens affligi pro clero Dei quam regiæ augustalis habere jocunditatem. Nec tamen adhuc pro clero nisi solum dissensionis initium hoc et prima causa dissensionis. His majora et am-

[1] *verum*, G. | [2] *dicta, hinc inde*, om. G.

pliorem his dissensionis materiam sequentia declarabunt. Et O quantus in populo rex, quantum ei a populo exsultandum, et quam devote, quam fideliter serviendum cum tremore, qui mox pro populi pace a tam dilecto sibi et tam fido se avertit pontifice! cui et ipse, ut præostendimus, tanto animo præoptaverat pontificium. O zelus regis et zelus pontificis, O zelus et zelus! quam durum, quam lacrymabile, quod zelantes hos scientiæ Spiritus non conjunxit! sed qui semper disjungit, intermiscuit se spiritus vertiginis et erroris. Certo enim certius quod uterque Dei habuerit æmulationem, unus pro populo alter vero pro clero; utrius tamen eorum fuerit cum scientia zelus, non hominis, qui cito fallitur, sed scientiarum Domini qui in fine declarabit judicium. Veruntamen archipræsul in calce suæ suprascriptæ responsionis cum omni devotione regiam obsecrabat clementiam, ne sub novo rege Christo et sub nova Christi lege in nova et peculiari Domini sorte contra sanctorum patrum statuta novam per regnum suum induceret coertionem; et hoc quidem pro se et pro regni sui stabilitate obsecrans humiliter, obsecrans et frequenter; crebro interadjiciens se hoc, sicut nec debere sustinere, nec posse.

The king requires observance of his constitutions.

Verum rex nihil motus ad hæc, sed eo amplius, ut videbatur, commotus, quod cerneret archipræsulem et coepiscopos adversus ipsum, ut reputabat, unanimes, sic et constantes, sciscitatur mox an consuetudines suas regias forent observaturi. Ad quod archipræsul, prælabito tamen cum fratribus suis consilio, illas respondit se et fratres suos observaturos, *salvo ordine suo*. Et idipsum etiam ex ordine responderunt singillatim[1] singuli per se a rege interrogati pontifices, nisi quod in musica hac una vocum dumtaxat dissonabat; episcoporum videlicet unus, qui audiens ob hanc unam omnium vocem regem magis exacerbatum, archipræsule

The archbishop makes the condition *salvo ordine*.

[1] *singulatim*, G.

et coepiscopis inconsultis, mutavit verbum; et profecto pro bono,[1] ut regis videlicet sedaret animum, dicens se observaturos regias consuetudines *bona fide.* Bonæ memoriæ Hilarius, tunc Cicestrensis episcopus, hic erat. Sed rex nihil mitigatus ob id, ipsum quibusdam affectum contumeliis sprevit; et ad archipræsulem et coepiscopos se convertens, omnium sic una et eadem voce audita, dicebat aciem firmatam contra se, at captiosum esse et venenum verbo illi inesse, scilicet *salvo ordine;* unde et petebat et repetebat ut absolute et absque adjectione regias consuetudines se observaturos compromitterent. Archipræsul respondit ad hæc quod fidelitatem ei juravissent,[2] vitam scilicet, membrum et honorem terrenum, "salvo ordine suo," et quod in honore terreno regiæ fuissent consuetudines comprehensæ; et ad earum observationem se minime in alia forma obligaturos nisi in qua prius juraverant; adjiciens quod per universum ecclesiarum orbem non solum pontificibus, sed et minoribus clericis, hæc esset jurisjurandi forma a sanctis patribus introducta, nunc vero communis et usitata; unde nec ab hac tutum recedere, præsertim cum, ut allegabat, per adjectionem hanc cleri non taceatur[3] privilegium; unde et addebat, qui[4] hujus sunt professionis cum terrenis potestatibus fidelitatem jurant, eo ipso quod ordinem suum non tacent, eisdem ipsis quibus jurejurando se obligant privilegio ordinis superiores se indicant, ipsis tamen propter temporalia aliasve justas causas obnoxii, pro quibus et eis fidelitatis[5] tenentur jusjurandum[6] præstare. Et archipræsulis quidem responsum hoc. Cum vero multum inclinata esset jam dies, immo jam circa diei et noctis crepusculum, tota die rex vexatus, insalutatis pontificibus in ira et indignatione multa subito recedit ab aula. Pariter et pontifices tota die

End of the conference.

[1] *ut reor,* ins. Q. G.
[2] *juraverant,* Q. G.
[3] *taceat,* G.
[4] *qui hii,* A.
[5] *fidelitates,* G.
[6] *jurejurando,* G.

vexati recedunt et in hospitia se recipiunt. In recessu vero episcopus ille, quem supradiximus, ab archipræsule acriter est objurgatus, quod et se et coepiscopis inconsultis commune omnium verbum mutare præsumpsisset.

(25.) *De munitionibus quas rex ab archipræsule repetit, et episcopis eum deserentibus.*

The king requires the archbishop to give up custody of castles, &c.

In crastino vero rex munitiones et honores, quæ archipræsul a rege jam a tempore cancellariæ in custodia habuerat, repetita recepit. Et nec salutans nec salutatus a pontificibus, immo et nescientibus ipsis, clam et antelucanus Londonia recedit. Et quidem hoc grandis iræ et indignationis argumentum.[1] Nonnulli vero episcoporum, videntes sic et exterriti, regem mox sunt secuti, regis etiam, sicut præter archipræsulis sui conniventiam et conscientiam, cum quo, ut supradiximus, prius steterant, in omnibus voluntati parentes. Si id bene, habent modo ipsi quotquot mortui judicem suum, Deum viventem; videat ipse et judicet. Nec enim mensuræ meæ, nec meæ congruit parvitati, de tantis nostri officii viris sinistri quippiam dicere: unum scio, grave esse in falsis fratribus periculum; quod quidem ab initio cœpit et usque ad sæculi finem non desinet. Cætera quippe pericula quiescere possunt, sed hoc minime. Quod inter præsentis vitæ temptationes et agones, illos, qui secundum propositum vocati sunt sancti, exercet jugiter. Quod enim fornax auro, quod flagellum grano, quod lima ferro, hoc falsus frater est justo, quo velut eraditur donec ad veritatis acumen perveniat. Juxta quod doctorum unus, "Abel," inquit, "esse non valet, quem "Caim malitia non exercet."

Greg. M in Ezech. l. i. Hom. IX. s. 22,

[1] *extitit*, ins. Q. G.

(26.) *Quomodo episcopi archipræsulem deseruerint.*

The archbishop deserted by bishops.

Reliquis itaque tanquam palea a grano eventilatis et excussis soli remansimus, soli sedimus, paucis de episcopis jam nobiscum, aliis subtrahentibus se a nobis indies. Et hi tamen pauci qui nobiscum, propter metum occulti. Per dies itaque quamplures soli sic sedimus, regis tamen gratiam sperantes indies et præstolantes, donec per vacationem regiæ indignationis deferbuisset incendium, et ira sedata causam indignationis suæ rex industrius et clemens adverteret, et rediret ad se. Interim vero multi et magni videntes sic et condolentes, crebro inter nos et regem commeantes multimodis archipræsulem ad regis gratiam exhortantur, nunc familiaritatem pristinam, nunc impensos honores, nunc collata beneficia, hinc quantum pacis bonum, inde vero quantum dissensionis malum, proponentes; adjicientes etiam quanta foret insipientia unius verbuli contentiosi occasione bonorum tantorum ingratitudinis incurrere notam, tam diligentis et tam dilecti tantam perdere gratiam, et tot et tantorum malorum radicem fovere dissensionem, et hoc totum unius verbuli regem scandalizantis contentione. Hoc enim solum agebatur tunc ut verbum illud, scilicet *salvo ordine*, quod, ut supradiximus, regem offenderat, aut supprimeret archipræsul in regiarum consuetudinum obligatione, quam sibi fieri petebat rex, aut mutaret. Et præ cæteris suadebat quibus sciebat modis et impellebat archipræsulem ad verbi hujus mutationem[1] episcopus ille quem supradiximus, inconsulto archipræsule et coepiscopis, auctoritate propria hoc mutasse, vir certe multum pectoris habens et sermone potens. Suadent igitur hi, suadent illi, sed super omnia quam archipræsul ad regem habebat urget caritas; caritas enim vera, sicut magister docet,

Hilary of Chichester urges compromise.

[1] *immutationem*, G.

"omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet." Unde et persuasus tandem archipræsul, sed super omnia caritate urgente, apud nobile illud et regium castrum quod dicitur Oxeneford ad regem accessit, et verbum quod regi scandalo erat se mutaturum promisit; unde et rex, jam aliquantisper sedatus, archipræsuli vultum exhibet sereniorem, necdum tamen ut solito. Dicebat autem rex obligationem de regiis consuetudinibus observandis velle sibi fieri in forma hac,[1] in episcoporum et procerum regni conspectu et audientia publica. Accesserunt et quidam archipræsulis ex multo tempore æmuli, sapientes ut facerent mala. Et hi suaserunt clam regi ut mox facta obligatione regiarum consuetudinum faceret expressionem. Unde et persuasus rex adjiciebat pariter se velle ut per regni magnates et antiquiores, qui noverunt, regiæ consuetudines recenserentur, ne de cætero, ut aiebat, fieret aliquod inter regnum et sacerdotium schisma, clero quæ regis sunt usurpante aut rege quæ cleri sunt. Et qui tunc aderant præsules et proceres bonum hoc testabantur. Et videbatur quidem verbum hoc superficie tenus bonum, quod tamen in veritate pessimum erat, et inter regem et archipræsulem perpetui schismatis fomes. Quod apprime noverunt sapientes illi ad faciendа mala, dantes pro melle fel, pro consilio virus.

Interview with the king at Oxford.

(27.) *De sapientibus ut mala faciant.*

Talia enim solent esse consilia talium qui juxta prophetam "sapientes sunt ut mala faciant;" quia juxta eundem "aureus calix Babylon," ut qui videt aurum non timeat venenum, quod etiam dari non solet nisi melle circumlitum. Isti igitur ut male facerent sapientes in ore quidem mel, sed vere ut scorpionum fratres gestabant in corde fel, et in cauda aculeum ut

Attempts to win over the archbishop.

[1] *s*[*cilicet*] *absolute*, interlined as explanatory in A.

sagittent in occultis immaculatum. Quod manifestius in fine rerum declarabit eventus. Et vere isti propinantes pro melle fel, pro dulcedine pacis amaritudinem dissensionis; habent enim regna universa, ut universi norunt, consuetudines bonas quas ecclesia approbat, habent et alias malas quas ecclesia tolerat; quibus etsi forte expressis compellatur ut auctoritatem præbeat et assensum, non cedit, tolerat tamen. Nam juxta legis periti dictum, "Expressa nocent." Et ut sapiens ait, "Qui vehementer emungitur sanguinem " elicit." Verum ut bonis consuetudinibus et aliis expressis indistincte ab ecclesia præstaretur auctoritas, moliebantur viperei consiliarii hi, quod si non, perpetuum fieret inter regnum et sacerdotium schisma.

O invidiæ temeritas semper summa feriens! O Sathanæ calliditas semper sancta persequens! Revera invidia Sathanæ advocata, alumna schismatis, mater contentionis, et detractionis inexstinguibilis fomes, mœsta in prosperis, congratulans pro adversis, quam pax turbat, sedat turbatio, amœnat tristitia, depressio elevat, jocundat dolor, et aliena semper infelicitas pascit. Hæc nunc Sathanæ calliditate adjuncta sub adumbrata pacis specie inter regnum et sacerdotium pessima perpetui schismatis zizania seminare jam inchoat.

(28.) *De vocatione archipræsulis apud Clarendune.*

Council of Clarendon. End of Jan. 1164.

Verum rex regni et sacerdotii pacem, ut videbatur, zelans, sed et sibi et archipræsuli suo minus in hoc prævidens, nec ullum deprehendens in hoc malitiæ fucum, mox apud quandam nobilem et præclaram regis propriam mansionem, quæ ex re nomen habet Clarendune, regnum convocat universum, præsules regni et proceres. Et infra dies paucos conveniunt universi, ubi in omnium conspectu et primus ante omnes archipræsul in prætacta forma se obligat, quod videlicet

regias consuetudines foret observaturus *bona fide*, verbo illo suppresso, scilicet *salvo ordine;* et quasi juratoriam adjiciens cautionem hoc se facturum in verbo veritatis confirmavit. Et id ipsum et in eadem forma sigillatim universi pontifices. Cum vero multorum et magnorum suasionibus et consiliis, quicquid prius apud præfatum illud castellum, videlicet Oxeneford, spopondisset,[1] vix inductus fuisset ad obligationem hanc; hæc tamen ut induceretur potissima causa fuit, caritas videlicet fraterna et compatiens. Quibusdam enim fratrum suorum coepiscoporum fraterne compatiebatur, illis metuens magis quam sibi, gloriosæ videlicet memoriæ generoso viro Henrico, tunc Wintoniensi, et Jocelino, tunc Salesberiensi, episcopis; quibus nisi fieret sic, tum ex antiquo odio, tum quia in præsenti propter ecclesiæ negotium habebantur suspecti, aut captio aut quod deterius imminere videbatur. Et quidem archipræsulis et pontificum ad regias et, ut nominabantur, avitas consuetudines observandas in genere obligatio talis. Et incontinenti facta obligatione in forma hac, per quosdam regni proceres, qui has nosse debuerant, facta est regiarum consuetudinum recognitio, et sicut publice ita et expressim recensentur. Verum cum pleræque jam fuissent expressæ, et multo plures, ut videbatur, forent exprimendæ adhuc, archipræsul interlocutus est se nec esse de antiquioribus regni, ut pristinas regum consuetudines sciret, nec in archipræsulatu diu fuisse, unde et dicebat se nescire de his; et præterea, quia inclinata esset jam dies, tantum negotium differendum in crastinum. Placuit sermo et in sua se receperunt hospitia, in crastino revertentes in idipsum. Et quæ pridie intermissæ fuerant consuetudines regiæ recognitæ sunt et expressæ, et in scriptum chirographi modo confectum redactæ, et regiarum consuetudinum nomine censitæ. Quarum

The Constitutions put into writing.

[1] *spospondisset*, A.

tamen multæ, ut perhibebant multi, nequaquam regiæ sed, ut jam dicere cœpimus, odio archipræsulis ad ancillandam ecclesiam evomitum emulationis et invidiæ virus; ipso etiam rege ignorante quod inimici homines sic inter ipsum et archipræsulem suum hac astutia dissensionis zizania seminare intenderent. Nec enim rex, qui adhuc juvenis, sicut nec archipræsul suus novus, pristinas regni consuetudines nisi ex aliorum relatu cognoscebat.

(29.) *De consuetudinibus exactis.*

Specimens of the Constitutions, with the archbishop's remarks on them.

Et ut illarum consuetudinum, seu libertatum vel dignitatum, quas regias vocabant et quæ tunc propositæ nobis, interseramus hic aliquas: — Prima, ut decreti funesti chirographi propriis utar verbis, fuit hæc:

"I. De advocatione et præsentatione ecclesiarum si contro-
" versia emerserit inter laicos, vel inter laicos et clericos, vel
" inter clericos, in curia domini regis tractetur et termi-
" netur."

Sic mox in primis respondit archipræsul evidentissime clericos ad sæcularia judicia pertrahi, et ecclesiasticam jurisdictionem in sæcularem converti. Advocatio quippe ecclesiarum juri spirituali, quo is qui vulgo ecclesiæ persona dicitur curam spiritualem et regimen animarum adipiscitur, accedit et innititur; unde cujus est de jure principali cognoscere, et de accessorio, cum unum de altero pendeat, et sibi invicem innexa sint et adnexa. Alioquin si istud quod perniciosa quorumdam adinventione jus advocationis nominatur, merum sæculare jus et hæreditarium[1] est, vendatur, ematur, et etiam aliorum instar sæcularium in monomachiam deducatur. Dupliciter[2] igitur arguebat archipræsul funestum adinventum hoc, tum quia

[1] *heritarium*, A. | [2] *Duppliciter*, A.

clericos trahebant ante judicem non suum, tum quia id unum controversia non de cognitione sæcularis, sed potius judicis ecclesiastici est.

Huic vero funesto aliud, non tamen continuo sed tertium in chirographo, decretum subjungebatur profanius, cujus sunt hæc verba et talis sanctio:

" Clerici retati[1] vel accusati de quacumque re, summoniti " a justitia regis venient in curiam ipsius responsuri ibidem " de hoc, unde videbitur curiæ regis quod sit ibi respondendum, et in curia ecclesiastica unde videbitur quod sit ibi " respondendum, ita quod justitia regis mittet in curiam " sanctæ ecclesiæ ad videndum qua ratione res ibi tractabitur. " Et si clericus convictus vel confessus fuerit, non debet de " cætero eum ecclesia tueri."

Hac, ut nominabant, consuetudine sic in scriptum redacta, advertit mox archipræsul, et certius magis intellexit quam ex priori, propinari sibi serpentinæ æmulationis virus; et mox testatus est totius funesti chirographi ipsa verba, sicut insipidæ elegantiæ, sic plena malitiæ et plane libertatis cleri subversionem: adjiciens, " Ecce," inquit, " quia juxta funestum canonem hunc " clerici tam in criminali quam in civili causa ad " sæculare judicium pertrahuntur. Et de novo judica- " tur Christus ante Pilatum præsidem. Et quod adhuc " pœnalis servitutis accedit cumulo, contra Domini in See vol. i. " propheta mandatum clerici bis judicabuntur in id- p. 28. " ipsum, et duplex eorum consurget tribulatio. Quod " si sic, omnium sceleratorum excedet adhuc deterior " clericorum condito."

Huic vero subsequens erat funesti chirographi decretum alterum:

" Archiepiscopis, episcopis, et personis regni non licet exire " de regno absque licentia domini regis. Et si exierint, si " regi placuerit, assecurabunt quod nec in eundo nec in moram " faciendo quærent malum vel damnum regi vel regno."

Archipræsul vero objecit huic quod hujus promulgationis edicto cessarent ad loca sancta peregrinationes, et

[1] al. *rectati, citati.*

vota et etiam evacuaretur obedientia; et quod maxime personis regni regnum præclarum carcer fieret, et sic deterior personarum regni conditio quam privatorum. Quid enim si aliqua personarum peregre proficisci se voverit, aliave forte justa causa et honesta traxerit ad transmarina? Quid si forte, sicuti interdum solet, inter viros apostolicos et Anglorum reges simultas oborta?[1] Ad concilium aliasve ecclesiæ necessitates expediendas vocat hic, inhibet ille. Nonne oportet obedire magis huic quam illi, Christi vicario quam regi terreno? Oportet quidem, quanto magis Deo quam homini. Verum personis ecclesiasticis regibus obligatis sic, et votum et obedientia secundum obligationis hujus formam de regum penderet arbitrio; unde,[2] ut archipræsul interloquendo subjecit, "Decens quidem est, et congruit, sic " ut quævis personarum regni, si ob causam exire reg- " num disposuerit, a rege prius licentiata recedat: sed " juratoria cautione se obligare ad hoc, ne absque " licentia exeat, sicut irreligiosum, et indecens."

His vero consequens erat adhuc chirographi decretum septimum:

" Nullus qui de rege teneat in capite, vel aliquis dominico- " rum[3] ministrorum ejus excommunicetur, nec terræ alicujus " eorum sub interdicto ponantur, nisi prius rex, si in terra " fuerit, conveniatur, vel justitia ejus, si extra regnum fuerit, " ut rectum de ipso faciat. Et ita ut quod pertinebit ad " curiam regiam ibidem terminetur, et de eo quod spectabit " ad curiam ecclesiasticam ad eandem mittatur ut ibi tractetur."

Hoc chirographi decreto perhibebat archipræsul plane exauctorari ecclesiam, et sacerdotes in præsenti Domini Sabaoth, velut selecti quidam aliorum duces et principes, militiæ suæ privari cingulo, qui a summo omnium principe et qui omnium principum aufert spiritum, acceperunt gladium, et liberam habent ligandi et solvendi potestatem super reges ipsos et principes. Juxta

---

[1] *aborta*, G.
[2] *verum*, A.
[3] *domesticorum*, G.

quod rex ipse et propheta, "Ad alligandos," inquit, "reges eorum in compedibus et nobiles eorum in ma-"nicis ferreis." Exauctorarentur, inquam, Christianæ militiæ duces sacerdotes sic, quorum est discernere inter sanctum et profanum, inter pollutum et mundum, et ad quorum qui leprosus fuerit separatur arbitrium.

Huic vero mox subsequens chirographi decretum octavum:

"De appellationibus, si emerserint, ab archidiacono debent "procedere ad episcopum, et ab ipso ad archiepiscopum. "Et si archiepiscopus defecerit in justitia exhibenda, pos-"tremo ad regem est perveniendum, ut præcepto ipsius in "curia archiepiscopi controversia terminetur, ita quod non "debet ulterius procedere absque assensu regis."

Huic in prima facie cervice erecta archipræsul se opposuit, proclamans, huic promulgato sic, ipsos archipræsules, si consenserint, manifeste perjurii reos, qui in susceptione pallii inter cætera de appellationibus deferendis Romano pontifici expressim juraverunt; adjiciens etiam dire et funeste tolli hic omnium refugium oppressorum, quibus tanquam ad matrem omnium Romanam ecclesiam libere recurrere prohibetur.

Post hoc inter pleraque alia supponitur chirographi decretum duodecimum:

"Cum vacaverit archiepiscopatus vel episcopatus, vel abba-"tia, vel prioratus de dominio regis, debet esse in manu ejus, "et inde percipiet omnes redditus et exitus sicut dominicos."

Huic mox respondit archipræsul breviter, res pauperum fisco minime applicandas, et hoc fore,[1] sicut contra clementiam et magnificentiam regiam, quæ etiam tanquam alienæ divitiæ nequaquam sunt redemptio animæ principis; quod etsi illorum qui præcesserunt nos temporibus aliquando sic, minime tamen tanquam sacrilegium hæreditarium hoc trahendum ad consequentiam. Sed ecclesiæ semper clamandum, semper obvian-

[1] *forte*, G.

dum, et quatenus potest resistendum; et si sustineatur quod corrigi non potest, tamen consentiendum nunquam.

Sequitur vero in eodem irregulari canone:

"Et cum ventum fuerit ad consulendum ecclesiæ, debet "dominus rex mandare potiores personas ecclesiæ, et in capella "regis fiet electio."

Et quidem archipræsul, tanquam validus canonicæ electionis patronus, præhabito cum eruditis suis consilio, sicut in aliis et in hoc, mox respondit, sicut canonem novum et novam ex ipso electionis formam introductam, apostolicarum sanctionum priscis jam et usitatis institutis, sicut penitus diversam, et adversam; nec licere sibi absque viri apostolici, seu potius totius universalis ecclesiæ, auctoritate, novitati tam singulari et singularitati tam novæ, præsertim super tantis personis ecclesiasticis constituendis in insulana credita sibi ecclesia, novam auctoritatem præstare, vel assensum, etiam etsi ecclesiæ plurimum expediret sic. Hoc enim esset jam velut particulare quoddam schisma in ecclesia facere, ex suo sensu et suo spiritu a generalibus et jam usitatis sanctorum patrum sanctionibus sic recedere, addens quod hæc electionis forma nova in Anglia, velut quædam in corde maris scintilla, mox per universum ecclesiarum orbem incendium grande de facili ex se posset producere. Nam si ad votum suum et nutum hanc electionis formam adinvenit in regno suo rex Anglorum, quidni similiter facturi in regnis suis audientes hoc et reges cæteri? Addens etiam quod novus canon hic plane canonicæ electionis libertati et honori plurimum derogaret, cum, nisi urgentissima ratio interveniat, eo in loco eligendus sit antistes ad quem consecrandus est, non quidem in præsentia principis, etsi de principali conniventia et assensu. Quis enim principis præsentiam non paveat? Quis non exhorrescat? Quis nominabit libere, nisi quem desideraverit aut[1] quem postulaverit princeps? Quod

[1] *aut*, correction for *ad*, A.

sancti patres religiose et sapienter providentes statuerunt, ut nec in curia nec in aula seu camera, nec etiam in principum capella seu oratorio, pontificum aut fieret aut confirmaretur electio.

Adjiciebat etiam decere minime ut ecclesiastici principes, personæ tam celebres, tam magnificæ, quibus tot populorum regimen, tot animarum cura, et tot ecclesiarum sollicitudo credita est, in talibus et talium præsertim locis quæ quorumlibet laicorum, seu etiam regum, deputata sunt obsequiis, aut eligantur aut confirmentur electi. Et objectis sibi mox respondit, quia etsi in hoc Anglorum regno ab aliquorum regum retro temporibus sit factum sic, magis hoc tyrannice usurpatum quam constitutum legitime. Adjecit tandem de variis electionum figuris, de quibus post[1] utriusque Testamenti paginam ecclesiasticæ nos historiæ edocent; ex quibus in ecclesia primitiva catholicos sæculi principes ecclesiasticis electionibus et negotiis nonnunquam interfuisse manifestum; verum secundum profectum fidei, et varias circa ecclesiam rerum vicissitudines, varia sanctorum patrum super electionum figuris dispensatio invenitur. In quibus aliter statutum reperitur inter ecclesiæ nascentis primordia, aliter vero nunc, quando juxta prophetæ vaticinium "posita est " in superbiam sæculorum;" unde et ab hac electionis forma, quam nunc universalis ecclesia suscepit, approbat et observat, absque ecclesiæ auctoritate recedere tutum minime. Et quidem archipræsulis responsum ad hæc sic.

Ex istis itaque constitutis funestis, quæ jam expressimus, odio archipræsulis ad ecclesiasticæ libertatis oppressionem ab ecclesiæ inimicis fabricatis, sic quisque mox videre potest quam manifesta, quam justa archipræsulis nostri primo exsilii et demum martyrii causa fuerit. Quod alicujus martyrum causa justior

[1] *per*, G.

fuerit aut apertior, ego nec audivi, nec legi; qui potest doceat, cum tamen et de illis pleraque alia restent adhuc funesto illi decreti chirographo inserta, formæ et sanctionis consimilis.

Verum non est meum, non est meæ mensuræ, non parvitatis meæ, ad regias seu ecclesiasticas consuetudines dignitatesve aut libertates se extendere. Nihil parvitati meæ et dignitatibus illis, nec meæ mensuræ est vel scientiæ probare illas vel improbare: ipsorum potius regum et pontificum consideratio hæc. Solum quod audivi, quod vidi, hic testor. Unum scio, quia hæc quæ jam expressimus et alia nonnulla similia his, numero, ni fallor, quasi decreta capitulatim distincta sedecim, præfato inserta chirographo, plena jam erant inter regem et archipræsulem dissensionis materia. Et hoc decreti chirographum, ab ipso originali mutuatum, favente Domino, in historici hujus voluminis fine integre postponemus,[1] ut cunctis martyris hujus historiæ lectoribus liquido pateat, etiam præter ea quæ jam posita, quam clara, quam aperta, quam perspicua primo exsilii et postea martyrii fuerit archipræsulis causa; Domino quidem, omnium judice, mirabiliter quidem, sed æquissime disponente, ut cujus fuerant odio introductæ, et quibus semet ipsum accusans videbatur quodammodo consensisse, per eundem ipsum postea in proprio ipsius cruore sint abolitæ; delens sic hoc quod adversum nos erat decreti per chirographum quod erat contrarium nobis; palam etiam triumphans principatus et potestates in semetipso. Nam ut de aliis nunc præteream, ipsius regis advertentis se, et corde toto et corpore ad archipræsulem suum in fine reversi, huic de quo nunc agitur præsenti decreti chirographo renuntiavit, renuit et vim ejus omnem et auctoritatem explosit; quod plane liber, quem MELORUM inscripsi, quem historiæ huic sub-

[1] See p. 159, note 1.

junxi, edocet. Quod si mihi objeceris multa de iniquis statutis illis per regnum observari adhuc, breviter respondeo et certissime regem ipsis, ut diximus, renuntiasse, et Christi sponsam ecclesiam in sanguine martyris Christi triumphali evicisse. Si rex pœnitens et renuntians perseveraverit, Deus novit, Deus velit, rex ipse viderit. Et si, ut mihi objicis, funesti illius chirographi consuetudines aliquæ vim habent, et tanquam de stirpe noxia de nocivis[1] amputatis nonnulla quasi spuria vitulamina male excrescant, adhuc sperandum quod ad archipræsulum martyris successorum instantiam, per regum clementiam, cum crebro et devote martyris et martyrii causæ exstiterint memores, imperfectum supplebitur, et plene a facie olei[2] computrescet servitutis ecclesiasticæ jugum; aut si non, habebunt, Altissimo disponente sic, martyris successores archipræsules his diebus carnis suæ exercendæ probandæque virtutis materiam. Sed quasi præoccupantes, (necdum est de his quæ nunc hic tanginus locus,) revertamur ad hoc quod in præsenti agitur, jam propositam plenam et, ni fallor, solum ex his quæ prætetigimus, præter alia quæ hic præterimus, totius ecclesiæ judicio justissimam dissensionis causam et materiam. Quam totius ecclesiæ primas, vir apostolicus, sua quæ omni præest auctoritate justificavit confirmans, sicut sequentia declarabunt. Revertamur, inquam, ad plenam jam dissensionis causam. Jam enim plana, jam ampla dissensionis materia, post modicum exsilii, et postmodum martyrii causa.

O æmulorum inveterata iniquitas, O legum profana novitas, ad malum nimis efficaces! Quæ tantum regem et tantum pontificem, tam necessario, tam commendabili caritatis conjunctos vinculo, tam irreparabiliter disjunxerunt; væ illis propheticum et æternum, qui leges has novas condiderunt! Ipsius

[1] *nocuis*, G.

[2] So Q. (Comp. Isai. x. 27). G. reads *ecclesiæ*.

profecto diabolicæ æmulationis adinventiones hæ. O æmulatio, quæ, in vilis et contemptibilis vitæ hominibus tugurium habens, regum solia et doctorum cathedras petit! Vere quidem dictum et vere nimis verum, quod

Ovid. Remed. Amoris, 369.

"Summa petat livor, perflent altissima venti."

Cui et illud consonat sapientis; "Stellio manibus ni- " titur et moratur in ædibus regum." O quam dira, quam dura, et quam inhumana æmulatio hæc, tam dulcia, tam cara et mundo tam clara, tantæ dilectionis, dulcedinis tantæ, dissolvens fœdera! quæ caritati ex directo opposita, ut jam supra nos dixisse meminimus, et dolor iterare nunc urget, semper de pace turbatur, de concordia dissidet, de incolumitate tabescit, de felicitate torquetur, de successu tristis, de dolore hilaris, cum gaudentibus flens, et cum flentibus gaudens. Sed spretis his pacis inimicis, operariis Sathanæ, revertamur et exsequamur proposita.

The king requires the bishops to seal the Constitutions.

Scripto vero, expressas, ut jam diximus, consuetudines continente, ad chirographi formam confecto et propalato, postulat rex ab archipræsule et coepiscopis, ut ad cautionem majorem et firmitatem sigilla sua appendentes apponant; verum archipræsul, etsi vehementer motus et contristatus, dissimulat tamen, regem exacerbare tunc nolens. Et caute quidem non de plano negat, sed differendum dicebat adhuc. Etsi paratos ad faciendum, adjiciebat tamen propter negotii magnitudinem decere dilationem vel modicam, cum juxta sapientem absque consilio nihil faciendum sit grave, et exinde post deliberationem aliquantulam ipsum et episcopos alios super hoc decentius requirendos. Scriptum tamen dictas consuetudines continens recipit, præmeditate quidem et provide, ut causam videlicet suam secum scriptam haberet. Alteram vero scripti partem suscepit Eboracensis archiepiscopus; rex vero ipse tertiam, in regum archivis reponendam. Et sic

a curia recessimus versus civitatem Wintoniam proficiscentes.

(30.) *De archipræsulis mœstitia et planctu.*

The archbishop laments his compliance.

Verum archipræsul in via supra modum conturbatus videbatur et contristatus, contra solitum neminem suorum alloquens in via, nec ipsum aliquis; neminem vocavit, nullus accessit, sed solus et seorsum equitabat per viam, solus in via meditans. Deprehendimus mox id nos, itineris comites, conferentes et condolentes, et jam aliquantulum suspicantes quid hoc. Tandem vero discipulus, qui scripsit hæc, præsumpsit accedere, "Domine," inquiens, "contra solitum quare vultus "tuus sic concidit? Nec enim eam ostendis faciem, "quam heri et nudiustertius, nec in via, ut solito, "cum tuis[1] aut consilium habes aut collationem?" Cui archipræsul, "Nec mirum," inquit, "videre enim "jam mihi videor, quod per me, meis peccatis exigen- "[tibus,[2] debeat ancillari Anglicana ecclesia, quam mei "prædecessores inter tot et tanta, quæ mundus novit, "pericula rexerunt tam prudenter; pro qua etiam[3] "inter hostes ejus militarunt tam fortiter, et triumpha- "verunt tam potenter; pro qua[4] etiam usque ad san- "guinem aliqui eorum restiterunt tam viriliter quam "fidenter. Sed[5] quæ ante me exstitit domina, nunc "per me miserum videtur ancillanda, qui utinam con- "sumptus essem, ne oculus me videret; et quidem "ecclesia merito passura hæc[6] per me, et meo tempore, "quia[7] non, sicut prædecessores mei, de ecclesia, sed "de aula assumptus sum ad officium hoc. Non de "claustro, nec de loco religionis aliquo, nec de schola

[1] *illis*, G.

[2] A gap occurs here in MS. A., and is partly supplied from the Quadrilogus.

[3] *et*, Lup., G.

[4] *pro qua . . fidenter*, from MS. Harl.; omitted by Lupus.

[5] *et*, Lup.

[6] *est*, ins. Lup., G.

[7] *qui*, Lup., G.

" Salvatoris, sed potius de satellitio Cæsaris, superbus
" et vanus, de pastore avium factus sum pastor ovium;
" fautor dudum histrionum et canum sectator, tot
" animarum pastor: posuerunt enim me nescio qui
" custodem in vineis, qui meam propriam non custodivi,
" sed neglexi. Longe certe a salute ecclesiæ ante-
" acta vita mea, et nunc hæc opera mea; unde et
" plane video me jam a Deo derelictum, et a sede
" sancta, in qua locatus sum, jam abjici dignum."
Dum igitur dolor eum sic urgeret, exitus aquarum deduxerunt oculi ejus, ita ut inter continuas lacrymas, singultibus crebro erumpentibus, compelleretur magis rumpere sermonem, quam finire.] * * * * *
novissimo[1] in novissimo die ab auditione mala non timebit. Et compatiens discipulus sic, lacrymis prout poterat repressis et singultibus, ita magistrum est
Speech of Herbert. adorsus, " Domine," inquiens, " scriptum est quod dili-
" gentibus Deum omnia cooperantur in bonum his qui
" secundum propositum vocati sunt sancti: adeo etiam
" quod si indistorta et amfractuosa via et vita hac
" deviant et exorbitant, et currant in invio et non in
" via, hoc ipsum invium ipsis sit tanquam quoddam
" compendium ad salutis viam, ad veram patriam, eo
" ipso quod sic deviant, duce suo, rectore suo, Deo
" ipsos mirabiliter dirigente; unde et mirabilis Deus
" in sanctis suis deducens eos in via mirabili, adeo
" mirabili ut ipsum invium via fiat eis ad salutem,
" via ad patriam. Confide igitur, domine mi, quia, si
" cecidisti, Domino manum supponente resurges fortior:
" si alio impellente corruisti, resurges cautior: si vero
" motu proprio, resurges humilior. Ita et apostolorum
" princeps, pastorum forma, Petrus præsumens se prius
" moriturum quam negaret magistrum, primo ad ancillæ
" vocem negavit, et postea ductus ante reges et præ-
" sides non cessit deinceps, ex præsumptione factus

[1] Here A. resumes.

" doctior et humilior, ex apostasia fidelior, ex negatione
" constantior. Sic novit omnipotens sapientiæ Spiritus
" ex malis elicere bona, tanquam si ex arida violam,
" ex rosa spinam,[1] mel de petra, oleumque de saxo
" durissimo. Ad hoc igitur deinceps summo elaboran-
" dum studio, ut quemadmodum in apostolorum principe
" et pastorum forma, fiat similiter et in te. Si verbo
" offendisti ut Petrus, Petri instar opere ne offendas,
" Regias quidem bonas consuetudines observare bonum
" et justum. Si quæ vero aliæ, ut dicis, novæ tui odio
" in ecclesiæ detrimentum ab æmulis adinventæ, satis
" notum quid agendum de his, quas profecto, sicut
" credibile, nec rex exigeret si novas fore adverteret
" et inductas ab æmulis; profanæ enim legum novi-
" tates evitandæ, quorum adinventoribus propheta,
" immo Dominus ipse per prophetam, suum Væ inten-
" tat, 'Væ,' inquiens, 'qui condunt leges novas.' Quas
" profecto novas et malas Christianorum regum cle-
" mentia ad Christi honorem non solet inducere, vel
" inductas exigere, sed potius abolere. Sic enim crevit
" ecclesiæ libertas, sic decus cleri. Sed ut jam de
" alio, de quo tam lacrymabiliter planxisti, annectam,
" de vita anteacta dico, unum pro certo scias, quam,
" sicut te ipsum accusas, officio huic, in quo nunc es,
" vita anteacta non consonat. Nihil deliciis et divitiis
" illis Augusti et sarcinæ huic pastorali; unde et, ni
" fallor, ostendet tibi Deus quanta pro ipso oporteat
" te pati, qui non de ecclesia sed de aula assumptus,
" ad sedem hanc, gradum hunc, tamen scandere præ-
" sumpsisti. Igitur quod solum superest, si, ut dicis,
" cecidisti turpiter, fortiter resurge et decenter, et excute
" te, si filius excussorum es, immo quia es, et viriliter
" age et confortetur cor tuum, ne tristitia te absorbeat,
" sed potius justitia erigat; viriliter, inquam, age et
" confortare, et esto deinceps cautus, fortis et robustus.

[1] *ex spina rosam?*

" Et scias pro certo quia Dominus erit tecum, adjutor
" fortis, sicut legitur fuisse cum David rege et propheta,
" prius tamen adultero et proditore, et cum eo, quem
" jam diximus, apostolorum principe, prius apostante,[1]
" et cum sancta illa et apostolica peccatrice, et demum
" cum egregio illo gentium doctore, prius et supra
" omnes ecclesiæ persecutore. Fuisti quidem et tu, ut
" videbatur tunc et dicebatur sic, aliquando Saulus;
" quod si nunc Paulus esse desideras, squamis ocu-
" lorum tuorum abstersis palam ipso opere ostendet
" tibi Jesus tuus quanta te oporteat pati pro nomine
" ejus."

The archbishop's saying as to Hilary of Chichester.

His dictis, tantæ quam supra descripsimus mœstitiæ aliquantulum consolationis videbatur infusum. Magis etenim quam ad verborum virtutem, respexit ad exhortantis dilectionem et fidem. Et ecce episcopus ille, cujus suasione et impulsu supra diximus verbum illud suppressum, scilicet *salvo ordine*, subito nunciatur nos sequi. Et archipræsul, convertens sermonem ad discipulum qui proxime locutus adhuc cum eo fuerat, "Se-
" quatur," inquit, " et vadat retro me Sathanas."

(31.) *Quomodo archipræsul a viro apostolico sit absolutus.*

The archbishop asks the pope's absolution,

Post paucos vero dies, eo quod ex gestis cauteriatam gereret conscientiam, archipræsul cum multa festinatione ad Romanum mittit pontificem, utpote cujus est sanare contritos corde et alligare contritiones eorum. Igitur sicut absens per scripta poterat, vulnus detegit, medicinam quærit, interim toto tempore (videlicet circiter quadraginta dies) ab altari se arcens, donec reverso nuntio a summo pontifice, super his quibus se accusabat per apostolicum scriptum absolutionis gratiam obtinuisset; nuntio quidem in tam brevi reverso eo

[1] *ta* interlined as termination in A.

quod summus pontifex tunc in nobili et regia Gallicarum civitate Senonis propter schisma moraretur. A quo et præter absolutionis beneficium multam per apostolica scripta consolationem accepit, quibus ut et pastoralem sarcinam fortiter et alacriter sustineret, et strenue ad opera pastoralia se accingeret, paterno exhortabatur affectu. Unde[1] et apostolicum ipse mandatum hoc tanquam hostiam cælitus sibi missam in omni jocunditate suscepit, sicut et qui spiritu ferventissimus erat; in omni, inquam, jocunditate et alacritate, hinc per apostolicæ absolutionis gratiam, inde vero per apostolicam epistolam exhortatoriam, tanquam duo materni pectoris ubera, plene jam ipsius spiritu recreato. Verum quia, ut diximus, dominus papa erat prope, et confessionis saluberrimus usus per scripta nec fieri solet nec debet, videns etiam quia, propter ea quæ supra diximus, in populo suo vix faceret fructum, in propria persona summum pontificem adire disposuit, unde et suis etiam ignorantibus, præterquam duobus tribusve quos secum ducebat, noctu clam transfretare attentavit. Nec enim, si palam vellet, pateret egressus. Inter cæteras quippe præscriptas consuetudines fuit et hæc, quod nemo pontificum vel personarum regni absque licentia regis vel justitiarum ejus terram egrederetur; unde et archipræsul clam egredi attentavit, bis quidem mare ingressus, sed quotiens ingressus et repulsus, tamquam Deo per elementa sua ipsi in facto hoc resistenti. Sicut enim omnia tempus habent, sic et tempus occurrendi et tempus fugiendi, fugæ vero hujus necdum tempus. Quæ et si clandestine, citissime tamen divulgatum per terram quod archipræsul sic transfretare attentasset: unde et stupet populus, proceres admirantur, pontifices turbantur, rex plurimum motus est, eo maxime, ut credebatur, quod archipræsul tam cito et subito contra statuta sua agere presumpsisset.

which is given from Sens.

He twice vainly attempts to go to the pope, contrary to the late constitutions.

[1] *Verum*, G.

[2] *clamdestina*, A.; *clam destinata*, G.

He waits on the king at Woodstock.

Archipræsul vero, intelligens Deo minime placere quod attentavit, audiens etiam certissime et sciens regem exacerbatum ex hoc, et propterea mœstus, qui adeo regem diligebat quod eo exacerbato lætus et hilaris esse nequivisset, apud regiam illam mansionem quæ dicitur Wedestoche acceleratim accessit ad regem. Rex vero venienti ad se archipræsuli honore, non tamen quem solebat, exhibito dissimulavit audita; quod tamen minime archipræsul et qui cum eo erant arbitrabantur;[1] dissimulavit, inquam, nisi quia velut jocando improperavit archipræsuli quare terram suam deserere voluisset, tanquam si ipsos duos simul capere non posset. Verum jam deprehendit archipræsul, qui regem ex multo tempore et familiaritate eximia noverat, cor regis elongatum ab eo, et qui in aula id ipsum jam prædicabant; unde et quantocius licentiatus a rege discedens, et intelligens apprime ab Ipso cui mare et venti obediunt egressum de terra inhibitum, cogitabat jam intra se, et secreto etiam suis expressit, deinceps aut cedendum turpiter aut certandum viriliter. Unde[2] et fultus apostolica auctoritate et exhortatione, sicut erat spiritus fervens, mox excussit se filius excussorum, cum prophetico sarculo evellens, destruens, dissipans et eradicans quicquid in horto Domini male plantatum repperisset. Non quiescebat manus, non parcebat oculus. Quicquid etiam pravum, quicquid asperum, quicquid distortum, non jam cum prophetico sarculo sed in evangelica securi dejiciens; regias quidem et ecclesiasticas consuetudines bonas observans; alias vero, in ecclesiæ detrimentum et cleri dedecus introductas, tanquam spuria quædam vitulamina resecans, ne mitterent radices altas. Et tanquam de salebri nimis silva et veprosa sic nitebatur pro viribus, quicquid asperum, incompositum, indecorum, obviumve foret, totum de populo suo delere

His active measures.

[1] *arbitrantur*, G. | [2] *verum*, G.

et exturbare, ut faceret prava in directa et aspera in vias planas.

Machinations of his enemies.

Sed heu! grandis quidem opera sed parva mora. Jam enim eo ipso suscitantur ei adversarii a dextris et a sinistris; ita ut prophetatum de Capite huic illius Capitis membro aptari possit, quod videlicet positus sit in ruinam et in resurrectionem multorum, et in signum cui contradicetur. Currunt hinc quotidie ad regem rumigeruli, accusantes quod consuetudines regias, quas se observaturum juraverat, non observaret; inde vero pulsant queruli, plangentes quod de nimio regiæ gratiæ favore confisus eos exhæredasset. Sed super omnes æmuli aulici pungunt et instigant, improperantes jam manifeste tot et tantorum bonorum ingratitudinem. Jam enim serpens ille tabidus, quem circa operis hujus initium diximus latenter per aulam P. 177. et angulatim serpisse, manifeste exserit caput. Et hæc certe, ut dicit sapiens, "lingua tertia," quæ "mul-" tos commovit et dispersit de gente ad gentem." Tres igitur hi, rumigeruli, queruli, et æmuli aulici; primi ut sciniphes, secundi ut apes, tertii vero scorpiones; omnes hi jam virum Dei pungentes[1] et regem jugiter instigantes, ita ut vox illa de Capite congruat et huic illius Capitis membro: "Sicut apes," inquit, " circumdederunt me, et exarserunt sicut ignis in " spinis." Convenerunt igitur omnes hi archipræsulem pungentes et regem contra archipræsulem[2] suum instigantes; nec igitur mirum, si ad instigationes has, tanquam ad aculeos tot, cor regis expungatur et in iræ et indignationis flammam ebulliat. Unde et ex his quæ quotidie colligunt stipulis rex magis ac magis accenditur, et ira, repressa adhuc intus, excrescit indies, quæ et tandem erumpit. "Si enim sufflaveris," inquit Sapientia, "quasi ignis exardebit." Et in primis qui-

[1] *depungentes* for *Dei pungentes*, G.

[2] *archipræsule*, A.

A.D. 1164. dem ad dictorum querulorum instantiam archipræsul citatur ad causam, ut super quibusdam ablatis sibi, ut dicebant, prædiis ipsis veniat responsurus.

(32.) *De citatione archipræsulis apud Norhamtune.*

He is summoned to Northampton.

Verum quia ad citationem primam in propria persona se non exhibuit, misso tamen procuratore secundo citatur, et præter tempus locus etiam determinatur, nobile videlicet illud et regium castrum quod dicitur Norhamtune. Tempus, ni fallor, mensis October, hebdomadæ feria quinta, sexta ante beati Calixti papæ et martyris natalitium diem.[1] Ad diem et locum hunc ex edicto regio regni pontifices universi et proceres districtissime convocantur.

Sed quæ hactenus stetit in littore, nunc navis in altum trahenda. Nam qui hucusque navigavimus in portu, in mare deinceps magnum et spatiosum velificare nos oportet, et inter Scyllæos[2] canes et Charybdim,[3] inter Syrtes et periculosas alias multas maris voragines, navis nostra ducenda. O voragines maris, O pericula sæculi! Omnia excelsa tua et fluctus tui super nos transierunt. Dixit enim et stetit spiritus procellæ, et exaltati sunt fluctus ejus.

(33.) *De opere primæ diei quæ*[4] *ad concilium venit.*

[Wednesday, Oct. 7.] Thursday, Oct. 8. For having neglected the first summons, he is adjudged to be at the king's mercy.

Vocatus, ut diximus, ad causam, immo potius ad luctam, statuto tempore et loco supra determinato Domini palæstrita accessit. Et in primis quidem supradicti queruli, sicut apes, christum Domini, pontificem Christi, circumdederunt. Et acerrime quidem in ipsum, tanquam tot pungentes aculei, civiles quæstiones intentantur. Et cognito hoc quod, sicut jam

[1] Om. G. See pp. 301, 304.
[2] *Scilleos*, A.
[3] *Caribdim*, A.
[4] *quo*, A., although with *primæ* preceding.

diximus, ad primam regis citationem in propria se persona non exhibuerit, etsi, ut e contra allegabat, responsalem sufficientem miserit, nihilominus tamen, omnium et procerum et etiam pontificum judicio, ipsius mox bona omnia mobilia sunt confiscata, nisi forte regia clementia vellet temperare judicium; quod est, sicut vulgo in terra dicitur, de omni mobili suo in regis misericordia judicatus est. Cum vero audisset se jam judicatum sic, "Qualis," inquit, "sit sententia "hæc, quale judicium hoc, cujusvis sive scripti sive "consuetudinarii, jurisperitis omnibus patet: me contra "hanc dicere quicquam non oportebit; me tacente, "sæcula post futura non tacebunt. Nova quippe judi- "ciorum forma hæc, forte secundum novos canones "proxime apud Clarendune promulgatos." Verum de judicio præteriens sic protestabatur hucusque inauditum a sæculo, Cantuarienses in curia regum Anglorum pro qualicumque causa judicatos, tum propter dignitatem ecclesiæ, tum propter auctoritatem personæ. Eo videlicet quod Cantuariensis et regis et omnium qui in regno sunt spiritualis sit omnium parens unus,[1] et ob id et a regibus et a proceribus regni archipræsuli suo semper delatum. Veruntamen multo magis quam de judicio seu proceribus judicantibus, de confratribus suis suffraganeis coepiscopis querebatur, novam dicens formam hanc, et ordinem judiciorum novum, ut archipræsul a suis suffraganeis, pater a filiis, judicetur. Minus fore malum, adjiciens, verenda patris detecta deridere, quam patris ipsius personam judicare. Nam, ut aiebat, professionis et obedientiæ vinculum ita arctum est et adeo ligat, quin potius professos præposito suo, tanquam membra capiti, sic conjungit et unit, quod, etsi ratione temporalium regibus obnoxii sint, præpositos tamen suos pro temporalibus nec etiam civiliter judicare possunt aut debent, præsertim inhibiti; cum

[1] *unde*, G.

obedientiæ virtus tanta sit, quod non solum temporalia deserere, sed et propter ipsam semetipsos superimpendere teneantur. Super omnes etiam causabatur pontifices quod talem sententiam tulerint. Quod tamen nequaquam vel nomen meretur sententiæ, sed meri potius odii conflatorium fuit. Unde et hæc ita gesta nullum libertatis præjudicium successoribus suis parere verebatur, nec post futuris temporibus ad consequentiam trahenda. Et quidem, ut asserebat secretius, pontifices suum sic archipræsulem judicantes, quin potius linguis in archipræsulem suum sic debacchantes, suspensionis interdicto mox ligasset, nisi quia Christi athleta ad majorem se adhuc parabat conflictum. Et hæc sententia, sic lata in archipræsulem feria quinta, prima fuit concilii actio.

(34.) *De opere secundæ diei.*

Friday, Oct 9. The king demands repayment of 500 pounds.

Die vero sequenti rex ipse exigit ab archipræsule pecuniam quam, ut asserebat, cancellarius tunc a se acceperat mutuam, argenteorum videlicet libras quingentas. Quod audiens archipræsul, quasi in stuporem mox versus, "Incivile," inquit, "regiæ præsertim " magnificentiæ, donata repetere; nec inficior quidem " tempore cancellariæ eam, quam nunc (ut audio) repe- " ti[ti]s,[1] numeratam mihi pecuniam, non mutuam sed " donatam; et, si placeret, in officio illo qualem me ob- " sequio vestro exhibuerim, magis nunc ad memoriam " revocandum, quam ex indignatione adversum me, " ut sentio, concepta, sic in me nunc, per inter nos " gesta tunc, vindicandum." Verum rex ad verba non respiciens judicium postulat, et præfati illi parati ad judicandum, tam pontifices nostri quam proceres, petitam pecuniam solvendam judicant, eo quod archipræsul pecuniam illam, etsi donationis titulo, quem tamen

[1] *repetis*, G.; *ti* interlined, A.

tunc probare non poterat, confessus est se recepisse. Adjudicata vero sibi pecunia exigit rex cautionem; sed respondit archipræsul ad hoc, se in regno habere quod pecunia adjudicata multo pluris esset, nec decere si esset de regis beneplacito ut aliam cautionem exhiberet, seu etiam ut rex exigeret. Sed objectum est quod de mobili nec etiam haberet tantum, eo quod die hesterna universa bona sua mobilia per judicium confiscata fuissent. Instatur ergo et cautio petitur, et ibidem acerrime dictum ei in faciem quod aut caveret aut remaneret: qui comminabatur corporis captionem sic innuens. Verum nonnulli, rege ex directo jam adversante, videntes archipræsulem destitutum, qui nec etiam a suffraganeis suis suffragium, sed naufragium potius, incipiebat jam pati, videntes (inquam) sic et commoti, sponte eorum aliqui se obtulerunt et fidejusserunt pro eo. Et erant fidejussores quinque, singuli pro libris centum. Et hæc pecunia, sic exacta ab archipræsule feria sexta, secunda fuit concilii actio.

Sentence is given against the archbishop.

He finds five sureties for the payment.

(35.) *De opere tertii diei.*

In crastino vero, Sabbati videlicet die, non nobis sabbati dies illuxit, sed dies operis et afflictionis, utpote rege ipso, ut jam diximus, ex directo nobis se opponente. In hoc igitur Sabbati die rex ab archipræsule super omnibus quæ de regis mandato tempore cancellariæ in custodia habuerat, ratiocinia exigit, episcopatibus (dico) tunc vacantibus et abbatiis, baroniis etiam et honoribus multis et magnis, quorum omnium cancellarius tunc custodiam habuerat; horum omnium, ut dicebat rex, ratiociniis hucusque sicut nec exactis nec præstitis. Et reddendæ ratiocinationis summa taxata, videlicet circa triginta[1] marcarum millia. In

Saturday, Oct. 10. 30,000 marks demanded as income received from vacant sees, &c.

[1] *ducenta triginta*, Lupus, the abbreviation of *circa* having been mistaken for cc.

palatio vero et alii qui ad concilium venerant universi jam audientes hoc obtupescunt. Et jam sparsim submurmurant solam captionem archipræsuli superesse. Alii vero etiam graviora suspicabantur, et hoc quidem jam passim. Archipræsul vero, qui, ut supra diximus, mare in castro hoc inchoavit descendere, et maris sæculi periculosas attentare voragines, subito et ex inopinato exacta ratiocinatione hac turbatus est, motus sicut ebrius, et omnis sapientia ejus devorata est. De qualibus psalmista, "Turbati," inquit, "sunt, moti "sicut ebrius, et omnis sapientia eorum devorata." Verumtamen convocatis pontificibus, post deliberationem multam quid respondendum agendumve ad hæc, sanctæ recordationis Henricus, tunc Wintoniensis episcopus, qui quidem archipræsuli favit, sed propter metum occultus, tandem recordatus est quod in electione archipræsulis, tunc Cantuariensis archidiaconi et regis cancellarii, ab omnibus curiæ nexibus Anglicanæ ecclesiæ redditus fuerit absolutus. Quod et nos supra dixisse meminimus cum de archipræsulis electione ageretur. Et quidem tam evidenti hujus testimonio reliqui episcopi deesse non poterant; unde et demum communiter universi episcopi coram rege et concilio verbo huic testimonium perhibebant; et ita circa vesperam Sabbati dimissi. Sed necdum tamen sic propter verbum hoc dimissi sumus in pace; veruntamen ratiocinatio sic exacta ab archipræsule in Sabbato tertia fuit concilii actio.

The release from secular obligations (p. 185) is pleaded.

Sunday, Oct. 11. The archbishop falls ill.

In[1] crastino vero, Dominica videlicet die, propter diem quievimus, in secunda feria,[2] quæ vulgo dies Lunæ dicitur, citati et exspectati ad agonem. Verum archipræsul ea die, in ipsa etiam nocte diei, gravissime illa quæ iliaca dicitur percussus est passione. Sed rex et qui in aula, fictum hoc, non veram infirmitatem

Monday, Oct. 12.

[1] Om. G., the first letter being left blank for illumination in A.

[2] *secundam feriam*, G.

arbitrantes, de majoribus regni proceribus, qui convenerant, ad archipræsulem mittunt ut explorent quid hoc. Quibus archipræsul, " Hodie," inquit, " sicut ipsi " cernitis, a Deo gravi præventus valetudine, ad curiam " venire nequeo: sed pro certo sciatis favente Domino " cras exhibiturum me curiæ, et nisi aliter datum, in " lectica vehendum." Verum aliter desuper datum, et favente Domino, sicut athleta Christi optavit accidit; nocte superveniente plene convaluit.

(36.) *De opere diei ultimi.*

In crastino vero, tertia videlicet feria,[1] quæ vulgo dies Martis dicitur, quæ et nobis vere dies Martis illuxit, curiam intravit, non quidem ut clinicus in lectica vectus, sed velut turris in Jerusalem directo sita contra Damascum. Verum antequam intraret curiam, summo mane conveniunt ad eum pontifices attoniti quidem et exterriti, siquidem jam sermo exiit passim quidem in palatio et sparsim in concilio, minime tamen palam adhuc, archipræsuli ea die solam imminere captionem aut quod deterius. Secreto etiam id ipsum per quosdam aulicorum archipræsulis auribus instillatum, qui ipsum ob beneficia et honores pridem sibi impensos diligebant adhuc; unde et pontifices, non aperte propter enormitatem, sed sub quadam insinuationis specie, artificiose suadebant ut archipræsul de omnibus, etiam de ipso archipræsulatu, regis se per omnia voluntati subjiceret et arbitrio, si forte vel sic posset regis ira sedari et indignatio: adjicientes etiam quod, nisi fieret sic, jam audiret in curia perjurii sibi crimen imponi, et tanquam proditorem judicandum, eo quod terreno domino honorem terrenum fidelitatis juramento comprehensum non servaret, regias videlicet

Tuesday, Oct. 13. Alarm of the bishops.

[1] *die beati Calixti papæ martyris*, interlined, A. (See below, p. 304, l. 11.)

ipsius consuetudines non observans, ad quas etiam specialiter observandas nova jurisjurandi obligatione se astrinxerat: dicentibus his, contestantibus illis, parum prodesse regis indignationem habere et archipræsulem esse; hoc regni et sacerdotii magis turbationem esse quam pacem, grande detrimentum et fructum nullum: quin potius ipsum episcopium[1] verius patibulum esse quam episcopium.[1] Et quidem in consilio hoc pontifices convenerunt in unum adversus Dominum et adversus christum ejus.

Ecce quia jam non solum prætacti sciniphes,[2] apes et scorpiones, sed et tauri pingues Christi athletam circumdederunt; ita ut vox illa de passione capitis huic jam patienti illius Capitis membro coaptari possit: "Circumdederunt me," inquit, "vituli multi; tauri "pingues obsederunt me." Tauri quidem pingues tales pontifices, vituli vero multi talium sequaces, quorum omnium unum fuit consilium, ut ex toto regis arbitrio se supponeret. Et quidem per quotidianas pulsationes has, per has singulorum dierum pressuras, nitebantur ad hoc, ut genua videlicet curvaret et succumberet, et ut pressus, immo oppressus sic, quos pastorali sarcinæ jam supposuerat humeros terrenæ potestati summitteret. Verum columna ecclesiæ, sicut excisa et fortis, semel quidem (ut supra diximus) mota, sed nunc eo ipso immobilior, in caritate radicata et supra firmam petram fundata, in petra firmiter stans, hoste impellente firma, fortis a casu; unde et principalis columna hæc, quasi columna columnarum princeps, videlicet episcoporum, ex insinuatis fratrum suorum deprehendens jam votum et consilium, ipsos allocutus est sic:—

(37.) *Oratio archipræsulis ad episcopos.*

The archbishop's address to them.

"Fratres," inquiens, "sicut jam cernitis, fremit contra "me mundus, insurgit inimicus: sed quod plango

[1] *episcopatum*, G. | [2] *scinifes*, A.

" lacrymabilius, quia cæteris est detestabilius, filii ma-
" tris meæ pugnant contra me. Etsi enim ego tacuero,
" sæcula post futura enarrabunt qualiter me solum in
" certamine deserueritis, qualiter me archipræsulem
" vestrum et patrem, quantuscunque sim peccator, per
" duos continuos dies bis jam judicaveritis, facti mihi
" clavi in oculo et lancea in latere, qui mecum ad-
" versus malignantes consurgere et simul stare debuis-
" setis. Et adhuc conjicio ex his quæ dicitis, vos
" non solum in civili, sed et in criminali causa, in
" foro sæculari judicare me paratos; verum commu-
" niter vobis omnibus in virtute obedientiæ, sub or-
" dinis vestri periculo, hoc inhibeo, ne deinceps inter-
" sitis judicio quo mea persona judicetur. Quod etiam
" ne faciatis, matrem nostram, omnium refugium op-
" pressorum, Romanam ecclesiam appello. Et si, ut
" rumor jam in vulgo est, fiat hoc, et sæculares in me
" injecerint manus, vobis itidem in virtute obedientiæ
" præcipimus, ut pro patre vestro et archipræsule quam
" decet ecclesiasticam exerceatis censuram. Unum
" autem sciatis, quia fremat mundus, insurgat inimi-
" cus, tremat corpus, caro quippe infirma, ego tamen
" favente Domino nec turpiter cedam nec creditum
" mihi gregem enormiter derelinquam."

His breviter dictis, ab illo archipræsulis præcepto, videlicet, ut si in ipsum judicatum sæculares injicerent manus, ecclesiasticam exercere censuram episcopi non differrent, episcoporum unus confestim appellavit; Gilebertus Londoniensis episcopus hic erat. Et post hæc archipræsulis verba pontifices discesserunt, properantes ad curiam, præterquam duo qui archipræsulis thalamum, ubi pontifices convenerant, tardius egredientes, secreto confortabant et animabant archipræsulem; sanctæ videlicet memoriæ jam sæpedictus Henricus Wintoniensis episcopus, qui (ut supra jam retulimus) archipræsulem consecraverat, unde et amplius compatiebatur afflicto; alter vero Jocelinus Salesberiensis

The bishop of London appeals.

The bishops of Winchester and Salisbury comfort the archbishop. P. 188.

episcopus; et hi tamen propter metum occulti. Archipræsul vero, quasi ad extremum jam in curia processurus agonem, ubi exspectabatur solus, quia certabatur contra solum, parat se ad palæstram. Et post episcoporum discessum cito ecclesiam intrat, et ad [suggestum][1] cujusdam canonici sicut habitu et affectu regularis, missam ipsemet de beato protomartyre Stephano celebrat. Et erat missæ introitus, "Etenim sederunt "principes et adversum me loquebantur." Et hanc quidem missam, die qui[2] festus non erat, cum pallio celebravit, nisi quia beati Calixti papæ et martyris natalitium fuit.

He celebrates the mass of St. Stephen.

O quanta in missa hac celebrantis erat devotio, quanta cordis compunctio, et totius hominis exterioris et interioris commotio! Quot et quanta suspiria inter aquarum exitus quos oculi ejus deducebant! Ita ut inter orandum crebro compelleretur collectæ facere finem, ubi finis non erat, vix rediens et revertens in id quod cœperat. Missa vero tandem, sicut potuit, præ lacrymarum abundantia et singultuum crebris eructibus vix finita, eam statim quam in missa habuerat deponit faciem, faciem videlicet humilitatis, faciem hominis assumens, faciem leonis, propheticis illis animalibus, immo potius evangelicis, a propheta descriptis, simillimus, quibus inter cæteras erat facies hominis et facies leonis. Et quidem in mysticis illis et sacerdotalibus indumentis, pallio etiam insignitus, sicut ibidem tunc missam celebraverat, perrexisset ad curiam, nisi quidam templares milites, magni et religiosi viri, quos jam pridem familiares habuerat, obstitissent. Dicebat enim se velle ut curia videret et intelligeret quem jam bis judicasset, et quem parata adhuc condemnare. Attamen ad dictorum instantiam sacrum quod diximus schema deposuit; veruntamen, eo quod multi et magni

[1] Written in faint ink in the margin of A.

[2] *eo die, quia*, G.

credebant jam et verebantur ipsi ea die aut captionem aut quid deterius imminere, quod et ipsimet a quibusdam aulicorum secretius instillatum, secum ipsemet, sed clam, ecclesiasticæ communionis portabat viaticum, eucharistiam scilicet. Unde[1] jam audacior factus et securior tamquam si ad prædam leo noster evangelicus ad curiam properat, ad quam jam pontifices et proceres convenerant, archipræsulis adventum et rei finem exspectantes. Archipræsul vero, ut aulam ingreditur, a crucis bajulo ante ipsum crucem mox accipit, et palam in omnium conspectu crucem ipsemet bajulavit, tanquam in prælio Domini signifer Domini vexillum Domini erigens; illud etiam Domini non solum spiritualiter, sed et figuraliter, implens, "Si quis, inquit, "vult meus esse discipulus, abneget semet ip- " sum, tollat crucem suam et sequatur me." Revera mysticum opus futuræ crucis suæ præsagium fuit.

He enters the court, carrying his cross.

Videntes vero hoc stupent universi, anguntur pontifices, indignantur proceres. Rex autem, qui in cœnaculo seorsum, audiens sic quasi factus extra se; unus vero episcoporum, qui archipræsuli aulam ingredienti confestim occurrit, videns hoc et velut stupidus effectus, attentavit mox a manibus archipræsulis avellere crucem, sed non valuit. Magister Robertus de Melundino, quem archipræsul in sacerdotem ordinaverat et in Herefordensem episcopum consecraverat, hic erat. Alter vero episcoporum, qui similiter occurrerat ex altera parte crucis, objurgans convitiabatur, "Si rex," inquiens, "suum exserit gladium, ut tu nunc tuum " exseruisti, quæ poterit esse de cætero inter vos " reformandæ spes pacis? verum qui semper fatuus, " tua in te hodie apparebit fatuitas." Ecce contumelia, ne videlicet discipulus jam in cruce in parte hac Magistri in cruce pendentis titulo defraudaretur. Jam supradictus Gilbertus Londoniensis episcopus hic

The king's anger.

The bishops of Hereford and London remonstrate.

[1] *Verum*, G.

erat. Sed discipulus in cruce sequens Magistrum, qui cum malediceretur non remaledixit, contumeliam dissimulans, procedit crucem bajulans donec ab aula in aliam domum interiorem ingrederetur, et sedens inter pontifices crucem tenebat in manibus. O spectaculum, cernere Thomam, olim quidem in aula tam multiplici præclarum peregrinarum vestium schemate, nunc vero in cilicio et in cruce! olim quidem quacumque per aulam tot et tam spectabilium corona circumseptum, ad quem præterquam solis magnatis vix pateret accessus, nunc vero ita singularem et solum, ad quem vix[1] quis velit accedere, omnibus se jam ab eo elongantibus, ita ut discipulo vox illa Magistri aptari posset, "Elongasti a me amicum et proximum, et notos " meos a miseria;" et illud prophetæ, "Sedebit soli- " tarius et tacebit, quia levavit se supra se." Vere in spectaculo hoc Dei judicium, etsi terribile, jocundum tamen, cernere Thomam in aula crucis bajulum, in qua tot deliciis et divitiis aliquando superaffluens omni se specie vanitatis expompavit; justo quidem Dei judicio solvere jam inchoans abjectionis pœnam, ubi tantæ adhuc in sæculo sumpserat elationis materiam. Et quidem verum illud sapientis dictum, " Fili," inquit, "accedens ad servitutem Dei sta in " justitia et timore, et præpara animam tuam ad ten- " tationem."

Behaviour of the king and courtiers.

Mox autem, convocatis præconis voce pontificibus et proceribus universis, gravem et grandem rex deponit querimoniam, quod archipræsul in ignominiam ejus et regni sic intraverit curiam, non tanquam regis sed proditoris, se de proditione sic notabilem reddens; inauditum a sæculo in curia alicujus regis Christianæ professionis hoc factum. Quotquot vero regis verbo testimonium perhibentes dicebant illum vanum semper et superbum exstitisse, et ignominiam hanc non in

[1] Interl. A.

solum regem, sed in regnum totum, in ipsos omnes, redundare, et hoc nunc merito regi accidisse, qui talem fecerit secundum sibi in regno, cui subessent omnes et par nullus. Omnes igitur passim et manifeste proditorem conclamabant, qui[1] domino suo et regi, a quo tot et tanta acceperat, non jam honorem terrenum, sicut juraverat, servasset, sed potius in facto hoc et regi et regno perpetuam proditionis maculam impressisset; et propterea in eum, tanquam in regis perjurum et proditorem, animadvertendum. Et super hoc clamor invalescebat, unde et audientes hæc per totam aulam tremore et horrore concutiebantur, adeo etiam quod cum aliqui de cœnaculo, in quo rex cum suis erat, ad inferiorem domum, in qua nos eramus, descendissent, et archipræsul et nos quotquot in domo manus levantes crucis nos signaculo munie-bamus. Archipræsulem vero alloquebatur nullus, nec ipse aliquem præterquam discipulum qui scripsit hæc, qui ad pedes tenentis crucem sedebat.

The archbishop's talk with the writer.

Cum vero semel aliqui aulicorum qui, ut videbatur, ostiariorum[2] in aula habebant officium, cum virgis et baculis de sæpe jam dicto cœnaculo in magno impetu descendissent, et vultu minaci et digitis extensis versus archipræsulem et discipulum ad pedes sedentem respexissent, quotquot in domo erant crucis signaculo se signantibus, archipræsul inclinato capite sedenti ad pedes discipulo, "Timeo," inquit, "jam tibi; verun-" tamen tu non timeas; adhuc enim coronæ meæ par-" ticeps eris." Cui mox discipulus, "Nec tibi," inquit, "timendum nec mihi; crexisti enim nobile illud " et triumphale vexillum, omni potestati sanctum et " terribile, in quo multi multa bella vicerunt. Et " inter alios hæc nostra verba sanctæ et divæ recor- Euseb. de VitaConst. i. 28–40. " dationis Constantini magni docent et confirmant ex-" emplaria prælia. In quo etiam crucis vexillo tam

[1] *quasi*, G.

[2] *hostiariorum*, A.

" inclyto non solum terrenæ, sed et aeriæ potestates " triumphatæ et exspoliatæ sunt, mundo per ipsum " et in ipso et inferno pariter subjugatis." Et adjecit qui loquebatur discipulus, " Memento," inquit, " quon- " dam te exstitisse regis Anglorum signiferum inex- " pugnabilem, nunc vero, si signifer Regis angelorum " expugnaris, turpissimum." Dum vero magister et discipulus sic in aure colloquerentur, pontifices de licentia regis separati a proceribus per se seorsum inierunt consilium. Res enim in arcto [erat],[1] siquidem pontifices aut regis indignationem incurrerent, aut una cum proceribus archipræsulem suum super causa criminis in curia condemnarent. Quod quidem propter nimis manifestam sanctarum sanctionum prævaricationem non audebant.

The bishops appeal to Rome against the archbishop.

Nec enim qui sapientes sunt ut mala faciant ad quævis mala manus semper apponunt, sed ad ea dumtaxat quæ commentitia et concinnata fraude tegi valent. De qualibus in psalmo, " Narraverunt," inquit, " ut absconderent laqueos, dixerunt *Quis videbit eos?*" Talium quippe velut mulieris adulteræ via, quæ, juxta sapientis dictum, " comedit, et tergens os suum dicit, " *Non sum operata malum.*" Alioquin nec essent sapientes ut mala facerent, si evidenter et absque tergiversatione omni posset malitia deprehendi. Unde et in arcto hoc volvunt pontifices et revolvunt quid agendum, qualiter hæc evadenda[2] necessitas. Et demum de communi omnium consilio hoc concinnatum, quod archipræsulem suum ad Romanam sedem de perjurii crimine appellarent, et regi se obligarent in verbo veritatis, promissione[3] se omne opus et operam ad archipræsulis sui depositionem pro viribus adhibituros, sub hac conditione, ut rex eos de beneplacito suo ab hoc quod nunc imminebat archipræsulis absol-

[1] Om. A.
[2] *evadanda*, A.
[3] *promittentes*, G.

veret judicio. Regi igitur ita se obligantes, et archipræsulem super crimine ad Romanam audientiam appellantes, expressim et personas suas et ecclesias suas et officium sub appellatione concluserunt. Et ita de regis beneplacito semoti a proceribus, appellatione facta, juxta archipræsulem sederunt unusquisque in ordine suo.

The nobles condemn the archbishop.

Jam vero terror et horror plusquam prius universos pervasit. Rege enim cum principibus, pontificibus subtractis, jam pro tribunali sedente, certissime putabatur mox captio aut quod durius archipræsuli imminere. Ex tunc siquidem principes et quotquot regni majores aperuerunt ora sua, sicut leo rapiens et rugiens, et perjurum et proditorem archipræsulem, ut postea nobis intimatum, judicarunt. Quid tamen judicatum, magis quam scire, suspicari potuimus, sicut mox ostendetur. Igitur cum pronuntiandum foret, rege cum paucis remanente, et universis quotquot erant de cœnaculo ad domum inferiorem, in qua nos eramus, descendentibus, ut pronuntiarent, coram archipræsule steterunt. Quibus descendentibus cum archipræsul vellet assurgere, discipulus qui ad pedes crucis sedebat instillavit secretius, nequaquam decere ut in tali articulo pater assurgeret filiis, præsertim dum tanti Regis vexillum propriis manibus sic teneret. Acquievit archipræsul, nec coram ipso astantibus assurgens, nec in gestu seu verbo vel opere ullum in ipso pusillanimitatis vel inertis trepidationis argumentum poterat deprehendi. Nobilis vero vir Robertus, tunc Leicestriæ comes, inter honoratos honoratior, in cujus ore verbum positum fuerat, loqui exorsus est. Primo autem memoravit in quam familiarem regis gratiam admissus fuerat; quot et quanta de manu regis acceperat, et quomodo nunc horum omnium immemor videbatur et ingratus, mala pro bonis tribuens, et pro gratia et gloria odium et ignominiam. Et quia comes hic, vir magnus et generosus, archipræsulem a tempore can-

The earl of Leicester begins to pronounce sentence.

cellariæ semper quidem pure et sincere, sed nunc propter metum occulte, diligebat, mæstus et compatiens, ut liquido adverti poterat, verba protrahebat veritus pronuntiare. Quod cum archipræsul cito adverteret, comitis verba interrumpens, omnibus qui coram astabant in virtute obedientiæ, et sub Christi fide quam profitebantur, tanquam pater filiis inhibuit ne tale pronuntiarent judicium, quo persona sua judicaretur. Verum comes, etsi invitus, ut adverti poterat, nihilominus processit, tractim tamen et morose, ad pronuntiandum. Cum vero ad hoc ventum quod archipræsulem de reatu perjurii tangeret, volens jam, ut adverti poterat, pronuntiare perjurum, et forte (ut conjectabatur) et proditorem, præsentiens hoc archipræsul, mox, non exspectato judicio, surgit protestans non eorum esse archipræsulem suum judicare de crimine; unde nec pro certo novimus quid judicatum. Verum mox improperatum et conclamatum a nonnullis, qui ut judicium redderent astiterunt, quod tanquam perjurus et proditor a curia discederet. Ipse vero ad improperantes sic se vertens et torvo vultu respiciens, respondit quod nisi ordo sacerdotalis obstaret, et si sibi fas esset, in armis bellicis a perjurio et proditione se contra ipsos defenderet. E ita discessimus a concilio. Hic est discipulus qui testimonium perhibet de his, et vidit et scripsit hæc, qui et in eo articulo solus extra domum interiorem, donec aulam intraremus, archipræsulem crucis suæ bajulum secutus est; factique sumus ea die spectaculum mundo, angelis, et hominibus.

The archbishop refuses to hear him, and leaves the hall.

Verum egressus a curia, cum jam essemus in equis, archipræsul vix poterat equum regere, crucem portare, et benedictionem dare poscentibus; tanta erat benedictionem poscentium populi multitudo. Nam quasi futurorum præsagium, egresso a curia et crucem bajulanti per vicos et plateas populi se multitudo prostrabat, adorans et benedictionem petens. Cum vero ad hospitium ventum, ecclesiam videlicet Sancti Andreæ, reli-

He returns to his lodging in St. Andrew's abbey.

giosorum monachorum monasterium conventuale, mensæ confestim positæ, et, sicut solet, magnus erat et præclarus apparatus. Verum mox multi de familia nostra, equites præsertim et generosi pueri, propter regis metum dimitti petentes, licentiati in anxietate et amaritudine multa a nobis discesserunt, illud jam in nostris sapientis experti elogium, "Est," inquit, "amicus "socius mensæ, et non permanet in die necessitatis." Attamen excusabiles hi quia laici, regiam ob id, nec immerito, indignationem formidantes. Sed erant inter deserentes nos nonnulli nostri officii viri, clericos dico, qui minus excusabiles et plus in culpa, qui mox ut inter regem et archipræsulem futuri temporis nubilum præsenserunt, tanquam hirundinei homines, futuræ hiemis metu, mox sensim avolarunt a nobis. Hirundinei vere hi et arundinei, qui in primo venti impulsu mox cesserunt. Tales revera filii auræ, amici fortunæ, solum prædam sequentes, et quærentes quæ sua sunt. Sed non pergo nunc ulterius istorum exagitare verecundiam; solum sufficit tetigisse, præsertim cum ipsi postea, rerum cernentes exitum, se errasse humiliter confessi sint, et graviter pœnituisse quod pastorem suum et patrem sic deseruerint. Decuit tamen tetigisse hoc, ut de cætero hi qui sunt nostri officii viri, pastorem suum et patrem sequentes, minime retro respiciant et in angustiis derelinquant. Nam juxta sapientis dictum, "Omni tempore diligit qui amicus "est, et frater in angustiis comprobatur." Omissis igitur his qui exierunt a nobis sed non erant ex nobis, gestorum ordinem prosequamur; hoc solo ad gloriam tanti archipræsulis interserto, quod subtrahentibus se his, discedentibus illis, vir ille virtutum constantiæ firmiter subnixus, columna cui tota virtutum innititur fabrica, sine qua etiam nec per momentum stare posset, sed funditus rueret, animi fortitudine universa dissimulat. Magna quippe anima quicquid in tempore prosperi acciderit vel adversi pro exiguo reputare con-

Some of his household leave him.

suevit, attendens quod, sicut quidam ait, nec prosperitas diuturna nec ærumna sit pertinax.

At supper the thought of flight is suggested.

Igitur quoniam in recessu nostro a curia diei vespera erat, finito vespertino officio, confestim archipræsul cum suis quos tunc habuit discubuit. Et inter prandendum in ecclesiastica Historia Tripartita de persecutione Liberii[1] episcopi lectio fuit; ubi cum illud evangelii, scilicet, "Si vos persecuti fuerint in ista[2] "civitate, fugite in aliam," interpositum audiremus, respexit archipræsul discipulum qui scripsit hæc, jam, ut conjectabam, et sicut mox exitus probabit, evangelicam in animo concipiens fugam. Hymno vero dicto archipræsul, surgens a mensa, confestim Rogerum, tunc Wigorniensem, et magistrum Robertum de Melundino, tunc Herefordensem, episcopos, quos sacerdotes ordinaverat et episcopos consecraverat, (nec enim alios præter hos duos antea vel post consecravit,) et item[3] Rophensem episcopum, proprium capellanum suum, convocavit et ad regem mittit, postulans ab eo securum de terra sua egressum. Qui vero missi fuerant, cito revertentes, retulerunt regem respondisse quod in crastino ad consilium hoc differret.

Having asked the king's leave to go abroad, and the answer being deferred,

(38.) *De inita archipræsulis fuga.*

the archbishop leaves Northampton by night.

Interim vero a consciis regalium secretorum secreto mandatur et consulitur archipræsuli, ut et regi et sibi provideat; unde et archipræsul eadem nocte, parum ante gallicinium, in quatuor tantum equis clandestinam[4] iniit fugam, paucis admodum consciis, duntaxat discipulo qui scripsit hæc, et capellanis suis et cubiculariis, sine quorum conscientia hoc geri non poterat.

[1] In the Hist. Tripartita (ix. 10), the text is not quoted by Liberius, but by the Arian bishop Demophilus, on being turned out of Constantinople by Theodosius.

[2] *una*, Quadril., MS. Harl. But the Vulgate supports the reading *ista*. (Matt. x. 23.)

[3] *iterum*, A.

[4] *clamdestinam*, A.; *clam destinatam*, G.

Discipulo vero injunxit ut eadem nocte Cantuariam proficisceretur. Et quia eo tempore ratio reddituum et totius archiepiscopatus generalis pensio fiebat, præcepit ut exsculperem si quid possem, et ad transmarina, ad castrum videlicet illud opinatissimum Sancti Audomari in Flandria, accelerarem, et in nobili et omni religione prospicuo monasterio Sancti Bertini ipsius certissime præstolarer adventum; illic favente Domino sine occasione venturum se asseverans, nisi aut captio aut mors ipsa impediret. Adjecit vero quod curavi hic interserere, rogans ut cujusdam libri sui curam haberem, ne cæteris suis post fugam, ut videbatur, diripiendis periret. In quo notari potest quantus fuerit cum decuit possessorum contemptor, qui in tanta, tam varia, supellectile et ambitiosa quam reliquit, unius erat dumtaxat codicelli memor. Et sic archipræsul recessit et discipulum post eum ejulantem et clamantem dereliquit. Eadem vero nocte quidam de sociis nostris, fugæ istius ignari, in thalamo quodam seorsum dormierunt. A quorum uno, ut ipse mihi post et aliis retulit, in somnis[1] sonus vocis manifeste auditus[2] duos illos psalmigraphi versus decantantis, "Anima nostra "sicut passer erepta est de laqueo venantium; laqueus "contritus est et nos liberati sumus." Et in hac quidem tertia feria tanti regis et tanti archipræsulis perniciosa dissensio, et capitis et membrorum, metropolitani videlicet et suffraganeorum, profana divisio, et denique regni totius et sacerdotii turbatio, et nostri exsilii totis sex annis usque ad martyrium duraturi inchoatio, quarta fuit concilii actio.

He sends Herbert to Canterbury and St. Omer.

His escape signified in a dream.

O maledicta dies, O malignum concilium! O dici et concilii actio omnibus post futuris sæculis detestanda! per quam tanti regis et tanti pontificis tam cara fœdera tam irreparabiliter sunt soluta, de cætero nunquam rege et archipræsule se in regno revisuris.

[1] *somnio*, G. | [2] *auditur*, G.

O quanta ex hic gestis et regno et sacerdotio incommoda pervenerunt! Unde et quod vidi, quod audivi, et quod ipse sensi, hoc testor, quam profanum est, quam pestiferum, quam funestum, inter regnum et sacerdotium discordiam seminare vel schisma, nisi forte et manifestissima justitiæ causa sacerdotalis emulatio provocetur. Nam propter Dei veritatem inter reges et sacerdotes ortum schisma vel scandalum non tam est schisma vel scandalum quam ecclesiasticæ pacis et libertatis fomentum; verum multi sacerdotum quibus potestas data sub obumbratæ religionis obtentu transeunt, tacent et dissimulant, cleri libertate in ipsorum oculis periclitante, pro bono pacis ecclesiasticæ, ut aiunt et suadent sibi, inter regnum et sacerdotium schisma suscitare nolentes. Quorum tamen nonnulli verius ob id dissimulant quod vident, et laborem et dolorem considerant si aggrediantur hæc; hi præsertim dissimulatores optimi, et omnia propter Cæsarem sustinentes, quorum ad sublimiora promotionem aut concessit de facili aut interdum Cæsar ipse, etiam ultra quam licuit, procuravit. Verum hic noster Thomas, etsi (ut præostendimus) de regia assumptus, et tanta regis gratia præditus, et rege sic volente et procurante promotus, tamen cum tempus accepit et causa suberat præteritorum oblitus, in anteriora se extendit, et se pro cleri decore et pro ecclesiastica libertate, quam tuendam susceperat, homini quem supra hominem diligebat, nec minus tunc dilectus, regi se opponit. Non ut vetus ille sacerdos in evangelio, non ut levita, carnalium minister, pertransiit, non præteriit, non dissimulavit. Veruntamen[1] multa et minime hic enarranda et regno et sacerdotio incommoda ex schismate hoc et dissensione hac provenerunt. Quod et ipse tanquam vir in omnibus providus ante malorum eventum prædixerat; verum, ut addebat,

[1] *Unde tamen*, G.

minime periclitantis justitiæ causa deserenda aut etiam dissimulanda ob id. Arduos quippe aggressus et facta grandia grandis solet subsequi aut comitari jactura; unde[1] et ipse virtutis aggressus, et ipsamet virtus demum sic probata, sicut perfectior et commendabilior redditur. "Virtus enim," inquit Magister, "in infir-"mitate perficitur." Quæ autem et quanta hinc inde et regno et sacerdotio incommoda ex dissensione hac provenerint, sequens ex parte historiæ ordo declarabit. Quæ et nos supra in hujus operis textu tetigisse meminimus. Quæ qui plenius nosse desiderat, legat epistolas nostras a nobis in exsilio nostro confectas, aut directas ad nos vel pro nobis. Ex omnibus quippe his compactis confectum est grande unum corpus epistolare, ad quod recurrendum. Plurima enim ex his, quia in epistolis continentur, per sequentis historiæ textum brevitatis causa præterimus.

[1] *verum*, G.

INCIPIUNT CAPITULA TOMI QUARTI.

1. Quod deposito orario Thomas fugerit, et quod fuga evangelica fuerit; ubi tangit de fuga pastorum duplici, corporali et spirituali.
2. Quid sit gestum in curia, cognita in crastino archipræsulis fuga.
3. Quale fuerit itinerarium Thomæ, ad humilitatis exemplum describit.
4. Qualiter cum applicuit, sero cum recubuisset, ab hospite suo in fractione panis agnitus sit.
5. Quare in transmarinis applicatus absconderit etiam se adhuc.
6. Quo in loco discipulus qui scripsit hæc ad dominum[1] et magistrum suum archipræsulem jam in transmarinis sit reversus; et de mutua ipsorum collatione.
7. Qualiter regis nuntii contra archipræsulem ad virum apostolicum directi applicuerint; et de nuntiis archipræsulis similiter ad apostolicum virum, et qualiter et hi et illi per Lodovicum Francorum regem transierint.
8. Qualiter regis nuntii et archipræsulis a viro apostolico sint excepti, et quid ab eo petitum et quid actum.
9. Qualiter in Angliam reversi qui a rege missi fuerant, et quomodo archipræsul in Franciam veniens a rege Francorum sit exceptus.
10. Qualiter archipræsul Senonis veniens a viro apostolico susceptus sit; et qualiter archipræsul in audientia ipsius et cardinalium totius turbationis suæ causam exposuerit, et pariter[2] qualiter lapsus fuerit confitens; et de funesto chirographo ibidem expanso et lecto et a viro apostolico reprobato; et qualiter ea die a curia recessimus.
11. Qualiter archipræsul a cardinalibus arguitur, quod tempore schismatis contra regem se erexerit; et quid archipræsul ad objecta responderit.
12. Qualiter archipræsul ad quoddam monasterium Cisterciensium, quod Pontiniacum dicitur, ibi peregrinaturus advenerit; et qualiter ibi exceptus, et quam spiritualibus studiis ibi intenderit.

---

[1] With this word the C.C.C. MS. begins.

[2] Om. C.

13. De ejectione et proscriptione propinquorum archipræsulis et suorum, qui eum in exsilio sunt secuti, et de mœstitia archipræsulis pro expulsis; et de consolatorio sermone quo ipsum eruditi sui coexsules consolantur, et archipræsul quid responderit; et qualiter dispensante Domino et miserante nostrorum provisum sit multitudini exsulum.
14. Qualiter aggravato exsilio suo præ multitudine exsulum archipræsul vitam cœperit ducere arctiorem; et qualiter præ nimia carnis mortificatione valetudine in brevi gravatus, a discipulo qui scripsit hæc conventus sit et correptus; et qualiter mox correptus temperaverit[1] abstinentiam, et cum suis totum se scripturis dederit.
15. Qualiter secundo peregrinationis suæ anno apprehenderit archipræsulem justitiæ zelus, sermone quodam deliberatorio suos super hoc alloquens.
16. Qualiter primo sit rex conventus, et qualiter secundo.
17. Qualiter arctabatur archipræsul ad mandata sua cernens regem non corrigi; et de comminatorio edicto quod publice emisit in regem, et comminatorii loco, et quod cito hoc pervenit ad regem.
18. Quod rex ad archipræsulem appellatores miserit, et quod appellationi sit delatum.
19. Qualiter et rex et archipræsul ad sedem miserint apostolicam; et qualiter rex a Pontiniaco archipræsulem amoverit; et qualiter archipræsul et eruditi sui in arcto positi deliberaverint inter se super hoc quid agendum.
20. Qualiter archipræsul, a Pontiniaco proponens recedere, miserit ad regem Francorum Lodovicum; et qualiter et quo loco ad peregrinandum archipræsul a rege sit exceptus; et de somnio in recessu suo a Pontiniaco.
21. Quanta humanitas et benignitas archipræsuli et suis a Francis sit exhibita.
22. Qualiter prætacti Romipetæ archipræsulis sint reversi; et de adventu cardinalium ad pacem inter regem et archipræsulem reformandam; et de archipræsulis somnio; et qualiter a nonnullis personis regni appellatione interposita cardinales infecta pace sunt reversi.
23. Qualiter archipræsul deinceps, appellationi non deferens, multos de aulicis anathemati tradidit, ad eruditorum suorum supplicationem sola regis persona intacta adhuc.
24. Qualiter rex motus, audiens appellationi non delatum, sed suos potius excommunicatos, ad virum apostolicum miserit, et archipræsul similiter.

---

[1] *temperavit*, A.

25. Qualiter arctabatur Romanus pontifex pro regis et archipræsulis nuntiis sibi adversantibus; et qualiter arctatus nunc hos nunc illos pacis inter regem et archipræsulem constituit mediatores.

26. Qualiter rex Francorum, mediatorum unus, ad unum colloquiorum, quod erat inter ipsum et regem Anglorum, nos vocaverit'; et qualiter ibi in conspectu regum archipræsul suasus, pulsus, et impulsus fuerit, nolens se regis voluntati subjicere, nisi hoc adjecto, *salvo* videlicet *honore Dei*; et qualiter a colloquio recesserit,[1] a mundo[2] tunc spretus et derelictus, et multis affectus contumeliis.

27. Qualiter archipræsul cum suis, ut videbatur, vehementer afflictus confortaverit suos in via; et qualiter post dies paucos archipræsuli cesserit ad gloriam quod in priori regum colloquio mundus ipsi reputaverat in ignominiam.

28. Qualiter archipræsul tertio miserit ad Romanum pontificem, et quomodo ipse pro archipræsulis pace iterum arctatur; et de secundo[3] missis a latere Romani pontificis propter pacem.

29. Qualiter pro solo pacis osculo pax archipræsulis in alio quodam regum colloquio steterit; et qualiter archipræsul convenitur a suis et arguitur, quod pro solo pacis osculo sic dimiserit pacem, et animatur ad pacem, osculo pacis contempto; et de archipræsulis responso.[4]

30. Qualiter archipræsul quarto ad Romanum pontificem miserit; et de coronatione Henrici filii regis adhuc pueri; et de Romipetis nostris; et qualiter motus vir apostolicus in episcopos, qui contra archipræsulem coronationi interfuerunt, suspensionis eorum litteras, quorundam etiam anathematis, archipræsuli dirigens; et qualiter rex ex urgenti mandato apostolico sit arctatus[5] ad pacem.

(1.) *De fuga Thomæ, et quod evangelica fuerit.*

The archbishop's flight.

Deposito igitur orario, quod in memoriam suscepti jugi sacerdotalis publice et assidue, ut superius ostendimus,[6] supra humeros gestare consueverat, fugit Thomas, eo ipso quasi jam indicans posse se jam minime in pressura tanta sacerdotio libere fungi. Fugit itaque

[1] Here occurs a gap in A., which reaches to p. 340 below.
[2] *amodo* for *a mundo*, G.
[3] *sero*, G.
[4] *archipræsule irriso*, G.
[5] *sic arctatur*, G.
[6] P. 195.

deposito orario, nihil secum præterquam insigne illud metropolitanorum, quod pallium dicitur, et sigillum suum, in via portans; non peram, non panem, non in zona æs; sed solum cilicio amictus super nudo secutus est Jesum. Secutus, inquam, Jesum fugientem prius, sed postea intrepide occurrentem. Nam, ut formam daret suis fugiendi pro tempore, fugit Pastor pastorum Jesus; fugit et post Magistrum magister magistrorum Paulus; et, si antiquiores adhuc quærimus fugitivos, fugit Jacob, fugit Moyses, fugit et Helyas, quotquot illud Domini de fuga adimplentes mandatum: "Si "vos," inquit, "persecuti fuerint in una civitate, fu- "gite in aliam." Fugit igitur Thomas, ut Domini adimpleret mandatum, in fuga providens regi quem adeo diligebat, et sibi, ut regiæ videlicet indignationis declinaret fervorem, et manus servaret innoxias. "In- "dignatio enim regis," ait sapiens, "nuncius[1] mortis, "et vir sapiens placabit eam."[2] Nec igitur de fuga hac opus est sermonem apologeticum texere, quæ non mercenarii fuit, sed pastoris qui videbatur personaliter quæri. Fugit etiam eo quod remanendo et opponendo se magis morti fructificaret quam vitæ, dolore super dolorem apposito. Qualiter et Appollo, magistri discipulus, quem et Corinthiorum episcopum ordinaverat, ipsos, quibus nuper prælatus erat, fugiendo deseruit, quia sedare nequisset, adeo quod etiam multum rogatus a magistro ad eos reverti tunc noluisset, metuens ne propter obfirmatos non faceret fructum. De quo illis magister, "De Appollo," inquit, "fratre notum "vobis facio quoniam multum rogavi ut veniret ad vos; et utique non fuit voluntas ut nunc veniret." Sic et ex causa simili crebro multi alii pastores et boni aut penitus sine grege deseruerunt gregem sibi semel[3] commissum, aut de grege ad gregem translati,

Justification of it.

See Hieron. in Tit. iii. 13; Tillemont, Mémoires, i. 248, 256.

[1] *nuncii*, Vulg.
[2] Sic Vulg.; al. *eum*.
[3] Om. G.

ubi curam utiliorem impenderent. Non itaque pro fuga hac apologia necessaria; illorum potius, provincialium videlicet episcoporum, inexcusabilis fuga qui remanserunt.

De fuga spirituali, qua non pastor fugit, sed mercenarius.

Et certe fugerunt qui remanserunt; nemo enim qui ipsos fugisse diffiteatur, qui archipræsulem suum, militiæ suæ ducem, in die belli deserentes, in partem transierunt adversam. Fugerunt revera tanquam filii Effrem, qui intendentes et mittentes arcum, (videlicet se ante bellum ad bellum præparantes et promittentes auxilium), conversi sunt in die belli; corpore quidem remanentes, et amplectentes quæ carnis sunt, mente fugerunt, sub timoris modio militiæ suæ arma et veritatis lucernam abscondentes, cum deberent contra principes et potestates mundi hujus ex adverso ascendere, et pro domo Israel stare in prælio in die Domini. Alioquin Dominicus miles sine causa gladium portat; immo, ut jam diximus, sub timoris modio gladium suum abscondit et fugit, etsi non corpore, spiritu tamen. Hæc quippe fuga, non corporum sed spirituum,[1] est semper inexcusabilis, quam mundi terror aut amor in mercenariis facit; qui in templis auro micantibus et inter deaurata altaria quotidie psallunt et legunt, et tamen fugiunt; qui in auro quotidie et gemmis inter ministrorum examina splendide epulantur et bibunt, et tamen fugiunt; qui sub ficu et vinea sua secure dormiunt, et tamen fugiunt: sic enim fugiendo principum gratiam et mundi gloriam consequuntur. Væ generationi nostræ, ministros loquor altaris, a fermento hoc, a fuga hac! Nec est enim jam qui se opponat, qui ex adverso ascendat. Psalmos

[1] *corporis, sed spiritus*, G.

quidem psalmis, orationes orationibus, et missas missis copulant, et quotidie satis regulariter audiunt, et pauperibus quidem et egenis manus abunde aperiunt; sed hæc quidem omnibus Christianis communia, Judæi quippe et ethnici faciunt hæc; sed episcopi illud principium nominis episcopalis longe supra avolat a privatorum conversatione communi. Hoc quippe in episcoporum declaratur nomine, quod ab iis exigitur in operationis virtute; quorum est jugiter arguere, increpare, instare opportune, importune, contra diem resistere, terrenis potestatibus se opponere. Hic est enim clivus arduus, et hæc est propria sarcina pastoralis. Et hoc est illud episcopi nominis episcopalis principium, hoc episcoporum fastigium, hoc tam præcellentis in ecclesia gradus privilegium, quo privatos excedere et supra nos avolare debent qui supra nos sunt, qui præsunt nobis, qui quidem, ut jam diximus, in jejuniis, in vigiliis, in dandis, in erogandis, et orationibus et reliquis pietatis seu religionis operibus, cæteris se inferioribus comparticipant, utpote quæ non episcoporum propria, sed Christianorum omnium communia sunt. Sed proh dolor, quotquot hi? et si hæc quæ non oportet omittere faciunt, tamen diebus his militiæ suæ arma abscondunt, qui dum terrenis commodis inhiant, dum honores cevent, aut per ambitionis spiritum sublimiora appetunt, opponere se renuunt, ne perdant quæ diligunt, aut ad id non perveniant ad quod tendunt: unde et plane illo Domini comminatorio per prophetam præsens feritur ecclesia, "Auferam," inquit, "a Juda et Jerusalem va-
" lidum et fortem." Quod et in Threnis suis in persona synagogæ alter luxit propheta; luxit quidem non murorum seu lapidum templi jacturam, sed virorum inopiam. "Abstulit," inquit, "omnes magnificos meos
" a me." Olim quidem prædictum, sed nunc impletum admodum hodie in Juda et Jerusalem, Pauci magnifici, validi pauci et fortes: omnes quippe terga vertentes,

Thren. i. 15; Isai. iii. 1?

fugientes omnes; qui fugiendo sic ea assequuntur quæ Thomas fugiendo contempsit, quorum certe fuga periit a Thoma fugiente, ita ut fugiens vere possit illam in psalmo versiculi pericopen decantare per viam, "Periit "fuga a me, et non est qui requiret animam meam." Cernens enim quod omni tempus sit, et quod tempus sit fugiendi et quod tempus occurrendi, fugit prius sed postea occurrit, quemadmodum finis istius operis et finis hominis declarabunt. Unde et commendabilis hæc Thomæ fuga, et magna fides fugientis, nihil cogitantis de crastino, nihil secum in via præter Crucifixi fidem et paupertatem portantis, cum tamen fuisset, ut satis supra ostensum, in augustalibus deliciis enutritus. Toto igitur Britannico orbe Thomas profugus agitur, oceano omni ex parte circumseptus, unde et egressus difficilis, præsertim cum omnia suspecta essent fugienti, utpote qui jam[1] ubique publici[2] hostis nomine censeretur. Verum de itinerario fugientis et egressu calamum ad modicum suspendamus, dicturi prius quale in crastino, quarta videlicet feria, cognita jam fuga, inierunt consilium principes et pontifices adversus Dominum et adversus christum ejus.

Wednesday, Oct. 14.

2. *Quid sit gestum in curia, cognita archipræsulis fuga.*

A consultation in the English court.

Mane quidem facto, fuga jam cognita, pontifices et principes convenerunt in unum. Rex vero turbatus sciscitatur quid agendum; et commune quidem consilium ut majores natu episcoporum, maxime qui, (ut supra diximus,)[3] regi se obligaverant, Romanum adirent pontificem, de turbatione pacis et regni et sacerdotii et reatu perjurii archipræsulem suum accusaturi, et interim omnia ipsius in pace essent, donec quid Romanus pontifex judicaret reportarent. Unde et mox

[1] Om. G.
[2] *publice*, G.
[3] P. 308.

regis edicto, præconis voce proclamatum, ne quis homines archiepiscopi molestaret aut possessiones, seu de rebus[1] ejus quicquam auferret, sed universa ipsius pacem haberent. Et hoc quidem sapientes illi ut mala facerent dederunt consilium, ut ita commodius causam suam justificarent, archipræsulis vero deprimerent; quod videlicet, cum temere et ignominiose regem exacerbasset, regni et sacerdotii pacem inconsulte turbasset, et fatue et indiscrete ecclesiam suam noctu fugiendo reliquisset, ipse tamen post omnia hæc ex regia clementia regiæ pacis bono frueretur immeritus. Ita pontifices cum divitibus in occultis paraverunt laqueum fugienti; et ita confestim arripiunt iter Rogerus tunc Eboracensis archiepiscopus, Gilbertus tunc Londoniensis, Rogerus tunc[1] Wigorniensis, Hilarius tunc Cicestrensis, Bartholomæus Exoniensis episcopi. Præter hos vero et cum istis nonnulli aulici clerici[1] et alii quidem honorati viri et magni ab ipso latere regis missi in testimonium illis; per quos rex scripto suo piæ recordationis Ludovico, tunc regi Francorum, et nobili comiti Flandriæ Philippo, conquerendo intimavit Thomam quondam Cantuariensem archiepiscopum, (talis quippe erat scripti conceptio,) a regno suo tanquam proditorem fugisse, et ne eum in terra sua recipere[n]t. Proficiscuntur igitur hi; sed ante alia fugientis Thomæ itinerarium ad humilitatis exemplum memorandum.

The archbishop of York, the bishops of London, Worcester, Chichester, Exeter, and others, sent to the pope.

3. *De itinerario Thomæ fugientis.*

Ut diximus, noctu clam fugiens, fratrem unum de ordine de Simpligeham[2] secum habens viæ ducem, versus Aquilonem ad nobilem illam civitatem quæ Lincolnia dicitur tendebat, sciens et prudens, invium carpens et non viam, ut ita cautius, [si][3] qui post

The archbishop with a monk of Sempringham makes his way by

[1] Om. G.
[2] *Sempringham*, Q.
[3] Ins. Q.

Grantham to Lincoln.

mitterentur, persecutores effugeret et declinaret insidias. Et ea nocte venit ad pagum qui dicitur Graham, viginti quinque[1] circiter milliaribus a Northamptune distantem; ubi postquam modico indulsit somno, in crastino arripiens iter venit Lincolniam, iterum circiter viginti quinque millia, hospitatus in civitate in domo cujusdam fullonis. Et ibi aquam quæ fluit per civitatem intrans, ad locum quendam solitarium in medio aquarum situm, qui dicitur Hermitorium et pertinet ad sanctam illam sanctimonialium congregationem de Simpligeham, per aquam venit millia circiter quadraginta; ubi propter loci solitudinem, et propter difficultatem accessus, eo quod in medio aquarum sit, per tres dies securius latuit, ad iter quod restabat vires reparans. Una vero dierum, cum frater qui ipsi ministrabat videret solum sedentem in mensa et pulmentariis vesci, compunctus lacrymas continere non potuit; et continuo exivit ne inter sacras epulas Dei virum lacrymæ effusæ perturbarent.

Thence by water to a hermitage.

Boston.

De Hermitorio venit ad Sanctum Botulfum decem milliaria; et inde per aquam venit ad locum qui dicitur Haverolot,[2] ad prædictam sanctimonialium congregationem itidem pertinentem. Deinceps vero nocte solum proficiscebatur, veritus deprehendi. Jam siquidem orientem versus ad Cantiam tendebat, ubi a populo terræ facie magis cognitus erat. Nocte itaque ibat et die latitabat, octo noctibus dierum conficiens iter, donec in Cantia perveniret ad pagum supra mare situm qui dicitur Estrei, ubi transfretare disposuit. Ibi quidem eo cautius quo securius, eo quod pagus ille esset proprius de mensa sacri conventus sedis suæ metropolitanæ, a Cantuaria octo tantum milliaribus distans. Latuit autem lux mundi futura in pago hoc usque ad diem Animarum diebus octo. Die vero

Haverholme.

He stays a week at Eastry.

On All Souls' day Nov. 2),

[1] The Harleian MS. of the Quadrilogus has *quadraginta*, with an appearance of alteration.

[2] *Haverol.*, C.

Animarum, qui fuit tertia feria, quintus decimus dies ab illa tertia feria, ab illo die Martis, quo apud Northamtune pugnarat ad bestias,[1] nocte parum ante diem absque omni vectura in scapha intravit mare, et circa vesperam applicuit in quodam maris littore[2] quod a vulgo terræ dicitur Oye in Bolonia, per unam leugam distans a portu qui dicitur Graveninges. Et ivit vir Dei pedes quantum potuit; sed parum potuit, eo quod cum modicum vas marinum intrasset, scapham ut diximus, per crebros et profundos maris jactus non parum fuisset ex mari fatigatus. Unde et post modicum iter reclinavit in terram,[3] non valens procedere, et dixit fratribus qui cum eo erant, "Hinc non recedam "nisi vehar a vobis aut quæratis mihi vecturam." Et quæsierunt ei jumentum pro uno argenteo; et quidem[4] jumentum hoc non frænum, sed tantum prolectam[5] circa collum habebat. Et posuerunt vestimenta sua supra dorsum, et eum desuper sedere fecerunt.

He crosses to Oye, near Graveliues.

O spectaculum, cernere Thomam, quondam in curribus et in equis, super jumentum nunc sedentem, pro fræno solam prolectam circa collum habens, et pro sella super dorsum fratrum pauperum et conversorum panniculos! O quam magna super te, Thoma, rerum mutatio! ubinam sunt quondam tot equi aut tot equites tui, et tam divites et tam ambitiosæ phaleræ tuæ? Ecce nunc quod omnia hæc ad jumentum unum et ad prolectam unam redacta; nec tamen jumentum tuum vel prolecta tua, sed alterius est. Te revera transeunte, transierunt et tua; vetera enim tua transierunt et facta sunt omnia nova. Vere mirabilis Deus in sanctis suis, deducens eos in via mirabili, de tribulatione lætificans, de pressura dilatans, de tentatione probans, destruendo ædificans, percutiendo sanans, occidendo vivificans. Quod quidem inter cæteros et in

[1] All Souls' Day was Monday, one day less than three weeks after the scene at Northampton.

[2] So Harl.; *al. latere.*

[3] *terra*, G.

[4] Om. G.

[5] *plectam*, Q., and so throughout.

Thoma hoc nostro liquidissimum. Et quidem ad supradictum portum Graveninges venit sic supra jumentum sedens. Tertia itaque feria, quæ dies Animarum fuit, qui vulgo dies Martis dicitur, (qui fuit, ut supra jam diximus, quintus decimus ab eo die quo apud Northamtune in supra descripto discrimine fuit,) in transmarina applicuit. Nescio quippe quo rerum præsagio, (si tamen præsagium magis quam eventus,) tertia feria fugam iniit, tertia feria in transmarina applicuit, tertia a marinis recessit, et tertia iterum revertens in Angliam applicuit, et tertia demum feria gladio occubuit, ab eo die, quo revertens applicuit, mense solum exacto, ut ita quæ fuit dies Martis, fieret et martyris; in qua velut quodam futurorum præsagio frequenter[1] sic parabatur ad martyrium. Tertia itaque feria, quæ dies Animarum fuit, in transmarina applicuit, et in vespera Graveninges venit.

Memorable Tuesdays in his life.

4. *Quomodo Thomas fugiens in fractione panis ab hospite suo agnitus sit.*

Et cum sero recubuisset una cum tribus fratribus viæ sociis, ab hospite suo in fractione panis agnitus est; cum tamen in mensa non magis ipsi quam alii deferretur, immo minus, utpote qui in mensa primum nequaquam teneret locum, sed extremum. Qui etiam per totum hoc itinerarium suum, sicut habitu ita et nomine mutato, a confratribus suis viæ sociis Frater Christianus vocabatur, nomen Christiani sortitus pro proprio, totum ob id ne potuisset agnosci. Verum cautus hic hospes notavit quod præ cæteris recumbentibus singularem haberet vescendi modum et in distributione affectum. De illo siquidem modico quod ipsi in mensa apponebatur, parvulis et aliis qui in domo singulis dispergebat et dabat.

He is discovered by the host of an inn at Gravelines.

[1] So Quadr. C. is defective, and Dr. Giles reads *ter quater*.

De corporali archipræsulis forma.

Præterea ad certius conceptæ jam agnitionis argumentum, totius hominis compositionem intuebatur et gestum, corporis videlicet proceritatem egregiam, frontem amplam et aspectum severum, faciem oblongam et venustam, formam manuum oblongarum, et articulorum in manibus congruam et quasi exquisitam his protensionem. Videns itaque hominem in modo edendi, in corporis qualitate et gestu, cæteris longe dissimilem, existimavit mox se magnum aliquem virum in hospitio suo suscepisse, et pro certo suspicabatur Cantuariensem hunc esse archiepiscopum, eo quod jam densus in terra circumquaque percrebruerat rumor Cantuariensem sic a Northamtune clam recessisse, et jam in partes illas aut applicuisse aut in proximo applicandum fore. Hospes igitur confestim rusticam suam seorsum vocavit, et instillavit secretius Cantuariensem esse quem hospitio susceperat. At illa impatiens, vix verbo exaudito, ad mensam properat, et post modicum intuitum mox rediens et subridens, "Certe," inquit, "bone vir, ipse "est." Rustica igitur mox sollicitior circa ministerium discurrit, festinat, et nunc nuces, nunc poma, nunc caseolum, ante Fratrem Christianum apponit. Frater vero Christianus, suspicans se jam ex aliquibus indiciis deprehensum, carere mallet his quæ rustica affectuose apponebat, et tamen dissimulat.

Cœna autem facta, hospes cum nova vultus hilaritate accedit propius. Quem cum Frater Christianus supra sedem juxta se ponere voluisset, hospes constanter renuit, in terra secus ipsius pedes sedens. Et post modicum, "Domine," inquit, "gratias ago Deo quod dignus "fui ut sub tectum meum intrares." Cui mox Frater Christianus, "Quis igitur [1] sum ego? nonne ego quidam "pauper frater sum, et Christianus dicor?" Et hospes,

[1] *ergo*, G.

"Certe," inquit, "quicquid dicaris, scio te magnum "virum esse et Cantuariensem archiepiscopum." Igitur cum Frater Christianus nullis verborum involucris ab hospite suo se potuisset evolvere, quin horum alterutrum necesse haberet, aut de se veritatem fateri constanter aut diffiteri mendaciter, confessus est quod ipse est, et non negavit. Et ne se proderet, hospitem suum blandis demulcens secum duxit in crastino. Ecce quam longa viri Dei pericula, qui etiam jam in portu periclitabatur.

5. *Quare jam in transmarinis se adhuc absconderit.*

From fear of the count of Flanders he proceeds on foot,

Rex quippe nobili comiti Flandriæ Philippo, germano suo, et amicis suis magnatibus terræ, scripto jam et verbo disseminarat Thomam quondam Cantuariensem archiepiscopum (talis enim erat scripti conceptio) de regno suo tanquam proditorem suum fugisse; unde et quam longa manus regia, tam longa pericula regiam manum fugientis, et ideo omnia plena suspicionibus, et securitas nulla. Causa etiam qua in illis partibus prodi metuerat, erat, eo quod domino regi Anglorum procurante Matthæus, frater comitis Flandrensis Philippi, tunc Boloniæ comes, cum abbatissa quadam, filia Stephani quondam regis Anglorum, matrimonium profanum et omnibus post futuris sæculis detestandum contraxerat, archipræsule, tunc regis cancellario, propter facti enormitatem contradicente, et quoad potuit reclamante; unde et comes Boloniæ ex tunc perfecto eum odio oderat. Erat quidem sic: verebatur itaque ipse, nec igitur sine causa in partibus illis manifestari se noluit;[1] unde propter crastinæ diætæ longitudinem et viæ difficultatem, et insidias quas verebatur, in crastino summo diluculo arripuit iter, et de Graveninges pedes ivit vir Dei tota ea die, via admodum lutosa et lubrica,

[1] *voluit*, G.

tempore præsertim hiemali, et circa noctem venit ad monasterium de sancto illo ordine Cisterciensi quod in terra dicitur Clermareis, ad supputationem indigenarum iter duodecim leugarum terræ ea die conficiens. Est autem monasterium hoc situm prope illud castrum nobile, quod supra nominavimus, Sancti Audomari. and reaches the monastery of Clair-Marais, near St. Omer.

6. *De loco ubi discipulus reversus est ad magistrum.*

In hoc autem monasterio discipulus qui scripsit hæc circiter quatuor quinqueve dies præveniens, sicut supra diximus sibi injunctum,[1] domini sui præstolabatur adventum, in nobili videlicet et omni sanctitate præclara abbatia Sancti Bertini. Unde mox in adventu domini nuncio accepto, eadem nocte veni, et quidem gavisus sum viso domino, nihilominus et compassus, audiens, ipso videlicet mihi referente, tunc itineris sui difficultates et pericula; qualiter nocte ambulans die latitaverit, qualiter pedes incesserit, et qualiter colobio assumpto, in quo tunc eum cernebam, cum habitu et nomen mutaverit, a sociis viæ, ut supra tetigimus, nomine tanquam proprio Christianus appellatus. Et in tanto labore quanta fuerit victus inassueta asperitas, ita ut tanquam alterum electionis vas probatum sit periculis in via, periculis in mari, periculis ex gentibus, periculis in falsis fratribus, in labore et[2] ærumna, in vigiliis, in fame et siti, in jejuniis, in frigore, in colobio et in cilicio. Et ego quidem qui scripsi hæc, audiens et videns sic, toto corde et corpore concussus sum et convulsus; ita tamen ut in dolore ipso dispositionibus Altissimi omnia interiora mea laudem germinarent et gratiam, cujus est humiliare dum allevat, et allevare dum humiliat. Et magna profecto Altissimi laus et gratia de cælitus data constantia et æquanimitate tolerantis, illud dum mecum loqueretur patientis elogium replicantis, "Si bona," inquit, The writer meets him at St. Bertin's abbey.

[1] P. 313. | [2] *in*, C.

"suscepimus de manu Domini, mala quare non recipiemus?" Unde ego mox de sapientis verbo cogitabam vere dicentis quod "Justum non contristabit "quicquid ei acciderit." Et post hæc cum de mea vicissim quæreret profectione, et qualiter mandatum suum implere potuerim, quod, ut supra dixi, in articulo recessus sui a Northamptune mihi injunxerat, enarravi. Et quod quædam vasa sua argentea mecum detulerim, et de reditibus suis solum centum marcas, quas velut de incendio vix e terra ejicere potui. Et adjeci qualiter mox cognito ipsius recessu, sapientium mala consilio, regio fuisset edicto proclamatum ut omnia ipsius in pace forent; et qualiter quod pro malo suo molitum in bonum cesserit, et mentita est iniquitas sibi, Altissimo secum disponente et semper resistente iniquitati. Alioquin enim, nisi sic regio fuisset edicto proclamatum, a terra quidem omnino vacuus exissem; si tamen exissem, nobis etiam et nostris omnibus prædæ et direptioni expositis.

Archipræsul vero, audiens factum sic, Deo gratias retulit, qui mundi sapientes infatuat et in astutia sua comprehendit. Et priorum oblitus penitus, confortatus est, ut videbatur, nihil de crastino cogitans, cum tantum dictæ solum centum marcæ et vasa quædam pauca argentea solum et totum fuerit nostræ peregrinationis longioris plus annis sex duraturæ viaticum.

7. *Qualiter naufragantibus adversariis archipræsul applicuerit.*

The king's envoys suffer in crossing the sea.

Eadem vero nocte, qua et archipræsul, regis nuncii præfati cum multo et magno apparatu mare intrantes, subito procella suborta, in multa difficultate et periculo vix applicuerunt; cum tamen archipræsuli et suis in scapha mare pacatissimum foret. Testati sunt sic fratres qui cum archipræsule in scapha, et alii ex parte adversa qui in navibus transierunt; Illius revera

opus, cui venti et mare obediunt, qui cum vult mare,[1] et cum vult sonum fluctuum mitigat. Quod et in Ægyptiacarum plagarum catalogo illius Ægyptiorum plagæ septimæ persimillimum, qua Moyse virgam in cælum extendente, Dominus dedit tonitrua ac discurrentia fulgura super terram, pluens grandinem super terram, et grando et [ignis][2] mixta pariter ferebantur: tantum in terra Gesen, ubi erant filii Israel, grando non cecidit. Juxta quod similiter et in eorumdem plaga nona factæ sunt tenebræ horribiles in universa terra Ægypti, ubicunque autem habitabant filii Israel lux erat. Idem quippe fortissimus Deus Israel tunc et nunc, discernens sicut et in merito[3] et in flagello justum ab impio et timoratum a contemptore.

Eadem itaque nocte qua et archipræsul, dicti regis nuncii mare intraverunt, et eadem die qua et archipræsul ad castrum Sancti Audomari venerunt. Et quia celebre erat in terra quod Cantuariensis archiepiscopus ad monasterium illud de Clermareis, ad quod jam venit, adventare proposuerat, eadem nocte, post nocturnam synaxim decantatam, intravit stagnum quoddam grande et spatiosum, supra quod monasterium illud situm est, et in scapha venit ad locum quendam abditum, aquis septum, qui ab incolis dicitur Eldemenstre,[4] quondam hermitorium beati et gloriosi confessoris Bertini. Verebatur quippe, si in monasterio illo usque in crastinum moraretur, forte ad aliquorum indicia indigenis, et præsertim regis nunciis, revelari in crastino, qui forte ad videndum eum diverterent, et videntes eum sic, fieret opprobrium abundantibus et despectio superbis, et insultarent de facili, quod fatue et inconsulte de tanta quondam fortuna ad tantam nunc miseriam devenisset. Unde et eadem nocte se subtraxit, et in dicto hermitorio per tres latuit

The archbishop's movements.

[3] Perhaps some such word as *conturbat* is omitted (Psalm lxiv. 8; lxxxviii. 10.)

[2] Supplied from Exod. ix. 24.

[4] *sic et in merito*, G. Perhaps *sicut in merito, sic et in flagello*.

[4] *Aldmunstre*, Q.

dies; et in quarto ad petitionem sanctæ memoriæ Godescalli tunc abbatis, et conventus loci, ad abbatiam Sancti Bertini venit, et tanquam diebus nubis et caliginis aliquantulum serenatis, veri solis radius mundo jam sensim oriens et se ostendens.

Qualiter nuncii regis et post nuncii archipræsulis ad regem Francorum venerint, et qualiter excepti.

The king's envoys wait on the French king at Compiègne.

Sed archipræsulem in dicto Sancti Bertini monasterio apud Sanctum Audomarum dimittentes adhuc, prius viam et actus nunciorum prosequamur. Qui mox in crastino sui adventus a Sancto Audomaro recedentes tertio quartove die per piæ recordationis Ludovicum tunc Francorum regem transitum fecerunt, quem apud castrum regium quod Compendium nominatur reperiunt. Et salutato rege litteras ipsius,[1] nomine regis Anglorum porrexerunt; quarum forma illis similis quas supra diximus comiti Flandrensi directas, quod videlicet Thomas quondam Cantuariensis archiepiscopus de regno suo tanquam proditor fugerit; unde et ne ipsum in terra sua reciperet, tanquam dominum precabatur. Verum ut audivit de litterarum initio, "Thomas quondam archiepiscopus," regem sicut ecclesiæ filium devotissimum statim apprehendit æmulatio, et plurimum ex verbo motus est; verbum quippe insolens offensionem generat, et juxta sapientis dictum "Qui moderatur sermones suos, doctus et prudens est." Et rex mox, quis eum deposuisset, iterum et iterum sciscitabatur; et adjecit, "Certe," inquit, "sicut rex "Anglorum, ita et ego rex sum; veruntamen mini- "mum de clericis regni mei ego deponere non vale- "rem." Et ita qui missi fuerant nec ad regis quæstionem prudens reddere responsum poterant, nec ad petitionem suam responsum pro voto retulerunt.

Bouquet, Gallic. Rerum Scriptores, xvi. 107.

The writer and another of

Discipulus vero qui scripsit hæc, et quidam alius de archipræsulis societate, cautus quidem et eruditus, de

[1] *ipsi?*

consilio archipræsulis et præcepto, nuncios quotidie nescientibus ipsis e vestigio sequebantur; ita tamen quod nos sequentes una semper die præcesserunt. Et quidem ex consilio et industrie factum sic, ut ita cautius et certius ipsorum verba et molimina adversus nos exploraremus. Cum vero ad Christianum illum Francorum regem, a quo nuncii proxima die recesserant, venissemus, ipsum mox ut accessum habere potuimus, nomine archipræsulis, quem a tempore cancellariæ propter hominis magnificentiam, probitatem, et industriam reputabat strenuum et habebat acceptum, devote quidem et humiliter salutavimus. Et quia ante eramus ipsi incogniti, more suo crebro an de archipræsulis domo fuissemus et familia sciscitabatur; quo cognito, mox nos suscepit in osculo et benigne audivit. Cui cum juxta domini nostri archipræsulis mandatum lacrymabilem historiam nostram et labores et pericula exposuissemus, regiæ clementiæ viscera vehementer commota sunt; et nobis ibidem referre dignatus est, qualiter et in qua forma contra archipræsulem rex ipsi scripserit, et quid ipse responderit. Et adjecit, "Debuisset quidem dominus rex Anglorum, si ipsi "placuisset, antequam tantum amicum suum, archi- "præsulem et personam tantam, tam dure sic et tam "dire tractaret, illius versiculi fuisse recordatus, 'Iras- "'cimini et nolite peccare.'" Et supradictus qui mecum erat viæ comes et nuncii, comice mox respondit, "Domine," inquiens, "et forte illius recor- "datus fuisset versiculi, si illum tam frequenter ut "nos[1] in hora illa regulari audivisset;" et subrisit rex. In crastino vero, antequam recederemus, cum hominibus suis, quos secum tunc[2] habebat, consilio accepto, ad petitionem archipræsulis per nos factam archipræsuli in regno suo pacem et securitatem concessit; et quidem adjecit, hoc de pristina dignitate

the archbishop's party have an audience of Lewis.

---

[1] *vos*, Q. (*nos*, Lupus). | [2] Om. G.

diadematis regum Francorum fore, ut exsules, et præsertim personæ ecclesiasticæ, regum et regni pace et securitate fruantur, et a persecutorum defendantur injuria. Veruntamen quod contra Anglorum regem, Normannorum et Aquitanorum ducem et Andegavensium comitem, quod (inquam) contra potestatem tantam, et tot et tam magnos, (ut supra ostendimus,) et honoratos nuncios, verbo et scripto supplicantes, nos duo duntaxat homines contemptibiles et ignobiles tam cito et tam facile pacem regiam et securitatem obtinuimus, sicut delectabile et mirabile fuit monachis nostris; Illi totum ascribentes hoc, in cujus manu corda regum sunt, et quocunque voluerit, inclinat illa: ubi pariter, etsi cursim, intuendum quanta sint sanctorum merita, quorum virtute etiam imperfecta terrenarum potestatum corda ad ipsorum vota inclinentur. Contestantur et hoc, quæ non necesse enumerare hic, patrum exempla multorum, sed hic inter alios, sicut evidenter in libro experientiæ vidimus, sancti archipræsulis Thomæ jam exsulis innocentia et justitiæ causa. Verum de his plenius alias; cœptum historiæ ordinem prosequamur.

8. *Quomodo nuncii archipræsulis ad virum apostolicum venerint, et qualiter excepti.*

The archbishop's messengers go on to the pope at Sens.

Itaque regiæ pacis dono et securitate fruentes, in exsultatione et lætitia Christianus ille rex licentiatos nos dimisit in pace. Verum nos non statim ad archipræsulem revertentes, nec quicquid nunciantes de hoc, quia cito nos reversuros sperabamus, prout nobis injunctum, ad dominum papam accelerabamus, et venimus Senonis, quo nuncii proxima die quæ præcessit nos prævenerant. Eadem vero die in vespera ad dominum papam habentes accessum, ipsum nomine archipræsulis, tanquam patrem et dominum, qua decebat devotione et humilitate salutavimus; dicentes quod nos

duo tantum eramus, qui evasimus de calore domus Recab, et ad sanctitatis suæ pedes venimus ut nunciaremus quod filius suus Joseph adhuc viveret, sed non dominaretur in terra Ægypti; quin potius, ab Ægyptiis oppressus, fere fuisset exstinctus. Enarravimus itaque libenter audienti et paterno compatienti affectu, filii sui archipræsulis pressuras, angustias et dolores, pericula in pugna illa apud Norhamtune[1] ad bestias, pericula in falsis fratribus, pericula in fuga, pericula in via, pericula in mari et in ipso portu pericula, laborem, egestatem et ærumnam,[2] et ad declinandas insidias habitus sui et nominis mutationem. Et audiens hæc patrum omnium[3] pater, commota sunt paternæ pietatis viscera super filio, et paternum non valens dissimulare affectum lacrymatus est, et ita compunctus ad nos, qui loquebamur, verbum dirigens, "Dominus," inquit, "ves- " ter in carne adhuc vivit ut dicitis; magis tamen jam " sibi in carne vivens privilegium martyrii vendicat." Et quia jam valde sero erat, et nos ex itinere fatigati, data nobis benedictione et consolatione apostolica, ad hospitium citius nos remisit, reversuros in crastinum. I. Paralip. ii. 55.

Quæ objiciant archipræsuli regis nuncii coram viro apostolico.

In crastino vero dominus papa una cum fratribus suis venerabilibus cardinalibus, qui tunc fere omnes in curia præsentes aderant, consistorium intrans, audivit nuncios; qui inprimis dominum papam nomine regis officiose salutantes, causam adventus sui exponunt. Et inprimis quidem archipræsuli suo, quod pacem regni et sacerdotii tanquam pacis inimicus turbasset, objiciunt, quod crucem manibus propriis in curia regis bajulasset, quod missam de beato Stephano proto- The king's envoys have an audience of the pope.

[1] *Northamptone*, C.
[2] *erumpnam*, C.
[3] *ovium*, G.

martyre celebrasset, et demum fugam clandestinam fatue nimis et turpiter ecclesiam suam deserens iniisset; et quidem omnia hæc in regis ignominiam et contemptum, et totius ecclesiæ Anglicanæ, et potissimum suæ, perniciem. Verum qui inter hos eloquentioris et elegantioris eloquii habebantur, et præsertim magister Gilbertus Folioth, Londoniensis, et magister Hylarius Cicestrensis episcopi, turbati sunt in dicendo, et dicendi ordinem et etiam recte accentuandi pronunciationem in nonnullis dictionibus perdiderunt, juxta sapientis dictum, propter similem linguæ lapsum quasi in pavimento cadentes. Quod totum Illius est ascriptum tunc, et vere ascribendum, operi et virtuti qui ora mutorum aperit et disertorum linguas infatuat. Vir vero apostolicus, qui non solum ex nostris, sed aliorum multorum fida sed secreta relatione, causam dissensionis inter regem et archipræsulem et gestorum veritatem cognoverat, criminatoribus non adhibuit fidem; potius in consistorio publice hortabatur episcopos ut in archipræsulem suum parcius agerent. Unde et qui missi fuerant, videntes sic, fortiter et instanter regis nomine postulant ut archipræsulem in Angliam remitteret, pariter et a latere suo legatum, qui remota appellatione causam ibi inter regem et archipræsulem audiret, et inter ipsos vel componeret vel causam per sententiam terminaret; ubi, sicut adjiciebant, gestorum veritas verius et commodius agnosci poterat.

Ecclus. xx. 20.

The pope's difficulties.

Verum Romanus pontifex, necdum petitionem hanc vel concedens vel renuens, hortabatur attentius ut archipræsulis ad curiam exspectarent adventum, et jam objecta eo præsente intentarent, aut nihil objicientes suam facerent petitionem, adjiciens in absentia ejus nil in eum statuendum, nec ipsos in forma illa quam petebant exaudiendos. At illi exspectare nolentes, eo quod, ut aiebant, ultra terminum a rege sibi præfixum

---

[1] *provinciæ*, G.

in curia moram facere non audebant, crebro postulant et instanter dictam regis petitionem adimpleri. Arctabatur itaque Romanus pontifex, cernens regis juventutem et dominationem amplam, et durum illud et dirum quod tunc erat in Dei ecclesia schisma; metuebat quod si rex pateretur repulsam, præsertim per tam magnos et honoratos factæ petitionis, major in ecclesia scissura fieret; quod et ipsi qui missi, præsertim laici, minabantur. Inde vero verebatur archipræsulem in insulam, in qua jam velut publicus hostis habebatur, et a qua cum tanta difficultate et tot periculis, quasi Deo [1] ipso educente, jam exierat, sua auctoritate remittere; ne sic archipræsulis innocentia et causa opprimeretur justitiæ, unde et in se Dei provocaret [2] judicium, et toti ecclesiæ scandalum foret. Forte etiam et ob istud in insulam remittere verebatur. Sic enim est in insula contra regem insulanum [3] contendere, tanquam si vinculatus in carcere contra magistrum et dominum carceris dimicet. Vir itaque apostolicus coarctabatur, præsertim plerisque fratrum suorum cardinalibus, illis maxime qui ut principibus et magnatis placeant studere solent, adjudicantibus regis petitionem fieri debere, aliis vero renitentibus. Attamen librato demum consilio, et consilii ac fortitudinis desuper accepto spiritu, pater patrum se [4] dissimulare non potuit, et dictam regis petitionem, in gravamen et oppressionem archipræsulis [5] conceptam, non adimplendam decrevit, nisi forte archipræsulis ad curiam exspectarent adventum; alioquin in ipsius absentia nihil agendum contra ipsum. At illi exspectare nolentes, voto et causa frustrati, in Angliam non cum benedictione apostolica, sed potius, ut credendum verius, cum maledictione paterna reverterentur,[6] et in se et in semine suo maledicti, qui patris sui verenda non operuerunt, sed potius frontose detegere nequaquam veriti sunt. Et quidem eo festinan-

He refuses the King's request.

Return of the envoys.

[1] *Domino*, C.
[2] *provocare*, C.
[3] *insularum*, G.
[4] Om. G.
[5] *archiepiscopi*, G.
[6] *reversi sunt*, G.

tius accelerauerunt reuerti,[1] quod ipsis secreto nunciatum fuisset nonnullos de militibus terræ, fauore archipræsulis et ipsorum odio, sarcinis suis, in quibus non modicum argenti sperabatur, per viam paravisse insidias. Unde festinanter et subito Franciam exeunt, multos ibi ad eorum spolia paratissimos, archipræsulis (ut diximus) fauore, fugientes. Miro siquidem modo et incredibili, mox ut de archipræsule per universum ecclesiarum orbem, et maxime per Galliam,[2] innotuit sic, omnium dedit ei Dominus gratiam et favorem, in adversantes vero e diverso omnium odia concitavit; illo profecto faciente sic, cui populus quem non cognovit servivit, et in auditu auris obedivit. Vix enim est ut non omnibus placeat qui omnium placet auctori, et cui[3] omnium auctor, juxta quod de sanctorum uno legitur, quod "quem perfuderat Deus gratia, ab omni-" bus amabatur:" adeo quod etiam nominis Christiani persecutores illos quos variis et exquisitis suppliciis peremerunt, ex virtutibus tamen quas cernebant commendarent. Sed de hoc plenius alias; cœptum historiæ ordinem prosequamur.

(9.) *Qualiter nuncii regis in Angliam reversi, et archipræsul a rege Francorum sit exceptus.*

The archbishop is accompanied by the bishop of Terouanne and the abbot of St. Bertin's to Soissons,

Itaque non exspectato in curia archipræsule, infecto negotio, et proposito et voto suo frustrati, revertuntur in Angliam qui missi fuerant. Archipræsul vero, quem supra in Flandria adhuc apud Sanctum Audomarum in præclara et religiosa Sancti Bertini abbatia dimisimus, propter terræ quas (ut supra diximus) verebatur insidias, paucas ibi faciens dies, noctu Flandriam egreditur, sed in equis et comitatu multorum. Siquidem bonæ memoriæ Milo, tunc Teruanensis episcopus, et supra nominatus Sancti Bertini tunc abbas, ipsum propter viæ securitatem comitati eduxerunt de terra,

[1] *acceleraverunt, reveriti*, G.
[2] *et . . Galliam*, om. G.
[3] Some such word as *favet* seems to be wanting.

et ad inclytam illam Galliarum civitatem Suessionem perduxerunt. Ad quam Domino procurante sic, et in crastino sui adventus, dominus rex Francorum venit. Et quidem Christianus ille rex, quem inter cætera virtutum ornamenta in regali fastigio perfectæ humilitatis decoravit insigne, mox ut Cantuariensem archiepiscopum in civitate audivit, ad hospitium suum descendit, et in salutatione prævenit ipsum in omni alacritate et exsultatione excipiens; ex regia quidem clementia vexationi suæ et labori compatiens, ex regia magnificentia pacem et securitatem donans, et ex regia munificentia ad necessarios de fisco sumptus, quamdiu exsularet, accipiendos compellens: ita quidem ut jam multi dicerent, "Dominus dedit, Dominus abstulit;" Dominus archipræsuli Cantuariensi regem Anglorum abstulit, Dominus regem Francorum dedit. Et quidem jam, ut superius diximus, pacem archipræsuli et securitatem per nuncios suos concesserat. Verum rex prius in civitate hac supranominata visus est ab archipræsule quam nuncii pacis ad archipræsulem reverterentur, illos mox, ut supra diximus, e vestigio secuti Anglorum nuncios, qui contra archipræsulem Senonis ad dominum papam [iter][1] acceleraverunt. Archipræsul vero, videns ita cor regis erga se, Deo et regi devotas gratias retulit, illum præsertim et corde et ore summa prosequens gratiarum actione, in cujus manu corda regum sunt. Sed [illud][2] etiam memorandum hic, quod cum archipræsul jam inde in longa quæ restabat peregrinationis suæ via et ver[2] . . . datum, ut supra diximus, sibi et suis haberet viaticum, sumptus tamen de fisco[3] regis tam munifice et tam liberaliter a rege ipso oblatos accipere renuit, utpote qui ad dandum potius quam ad accipiendum semper paratior[4] fuerat; juxta

where the French king shows him great honour and favour.

[1] Something is here illegible in C.

[2] Illegible in C.

[3] The word is indistinct in C.; Dr. Giles reads *fide*.

[4] *paratus*, G.

quod ipse Dominus dicere consueverat, beatius esse magis dare quam accipere. Veruntamen archipræsul a rege oblata non omnino renuit, sed regi gratias[1] referens dicebat necdum tempus accipiendi fore, nec necessitatem urgere adhuc. Et ita dominus rex et archipræsul per aliquot dies in civitate commorantes, recessit in multa gratia archipræsul a rege, Senonis ad dominum papam properans. Cui rex statim de ministerialibus suis, qui ipsum per viam necessaria ministrando procurarent et ducerent, commisit.

(10.) *Qualiter exceptus archipræsul a viro apostolico, et de exsilii sui causa.*

The archbishop is well received by the pope at Sens.

Itaque ad dominum papam Senonis venimus, qui venientem quidem ad se paterna suscepit benignitate, super vexatione ipsius multimoda et peregrinatione tam periculosa et dura paterne compatiens. Post aliquot vero dies placuit archipræsuli de suo et suorum consilio totius dissensionis inter regem et ipsum in Anglia, et exitus sui a terra, causam domino Papæ et cardinalibus exponere. Nec enim dominus Papa adhuc hoc ab ipso requisierat, exspectans forte quod archipræsul, tanquam providus, non requisitus hoc faceret. Placuit itaque archipræsuli sic; nam etsi per proprios nuntios fuisset prius significata totius mali origo et causa, et sparsim per alios hinc inde commeantes relata, consultius tamen videbatur ut ipsemet causæ suæ merita exponeret, et gestorum referret veritatem, et quas in ipsum præfati Angliæ nuntii imprimere conati sunt, ipsemet per seipsum dilueret notas.

He relates his story before the pope and cardinals, and shows

Igitur post aliquot dies adventus nostri ad curiam, domino papæ, venerabilibus viris cardinalibus præsentibus, non quidem publice in consistorio, sed in thalamo secretius, totam gestorum seriem et exitus sui

[1] With this word the Arras MS. resumes. See p. 318.

causam, grata quadam et succincta brevitate enarravit. Grata, inquam, utpote cujus eloquentia modesta erat et elegans, et lingua semper inoffensa. Et in concessione illarum consuetudinum quas supra apud Clarendune fabricatas et in scriptum redactas diximus, qualiter ipse lapsus fuerit manifeste confessus est et non negavit, et ex quibus ad lapsum inductus fuerit; quæ nos supra, cum de his ageretur, ostendimus. Et ibidem mox allata est et[1] expansa funesta illa scriptura secundum chirographi formam confecta, de qua supra satis meminimus, quam ante nunc nec papa nec cardinales, et si de ipsa non tamen ipsam, audierant; unde et statim in audientia domini papæ et cardinalium omnia lecta sunt, consuetudines videlicet numero sedecim. Quam profecto scripturam, etsi forte hic esset locus, non tamen curavi hic, in hac videlicet libelli historici serie, interserere, tum propter nimiam illic verborum inurbanitatem et indecentiam, tum propter historici hujus libelli, qui nunc in manibus est, prolixitatem evitandam, cum tamen ea scriptura exsilii nostri et martyrii causam contineat; quin potius favente Domino, finito historico libello hoc scribetur in fine. Pariter et ab omni qui historicum libellum hunc transcribere voluerit, et scriptura illa semper in fine transcribatur, et legatur a nescientibus qui tam gloriosi martyris Thomæ exsilii et martyrii causam nosse desiderant.

the Constitutions of Clarendon.

See p. 159, n. 1.

Omnibus vero quæ in scriptura continebantur perlectis, quibusdam etiam in ea lectis et relectis, et diligenter et attente singulis auditis et cognitis, dominus papa acerrime motus statim exanduit in archipræsulem, arguens eum et dure increpans quod in illarum, ut aiebat papa, non consuetudinum sed tyrannicarum usurpationum assensu et ipse et qui cum eo erant episcopi sacerdotio suo renuntiaverint, et Dei

[1] Interl. A.; om. G.

ecclesiam ancillaverint; adjiciens multo satius omne sustinuisse discrimen quam tantis legis Dei subversionibus præbuisse assensum; recolens de Machabeis fratribus septem sanctam illam historiam, mirabilem quidem omnibus sed imitabilem paucis, et improperans quod illi, cum non essent sacerdotes evangelici nec etiam legales, sed Judæi, juvenes et privati, nec quidem pro lege evangelica, sed pro lege patria, pro lege porcina, varia et exquisita supplicia animo prompto et devoto passi sunt. Et adjecit, "Veruntamen," inquit, "inter abominabilia hæc, quæ in præsentia nostra "hic lecta sunt et a nobis[1] audita, nulla quidem bona, "sed quædam tolerabilia sunt, quæ utcunque potest "ecclesia tolerare; sed horum major pars reprobata et "ab antiquis quidem et authenticis[2] damnata conciliis, "utpote directo sacris sanctionibus adversa." Quæ vero hæc, quæve illa, nos nunc distinguere non oportet; quod liquet etiam his qui vel tenuiter sacrorum canonum experientiam habent.

The pope condemns the Constitutions.

Veruntamen vir apostolicus easdem prænominatas consuetudines, quas et archipræsul, et ob easdem causas, breviter quidem, sed admodum indignanter, mox ibidem in audientia cardinalium, nobis præsentibus, reprobavit, et ab ecclesia in posterum damnandas censuit. Et demum ad archipræsulem se convertens, "Veruntamen," inquit, "frater, etsi tuus et fratrum "tuorum coepiscoporum grandis fuerit excessus et "enormis, tecum tamen agendum parcius; qui etsi, "ut confiteris ipse, cecidisti, mox post casum resurgere "conatus es, propter casum multa jam gravia et dura "perpessus. Et statim ut ecciderás, cum adhuc esses "in Anglia, a nobis quæsisti et meruisti de clementia "nostra per litteras nostras absolutionis beneficium: "et quasi hæc non sufficerent adhuc, eo quod confessio "fieri per nuntium vel per scriptum non soleat, nunc

[1] *ex vobis* for *a nobis*, G.

[2] *auctenticis*, A.

" demum apostolicam sedem casum tuum devote et
" humiliter confitens in labore plurimo et variis adisti
" periculis; unde et dignum est, et nos tibi hoc in-
" dulgemus, ut in tuis adversis clementiæ nostræ con-
" solationem et gratiam præ cæteris personis ecclesias-
" ticis tanto plenius et affectuosius sentias, quanto pro
" libertate ecclesiæ et pro fide et devotione nostra
" majora reliquisti et graviora perpessus es." Et ita vir apostolicus archipræsulem primo paterna severitate objurgans, et maternæ post consolationis dulcedine reparans, tunc dimisit. Et apostolica sic consolatione accepta, jocundi in hospitia nos recepimus.

(11.) *Qualiter correptus a cardinalibus quod tempore schismatis contra regem se erexerit.*

Some cardinals and others blame the archbishop as acting unseasonably.

Verum in crastino, a quibusdam cardinalium et plerisque aliis de curia viris magnis et eruditis, qui in scripturis multum poterant, (talibus quippe curia abundare et florere consuevit,) archipræsul tanquam familiaribus suis et faventibus sibi benigna quadam et amicabili est asperitate objurgatus, quod diebus illis tam malis, tempore videlicet schismatis et inter ruinas ecclesiæ, contra principem suum, contra potestatem tantam, se erexerit; parendum potius tempori et sustinendum dicebant, cum hora esset tunc et potestas tenebrarum, quando[1] Petrus gladium suum non exserere, sed jubetur reponere. Et, sicut addebant, zizania ab inimico homine superseminata ab evangelicis servis nequaquam tunc colligenda, ne forte eradicando ea eradicarent simul et triticum; unde et juxta patrisfamilias præceptum usque ad tempus utraque simul sinuntur crescere. Quod et idem ipsum est magistri consilium, qui propter dierum malitiam tempus redimendum suadet; " Redimentes," inquit, " tem-

[1] *quin*, G.

" pus, quoniam dies mali sunt." Et propheta similiter, " Ideo," inquit, " prudens in tempore illo tacebit, quia " tempus malum est." Adjiciebant etiam hi quod fortes ecclesiæ columnæ ad ecclesiæ fabricam diuturnius et validius supportandam, interdum, discretionis manu adhibita, etiam quasi in fragiles et tenues calamos transformentur pro tempore; quibus ad vehementem procellæ spiritum aliquantisper inclinari et cedere satius quam frangi supra vires resistendo. Quod et magister, secundum sapientiam sibi datam, quemadmodum docuit, et fecit. Cum enim illius veteris legis abolitionem prædicaret, tamen et ipse tempori[1] cedens legem in se ipso implevit, cujus abolitionem docebat, caput ex lege tondens et purificatus secundum legem, templum intrans et hostias offerens, Timotheum etiam[2] circumcidens. Et demum cum esset magister gentium, Judæorum advocatus, et inter magnos theodoctorum maximus, utpote qui non ab homine neque per hominem evangelium didicisset, post omnia tamen hæc terrenæ potestati se subdidit Cæsarem appellando, ita censens per omnia hæc, cum tempus sic exigit, cedendum tempori, et tempus redimendum pro tempore.

Qualiter archipræsul cardinalibus ad objecta responderit.[3]

His reply. Auditis vero his archipræsul, qui tanquam providus a magnis et sapientibus curiæ hæc sibi in curia objicienda arbitrabatur, verum et cum suis prætractaverat super hoc, et sermones suos in judicio jam disposuerat, secundum sapientiam et gratiam sibi datam mox respondit. " Fratres," inquit, " non diffiteor quin, sicut vos " viri tam edocti et eruditi dicitis, pro tempore tempori " cedendum sit, et multa sustinenda pro tempore; fateor,

[1] *tempore*, G.
[2] Om. C.
[3] This title is omitted in A.

" inquam, et in hora hac et potestate tenebrarum, tanto
" videlicet imperatore Frederico et tanto antipapa Octa-
" viano, schismaticis tam insignibus, in catholicos
" principes, qui ab ecclesia non recesserunt sed per-
" stiterunt, etiam multum delinquentes, nequaquam
" Petri gladium exserendum [1] fateor, sed reponendum,
" ut dicitis, ne forte in ecclesia Dei scissura deterior
" fiat, præsertim cum divisionis malitia plures semper
" quærat habere consortes. Tanta siquidem temporis
" potest esse malitia ut ecclesiæ solum gemitus et
" dolor restet et ad Dominum clamor, et dormiet tunc
" ecclesiasticæ disciplinæ severitas, ecclesia tunc per
" solum *tau* propheticum consecutura salutem. Et hoc Ezech. ix. 4, 6.
" est tempus malum, quando videlicet malorum nulla
" spes restat correctionis, sed soli Deo vindicta, sicut
" ipse Dominus, 'Mihi,' inquit, 'vindictam.' De quo
" et supra per prophetam dictum meministis. Ideo
" prudens in tempore illo tacebit quia tempus malum
" est; et tunc profecto juxta sapientis consilium vin-
" dictæ Altissimi dandus locus. Est et aliud tempus,
" quando videlicet correctionis malorum spes est; et
" tunc quidem exspectandum, sustinendum et orandum
" pro sustentatis. Alioquin sicut per sapientem dicitur,
" 'Væ his qui sustinentiam perdiderunt.' Prius quidem
" tempus tenebrosum, et hora tunc et potestas tene-
" brarum, et tunc juxta Domini verbum gladius Petri
" reponendus. Secundum vero tempus quasi nubilum,
" et tunc gladius Petri suspendendus, resumendus in
" tempore. Et secundum hæc tempora de vindicta
" ecclesiastica seu de Petri evangelico gladio varie
" Scriptura loquitur; nunc videlicet de eo exserendo,[2]
" nunc de reponendo, interdum vero suspendendo et
" resumendo pro tempore. Et hæc quidem, fratres,
" nostis me multo melius, utpote qui in tanta schola
" totius ecclesiæ doctoris quotidie discitis aut docetis.

---

[1] *exercendum*, G. | [2] *exercendo*, A. G.

" Verum in audientia vestra ideo dicimus hæc, non ut
" discipulus magistros doceat, sed ne suspicemini quod
" ego gladium hunc contra principem meum, dominum
" meum, Anglorum regem, etsi durius adversum me
" actum sit, exseri adhuc postulem vel desiderem.
" Sustinendum prius et regia clementia cum exspecta-
" tione expetenda, juxta sapientis consilium: 'Fili,'
" inquit, 'in mansuetudine opera tua perfice, et super
" 'hominum gloriam diligeris.' Peragit enim interdum
" tranquillitas quod non potest violentia, unde est et
" illud poetæ ethnici:

" 'Peragit tranquilla potestas
" 'Quod violenta nequit.'

Claudian. de Mallii Theod. Cons. 239.

" Et doctorum unus, 'Sæpe,' inquit, flectit humanitas
" quos nec virtus potuit superare nec ratio.' Et ideo
" non ut [1] arguitis me, non pareo, immo pareo, et libenti
" animo parco [2] tempori et non prævenio tempus, sus-
" tinens et sustinere paratus, donec favente Domino
" domini mei regis iram indulgentia subsequatur; adeo
" quod, etsi in eum gladium exsertum cernerem, me
" interponerem et occurrerem pro me in ipsum exserto.
" Prius enim tempus sustinentiæ, tempus misericordiæ,
" et justitiæ postea, ut ita misericordiam et judicium
" cantemus Domino. Veruntamen, sicut jam tetigimus,
" ut tamen nihil contra decreta apostolica seu in veri-
" tatis præjudicium audeam, nec indistincte nec usque-
" quaque verum quod diebus malis seu tempore schis-
" matis in principes, vel in eos qui sociam multitudinem
" habent, ecclesiastica non sit exercenda vindicta vel
" Petri gladius exserendus. Siquidem tempore schis-
" matis qui ab ecclesia non recesserunt, sed perstiterunt,
" principes populorum adeo possent tam dire, tam dure,
" matris suæ ecclesiæ pacem ipsius turbando concutere
" latera et excutere viscera, quod ipsos tanquam abor-

[1] Om. C. | [2] *parco*, G.

" tivos a se rejiceret, et fierent velut ethnici et publi-
" cani; unde et magister in tenera adhuc novellæ
" ecclesiæ plantatione non solum in concutientes ejus
" latera et effundentes viscera, (sicut illi sunt qui
" personas ecclesiasticas opprimunt et pacem ejus
" perturbant,) sed in eos etiam qui per varias cri-
" minum maculas ecclesiæ faciem deturpant, gladium
" evangelicum exserit. 'Si is,' inquit, 'qui frater no-
" 'minatur, est fornicator, aut avarus, aut idolis ser-
" 'viens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum
" ' ejusmodi nec cibum sumere.' Et alibi, 'Si quis,'
" ' inquit, 'non obedierit verbo nostro per episto-
" 'lam, hunc notate, et ne commisceamini cum illo,
" 'ut confundatur.' Ecce quia tenera adhuc ecclesia
" et novella, quando etiam parvulæ in ipsis nativitatis
" suæ cunabulis manus jam omnium contra ipsam,
" fiducialiter tamen et intrepide magister gladium
" exserit, ut sponso gloriosam sponsam exhiberet, non
" habentem maculam, aut[1] rugam, aut aliquid ejusmodi,
" sed esset sancta et immaculata. Si ergo magister
" gentium in tenera adhuc et novella ecclesia audet sic,
" multo minus trepidandum nunc, quando ad prophetæ
" vaticinium ecclesia posita est in superbiam omnium
" sæculorum. Alibi etiam magister discipulis, quos
" inter nascentis ecclesiæ primordia prælatos ordina-
" verat, improperat sic, 'Sustinetis,' inquiens, 'si quis
" 'vos in servitutem redigit, si quis devorat, si quis
" 'accipit, si quis in faciem vos cædit.' Ecce magistri
" in discipulos, quos super novellam adhuc ecclesiam
" prælatos creaverat, pro ecclesiasticæ servitutis susti-
" nentia improperium. Et si servitus hæc minime
" sustinenda tunc, quando (ut jam diximus) ipsa par-
" vula adhuc et manus omnium contra ipsam, multo
" minus nunc. Nam etsi schisma nunc sit, sicut fre-
" quentius in Romana ecclesia accidit, attamen qui

[1] *neque*, C.

" schismatici habentur Christianæ sunt fidei professores,
" ecclesiam quidem vulnerantes, perimentes minime,
" miserante Domino ad Romanæ ecclesiæ obedientiam
" reversuri in brevi. Et si ecclesiastica non sufficiunt,
" vel ab ethnicis exempla sumamus. Inter quos unus
" poetarum gentilium alium quendam metrice commen-
" dat, pariter ethnicum, quod sub duro principe et
" temporibus malis bonus, hoc est liber, esse auderet,
" ipsum quem commendat [al]loquens sic:

Martial. xii. 6.[1]

" ' Laudari debes quoniam sub principe duro,
" ' Temporibusque malis ausus es esse bonus.'

" *Bonus* inquit, id est liber, generale[2] boni vocabulum
" sic specificans. Et profecto nisi in pacis ecclesiasticæ
" violatores ecclesia libere et intrepide gladium exserat,
" ecclesiasticus judex sine causa gladium portat. Et
" quidem pax ecclesiastica hæc non solum per schis-
" maticos et hæreticos, sed et sæpe per tyrannos,
" ecclesiæ filios, perturbatur. Qui, ut supra tetigimus,
" matris suæ concutientes latera, excutiunt viscera,
" personas ecclesiasticas opprimunt, expellunt, leges
" novas condunt, et cleri libertatem, quæ ecclesiæ
" decus et virtus est, adimunt; ita ecclesiam, in super-
" biam sæculorum positam, ancillantes, ut sit sicut
" populus et sacerdos. Et in tales quidem etiam tem-
" pore schismatis, tempore hæreseos, quemadmodum in
" schismaticos et hæreticos, ecclesiastica censura exer-
" cenda et Petri gladius exserendus. Alioquin vicarius
" Christi, successor Petri, sine causa (ut jam diximus)
" hunc portat gladium, quem sicut iners et trepidus
" tempore belli non exserit sed abscondit, et ecclesiæ
" virtus in adversitate non perficitur sed infirmatur.
" Quod rex et propheta elugebat, ' Infirmata est,'
" ' inquiens, ' in paupertate virtus mea.' Sed e contra
" magister in infirmitate de potentia sua gloriatur:

[1] The first three words are not in Martial.

[2] *generali*, C.

" 'Quando infirmor,' inquit, 'tunc potens sum.' Et
" alibi ad discipulum, 'Memor esto,' inquit, 'Dominum
" 'Jesum Christum resurrexisse a mortuis secundum
" 'evangelium meum, in quo laboro usque ad vincula,
" 'quasi male operans, sed verbum Dei non est alli-
" 'gatum.' Ita et ad magistri exemplum ecclesiæ in
" infirmitate sua de potentia sua gloriandum, unde nec
" verbum Dei, gladius Spiritus, alligandus, sed multo
" magis inter vincula gloriosius tunc exseritur. Nec
" enim est quod ecclesia hæsitare habeat aut timere,
" cujus, ut ait doctorum illustrium unus, proprie pro-
" prium est ut tunc intelligat cum arguitur, tunc
" vincat cum læditur, tunc obtineat cum deseritur.
" Et quæ, ut itidem alius doctorum ait, de adver-
" sitate lætatur, angustia dilatatur, tristitia erigitur,
" fletibus pascitur, sanguine rigatur, mortibus fœcun-
" datur, quæ semper novit triumphare mundi cladi-
" bus ingravata, et inde crescit unde mundus deficit.
" Arca[1] enim est quæ, quanto fortius mundi fluctibus
" tunditur, tanto altius erigitur. Nec igitur est, (ut
" vos, fratres, quadam mihi verborum insinuatione
" innuitis,) quod etiam hoc tempore schismatis ecclesiæ
" timendum sit aut pro ecclesia, quominus vicarius
" Christi, successor Petri, in ecclesiasticæ pacis viola-
" tores Petri gladium exserat. Non est, inquam,
" ecclesiæ timendum aut pro ecclesia. Nam, ut firmis-
" simum et quod infirmari non potest testimonium
" inducamus, adhuc juxta ipsius veritatis in evangelio
" verbum, ecclesia hæc domus illa est sapientis viri
" supra firmam petram edificata, quod ibi ventorum
" non debeat formidare injurias nec inundationum. Si-
" quidem in petra exaltata, in petra secura, in petra
" firmiter stans, secura ab hoste, fortis a casu. Et, si
" adhuc petra non sufficit, 'In sole,' inquit, 'posuit
" 'tabernaculum suum,' in sole justitiæ Christo fun-

[1] *Archæ*, A. C.

" data ecclesia; unde et magister, 'Fundamentum,'
" inquit, 'positum est quod nemo mutare potest, quod
" 'est Christus Jesus.' Nos igitur, fratres, simul stemus,
" qui retrorsum non abivimus, et in hac paupertate,
" in hac diminutione nostra, in hoc schismatis tempore,
" virtus nostra non infirmetur; sed cum tempus exe-
" gerit, non mundani timoris servi sed justitiæ simus
" ministri. Scriptum est enim quod 'Justitia et pax
" 'osculatæ sunt.' Bene inquit *osculatæ*, confœderatæ
" videlicet et concordes. Justitia quippe pacem gene-
" rat, alit, et ne violetur protegit. Et ideo duæ hæ,
" tanquam mater et filia, nutrix et alumna, et velut
" tutrix et pupilla, mutuis quasi delectantur osculis
" et continuis se amplexibus fovent. Adeo videlicet
" confœderatæ inter se et concordes ut neutra absque
" altera sit; unde et de harum confœderatione et con-
" cordia illustrium ecclesiæ doctorum unus, 'Amant,'
" inquit, 'se duæ hæ, adeo ut qui fecerit justitiam
" 'inveniat pacem, et non aliter.' Nec igitur diebus
" malis, tempore schismatis vel hæreseos, seu tyrannis
" vim ecclesiæ inferentibus et ecclesiæ perturban-
" tibus pacem, arma justitiæ reponendâ; sed verius, ut
" tamen nihil contra apostolica statuta seu in veri-
" tatis præjudicium audeam, arbitror secundum magis-
" tri documenta pariter et hortamenta sanctorum,
" indistincte in quoslibet ecclesiasticæ pacis violatores
" a justitiæ ministris libere et intrepide justitiæ
" arma exserenda, ut ita in die bellorum Domini
" in captivandæ pacis auxilium vexilla justitiæ pro-
" deant. Nam sicut vulgo dicitur, 'Arma pacem
" 'ferunt;' et justitia quidem armata, pax vero laureata
" et inermis, describitur, utpote quæ per athletam
" justitiam vincit. Violatæ igitur seu captivatæ pacis
" tempore turpe valde et indecens, si justitia se
" occultet, quia nisi vel paci captivæ vel captivandæ
" mox justitia subveniret, justitia pacem pacis osculo
" proderet: 'justitia enim et pax osculatæ sunt.' Et

" certe, fratres, ut non parcens veritatem dicam, tantis,
" quas modo supra in allocutione vestra innuistis, dis-
" simulationibus addentes inter cætera quod fortes
" ecclesiæ columnæ etiam in fragiles et tenues calamos
" debeant transformari pro tempore, tantis revera dis-
" simulationibus peccatoribus dantur cornua, et reges
" transeunt in tyrannos, et præcipui ecclesiæ filii
" præcipui ecclesiæ fiunt inimici, ipsis in matrem
" suam ecclesiam libere debacchantibus, ecclesiasticæ
" disciplinæ severitate torpente. Ita ut tolerabilior
" sit foris infidelium gladius, quam intus filiorum re-
" bellio, et plangat cum rege illo sancto, 'Ecce,' inqui-
" ens, 'in pace amaritudo mea amarissima.' Prima
" enim amaritudo amara, pati ab inimicis; secunda
" amarior, sustinere a proximis; tertia vero amarissima,
" impugnari a filiis; hoc enim est tanquam si viscera
" propria convertantur in ulcera. Propter quod sapi-
" ens, 'Filii,' inquit, 'tibi sunt? erudi et curva illos
" 'a puericia illorum.' Verum, fratres, ut in insipi-
" entia vobis loquar, vos enim cogitis; quæritis,
" ut video, vertere mihi in culpam quod, ni fallor,
" ad gloriam mihi summam et immortalem conver-
" tendum. Ecce enim quod ad arcam sanctificatio-
" nis inclinatam, ad ipsam erigendam, pro officii mei
" debito, et pro viribus jam apposui manum et sup-
" posui humeros inter ruinas ecclesiæ, ecclesiæ ruinas
" quantum datur erigendo, et inter ruinas ejus fere
" jam obrutus, ne ipsa obrueretur. Et si gloriari
" oportet, (quod quidem oportet, quia etiam expedit
" nunc sic,) inter Romanæ ecclesiæ schismata quasi
" ruente orbe, patres mei decessores, Cantuarienses
" archipræsules, quasi cervice erecta semper stare
" inflexibiles consuerunt, tanquam firmissimæ domus
" Dei columnæ et fortissimæ. Unde[1] ut unum vobis,
" etsi timide, utinam non temere, dixerim, etsi vos in
" præsenti ex qualicumque causa tam gravis schisma-

[1] *verum*, G.

" tis scandalo ruitis, ego tamen inter vestras quasi " orbis ruinas, Domino manum suam supponente, non " ruam; vos tanquam domini nostri et patres quod " bonum in oculis vestris videbitur facietis. Ego summi " pastoris vester qualiscumque coepiscopus, et ejusdem " Domini conservus, tantorum patrum meorum succes- " sor, licet indignus, adorabo vestigia, quos etsi non " possim consequi, desidero tamen utcumque sequi. " Unde et ego, (sicut nunc cernitis, quod et scio Domino " sic disponente accidisse, cui, non vobis, teneor com- " missa mihi talenta cum fœnore solvere), ego, inquam, " nunc proposito mihi gaudio pro ecclesia sustineo " crucem confusione contempta, et velit nolit, probet " vel improbet mundus, sustinebo, in flagella paratus " quousque juste judicantis Domini manus super me " nunc extenta se retrahere velit. Certe eo usque in " flagella paratissimus, et magis eligens affligi pro " ecclesia Dei quam peccati temporalis et aulæ Augus- " talis habere jocunditatem. Novit enim clerus, novit " populus, novit mundus, quantus in aula fuerim, et " de aula ad ecclesiam assumptum quanta me gloria " sequeretur, si domini mei regis in omnibus voluntati " obsequerer, qui duplicis revera gloriæ stola insig- " nirer tunc, sicut sacerdotali, et regia. Sed certe, ut " verum fatear,[1] mihi nunc pro minimo est ut in facto " hoc ab humano die judicer; solum in præsenti gloria " mea sit conscientiæ meæ testimonium. Et si pru- " denter et pie scriptum illud, quod dominus papa heri " in publica vestra audientia sic damnavit, velitis " advertere, obedientia vestra præsentis turbationis " nostræ non modica causa est.

" Quod autem tacite arguendo me dicitis quod ad " magistri consilium tempus redimere debuissem, super " prudentia vestra satis admirari non possum. Siqui- " dem ad magistri consilium me redemisse hoc arbitror. " Et si super illo magistri verbo sanctorum interpretatio,

[1] *fateor*, G.

" sicut generalis et necessaria, ita vera est, jam non arbi-
" tror sed certissime scio me tempus hoc redemisse. Nec
" enim magister ibi docet temporis redemptionem, ubi
" ecclesiasticæ libertatis dispendium vertitur; unde et
" (sicut jam supra diximus, et hic iterare necessarium,)
" discipulis[1] quos super rudem adhuc et novellam ec-
" clesiam prælatos constituerat sustinentiam servitutis
" improperat, 'Sustinetis,' inquiens, 'si quis vos in
" 'servitutem redigit, si quis devorat, si quis accipit
" 'si quis in faciem vos cædit.' Ecce quod magister,
" qui alibi hortatur ad temporis redemptionem quo-
" niam[2] dies mali sunt, minime intelligit temporis re-
" demptionem ubi servitute introducta ecclesiasticæ
" libertatis deperit honor; verius quippe ibi quam
" temporis redemptio temporis perditio, et ecclesiæ
" ignominiosa abjectio est. Nam juxta sanctorum con-
" niventiam quid est secundum magistri consilium
" tempus redimere? Certe, ut de meo nihil afferam
" hic, (nec enim mea doctrina mea est, sed sanctorum,)
" quod tempus sit redimendum multi consulunt, sed
" pauci norunt, pauciores vero agunt et aggrediuntur
" quod norunt. Nam juxta magistri consilium et
" interpretationem sanctorum, quid est tempus redi-
" mere? Dare quidem et accipere temporalia, dare et
" accipere tempus, opportunitatem videlicet serviendi
" Deo et vacandi divinis; a quo temporalia, tempo-
" rales videlicet et terrenæ occupationes et curæ, nos
" avertunt. Ut igitur tempus acquiramus, temporalia
" danda sunt pro tempore, et sic tempus redimimus.
" Unde et Magister magistrorum in evangelio, de quo
" hoc magistri verbum videtur sumpsisse originem,
" 'Si quis,' inquit, 'vult judicio tecum contendere et
" 'tunicam tollere, dimitte ei et[3] pallium.' Ac si dicat,
" Noli propter temporalia damna seu curas temporales

[1] *discipulus*, G.
[2] *quum*, G.
[3] Om. G. (and so the Vulgate).

" et causas cordis tui pacem et quietem amittere, quo
" minus habeas tempus vacandi Deo tuo. Alioquin
" non juxta magistri consilium tempus redimes, sed
" tempus perdes. Huic etiam doctrinæ evangelicæ eth-
" nicorum tritum et antiquum proverbium consonat.
" 'Nummum,' inquiunt, 'quærit pestilentia; duos illi
" 'da et ducat se.' Videte itaque, fratres, si placet, et
" attendite si non fecerim sic, si non redemerim tem-
" pus, qui temporalia dedi pro tempore; qui ecclesiæ
" Cantuariensis divitias et honorem, quæ inter occiden-
" talis orbis ecclesias præfulgens est, pariter et domini
" mei regis gratiam et gloriam, pro mea et cleri mihi
" crediti libertate et pace dereliqui, favente Domino
" gratiam pro gratia et gloriam pro gloria mihi et
" ecclesiæ recepturus adhuc; præter causas alias, ideo
" præsertim terram fugiendo egrediens quod in præ-
" senti ibi fructum facere nequissem. Qualiter etiam
" et Apollo ille, magistri discipulus, quem Corinthiorum
See p. 319. " episcopum ordinaverat, ipsos fugiendo deseruit, quia
" sedare nequivisset, ita quod, etiam multum rogatus
" a magistro, reverti ad eos tunc nollet, metuens ne
" propter incorrectos non faceret fructum. De quo
" magister ad discipulos, 'De Apollo,' inquit, 'fratre
" 'notum vobis facio quoniam multum rogavi eum ut
" 'veniret ad vos cum fratribus, et utique non fuit
" 'voluntas ut tunc veniret.' Sic et alii pastores
" multi et boni ob causam similem aut penitus sine
" grege semel commissum sibi gregem deserentes, aut
" de grege ad gregem translati ubi utilius impenderent
" curæ pastoralis officium. Sic igitur nec pro illorum,
" sicut existimo, nec pro mea fuga apologiam necessa-
" rium texere. Præsertim cum ego non solum de-
" speratæ correctionis causa, sed ideo etiam me sub-
" traxerim, ne remanendo magis morti fructificarem
" quam vitæ. Remanendo quippe in terra et me in
" tanto regiæ iræ fervore opponendo cum multo eccle-
" siasticæ libertatis dispendio dolorem super dolorem

" apposuissem de facili. Nam juxta sapientis dictum,
" 'Sicut rugitus leonis, sic ira regis.' Ira enim non
" habet misericordiam nec erumpens furor, et impetum
" concitati ferre quis poterit? unde et tunc cedere con-
" sultius. Alioquin non animarum rectori, sed potius
" videri posset insano et temerario similis, qui sciens
" et prudens leoni rugienti occurrit, aut qui contra rapi-
" dissimum torrentis impetum nititur. Quod sapiens
" expressim inhibet, 'Noli,' inquit, 'resistere contra
" 'faciem potentis, nec coneris contra ictum fluvii.'
" Quod ego secutus cessi. Siquidem cor principis, quod,
" ut novit mundus, aliquando in manibus meis sic erat,
" peccatis meis exigentibus sic, obfirmatum nunc con-
" tra me; unde et, ut jam dixi, elongavi fugiens, fuga
" mea inductam nuper in Anglicana ecclesia[1] servi-
" tutem non auctoritate roborans, quin potius ipsius
" sic fortius demum, favente Domino et apponente ma-
" num suam, jugum excussurus omnino. Et quidem
" major, sicut ex dictis, ni fallor, liquet, me fugiente,
" quam si me tunc temere opposuissem, servitutis
" hujus concussio, eo ipso quod fugi sic me opponens.
" Nec enim ob id dico hæc vel fugi sic, quod successo-
" ribus meis fugiendi præstare velim exemplum, nisi
" forte expediat sic, et id urgentissima rerum ratio
" postulet; sed hoc dico quia Cantuariensis contra
" principem suum gloriose quidem si causam habet,
" sed nihilominus semper periculose, decertat. Sic
" enim est cum metropolitanus in insula regi insulano
" se opponit, tanquam si tentus in vinculis et in tene-
" brosis carceris abditis carcerarium provocet. Et hoc
" quidem periculum decessores mei fere omnes experti
" sunt. Hæc est enim omnium vere Cantuariensium
" archipræsulum, et semper fuit, dura et periculosa
" concertatio, videlicet ut aut in insula se[2] oppo-
" nant, aut inita fuga, si forte magis expedit sic, ab

[1] *Anglicanam ecclesiam*, G. | [2] *et*, G.

" insula per multos insidiarum laqueos et angustias
" exeant.

Anecdote of archbishop Theobald and Eugenius III.

" Et unum vobis proponam proximum decessorem,
" patrem meum et dominum felicis memoriæ Theobal-
" dum archipræsulem, cujus et ego, sicut et in aliis
" periculis multis et angustiis, et in hoc opere quod
" nunc rememoraturus sum comes eram tunc individuus.
" Contigit, ut plerumque solet, inter virum apostolicum
" sanctæ recordationis Eugenium et Anglorum regem
" tunc Stephanum simultas; archipræsule et personis
" regni, contra mandatum apostolicum, ad Remense
" concilium, quod convocabatur tunc, a rege transfretare
" inhibitis. Verum archipræsul omnimodis obedire atten-
" tans, noctu furtive et periculose admodum, duobus
" tribusve secum maris parum sciis, in scapha modica et
" tenui oceani[1] undis se commisit et ventis, et quasi
" absque nauclero et remigio Remis venit sic.[2] Qui cum
" in concilio se præsentaret, et vir apostolicus jam ipsius
" viæ didicisset periculum, publice mox et in omni au-
" dientia dixit in concilio, 'Hic est,' inquiens, 'venera-
" 'bilis frater noster Cantuariensis archiepiscopus, et
" 'magis natando quam remigando ut ad nos veniret
" 'oceanum transmeavit.' Et ita pater meus hic ob
" causam fugit tunc, sicut et nunc ego. Alioquin cum
" causa subest, si neutrum horum fecerit, a patribus suis
" degenerans, non ut legitimus sed nothus, Cantuariensis
" non erit; nam is forte talis extra disciplinam est,
" cujus omnes patres sui participes facti sunt."

Various opinions in the papal court.

His dictis nonnulli, audientes sic archipræsulis zelum,[3] necessarium a terra egressum commendabant, et alii ex auditis minime persuasi eadem quæ prius criminabant, tali tempore in terra remansisse et sustinuisse dicentes satius. Verum dominus papa hoc solum, ut supra diximus, arguit, quod præfatis consuetudinibus

[1] *occeani*, A. C., and so below.
[2] A leaf is here wanting in A.
[3] *et*, ins. C.

quacunque ex causa præbuisset assensum. Unde et tantum habentes egressus nostri fautorem, aliis qui derogabant inpræsentiarum omissis, cœptum historiæ ordinem prosequamur.

(12.) *Qualiter archipræsul Pontiniacum ad peregrinandum elegerit.*

Cum vero jam aliquot dies fecissemus in curia, archipræsul cum suis deliberat, et pensat aliquem de locis religiosis, quo declinando commodius possemus et honestius provisum a Deo peregrinationis nostræ præstolari eventum. Et cum nobis, qui ecclesiæ causam agebamus, ad aliquod de monasteriis declinare religionis intuitu videretur consultius, præ cæteris in aliquo monasteriorum de sancto illo ordine Cisterciensi peregrinari præelegimus, tum propter ordinis religionem insignem, cum propter magnam ordinis quietem et pacem, eo quod sicut corde ita et corpore sunt remoti a sæculo ordinis illius professores. Et inter cætera ordinis illius monasteria unum præelegimus in Burgundia situm, quod Pontiniacum nominatur; insignis vero et præclara illius monasterii religio habebatur. Quod et præfatæ civitati Senonis, in qua dominus papa propter schisma morabatur tunc, vicinum erat, solum per duodecim leugas distans; et adhuc quia amplæ erant et abundantes monasterii facultates, et multa caritas in erogando.

The archbishop chooses Pontigny for a retreat.

Vir igitur apostolicus ad petitionem nostram abbatem loci et potiores de fratribus vocat; et cum abbas et fratres ex ipsius domini papæ relatione et (quod tamen prius ex multa famæ celebritate audierant) archipræsulis probitatem et virtutem, et præsertim causam ecclesiæ quam agebat, certius cognovisset, Domino statim gratias agunt devotissimas, quo inspirante palæstrita suus talem locum, velut quandam agonis sui palæstram, elegerit. Unde et cum ab adventu nostro circiter septimanas tres in curia fecis-

His reception there. Nov. 30, 1164.

semus, apostolica licentia et benedictione accepta Pontiniacum venimus, a toto conventu cum tanta alacritate et jocunditate tanquam hostia cœlitus missa suscepti.[1] Qui omnem[2] nobis humanitatem exhibentes, præter institutionem ordinis et esum carnium et alia quædam animo prompto et voluntario indulserunt. Et quidem supra quam dicere nunc tempus sit, apparuerunt benignitas et humanitas ordinis circa nos. Tertio vero quartove adventus nostri die, archipræsul capitulum ingrediens causam ecclesiæ, quam agebat, Domino et ipsorum orationibus commendavit. Et compositis sarcinulis nostris, vicinas sed divisas infra septa monasterii mansiones accipientes, nos quotquot id officii erat, sacrarum litterarum lectioni cœpimus mox studiose intendere.

He gives himself to study and devotion.

Archipræsul vero, post tantas quas supra ostendimus ipsius turbationes, quasi post densum temporis nubilum,[3] ad serenitatem et tranquillitatem divinæ lucis cœpit se mox tota mente convertere, lectioni, orationi et meditationi se dans totum. Hoc vero erat tempus, quod ab initio promotionis suæ in archipræsulem, quod etiam tempore cancellariæ, sicut ab ipsomet accepi, inter mundi vanitates præoptaverat, sciens quod, sicut juxta sapientis dictum "Sapientia in otio scri-" bitur," ita et discitur et docetur. Fuit igitur illud monasterium nostrum nobis, sicut certaminis palæstra, qua exercitabamur pariter, et quædam virtutum schola qua erudiebamur ad prælium, ita ut quotidie diceremus Domino, "Bonum nobis quod humiliasti nos, ut dis-" ceremus justificationes tuas."

(13.) *De expulsis ab Anglia et proscriptis pro archiprœsule.*

Banishment of the arch-

Verum dum multa quiete et otio erudiremur et exercitaremur sic, venit post dies aliquot quidam ab

[1] *accepti*, G.
[2] *omnes*, G.
[3] *tempus et nubilum*, G.

bishop's relations and partisans. Christmas, 1164.

Anglia duri nuntii bajulus, nuntians quod in præfatorum nuntiorum adventu a domino papa, eo quod (ut supra ostendimus) voto suo frustrati et petitione inexpleta redissent, ex regis edicto archipræsulis et suorum, qui cum eo, bona omnia tam mobilia quam immobilia confiscata; ac si nunciet Job alteri, "Ecce "Sabæi, qui irruentes tulerunt omnia." Verum et hoc quidem gaudentes sustinuimus, bonorum nostrorum rapinam[1] suscipientes cum gaudio, forti illi athletæ conclamantes, "Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut "Domino placuit ita factum est." Verum is qui venerat adjecit, unde plurimum patiebamur, quia compassi patientibus, videlicet quod archipræsulis tota cognatio et qui familiares exstiterant, aut etiam qui ab ipso aliquod susceperant clientelæ officium, ejecti omnes et proscripti terram abjuraverint; hoc etiam in juramento contentum, nullo modo se moraturos per viam, donec, ubicumque reperiretur, archipræsulis se offerrent conspectui, ut archipræsule eo amplius exacerbato ira cresceret cum dolore. Et adhuc in ipsorum etiam, qui archipræsulem extra terram secuti fuerant, cognationem par et similis furor debacchavit. Ejecti sunt itaque et proscripti et hi et illi, cognatio et cognatio. Et omnes terram nativitatis suæ abjurantes, nisi forte aliqui essent, qui mulctæ pecuniariæ interventu se redimere potuissent; quod tamen admodum paucis concessum. Unde et ad edictum hoc turba magna, bonis suis omnibus confiscatis, in egestate multa et angustia terram egressa est, viri et uxores, juvenes et virgines, senes cum junioribus, servi et ancillæ, parvuli etiam in cunabulis et ad matrum adhuc pendentes ubera. Non parcebatur sexui, non deferebatur ætati, non æstimabatur conditio; ac si iterum Job alteri nuntietur, "Ecce ventus a regione "deserti, qui concussit domum, quæ corruens liberos

[1] With this word A. recommences. See p. 356.

Ranulf de Broc receives charge of his property.

" tuos oppressit." His vero omnibus confiscatis, et huic exsecutioni pœnali quidam aulicorum satellitum mero archipræsulis odio præfectus est, qui inveterato odio archipræsulem oderat; ad exsequendum malitiæ opus talis præelectus ut archipræsul eo amplius exacerbaretur, et de quo satis fidebatur, quod nec unum pœnalium mandatorum iota[1] præteriret. Ranulfus cognomento de Broc hic erat, qui etiam de suo superadjecisse creditur ultra mandatum, dolorem super dolorem apponendo. Malitia quippe, etsi interdum parvas habeat vires, multos tamen semper habet conatus; unde et occasione aliqua a superiore concessis ad malum viribus, semper in immensum se extendit, et ad male faciendum fines datos excedit.

Prayers for the archbishop forbidden.

Quæ profecto malitia et adhuc ad quiddam inauditum, eo magis impium quo plus profanum, se extendit. Nam cum quotidie ab ecclesia pro archipræsule suo jam peregrinante oratio fieret, publico quidem edicto per terram inhibitum ne de cætero fieret. Et sic quidem a tam communi, a tam generali ecclesiæ suffragio, tanquam aqua et igni, velut hostes publici interdicimur. Quod etiam ad hæreticos, ad Judæos, ad ethnicos, ad ipsos etiam Christi crucifixores, extendit diligentis et miserantis Domini latum mandatum nimis. Verum hic patre peregrinante et quasi periclitante, jam, nedum manibus audeant, filiorum etiam ora clauduntur, ne patri periclitanti subveniant vel sic. Verendum, ni fallor, Deo vero et justo disponente, ne aliquo tempore accidat ut qua mensura nobis mensum, et eis remetiatur qui nobis sunt metiti sic; filii insurgant adversus patrem, et pater adversus filios, et duo in tres et tres in duo dividantur, et de divisione demum fiat consumptio. O malitia, quam viva, quam efficax, quam penetrabilis tu, quæ ipsam Dei

[1] *iotha*, A. C.

imaginem hominem, non jam penetrando, sed magis perforando sic vulneras, et ab homine quasi fonte pietatis nativo omnem humanitatis dulcedinem sic exsiccas, ut etiam patri negetur a filiis, quod et ipsi debent persequentibus et calumniantibus se! Homo quippe, sicut ex natura homo, et ex natura humanus; immo, ut expressius et non emphatice loquar sed proprie, ipse homo, misericordiam et pietatem quasi quædam primordialia semina suæ ex ipsa origine habens inserta naturæ; quæ quidem velut quædam naturæ divinæ privilegia ab initio sibi soli reservavit Altissimus. Quibus tamen idem sapiens et solus pius et misericors summus omnium opifex suam in creatione hominis venustavit et ornavit imaginem; nisi quia, (proh dolor!) cito ex inobedientia per vindicem juste judicantis Domini iram nævorum maculæ superinductæ sunt. Verum cum per miserantis opificis manum imago ipsius denigrata reformatur, in nullo magis hostis ille antiquus a Dei imagine hac effugatur et fugit, quam si pietate et misericordia, velut quibusdam coloribus pretiosissimis, ipsam intueatur decoratam et ornatam. Mox siquidem, tanquam tetro et horrendo sibi imaginis splendore repercussus, illa tenebrarum potestas effugatur et fugit, et veretur accedere. Verum in hoc facto sæculis omnibus detestando malitia, iram pessimam consultricem habens, contra naturam naturæ hominis, hominis hic captivavit naturam, ita ut homo, si tamen homo, omnium bestiarum sævitiam hic excederet. Nam ut plangendo iterem quod et iterando plangendum et plangendo iterandum est, quid facto hoc inhumanius, immo, ut adhuc loquar expressius, in homine quid inhominius quidve ignominiosius? Hinc matres miseræ cum parvulis suis ad ubera adhuc pendentibus ejiciuntur, proscribuntur; hinc vero, quod in communi debetur omnibus, etiam patri ipsi a filiis commune omnium suffragium tollitur, et pro patre periclitante filiorum ad Deum orantium ora obstruuntur. Volve et

revolve omnem historiæ seriem, et lege et vide si a sæculo auditum in persecutione seu proscriptione ulla hujuscemodi factum sic.

De sermone exhortatorio quo eruditi archipræsulis ipsum sunt allocuti.

Speech of the archbishop's learned men to him.

Archipræsul vero, primo audiens et postea videns hæc gesta, sic cœpit sollicitus et mæstus esse, nec eam foris ostendit faciem quam heri et nudiustercius. Unde et archipræsulis eruditi, peregrinationis suæ socii, advertentes hoc, quadam exhortatorii pariter et consolatorii sermonis allocutione ipsum adoriuntur sic: " Domine," inquiunt, "quare in auditu novi nuntii " hujus ab Anglia facies tua sic concidit et vultus sic " est in diversa mutatus? Nos nunc alloquentes te, si " placet, vel modicum sustine. Tibi quippe et nobis, " qui secuti sumus te, communis est causa, communis " pœna, communis pugna; favente Domino et communis " erit victoria et communis corona. Hæc vero quæ " nunc de novo superaddita est ejectorum et pro- " scriptorum pœna, tibi et nobis communis, si pœna " est, medicinalis est. *Si pœna est,* ideo dicimus, eo " quod magis (ut nobis videtur) censenda sit nomine " medicinæ quam pœnæ, super alia velut mordax " quoddam epithema a cælesti medico superapposita " peccatorum nostrorum vulneribus. Nec igitur per " impatientiam repellamus a nobis curantis medici " manum, nec fatigemur, dum a patre arguimur, si " pater super dorsa filiorum addat flagella flagellis. " Nec, inquam, fatigemur nec ploremus propter flagella, " sed cantemus cum propheta pœnitente et flagellato, " dicentes singuli; 'Quoniam ego in flagella paratus " 'sum;' si forte vel sic omnium injuriarum, male- " factorum omnium, ultor Dominus in omnes adinven- " tiones nostras ulciscatur. Propter quod et per eundem " prophetam Deus Moysi, Aaron, et Samueli propitius

" fuisse dicitur, quod in omnes eorum adinventiones
" ulcisceretur, 'Deus,' inquiens, 'tu propitius fuisti eis,
" ' et ulciscens in omnes adinventiones eorum.' Magna
" quippe ira Dei impunita nequitia. Unde et propheta,
" prius prosperatus et flagellatus postea, 'Noli,' inquit,
" 'æmulari in homine qui prosperatur in via sua;' eo
" quod, sicut per prophetam alium ipso Domino di-
" cente, iste talis quasi pecus occisionis est, quod
" saginatum ad victimam ducitur. Domino ad pro-
" phetam respondente scisçitatur propheta a Domino:
" 'Quare,' inquit, 'via impiorum prosperatur, bene est
" ' omnibus qui prævaricantur et [1] inique agunt?' Cui Do-
" minus, 'Congrega,' inquit, 'eos quasi gregem ad victi-
" ' mam, et sanctifica eos in die occisionis:' ac si dicat
" prophetæ, Prædic et prænuntia prophetali spiritu eos
" congregandos quasi gregem ad victimam. Et revera
" talis et tanta vitæ hujus prosperitas, absque omni
" obstaculo, sine omni flagello, Dei quidem miseratio
" est; sed talis certe Dei miseratio omnem Dei iram
" excedit. Misericordia enim hæc juxta prophetarum
" unum 'quasi nubes matutina et quasi ros mane per-
" ' transiens, quasi spuma super faciem aquæ, aut sicut
" ' pulvis a turbine raptus ex area, et sicut fumus de fu-
" ' mario.' Unde et, quo sic miseretur Dominus, eo plus
" iratus peccanti synagogæ, 'Recessit,' inquit, 'zelus meus
" 'a te, ultra non irascar tibi.' Et alibi per prophetam
" alium, 'Dimisi,' inquit, 'eos secundum desideria
" ' cordis eorum, ibunt in adinventionibus suis.' Ecce
" sæculi hujus, ecce vitæ hujus, prosperitas, quæ quasi
" amurca fluit per plateas, oleo in torculari presso et
" postea reposito in cellaria. Et tu, domine, (ut
" tamen absque domini loquar offensa, Dei quippe
" sermones loquimur,) tu quidem aliquanto tempore
" amurca fuisti per plateas fluens, omnibus absque
" omni obstaculo tibi ad nutum et votum succedenti-

[1] Om. G.

" bus. Sed videtur nunc quod amurcam convertere
" velit in oleum qui convertit aquam in vinum. Si
" ergo oleum esse desideras, torcularis pressuram sus-
" tineas necesse est, donec ex torculari in apothecam
" defluas. Verum pro novo hoc tam atrocis facti
" auditu, de sollicitudine et mæstitia quam ostendis
" conturbamur plurimum. Sperabamus quippe quod in
" solitudine hac, qua secuti sumus te, alterum te nobis
" Moysen exhiberes, et sub tali duce fiducialiter
" Domini bella committere. Sed si necdum te talem
" exhibuisti, vel nunc exhibeas necesse est, cum te
" turba in solitudinem jam incipiat sequi. Non igitur
" dolore tabescas, non labore deficias, non pavore elan-
" gueas, non [te][1] impatientia dissolvat, non sollicitudo
" distrahat, non eviscerent curæ; potius in turba sine
" turbatione et inter curas quasi sine cura versari[2] [te[3]
" oportet, tuos in solitudinis hujus discrimine et
" exemplo provocans et verbo roborans; ut ita, dum
" superbiunt impii, pauperes qui te sequuntur, hinc
" cælestis verbi igne admoto, inde vero superbiæ] seu
" elationis vento agitati, incendantur. Incendantur,
" inquam, tanquam aurum in fornace, ut probati pur-
" gentur, et tanquam ferrum in igne, ut omni ex parte
" accendantur ad amorem. Et hunc quidem elationis
" ventum, qui nunc nobis sic contrarius est, et ejec-
" torum et proscriptorum pauperum turbam ab insula
" nativitatis suæ de corde maris eventilat, hunc,
" inquam, superbiæ et elationis ventum, et tu ipse, cum
" adhuc in sæculo inter filios superbiæ versareris, semi-
" nasti; et ideo quidem justum ut nunc turbinem metas.
" Ex tali quippe semine fructus talis, juxta quod de
" Israele præ nimia elatione[4] schismatico prophetarum
" unus, 'Seminabunt,' inquit, 'ventum et turbinem
" 'metent.' Verum etsi istud, quod sic nuper in Anglia

[1] Ins. C.

[2] *versare*, A.

[3] *te . . . superbiæ*, inserted in margin, C.

[4] *per nimiam elationem*, G.

" in nostram oppressionem gestum est, quidam super-
" biæ et elationis turbo sit, pauperum turbam de corde
" maris exturbans et eventilans, nos tamen, qui secuti
" sumus te, turbo hic confortante nos Domino et re-
" gente minime exturbare potest aut debet. Si te,
" quem secuti sumus, exturbare potest, tu videris;
" nos nec potest nec debet, quin potius turbo
" hic nos magis sedat quam turbet, hunc quippe
" turbinem auram reputamus, qua melius et com-
" modius velificemus ad portum; Illo quidem mira-
" biliter dispensante sic, qui cum, ut ait psalmista,
" 'Mirabiles sint elationes maris,' e diverso 'mirabilis
" 'est in altis Dominus:' qui juxta eundem statuit
" turbinem in tranquillitatem 'et procellam in auram.'
" Et revera, etsi non sentiamus adhuc, sentiemus in
" brevi quod turbo hic novus nobis in tranquillitatem,
" et procella hæc in auram, Domino sic mirabiliter
" operante, statuetur. Quod etiam parvæ intelligentiæ
" hominibus liquere potest de facili. Siquidem nunc
" primo ex facto hoc nostra nobilitatur peregrinatio,
" roboratur infirmitas, virtus datur sustinendi, et
" ecclesiæ causa in tuto, et contra mundi principem
" ad nos mundi favor inclinabitur; adeo detestabitur
" mundus facti hujus atrocitatem.

" Sed ut interim taceamus de hoc, (in brevi quippe
" videbunt oculi nostri sic et gaudebit cor nostrum;)
" nostra siquidem nunc primo, ut jam dicere cœpimus,
" nobilitatur peregrinatio, et deinceps ex hoc ecclesiæ
" causa quam suscepimus in tuto est. Siquidem præter
" alios ex omni ætate, omni sexu, omni conditione, tot
" meruimus habere innocentes, parvulos dico et ad
" matrum adhuc pendentes ubera, nostræ peregrina-
" tionis consortes, nobis nunc associati, et nobiscum
" novi coram omnium Judice ecclesiasticæ causæ advo-
" coti. Quorum profecto vagitus jurisperitorum omni
" allegationum robore et nitore in auribus Domini
" Sabaoth delectabilius et persuasibilius[1] sonat. Nobis

[1] *perviabilius*, A.

" ergo ex facto hoc solum superest gaudium et exsul-
" tatio, quod videlicet coram terribili et Eo qui aufert
" spiritum principum tot et talium tanta nobis accre-
" verint patrocinia; unde et, si fidem habemus, nequa-
" quam hæsitandum, quod etsi laboriose certemus,
" siquidem lites laboriosæ sunt, præsertim contra ad-
" versarium tam potentem, tam durum, causæ nostræ
" exitus exinde multo erit felicior. Tu igitur, domine,
" pro ejectis nostris et proscriptis, qui, ut jam ostendi-
" mus, tam necessarii nobis adveniunt, omni sollici-
" tudine et mæstitia omni deposita, exspecta Dominum
" et viriliter age, et confortetur cor tuum. Hic enim
" inter ligna silvarum, inter petras et solitarios hos,
" nobis in solitudine hac, velut quadam certaminis
" nostri palæstra, aut cedendum cum ignominia aut
" dimicandum cum gloria.

" Quod autem a communi ecclesiæ suffragio interdi-
" cimur, si Deus cordis nostri nobiscum, et suorum
" corda pariter et eo magis corda quo ora clauduntur
" sic. Et certe oris oratione sic inhibita, eo magis
" nunc cordis oratio quasi duplicata clamabit intensius,
" supplicabit devotius, pulsabit securius, et ab Altis-
" simo exaudietur facilius."

Responsum archipræsulis ad eruditos suos.

The archbishop's reply.

Archipræsul vero, attente audiens verba suorum hæc, interposito parum silentio, flebilis et compunctus sic suis respondit: " Benedictus Dominus, qui
" vestra eruditione manus meas docet ad prælium, et
" posuit ut arcum æreum brachia mea, tam infatiga-
" biles tam eruditos et tam strenuos certaminis mei
" mihi socios dans. Jam quippe vos video me, quem
" dominum et ducem vestrum nominatis, multo magis
" in agone fortiores. Unde et Illum devota prosequor
" actione gratiarum, cujus muneris est quod tales et
" tantos habeo coadjutores, quos ut ego sequar tutius
" est quam quod me ipsi. Ego etenim, fratres, sicut

" dicitis, amurca multo tempore per latas et spatiosas
" vitæ hujus vias excurri, ad nutum et votum vanis
" et voluptuosis vitæ hujus succedentibus mihi. Et ita
" secundum mea dimissus desideria, quasi indomitus et
" effrænis per sæculi devia excurri, efflui, erravi in
" invio et non in via; unde et nunc in hoc tanto
" quod imminet discrimine, in solitudine hac, me sequi
" non tutum. Sed ego vos, tanquam eruditos et in
" his quæ Dei exercitatos, tanquam duces meos et
" rectores, quocumque ieritis sequar. Ita ut a die hoc,
" ab hora hac, ecclesiæ causam mihi et vobis, sicut
" dicitis et verum est, communem, vestris fovendam
" consiliis, tutandam viribus, vestris commendo mani-
" bus. Et ego vestro provocatus exemplo et roboratus
" verbo vos, ut dixi, jam sequar, et favente Domino
" et dilatante sic gressus meos subtus me usque in finem,
" tali mei non deficient vos sequendo. Et quidem, ut
" dicitis, amurca fui, sed desidero nunc, si forte dig-
" naretur mirabiliter operari sic Dominus, converti in
" oleum. Unde et amodo vestri consilii et auxilii ad-
" jutus viribus, proposui fortius sustinere et validius
" torcularis pressuram, si forte vel sic misericordiarum
" Pater, virtutum Dominus, de lacu miseriæ et de luto
" fæcis me educere velit. Veruntamen vos, fratres
" mei, tam strenui, tam necessarii præsentis agonis
" Christi coadjutores, si super his quæ nunc acciderunt
" moveor, misereor et compungor, nec mirandum. Ecce
" enim, ut a vobis sumam initium qui secuti estis me,
" nihil quidem adhuc accepistis a me, et jam omnia
" perdidistis propter me. Pro me, inquam, retribuente
" vobis pro bono malum, pro obsequio proscriptionem
" et exsilium, vobis ejectis et proscriptis mecum et pro
" me. Nec jam vos solum et vestra, sed et vestri,
" [et][1] vestra omnis cognatio ejecta simul et proscripta;
" in nullo quidem propter ipsos, sed propter me et vos,

[1] Ins. C.

" immo totum propter me ; ita ut emortua veteris legis
" vetus parabola illa et querimonia, quasi de novo
" rediviva, videatur iterum verti nunc posse in prover-
" bium : ' Patres comederunt uvam acerbam, et dentes
" ' filiorum obstupescunt.' Ego quippe solus peccavi,
" ego solus cecidi, ego solus iram Domini portare debui.
" Nam, ut cæteros taceam, grex iste parvulorum
" sugentium [1] adhuc matrum ubera quod fecit, quid
" commeruit ? Et hi præsertim, qui de mea non sunt
" cognatione, et tamen et hi et illi ejecti et proscripti
" propter me, jam maris pericula et viarum difficultates
" propter me sentientes, quibus etiam necdum est
" sensus, immo neque vox neque sensus, utpote quorum
" nonnulli adhuc in matrum utero ante peregrinantur
" quam nascantur, peregrini et proscripti priusquam
" nati. Et hi de vobis qui secuti estis me, vestra
" quidem cognatio. De mea quidem propria cognatione
" ejecta et proscripta cum omni modestia et patientia
" sustinerem, cum tamen nullius illorum famosorum
" criminum conscius sim pro quibus humana lex hoc
" fieri jubeat ; de mea tamen cognatione patienter tole-
" rarem hoc ; sed pro vestra quomodo compassionem
" dissimulare possum et dolorem ? Veruntamen sermo
" vester, immo Dei potius, cujus supra fuistis organum,
" vivus quidem et efficax, non parum in me energiæ
" habuit. Ex ipso admodum confortatus et consolatus
" ita ut secundum multitudinem dolorem meorum in
" corde meo consolationes vestræ lætificaverint animam
" meam. Manifeste quippe ex auditis jam cognosco
" vos sequendo me magis Deum sequi quam hominem,
" magis æternitatem quam tempus, et justitiæ causam
" magis quam temporalium prædam. Quin potius ejecti
" jam, proscripti, deprædati, et vos et vestri bonorum
" vestrorum rapinam cum gaudio suscipitis ; unde aper-
" tissime adverto vos mere Dei causam sequi, non

[1] *suggentium*, A.

" prædam, et quia, sicut dicitis, causa communis est,
" pœnam pariter acceptare communem. Video quidem
" sic, et non modicum gaudeo propter vos. Gaudeo,
" inquam, quod cernam vos cum scientiæ ornamento
" pariter virtute patientiæ roboratos. Video quippe
" quod patientia vestram humiliet scientiam, ut pau-
" pertatis oneri voluntarie se subjiciat; scientia vero
" instruit patientiam ut ex corde sub tali onere gau-
" deat. Et solet quidem sic patientia, comitem habens
" scientiam, semper gaudere in adversis, sicut et scientia,
" comitem habens patientiam,[1] semper fortiter sustinere
" adversa. Juxta quod vos, secundum scientiam et
" patientiam vobis datam, supra docuistis in nova hac
" ejectorum et proscriptorum nostrorum superapposita
" pœna solum nobis gaudendum et exsultandum, sapi-
" enter ostendentes, quod quia superabundavit malitia,
" superabundabit et gratia. Et eo ipso amplior ad
" compatiendum nobis et succurrendum mundi incli-
" nabitur favor. Et quidem accidere solet sic, ut
" semper omnis malitiæ abundantia, eo ipso quod
" superabundans est, suis maxime auctoribus et fau-
" toribus noceat. Arcus enim pravus malitia supera-
" bundans sic, quæ non eminus jaculatur, sed in
" se ipsam retorquet spicula, ut illis convertatur
" in augmentum gratiæ contra quos excessum est in
" finibus pœnæ. Adeo ubique modus, ubique modestia,
" ubique moderamen necessarium, et in suppliciis
" maxime. In quo tamen ira et invidia, sicut nos
" videmus nunc et sentimus, semper solent excedere
" pessime potentatuum consultrices; unde et Scriptura,
" 'Ira,' inquit, 'viri justitiam Dei[2] non operatur.'
" Propter quod etiam Christianus ille imperator Theo-
" dosius, sicut vos me multo melius nostis, absque
" regali fastigio pœnitentia publica publice et patienter
" expleta, leges sanxit in posterum ut sententiæ prin-

[1] *scientiam*, C. (evidently by mistake).

[2] *Domini*, G.

Cod. Theodos. ix, xl. 13.

" cipum super animadversione prolatæ in diem tricesi-
" mum ab executoribus differentur, quo locus miseri-
" cordiæ, vel si res tulisset pœnitentiæ, non periret.
" Unde et si juxta legem naturalem liceat vim vi
" repellere, ethnici tamen principes cum moderamine
" faciendum sic decreverunt, dicentes quidem licere
" hoc, sed tamen cum moderamine inculpatæ tutelæ,
" pœnis etiam aliis, sicut statuunt, molliendis semper
" magis quam exasperandis. Unde etiam manifestum
" quod etiam apud ethnicos principes misericordia
" superexaltabat judicio,[1] juxta illud apud Græcos
" tritum proverbium 'Ne quid nimis.' Verum, fratres,
" sentimus nunc nostri dumtaxat odio misericordiæ et
" judicio per iram et invidiam meram sævitiam super-
" positam; ita quod etiam innocentes adducuntur in
" crimen, et in quibus princeps mundi hujus nihil
" habet, a mundi tamen principe proscribuntur per
" iram et invidiam, potentatuum (ut diximus) pessi-
" mas consultrices. Unde et super omnia et præ omni-
" bus lugeo dominum meum, regem meum, quem sicut
" cor meum, sicut animam meam, diligebam, et a cujus
" etiam caritate adhuc nec tribulatio nec angustia nec
" persecutio separare me potest. Ipse solus est quem
" plango, quem lugeo; pro ipso tristitia est mihi
" magna et continuus dolor cordi meo; quem mei
" æmuli, sui ipsius regis (dico) amici ficti et inimici
" veri, regem tam Christianum, tam illustrem, faciunt
" transire in tyrannum, et Herodiana quadam impie-
" tate cousulunt et compellunt desævire in parvulos, eo
" quod in me ipsum modo plus nequeant. Quis igitur
" cum propheta dabit nunc capiti meo aquam et oculis
" meis fontem lacrymarum, et plorabo? Plorabo, inquam,
" non me, non vos, non ejectos nostros et proscriptos,
" non damna rerum, non desolationem ecclesiarum;
" sed plorabo tam magnum dominum, regem tam

[1] *judicium*, Vulg. (Jac. ii. 13).

" præclarum, qui ad pravorum suggestionem novam in
" regno suo pœnam et sibimet tam ignominiosam in-
" duxit, nova excogitata[1] ut præter alia novum nobis
" inferret dolorem, et eo amplius exacerbaret afflictos,
" et eo acerbiorem, quo plus communem, quo etiam
" extensam in innocentes, ubi nulli misertum sexui,
" nulli delatum ætati, non æstimata conditio. Salvo
" domino nostro, salvo christo Domini rege nostro, sit
" illis væ perpetuum per quos factum sic, per quos
" nova pœna hæc introducta, novum scandalum venit.
" Fiat via illorum tenebræ et lubricum, qui innocenti-
" bus, prægnantibus, et nutrientibus per terras ignotas,
" per maria inexperta, vias tam difficiles, tam pericu-
" losas, indixerunt. Ita quod juxta Domini planctum
" 'Væ prægnantibus et nutrientibus his diebus,' quorum
" fuga hieme facta, ut sit supra modum sævitia sæviens,
" quam, præter alia circa tam miserabiles personas et
" tam infirmas non perpensa, auget inclementia tem-
" poris. Cum judicati fuerint, exeant condemnati, qui
" ita sine misericordia judicaverunt, et fiat illis judi-
" cium sine misericordia qui judicando misericordiam
" non fecerunt. Sed esto: hoc certe opus eorum, qui
" detrahebant[2] mihi, qui in aula mei æmuli erant, tunc
" quidem latenter serpentes præ timore, sed manifeste
" exserunt nunc caput et virus evomunt. Attamen,
" sicut vulgo dicitur et verum est, male dolorem suum
" vindicat qui auget. Isti vero, ut vos supra docuistis,
" non nostrum in facto hoc, sicut sperant, dolorem
" auxerunt, sed suum verius. Nam ut iram Dei inpræ-
" sentiarum taceam, quæ jam pervenit super illos, certe
" super dolorem et iram quam habent in nos in hoc
" facto perpetuam sibi ignominiam cumularunt. Quia,
" ut cognoscat tam atrox factum generatio subsequens,
" filii qui nascentur et exsurgent enarrabunt filiis suis.

[1] The words *nova excogitata* seem to be marked for omission in A.

[2] *detrahunt*, C.

" Unde[1] debuissent profecto pravi illi, qui in facto
" hoc non consilium dederunt sed infuderunt potius
" pro consilio virus,—debuissent, inquam, prius adver-
" tisse quod omnis,[2] et regii præsertim, potentatus sem-
" per sit vita brevis, sed sequitur ipsum post vitam
" aut gloriosæ famæ vita immortalis, aut vulnera famæ
" læsæ incurabilia. Unde et regio maxime potentatui
" nil tam decens, tam necessarium, quam consilii et
" scientiæ spiritus, quo is qui præest omnibus super
" omnes et in omnibus modum teneat, non transgre-
" diens, non excedens, non se super se extendens[3] etsi
" major: unde et ante omnia necesse quod qui indo-
" mitorum est baculus, contumacium clavus, malleus
" superborum, et omnium denique hostilium nationum
" debellator, rex dico, qui totus suus esse debet et totus
" omnium, necesse, inquam, primo et ante omnia, ut
" iram suam in manibus suis habeat, et dicere semper
" possit, 'Ira mea in manibus meis semper, ut si iras-
" 'catur, (nec enim in regis etiam potestate est non
" 'irasci,) non tamen peccet.' Alioquin si iratus pecca-
" verit, ira e[4] manibus ejus elapsa jam in manibus
" ejus non est, sed ipse potius in manu iræ, iræ victus,
" non victor sui vel iræ; unde et ex nimis vehementi
" iræ impetu scientiæ et consilii exsufflato spiritu, qui
" ex eo datur perit modus, et quæ ex modo quasi
" ex matre soboles procreantur, justitia qua firmatur,
et clementia qua venustatur thronus, occumbunt
" pariter. Per quæ duo regibus post[5] vitam hanc beatæ
" famæ et jocundæ vita immortalis comparatur. Adeo
" ut exempti a mundo quodam immortalis famæ bene-
" ficio restituantur mundo, et sancte et feliciter in præ-
" senti ecclesia vivant etiam post mortem, qui hic, dum
" adhuc in carne viverent, tenuerunt in regimine mo-
" dum, justitiam et misericordiam observantes. Unde

---

[1] *Verum*, G.
omnes, G.
[3] *superextendens* for *super se extendens*, C.
[4] *est*, G.
[5] *per*, G.

" et solus ille rex beatus legitur qui non abiit in con-
" silio impiorum. Quod si abierit, scientiæ et consilii
" spiritu destitutus, jam non populorum rex, sed fœx
" potius, nec christus Domini sed idolum christi, unc-
" tum idolum, rector populorum constituitur; vel juxta
" sapientis regis dictum, 'sicut lapis est in acervo mer-
" 'curii.' Sed esto; ejiciant, expellant, proscribant, pun-
" gant, expungant, instigent et insaniant; tempus sus-
" tinendi est, patientes erimus et in flagella parati.
" Et retribuemus interim bona pro malis, dilectionem
" pro odio, orationem pro maledicto, tanquam vere
" Magistri illius discipuli, qui, 'Pro eo,' inquit, 'quod
" 'diligebam adversabantur mihi, ego autem ora-
" bam.'" [1]

The archbishop's distress at the banishment of his friends.

His vero dictis, et mutua exhortatorii sermonis nostri allocutione invicem collata sic, exhilarati et animæquiores facti in illas, quas, ut supra tetigimus, infra septa monasterii sortiti sumus, mansiunculas nostras nos recepimus. Quotidie autem ad nos nova exsulum multitudo confluebat, nisi quod plerique a prætacto juramento auctoritate apostolica absoluti in Flandria remanserunt, hi præsertim, qui propter ætatis vel sexus infirmitatem, et multam quæ tunc erat inclementiam temporis, absque multo sui dispendio ad archipræsulem, quemadmodum juraverant, proficisci non valebant. Cæteri vero quotidie glomeratim veniebant ad nos, ejulantes et plangentes quod essent sic a natali solo ad ignotas nationes expulsi, bonis suis proscripti, et ab amicis suis et proximis elongati. Et ita quotidie pauperes et egeni, ad misericordiæ Altissimi pulsantes januam, archipræsulem movebant. Nec enim poterat non moveri, nec debebat non totis pietatis visceribus concuti super talium clamoribus querulis, qui pro ipso ejecti sic. Movebatur quidem, sed velut aroma aliquod pretiosum, quod quanto plus movetur tanto plus redo-

[1] *Pro eo ut me diligerent, detrahebant,* &c., Vulg. (Psalm cviii. 4).

let; seu quasi aliquod sinapis granum, quod, cum quis fortius terit, eo virtutem validius exserit, et tanquam vere argentea tuba, quæ, quanto fortius tunditur, eo amplius producitur et formatur. Qui etiam repente totus visus est[1] in oleum meracissimum defecisse ad torcularis pressuram, facie ejus adeo exhilarata in oleo, ut semper tam æqualis, tam compositi, tam erecti animi esset, ut in omni pressura sua vix adverti posset ullam se sentire pressuram. Juxta quod propheta de Capite præconizat, nunquam[2] "tristis neque turbulen-"tus," sed semper hilaris, semper jocundus, jocundus mente, jocundus facie, jocundus semper et æqualis. "Sapiens enim," inquit sapiens, "ut sol permanet, stul-"tus vero ut luna mutatur." Sic igitur iste omni tempore tam in adversis quam in prosperis permanens, qualis in prosperis talis et in adversis. Quem sicut nec sol per diem, neque luna urebat ner noctem. Implens opportune apostolicum illud mandatum in se, "Omne," inquit, "gaudium existimate, fratres, cum in "varias tentationes incideritis." Et magister ad discipulos, "Semper," inquit, "gaudete." Nam ut magister ad alios discipulos docendo loquitur, "Sæculi tristitia "mortem operatur." Cui consonat illud sapientis, "Tris-"titiam," inquit, "non des animæ tuæ, multos enim "occidit tristitia."[3] Unde[4] et rex sapiens, "Omnes," inquit, "dies pauperis mali, secura vero mens quasi "juge convivium." Talis vero hujus agonothetæ[5] nostri mens quasi in jugi convivio, in continuo gaudio; unde et ipso quasi quodam experientiæ libro certissime didici illam magistri sententiam veracissimam,[6] quod videlicet fructus Spiritus sit sicut caritas ita et gaudium. "Fruc-"tus," inquit, "Spiritus caritas, gaudium;" unde et qui

[1] Om. C.

[2] *Non erit tristis*, &c., Vulg. (Isai. xlii. 4).

[3] *Tristitiam longe repelle a te, multos*, &c., Vulg. (Ecclus. xxx. 24–5.)

[4] *Verum*, G.

[5] *agonitete*, A.

[6] *verissimam*, C.

Spiritum non habent, non solum secundum magistrum sed et secundum prophetam, et fructu hoc Spiritus carent, impii. Nec enim est gaudere impiis, sicut per prophetam dicit Dominus. Verum de hoc ad tanti archipræsulis laudem et gloriam solum hic tetigisse sufficiat, et servato historiæ ordine ad parvulos nostros et alios ejectos et proscriptos revertendum.

General pity for the exiles.

Vir itaque apostolicus, et terrarum potentatus, nationes et regna, audientes de ejectis nostris et proscriptis sic, mox in primo obstupuerunt auditu, et factum admodum profanantes[1] quotquot archipræsuli et tantæ et tali ejectorum turbæ totis pietatis visceribut compassi sunt. Ita ut archipræsul quod prius a suis compromissum audierat mox impletum cerneret, videlicet ex facto hoc, Deo mirabiliter dispensante sic, contra mundi principem mundi ad nos inclinatum favorem. Unde et archipræsul, eo quod tantam turbam secum ferre non posset, ipsos per diversas provincias, per nationes varias, ad diversa etiam regna, quosdam ad personas ecclesiasticas, alios vero ad potentes terrarum, cum suis supplicatoriis destinavit. Et quidem qui missi omnes ab eis ad quos missi, tum tantæ malitiæ odio, tum favore mittentis, benigne suscepti sunt. Ita quod in susceptione hac etiam populus quem non cognovit servivit ei; tantus jam ipsius erat in populo favor et miseratio pro expulsis. Sed quid? Ejectis omnibus sic, præstante Domino, provisum in brevi ut inter ipsos egens nullus, et plurimi etiam felicius in exsilio quam in patria degerent. Unde et felix exsilium et revera felix; felix propter justitiæ causam, felix propter mundi favorem, felix propter magnam exsulum virtutem et constantiam, felix etiam innocentiæ titulo, virginitatis gloria, viduitatis gratia, et conjugali honestate insignitum. Per tale revera et tam felix exsilium non nisi ad patriam tendebatur.[2]

Their sufferings relieved.

[1] *propalantes?*

[2] *tenebatur*, G.

(14.) *Qualiter archipræsul cœpit arctius vivere.*

The archbishop enters on a rigorous course of life.

Verum etsi ejectis nostris Deo miserante provisum sic, archipræsul tamen, attendens in tanta ejectorum et proscriptorum multitudine nostrum aggravatum exsilium et pœnam exasperatam, disposuit una et pœnitentiæ suæ aggravare districtionem; ut præter illud quod jugiter portabat cilicium, et crebras quas flagellatus furtivas accipiebat disciplinas, et ipse quoque plus solito districtius viveret. Unde et uni fratrum, qui ipsi in mensa ministrare consueverat, una dierum instillavit secretius ut inter alios lautiores cibos suos, quibus uti solitus erat, caute quidem, ita ut nullus adverteret, quotidie conventualem sibi apponeret cibum, quibus solis uti disposuerat. Quod et ut cautius fieret et secretius, mensa ipsi soli seorsum a nobis ponebatur quotidie. Et ita [1] quidem per aliquot dies solis pulmentariis aridis et insipidis, juxta quod Cisterciensis ordinis regularis institutio habet, vescebatur, cum tamen (ut et nos supra scripsisse meminimus, cum de mensa ipsius corporali et modo victitandi ageremus) in deliciis a primæva ætate fuerit enutritus, propter quod et gros-

Pp. 233–4. siora non poterat. Veruntamen, quia (ut diximus) ex ejectorum et proscriptorum multitudine peregrinationis suæ aucta est pœna, ideo et præter alia ipsius in vivendi districtione aggravata est pœnitentia; verum per aliquod tempus sic se mortificans, sic districte contra

He falls ill. solitum vivens, post dies aliquot gravi correptus valetudine decubuit. Discipulus vero qui scripsit hæc, cum juxta quotidianum morem ad sacram lectionem manicaret, ut, sicut sibi injunctum fuerat, cum archipræsule de sacris litteris conferret, et ab ipso, sicut quotidie consueverat, vel disceret vel doceret, dolens repperit accidisse sic. Et confestim accedens propius sciscitabar quæ posset esse tam subitæ valetudinis causa. At ille, sicut mox adverti, causam indicare declinans,

[1] *idem*, C.

alias retorquebat sermonem; veruntamen opportune importune instare cœpi, prout tamen audebam. Qui mihi tandem causam revelavit ad importunitatem instantis, sic tamen ut tenerem secretum. Nec tamen asserebat, sed dicebat se suspicari, valetudinem accidisse sibi sic propter austeriorem illam primitus [1] abstinentiam et insuetam.

Exhortatio discipuli ad archipræsulem.

Et ego mox ipsi, "Domine," inquiens, "si placet pau- The writer remonstrates with him.
" lisper attende. Nec enim humana quidem, sed potius
" diabolica, videtur tentatio hæc, qui quos non potest
" subvertere per gulam, subvertere quærit per immode-
" ratam abstinentiam vel per insuetam. Contra quod
" magister non ignorans illius versuti astutias, agens
" de castigatione corporum, de mortificatione carnis,
" 'Obsecro,' inquit, 'vos, fratres, per misericordiam Dei,
" 'ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam,
" 'Deo placentem,' et adjecit, 'Rationabile,' inquit,
" 'obsequium vestrum;' quasi dicat, in hac corporum
" castigatione est adhibenda discretio: unde *rationabile*
" inquit, scilicet cum discretione, videlicet ne quid
" ultra, ne quid citra mensuram. *Rationabile* inquit,
" ut æstimetur naturæ possibilitas, non voluntas absti-
" nentis. *Rationabile* inquit, ut et ætas æstimetur et
" conditio, et aptentur cuique congrua. Si ergo,
" domine, id desideras ut in corporis tui [2] castigatione
" rationabile sit obsequium, necesse ut in absti-
" nendo ratio comitetur obsequium et voluntatem
" tuam regat, et non voluntatis tuæ te trahat impetus,
" qui nimis vehementer ad bonum videtur intensus.
" Juxta quod ait sapiens, 'Noli,' inquit, 'nimis esse
" 'justus.' Et item, 'Noli plus sapiens esse quam opor-
" 'tet.' Sicut igitur nec nimis justus, nec nimis sapi-

[1] Om. A. | [2] *tua*, G.

" iens, pariter et noli esse nimis abstinens. Per pauca
" quippe quæ expressa dat sapiens et multa intelligere
" quæ non exprimit. Nam, sicut dicitur, paucis sapiens
" innotescit. Nolimus ergo aliquid nimis, nam, sicut
" ait quidam, 'Omne quod est nimium vertitur in
" 'vitium.' Unde et sicut juxta sapientem, 'Est justus
" 'qui perit in justitia sua,' ita est et abstinens qui
" perit in abstinentia sua. In abstinendo quippe
" æstimanda est carnis infirmitas, naturæ possibilitas,
" et diutinæ consuetudinis usus. Sæpissime quippe
" accidit hoc, ut spiritus promptus sit sed caro infirma,
" natura impotens et consuetudo rebellis. Unde necesse
" tunc ut temperato rigore his condescendatur. Nam
" juxta quod ait sapiens, 'Qui servum suum enutrierit
" 'in deliciis a pueritia, postea sentiet eum contuma-
" 'cem.' Tu vero es qui fecisti sic, qui corpus tuum
" semper a puero in deliciis enutristi, nunc vero, quia
" has ipsi subtrahis, ipsum tibi rebelle sentis; unde,
" quia Dei voluntas sic, placeat tibi deinceps, ut quia
" austeriora non potes, congruis tibi alimentis utaris.
" Et ut mea doctrina non mea sit, audias si placet
" quid super his doctorum unus, de escis corporalibus
" loquens sic. 'In omnibus,' inquit, 'talibus non usus
" 'rerum sed libido in culpa est.' Fieri enim potest ut
" sapiens sine omni vitio pretiosissimo utatur cibo:
" insipiens vero fœdissima gulæ flamma in vilis-
" simum inardescat. Et sanius quisque maluerit more
" Domini pisce vesci quam lenticula ut Esau aut[1]
" hordeo more jumentorum. Nec enim propterea con-
" tinentiores nobis sunt pleræque bestiæ quia viliori-
" bus utuntur cibis. In hujuscemodi enim non ex
" rerum natura quibus utimur, sed ex causa utendi
" vel appetendi modo, vel probandum est vel impro-
" bandum quod agimus. Ecce, domine, quia mea
" doctrina non mea sed orthodoxorum potius doctrina
" est."

[1] *an*, G.

The archbishop abates his rigour.

Archipræsul vero ex paucis his statim advertit quid agendum, juxta quod sapiens, "Da," inquit, "occasionem "sapienti, et sapientior erit." Unde Domino favente in brevi restitutus incolumis semper et in omnibus mira quidem et supra modum admirabili, quam supra, cum de mensa ipsius corporali ageremus, breviter ostendimus, sobrietate comite congruis sibi deinceps alimentis utebatur. Hoc autem de spiritu sancti et devoti pontificis tam prompto et carne ipsius infirma ad legentium ædificationem hic interserto, deinceps cœptum historiæ ordinem prosequamur.

He prosecutes his studies.

Sicut dicere cœpimus, ejectis nostris et proscriptis miserante Domino solatiatis sic, Pontiniaci in solitudine inter petras et monachos solitarii nos delitescentes a sæculo jam remoti, eo liberius quo quietius, et eo fructuosius quo secretius, tota mente spiritualibus intendebamus. Archipræsul vero super omnes miro discendi ferebatur ardore, qui tanquam luminare magnum in firmamento cæli sacræ scripturæ jugiter inhærebat, apostolicis institutionibus, sed theologiæ præsertim, summam operam dans. Hoc enim erat tempus quod (ut supra diximus) semper præoptaverat, quo jamdudum perditorum dierum repararet jacturam, ut qui electus erat ad regimen animarum, aliquo tempore, etsi sero, scientiam sibi regendi eas compararet. Unde et tantus erat scripturarum amator, quod post horas regulares quotidie sacri codices per totum diem vix de manu ejus discederent; præsertim sacri illi duo libri, Psalterii videlicet et Epistolarum, tanquam duo spirituales oculi, mysticus et moralis. Horum quippe uno, ut dicebat, perfecte ethicam, altero vero theoriam præcipue docebatur. Ex amore vero hoc scripturarum et opera adeo in brevi profecit, ut sæpissime in scrupulosis et nodosis scripturarum [sententiis][1] etiam super docentes se intelligeret. Et quidem mansio nostra Pontiniaci sic erat.

Ins. from Quadr.

(15.) *Qualiter secundo peregrinationis suæ anno apprehenderit archipræsulem justitiæ zelus.*

The archbishop is moved to action against his enemies.

Secundo vero peregrinationis nostræ anno, cernens pontifex inimicorum nostrorum induratum cor, nec pro tantis in nos excessibus ulla in eis pœnitentiæ signa, quin potius apponentes peccare adhuc, quod jam manu non poterant, nos elongatos et in solitudine manentes linguis detrahentibus persequentes;—cernens, inquam, pontifex sic, cœpit cogitare intra se et meditari cum corde suo, et in meditatione hac ignis exardescebat, ignis certe non livoris, sed amoris. Videbat quippe filios proprios, etsi in hostem conversos, quotidie ire in interitum et in præcipitium ruere. Et quia patrum[1] pater est, amplius dissimulare non potuit. Nam etsi illi jam filialem subtraxerint, nequaquam tamen pontificalis perfectionis erat illis paternum affectum subtrahere. Unde et pro pereuntibus filiis concaluit cor ejus intra eum, et cum meditatione sua hac ignis exarsit, non quidem zelo vindictæ, sed ex zelo justitiæ propter filios et paterno compassionis affectu. Unde et quomodo pater miseretur filiorum et ipse illis misereri desiderat, ut videlicet visitet in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum. Itaque apprehendit eum, hinc quod maxime sacerdotibus congruit ardens propter contumaces justitiæ zelus, inde vero, quod maxime patrum est, intensus propter errantes filios compassionis[2] affectus. Et ita qui hucusque siluit, qui hucusque in omni patientia sustinuit, videns et attendens patientiam suam in superbia et abusione calcatam, jam deinceps non patiens, non dormiens, sed surgens et excutiens se, tanquam verus excussorum filius, confestim cum suis deliberare inchoat quid agendum, ad illud Domini comminatorium in propheta ad prophetam quasi subito motus et commotus: "Et tu, fili hominis

[1] Om. C. G. | [2] *compassione*, A.

" speculatorem dedi te domui Israel. Quod si non " fueris locutus ut custodiat se impius a via sua " mala, ipse impius in iniquitate sua morietur, sangui- " nem autem ejus de manu tua requiram." Nos itaque certaminis sui socios in primis quodam deliberatorii sermonis elogio alloquitur sic:

Deliberatorius archipræsulis sermo ad suos.

"Viri fratres," inquiens, "in causa ecclesiæ mecum " Christi coadjutores, scitis et nostis quidem me " multo melius quod omnia tempus habent, tempus " sustinendi et tempus rebellandi, tempus miserendi et " tempus judicandi, 'Cum accepero,' inquit, 'tempus, " 'ego justitias judicabo.' Et magister ad discipulos, " 'Tempori,' inquit, 'servientes.' Nos vero hucusque " tempori servivimus, hucusque sustinuimus, hucusque " peccatores supra dorsum ecclesiæ fabricantes portavi- " mus, patientes ad omnes; sed ipsi iniquitatem suam " prolongantes, nostra indies[1] bonitate abutuntur et " patientia, et peccata peccatis cumulantes solum sibi " iram, non misericordiam, thesaurizant; cum Dominus " per prophetam de indurato et non resipiscente sed ap- " ponente semper peccare adhuc, 'Nonne,' inquit, 'in tri- " 'bus et quatuor impietatibus adversabor eum?' Pro- " inde, fratres, ineatis consilium, videte quid deinceps " nobis agendum. Nunquid enim, quia hucusque[2] tacui- " mus, semper sic tacebimus? 'Væ mihi,' ait propheta, " 'quia tacui.' Nunquid igitur exterriti per prophe- " tam tacebimus tamen sic? Et qui in solitudine hac " inter petras has et monachos hos hucusque dormivi- " mus, non adjiciemus ut resurgamus? Bonum quidem " et delectabile nos esse hic, dormire sic et dulcibus " jamdudum concupitæ Rachelis amplexibus[3] frui. Bo-

He consults his companions.

Psalm cxxviii. 3, Vulg.

[1] *in die*, G.
[2] *huc*, om. C.
[3] *amplexis*, C.

" num quidem hoc et jocundum; sed tamen, ut nihil
" inpræsentiarum in sanioris consilii præjudicium affe-
" ram, mihi certe videtur nunc quod amodo ad ope-
" randum necessarium nos sponsæ negotium trahat et
" officii nostri debitum urgeat, cura videlicet quam
" suscepimus pastoralis. Ecce enim quia vulpes demo-
" liuntur vineas, et lupi manifeste in caulis ovium
" grassari non desistunt. Et super omnia hæc non
" sunt inter prævaricatores qui revertantur ad cor,
" qui forte reverterentur si percussi. Alioquin nisi
" lupos arceat pastor, sine causa baculum, et judex,
" nisi transgressores reprimat, sine causa gladium
" portat; et nisi indignos ejiciat sacerdos, sine causa
" accepit ecclesiæ claves. Et nunc maxime vobis,
" fratres, loquor hæc, quia patrati contra nos facti
" atrocitas, in ejectis (dico) nostris et proscriptis, in
" adversarios justitiæ accelerat opus. Solet quippe, et
" justum sic, ut diutius toleretur infirmitas vel negli-
" gentia quam malitia sæviens. Igitur, pro officii
" nostri debito, sic modo mihi videre videor amodo
" operandum nobis, non dormiendum, ut una cum
" sponsa capiamus vulpes quæ demoliuntur vineas, et
" una cum dilecto surgamus a lecto, egrediamur in
" agrum, commoremur in villis, et operemur in vineis.
" Juxta quod sponsa, 'Veni,' inquit, 'dilecte mi, egre-
" 'diamur in agrum, commoremur in villis, surgamus
" 'ad vineas.' Perit enim, nec valet, sponsæ opus vel
" opera, si non ferat opem dilectus. Nos[1] ergo, dilecti,
" si vobis videtur sic, surgamus, egrediamur, et ope-
" remur, cum prophetico sarculo evellentes, destruen-
" tes, et dissipantes noxia, ne per nostram desidiam
" vel negligentiam crescant adeo et proficiant, ut totum
" Dominicum hortum operiant, et nos sic a Domino
" horti, tanquam hortolani pigri seu negligentes, desi-
" diæ vel negligentiæ condemnemur. Faciamus ergo

[1] *Vos*, A.

" juxta quod injunxit horti Dominus cuidam de horto-
" lanis, cui horti sui curam commiserat: 'Ecce,' inquit,
" 'ego hodie constitui te super gentes et regna, ut
" 'evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et
" 'ædifices, et plantes.' Verum, fratres, vos tanquam
" in scripturis exercitati, et multorum patrum eruditi[1]
" exemplis, in his et talibus quid agendum nostis me
" multo melius. Ego tamen, conscientia mea mihi
" dictante sic, dico vobis quod sentio. Veruntamen,
" ut jam dictis addam adhuc, mihi et hoc videtur
" inter cetera, si illius volumus imitatores esse cujus
" et discipuli sumus, quod instar Samaritani evangelici,
" custodis veri et curatoris, ad peccatorum curanda
" vulnera prius infundendum sit oleum, et vinum
" postea, si tamen postea necesse hoc. Prius igitur,[2]
" quod maxime potentum vulneribus mederi solet,
" suavissimum lenitatis oleum infundatur. Et in primis
" dominus noster rex in omni lenitate et humilitate
" conveniatur, si forte vel sic ira et indignatione malis
" nostris satura nunc in humilitate nostra nos respiciat
" clementia regia."

Et quidem verbo hoc ab archipræsule proposito, nobis sic placuit verbum, nobis quotquot propositum pariter et consilium commendantibus.

(16.) *Qualiter rex primo sit conventus.*

Missus est itaque unus abbatum ordinis Cisterciensis, ad monasterium Pontiniacense pertinens speciali quodam jure subjectionis. Abbas hic Urbanus nomine, et vere urbanus; Urbanus nomine, urbanus et re, urbanus et in sermone. Solus quippe talis idoneus ut tali fungeretur legatione. Is itaque missus, qui secum ad dominum regem nomine archipræsulis suavissimas litteras detulit, supplicationem solam, correptionem vero

Mission of abbot Urban to the king.

[1] Om. G. | [2] *ergo*, C.

nullam vel modicam, continentes. Quæsierat enim archipræsul verba utilia, suavia et pacifica, et conscripsit sermones lenissimos, quibus vel sic regis leniretur cor. Verum qui missus fuerat post dies aliquot ad nos reversus, pro nostris suavibus, pro nostris lenibus et pacificis, non nisi amaritudinem, asperitatem et turbationem majorem reportavit, regis corde sic obfirmato contra nos.

Qualiter secundo sit conventus.

Second mission of Urban.

Attamen non destitit archipræsul regem adhuc secundo per eundem convenire. Cui et vice hac non adeo suavia ut prius, sed et duriora legati viva voce dicenda injunxit, et litteras aliquantulum austeritatis continentes destinavit, quibus archipræsul regem corripuit, sed in misericordia et in spiritu lenitatis adhuc. Verum eo in brevi iterum reverso qui missus fuerat, reportavit et iterum quod neque vox esset neque sensus adhuc. Archipræsul vero audiens sic, et certissime jam considerans quod hac misericordiæ et lenitatis via non proficeret, in spiritu judicii et ardoris, sicut spiritu fervens erat, tertio jam conscripsit sermones, sed asperos et austeros; jam non, sicut prius, regem in misericordia corripiens, sed dure increpans, et, sicut tunc decebat episcopum, cum omni imperio arguens; tanquam veri Samaritani discipulus prius infundens oleum, et vinum postea. Et tanquam figuratum in propheta verum evangelicum animal, habens ante faciem hominis et faciem leonis, juxta in hoc ipso et magistrum sequens: "Si quis," inquit magister, "præoccu- " patus fuerit in aliquo delicto, vos qui spirituales " estis instruite hujusmodi in spiritu lenitatis." Et alibi ad discipulum, de episcopali ipsum officio instruens, " Servum," inquit, "Domini litigare non oportet; sed

" mansuetum esse, cum modestia corripientem eos qui " resistunt veritati." Ecce lenitatis et modestiæ spiritum. Et tamen idem ipse ad discipulum alibi, " Quam " ob causam," inquit, " increpa illos dure, ut sani sint " in fide." Ecce lenitas et modestia, ecce et increpatio dura! hoc est Samaritani oleum et vinum; hæ in propheta evangelicæ facies, facies hominis et facies leonis. Et revera ecclesiastica disciplina hæc, et juris ecclesiastici ordo, ut qui fomenta non sentit, ferro abscidatur superbiæ tumor; unde et ecclesiæ doctor hic noster, archipræsul dico, hac incedens via, hoc procedit ordine. Ad hoc vero durius jam nuntium peragendum quidam approbatæ religionis vir electus est ob favorem religionis præcipuum et fervorem pannosus et miser, omni tempore exercens nudipedalia: unde et cognomento vocabatur discalceatus, Girardus nomine proprio, vir certe jugiter habens mortem in desiderio et vitam in patientia; cujus semper summa fuerat sollicitudo ad pacem revocare discordes. Solus ergo talis idoneus qui fungeretur legatione hac. In talibus quippe et fiducialiter loquendi Dei verba et operandi grandia multa solet esse libertas, utpote in quibus Domini spiritus. Is itaque missus; in cujus ore, præter litteras quas detulit, et archipræsul verba sua posuit. Missus est et alius quidam religiosus cum eo. Et hi missi sic fiducialiter quidem egerunt, sed nec hi[1] quicquam profecerunt. Quin potius dura propinantes, dura pro duris, immo multo plus duriora prioribus, reportarunt.

A third message sent by Gerard, a barefooted monk.

(17.) *Qualiter arretetur archipræsul rege adhuc incorrecto.*

Archipræsul igitur audiens sic cœpit sollicitus et mæstus esse, cernens jam nec sic nec sic cor regis

The archbishop thinks of

[1] *hic*, G.

resigning his office,

erga se emollitum; quod etiam emollire, et pacem et gratiam inter regem et archipræsulem reformare, Christianus ille rex Ludovicus et multi terrarum principes sæpe et sæpius jam studuerant. Sed nec magni illi viri, nec proprii hi archipræsulis nuntii, nunc blanda, nunc austeriora, bajulantes, potuerunt proficere; quin potius superbia eorum qui oderunt nos ascendit semper. Archipræsul itaque turbatus intra se cœpit intentius clamare ad Dominum, orare frequentius, refici parcius, et continue lugere regem, cernens eum adeo ad omnia hæc insensibilem. Videns itaque tantam ecclesiæ turbationem, et regis animum jam obfirmatum sic, coarctabatur e duobus, hinc cupiens solvi a cura et pastorali officio, inde vero propter ecclesiæ causam, quam tuendam susceperat, permanere. Et post multam intra se animi sui fluctuationem, demum super hoc eruditos suos convenit. Qui mox de episcopatu deserendo vix verbo proposito, in primo auditu scandalizati, conclamabant ipsum jam deficere priusquam currere, et in Dominica acie ante jam occumbere quam pugnare; tanquam viri in divinis exercitati causas multiplices distinguentes propter quas interdum episcopo liceat de sede ad sedem transire, seu etiam plerumque penitus derelinquere. Verum, ut contestabantur, nulla talis causa hic; immo potius perniciosum hoc et omnibus post futuris sæculis detestabile, tanquam si proreta quis consternatus et pavidus in procellæ turbinibus navem oneratam in mediis fluctibus derelinquat; aut tanquam princeps vecors ad bellandum profectus, videns hostium cuneos, mox exterritus, ut solum se salvet fugiat, et quæ cum ipso fortiter stare proposuerat aciem castrorum perdat. Igitur, ut eruditi nostri universi constanter exhortabantur et salubriter, nequaquam tunc tempus fugiendi sed occurrendi, præsertim cum ab ecclesiæ inimicis solum ecclesiæ salus quæreretur, decus cleri deformaretur et impugnaretur libertas. Et quoniam archipræsul regem sic conventum sed incorrectum

but is dissuaded by his learned men.

supra modum lugebat, suorum hoc erat consilium, ut adhuc sustinens diutinæ passionis suæ exemplo cor regis emollire attentaret, quod exhortationis sermone necdum potuerat immutare, cum nihil adeo cor irati soleat immutare et ad amorem convertere, quam pro irati voto diutius sustinere et pati.

He meditates vigorous measures.

Archipræsul vero, ex eruditorum suorum viva et salubri exhortatione persuasus, jam nihil cogitabat de cura pastorali deserenda, sed potius deinceps fortius quam prius et virilius exercenda. Attrahens enim spiritum et assumens cor, jam nihil de fuga, nihil de quiete, sed solum de cura et pugna cogitans, intra se cogitando censuit post omnia hæc regi baculo pastorali comminandum, qui leviorem virgæ castigationem non senserat. Intra se itaque cogitavit et censuit, eruditis suis nequaquam hoc exprimens vel deducens in consilium. Et quidem caute et industrie hoc, suis parcens in hoc, ne videlicet qui eum sequendo magnam jam ob id regis iram incurrerant, in majus et perpetuum forte inducerentur odium, si tale contra regem darent consilium, quod forte, etsi non regis voluntati, utilitati tamen militaret. Cogitavit itaque sic intra se, cum suis super hoc non prætractans, non prædeliberans, regem suum et filium baculo (ut diximus) severioris castigationis percellere, qui fuerat hucusque ad virgæ tactum insensibilis, si forte percussus baculo devians reverteretur vel sic. Cogitavit, inquam, sic intra se, dubius tamen admodum et anceps super hoc quid agendum. Nec enim, ut diximus, voluit propter prædictam causam deducere hoc in collationem cum suis, vel suorum consilium quærere. Itaque cum se solo deliberans aliquandiu intra semet ipsum fluctuabat, stans et hæsitans. Legerat quippe illud in lege, "Principi "populi tui non maledices," et illud regis peccatoris, "Tibi," inquit, "soli peccavi." Et rex vere soli Deo peccat. Nam sicut super locum illum docet doctorum et ecclesiæ rectorum unus, "Si quis de populo errave-

" rit, et Deo peccat et regi; rex vero non habet homi-
" nem qui sua facta dijudicet." Legerat quidem in lege et in psalmista sic: legerat et multa alia quæ eruditi et exercitati ecclesiæ rectores statuerunt de his.
Aug. c. Parmen. iii. 13–4. Quorum unus, "Non potest," inquit, "salubris esse a
" multis correptio, nisi cum ille corripitur qui sociam
" non habet multitudinem." Et item, "Cum quisque
" fratrum in aliquo tali peccato fuerit, ut anathemate
" dignus habeatur, fiat hoc ubi periculum schismatis
" nullum est." Legerat quidem hæc et alia in modum hunc. In Romana vero ecclesia, ut supra jam diximus, durum schisma tunc erat, tanto imperatore Frederico et tam generoso viro Octaviano [1] antipapa tunc divisis ab ecclesia et facientibus schisma; unde nec sine causa magna videbatur tunc majoris adhuc et durioris schismatis causa, si in tantam potestatem, Anglorum regem dico, ætate juvenem et in cismarinis et transmarinis tam late et tam magnifice dominantem, gladio verbi exserto, ab ecclesia separaretur; ne forte, rege juvene et tam potente ob id commoto, facile ad partes ecclesiæ inimicas transiret. Super omnia etiam verebatur ne apostolicæ sedis auctoritas propter hoc gravius schis-
Pp. 343, 345. matis periculum, quod (ut diximus) facile posset accidere, quicquid absque ejus [2] consilio seu conniventia statueret ipse, totum ipsa irritaret. Hæc igitur et hujusmodi ut gladium suum reponeret, nec baculo suo percuteret, hortabantur.

At [3] e diverso his [4] alia obloquebantur, quæ et impellebant ut gladium amodo non prohiberet a sanguine et ut percuteret baculo. Nam sicut in lege audierat quod supra posuimus, videlicet, "Principi
" populi tui non maledices," ita legerat et in lege tam principes synagogæ quam etiam alios pro qualitate excessus immundos reputari et extra synagogam fieri;

---

[1] *Octoviano*, A. C.
[2] Om. C.
[3] *Et*, A.
[4] *et*, ins. C.

quod nequaquam erat maledicere principi. Hoc in lege prohibitum, sed talis potius excommunicatio coercio erat quædam disciplinalis, et sicut tunc, ita et nunc, principem anathematizare non est principi maledicere, quod lex prohibet, sed principem tanquam ecclesiæ filium disciplinaliter coercere, et tanquam a latronibus vulneratum per Samaritani curam medicinaliter secare, ut ferro abscidatur vulnus quod fomentum non sentit. Legerat et in propheta, "Væ mihi," inquit, "quia tacui." Sibi ipsi propheta *Væ* dicit, eo videlicet quod regem Achab ea auctoritate qua debuit non corripuit, nec pro data sibi potestate coercuerit. Quod enim, ut supra induximus, rex adulter et homicida Deo dixerat "Tibi soli peccavi," non ideo dixit quod prophetis tunc et synagogæ sacerdotibus in reges adimeretur coercio; unde et propheta pro peccato mox regem corripuit: sed ideo dixit "Tibi soli," Deo loquens, quia sacerdotes et prophetæ vices Domini tunc gerebant, et erant ipsi quasi ipse Dominus, cujus ipsi vicarii; unde et quem ipsi puniebant, Dei hæc [1] solius punitio ipsorum inflicta ministerio. Et sicut tunc, ita et nunc, si ecclesia, si sacerdos, regem punit, solus tamen Deus punire dicitur. Ille enim punit qui in terra Domini fungitur vice, qui et in terra quasi Deus populo datus est, juxta quod Dominus ad Moysen, "Ecce," inquit, "constitui te Deum Pharaoni." Et sacerdotes Deos vocari in scriptura invenire creberrimum. Legerat itaque in lege et in propheta sic, et similiter de regibus corripiendis per varia scripturarum loca. Et, ut jam non tantum divinis legibus, sed et orthodoxorum patrum et discretorum ecclesiæ rectorum agamus exemplis, audierat itidem et legerat rectorem illum ecclesiæ, tam eruditum, tam discretum, et tam præclarum doctorem, Ambrosium, Theodosium magnum imperatorem excommunicasse et ab ecclesiæ penitus exclusisse ingressu. Sozom. vii. 24–5; Baronius, A.D. 390. 2–30.

[1] Om. C.

Et ne etiam longe exempla petantur, audierat felicis memoriæ Ivonem Carnotensem episcopum, qui velut quoddam scripturarum armarium modernis temporibus pastoribus magnum scientiæ lumen effudit, et spectabilem se ipsum formam dedit,—audierat, (inquam,) ipsum Francorum regem Philippum excommunicasse et ab ecclesia omnino prohibuisse. Legerat itaque archipræsul et audierat et hæc et illa; unde et coarctabatur ex his et illis, hinc super omnia metuens quod, si taceret, væ sibi, si vero loqueretur, discessionis[1] periculum. Nec enim quæ supra contra hoc inducta sunt adeo verebatur, utpote scripturas intelligens, sed hoc quidem præ cæteris metuebat gravius, videlicet discessionis[1] periculum. Veruntamen et hæc et illa in corde suo volvens sic, et tandem cogitans regem suum, filium suum et dominum, quem ex diutina et familiari conversatione verius interius noverat, nequaquam fore filium dissensionis,[2] sed pacis, et quod quicquid exacerbatus verbo comminaretur, nequaquam tamen matris suæ ecclesiæ, ut se ejiceret, dirumperet uterum,—cogitans (inquam) sic, firmiter in corde suo statuit ipsum baculo pastorali percellere, si forte devians et justitiæ transgrediens tramitem reverteretur vel sic. Verebatur tamen ne (ut supra diximus) Romana ecclesia sua, quæ omni præest, auctoritate evacuaret penitus quod ipse fecisset omne justitiæ opus. Verebatur quidem hoc, at tamen quicquid faceret Romana ecclesia tanquam mater et domina, satius judicavit officii sui debitum exsequi, quam ipso muto et dissimulante malitiam relinquere impunitam et fovere transgressionem; arbitrans (nec immerito) sanguinem impiorum de manu sua minime requirendum tunc, etsi forte potestas major superveniens ab eo factum immutaret justitiæ opus. Suadente igitur conscientia, immo (sicut ab ipsomet

Ivo, Epp. 14–5, 20–23 (Migne, Patr. Lat. clxii).

[1] *dissensionis*, G.

[2] Both A. and C., which have *discessionis* above, read *dissensionis* here.

accepi) urgente eum ad hoc, illam quam diximus in regem coercionem ecclesiasticam in corde suo firmissimam tenuit. Alioquin sibi visum quod pastor evangelicus sine causa baculum, et judex ecclesiasticus sine causa gladium, et quod sacerdos Dominicus sine causa claves ecclesiæ accepisset, nisi quemadmodum auctoritatem ita et haberet virtutem, sicut introducendi ita et excludendi ab ecclesia quos deberet.

He goes to Vezelay, and at a high festival denounces the king's proceedings. Whitsuntide, 1166.

Et quoniam quod faciendum statuerat non sub tecto, non clam, sed publice et solenniter judicavit faciendum, sicut et causa nostra et partis adversæ noxa publica erat toto jam ecclesiarum orbe notissima, accessit ad locum celebrem et tempore celebri, Vizeliacum scilicet, instante festivo præ cæteris illius ecclesiæ die, die videlicet festo beatæ Mariæ Magdalenæ,[1] in cujus honore ecclesia loci fundata, cujus et ibi corpus gloriose requiescit, unde et ad diem festum ex diversis regnis concurrunt nationes plurimæ. Tempore itaque celebri tam festivo accessimus ad tam celebrem locum, distantem a mansione nostra Pontiniacensi monasterio per dietam. Accessimus itaque et venimus proxima ante festum die, nobis qui sequebamur accessus sui causam ignorantibus, (nec enim propter hoc quod supra diximus nobis hoc indicavit,) et credentibus quod solum propter diem festum accessisset. In crastino vero, festo videlicet die, ad petitionem abbatis et conventus publicam missam faciens, finito evangelio ascendit pulpitum, et elegantem et fructuosum sermonem ad populum habuit. Deinde[2] vero in audientia hominum causam dissensionis inter ipsum et regem exponens, et quam dure et dire secum et cum suis actum, qualiter etiam rex totiens conventus, et non misertus, sed eo amplius induratus, ecclesiæ causam et se et suos ipsorum orationibus commendavit; et confestim, omnibus audientibus et constupentibus, miro modo compunctus, voce quidem flebili et inten-

[1] The true date seems to have been Whitsuntide, not the festival of the patroness (July 22), or, as others say, Ascension Day. See Joh. Saresb., Ep. 145.

[2] *Demum*, G.

tissimo compassionis affectu in ipsum Anglorum regem Henricum nominative comminatorium emisit edictum. Et nos quidem, certaminis sui socii, ex inopinato audientes sic, mox obstupuimus, eo quod nobis inconsultis fecisset sic. Qui quidem, sicut cito post nobis ipsemet indicavit, sciens et prudens hoc a nobis celavit, per supradictam causam se excusans quod nobis inconsultis hoc fecisset. Factum vero hoc ex plurimis et variis nationibus, quæ ad diem festum convenerant et ita propriis audierant auribus, mox divulgatum per terras, certissime [1] ad aures regis pervenit; unde et rex, nec sine causa, supra quam nunc dicere aut scribere tempus sit motus est et turbatus, et qui cum eo universi.

(18.) *De appellatione regis ad Romanum pontificem.*

Excitement produced by the report of this.

Convenit igitur multitudo et mente confusa est, quoniam certissime jam audierunt sic. Convenit itaque ecclesia Anglorum in cismarinis; convenit et ecclesia Normannorum in transmarinis, hinc inde quid facto opus inter se acerrime deliberantes, summopere providere curantes, ne videlicet in regem sententia, cujus jam processit comminatorium, ad profectum [2] procederet, seu in regnum vel personas regni aut ecclesias aliquod ecclesiasticæ districtionis gravamen. Consternati etiam jam et tremefacti, non solum ob id quod jam de rege audierant, sed et quia archipræsul Jocelinum Saresberiensem episcopum ob manifestam inobedientiam jam suspendisset; eo videlicet quod decanatum Saresberienis ecclesiæ contra interdictum domini papæ et suum, inconsultis quibusdam ejusdem ecclesiæ canonicis, qui tunc cum ipso peregrinabantur, quorum erat cum aliis confratribus decanum suum eligere, cuidam de aulicis clericis ad regis voluntatem contulisset. Qui etiam et

Suspension of the bishop of Salisbury for admitting John of Oxford as dean.

[1] So A. and C.; possibly for *citissime* (which Dr. Giles reads) here, although *certisisme* is right in the beginning of the next chapter.

[2] *perfectum*, A.

eundem aulicum clericum, propter quasdam conventiones et obligationes illicitas,[1] quas in Alemannia cum schismaticis fecerat, anathematis vinculo jam innodaverat; quas tamen conventiones et obligationes a rege missus de regis mandato ipse fecisse dicebatur. Personæ igitur regni, metuentes sibi ex his, et quæ futura sibi accidere possent gravamina prævenire molientes, solliciti quidem attentissime deliberant quid agendum;

"Nam tua res agitur paries cum proximus ardet," ait quidam. Commodius autem sibi non reppererunt remedium quam ut ad appellationes convolarent. Et regi placuit, Deo quidem, in subsannationem et derisum novi legis latoris et novarum legum, quas supra apud regiam illam mansionem quæ Clarendune dicitur fabricatas et in scriptum redactas ostendimus, juste quidem operante nunc sic. Nam cum legibus illis appellationes ad Romanam ecclesiam inhibitæ forent, nunc tamen ad regis et regni tuitionem ad ipsas recurrere necesse. Personæ itaque regni, quia remotiores erant, pro rege, pro regno, pro se et pro suis ecclesiis, scripto appellaverunt, et per eruditos nuntios libellum appellatorium in ea forma concéptum archipræsuli ad solitudinem nostram Pontiniacum transmiserunt. Et quia rex extra regnum erat tunc transmarinus, magnas quidem et venerabiles personas ecclesiæ Normannorum pro se ipse rex destinavit, videlicet piæ memoriæ Rotherot, tunc Rothomagensem archiepiscopum, et Ernulfum, tunc Lexoviensem episcopum, et cum eis alios plerosque viros magnos et eruditos. Qui quidem Pontiniacum venientes nequaquam nos invenerunt; siquidem a quodam familiari suo, qui tunc in regis curia erat, de mittendis sic nuntiis archipræsul præmunitus se subtraxit. Igitur præfati nuntii, propter nos Pontiniacum venientes, sed minime nos reperi-

Horat. Ep. I. xviii. 84.

The king appeals.

The archbishop of Rouen, the bishop of Lisieux, and others, are sent to Pontigny, whence the archbishop had withdrawn.

[1] *illitas*, G.

entes, mox recesserunt: prius tamen secundum formam juris Pontiniaci, ubi quasi domicilium habere videbamur, appellationem suam edentes, nec tamen, ut docet civile jus, scribentes eam pro foribus, sed viva voce appellantes. Subtraximus autem nos, non quasi juris ignari, quin apprime sciremus ratione domicilii, vel quasi appellandis absentibus seu absentantibus se, appellationes posse fieri; sed ideo in adventu nuntiorum nos subtraximus quia illorum colloquia vitabamus. Et quemadmodum appellationes interpositæ, ita et ad regni tuitionem juramenta quædam illicita et sacrilega per totum regnum exacta sunt in civitatibus, in castellis, in pagis, per comitatus regni singulos, quotquot a quindecim annis et supra jurantibus, quod domini papæ nuntios seu litteras, et archipræsulis pariter, aut in captione detinerent, si possent, aut proderent illis qui non possent hoc. Quam vero sacrilegum, quam profanum juramentum hoc, lippi vident et tonsores. Juxta quod ait, "Videns quia peccatum ariolandi est "repugnare, et quasi scelus idololatriæ[1] nolle acquies-"cere." Verum omisso tanquam sacrilego facto hoc, quod non regni tuitio est sed potius contaminatio, ad appellatores nostros revertamur.

Qualiter archipræsul cum suis deliberat an sit appellationi deferendum.

The archbishop consults his friends, and answers the appeal.

Nos vero Pontiniacum cito post appellatorum horum recessum reversi, deliberare mox cœpimus quid agendum, utrum videlicet tali fuisset appellationi deferendum, plerisque nostrum asserentibus deferendum, et ad docendum hoc tanquam eruditi et exercitati in jure, tam ex divino jure quam humano plurima allegaverunt; aliis vero de nostris contradicentibus et nequaquam deferendum contendentibus, e diverso validis et

[1] *idolatriæ*, A.

variis rationibus suam fundantes intentionem. Eo præsertim, ut prudenter astruebant, tam iniquæ appellationi minime deferendum, quod videlicet esset ipsa non ad oppressorum remedium, sed potius ad opprimentium prolongandam malitiam excogitatum fomentum; in quorum manibus evidenter et in omnium oculis ecclesiæ spolia, et dextera rapinis repleta. Itaque coram archipræsule ab eruditis suis diversa sentientibus super appellatione collatum, ipso (ut moris sui erat) partes suas interponente, et nunc hos nunc illos de jure crebro sciscitante et opponente. Et quidem inductas tunc hinc inde super appellatione allegationes huic interseruissem historiæ, nisi quia non paterentur se molesta brevitate arctari. Et præsertim, sicut et de plerisque aliis, ita et in libello hoc supersedemus ab his, eo quod in corpore quodam epistolari multa continentur de his; de quo epistolari corpore mox loquemur. Collatum igitur est et allegatum hinc inde; verum archipræsul, etsi forte contra tam manifestos malefactores, quorum maleficia et lapides in parietibus et tigna in domibus jam accusabant, in ecclesiastica severitate de jure procedere potuisset, substitit tamen adhuc juxta sapientis consilium: "Qui patiens," inquit, "est, multa gubernatur prudentia." Substitit igitur adhuc, non processit, differre ad tempus satius judicans, donec super hoc Romanam ecclesiam[1] consultasset; super omnia (ut[2] supra jam diximus) veritus ne quid ea inconsulta, et tali præsertim tempore, ipse statueret, totum ipsa evacuaret. Ad supradictum vero libellum appellatorium, nomine personarum regni ad ipsum destinatum, sensu suo proprio conceptam et proprio stylo exaratam remisit epistolam, elegantem satis et sufficienter responsalem. In qua, inter alia, de appellationibus factis, si juste vel injuste, quod sibi

P. 390.

[1] *jam* after *ecclesiam* in A., but marked for omission.

[2] Om. C.

visum interseruit. Quæ nos in libello historico hoc, eo quod in ea epistola sint inserta (sicut et jam[1] supra diximus), hic causa brevitatis præterimus. Exstat enim epistola illa inter cæteras epistolas suas, quas vel ipsemet scripsit, vel aliqui de eruditis suis de ipsius mandato sub ejus nomine. Ex epistolis quippe a nobis vel propter nos in exsilio nostro confectis grande compactum est corpus epistolare, de quo supra nos hic dicturos promisimus. Compactum est, inquam, corpus ex his multas in se epistolas continens; quas etiam secundum ordinem historiæ venerabilis prior sanctæ Cantuariensis ecclesiæ Alanus laboriose quidem et studiose digessit. In quibus de exsilii nostri laboriosa historia perplurima continentur; unde et, eo quod in epistolis illis diligentius conscribantur, multa in libello hoc brevitatis causa præterivimus, præsertim quia liber ille epistolaris a multis personis et a multis ecclesiis jam habetur. Unde et qui sufficienter archipræsulis verba et opera in exsilio, conatus et actus, agones et sudores pastorales, nosse desiderat, ad illum recurrat, ut post libellum historicum hunc legat et illum librum epistolarem. In quo, etsi in plerisque epistolarum desunt dictionum sollennia, pro materia tamen satis commodus est. Quo nos amodo in historia[2] facilius contexenda adjuti, de cætero brevius cœptum historiæ ordinem prosequamur.

Reference to the collection of Epistles.

(19.) *Qualiter archipræsul et rex ad virum apostolicum mittunt.*

Appellatione itaque interposita, et ecclesiastica disciplina suspensa sic, parantur, mittuntur nuncii ad apostolicam sedem. Mittit rex, mittunt et personæ regni, mittit et archipræsul. Sed multum quidem inter nuncios hos; illi quippe per viam argento et auro

Envoys sent to the pope by various parties.

[1] *etiam*, A.

[2] A leaf is here wanting in A.

suffarcinati, nostri vero expediti et vacui, secum in via vix viaticum portantes. Illi in curia his et illis massas aureas et argenteas aut dantes aut certissime pollicentes, nostri vero nuda solum verba apostolicæ clementiæ offerentes. Nec tamen fuit hæc nostra prima ad Romanam ecclesiam missio. Prius siquidem quosdam de eruditis nostris ad sedem apostolicam misimus, per quos a viro apostolico apostolicæ sedis legationem jam super Angliam obtinuimus. Et quidem ad cautelam a nobis factum sic, ut videlicet firmior et magis authentica ecclesiastica quævis sententia haberetur, si deinceps ab archipræsule aut in regnum aut in regni personas ferretur; unde et cum archipræsul Vizeliaci (sicut supra ostendimus) comminatorium in regem emisit, apostolicæ sedis legatus jam erat, etsi impeditus legationis suæ fines intrare non posset. Verum ad Romipetas nostros revertamur,

The archbishop is made legate for England.

P. 392.

Qualiter archipræsul amotus est a Pontiniaco.

hoc tamen prius interserto antequam plura de his; videlicet, quod ipsis cito post supradictum diem festum beatæ Mariæ Magdalenæ ad apostolicam sedem profectis, dominus rex Anglorum ad generale illud capitulum Cisterciense, quod in Septembri proximo, die Sanctæ Crucis, ut mos est, celebrabatur, litteras quasdam destinavit, significans quod quendam de inimicis suis suscepissent et secum haberent, Thomam videlicet, Cantuariensem archiepiscopum. Unde et mandavit quod, sicut carum habebant quicquid in terra sua aut cismarina aut transmarina possidebant, ne eum amplius tenerent secum. Tribus itaque diebus exactis, quibus capitulum celebrari moris est, veniendi ad nos Pontiniacum arripiunt iter abbas ipse Cisterciensis, Gilbertus nomine, episcopus Papiensis, ordinis illius quondam monachus, et ordinis abbates quidam cum iis, et venerunt festinantes, archipræsuli nomine capituli nunciantes

King Henry desires the Cistercians to dismiss the archbishop. Sept. 14.

The abbot of Citeaux and the bishop of Pavia report this at Pontigny.

se tales regis litteras et tale in iis suscepisse mandatum. Veruntamen et sermonem ad archipræsulem convertentes, "Domine," inquiunt, "capitulum propter mandatum " tale nec fugat nec expellit te a se, nec licentiat, sed " tibi et prudenti tuo consilio hoc significat, ut post " tale mandatum videas et attendas quid agendum. " Scit quippe totum capitulum certissime, et nos, qui " modo huc venimus, pariter novimus universi, vos adeo " nostrum diligere ordinem, quod ordinis providebitis " indemnitati, ne vestri occasione, sicut nec in spiritu- " alibus, nec in temporalibus diminutionem aliquam " aliquodve detrimentum patiatur."

The archbishop offers to withdraw.

Archipræsul vero et consiliarii ejus, multa experti et exercitati in plurimis, mittentium et missorum corda conjecerunt, et adverterunt mox quid agendum. Unde et incontinenti cum suis consilio habito, mox respondit archipræsul nulla ratione se velle quod sui occasione ordo læsionem ullam, seu vel modicum aliquid damni, incurreret, qui in tam arcto et ipsi et suis tantam exhibuisset humanitatem. Et addidit quod quocunque diverteret, ubicunque caput suum reclinaret, ab eis se citissime amoveret, "Domino," inquit, "si placet, mihi " et coexsulibus meis providente, qui volucres cæli " pascit et vestit lilia." Et archipræsul quidem breviter sic; multorum vero, et præsertim abbatis et fratrum nostrorum Pontiniacensium, qui (ut supra ostendimus), tam læti, tam devoti nos susceperant, qui aderant et audierant verbum super archipræsule et suis, pietatis viscera commota sunt, cum fletu domum egredientes. Nam ut quod vidimus, quod audivimus, hoc testemur, sanctæ memoriæ Garino de Galardim, tunc abbate loci, et fratribus invitis et ipsis (quoad licuit) contradicentibus, propositum fuit recessus nostri verbum hoc. Audito vero archipræsulis responso hoc, sanctus abbas Cisterciensis et qui cum eo in crastino recesserunt.

De deliberatorio archipræsulis sermone cum suis.

Archipræsul vero, cum suis consilium habens, quid agendum mox deliberat, supremis suos alloquens sic: The archbishop considers what should be done.
" Fratres," inquit, " mecum coram Domino in causa
" ecclesiæ advocati, ecce quomodo Satanas expetit
" cribrare nos sicut triticum, nos et nostros expellens,
" proscribens, dejiciens et impellens, ut evincat nos et
" cedamus. Ecce quod, ut nos persecutus est mundus,
" fugimus ad solitudinem hanc ejecti et proscripti, ad
" hos sæculi mortuos declinantes, sperantes nos saltem
" in solitudine hac, inter hos sæculi mortuos, abscondi
" a conturbatione hominum, a contradictione lingua-
" rum.[1] Sed ecce quia princeps mundi plurimum
" potestatis hic habet, qui etiam usque huc nos perse-
quitur, hinc dejicit, et deinceps hic peregrinari non
" permittit. Quid ergo faciemus, viri fratres? Quo
ibimus? quo divertemus? siquidem solitudines inter-
dicuntur, nec etiam inter mortuos sæculi nobis jam
conceditur locus. Non ædificium nobis nec domi-
' cilium, non aurum, non argentum, non pecunia, nec
" possessio ulla; elongati sumus ab amicis et proximis;
" vix etiam qui compati audeat, nedum suscipere nos
" vel subvenire. Quis enim qui hoc audeat, quæ ec-
" clesia, quis ordo, quodve monasterium nobis a tam
" spectabili, tam approbato ordine, quem inter pere-
" grinationis nostræ initia adeo præoptavimus, quem
" prælegimus, ejectus sic? Certe tum quia postpositis
" aliis prælegimus peregrinari hic, tum propter timo-
" rem mundi et mundanæ potestatis minas, non est qui
" nos suscipiat; non ecclesia, non persona ecclesiastica,
" non ordo ullus, seu etiam solitudo ulla, multo minus
" sæcularium quis. Ad quos tamen, si qui forte essent,
" divertere, tum propter causam quam agimus, tum
" propter religionem quam ab initio usque incoluimus,
" nec religiosum nobis nec honestum. Nec tamen ob

[1] With this word A. resumes.

" id, fratres, loquor hæc, quasi contra boni Patris-
" familias inhibitum adeo sollicitus de crastino. Spero
" quippe quod qui in monte vidit Dominus, ipse et in
" solitudine hac nos mundum deserentes, et a mundo
" et ab his etiam qui mundum deseruerunt jam de-
" sertos, ipse consuetæ pietatis suæ oculis nos respiciet.
" Spero, inquam, et certissime spero, quod in arcto hoc
" misericors et miserator Dominus angustiæ nostræ et
" inopiæ suam amplissime aperiturus sit manum, et
" benedictione implebit. Veruntamen mihi necdum
" aperta est via, qua velit nos Dominus ab hac solitu-
" dine educere, et providere eductis. Quod quidem ad-
" modum nunc desidero, ne videlicet, post propositum
" nobis de recessu nostro verbum, deinceps faciamus
" hic moram. Turpe enim nobis hoc et indecens.
" Provideat ergo nobis nunc Dominus, præter quem
" aliud refugium non habemus."

De responso discipuli.

Discipulus vero qui scripsit hæc, inter cæteros audiens domini sui archipræsulis querulos sermones hos, ante cæteros mox erupit in vocem, " Domine," inquiens, " recordare, si placet, quod dominus rex Fran-
" corum vobis civitate Suessionis tam magnifice, tam
" liberaliter, obtulerit, se videlicet vobis et vestris in
" qua velletis vel urbe vel oppido, aliove ditionis suæ
" loco quem eligeretis, de fiscali amplissime provisurum.
" Et quidem solum distulistis tunc, donec videlicet
" foret necesse hoc, non renuistis omnino." Et archipræsul " Recordor," inquit, et ad eum qui sibi loquebatur singulariter sermonem dirigens, " Sed videor mihi
" nunc, frater," inquit, " quod aulicos iterum apparatus
" et urbanas delicias quæras, quæ temporis hujus est
" nos deserere qui tenemur in evangelii vinculis. Sa-
" tius[1] multo, religiosius esset et honestius tempore hoc,

[1] *et*, ins. G.

" ad ecclesiam aliquam vel solitudinem, quam ad aulam
" vel urbem nos divertere, ubi eo fiducialius quo hu-
" milius salutare Dei præstolaremur cum silentio et præ-
" visum a Domino nostræ peregrinationis eventum."

Alii vero de eruditis suis, qui consilio intererant, audientes hæc contestabantur religiosius quidem, honestius et humilius, hoc: "Sed hoc," inquiunt, "minime " in nostra optione vel potestate nunc positum, nobis " jam non qua vellemus, sed qua possemus, declinare " necesse habentibus; ita ut oporteat nos illud comici " sequi, 'Ibant,' inquit, 'qua poterant, et qua non pote-" 'rant non ibant.'" Unde et commune suorum omnium consilium fuit, ut de necessitate virtutem faceret, et quia ad interdictas jam sibi solitudines non poterat, ad aulam vel urbem declinaret, si et hoc posset. Adjicientes "Domine," inquiunt, "in aula vel urbe potest " quis per gratiam vitam solitariam ducere et Deo " vacare, sicut e diverso potest quis in solitudine auli-" cis luxibus pereffluere. Probat hæc nostra verba " Israelitarum vetus historia et notissima, qui ad peti-" tionem suam manducaverunt et saturati sunt nimis; " verum adhuc escæ eorum in ore ipsorum, et ira Dei " ascendit super eos. Et quidem in solitudine accidit " sic, cum e diverso legamus pudicos illos et sapientes " juvenes Joseph et Danielem, res fiscales agentes, " unum in Ægypto et alterum in Babylone vixisse " continentissime, et ipsos, jam cives Jerusalem, nihilo-" minus tamen tunc res Ægyptiacas et Babylonicas " ministrasse, in tam numerosa quidem turba sine tur-" batione versantes, et quasi manentes in solitudine. " Unde et rex ille debellator et manu fortis, etsi sem-" per in acie, semper in agone, semper in multitudine, " in solitudine tamen optatis sibi columbæ pennis " gloriatur se mansisse: 'Ecce,' inquit, 'elongavi fugi-" 'ens, et mansi in solitudine.' Quod eorum qui præ-" sunt maxime proprium est, ut versentur sine turba-" tione in turbis, et maneant semper in solitudine inter

" multos, aliorum semper, raro sui, nisi quia quando
" aliorum propter Deum, tunc magis sui. Unde et
" magister, cum liber esset ex omnibus, omnium se fe-
" cit servum; his qui sub lege quasi sub lege, his qui
" sine lege tanquam sine lege, Judæis Judæus, ethnicis
" ethnicus, infirmis infirmus, omnia omnibus, ut sal-
" varet sic[1] omnes. Sic ergo nos, pater sancte, qui
" urbem non appetimus, quin potius expulsi a solitu-
" dine, velimus nolimus, oportet nunc urbem ingredi,
" poterimus operante Domino victitare in urbe, tanquam
" in solitudine commorantes. Si quis autem ad Latinas,
" Græcas, et barbaras historias recurrere velit, ad hoc
" ostendendum grandem habebit testium nubem; adeo
" sicut nec habitum nec loca, sed vitæ solum merita,
" Deus accipit. Nam, ut adhuc recurramus ad nostra,
" Loth noster, qui in ipsa civitate immunda fuit mundus,
" in monte immundus fit. Et ut majora inducamus
" adhuc, primus homo de paradiso, et primus angelus
" de cælo cecidit, et Job noster in sterquilinio stetit."

(20.) *Qualiter archipræsul a Pontiniaco recedens Senonis ad peregrinandum a rege Francorum sit exceptus.*

The French king offers him an asylum.

Archipræsul itaque persuasus ex his, ad Christianum illum et gloriosum Francorum regem Lodovicum, cujus memoria in benedictione æterna est, discipulum qui scripsit hæc mittere non distulit, qui de recessu nostro a Pontiniaco et causa recessus regi cuncta nuntiaret. Quod cum audisset rex, non parum est admiratus, et mox itineris sui socios convocans, (erat quippe in via cum ipsi referrentur hæc,) totum ipsemet eis retulit. Et iterando sic audientibus omnibus, "O," inquit, "religio! O religio, ubi es? Ecce enim quos
" credebamus sæculi mortuos, sæculi minas timent; et
" pro rebus perituris et caducis, quas se propter Deum

[1] *nos*, ins. C.

" contempsisse profitentur, a Dei opere quod cœperant " jam convertuntur retrorsum, Dei causam et pro Dei " causa exsulem ejicientes a se." Et convertens rex sermonem ad illum qui missus fuerat, " Saluta," inquit, " dominum tuum archipræsulem, et fiducialiter ipsi meo " nomine nunties, quod etsi mundus et etiam qui viden- " tur mundo mortui eum deserant, ego tamen eum non " deseram. Sed quantacumque rex Anglorum, etsi do- " minicus homo meus sit, adversus ipsum moliatur et " exerceat, ego tamen suscipiam propter Deum et prop- " ter justitiam patientem. Nuntiet ergo nobis sive " ad civitatem sive ad castellum aliumve ditionis nostræ " locum divertere maluerit, et paratum inveniet." In brevi ergo, reverso eo qui missus fuerat, archipræsuli nomine regis reportata sunt hæc.

The archbishop chooses Sens.

Nos vero supra alia loca regia ad complendum peregrinationis nostræ residuum præclaram illam et[1] regiam civitatem Senonis prælegimus, a solitudine nostra Pontiniaco, quam incolere cœpimus, (ut supra nos dixisse meminimus,) solum per duodecim terræ leugas distantem. Civitatem, inquam, illam prælegimus ex indigenarum consilio, eo videlicet quod, sicut ipsi testabantur et nos hoc ipsum fide oculata deprehendimus, multa essent civitatis illius commoda, utpote frumento, vino et oleo stabilita, silvis circumnexa, pratis amœnata; scatent fontes, fluunt amnes,[2] et denique autumni serenitas suas in omnibus exhibet ubertates. Terra certe illius similis de qua nuntiatur quod fuerit terra habitatores suos devorans. Sed super omnia et præ cæteris ad civitatem allexerunt nos civitatensium mores; magis, inquam, allexit nos in clero et populo civitatis morum edocta liberalitas, quam descripta civitatis commoditas seu agrorum fertilitas ulla. Erant enim et in clero et in populo civitatis, sicut et jam eramus præexperti, viri munifici, liberales, dapsiles, advenis præsertim et inqui- P. 357.

[1] Om. C. | [2] *omnes*, G.

linis honorem exhibentes, affabiles, sociales, sua communicantes et facile tribuentes. Unde et potissimum inter tales prælegimus peregrinationis nostræ consummare residuum. Est autem prope civitatem quasi per stadium nobilis abbatia et regia, ubi gloriosæ virginis et martyris[1] sanctæ Columbæ corpus requiescit, et monasterium ad ejus honorem dedicatum, tam commode situm ut facile possit civitatis habere commoda et evitare tumultus. Ad hoc archipræsul cum suis, tum propter loci religionem, tum propter civitatis tumultus facilius evitandos, declinare statuit. Quod quidem et mox ut præfato illi Christianissimo regi innotuit, et regi complacuit sic.

The abbey of St. Columba.

Biennio igitur jam peregrinationis nostræ Pontiniaci expleto a Pontiniaco discedimus. Die vero recessus nostri videres fratres mæstos et ejulantes post archipræsulem currere, discurrere, festinare, salutantes et resalutantes et benedictionem iterum et iterum postulantes, et iterum et iterum videre et alloqui cupientes recedentem, interdum conclamantes, "Pater, cur nos deseris, aut cui desolatos nos relinquis?"[2] Ego autem videns sic verissima fore justi verba illa recordabar; "Qui timent," inquit, "te videbunt me et lætabuntur." Fratres igitur isti ita timentes ita discurrebant, ita se invicem prævenire contendebant, ut vel modicum[3] viderent adhuc et lætarentur. Nec quidem præceptum abbatis nec hora regularis ipsos revocare poterat, archipræsulem et suos diu et longe extra monasterii portam prosequentes; adeo quisque alium absque omni ordine prævenire contendens salutationem ultimam et ultimam benedictionem alii contendebat eripere. Sed quam pius certe, quam ordinatus, irregularis et inordinatus horum incessus et excessus hic, ad quem eximiæ caritatis violentia impulit! In hac itaque fratrum pace et dilectione a Pontiniaco discessimus.

He leaves Pontigny. Nov. 1166.

Sulp. Severus, Ep. ad Bassulam, (Migne, xx. 182.)

[1] *matris*, G.

[2] The words are quoted in the Breviary lessons for St. Martin's day (Nov. 11.)

[3] *medicum*, G.

De somnio archipræsulis in recessu a Pontiniaco.

Verum die recessus nostri inter itinerandum archipræsul, qui in via maxime solebat esse comes facundissimus et jocundissimus, cœpit admodum tristis et mæstus esse, contra morem suum neminem suorum in via[1] alloquens, nec ipsum suorum aliquis; nobis viæ sociis opinantibus ipsum tristari sic eo quod a fratribus tam diligentibus et tam dilectis recessisset. Abbas vero noster Pontiniacensis, comes tunc noster per viam, vir edoctus et religionis approbatæ, videns sic et compatiens, accessit propius, sciscitans ab eo secretius quare sic vultus ipsius concidisset. Et hoc ipsum iterum et iterum sciscitabatur, donec sibi archipræsul aperiret causam ad amicam importunitatem sciscitantis, "Domine abbas," inquiens, "nec mi- " rum, si animo meo turbato vultus meus sic conci- " derit; veruntamen causam, etsi familiaris meus sis, " non prius edisseram nisi eo pacto ut secreto eam " teneas quoad vixero ego." Et abbas mox pepigit se facturum sic. Et ipse, "Domine abbas," inquit, "hac " nocte vidi somnium, et visiones capitis mei contur- " baverunt me. Jam quippe per Dei, ni fallor, revelationem accepi quod morte dura, sed spero quod " preciosa, de hoc mundo sim transiturus. Nocte quippe " hac mihi visum quod in ecclesia, (nescio tamen qua,) " contra dominum regem Anglorum in auditorio do- " mini papæ et cardinalium pro ecclesiæ causa con- " tenderim, domino quidem papa parti meæ favente, " sed cardinalibus adversantibus pro rege contra me; " cum ecce subito quatuor supervenerunt milites, qui " mox rapientes me ab auditorio, in eadem ecclesia " capitis mei summitatem, ubi coronæ meæ locus est, " excoriaverunt, adeo ut mihi videbatur angustiatus

He relates a dream to the abbot of Pontigny,

[1] *viæ*, G.

" (scio quippe revelationem esse hoc, non vanum som-
" nium,) conturbor sic et contristor: non quidem prop-
" ter revelationem, pro qua potius Altissimo quantas
" valeo gratias ago, qui parvitati meæ aperire dignatus
" est de hoc mundo mei exitus modum, sed propter
" eos maxime doleo, qui secuti sunt me et tot et tanta
" sustinuerunt propter me. Qui certissime scio quod [1]
" me percusso dispergentur, quasi oves non habentes
" pastorem." Hanc eandem visionem paucis post die-
bus exactis et cuidam alii abbati ordinis Cister-
ciensis, amico itidem suo et familiari, pacto simili,
ne videlicet eam cuiquam donec visionis videret
exitum revelaret, secreto similiter retulit; de Valle
Lucente dictus abbas hic erat. Visionem itaque duobus
his abbatibus retulit, ut ita, ipso eo modo quo ex
revelatione præmunitus fuerat de hoc mundo sublato,
in ore duorum staret verbum revelationis hoc. Quod
quidem, ut eisdem abbatibus dixit, nemini suorum
indicare voluit, ne forte passionis suæ socios eo am-
plius contristaret. Et quidem sicut prævidit et prædixit,
eo modo et de mundo transivit, quemadmodum sequens
historiæ ordo declarabit. In hoc et uni sanctorum
similis, qui similiter de præsentis cursus sui fine revela-
tionem accepit; cui nocte visum quod ipse totus igne
cremaretur; et ipse quidem postea ita igne crematus et
per ignem transiens in refrigerium est eductus. Ni fallor,
beatus Polycarpus hic erat.[2] Dicti vero abbates rela-
tam sibi archipræsulis visionem omni tempore siluerunt,
donec ipsam in cursus nostri fine finis ipse confirmaret.
Sed hoc de visione interserto, deinceps ad historiæ ordi-
nem revertamur.

and afterwards to the abbot of Valluisant.

[1] Om. A.

[2] St. Polycarp dreamt that his pillow was burnt with fire. Martyrium S. Polyc., c. 5.

(21.) *Qualiter archipræsul Senonis a Francis sit exceptus.*

The residence at Sens.

Profecti itaque a Pontiniaco Senonis venimus, a piæ memoriæ Hugone, Senonensi tunc archiepiscopo, et a clero et a populo civitatis, in omni gaudio et alacritate suscepti, de fisco [1] ad usum nostrum necessaria percipientes amplissime. Rex vero omni tempore quo ad civitatem veniret, sicut ubique moris sui erat, primo quidem ad ecclesiam, et confestim, nisi major causa detineret, ad archipræsulem visendum accelerare consueverat; cujus tunc prolixiori eloquio et in magnis consilio, tanquam viri exercitati et experti negotia regia, fruebatur. Sed quid? Suscepti jam a Francis, et de ipsius regis mensa jam eramus, inter ipsos non ut exsules sed cives, non quasi advenæ sed indigenæ; et etiam plus quam ipsis indigenis nobilibus et generosis, nobis a magnatibus et principibus terræ honor amplior impendebatur, ita ut oblivioni datæ essent angustiæ nostræ priores, nec essent jam priora in memoria quæ transierunt.

De commendatione Francorum.

The praise of France.

Unde et, sicut vetus habet historia, quod Gallia semper viris fortissimis et eloquentissimis abundaverit, ita et illi veteri hoc novæ historiæ copulamus nunc, addentes quod viris munificentissimis et honoratissimis abundantissima sit, ad illos maxime tales se semper exhibentes qui advenæ sunt et oppressi. Quod vidimus, quod audivimus, quod etiam nos ipsi sensimus, hoc testamur de Francis; unde et merito ab antiquo *dulcis Francia* [2] dicta est. Dulcis certe propter terræ fructus, qui præcellentissimi sunt, dulcis etiam propter aerem, qui ibi clementissimus est, sed verius dulcis propter terrigenarum ingenuos mores, suaves et jocun-

[1] *regis* inserted as explanatory in the margin of A.

[2] See Thierry, "Essai sur le "Tiers État," Pref. xii. (Paris, 1853).

dos, et jocunda consortia. Et si igitur forte ex alia causa dulcis dicta sit, nos tamen impresentiarum ex [1] ea causa dulcem prædicamus, qua ejus dulcedinem sensimus, adeo ut peregrini nos, angustiati et afflicti, præ ipsius dulcedine non recordaremur malorum. Propria quippe gens nostra nos calice mæroris, calice amaritudinis, epotavit, sed ista venientes ad se calice suæ dulcedinis nos inebriavit; adeo ut præ dulcedine propinatæ prius amaritudinis non recordaremur malorum. Dulcis itaque Francia, et vere dulcis; dulcis inquam, ut jam diximus, et adhuc iterare urget amor, dulcis. Dulcis revera propter fructuum gratiam, propter aeris clementiam: sed vere dulcis et adhuc dulcior propter eximiam gentis humanitatem et inolitam principum terræ benignitatem; dulcissima vero propter cælitus datam regibus terræ mansuetudinem. Donum quippe proprie desuper datum in tanta potestate mansuetudo tanta. Siquidem Francorum reges, ut ex gestis habetur antiquis, viri semper fuerunt bellicosi, tyranni vero vix aut nunquam. Dulcis itaque Francia dulcior et dulcissima est. De cujus dulcedine quia nos gustavimus, immo plene inebriati sumus, inebriati de ipsa nunc, cum tempus est, non eructare [2] non possumus. Et quidem ad laudem et gloriam gentis illius de ipsius dulcedine plenius nunc eructassem,[3] nisi quia amodo tempus est et historia exigit ut intermissum supra historiæ ordinem retexamus. Ad supramissos itaque Romipetas nostros revertendum.

(22.) *De Romipetis archipræsulis reversis, et adventu cardinalium ad pacem.*

The archbishop's messengers return from Rome.

Nec enim multos dies Senonis fecimus, cum ecce Romipetæ nostri revertuntur, nuntiantes quod dominus papa cardinales a latere suo in brevi missurus foret,

[1] *et*, G.
[2] *eructuare*, A.
[3] *eructuassem*, A. C.

qui inter regem et archipræsulem de pace tractarent et reformarent pro posse; interim vero omnia debere esse in suspenso, nec aliquid ecclesiasticæ disciplinæ exercendum; hoc ipsum viro apostolico per reversos nostros signatis apicibus suis archipræsuli mandante et consulente sic. Sedimus itaque per dies plurimos adventum cardinalium præstolantes. Qui tandem venientes Senonis per nos primo venerunt; ideo prius ad nos quam ad regem, quia viæ ipsorum ductus sic se habuit. Fuerunt autem qui missi venerant, quod ad ipsos, pacis reconciliatores idonei, utpote viri multum pectoris et multum oris habentes. Quorum unus dictus est Willelmus de Papia, alter vero Otho, presbyteri cardinales. Isti itaque, primo venientes ad nos, causam nobis sui exposuerunt adventus. Et nobis quidem placuit et devote ut ad Dei honorem et salva ecclesiæ libertate inter dominum regem et nos componerent. Ipsi vero, sic ad regem profecti in Normanniam, (erat quippe rex in transmarinis extra regnum tunc,) cum rege moram fecerunt non modicam, ad nos nec revertentes nec nuntiantes quid. Hoc quippe solum quærebat rex, ut dicebatur, quod et postea rerum probavit exitus, ut videlicet tempus solummodo protelaret, pacem nostram minime volens, etsi velle se simulans. Veruntamen cardinales, ne frustra venisse viderentur, sæpe et sæpius regem de pace convenerunt, sedulo et attente de pace tractantes, pacem inquirentes, sed viam pacis non invenerunt. Verum ne frustra venisse et nihil egisse viderentur, denique nos ad colloquium vocant. Fuit autem colloquium inter nos et ipsos in confinio Franciæ et Normanniæ, inter duo illa castra, Trie videlicet et Gisorz.

Cardinals William of Pavia and Otho commissioners for a reconciliation.

Conference between Trie and Gisors. Nov. 18, 1167.

De secundo archipræsulis somnio.

Nocte vero proxima ante colloquium archipræsul vidit somnium, sicut ipse nobis mane ad colloquium euntibus

retulit, quod videlicet propinaretur ei venenum in calice aureo. Et quidem accidit sic. Alter quippe cardinalium, præfatus videlicet Willelmus de Papia, vir elegantis eloquii et verba habens persuasibilia, pacis quidem suaves et blandos sermones nobis obtulit. Et videbantur in superficie bona verba et pacifica, quæ tamen, si quis interius aspiceret, ecclesiasticæ paci et libertati non modicum derogabant. Et ita nos audientes illa et pensantes relatæ nobis prius visionis nocturnæ mox advertimus conjecturam. Unde et singula fere quæ ab cardinalibus de pace proponebantur nobis suspecta erant, metuentibus capi in sermonibus, qui molliti et melliti erant, et tamen ipsi nihilominus jacula. Et ut ibi prolixius dicta breviter hic et in summa dicantur, summum fuit cardinalium consilium, et omnimodis nitebantur ad hoc, ut nulla expressione facta inter regem et archipræsulem de consuetudinibus, quas supra in scriptum redactas diximus, ob quarum contradictionem et nos peregrinabamur, archipræsul ad suam reverteretur ecclesiam, si tamen et hoc a rege posset obtineri vel sic. Dicebant etenim quod nocerent expressa, et pacis processui fieret sic offendiculum. Nam, sicut adjiciebant, turpe esset regi et indecens, ita manifeste et expressim consuetudinibus illis renuntiare, quæ per antiquiores et majores regni, et etiam per ipsos episcopos, etiam et per nos, ad regiam dignitatem pertinere et ad coronam suam spectare recognitum est. " Si vero rex pacem," ut aiebant, " vobis concesserit, " de consuetudinibus sive tenendis sive abolendis " nulla habita mentione, eo ipso evacuatæ intelli- " guntur et abolitæ; præsertim cum super his inter " vos et regem tam dura quæstio mota, et tota sint " hæ dissensionis materia. Unde si vobis pacem con- " cesserit rex, vobis tamen non concedentibus has " nec ad tenendas has vos obligantibus, eo ipso in- " telligentur evacuatæ, et vos obtinuisse in causa. " Rex etenim sic, etsi non expressim, tacite tamen, in-

" telligetur abolitioni consensisse." Et addebant exempla, quemadmodum (ut aiebant), si episcopus quemquam ad sacros ordines promoverit, etsi expressus non fuerit, tacitus tamen de continentia fuit consensus. Et ad hoc ipsum quidem probandum, tanquam viri et in divino et in humano jure periti, pleraque alia induxerunt exempla; juxta quod utrumque jus loquitur de consensu interdum expresso, interdum vero tacito et non expresso.

Nos vero e diverso expressam petebamus consuetudinum abolitionem, et ut expressum illud, de quo satis supra dictum, chirographum decreti evacuaretur. Alioquin minime in tuto fore nostram vel ecclesiæ pacem, nisi totius turbationis et dissensionis prima et summa causa, velut totius mali radix, exstirparetur, præsertim cum, ut supra ostendimus, archipræsul circumventus et seductus assensum illis præbuerit. Unde si,[1] nulla vel in specie vel in genere consuetudinum habita mentione, cum rege componeret, priorem illum de consuetudinibus assensum ratum habere videretur, et quæ perperam gesta confirmare, juxta illam civilis juris regulam, "Ratihabitio retro trahitur, et quæ sunt " gesta confirmat." Addebamus et quod eadem, quæ inducebant contra regem propter nos, potius pro rege contra nos facerent, de consensu videlicet tacito et non expresso. Taciturnitas enim, ut dicebamus, non aboleret, sed potius eo amplius ad pravarum illarum consuetudinum observationem archipræsulem obligaret, ad quas aliquo tempore male et illicite se obligaverat, nunc vero [2] per apostolicæ absolutionis gratiam, per exsilium grave, rupta penitus illicita illa obligatione et dissoluta. Unde si in ecclesiasticæ pacis reformatione talis sit taciturnitas, et a tali qui contradicendi habet personam, ita ut de consuetudinibus illis evacuandis nec in specie nec vel in genere ulla fiat mentio, mani-

[1] *et si*, C. [2] *nunc vero*, om. A. G.

festus videretur consensus, et prior illa, quæ jam exspiravit, obligatio illicita revivisceret. In quo casu multi loquuntur canones: quorum unus, "Qui non "obviat," inquit, "cum potest, consentire probatur;" et "Nec caret scrupulo consensionis occultæ, qui mani- "festo facinori desinit obviare." Et multi alii canones in modum hunc tunc ibi inducti, et exempla multa: verum et canonibus ibi inductis et exemplis pariter brevitatis hic causa supersedemus, præsertim cum hæc modicam etiam habentibus juris experientiam notissima sint.

Præterea ablatorum nobis, immo ecclesiæ potius, restitutionem bonorum, tam mobilium quam immobilium, instantissime petebamus, illam divini juris regulam[1] crebrius iterantes, videlicet non remitti peccatum, nisi restituatur ablatum. Et eo certe majora petebamus, et talia quæ certissime sciebamus per ipsos apud regem impleri non posse, quia per quosdam aulicos, amicos nostros sed occultos secreto, præmuniti eramus, et nos deprehendimus sic, quod nec etiam hoc ipsum quod nobis offerebant impetrassent a rege. Jam enim rex certissime proposuerat, et etiam publice juraverat, archipræsulem ipso regnante ad ecclesiam suam non reversurum. Verum cardinales, quorum alter regi per omnia favit, pacis qualiscumque verbum nobis proposuerant, ut ita quoquo modo regem excusarent, quasi per ipsum non staret quominus pax fieret, et (ut jam diximus) ne ipsi frustra venisse et nihil egisse viderentur. Unde et infecta pace, immo etiam absque omni spe pacis per ipsos deinceps faciendæ, discessimus ab eis sic, ipsis ad regem confestim revertentibus.

The negotiation fails.

In Cenomannia vero, in civitate ipsa Cenomannis nonnullæ regni personæ jam convenerant; et videntes sic pacem nequaquam per cardinales posse fieri, in audientia cardinalium suas appellationes renovarunt,

Renewal of appeals at Le Mans.

[1] *regularem*, G.

pro rege, pro regno, pro personis propriis, et pro ecclesiis suis, ad sedem apostolicam reappellantes. Post aliquantulum vero temporis cardinales, multum a rege honorati et ambitiosis onerati exeniis, nostra et ecclesiæ pace infecta, ad Romanam revertuntur ecclesiam.

The cardinals return to Rome.

Nos vero de secunda appellatione hac, an ei deferendum, mox inquirere cœpimus. Quamquam enim jus indistincte loquatur, et dicat, appellatione interposita, sive recepta sit sive non, nihil innovandum, ne videlicet cognitionali deliberationi præjudicium fiat, et secundum utrumque jus ejus esse de appellatione cognoscere, ad quem appellatum fuerit; eruditi tamen nostri nequaquam hoc passim et sine distinctione, verum prudenter et erudite, tanquam viri exercitati in his, docuerunt, multa inducentes ad docendum, quomodo intelligendum sit jus quod de appellatione loquitur sic. A quibus tunc inductis hic causa brevitatis supersedemus, præsertim cum talia viris peritis sint notissima. Nos itaque appellationi jam dictæ, tanquam ad justitiam eludendam et in oppressorum oppressionem manifestissime factæ, ab inferiori judice minime deferendum judicavimus. Quotquot tamen nos domino nostro archipræsuli supplicavimus, monuimus, consuluimus ut sola regis persona adhuc remaneret intacta.

The archbishop is advised to disregard the appeals.

(23.) *Qualiter archipræsul multos de aulicis anathematizavit.*

Igitur archipræsul, sciens a propheta maledictum qui gladium suum a sanguine prohibuerit et qui Dei opus negligenter facit, accinxit se. Et in primis quosdam de aulicis clericis, qui ratione ordinis seu beneficii ecclesiastici obligati sibi fuerant et obedientiam[1] exhibere tenebantur, districtissime citavit, ut ad ipsum venire

He utters ecclesiastical censures.

[1] *sibi*, ins. C.

non postponerent nec differrent. Quibusdam etiam in virtute obedientiæ, sub ordinis sui et beneficii periculo, nonnulla præcepit; sed nec venerunt hi nec paruerunt illi. Unde et archipræsul, appellationi non deferens, ipsos gladio verbi Dei percussit et publice anathematis vinculo innodavit, et, ut præcipiunt canones, quantum permisit malitia temporis, quo debuit paragromata sua mittens, anathematizatos denuntiavit. Et de aulicis clericis sic; pariter et de aulicis laicis, et ob causas varias; quosdam quia invasores, quosdam tanquam rerum ecclesiasticarum violentos detentatores, quosdam quia tempore peregrinationis suæ prædia Cantuariensis ecclesiæ non ab ipso, sed a rege, acceperant. Omnes denique qui prædia et possessiones archiepiscopatus Cantuariensis, vel suorum qui peregrinabantur cum ipso, auctoritate regis ad custodiendum susceperant, anathemate percussit. Et non solum ex his et illis, sed et aliquos etiam de ipsis episcopis, propter inobedientiam manifestam, et maxime quia inter regem et ipsum totius dissensionis incentores exstitissent, quam et fovere indies non desisterent. De anathematizatis sic, Gilebertus cognomento Folioth, episcopus Londoniensis, unus erat. Et hi quidem anathematizati ex aulicis de magis familiaribus et consiliariis regis. Unde et fere jam quotquot in aula aut nominative excommunicati sic, aut saltem excommunicati de nominative excommunicatorum participio, quos evitare nec poterant nec licebat, adeo ut vix in capella regis qui in missa pacis illud osculum sacramentale regi offerret, nisi excommunicatus vel ex nomine vel ex participio. Excommunicati igitur hi, excommunicati et illi. Nec enim archipræsul sustinere potuit aut voluit amplius; unde non destitit, non pepercit nec his nec illis. Non sustinuit, inquam, non pepercit, etsi vir apostolicus auctoritate sua, quæ omni præest, quosdam jam solvisset quos ipse ligaverat; præfatum videlicet Saresberiensem episcopum et aulicum illum clericum quem

supra diximus cum schismaticis in Teutonica illicite contra ecclesiæ pacem et contra virum apostolicum contraxisse.

(24.) *Qualiter secundo rex et archipræsul ad virum apostolicum mittunt.*

Busy communications.

Audiens vero rex motus et turbatus, et pars omnis adversa, sic, videlicet nec aulicis deferri propter regem, nec appellationi propter sedem apostolicam, ad virum apostolicum mittunt cum omni festinatione et remittunt. Currunt, festinant, accelerant nuntii et nuntii, et post iterum nuntii, qui hæc viro apostolico nuntient. Mittimus quidem et nos. Sed quia aurum et argentum non erat nobis, mittimus nos iterum, sicut prius, nuda solum verba, tetra et atramento scripta, illi vero aurea et argentea ex abundanti, et multo plus plura prioribus. Veruntamen pius noster rex Francorum, de cujus quasi aula jam eramus, quia de ejus mensa, ad virum apostolicum et ad familiares suos dominos cardinales pias preces sacris apicibus suis mittit, propter nos mittens et remittens, mandans et remandans quod qui tangeret nos tangeret pupillam oculi sui; super omnia mandans et rogans ne vir apostolicus solveret quos tam venerabilis, tam sanctus, archipræsul tam juste ligasset, nec evacuaret quæ ipse fecisset contra ecclesiæ inimicos justitiæ opera. Id ipsum etiam et pontifices et principes terræ Romano pontifici et venerabilibus cardinalibus cum omni devotione et affectu monentes supplicaverunt. Jam ergo et per nostros et ab adversariis teruntur indies apostolorum limina: discurrunt, festinant, accelerant, et hi et illi. Moriuntur obiter tam hi quam illi, sed succedunt alii et succrescunt et ex his et ex illis. Nam ut de nostris loquar, de multitudine nostrorum exsulum erat nobis copia nuntiorum; unde et, (sicut supra satis ostendimus,) sic dispensante Altissimo sicut in aliis ita et in hoc, causæ nostræ, etsi nescius, multam opem tulit qui nobis coexsulum tantam multitudi-

nem expellendo sociavit; qui virorum tam eruditorum, tam prudentium, et consilium nobis contulit, et contra se ipsum pro nobis tam fideles nuntios præparavit. Sed quid? videres certe a paupere archipræsule, et coexsulibus suis pannosis et miseris, adversum cives, adversum reges, adversum purpuratos et divites, strenue, varie, et valide concertatum. Unde nec est, ut experto[1] tunc didici, quod vir strenuus eruditus, etsi pauper, argento vel auro valeat comparari. Talis enim incomparabilis; unde de sapientia sapiens, "Venerunt mihi," inquit, "omnia bona pariter cum illa." Non quidem de potentia, non de divitiis sic. "Væ" potius "terræ cujus "rex puer est." Et "Divites," inquit psalmista, egue- "runt et esurierunt;" unde et sapiens sapientiam præposuit his, et hæc ei adjecta. Talis enim, ut diximus et iterare non piget, incomparabilis: talis quippe semper abundans, semper gaudens, egens vel tristis nunquam. "Quasi nihil habentes," inquit, "et omnia "possidentes; quasi tristes, semper autem gaudentes." Juxta quod philosophorum unus cujuslibet animam ipsius dicebat esse fortunam. Et orthodoxorum unus "Nunquam," ait, "parvus est census, cui magnus est "animus." Unde et sapiens, "Cogitationes," inquit, "robusti semper in abundantia." Talis semper dimicans, semper triumphans, evictus nunquam vel deficiens. Juxta quod magister ille agonotheta,[2] "Quando," inquit, "infirmor,[3] tunc potens sum." Et sapiens, "Vidisti," inquit, "virum velocem in opere suo? coram regibus "stabit nec erit ante ignobiles." Talis hic Thomas noster, magna anima et robusta, semper abundans, semper in pugna, semper in palma, utpote de forti illo et sancto fortium et sanctorum catalogo, qui occidi poterant et flecti non poterant. Quod melius in historiæ hujus calce declarabitur: hoc interim hic adjceto, quod

[1] *ex parte*. G.
[2] *agoniteta*, A. C.
[3] *infirmior*, A. G.

nec mirum si Thomas hic noster prædicetur hic magnus, qui semper magnus; magnus in aula, magnus in ecclesia, magnus quando civis in Anglia, magnus quando exsul in Francia, sed incomparabiliter magnus et majore maximus hodie: qui modico nunc clausus tumulo sumpsit sibi pennas diluculo, et, a nobis jam super pennas ventorum avolans, totum mundum trahit post se. Sed hæc docebunt sequentia melius. Interim ad prosequendum historiæ ordinem revertamur. Itaque, ut dicere cœpimus, plurimæ fiunt et contrariæ missiones ad virum apostolicum.

(25.) *Qualiter arctabatur Romanus pontifex præ nuntiis regis et archipræsulis sibi adversantibus.*

The pope labours for peace.

Arctabatur itaque Romanus pontifex, quippe neque quod nos fecimus irritaret, sed potius ut ipse apprehensus apostolico zelo nobiscum adversus malignantes consurgeret, urgebant tum justitiæ causa quam fovebamus, tum mundi favor qui nobiscum, tum pii regis nostri Lodovici et suorum desideria et postulationes tam affectuosæ pro nobis;[1] inde vero obsistebant regis Anglorum, juvenis adhuc (ut supra diximus) et tam potentis, et suorum postulationes contrariæ. Considerabat etiam vir apostolicus archipræsulem nostrum virum velocem in opere suo, et, sicut videbat ipse et ab aliis jam acceperat, deinceps nec revocari posse nec desistere velle a justitiæ opere, quin videlicet gladium suum exerceret,[2] et occideret et mactaret illos quos in tam atrocibus tamdiu et tam patienter supportaverat hactenus. Considerabat igitur vir apostolicus sic archipræsulis emulationem tam accensam et adversariorum obstinationem tam duram: unde et turpe et irreligiosum et forte damnabile sibi, si archipræsulem, ex tam justa causa sacerdotali zelo

[1] A leaf is missing in A. after this word.

[2] *exsereret?*

accensum, ab officio suo suspenderet, seu ab ipso facta irritaret justitiæ opera, ex quo universæ ecclesiæ grande et grave scandalum generaret, et regis Francorum et regni incurreret indignationem non modicam. Igitur, quod solum videtur superesse, Romanus pontifex inter regem et archipræsulem paci amicabiliter reformandæ adhuc studere necessarium duxit. Sacros itaque apices suos ad dominum regem Francorum sæpe et sæpius mittit, mandans, monens et rogans regem, ut pacis nostræ mediatorem se interponat. Mittit etiam nunc ad hos, nunc ad illos, ad eos maxime qui credebantur a domino rege Anglorum libentius audiri et benignius, et quorum opere et industria sperabatur verbum pacis posse melius et efficacius promoveri. Mittit et ad viros religiosos, viros pacificos, quorum in reformatione pacis et in dissidentium reconciliatione solet esse diligens opera et efficax gratia. Mittit itaque Romanus pontifex et remittit, mandat et remandat. Pleraque vero de scriptis illis apostolicis exstant adhuc, in illud, de quo supra meminimus, corpus epistolare redacta; ad quod recurrat, si quis hæc legere et nosse desiderat.

(26.) *De quodam regum colloquio, ubi pax nostra stetit pro hoc adjecto, scilicet* Salvo honore Dei.

Conference at Montmirail. Jan. 6, 1169.

Dominus itaque rex Francorum, videns dominum papam de pace nostra sic sollicitum, tanquam filius pacis et obediens apostolico viro, operose et attente partes suas interposuit. Unde et ad pleraque colloquia, quæ inter ipsum et dominum regem Anglorum erant, nos vocavit, pacis nostræ in iis se mediatorem interponens. Inter quæ unum colloquium fuit, quod ad laudem et gloriam tanti archipræsulis ego hic tacere non debui. Contigit ut Pictavi et Britones, ortis quibusdam simultatibus, adversum dominum regem Anglorum moverint[1] arma; et, ut fortius rebellarent et securius,

[1] *moverunt*, G.

cum illustri rege Francorum confœderati sunt, qui et tunc pariter cum Anglorum rege inimicitias habuit. Verum post multa dies colloquii statutus, pax reformata inter omnes, donec tandem ventum ad nos, qui similiter pacem inquirentes colloquio interfuimus. Accedunt autem multæ et magnæ personæ ecclesiasticæ et alii viri multi et magni; omnes hi inter regem et archipræsulem mediatores. Rex vero quibusdam ex mediatoribus his, quos archipræsuli magis favere suspicabatur, quos et archipræsul amicissimos habebat, jam secreto dixerat velle se crucem facere et Ierosolymis proficisci, facta solum prius pace ad honorem suum inter ipsum et archipræsulem suum; et addebat se de pace hac in hoc colloquio in præsentia regis Francorum et aliorum solum quærere honorem, saltem verbo tenus. Habito igitur prolixiori verbo de pace nostra in communi omnium mediatorum, seorsum tamen a regibus, isti quos diximus inter cæteros archipræsuli magis familiares, quibus et rex verbum illud crucis et de pace nostra sic instillaverat, archipræsulem a communi illa mediatorum corona seorsum trahunt, et secretius proponunt ei verbum regis, quod a rege secreto acceperant sic, nec tamen ipsi hoc nomine regis nuntiantes, sed verissime asserentes se a rege accepisse hoc. Unde et summum ipsorum consilium fuit, et summopere laborabant ad hoc, ut archipræsul, et de tota causa et de ablatis tam sibi quam suis, regis ibi per omnia miserationi et voluntati se supponeret; quod est, sicut vulgo dicitur, ut poneret se de tota quæ inter ipsos vertebatur querela in misericordia regis, et absolute sic, absque omni additamento. Siquidem archipræsul ad instantiam et ad consilium mediatorum urgentium ipsum ad hoc jam in communi mediatorum omnium audientia concesserat se facturum sic, adjecto tamen hoc, *Salvo honore Dei;* verum isti inter mediatores archipræsuli magis familiares, viri fideles et exercitati in consiliis, de quibus et tanquam de se archipræsul fidebat, adjectum illud nitebantur adimere, videlicet

Salvo honore Dei, eo quod (ut dicebant) in verbo illo scandalizaretur rex. Unde et ut absolute super tota controversia regis se supponeret voluntati et arbitrio, summo nisu et studio consulebant; et sic coram omnibus regi daret gloriam et honorem,[1] et hoc regi sufficeret; et rex vicissim ipsi restitueret integram gratiam suam et pacem. Et[2] hoc quidem verbum illi simile quod prius, dum adhuc[3] essemus in Anglia, de regiis consuetudinibus observandis adjectum. Dicebat enim archi-
P. 273. præsul se regias consuetudines observaturum *salvo* videlicet *ordine suo*, quod in libello historico hoc supra non prætérivimus. Illa igitur adjectio huic similis; ibi *salvo ordine*, hic vero *salvo Dei honore*. Eisdem itaque suasionibus et allegationibus, quibus illi pacis mediatores tunc in Anglia illud adjectum *salvo ordine*, et isti nunc in Francia hoc adjectum illi simile *salvo honore Dei* attentaverunt adimere. Et quidem primam illam adjectionem ordinis archipræsul expressisset nunc iterum hic, nisi quia, (ut supra ostendimus,) ex adjecto illo scandalizabatur tunc rex, quemadmodum et nunc ex hoc, *salvo* videlicet *Dei honore*, scandalizabitur, ut mox dicetur. Sed quid? Denique adeo suasus, tractus, pulsus et impulsus est, ut persuasus videretur. Cumque tandem cum eruditis suis familiarius et seorsum breviter, prout tunc licuit et tempus erat, loqueretur, et eis quæ a mediatoribus illis amicissimis sibi secreto acceperat singula proposuisset, ipsorum fuit omnis sapientia devorata; videbant quippe hinc pacis bonum, et gratiam regis desideratissimam, inde vero turpe et irreligiosum et ignominiosum ecclesiæ videri posse, si ita super causa ecclesiastica archipræsul laicæ personæ voluntati et arbitrio se supponeret, ut nulla videlicet de libertate ecclesiæ seu Dei honore fieret expressio; præsertim cum de Dei honore habita fuisset mentio et jam quæstio mota. Quod tamen propter bonum ecclesiæ et nostrum,

[1] *et hoc regi satisfaceret*, ins. G.
[2] Here A. resumes.
[3] *adhuc cum* for *dum adhuc*, C.

quod certissime sperabant et asserebant subsecuturum, urgentissime consulebant et cum omni quærebant instantia mediatores, et maxime inter ipsos viri fideles et religiosi, qui et in consiliis exercitatissimi et archipræsuli amicissimi erant. Et ideo eruditi nostri quotquot hæsitabant, et consilium dare verebantur, ne [1] per ipsos impediretur pax, vel ne forte per ipsos ecclesiæ causa quam agebant periclitaretur. In hoc igitur casu omnes quotquot siluerunt, et ab eruditis nostris [2] omne consilium periit, et ipsorum sapientia inutilis facta est, tanquam ultra sapientia non reperta in Theman. Periit, inquam, ab eruditis nostris sapientia et consilium, nisi quod quidam submurmuraverunt minime tutum in tali casu Dei honorem, seu libertatem ecclesiasticam, pro gratia terrena acquirenda ita supprimere, sic [3] subticere; quod non esset aliud, ut dicebant, quam lucernam sub modio ponere; quemadmodum et in hoc libello supra ostensum est, cum similis illa adjectio, *salvo* videlicet *ordine*, in Anglia similiter pro bono pacis est adempta. In arcto itaque hoc periit sapientia et consilium. Igitur, quod solum nobis in articulo tam arcto restare videbamus, clamavimus ad Dominum, supplicantes ut daret nobis consilii et scientiæ spiritum. Sed quid? Nobis ita consilium suspendentibus et hæsitantibus quid agendum, a pacis mediatoribus, multis et magnis viris, et præsertim qui inter ipsos, a viris religiosis et aliis archipræsuli amicissimis et familiarissimis, adeo sicut et supra diximus, suasus, tractus et impulsus est, ut haberetur persuasus.

Itaque cum a pacis mediatoribus et aliis hinc stipatus jam duceretur ad reges, (erant quippe duo reges simul adhuc pacis nostræ finem exspectantes,) cum (inquam) duceretur sic, ingessit se, (difficile tamen inter tot et tantos,) discipulus qui scripsit hæc: et breviter

[1] *vel*, ins. C.
[2] Om. C.
[3] So A. C.; *seu*, G. (which in itself seems preferable).

Herbert advises his master.

et citissime, (nec enim aliter potuit,) tunc instillavit ei[1] in aure, "Domine," inquiens, "videto quomodo " caute ambules. Unum tibi dico certissime, de consci- " entia loquens, quod si in compromissione hac regi ad- " jectionem illam subticueris, *salvo* videlicet *honore Dei*, " præsertim cum totum hoc nunc agatur ut pro regis " gratia subticeatur hoc, quemadmodum et suppressisti " illud in Anglia, *salvo ordine tuo*, cum tunc de regiis " consuetudinibus observandis ageretur, sicut tunc, ita et " nunc, dolor tuus renovabitur, eo quod a bonis obmutu- " eris et silueris; unde et illud psalmi lugens recordabe- " ris jugiter, 'Obmutui et humiliatus sum, et silui a " 'bonis, et dolor meus renovatus est.' Et eo amplius " renovabitur dolor, quod tunc percussus ob silentium " simile adhuc disciplinam non receperis."

Vix dictis his, et ipso solum me respiciente et respondere non valente, (tanta quippe erat ipsum comprimentium turba et quærentium alloqui eum,[2]) ecce ductus sic ante reges venit. Sciens autem quod humilitas præ cæteris soleat corda indurata emollire, quæ etiam præ cæteris virtutibus ipsis superbis et elatis gratior est, adeo etiam ut per ipsam superbia ipsa se sustineat vinci,—sciens (inquam) hoc mox archipræsul inter initia ad pedes regis se prostravit. Et cum ipso ad honorem ipsius venerabilis et omni laude prædicandus Willelmus, filius magni et præclari divæ recordationis comitis Theobaldi, tunc Senonensis archiepiscopus, illo jam defuncto quem supra in historia hac nominavimus, qui et in primo adventu nostro Senonis superstes erat, sanctæ recordationis Hugone. Rex vero archipræsule vix ad pedes ipsius[3] prostrato ipsum confestim apprehendit et erexit.

Archipræsul vero erectus et stans ante reges humiliter et devote pro Anglicana ecclesia, sibi (ut dicebat)

---

[1] *et*, G.
[2] *cum*, A.
[3] *ejus*, C.

licet indigno et peccatori commissa, regiam cœpit interpellare clementiam, se (ut justi mos est) in principio sermonis sui accusans, et solum suis meritis tantam ascribens ecclesiæ turbationem et afflictionem tam duram. Et in sermonis sui calce adjecit: "Ego igitur," inquit, "domine mi, super tota quæ inter vos et me "vertitur hodie causa, vestræ clementiæ et arbitrio "in præsentia domini nostri regis Francorum, et pon-"tificum et principum et aliorum qui hic astant, me "nunc subjicio." Sed mox adjecit, quod nec rex nec pacis mediatores, nec alii vel etiam sui proprii æstimaverunt ut adjiceret, videlicet "salvo honore Dei." Hoc quippe, ut supra satis dictum, agebant pacis mediatores, ne tale adjiceret verbum quod regi scandalum et pacis sic fieret impedimentum. Et ideo existimabant archipræsulem persuasum ne hoc adjiceret, quod scandalum generando pacem posset impedire.

The archbishop makes the reservation *salvo honore Dei.*

Et profecto accidit sic. Tali quippe adjectione audita, rex mox vehementer scandalizatus in archipræsulem excanduit, multis ipsum contumeliis afficiens, multa improperans, plurima exprobrans, arguens eum et increpans tanquam superbum, elatum, et regiæ munificentiæ circa ipsum impensæ immemorem et ingratum. Et quia archipræsulis persona, (ut circa historiæ hujus initia diximus,) etiam ab ineunte ætate talis erat et tam honesta, de qua etiam mendaces et detractores propter famæ integritatem falsa dicere verebantur, hoc solum rex expressim pro crimine ei objecit, quod cum cancellarius adhuc esset, ab hominibus suis et cismarinis et transmarinis passim, et a majoribus et a minoribus, hominia ceperit et fidelitatis juramenta, ea sicut dicebat de causa, ut dominum suum et regem, qui tanta ei contulerat, exhæredaret, et fieret ipse dominus universorum: unde etiam, ut exprobrando adjiciebat, tempore cancellariæ tam magnificum se faciebat et tam munificum.

The king's anger.

P. 166.

Archipræsul vero, in omni patientia audiens hæc, in

nullo (ut videbatur) perturbatus vel confusus, exprobranti sibi mox respondit; et modeste quidem verbum humilitatis omnis et modestiæ, in respondendo ita verbum temperans ut neque rigidus appareret nec remissus: post alia quæ prius breviter dixerat subjiciens mox et ad id respondens quod de cancellaria rex ei objecerat, "Domine mi," inquiens, "quod ex ira mihi " exprobramini nunc de in cancellaria gestis, hoc, ut " videtur, iratus quæritis mihi vertere in culpam, quo " tuam perpetuo gratiam promeruisse debuissem. Nec " decet nunc nec oportet illius temporis a me in ob- " sequio vestro gesta, et fidem vobis tunc servatam, " ad laudem meam nunc recolere. Novit enim domi- " nus noster rex Francorum, qui hic, norunt et hi qui " astant, novit et mundus et testantur opera, cum " adhuc essem in aula, qualem me in illo officio aulico " ad vestram utilitatem et honorem exhibuerim. Turpe " esset et indecens præteriti[1] obsequii exprobrando " recolere beneficia, quæ mundus vidit et novit im- " pensa."

Rex autem ultra non sustinens, sed cito ab ore ipsius verbum rapiens, et ad dominum regem Francorum se convertens, "Domine mi," inquit, "attende, si " placet, quam fatue, quam superbe, iste ecclesiam " suam deseruerit; quem quidem nec ego nec alius " a regno meo expulit, sed ipse noctu clandestinam[2] " fugam iniit, nemine expellente. Nunc autem vobis " suadet quod causam ecclesiæ agat, et propter justi- " tiam patiatur, et ex hoc multos et magnos circum- " venit. Ego quippe semper volui et concessi, et volo " et concedo adhuc, ut ecclesiam cui præest teneat et " regat in omni ea libertate in qua aliquis decessorum " suorum sanctorum eam melius et liberius habuit et " rexit."

Rex vero Francorum, quasi aliquantulum motus

[1] *præstiti*, G. | [2] *clamdestinam*, A.

contra archipræsulem, et favens regi propter verbum quod dixerat sanctos decessores suos nominando, archipræsuli breviter ait,[1] "Domine archiepiscope," inquiens, "nunquid quæris esse plusquam sanctus?" Et verbum hoc, a rege Francorum velut insultando archipræsuli dictum sic, regi et parti suæ non modicum placuit; cujus erat semper studium et opera apud omnes, et præsertim apud regem Francorum, suam justificare causam et deprimere nostram, ut ita cor regis, qui præstante Domino in tanta turbatione nostra totum et tutum erat refugium nostrum, alienaret a nobis.

The archbishop is urged to withdraw his reservation.

Archipræsul vero, nec propter reges (ut videbatur) adversantes jam sibi in ullo ut deprehendi posset turbatus vel motus, sed sicut ante animi compositi et æqualis, respondit mox regibus se quidem libenti et prono animo ecclesiam sibi commissam recipere velle in eis libertatibus in quibus sancti decessores sui eam rexerunt; sed alias novas consuetudines, in ecclesiasticæ libertatis dispendium introductas, recipere nolle, sed tanquam sanctorum patrum institutis adversantes abjicere et damnare. Cum vero de fuga, quam rex clam et noctu temere arreptam improperaverat, archipræsul se excusare cœpisset, et justam fuisse causam allegare voluisset, qui pacis mediatores exsiterant, multi (ut supra diximus) et magni viri, confestim P. 421. archipræsulem ab auditorio regum adhuc seorsum trahunt, prudenter advertentes ex verbis his et illis quæ inter regem et archipræsulem, non pacem sed majorem potius dissensionem orituram confestim; unde et trahentes eum seorsum suadent hi, suadent illi, vocant et revocant, pellunt et impellunt quotquot conclamantes, "Da gloriam regi, et verbum illud, quod "regem scandalizat, supprimatur, taceatur, et absolute "regis voluntati et arbitrio te subjicias, præsertim

[1] *sic*, C.; *sic* corrected to *ait*, A.

" cum nunc sit tempus pacis opportunissimum, domino " rege et primis Francorum præsentibus, et omnibus " jam in pace præterquam te et tuis." Ad hoc impellebant archipræsulem multi (ut jam diximus) et magni, tam principes sæculi quam pontifices, Franci, Angli, Normanni, Britones, et Pictavi, nonnulli etiam religiosi, qui specialiter propter nos, et ex mandato apostolici viri pacis nostræ mediatores, propter pacis nostræ reformandæ meliorem et firmiorem spem, ad colloquium venerant; hoc solum universi postulantes, consulentes, suadentes, ut illud tantillum verbi de compromissione tolleret, taceret, *salvo* videlicet *honore Dei*, et sic consequeretur mox et ipse et sui pacem ad honorem et gloriam in conspectu regum et principum.

He firmly refuses.

Videres certe archipræsulem velut hostiam stantem, alios vero ut carnifices, non ferro sed linguis armatos, circumstantes et quærentes honorem Dei exstinguere, arbitrantes tamen se et in hoc obsequium præstare Deo; sed post modicum circumventos se et deceptos palam et passim quotquot se accusabant, ut docebunt sequentia. Sed nunc interim quod cœpimus prosequamur.

Igitur archipræsule stante sic, et vere stante tanquam firmissima turre directo sita et respiciente contra Damascum, a tot et tantis impulsus est, sed eversus non est, jugiter nunc ad hos, nunc ad illos, facturum se ut suadebant asserens, " salvo honore Dei." Dicebat etenim minime decere, ut sacerdos et pontifex terreni hominis arbitrio se supponeret aliter, præsertim super ecclesiasticæ libertatis causa, et maxime mota quæstione super verbo hoc; et magnum quidem esse et debere sufficere si vel fieret sic, et etiam plus justo hoc, nisi ecclesiasticæ pacis bonum facto causam præberet.

Et vere juxta psalmistam, " Justus manus suas lavat " in sanguine peccatoris." Et ut sapientis contestatur

elogium, "Pestilente flagellato sapiens[1] sapientior erit," quemadmodum et vulgo dicitur quod elixatus aquam timet. In Anglia quippe, ob verbum, quod et supra posuimus, simile huic, *salvo* videlicet *ordine*, rex, ut supra in historia hac docuimus, scandalizatus est. Quod archipræsul, regis sic sperans sibi restitui gratiam, ad quorumdam consilia tacuit; verum postea ex hoc nec regis est gratiam consecutus, sed a bonis obmutescens dolor ejus plus multo quam prius auctus est et renovatus; unde et verebatur nunc quod tunc accidit. Stetit igitur iste, inter tot et tantos pellentes et impellentes, immobilis quasi domus supra firmam petram ædificata, quasi civitas immobilis supra montem posita, quasi columna ferrea, et quasi murus æreus super terram, regibus, principibus, et pontificibus illud corde, ore, et opere, quasi in medio castrorum (ut videbatur) cantans, "Deus qui præcinxit[2] me virtute ad bellum, et posuisti ut arcum æreum brachia mea." Tunc certe illius legislatoris non immemor, "Non sequaris," inquit, "turbam ad faciendum malum, nec in judicio plurimorum acquiesces sententiæ, ut a vero devies." Juxta quod etiam et philosophorum unus, "Et magis," inquit, "eligendum quod pauci."

Pacis ergo mediatores, videntes sic immobilem et inflexibilem, mox universi disparuerunt ab eo, et remansit solus. Solus, inquam, qui solus portaverat torcularis pressuram; portaverat fortiter et victoriose calcaverat. Pacis igitur mediatores (ut diximus) disparentes ab eo, et athletam Altissimi in campo, velut quadam palæstræ area, relinquentes solum, (erat quippe in quadam campi planitie colloquium,) hominis pertinaciam nuntiaverunt mox regibus, magnam viri constantiam pertinaciam interpretantes. Et reges quidem festinantissime[3] in equis, (nox quippe jam diremit col- The kings withdraw.

[1] *stultus*, Vulg. (Prov. xix. 25).
[2] So A.; *præcinxisti*, C. G. The quotation is made up from three verses (33, 35, 40) of Ps. xvii. in the Latin.
[3] *festinatissime*, Q.

loquium,) nec salutantes nec ab archipræsule salutati recesserunt. Quin potius rex Anglorum adhuc in recessu, etsi non in faciem archipræsulis, a conviciis non cessavit, insultando dicens inter alia quod ea die de suo fuisset ultus proditore. Pariter et aulici, et qui pacis mediatores exstiterant, in recessu multa etiam in faciem archipræsuli objecerunt, quod videlicet fuisset semper superbus, elatus, sapiens in oculis suis, propriæ semper sectator voluntatis et sententiæ; adjicientes grande fuisse hoc malum, et enorme ecclesiæ damnum et periculum, quod ipse unquam rector ecclesiæ constitutus fuisset, et quod, per ipsum ex parte jam destructa, penitus cito destrueretur.

General alienation from the archbishop.

Sed archipræsul ponens ori suo custodiam, cum peccatores sic adversus eum consisterent, illud psalmistæ ruminare videbatur, et dicere Domino, "Susceptor meus es et refugium meum, quoniam liberasti me a laqueo venantium et a verbo aspero;" et illud, "O Domine, libera animam meam a labiis iniquis et a lingua dolosa." Factus est igitur ad exprobrantes et insultantes sibi quasi non audiens, et non habens in ore suo redargutiones, nisi quod uni de ecclesiæ destructione sibi exprobranti humiliter quidem et mansuete respondit—(hic erat unus pontificum, nomine Johannes, natione Anglus, episcopus tunc Pictaviensis, ipsi ex diutina conversatione et societate familiaris admodum, carus et acceptus)—respondit (inquam) sic, "Frater," inquiens, "cave ne destruatur ecclesia Dei per te; per me favente Domino non destruetur." Ita huic solum hoc respondit modestiæ et mansuetudinis verbum, in colloquio hoc probris et contumeliis pleno, sicut supra diximus, ad omnes sermones suos moderans, ut nec de elatione posset argui nec de remissione subsannari: juxta quod psalmista gloriatur se exspectasse eum qui salvum se[1] fecit a pusillanimitate

His answer to the bishop of Poitiers.

[1] *me*, C.

spiritus et tempestate. Quem[1] archipræsul noster in colloquio hoc pariter exspectavit, qui et illum salvum sic fecit; unde[2] et (ut supra ostendimus) a rege durius objurgatus, cum rege tamen non contendit, sequens illud psalmistæ consilium, "Noli," inquit, "contendere "adversus eum qui proficit in via sua, adversus virum "qui fecit quæ cogitat." Pariter et illud sapientis, "Non litiges," inquit, "cum homine potente, ne forte "incidas in manus illius." Ab aliis etiam conviciatus non reconviciabatur, Illius profecto discipulus qui cum malediceretur non remaledixit, cum pateretur, non comminabatur.

Deus bone, quanta passus est in colloquio hoc pro honore tuo bellator tuus! quantum vexatus, quibus affectus contumeliis, quibus lacessitus injuriis! Et loquebatur semper honorem tuum in conspectu regum, et non confundebatur. Nam etsi ipse factus fuerit prodigium multis, tu adjutor fortis; unde etsi tractus, pulsus et impulsus, non est tamen eversus, non evictus, non cessit, sed (ut cito rerum probabit exitus et docebunt sequentia) omnium etiam inimicorum judicio gloriose triumphavit. Quid enim ni triumpharet Domini miles, Dominica sic indutus[3] armatura? Ipse quippe in colloquio hoc, velut quodam amphitheatro, verborum spiculis loricam justitiæ, linguis lanceatis scutum patientiæ, et terrenæ felicitatis promissionibus galeam salutis æternæ opponebat, illud cum strenuo illo rege bellatore concinens, "Si exsurgant adversum "me castra, non timebit cor meum, si exsurgat adver-"sum me prælium, in hoc ego sperabo." Ita ergo recessit a colloquio gaudens revera et gaudentissimus, quod dignus esset pro honore Dei contumeliam pati. Ibat, inquam, ipse gaudens; ibant et sui, non gaudentes tamen sicut ipse, sed tristes aliquantulum et solliciti, eo quod vel in forma illa quam suaserant omnes verbum pacis nostræ non processerit. Pauci inter nos

[1] *Quoniam*, G.
[2] *verum*, G.
[3] *inductus*, G.

quibus non displiceret, quod ad tot et tantorum consilium verbum illud, scilicet *salvo honore Dei*, non fuit suppressum aut saltem mutatum.

De verbo discipuli in recessu ad magistrum.

Speech of the writer to the archbishop.

Veruntamen discipulus qui scripsit hæc, mox in recessu, quam cito accessum habere potuit, ad dominum suum et magistrum, "Domine," inquit, "gratiæ summæ " Omnipotenti a vobis et a vestris agendæ, qui hodie " linguam tuam, in[1] cujus manu mors et vita, ita " moderavit, sic rexit, ut ab ore tuo nec elata prodi- " rent nec remissa; sed in hujus diei tanto tumultu, " tot et tantis in te irruentibus, tot et tantis contu- " meliis affectum et injuriis lacessitum, salvavit te et " servavit custos Dominus a pusillanimitate spiritus " et tempestate, linguam in udo positam, et tam facile " labilem, quasi in quodam viæ regiæ medio regens " ita ut in responso tuo nec deprehendi posset pusil- " lanimitas nec notari elatio. Et profecto oculo ad " oculum videbit mundus adhuc quod Altissimus ho- " norificabit te in conspectu mundi, qui in tam arcto " propter mundum honorem Altissimi nec etiam ver- " botenus suppressisti, sed tam fortiter, tam constanter, " es confessus. Et juxta promissionem suam ipse, a " te confessus, te confitebitur et honorificabit, quod " honorificantibus ipsum sic promittit, 'Qui honorifi- " 'caverit me,' honorificabo eum.'" Sic igitur recessimus a colloquio nunc in Francia, sicut prius in Anglia apud Norhamtune, ut supra in historico libello hoc satis ostendimus, facti opprobrium abundantibus et despectio superbis.

P. 310.

Et nos ita recedentes dominum regem Francorum sequebamur, cujus erant præparata hospitia in castro quod Mons Mirabilis dicitur, situm in confinio

(Montmirail.)

[1] So the MSS., following the Vulgate (Prov. xviii. 21). Dr. Giles places the words *in cujus . . . vita* between *agendæ* and *qui hodie*.

Carnotusiæ et Cenomanniæ, in quo confinio ea die inter reges colloquium fuerat, sicut et ibi interdum colloqui solent. Eramus et nos in castro hoc pariter hospitati cum rege ipso, semper per clientes aulicos nobis abundanter ministrante viaticum. Nos ergo prius quam rex, sero tamen jam sub noctis crepusculo, ad hospitium venimus, colloquii negotiis multis et magnis, et maxime pacis nostræ verbo, sic per totam diem usque ad noctem fere protractis. Rex autem, qui posterius venit, non declinavit, quemadmodum in aliis colloquiis consueverat, ut archipræsulem in hospitio suo videret; unde et mox conjecimus cor suum non ita nobiscum sicut heri et nudius tertius. Nihilominus tamen archipræsul hilarem et jocundum se exhibuit ut consuevit, nec deprehendi poterat vultus ejus in diversa mutatus ob hoc. In quo adverti potest magna viri constantia, fortitudo animi invincibilis, qui mundo jam sibi contrario nec ullam vel etiam modicam turbati ex hoc vel solliciti ostendit speciem. Et quidem si sui solam curam haberet et providentiam, non ita spectabile, non ita admirabile hoc; verum, ut satis supra ostensum, coexsulum suorum multam habuit sequelam, inter quos multi nescientes quid inter dexteram et sinistram, qui omnes tanquam de matris suæ uberibus de ipsius pendebant cura et providentia. Et tamen mundo jam sibi adversante in nullo turbatus, nihil sollicitus, videbatur. Sed revera, juxta sapientis elogium, "Justus sicut leo "confidit," cui etsi mundus totus contrarius sit et adversetur, ipsi tamen etiam tunc totus mundus divitiarum est. Juxta quod magister athleta, qui mundum persequebatur, et mundus ipsum, quibusdam quos in fide genuerat, "Omnia," inquit, "vestra sunt, sive "vita sive mors, sive præsentia sive futura." Justo igitur omnia sunt; et velit nolit mundus, totus mundus ipsi divitiarum est, etiam si ipsi totus mundus contrarius sit et adversetur. Quin potius eo amplius

The French king omits to visit the archbishop.

suus quo magis ipsi contrarius, eo plus obsequens quo plus adversans. Mundus quippe, etsi nescius, nihilominus tamen quasi inter malleum et incudem, inter mala videlicet pœnalia quæ infert et patientiæ virtutem quæ sustinet, justo coronam fabricat æternam; unde et justo plus servit mundus contrarius et offensus quam placatus, et melius obsequitur si sic rebellet, quam si pareat: cujus (ut experimur quotidie) extrema gaudii luctus occupat; unde juxta sapientis dictum, "Non contristat[1] justum quicquid ei acciderit." Nam exaltatus a terra, omnia trahit ad se. Prospera et adversa mundi æque militant ei. Sicut tenebræ ejus ita et lumen ejus, nisi quia, ut hic pro tempore docuimus breviter, justo mundi adversa plus servire. Thomas igitur hic noster, exaltatus a terra, cui et terræ jam nihil, omnia traxit ad se; unde et mundo jam sibi contrario nec tristior effectus est nec sollicitior, sed æqualis permansit.

(27.) *Qualiter archipræsul confortaverit suos in via.*

Discourse on the way to Chartres.

In crastino vero, rege ex colloquio proximæ diei fatigato et pausante adhuc, nos mane summo recedentes a castro Carnotum venimus, Senonis properantes. Inter itinerandum vero archipræsul, qui jam adverterat plerisque de eruditis suis displicere quod verbum pacis nostræ, ut hesterni mediatores consulerant, non processerit, ipsos allocutus est sic, "Fratres," inquiens, "et mecum Christi commilitones, heri fuimus in militia, "heri in lucta, heri in palæstra, facti spectaculum "mundo et angelis[2] et hominibus. Et mundus jam "subsannat nos et irridet, quod sicut protervi et fatui "pacem ecclesiæ et nostram sic distulerimus; quin "potius credit et prædicat pacem deinceps nobis magis

[1] *contristabit*, Vulg. (Prov. xii. 21).

[2] *angelicis*, G.

" ablatam quam dilatam. Verum, sicut vos, fratres,
" juxta legis præceptum tanquam legem scientes me
" nostis melius, non est acquiescendum judicio multo-
" rum; quod quidem in exemplo evidentissimum; ut
" puta veritatis et paupertatis, quæ inter se semper
" amica sunt, amici sunt pauci, cum e diverso vanitatis
" et divitiarum mundus semper amicus sit, et vanitas
" veritati, et divitiæ paupertati omnium fere judicio
" præferantur. Nam et siqui forte his veritatem et
" paupertatem verbis præferant, factis tamen negant,
" divitias potius et vanitates sequentes. Verum, quia
" nos jam veritatem et paupertatem propter justitiæ
" causam prælegimus, et de illa sumus amicorum pau-
" citate qui veritatem et paupertatem carius amplec-
" tuntur, ne acquiescamus multitudini, nec credamus
" nos mundo, sicut nec mundus se nobis. Nam eo
" ipso quod jam irridet et subsannat nos mundus,
" causa nostra, cui mundus non communicat, pretiosior
" est et purior nobis æstimanda, veritatis luce, quam
" pauci sequuntur, eo amplius illustrata; quasi lux quæ
" in tenebris lucet et tenebræ eam non comprehende-
" runt, et quasi hortus conclusus et fons signatus.
" Signatus inquam et singularis fons noster, cui alie-
" nus non communicat. Videamus etenim nunc et
" attendamus si non causa nostra ab heri purior,
" justior, planior et evidentior facta sit. Prius siqui-
" dem agebamus causam ecclesiæ, ecclesiasticam liber-
" tatem protestantes et quod adversarii tyrannice collo
" ejus nituntur imponere jugum servitutis concutientes,
" illud quando Domino et sicut Domino placuerit ex-
" cussuri. Nunc præter ecclesiæ causam expressim
" ipsius etiam Dei causam agendam suscepimus; cujus
" honorem nec propter mundi sapientiam, nec propter
" consilium, nec propter metum, nec propter gratiam
" subticemus, nec favente Domino subticebimus. Causa
" itaque causæ adjecta est, causæ[1] ecclesiæ causa Dei,

[1] *causa*, G.

" causæ[1] sponsæ causa Sponsi, causa capitis causæ[1]
" corporis. Et ita nunc primo causa nostra, quam
" tuendam suscepimus, integra, Dei videlicet et eccle-
" siæ, Sponsi et sponsæ, Capitis et corporis. Videa-
" mus ergo et nos, ut eo amplius et plusquam prius
" simus deinceps bellatores strenui, constantes et in-
" tegri, ut sicut causa integra, et nos integri. Integri
" dico, ne separemur, ne dividamur, sed simul stemus;
" et item integri, ne videlicet paucitatis nostræ aciem
" hucusque fortem, sed Domino vires deinceps nostras
" augente, cujus nunc propria causa superadjecta est,
" fortiorem, mundi irruentis irrumpat fragor, ut vel
" frangat metus vel emolliat gratia. Ista etenim
" mundi duo fortia spicula sunt, sed obtunduntur hæc
" et resiliunt, nec perforabunt, nec etiam nocebunt vel
" modicum, si, ut cœpimus, fortiter in acie stantes
" loricam justitiæ induerimus, quam ad hæc mundi
" spicula opponamus. Et ecce quia induimus hanc,
" hac jam ex omni parte protecti. Habemus enim
" nunc arma justitiæ a dextris et a sinistris; justam
" causam Dei et ecclesiæ justam; justam causam reg-
" nantis in cœlis, et justam reginæ causam militantis
" adhuc et peregrinantis in terris. Unde et bene no-
" biscum agitur, quia et de cælo et de terra veniet[2]
" auxilium nobis. Orabit quippe ecclesia, exaudiet
" Dominus, cujus pariter honoris causam nos jam
" tuendam suscepimus, sicut et libertatis illius. Et
" ecce quia paucitatem nostram et paupertatem, tantæ
" potestati adhuc resistentem, potestate potestati et
" rege confederato jam regi, mundus eo amplius in-
" tuetur et admiratur, et stultitiam prædicat. Et di-
" cunt de nobis nunc, confœderatis sic regibus, 'Miseri
" 'illi quo devenient, quo divertent, quo fugient?
" Nesciuntne tam magnis regibus manus esse longissi-
" mas?[3] Si regis mandato ita pulsi sunt a Pontiniaco,

[1] *causa*, G.
[2] *veniret*, G.
[3] "An nescis longas regibus esse manus?" Ovid. *Heröid.* ep. xvii, 167.

" nonne amicis nunc et confœderatis regibus citius
" pellentur a regno, immo etiam et a mundo? Scio
" quidem, et vos pariter, mundum libere de nobis
" loqui nunc sic, et quidem (quod præ cæteris gra-
" vius nos omnes pariter jam advertimus), domini
" nostri regis Francorum ex confœderatione hac, etsi
" necdum penitus exhaustam, gratiam tamen et benig-
" nitatem extenuatam erga nos. Sed quid? Certe velit
" nolit mundus, detrahat, arguat, obsecret, increpet, et
" si exsurgant adversum nos castra et mundi prælium,
" auxiliante Domino simul stabimus, non abibimus
" retro, non cedemus. Quin potius eo nunc fortius
" agendum et virilius, quo causa nostra nunc justior,
" et mundus nunc acrior contra nos, ut mundus videns
" paucitatis nostræ et paupertatis constantiam vel in
" fine assumat inde pro nobis materiam laudis, unde
" nunc habet detractionis. Si enim Deus pro nobis,
" quis contra nos? qui perdit sapientiam sapientum et
" mundi sapientes infatuat, et sæpe et sæpius hoc
" convertit in optimum, quod mundus judicat pessi-
" mum, et hoc trahit ad virtutis meritum, quod ille
" ad peccati stipendium, ad damnationis supplicium.
" Unde et magister docet sapientiam hujus mundi
" stultitiam esse apud Deum. Quod enim mundus
" secundum suam sapientiam judicat malum vel ad
" malum, hoc ipsum Deus secundum suam ipso opere
" judicat mundo fuisse bonum, et convertit ad bonum,
" quod mundus totus judicabat ad malum. Sic itaque
" est et de bonis et de malis, et de his quæ ad bona
" et quæ ad mala, cum et de his et de illis judicet
" mundus, judicet et Deus. Sed ludit Deus et illu-
" ditur mundus, cum secus et directo in contrarium
" evenerit quam judicaverit ipse. Probant hæc nostra
" verba infinita exempla. Inter quæ illud de Joseph
" exemplum celeberrimum, quem fratres sui vendide-
" runt ne adorarent, et postea quia vendiderunt ado-
" raverunt, et mentita est sibi sapientia mundi. Pa-
" riter et Judæi Christum crucifixerunt ne locum

" perderent et gentem; postea tamen, quia crucifix-
" erunt, perdiderunt, et mentita est item sibi sapientia
" mundi. Multa super[1] hujuscemodi exempla suppe-
" tunt et quotidie crebra succrescunt, illuso mundo, et
" Deo sic in humanis ludente, juxta quod poetarum
" unus,

" ' Ludit in humanis divina potentia rebus.'

Ovid. ex Ponto, iv. iii. 49.

" Sed vos hæc, tanquam viri et in scripturis et in
" operum exemplis exercitati, nostis me melius. Verun-
" tamen inpræsentiarum induximus hæc, ut in præsenti
" consolationem recipientes unum præsciatis certissime,
" quod ego nunc prædico vobis, quod verbum illud,
" quo in conspectu regum Dei honorem tacendo non
" suppressimus, nobis a mundo ipso et in brevi
" vertetur in honorem et gloriam, qui illud nunc nobis
" vertit in ignominiam, et in nostrum et causæ nostræ
" detrimentum. Et ipse mundus nobis dabit inde vir-
" tutis cumulum, unde assumit nunc contra nos tantæ
" detractionis fomentum. Quippe, ut moris est, erit sic
" ipse sibimet ipsi contrarius de ipso sic illuso, divina
" potentia (sicut et consuevit) volente ludere. Vos
" itaque, fratres mei et Christi mecum coadjutores,
" consolamini in verbis istis."

Auditis igitur his quotquot animæquiores facti. Et
P. 429. qui de nostris (ut supra diximus), eo quod verbum pacis nostræ ad consilium mediatorum non processisset, aliquantisper fuerant desolati, ex his consolationem receperunt non modicam. Novimus quippe omnes dominum nostrum archipræsulem virum valde industrium, in multis exercitatum et expertum multa, a quo etiam prædicta evenerunt sæpissime.

Popular feeling shown at Chartres.

Recedentes itaque a præfato castro, quod Mons Mirabilis nominavimus,[2] et venientes ea[3] die Carnotum,

[1] C. seems to read *semper*.

[2] *dicitur*, C. (probably altered in order to avoid the awkwardness of construction).

[3] *ex*, G.

plerique qui (ut mos est populi) accurrerunt[1] ut transeuntes viderent, quærebant quis esset qui transiret. Et cum cognovissent quod archipræsul hic esset Cantuariensis, et quis ipse, ipsum mox digito notaverunt, aliis qui ignorabant ipsum indicantes, et dicentes invicem, submurmurando tamen, "Ecce archipræsul ille qui in "hesterno colloquio Deum propter reges negare noluit, "nec Dei honorem subticere." Jam quippe ex celebri fama de colloquio inter alia audierant sic. Archipræsul vero interaudiens hæc, et motus et compunctus ex his, qui tunc prope ipsum erat respexit discipulum qui scripsit hæc. Postea etiam sæpissime, cum iter per Franciam faceremus, multi in populo de archipræsule eadem prædicaverunt. In ipso etiam recessu a colloquio nonnulli qui aliter suaserant, redeuntes ad se et pœnitentia moti, viri constantiam et justitiæ causam laudibus et præconiis extulerunt, se et alios quotquot qui contraria suaserant condemnantes. Sed hæc mox melius et plenius sequens historiæ ordo explicabit.

The French king and others alienated from the archbishop.

A Carnoto vero recedentes quantocius potuimus Senonis venimus, per duorum videlicet dierum iter. Senonis itaque redeuntes ibi per dies solitarii sedimus et tacuimus, solius Dei salutare præstolantes, summo in terris pacis nostræ mediatore, domino nostro rege Francorum, et plerisque aliis, qui (ut diximus) ex mandato viri apostolici pro pace nostra partes suas interposuerant, universis jam desistentibus, utpote pace nostra jam ab omnibus desperata, et dicentibus nos nequaquam filios pacis, nec cogitare quæ pacis essent, sed per nos ipsos potius impeditum iri quo minus fieret. Sedimus itaque sic per tempus, sustinuimus, tacuimus, et exspectavimus. Exspectantes (inquam) exspectavimus, et Dominus intendit nobis.

[1] *occurrerunt*, G.

Qualiter archipræsuli cesserit ad gloriam quod mundus reputaverat in ignominiam.

King Henry's treatment of Poitevins and Bretons effects a change of feeling.

Nam ecce post aliquot decursos dies omnino in terra auditum est, pacem illam inter Anglorum regem et Pictavos et Britones, quæ in præfato colloquio in præsentia [1] regis Francorum et per ipsum facta fuerat et firmata, alias etiam conventiones firmatas ibi [2] inter reges, per Anglorum regem contra pactum, contra fidem, enormiter et crudeliter violatas; nihil ibi factum quod nunc non esset infectum, nullis obligationibus, nullis conventionibus observatis; de pacificatis quibusdam possessionibus suis spoliatis, aliis ejectis et proscriptis, nonnullis vero captis et in carcerem conjectis et in vincula. Inter quos captus sic erat nobilis unus Pictavorum, dictus Robertus de Siliaco. Audiens itaque rex Francorum, et per proprios ipsorum nuncios cum quibus sic actum verissime accipiens factum sic, supra omnem modum turbatus plangebat quod nobiles illos, per ipsum sic pacificatos, prodidisset ipse, et non de alia quam de sua manu ipsorum sanguinem requirendum. Et plangendo sic crebro interponebat, "O quam prudens," inquiens, "quam discretus, quam providus Cantuariensis ille "archiepiscopus, qui ita omnibus nobis tam constanter "obstitit, tam viriliter omnibus reluctabatur, ne face-"ret pacem quam volebant, quam suadebant omnes. "Ipsius certe in colloquio debuissemus quæsisse et "adquievisse consilio, qui regis illius mores novit et "animum." Id ipsum etiam jam universa terra prædicabat, magnum videlicet fore virum, providum et discretum, Cantuariensem, nec ejus in terra similem, qui contra tot et tantos tam fortiter, tam constanter, tam viriliter steterat, qui solus evasit, ubi omnes alii præter ipsum capti sunt et circumventi. Super omnes

[1] A leaf is here missing in A. | [2] Om. G.

vero extollebant nos illi qui in colloquio pacis nostræ exstiterant mediatores, quorum nunnulli ex mandato apostolico (ut supra diximus) mediabant. Inter quos unus ore proprio confessus est discipulo qui scripsit hæc, "Certe," inquiens, "mallem mihi pedem fuisse "abscisum, quam dominus vester archiepiscopus pacem "illam fecisset in colloquio, quam ego et alii quotquot "consuluimus." Frater quidam de Magno Monte dictus Bernardus de Corileto hic erat, vir religiosus et in negotiis exercitatus et prudens, qui et alius quidam cum eo, de ordine Cartusiensi, prior videlicet tunc de Monte Dei, vir nominatæ religionis et scientiæ, ex mandato apostolico tunc inter regem et archipræsulem mediabant. P. 426. Saying of Bernard de la Coudre, monk of Grammont, to the writer.

Rex vero, postquam hæc sic acciderant paucis diebus exactis, Senonis veniens, et nunc sicut prius consueverat archipræsulem visitans, mox inter sermonis sui initia archipræsulem et suos miro modo commendavit et extulit. Et erant deinceps rex et archipræsul familiares et amici multo plus quam prius. Tota etiam terra nos magis ac magis commendando ampliorem honorem et reverentiam exhibebat in dies. Et ita citissime archipræsulis verbum impletum, quo (ut supra ostendimus) in recessu a colloquio prædixerat hoc nobis in brevi convertendum in gloriam, quod tunc convertebatur in ignominiam. Et discipulus qui scripsit hæc cum archipræsule sæpe recordabatur de veritate illius sententiæ, qua Dominus ipse dicit justus et verax, "Qui honorificaverit," inquit, "Me, honorificabo illum." Hoc est verbum illud quod discipulus magistro supra in arcto illo, videlicet in recessu a colloquio, rememoraverat, et fuit revera pro honore Deo in colloquio exhibito quædam nunc archipræsuli in terris honoris recompensatio; sed non[1] nisi modica inchoatio hæc honoris, consummatione incomparabiliter majori et The French king's favour restored. P. 436. P. 430.

[1] *nunc*, C.

feliciori futuræ viri consummationi reservata, sicut historiæ finis declarabit. Sed interim recompensatus hic honor nonnulla consolatio præsentis erat afflictionis.

He and others write to the pope in the archbishop's interest.

Videntes itaque archipræsul et sui cor regis sic reversum ad se, Deo, in cujus manu corda sunt regum, summas et devotas gratias agunt, tanquam summo pauperum adjutori in opportunitatibus in tribulatione. Archipræsul vero, videns nunc tempus opportunum, regi supplicavit (utpote qui ad apostolicas preces mediator noster jam fuerat,) ut viro apostolico scribat pacem nostram non processisse, et qualiter hoc et quomodo steterat. Postulat et hoc ipsum a pontificibus et principibus, et præsertim ab his qui colloquio interfuerant, ut rescribant et ipsi et hi etiam qui ex mandato apostolico pacis nostræ mediatores exstiterant. Annuit rex, scribit, scribunt et hi, scribunt et illi, et multo nunc quam unquam prius affectuosius, acrius, et instantius apostolicæ clementiæ aures pulsantes contra partem adversam. Quod si quis plenius nosse desiderat, ad jam sæpe dictum corpus epistolare recurrat.

(28.) *Qualiter rex et archipræsul tertio mittunt ad virum apostolicum, et de a latere suo missis ad pacem.*

The pope's difficulties.

Rege itaque scribente, scribentibus et his, scribentibus et illis, et scriptis omnium et precibus et mandatis a viro apostolico susceptis, adeo affectuose, adeo acriter, adeo instanter ad apostolicæ pietatis et justitiæ pulsantibus januam et miserationis [1] apostolicæ concutientibus viscera, arctabatur item non modicum, et etiam multo plus quam prius, Romanus pontfex. Arctabatur, inquam, hinc cernens per mediatores pacem non posse procedere; inde vero quod (sicut supra

[1] A. resumes in the middle of this word.

satis ostendimus), tempore tam diri et tam duri schis- P. 388.
matis, in eum qui sociam habebat multitudinem eccle-
siasticæ disciplinæ exercere severitatem foret pericu-
losum. Quod tamen tam gravis et tam enormis in nos
excessus, et justitiæ causa quam agebamus, deposcebant.
Quam profecto causam vir apostolicus et per scripta
et per nuntios, auditis his quæ in præfato regum col-
loquio gesta fuerant, multo plus justificavit. Quem
præsertim angebant tanti et tam instantes acriter pro
nobis interpellatores; quibus non modico fieret scan-
dalo, toti etiam ecclesiæ pariter, nisi deinceps aut
justitia aut amicabili compositione mediante pax archi-
præsuli et suis et ecclesiæ sibi commissæ redderetur.

Gratian and Vivian sent as commissioners.

Vir itaque apostolicus, arctatus sic et videns hæc,
secundo adhuc juxta formam canonum regem citare
disposuit, monendo, exhortando, consulendo, et præ-
cipiendo ut ecclesiam vexare et perturbare desistat,
et archipræsuli et suis pacem suam restituat. Et qui-
dem non cardinales a latere suo, (quod, ut supra
ostendimus, jam fecerat,) sed alios quosdam viros
eruditos et industrios, speciales suos de curia, qui
essent apostolici mandati exsecutores, destinavit. Quo-
rum unus dictus Gratianus, felicis memoriæ Eugenii
papæ quondam nepos; alter vero unus in curia de
causarum patronis, Vivianus dictus. Et isti quidem
cito et expedite venientes, (nec enim sicut cardinales
tot secum circumducentes impedimenta, nec tot ornati Aug. 1169.
phaleris, nec tot sarcinularum onerati trossulis,) mox
inter initia, nobis necdum visis, regem adierunt. Quem
sæpe et sæpius, nunc in omni lenitate monendo et
exhortando, nunc arguendo et increpando durius, juxta
injunctum sibi apostolicum mandatum super ecclesiæ
pace et nostra convenerunt. Et alter legatorum præ-
sertim non palpavit, non detulit, non pepercit, quin
potius apostolicæ legationis auctoritate cum omni im-
perio arguens et increpans regem, et statuens contra
faciem suam. Gratianus hic erat, comite legationis

Viviano vivacior, acrior et instantior, unde et vere Gratianus, sicut nomine gratianus et re. Qui omnimodis studebat gratiam regis et pacem ecclesiæ et nobis restituere, qui et ex mediatione hac multam adeptus est coram Deo et hominibus gratiam. Qui etiam, ne injunctæ sibi legationis apostolicæ ullam imprimeret notam, a rege non aurum, non argentum, (quibus præsertim solet rex pervertere corda, et per quæ maxime etiam cordati everti solent,) nec ullam etiam muneris oblatam speciem accipiens, sed tanquam lutum argentum calcavit et aurum, et respuit universa. Sic etenim sancte et religiose proposuerat nihil se accepturum, nisi forte pace reformata, ad quod venerat. Itaque nihil concupivit, nil[1] accepit.

Cum tamen, juxta ipsius legislatoris testimonium, " Munera excæcent oculos sapientum," sed iste quidem sancte et religiose et prudenter cogitans propter hoc quod sequitur verebatur accipere; nam mox subdit, " Et vim auctoritatis inclinant." Et bene et exquisite hoc; nam juxta unius doctorum interpretationem, si ab eo acciperet quem arguere venerat, auctoritatem magisterii inclinaret. Non enim potest instanter argui a quo accipitur, maxime cum ille promptus sit ad dandum, ut sibi humiliet præpositum. Non igitur accepit iste, ne ex hoc apostolicæ legationis torpesceret vigor; in hoc et magistrum sequens, qui etiam a licitis abstinebat, ne, si acciperet, evangelicæ legationis in arguendo, in increpando, in coercendo, evacuaretur, vel saltem extenuaretur, auctoritas. Unde et ipse " Omnia," inquit, " mihi licent, sed non omnia ex- " pediunt. Omnia mihi licent, sed ego sub potestate " nullius redigar;" quasi diceret, " Nolo accipere, quia " nolo subjectus esse, quia nolo libertatem meam " ancillare." Omnis enim qui accipit, et præsertim qui magisterio fungitur, dante sibi quodam modo inferior

[1] *nihil*, C.

est, et quadam infimi ratione contractus suo obligatus datori; adeo ut nequaquam habeat postmodum eam in arguendo, in increpando, in animadvertendo, libertatem quam prius habuerat, ipsa tamen non evacuata, sed violata et extenuata ex parte. Unde et bene legislator qui præmiserat, "Munera," inquiens, "excæ-"cant oculos," mox vigilanter adjecit, "et vim auc-"toritatis inclinant." Non quidem, ut jam diximus, auctoritatem evacuant, sed instantiam arguendi et coercendi virtutem, quæ vis auctoritatis est, extenuando humiliant et inclinant. Unde et, sicut juxta Domini proverbium, "Beatius est semper magis dare "quam accipere," ita semper et gloriosius et magnificentius hoc. Dominorum quippe et dominari quærentium est dare, subjectorum vero et minorum accipere, qui eo ipso minorem se ostendit quia accipit. Unde et magister supra licere quidem sibi accipere dixit, sed tamen inquit, "Ego non accipio, quia sub "nullius potestatem me redigere volo." O quam magnus, o quam liber, et quam vere Christi legatus hic, nihil accipiens sed[1] respuens universa, ne suam extenuando auctoritatem, vel libertatem violando, ulla sit obligationis ratione inferior eo quem corripere habet. Unde et, sicut ipse scribit, "Sed non usi "sumus," inquit, "hac potestate, sed omnia sustine-"mus, ne quod offendiculum demus evangelio Christi." Et adjecit, "bonum esse," inquiens, "mihi magis mori "quam ut gloriam meam quis evacuet."

Pariter et hic legatus noster Gratianus, ad cujus laudem, et ut imitentur cæteri, jam aliquantisper sumus digressi, omnia respuit ne quod daret offendiculum apostolicæ legationi, satius judicans universa respuere sic, et ad sedem apostolicam reverti vacuus, quam ut gloriam suam quis evacuaret. Cujus eo amplius aucta est gloria, quod cum Romanus esset, post

[1] *et*, G.

aurum tamen non abiit. Utinam quotquot apostolicæ sedis legati istius similes, qui libere arguendo, increpando et coercendo sub nullius potestatem se redigerent, nihil quærerent, nihil acciperent, oblata etiam respuerent, nisi tunc demum, arguto videlicet et increpato se sic forte convertente ad melius; ut ita ad Abel et ad munera ejus respicerent, a Caim vero et a muneribus ejus se averterent, et abominarent[ur][1] a sceleratis oblata; cum et juxta Scripturarum testimonia talium dona Altissimus non probet, sed abominetur et reprobet. Quæ pariter nec probare deberent, sed potius tanquam abominanda reprobare et respuere, qui in terris et vices gerunt et tenent Altissimi locum; quod iste quidem legatus noster laudabiliter fecit. Tandem vero et ipse et dictus legationis suæ comes, rege prius sæpe et sæpius super pace convento, venientes ad nos retulerunt se in omni negotii articulo ad quod venerant regem repperisse tergiversatorem, versipellem, tortuosum, et ejus quod agebatur dissimulatorem, quærentem semper per quasdam ambages, per involucra, et per quasdam exquisitas et excogitatas astutias, pacis negotium, ad quod venerant, protelare, et summopere molientem partem suam justificare, nostram vero deprimere. Et Gratianus præsertim hic erat, qui a nobis hoc non celavit, non siluit, non abscondit. Unde et jam certissime advertens quod salvo honore Dei et ecclesiæ nec per ipsos nec forte per alios mediatores pax processum habere posset, deinceps nec per verborum ambages detentus, nec promissionibus illectus, nec auro argentove suffarcinatus, cito et expedite ad Romanam ecclesiam ad virum apostolicum est reversus: reversus, inquam, tanquam legatus fidelis, nuntians viro apostolico plene et perfecte quæ viderat, quæ audierat. Ille (inquam) cito et expedite sic est reversus, illo altero, qui itineris et legationis exstiterat comes, nobis-

Their report as to king Henry.

Gratian returns to the papal court.

Vivian suspected of corruption.

[1] *abominarent*, A. C.

cum Cisalpino remanente adhuc. Insulæ quippe nostræ occidentalis (ut dicebatur) veneno infectus, et argento nostro suffarcinatus, minime tam cito poterat, tam expedite, reverti.

King Henry proposes a pilgrimage to St. Denys

Videns itaque rex Gratianum reversum sic tanquam legatum fidelem, non quæ sua quærentem, et offensam et gratiam in negotio ad quod venerat æqua libra ponderantem, cogitare cœpit deliberans quid agendum. Cogitabat quippe, nec sine causa, quod ille sic reversus ad dominum papam causam suam deprimeret, nostram vero justificaret. Cogitabat etiam quod Francorum rex, pro præfata nobilium qui ipsi adhæserant pace violata motus, dominum papam propensius moveret contra ipsum propter nos. Et ita studebat qua posset arte regem turbatum sedare, et censuram ecclesiasticam, quam jam metuebat, aut penitus tollere aut suspendere. Hæc igitur eo cogitante, in primis statuit regem aliqua humilitatis specie placare, sciens hominem mitem et mansuetum facile vinci humilitate, quæ etiam et superbis gratissima. Dixit itaque se ad gloriosum illum martyrem Dionysium, Francorum apostolum, peregre profecturum, et[1] sic se visurum, quem nunquam prius viderat, novum dominum suum regis filium, qui puer tunc erat. Hic est desideratus ille puer, regi post multos regni sui annos, immo toti populo, præter omnium spem a Deo datus, unicus patris sui, Philippus nomine, qui patri postea successit in regnum et nunc regnat; et per annos et tempora feliciter regnet et potenter.[2]

(29.) *Qualiter Anglorum rex venit in Franciam, et qualiter tunc pax archipræsulis stetit pro pacis osculo negato.*

Igitur post dies paucos jam dictus rex, sicut ex inopinato et improviso, intrat Franciam, nec ullum

[1] Om. G.

[2] Philip was born in 1165, and succeeded his father in 1180.

inter se et regem colloquium quærit, (sciebat enim quod rex turbatus vitaret hoc,) sed sub specie peregrini ad gloriosum illum martyrem, Francorum apostolum, Dionysium [1] venit, sperans certissime quod rex audito adventu suo in terram mox occurreret; pariter et sperans quod et Cantuariensis ad ipsum properaret, et pro pace (sicut semper consueverat) supplicaret. Jam enim pœnituit eum, ut pro certo accepimus, quod in supra descripto colloquio proximo nos de pace, etiam in forma et adjectione præfata, scilicet *Salvo honore Dei*, non audierat.

Meeting at Montmartre, Nov. 18, 1169.

Et profecto, sicut prægogitaverat rex, sic et [2] accidit. Occurrit ipse dominus rex Francorum, occurrimus et nos, ad locum illum declinantes, qui inter Parisius et Sanctum Dionysium vulgo Sanctum Martyrium appellatur, ad capellam videlicet quandam sitam in pede montis qui Mons Martis, vel ut alii Mons Martyris, dicitur. Capella vero illa ob id (ut dicunt) Sanctum Martyrium dicta, quod ibi dictus gloriosus martyr Dionysius decalvatus fuisset. Ad illum itaque sancti martyrii locum, ad capellam illam, declinavimus. Reges vero,[3] qui jam convenerant et desiderato puero, quem prænominavimus, foris Parisius eis obviam delato occurrerant, et nos prævenerant, extra capellam in quadam campi planitie nostrum præstolabantur adventum. Et cum unus archipræsulem maturaret ad iter, dicens reges solum ipsum nunc exspectare, respondit non decere sacerdotem nisi cum gravitate incedere. Eramus itaque nos in Sancto Martyrio, reges vero extra. Alter vero legatorum apostolicæ sedis, quem Gratiano reverso supra diximus remansisse, cernens nunc opportunitatem sic agendi, cœpit per dominum regem Francorum, et per alios magnos et per se, pro pace nostra, ob quam venerat, dominum regem Anglorum instanter sollicitare. Et

---

[1] *Dionisium*, A.
[2] Om. A. G.
[3] *eos*, A.

eo quidem instantius quod comite una pacis mediatore jam reverso solus ipse remansisset; desiderans, si forte Dominus daret sic, quod per ipsum solum mediatorem ad majorem gloriam suam pax fieret. Hæc siquidem in humanis eo major quo singularior gloria est, si in magnis et strenuis actibus nec parem habeat nec consortem. Mansuetus itaque rex Francorum, principes pariter et pontifices qui interfuerant, operose et attente partes suas interponunt, diligentissime exsequentes quæ pacis erant. Unde et tanquam mediatores solliciti, sæpe et sæpius inter regem et archipræsulem eunt et redeunt, veniunt et reverteruntur. Sed quid? Post multa hinc inde objecta, post suasiones multas, nunc in aure, nunc in audientia, die jam ex majore parte decursa, omnia complanata et ad pacis tranquillum [1] perducta sunt. Et consuetudines omnes malæ, non expressim tamen, sed ita in genere, videlicet quibus ancillaretur ecclesia, a rege sunt abdicatæ, et libertates ad ecclesiæ honorem et cleri decus a rege benigne (ut videbatur) susceptæ, nulla tamen de his vel illis hinc vel inde facta expressione. Hic enim, ut asserebant universi, nocerent expressa, utpote quæ pacis jam ordinatæ totum perturbarent tranquillum.[1] De verbo vero illo adjecto,[2] scilicet *Salvo*[3] *honore Dei*, de[4] quo in colloquio proximo tota[5] fuerat contentio, tanta lucta, nulla recordatio, nulla mentio hic. Nec necesse; quia nec hoc agebatur nunc ut archipræsul super ecclesiastica causa aliove regis voluntati et arbitrio se supponeret. Hoc solum dicebat rex, ut archipræsul terram ingrederetur, a qua tamen (ut dicebat) ipsum non expulerat, et ageret ibi quæ archipræsulis essent, et in consuetudinibus et in aliis regi tanquam regi suo deferret, nec usurparet prætextu ecclesiæ quæ

[1] *transquillum*, C.
[2] Om. C.
[3] *salvo videlicet*, C.
[4] Om. A. C.
[5] So A. C. G., but perhaps for *tanta*.

ecclesiæ [1] non essent sed regis, ipso e diverso non usurpaturo quæ non essent regis sed ecclesiæ.

De restitutione ablatorum postulata a rege.

Discussion as to confiscated property of the see, &c.

Archipræsul vero inter cætera domino regi Francorum et aliis pacis mediatoribus de ablatis sibi et suis urgentissime loquebatur, regulam illam divini juris lingua communi, sicut ad litteratos et ad laicos, frequenter iterans, non remitti peccatum nisi restituatur ablatum: adjiciens nequaquam regiam decere magnificentiam res pauperum seu ecclesiæ bona confiscata in usum suum convertere, aut licere ex alieno erogare; quod perinde esset tanquam si, ut unum altare cooperiret, discooperiret alterum, aut si quis crucifigeret Paulum ut redimeret Petrum. Ablatæ autem sibi et suis pecuniæ taxabat summam, triginta videlicet marcarum millia. Sed ad hæc respondit dominus rex Francorum et alii pariter, nec honestum id nec decere, pro pecunia et regno et sacerdotio tam necessariam, tam desideratam, pacem impediri; præsertim inter tantum regem et archipræsulem tantum. Et inter suadendum veteris inter eos amicitiæ recordabantur, et mutuo hinc inde obsequia et beneficia collata non tacebant. Adjiciebant præterea nequaquam hoc justi et pii pastoris fore, ut omnibus jam complanatis, et libertate ecclesiæ restituta, ipse ecclesiam suam, sponsam suam, oblatam sibi respueret, et propter causam pecuniariam exsularet. Debere potius sponsam suam, etsi nudatam, etsi dilaceratam et convulsam, ambobus dilectionis brachiis gratulanter excipere, et tanquam spiritualis sponsus reddere poscenti quæ spiritualis sponsæ sunt. Veruntamen dicebant mediatores conventuros se regem libenter et diligenter super hoc. Et ita conventus rex respondit, quod nota per procuratores suos et comprehensa ablatorum summa, prudentum et religiosorum consilio se ad restitutionem

See p. 256.

[1] Om. A. G.

paratum. Et quia archipræsul tam de immobilibus quam mobilibus moverat quæstionem, adjecit rex quod et de immobilibus pariter tempore suo loqueretur.

De cautione pacis postulata a rege.

Igitur cum post multas et varias procellarum voragines, sicut videbatur et sperabatur ab omnibus, ducti essemus jam quasi ad ipsum portus ingressum, archipræsul a rege per mediatores oblatæ pacis cautionem expostulat, adjiciens se tamen in hac parte nil sinistri suspicari de rege, sed potius homines regis propter tantas quæ præcesserunt inimicitias non sine causa fore in suspecto; præsertim nisi aliqua cautionis species interveniret, quæ esset reformatæ pacis et restitutæ gratiæ signum evidens. Et ipse quidem, tanquam vir providus, ante per dies plurimos virum apostolicum consultaverat quid sibi agendum, quæ pacis cautio exigenda, si forte post tantas inimicitias regi reconciliatus terram ingredi permitteretur, et ad suam reverti ecclesiam. Ad consultationem vero hanc respondit apostolicus vir, minime decere sacerdotem in tali causa et articulo fidejussoriam seu pignoratitiam aut juratoriam etiam cautionem a rege suo exigere; unde nec apostolici viri consilium fuit ut archipræsul exigeret has. Siquidem[1] adjiciebat vir apostolicus quod causa quam agebat causa esset justitiæ, causa ecclesiæ, pariter et pax, si fieret, ecclesiæ et justitiæ pax; pro qua etiam pace facta, sicut et infecta, mori pretiosum et securum, et eo quidem securius quo pretiosius. Unde et dictarum cautionum nullam a sacerdote in eo casu et ea causa exigendam respondit Romanus pontifex. A mundanis et sæcularibus potius quam a personis ecclesiasticis, a sacerdotibus videlicet et pontificibus, exigenda hæc, quibus, si justitiæ habent causam, vivere detrimentum est et mori lucrum. Scripsit itaque apostoli-

Question as to the kiss of peace.

[1] *Et quidem*, G.

cus vir archipræsuli, ut si forte præstante Domino inter ipsum et regem daretur pax, solo esset contentus pacis osculo, nulla alia sæculari cautione exacta. Hanc solam, videlicet pacis osculum, sacerdoti justitiæ causam agenti debere sufficere; nec decere aliam, nisi forte spontanee oblatam, non exactam, susceperit.

Archipræsul igitur, habens consultationem hanc, omnibus tandem cum multa difficultate et opera quæ ad pacem consummatis, in fine omnium ad apostolici viri consilium, in signum pacis et gratiæ inter ipsum et regem, solum cautionem illam expostulat, pacis videlicet osculum, dicens se post tantas inimicitias inter tam longas regis manus eo solo contentum. Quod cum per dominum regem Francorum et mediatores alios regi intimatum fuisset, se quidem hoc libenter facturum respondit, nisi quia iratus juraverat publice se archipræsuli pacis nunquam daturum osculum, etiam etsi ei forte processu temporis pacem et gratiam suam restitueret; nec ob aliud se nunc negare osculum, nisi quia juraverat sic, non propterea in corde iram ullam retentam vel rancorem.

Dominus autem rex Francorum et plerique mediatorum, audientes sic, mox suspicati sunt sub mellitis sermonibus qui præcesserant occulte venenum sibi propinatum fuisse. Et ipsi ad archipræsulem confestim revertentes, qui in præfata capella quæ Martyrium dicitur reversuros exspectabat, regis renuntiaverunt responsum. Qui tanquam viri timorati, et quibus jam omnia suspecta fuerant, nihil hinc nihil inde suadebant aut dissuadebant, solum et nudum regis responsum referentes.

Archipræsul vero, inter cautos cautissimus, tanquam vir multa expertus, in primo auditu, sicut et alii, in suspicionem mox incidit, et ex his quæ caute et operte interloquebatur videri jam poterat futurorum sibi præsagus. Nec responsum suum[1] ad consilium distulit,

[1] Om. C.

sed mox absolute et præcise[1] respondit se inpræsentiarum cum rege pacem non facturum, nisi ad apostolici viri consilium, dato videlicet in signum pacis pacis[2] osculo. Et responsum sic absolutum cum nocte quæ jam imminebat colloquium diremit,[3] cum regibus tamen grandis via restaret adhuc, Mantuæ, quæ a Parisiis duodecim leugis terræ distat, ipsorum præparatis hospitiis. Failure of the conference. (Mantes.)

Rex vero Anglorum, tota die fatigatus, cui et adhuc noctis restabat iter, inter itinerandum archipræsuli sæpe et sæpius maledicebat, recolens in via et repetens labores, vexationes et tædia quæ jam per eum sustinuerat. Nos in regum recessu in Templariorum domum, quæ Templum nominatur, prope extra Parisius, in qua hospitati eramus, confestim nos recepimus. In ipso vero recessu a capella quæ Martyrium dicitur, in qua (ut jam diximus) ea die de pace nostra fuerat actitatum, accessit unus nostrum ad archipræsulem, "Hodie" inquiens, "de pace ecclesiæ tractatum est in Martyrio, " et credo quod solum per tuum martyrium ecclesia " consecutura sit pacem." Archipræsul vero, ad loquentem sibi se retorquens, breviter sic, "Utinam," inquit, "vel meo sanguine liberaretur!" King Henry's anger. Saying of the archbishop.

Sermo eruditorum archipræsulis ad ipsum.

Eadem vero nocte, post decantatum nocturnum, plerique de eruditis nostris convenerunt archipræsulem alloquentes sic: "Domine," inquiunt, "intende[4] nobis; " necesse enim est et ecclesiæ Dei et nobis qui secuti " sumus te, ut videamus quomodo caute ambulemus, " intelligentes quæ sit voluntas Dei bona et beneplacens, et non feramur impetu, sed regamur judicio. " Ecce quia jam sextus annus peregrinationis nostræ est. " Et toto tempore hoc multa et regum et principum Speech of his advisers.

[1] *præscise*, A. C.
[2] G. prints *pacis* only once.
[3] *dirimit*, A.
[4] *attende*, C.

" secuti sumus colloquia, semper qualibet opportunitate
" data pacem inquirentes et persequentes eam, verum
" necdum consequentes eam nec proficientes adhuc.
" Causam tamen nostram favente Domino nec in mo-
" dico læsimus; sed spiritu consilii nobis desuper dato
" sanam et integram inter tot tentationes et laqueos,
" inter tot impulsores et subversores, reportamus. Et
" quæ nos consolantur in omnibus, paupertatis et pere-
" grinationis nostræ veritas et justitia comites individui
" sunt. Quin potius causa nostra, tanquam lux oriens,
" indies mundo magis ac magis claruit, ipsorum etiam
" testimonio inimicorum illustrata, quæ etiam in prox-
" imo illo quod hesternum præcessit colloquio, ut tu
" consolando tuos sapientes edocuisti, adeo [1] clarificata
" est, ut non solum nunc justificetur a filiis suis, sed
" et ab alienis, qui veritatis nostræ lucem exstinguere
" nisi sunt. Et ita hucusque magnifice fecit Deus no-
" biscum. Comprehendit enim mundum in astutia sua,
" ipso, vellet nollet mundus, per mundum ipsum eccle-
" siæ negotium, quod agimus, clarificante indies: et
" nos itidem mundo clarificavit, mundo sicut claros ita
" et caros reddens et acceptos interim, ut nec nobis
" qui secuti sumus [2] te, nec ejectis propter nos, quic-
" quam defuerit. Verum in hesterno colloquio videamus
" diligenter et discutiamus quid dictum, quid actum
" sit, in quo articulo pax ecclesiæ et nostra steterit, et
" qua ex causa non processerit. Ut nobis videtur, in-
" ter nos et regem heri omnia fuerunt complacata, plana
" omnia, præterquam quod in solo pacis osculo non
" dato pax stetit. Hoc solum non datum pacis, quæ
" usque ad hoc bene processerat, fuit obstaculum.
" Unde profecto liquet hoc solum, quod ecclesiæ et
" nostram impedivit pacem, illud dumtaxat nunc esse
" nostri exsilii causam: et ita qui prius propter solam
" et manifestissimam [3] justitiæ causam sustinuimus,

[1] *a Deo*, G.
[2] Om. G.
[3] *manifestam*, C.

" nunc propter solum negatum osculum exsulamus.
" Nec enim consuetudines ullæ, bonæ seu malæ, aut
" Dei honor tacitus vel expressus, exsilii nostri nunc
" causa est; siquidem ab heri omnia complanata, et
" aspera redacta in vias planas. Unde et hoc solum
" nostrum nunc facit exsilium, quod solum pacis nos-
" træ fuit impedimentum, pacis videlicet negatum
" osculum. Igitur si propter solum negatum osculum
" debeat sacerdos suam vel deserere vel recusare eccle-
" siam, alias reversurus ad ipsam, et persecutiones et
" exsilia pati dumtaxat propter hoc, vos videritis; nobis
" minime videtur [sic],[1] præsertim cum ex sacerdotis
" absentia commune sit multorum discrimen. Et ecce,
" Domine, quia sexto jam (ut diximus) anno peregrina-
" tionis nostræ multæ interim in archipræsulatu vestro
" sub cura vestra episcopales sedes vacantes, multæ
" dioceses suis pastoribus destitutæ. Interea perit
" cura, perit opera, perit opus et officium pastorale.
" Non sunt qui doceant, non sunt qui sacramenta in
" Dei ecclesia celebrent; verum et juxta planctum pro- Threni, i. 6.
" phetæ grex ille dominicus, non inveniens pascua, abit
" absque fortitudine ante faciem subsequentis, tanquam
" grex absque pastore, oves errantes in invio et non
" in via. Nec est enim qui exterreat, qui lupos arceat
" ab ovili, sed fiunt in defectum pastorum aulici
" satellites ecclesiarum custodes, et bona ecclesiarum,
" instituta ad subsidia pauperum, convertuntur in
" fiscum. Et ita ex absentia tua grande in ecclesia et
" in spiritualibus et in temporalibus detrimentum,
" enorme damnum et commune periculum. Hucusque
" certe absentiæ et exsilii vestri causa justissima; ve-
" rum nunc, in communi periculo hoc et generali dis-
" crimine, nec absentia nec exsilii causa justa poterit
" esse vel excusabilis, sed revera damnabilis et damna-
" bili damnabilior; præsertim cum personalis, ob quam

[1] Om. A. (from which it seems to have been erased) and G.

" fugisti, cessit nunc persecutio, rege ecclesiam tuam
" tibi in omni securitate et pace publice offerente,
" quicquid disponat ipse, quicquid moliatur interius.
" Cessat igitur nunc ea quæ præcessit persecutio per-
" sonalis, cui (ut jam ostendimus) generalis succes-
" sit, in qua bonus pastor tenetur non se absentare,
" non fugere, sed ex adverso ascendere, se opponere,
" et inter gladios etiam nudos et exsertos se ingerere,
" et ita, si necesse fuerit, animam suam pro ovibus
" suis ponere. Unde et viro sacerdotali sicut tempus
" fugiendi ita et tempus est occurrendi, fugæ tempus
" cum persona quæritur, juxta quod Dominus, 'Si vos,'
" inquit, 'persecuti fuerint in una civitate, fugite in
" 'aliam;' occurrendi vero tempus cum ecclesia peri-
" clitatur; de quo et Scriptura, 'Occurrit,' inquit,
" 'tanquam leo, contemnit pavorem nec cedit gladiis.'
" Sic et magister prius per sportam fugit, sed postea
" occurrit. Cui cum propheta suum prædixisset exces-
" sum, 'Virum,' inquiens, 'cujus hæc zona est sic alli-
" 'gari oportet,'[1] respondit mox, 'Ego,' inquit, 'non so-
" 'lum alligari sed et mori vado in Jerusalem,[2] nec facio
" 'animam meam pretiosiorem quam me.'[3] Et quidem
" prius Magister magistrorum, Pastor pastorum forma
" et exemplar, primo, dum adhuc infans et tenellus,
" in Ægyptum fugit, sed adultus postea fortis et robus-
" tus occurrit. Unde qui prius suis quasi tenellis et in
" lacte matris adhuc dixerat, 'Si vos persecuti fuerint
" 'in una civitate, fugite in aliam,' postea sicut opere,
" sic et sermone, suos jam robustos docuit ut occurre-
" rent, 'Ecce,' inquiens, 'mitto vos sicut oves in medio
" 'luporum; Ite.' Illi igitur euntes in orbem, et vehe-
" menti afflati spiritu, in hostes irruentes, non quæsie-
" runt osculum sed gladium. Tu ergo, Domine, si

[1] *sic alligabunt in Jerusalem Judæi*, Vulg. (Act. xxi. 11).
[2] *in Jerusalem paratus sum* (*ib.* 13) for *vado in Jerusalem*, which words are found in xx. 22.
[3] *Ib.* xx. 24.

" illorum quæris imitari zelum quorum sortitus es
" ministerium, illorum virtutem quorum creditam habes
" dispensationem, vade et fac similiter. Non ad terreni
" pulveris uno flatu facile dispergendi anheles osculum,
" nec metuas gladium. Ecclesiam tuam potius, non
" sub osculo sed sub gladio, si necesse sic,[1] etsi nu-
" datam et spoliatam, etsi convulsam et evulsam, non
" recuses, sed maritali zelo cum debita affectione et
" devotione suscipias. Non te, quæ forte jam tibi [2]
" tenduntur, dolosorum retiacula retrahant, non minæ
" revocent, non gladii metus emolliat, non denique
" etiam ultimum mortis te retardet periculum. Regre-
" dere igitur, et nos tecum, per eam confidentiam
" audeas præsens qua ausus es absens, ut cum prophe-
" tico sarculo fortiter et viriliter evellas, destruas,[3]
" disperdas, et dissipes quæ in horto Domini per ab-
" sentiam tuam male jam excreverunt. Verum quod
" supra tetigimus de causa metus et periculis, si forte
" terram ingrederemur, nequaquam ideo dicimus quod
" de tanto rege nostro et tam illustri suspicemur
" sinistri quippiam. Nec enim tanta et mundo tam
" clara et tam gloriosa potestas tanti doli posset esse
" vel insidiarum ulla latebra. A tanta altitudine longe
" semotum tam dolosæ simulationis latibulum; unde
" et credibile minime quod moliatur quicquam, præser-
" tim adversum te sacerdotem, patrem [4] suum in Deo,
" et propter Deum, seu etiam adversum nos, inerme
" hominum genus, præsertim ab ipsomet publice pace et
" securitate donata. Non est igitur, domine, quod re-
" ditum tuum ad ecclesiam tuam, si sic fieri poterit,
" amodo protrahas aut procrastines; sed in forma pacis
" oblata mature confidenter et absque omni conscientiæ
" scrupulo revertamur, illum summa gratiarum actione
" et laude prosequentes in cujus fortitudine revertemur.

[1] *sit*, C.
[2] Om. C.
[3] *et*, ins. C.
[4] *priorem*, G.

" Juravit siquidem rex publice coram multis pontificibus
" et principibus regni, regnante ipso nunquam te rever-
" surum. Nunc vero ipse est qui pacem offert, securita-
" tem spondet, malas consuetudines damnat, bonas pro-
" bat. Quod revera a Domino factum est, cujus infir-
" mum etiam regibus fortius est. Qui ut solus fortis
" appareret mundo, infirma mundi elegit ut confundat
" fortia. Et ne ad jam præterita recurramus exempla,
" vides, domine, inpræsentiarum pusillum hunc gregem
" tuum, nos videlicet qui secuti sumus te, quos ut seque-
" remur te Dei vocatione vocasti, non quidem nobiles,
" non potentes, sed ignobilia mundi et contemptibilia.
" Et tamen, ut solus Ipse victor prædicetur, te duce, te
" rectore, vincit Deus per hos, ita ut victori[1] summa
" devotione cantare debeamus Alleluia reversionis. Mox
" etenim quasi reversi censeri possumus, cum nobis a
" rege tanto, a potestate tanta, quæ prius in contrari-
" um juraverat, pax publice datur et indulgetur re-
" versio ; etiamsi per nos staret quo minus reverteremur,
" non ob id tamen minus in causa nostra jam vicimus,
" Immo Christus vincit, Christus regnat, Christus im-
" perat."

Archipræsulis responsum ad suos.

The archbishop's reply.

Archipræsul vero suorum sausibiles sermones hos diligenter audiens et attente mox respondit. Et ad suos sermonem dirigens, " Vos," inquit, " tanquam viri
" eruditi locuti estis, quibus est et cum consilii spiritu
" sapientia et scientia sanctorum collata. Et respon-
" derem[2] ad singula, nisi quod approbo universa. Unum
" vero sciatis, quod pacem a rege sic oblatam non re-
" nuissem, nisi quia viri apostolici secutus sum con-
" silium. Alioquin pax pro osculo negato non stetisset.
" Verum quia nunc adeo processum est in negotio,

[1] *victoris*, G.

[2] Two leaves are here missing in MS. A.

" quod simpliciter absque conditione et obligatione
" omni pax nobis offertur, (quæ tamen ad domini
" papæ consilium confirmari non potest, qui ad pacis
" firmitatem postulandum pacis consuluit osculum,) in-
" præsentiarum mihi visum est, nescio si et vobis, ut
" ad ipsum papam, de cujus singulari primatu, tan-
" quam de capite membra, tota dependet ecclesia, to-
" tum quod gestum est referatur, videlicet quatenus
" processum, et in quibus finibus nostrum et ecclesiæ
" negotium stet; præsertim cum jam in arcto simus, in
" tuto minime, pace sic concessa sed signo pacis negato,
" pro quo tamen negato, ut vos me prudenti eloquio
" vestro animastis, nec ecclesiam pacifice mihi oblatam
" respuam, nec periclitantium, ut dicitis, salutem ani-
" marum contemnam. Quin potius priusquam clara
" Deo et mundo justitiæ causa quam agimus deforme-
" tur, auctore Domino paratus ero, ut vos suadetis, et
" in carcerem et in mortem ire. Alioquin inanis labor
" noster et ridiculus, si deinceps daremus maculam in
" gloriam nostram. Gloria autem nostra hæc est, ve-
" ritas causæ nostræ; veritas (inquam) et justitia, ut
" supra jam dixisse vos memini, paupertatis nostræ huc P. 452.
" usque comites fuerunt individui. Igitur si vobis
" bonum videtur sic, necessarium inprimis et videtur
" consultius ad virum apostolicum mittere, ne quicquid
" acciderit ipsius videamur contempsisse consilium, et
" ut ipsius auctoritate et conscientia, si forte Dominus
" sic providerit et permiserit, revertamur et regredia-
" mur in terram, licentia prius apostolica et benedic-
" tione et absolutione accepta, passuri pro ecclesia
" quicquid Dominus ibi nos passuros decreverit. Et
" Dominus quidem sic introitum nostrum melius cus-
" todiet et securius."

Et quidem archipræsul ad nos sic. Nos autem, qui prælocuti, audientes virum pro causa justitiæ, pro eccle-sia, de excessu suo tam fortiter, tam constanter loquen-tem, et (ut videbatur) absque omni suasione pro

justitia, si oporteret, antequam cederet, etiam ad mortem paratissimum, non modicum moti sumus et compassi. Et plerique nostrum in tacitas, quas volebant sed non valebant reprimere, lacrymas eruperunt, et ipsius sermonem et de mittendo ad dominum papam consilium commendavimus.

(30.) *Qualiter archipræsul quinto ad Romanum pontificem miserit.*

Coronation of prince Henry. June 14, 1170. P. 176.

Itaque a Parisius cum omni festinatione Senonis venimus; et post dies paucos nuncii parati. Qui cum essent jam in articulo profectionis, crebro jam in terra disseminabatur, puero illi regis Anglorum primogenito Henrico, (qui, ut supra in historia hac interseruimus, domini nostri archiepiscopi alumnus fuerat,) diadema impositum, ungente eum in ecclesia beati Petri Londoniæ apud Westmustier Rogero tunc Eboracensi archiepiscopo, suffraganeis ecclesiæ Cantuariensis assistentibus et ministerium præbentibus. Rex siquidem cito post supradictum colloquium, in quo nobis negatum pacis osculum fuit, transfretavit, et odio archipræsulis, in læsionem dignitatis Cantuariensis ecclesiæ, ab alieno metropolitano et in aliena provincia filium suum, quem diximus, ungi fecit in regem. Et hoc quidem in læsionem personæ Cantuariensis ecclesiæ, ad cujus dignitatem et jus regum Anglorum coronatio ab antiquo pertinere dignoscitur.

Quod audiens archipræsul in primis vix credidit. Ipse siquidem, tanquam vir providus, et cui de adversariis suis suspecta omnia, a Romano pontifice litteras impetraverat, ad Eboracensem archiepiscopum et alios Anglorum episcoporum [1] jam ante coronationem directas, quibus auctoritate apostolica in virtute obedientiæ erant inhibiti, ne in præjudicium archiepiscopi Cantua-

[1] Altered into *episcopos*, C.

riensis, qui propter justitiam exsulabat, regis filio diadema imponerent. Et directas has sibi litteras quidam episcoporum ante coronationem receperunt; alii vero de mandato præmuniti recipere noluerunt. Unde et contra inhibitionem apostolicam quotquot consecrationi pontificale ministerium præbuerunt.

Sed modicum attendere libeat quam profana unctio, quam odiosa, quam inimica consecratio hæc, si tamen consecratio magis quam exsecratio dici debeat, apostolica benedictione destituta, immo, in transgressione contra virum apostolicum facta. Quæ etiam ex mero odio, ira, et indignatione processit, odio patris spiritualis, in luctu matris spiritualis, a patre carnali excogitata. Omnia hic profana, omnia vere hic a fano aliena, aliena et alienata; aliena provincia, alienus consecrator, alienus et rex puer consecratus, lusui adhuc magis quam populorum regimini aptior: et qui consecrari fecit rex pater, alienus et alienatus a patre et matre sua spirituali. Probant hæc nostra verba lugubres et omnibus post futuris sæculis detestandi qui ex hac consecratione provenerunt eventus. Et in primis quidem provenit ex hac ejus qui consecravit, et eorum qui interfuerunt episcoporum, apostolici viri auctoritate generalis suspensio, eo quod (ut jam diximus) ejus P. 458. super hoc præcesserit inhibitio, sed contempta; quibusdam etiam episcoporum pro hac et aliis quibusdam causis anathematis vinculo innodatis. Et deinde illius pretiosæ mortis domini nostri archipræsulis, unctio hæc, non dico plenam causam, sed multam tamen et citiorem præbuit occasionem. Et hæc quidem planius et plenius sequens historiæ ordo declarabit. Tertio vero, temporis processu ex unctione hac contigit inter regem patrem et regem filium dura et nefanda rebellio; et demum egregii illius pueri, jam adolescentis, ex immatura illa unctione, misera rebellione adversus patrem, cita et nimis matura mors. Ecce quam abominanda, quam exsecranda ex consecratione hac mala provenerunt;

sacerdotum videlicet suspensio, anathematizatio, occisio, semel et iterum inter patrem et filium rebellio, et in fine egregii illius pueri consecrati sic mors in adolescentia, præsentibus et omnibus post futuris sæculis detestanda. Unde et plangendum, clamandum et exclamandum, "O mors tua, Henrice, O mors, quam "dira, quam dura! et quam amara memoria tua, quæ "talem et tantam mundi gloriam, dum adhuc ordire-"tur, succidisti! quam inconsiderata, quam inhumana, "quæ tam certam (ut putabatur) mundi spem, dum "adhuc fructus in flore esset tam præclaro, uno et "brevi flatus tui vehementia exsufflasti! Sit mors "tua ille qui mors mortis est, ut vel per te transeat ad "vitam, qui non sibi, sed mundo sperabatur victurus." Et quidem egregium puerum hunc, tanquam lilium totum hortum venustans, et hic et alibi crebro jam historiæ huic quasi quadam campi planitie inserui, quo et ipsa ex insitione hac clarior sit et venustior.

The archbishop at Sens foresees the death of two princes before their father.

Verum de morte pueri hujus, domino nostro archipræsuli spiritualiter, (nec dubium est,) præostensa, hic tacere non possum. Cum essemus in Gallia Senonis, civitate peregrinationis nostræ, apud monasterium beatæ virginis Columbæ, noctium una post decantatum nocturnum dominus noster archipræsul, ut pausaret, in lectum suum se recepit. Verum, (sicut ab ipsius ore discipulus qui scripsit hæc accepit,) curis et cogitationibus se tunc, ut solent, ingerentibus, somno indulgere non potuit. Inter alia vero de domino rege Anglorum, de ejus magnitudine, de ejus prosperitate et in filiis et in divitiis et latis potentatibus, cogitatio subit. Super his diutius cogitans, et præsertim de filiis, et inter filios potissimum de primogenito ipsius Henrico, quem præ cæteris diligebat, et de quodam aliorum; in crastino tamen, sicut referebat, se pro certo scire nesciebat de quo aliorum cogitasset tunc, an de Ricardo, post Henricum defunctum regis nunc hærede et comite Pictavorum, an de Gaufrido, nunc Britanniæ

comite. Cum ergo de rege patre et de filiis cogitaret sic, desiderabat se scire quid futurum de his, et quales circa hos dispositiones Altissimi. Et cum aliquandiu cogitaret sic desiderans, inter cogitandum hæc cœpit quasi dormitare, et ecce facta est ad eum vox, per ipsam vocem versu quodam hexametro[1] sibi expresso; versus autem hic erat—

"Mors[2] tulit una duos, tulit altera, sed male, patrem."

Ecce versus; nec arbitretur quis versum hunc quasi a dormitante aliquo casu compositum, quem etiam vigilanter vigilans non componeret, utpote qui versificandi nec etiam sub scholari disciplina artem attigisset, vel in modico. Hoc autem scio, quod versum auditum sic in crastino retulit discipulo qui scripsit hæc: et gemebundus adjecit, "Proh dolor!" inquiens, "Henricus "noster, antequam pater vel fratres sui, præmoritur." Sic quidem archipræsul locutus discipulo qui scripsit hæc. Et vere in morte Henrici, (proh dolor, et unde dolor,) archipræsul vaticinii sui fine nimis verus propheta probatus est. Pariter et in Gaufridi morte, dum adhuc hanc historiam scriberem, archipræsulis vaticinium adimpletum, post Henrici mortem quinto sextove anno ante patrem mortuo, sicut hoc, et illo. Et quod accedit miraculo, vaticinium plus commendans, "Mors "tulit una duos," vere una mors, quia eadem mortis species[3] ambobus fratribus his, morbo dysenterico interemptis, bene quidem et sancte sublatis, ut qui interfuerunt testati sunt. Demum vero, secundum vaticinii ordinem, quarto quintove anno a Gaufridi morte, pater ipse mortuus est. Qualiter vero, me tacente, novit ecclesia, et mundus prædicat. Nec igitur pergo nunc ulterius mortis ejus exagitare modum; solum hic tetigisse sufficiat, ob id solum ut vir Dei propheta verus vaticinii sui fine comprobetur. Et certe plura

June 11, 1183.

Aug. 19, 1186.

July 6, 1189.

[1] *exametro*, C.
[2] *Sors*, G.
[3] *spes*, G.

de actibus hujus Henrici nostri, etsi ætas tenera, strenuis tamen, et de modo[1] exitus ejus a vita, inseruissem hic, nisi quia quam describendam suscepimus lex historiæ obviat. Raptum igitur in via puerum, et ad patriam reversum, nos, qui adhuc in via, salutantes ad arctum[2] historiæ iter revertamur.

The archbishop again sends to the pope,

Archipræsul itaque, sciens tandem pro certo coronationem factam sic, per nuntios nostros, quos supradiximus in articulo fuisse Romanæ profectionis cum in primis audirentur hæc, quatenus pax nostra processerit, et in quibus finibus steterit, et de coronatione facta sic, Romano pontifici totum et verbo et scripto intimavit, humillime et lacrymabiliter supplicans, ut vel nunc excuteret se excussorum filius, et maxime in falsos fratres adverteret, qui in læsionem patris sui, propter ipsos exsilium et proscriptionem sustinentis, et matris suæ Cantuariensis ecclesiæ, tam manifesti jam erant etiam apostolici mandati transgressores. Et ita profecti sunt nuntii.

who gives a commission to Rotrou, archbishop of Rouen, and Bernard, bishop of Nevers,

Vir autem apostolicus, audiens universa, et quæ et qualiter fuissent gesta, et in regem et in episcopos vehementer motus est, et archipræsuli et suis, etiam multo plus quam hucusque fuisset, paterno compassus affectu; unde et in missorum nostrorum reversione, quos misertus nostri diu detinere noluit, ut apostolicæ consolationis citius reciperemus remedium, nobis oppressis tanquam pater pius compatiens, apostolicis scriptis propinavit dulcia, aliis vero amarissima. Scripsit siquidem piæ memoriæ Rotherot, tunc Rothomagensi archiepiscopo, et Bernardo tunc episcopo Nivernensi, mandans ipsis et in virtute obedientiæ præcipiens ut regem Anglorum pro pace nostra districtissime convenirent; adjiciens quod si ipse in[3] obstinatione perdurans adhuc pacem nollet, tota ipsius terra, tam transmarina quam cismarina, sub interdicto poneretur, omni ecclesiæ

[1] With this word A. resumes. See p. 456.

[2] *cæptum*, G.

[3] Interl. A.

cessante officio præter baptisma parvulorum et pœnitentias morientium. Eboracensi vero archiepiscopo, et aliis quotquot episcopis qui consecrationi interfuerant, litteras direxit suspensionis, scripto dure eos increpans et objurgans et improperans, quod turpiter et enormiter pro vili lentis edulio primogenita sua vendidissent. Quosdam etiam episcoporum, et ob id quod coronationi interfuerant, et ob causas alias, anathematizavit. Et hæ suspensionis et anathematis litteræ per nuntios nostros nobis destinatæ et traditæ, ut illis loco suo et tempore uteremur. Has et[1] alias apostolicas litteras ad nos vel pro nobis missas si quis nosse et legere desiderat, ad illud de quo in hac historia supra tetigisse me memini corpus epistolare recurrat. Quæ quia ibi insertæ, cum loquendi de his per hanc historiam occasio se obtulerit, breviter transimus de his. Scripto vero consolatorio archipræsuli directo, vir apostolicus archipræsulis fortitudinem et constantiam congratulando commendabat; præsertim quod absque cautione et absque pacis osculo, si non posset aliter, in terram tanquam ovis in medio luporum paratus esset reverti; illius verbi quod Altissimi Verbum ad suos dicit non immemor, "Ecce," inquit, "mitto[1] vos "sicut oves in medio luporum." Unde et sicut benedictionem apostolicam, sic et absolutionem scriptam, quicquid ipsi in terram ingresso accideret, a viro apostolico obtinere tunc meruit. Hæc igitur apostolica scripta, vel pro nobis ad adversarios nostros vel ad nos directa, gratanter suscepimus, misericordiam et judicium cantantes Domino.[2]

and censures the bishops concerned in the coronation.

Et in primis quidem dictus Rothomagensis archiepiscopus et episcopus Nivernensis ad apostolicum mandatum regem pro pace nostra sæpe et sæpius convenerunt, et nisi interveniret pax, censuram ecclesiasticam et sibi et terræ suæ imminere in brevi inferebant,

[1] Om. C. | [2] *Domini*, G.

apostolico viro præcipiente sic. Adjicientes nec minis nec blanditiis, nec aliquibus verborum ambagibus seu tergiversationibus ullis,[1] censuram hanc, nisi solum data pace, aut adimi posse aut suspendi, apostolici viro animo obfirmato nunc sic; addentes etiam se nullatenus audere a Romano pontifice statutum terminum præterire, quin mandatam sibi coercionem exsequerentur nisi pax [infra][2] interveniret.

---

[1] *ullius*, G.

[2] So A. For a similar use of *infra*, see the Epistles, ed. Lupus, pp. 533, 534, 536, 586.

INCIPIUNT CAPITULA TOMI QUINTI.

1. De pace inter regem et archipræsulem reformata.
2. De nuntiis ab archipræsule ad regem missis, et quare.
3. De primo accessu archipræsulis post pacem ad regem, et quare.
4. De secundo accessu archipræsulis ad regem post pacem, et quare.
5. De præparatione reversionis nostræ ad patriam; et de gestis nostris in Anglia per nuntios ante reversionem; et de his quæ audivimus in ipso jam quasi articulo reversionis; et de verbis discipuli qui scripsit hæc ad archipræsulem; et de archipræsulis responso.
6. De ingressu archipræsulis in mare, et qualiter applicuerit,[1] et a populo terræ qualiter exceptus.[2]
7. De his quæ in initio ingressus archipræsulis in terram gesta.
8. De episcopis regem contra archipræsulem iterum commoventibus, et causa.
9. De verbis et gestis archipræsulis die Natalis Domini.
10. De recessu discipuli qui scripsit hæc ab archipræsule, et causa recessus.
11. De ira regis in archipræsulem iterata, et de carnificibus illis militibus venientibus.

Tomus Quintus.

1. [*De pace inter regem et archipræsulem reformata.*]

Meeting near Freteval, July 1170.

Videns itaque rex rem jam in tam arcto certissime promisit pacem. Unde et ad quoddam regum quod imminebat colloquium vocati accessimus.[3] Finito vero die tertia regum colloquio, et Christiano illo rege Francorum jam in recessu, in continenti de pace nostra actitatur, et per magnos quidem mediatores, quibus dominus rex Francorum in recessu suo nos commiserat, ut de pace nostra tractarent; nec enim ipsemet potuit seu voluit interesse tunc. Sed quid protraheremur?[4]

[1] *applicaverit*, G.
[2] *receptus*, C.
[3] *recessimus*, G.
[4] *protraheremus*, G.

Ibi pax nostra reformata; osculum vero, prius in alio (sicut diximus) colloquio quæsitum sed negatum, nec archipræsul nunc quæsivit, nec rex obtulit vel negavit. Nulla quippe ibi facta de osculo mentione, rex publice coram pontificibus et principibus qui aderant archipræsuli et suis pacem et securitatem concessit, in consuetudinibus et in ablatis, tam mobilibus quam immobilibus aliisve, ea forma pacis observata nunc et concessa, quam supra in alio regum colloquio præostendimus, ubi solum pro pacis negato osculo pax nostra tunc stetit. At nunc fortis Christi athleta, pacis cupidus, non mortis timidus, non exacto pacis osculo, ne vel forte sic impediretur pax, sciens et prudens pacem talem qualem suscepit, revera amore pacis victus, timore mortis evacuato, quem amor ille, plus quam mors fortis, jam foras miserat. Facta est autem pax die beatæ Mariæ Magdalenæ prope ubi duorum regum colloquium pridie fuerat, videlicet in confinio Carnotusiæ et Cenomanniæ, inter duo castella quorum unum nominatur Viefui et alterum Freteval; et ibi in prato quodam amœnissimo, quod tamen, sicut multo post accepimus, dicitur ab incolis ex antiquo *Pratum Proditorum*. Et quidem pax nostra sic erat.

The king and the archbishop reconciled, July 22.

Rex autem et archipræsul soli duo seorsum se in equis in quandam planitiem deflexerunt, secreto colloquentes; ubi inter alia archipræsul regi supplicabat ut injuriam, quam sibi et ecclesiæ suffraganei sui episcopi una cum Eboracensi archiepiscopo in coronatione Henrici filii sui fecerant, secundum censuram ecclesiasticam sine ipsius offensa punire sibi liceret. Et annuit rex. Unde et gratias agens de concessione,[1] confestim in oculis omnium se ab equo demisit,[2] et humiliter se ad regis pedes inclinavit. Cum vero archipræsul equum suum reascenderet, rex ascendenti ascensorium aptavit et tenuit, omnibus qui circumvallabant cernentibus sic

[1] *concesso*, C. | [2] *dimisit*, C.

et mirantibus, sed nescientibus causam, donec archipræsul in recessu suis hoc secretius retulisset. Cerneres quidem tunc ex multis cordibus cogitationes revelari, et præsertim inter aulicos, congratulantibus his, aliis vero mœstis et confusis, qui prius seditionis et discordiæ evomuerant virus. Alii vero nec mœsti nec confusi, suspicantes simulationem in his, et quod extrema pacis dissensio, luctus, et dolor occuparet. Et in hoc minime decepti hi, sicut sequens historiæ ordo declarabit.

2. *De nuntiis ejus ad regem missis.*

Facti igitur, ut videbatur, ea die rex et archipræsul amici, amicabiliter tunc invicem recesserunt. Et post dies paucos nuntii nostri in Angliam cum litteris regis missi sunt, quibus rex ministerialibus suis, quos in terra *justitias* regis vocant, de pace facta mandavit, præcipiens ut archipræsulem et suos ad sua in omni pace et securitate restituant. Nos vero in Franciam ad civitatem peregrinationis nostræ Senonis remeantes ad repatriandum nos parabamus. Decrevit autem archipræsul alios adhuc, priusquam intraret ipse, nuntios præmissis majores et plus industrios in Angliam mittere, qui testimonio famæ caute explorarent qui starent pro nobis, qui contra nos, et siqua occulta molirentur adversum nos; et in possessionibus nostris confiscatis quem mandaverit rex faciendæ restitutionis modum. Archipræsul itaque decreverat sic, ob id etiam maxime quod dominus rex pepigisset se quædam prædia de feodo Cantuariensis ecclesiæ redditurum, feodum videlicet cujusdam nobilis qui dicebatur Willelmus de Ros, et castrum quoddam prope Cantuariam quod Saltwude[1] dicitur, quod Henricus quidam, vir magnus de orientali Saxonia (seu ut vulgo dicitur, de Essexa) cognominatus, ante duellum quoddam quo evictus fuerat,

Preparations for return to England.

[1] *Salwude*, A.

ab archipræsule tenebat; et præter hæc turris Rophensis custodiam, quam de ecclesiæ suæ jure fore archipræsul jam sæpe et sæpius constantissime et acerrime fuerat protestatus. Et hæc quidem, quæ hic expressimus, erant quæ archipræsul inter alia acrius et instantius repetebat, quæ et rex ipsi redditurum promiserat, cum in Normanniam revertisset. Misit itaque dominus noster ad hoc sanctæ recordationis magistrum Johannem Saresberiensem, postea Carnotensem episcopum, pariter et discipulum qui scripsit hæc, injungens etiam nobis ut in Angliam ob dictam causam procederemus, si forte rex promissam restitutionem compleret, alias non, sed mature ad ipsum reverteremur. Et nos ita proficiscentes regem in Normannia repperimus; verum propter febris tertianæ valetudinem, quæ jam regi supervenerat, in curia ultra quam crederemus fecimus moram. Cum autem convaluisset rex, ipsum nomine archipræsulis super dictorum promissa restitutione convenimus. Conventus autem more suo distulit, distulit, et redistulit; sed tandem ad instantiam nostram nos absolvit, ad magistrum Johannem, qui loquebatur et nomine archipræsulis repetebat, specialiter sermonem dirigens, "O Johannes," inquiens, "nullatenus vobis cas-
" tellum tradam, nisi videro prius aliter vos gerere erga
" me quam hucusque gesseritis." Et ita absoluti et apprime intelligentes minime nos tunc proficere posse, infecto negotio, in Angliam, juxta quod nobis injunctum fuit, non procedentes, ad dominum nostrum in Franciam reversi sumus. Audiens autem archipræsul sic plurimum motus est, vanas et semper deceptorias hominis promissiones detestans.

John of Salisbury and the writer have an interview with the king.

(3.) *De primo accessu ejus post pacem ad regem.*

Et cum novimus inter regem et nobilem virum Blesensem comitem Theobaldum colloquium futurum in proximo, accessimus ad colloquium. Sed archipræsul

Conference between Henry and the count of Blois.

pridie ante colloquium Turonis ad regem processit; colloquium quippe prope Turonis in confinio Carnotusiæ et Turoniæ statutum fuit. Audiens autem rex archipræsulis adventum quosdam de aulicis in occursum præmisit, et demum ipsemet civitatem exiit et occurrit. At cum convenirent, non oculi sed vultus regis, sicut notari poterat, super eum: unde et (quod multum notabamus) nocte illa in hospitio nostro nec rex respexit nos nec suorum aliquis; quin potius rex summo mane in capella sua missam celebrari fecit pro defunctis, suspicans, ut aiebant, ne si forte archipræsul alii missæ interesset, in missa osculum sibi pacis offerret, quod ibi negare non esset Christiani, sed plane inimici Christi. Et missa celebrata mox rex civitatem exiit ad colloquium properans. Archipræsul pariter, sed tardius, secutus est, et ante colloquium consecutus est regem. Qui inter viandum mutuo se invicem objurgantes, uterque vicissim alter alteri collata pridem beneficia et exhibita obsequia improperavit. Cum autem venissent ad colloquium, post diem multam[1] decursam, propter quæ ad colloquium venerant inter regem et comitem sedatis omnibus, archipræsule etiam inter ipsos sedulo cum aliis et efficaci mediatore, tandem archipræsul regem super dictarum possessionum promissa, sed non adimpleta, restitutione acriter quidem et instanter convenit, frequenter tamen ex obliquo assuetam hominis arguens levitatem in verbo et usitatas deceptiones in promissis.

Meeting between the king and the archbishop at Tours.

Videres certe tunc sacerdotalem in pontifice zelum, et vere zelum, qui in ipsa pacis novitate, et a tanto principe vel invito, in cujus manu pax nostra et non pax, immo et vita nostra et mors, ecclesiæ suæ jura tam viriliter, tam constanter, repetebat; revera spiritu justitiæ vehemens et in sacerdote zelus domus Dei ardens. Sed quid? Jam dicto comite et aliis nobilibus

[1] *multum*, C.

interponentibus se, a rege iterum restitutio jam sæpe dictorum certissime repromissa. Volebat tamen rex ut ante restitutionem ad ecclesiam suam reverteretur, sicut aiebat, prius videre desiderans qualem se regno exhiberet. Et hic colloquii finis.

(4.) *De secundo accessu ejus ad regem.*

Meeting at Chaumont, near Blois.

Post aliquot vero dies archipræsul in castro, quod Calvus Mons dicitur, prope Blesis, regem qui illo tunc venerat revisere profectus est; non quidem ut quicquam exigeret vel repeteret, sed solum ut regem videret, et, si posset fieri, sic antiquam familiaritatem et amicitiam, quatenus Dominus permitteret, repararet. Et quidem rex ipsum venientem sic honorifice nimis, ut decebat et ut videri poterat, gratanter plurimum et affectuose excepit. Qui cum familiarius[1] colloquerentur et jocundius, inter alia dixit rex, "O," inquiens, "quid "est quod voluntatem meam non facis? Et certe omnia "traderem in manus tuas." Et post dies archipræsul hoc regis verbum retulit discipulo qui scripsit hæc; adjiciens, "Et cum rex," inquit, "mihi dixisset sic, re- "cordatus sum mox verbi illius in evangelio, 'Hæc "'omnia tibi dabo si cadens adoraveris me.'" Hæc et hujusmodi de viro hoc historiæ huic sæpe et sæpius curavi interserere, ut quemadmodum, sicut paulo ante præmisimus, deprehendi sacerdotis potuit zelus, ita et nunc audiri potest[2] purus in sacerdote fuisse ab omni cupiditatis labe affectus: quem nec inficere poterat, etsi[3] paupertate jam diu tolerata, divitiarum etiam augustalium virus. Nec arbitretur quis hæc et hujusmodi contra brevitatis regulam superflue et sine fructu inserta; pauca enim vel nulla hucusque interseruisse

The writer justifies himself.

[1] *familiariter*, G.

[2] *possit*, G. (which seems preferable).

[3] *pro*, ins. C.

me memini, quæ non pertineant, etsi non exprimatur, vel ad ædificationem proximi vel ad præconium viri: si ad utrumque, et hoc multo magis melius est.

(5.) *De præparatione ejus ad patriam.*

Return to Sens.

In crastino vero licentiati a rege, a castro illo recedentes, ad civitatem peregrinationis nostræ Senonis remeavimus, et mature, prout adhuc pauperes et exsules potuimus, nostrum ad repatriandum iter maturabamus.[1] Nec ob id pauperes nomino, quin archipræsul cum suis in magno et præclaro apparatu revertisset, plus (ni fallor) quam cum equitaturis centum repatrians; quod ideo memoro hic, ut ubique et in omni statu suo probetur magnus. Et revera semper et ubique magnus; magnus in palatio, magnus in sacerdotio, magnus in aula, magnus in ecclesia, magnus in peregrinatione, magnus in peregrinationis reversione, maximus vero in peregrinationis consummatione. Sed de hoc exspectemus adhuc per modicum, siquidem melius hoc viri et historiæ hujus consummatio declarabit.

The archbishop reaches Witsand.

Igitur domino rege Francorum et principibus terræ, qui deserente nos mundo tam benigne, tam magnifice, nos susceperant, salutatis, licentiati ab eis repatriantes venimus in Bolonensi territorio ad portum qui dicitur Witsant. Archipræsul vero hinc, antequam naves ascenderet, viri apostolici præmisit litteras, quæ, ut supra diximus, erant de generali episcoporum per Angliam suspensione et quorundam anathemate. Has itaque festinanter præmisit litteras episcopis per Angliam ante suum adventum porrigendas. Quorum aliqui in ipso portu transfretare volentes reperti sunt, suspicantes forte quod eis ex inopinato mox accidit, Rogerus videlicet Eboracensis archiepiscopus, qui in ipso portu suspensus est, Gilebertus cognomento Foliot, Londoniensis,

He sends before him the papal letters of anathema, &c.

[1] *parabamus*, C., with *maturabamus* substituted. (Yet, as we have just had *maiure*, *parabamus* might be the better word.)

et Jocelinus Saresberiensis episcopi, qui pariter in portu ipso anathematis sui litteras receperunt. Et mox quidem suscepto mandato paritum est, illo auctoritate apostolica gerente se suspensum, aliis vero se pro anathematizatis.[1] Et cum nos his præmissis auram adhuc sereniorem exspectaremus, nuntiatum est factum sic. Quod cum audiret archipræsul, gaudio magno gavisus est, lætante justo eo quod vindictam desideratam jam vidisset.

Psalm. lvii. 11.

Una vero dierum exiit archipræsul, suis et multis aliis comitatus, ut naves suas in quibus transfretaturi eramus videret. Et ecce vidimus jam prope terram navem quandam ab Anglia ad portum nostrum velificantem. Quæ cum cito applicuisset, a nautis rumores quæsivimus, et quid in Anglia de reditu archipræsulis diceretur. Et responderunt hoc quidem fore gratum valde et toti terræ acceptum. Verum unus eorum, (videbatur mihi quod proreta), seorsum me qui scripsi hæc secretius traxit, "Miseri," inquiens, "quid quæritis? "Quid agitis? Quo properatis? Certe in mortem ves- "tram; sic pro certo dicunt qui noverunt, id ipsum in "terra suspicantur omnes; et ecce quia multi milites "in portu quo applicare quæritis, certe (sicut dicitur) "ut in archipræsulem et suos, mox cum applicuerint, "injiciant manus. Commota est siquidem terra, exas- "perata adversum vos, et præsertim regis fideles, eo "quod in primo adventu vestro in terram commovis- "tis et conturbastis eam anathematizando episcopos "terræ et suspendendo; præsertim, ut religiosi et "sapientes dicunt, in Domini Adventu qui nunc est, "qui mundo fuit tam fructuosus, tam gratus, tam ac- "ceptus, vester nunc pariter in terram adventus tran- "quillitatis deberet esse et pacis. Sed vos e contrario "in vestro turbastis omnia.[2]" His dictis gratias retuli

A pilot's warning against return to England.

[1] *anathematizatos* for *pro anathematizatis*, G.

[2] *omnia*, not in C., where the sentence is inserted in the margin.

referenti; et hoc ipsum, quod retulit mihi ipse, alii jam densim submurmurabant.

Post paululum vero, vocans archipræsulem a turba seorsum, dixi ei secretius, "Sic et sic mihi locutus est " navis hujus quæ nunc applicuit gubernator." Et cum dominus archipræsul et ego conferremus de his, de sociis nostris ingessit se unus, bonæ memoriæ Gunterius[1] nomine, homo simplex et timens Deum. Qui cum audisset super quo contulissemus, non requisitus mox dixit satius fore et consultius subtrahere se adhuc donec procella hac et turbatione terræ pro episcoporum suspensione sedata, gratius reverteremur et securius; adjiciens quod, "Si terra" inquit, "jam sic mota est, " quid erit cum rex audierit?" Et dissuasit in Angliam tunc reverti.

Responsum discipuli consulti a magistro.

The writer urges the archbishop to return.

Et archipræsul cito post dirigens verbum ad discipulum qui scripsit hæc, qui ea quæ audierat a proreta prænarraverat, "Et tu," inquit, "quid dicis?" Et discipulus "Domine," inquit, "res in arcto est: istius con- " silii magnitudo parvitatis meæ excedit mensuram; et " consilium magis anceps, eo præsertim quod eruditi tui " nunc absint, quibusdam adhuc in Francia, aliis vero " in Angliam a te præmissis. Veruntamen dicam, si " placet, te jubente quod sentio. In primis quidem " videtur mihi hoc, quod si in Flandriam seu in pere- " grinationis nostræ terram regredimur, vertetur id " nobis in confusionem et ignominiam, et erimus oneri " qui hucusque fuimus honori; præsertim ad ingredi- " endum et in patriam revertendum apostolica licentia, " benedictione, et absolutione jam percepta; terra etiam " peregrinationis nostræ salutata, et pace publice con- " cessa et accepta. Igitur aut regrediendum turpiter, " aut procedendum audacter et agendum viriliter. " Alioquin profecto dicetur, 'Ecce quia Cantuariensis,

[1] *Guntarius*, D.

" ' qui primo a Norhamtune, nunc etiam secundo ante-
" ' quam dimicet fugit, qui tamen tam constanter fir-
" ' maverat quod pro ecclesia tam fortiter staret, tam
" ' viriliter ageret!' Et erimus de meticulosis illis
" filiis, qui intendentes et mittentes arcum conversi
" sunt in die belli. Unum tamen est, quod si in hac
" pace nostra dolus est, (quod quidem suspicabile, et
" multi asserunt sic,) grave certe periculum hoc et
" inevitabile, cum vis et dolus consociata cooperentur
" et malitia conatus suos per potentiam perficere potest,
" quando jam est potestas malitiosa et malitia potens.
" Cui pesti nil obviare potest, nil resistere. Malitia
" quippe suggerit, potentia socia et cooperans efficit.
" Et nos quidem potuimus prius leonem utcumque evi-
" tare sævientem, verum draconis nunc evitare fraudu-
" lentiam difficillimum. Omnis quippe potestas magis
" metuenda cum fallit quam cum sævit. Unde et pro
" magno illud de Salvatore præconizatum, ' Et concul-
" ' cabis,' inquit, ' leonem et draconem,'—leonis videlicet
" vim, draconis dolum; quæ erit in novissimis diebus
" novissima ecclesiæ persecutio, quam adeo gravis non
" præcessit, videlicet ex vi et fraude composita. O igi-
" tur quam felix, quam gloriosa exsilii nostri consum-
" matio, si novissima persecutio hæc, qua in fine sæ-
" culorum probabuntur justi, a nobis, in quos fines
" sæculorum devenerunt, inchoaverit! quam felix, Do-
" mine, exsilium, si post exsilium daretur desuper ut
" non solum martyr, sed et novissimorum martyrum
" primitiæ, fieres! In quo etiam potissimum Domini
" tui Regis crucifixi mortis titulum humiliter recognosce,
" proditione forte moriturus, sicut et Ipse proditus pro
" ecclesia mortuus est; in quo Pastor ille pastorum pas-
" toribus formam dedit, ut si hostes suos occultos evi-
" tare non valent, tolerent, etiamsi videant sibi per ipsos
" vitæ affuturum discrimen. Unde[1] inter sævum et

[1] *Verum*, G.

" hypocritam principem, qui et leo et draco est, et inter
" bonum pastorem, periculosa quidem semper sed victo-
" riosa conditio. Sæviat quippe ille sive fallat, semper
" paratus sit pastor bonus pro ovibus suis animam po-
" nere. Qui etsi forte a violento, non tamen est quod a
" dracone, (quod ab hypocrita videlicet), tueri se possit.[1]
" Juxta quod vulgo dicitur neminem posse se a prodi-
" tione tueri, quandoquidem ipsa pax[2] efficacior sit ad
" prodendum. Non est igitur, domine mi, ut mihi pro
" sensus mei parvitate videtur, nunc ut[3] deinceps, sicut
" prius de Norhamtune, secunda competat fuga, nec
" etiam aliquatenus te subtrahere, quod perinde[4] tanquam
" fugere est. Non subtractio, inquam, non fuga compe-
" tens esset, sicut primo, nec excusabilis. Super te
" quippe jam septem mutata sunt tempora. Ecce enim
" quia sex anni jam exacti, et septimus hic annus est
" peregrinationis nostræ, septimus exsilii nostri. Et toto
" tempore hoc supra dorsum tuum fabricaverunt pec-
" catores iniquitatem suam prolongantes, qui etsi nesci-
" entes toto tempore hoc coronam fabricaverunt tibi
" incorruptam. Unde et quia septimus hic annus re-
" quietionis est, non est de cætero lima necessaria, jam
" parata corona; non scalpro opus, pelle pro pelle data;
" non scelte opus vel incisorio, lapide tanto tempore
" cæso et jam effigiato et exciso; non ignis fornax neces-
" saria, auro jam probato in fornace, in qua et veteris
" hominis ossa sicut cremium aruerunt, adeo ut vetus
" homo in te penitus debilitatus, vel potius plene ex-
" stinctus, videatur. Viro igitur sic probato, quid hæ-
" sitandum, quid metuendum verendumve? Immo quid
" est quod non aggrediatur, quod non valeat, quod
" non audeat? Terram igitur tuam,[5] quam[6] nunc vides,
" ecclesiam tuam fiducialiter intres, Illius sequax, si
" necesse sic, qui corpus suum dedit percutientibus et

[1] *posset*, C.
[2] *pax*, repeated in A. (perhaps with reference to Jerem. vi. 14).
[3] *aut*, C.
[4] *provide*, G.
[5] Om. A.
[6] Om. G.

" genas suas vellentibus. Intremus, inquam, fiducialiter " et potenter,[1] et erimus illis Dii qui nos nunc terrere " videntur. Intremus, inquam,[2] ne nobis hoc nunc " desuper dato exprobretur forte alias quia cum potu- " istis noluistis, cum volueritis non poteritis. Et qui- " dem Moysi, tanto Dei amico, de terra promissa dictum, " 'Videbis et non intrabis.' Caveamus igitur ne et tu, " Moyse longe inferior, pœna simili vel forte majori " percellaris, si forte terram non intraveris quam tamen " videre nunc datum."

The archbishop declares his resolution to go on.

His dictis archipræsul breviter sic,[3] "Fidelis," inquit, " ut videtur, sermo tuus, sed durus, et quis implebit " illum?" Ad ipsum vero qui prælocutus fuerat, et in Angliam tunc processum dissuaserat, specialiter sermonem dirigens, et nomen ipsius proprium exprimens, "Certe," inquit, "Gunteri, terram video, et favente " Domino terram intrabo, sciens tamen certissime quod " ibi mihi immineat passio." Et hoc quidem cum dix- " isset, illius verbi Domini ad Petrum rememoratus sum, "Vade post me, Sathana, scandalum es mihi, quia " non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum." Et post hæc jam in noctis crepusculo ad hospitia revertimur.

(6.) *De ingressu ejus in mare.*

He crosses the sea to Sandwich.

Et post modicum duobus tribusve diebus exactis, post festum beati Andreæ apostoli secundo tertiove die, in Domini Adventu, noctu mare intravimus, et ad votum aura prospera, propter insidiarum, (quæ nobis, sicut audivimus, jam parabantur,) suspicionem, non in sinu maris Doroberniæ,[4] ut putabatur, sed in alio maris sinu, qui vocatur Sandwiz, prospere applicuimus; eo quidem securius quod homines supra sinum illum maris habitantes proprium dominum archipræsulem habuerint,

[1] *potentes*, G.
[2] *ergo*, C.
[3] *ait*, ins. C.
[4] *Dorobernia*, (properly meaning Canterbury,) is here, and at p. 482, used for Dover.

utpote de proprio Cantuariensis ecclesiæ feodo. In nave vero archipræsulis vexillo crucis, cum ad littus appropinquaret, erecto, quod archipræsules Cantuarienses, tanquam totius Angliæ primates, coram se semper bajulare consueverunt,—hoc (inquam)[1] signo erecto, per quod archipræsulis navis ab aliis discerni poterat, videres mox pauperum turbam quæ convenerat in occursum, hos succinctos ut prævenirent et patrem suum applicantem exciperent et benedictionem præriperent, alios vero humi se humiliter prosternentes, ejulantes hos, plorantes illos, præ gaudio, et[2] omnes conclamantes, "Benedictus qui venit in nomine Domini, pater "orphanorum et judex viduarum!" Et pauperes quidem sic.

(7.) *De his quæ in initio ingressus ejus in terram gesta.*

Discussion with the knights who question his proceedings.

Verum milites, qui (ut supra diximus) in alio maris sinu nos applicaturos fore speraverunt, ad nos præpropere accelerantes, vix salutato archipræsule, animose sciscitabantur quare in primo adventu suo in terram,[3] qui tranquillitatis deberet esse et pacis, mox etiam necdum ingressus episcopos regis suspendisset, excommunicasset. Et adjicientes comminabantur mox cum innotesceret regis futuram turbationem non modicam, unde jam regnum turbatum esset et sacerdotium.

Archipræsul vero mansuete respondit regem non offensurum ob id, nec se ex hoc quicquam vel contra regem fecisse vel regnum, sed absque regis et regni injuria de ipsius regis permissione sic factum, ut[4] ita injuria, quam sibi et ecclesiæ suæ in coronatione filii regis episcopi fecerant, impunita non remaneret, ne tanta usurpatio de cætero traheretur ad consequentiam.

[1] *in*, C.
[2] Om. C.
[3] *terra*, G.
[4] Om. G.

Cum[1] igitur audirent regem de facto laudari auctorem, modestius locuti sunt, id[2] tamen instanter postulantes, ut episcopos excommunicatos vel suspensos absolveret; quod archipræsul ad consilium distulit donec in crastino Cantuariam veniret. Et ita recesserunt tunc milites.

His progress to Canterbury.

Archipræsul vero in crastino a sinu illo quo applicuit, distante a Cantuaria circiter sex milliaria, Cantuariam proficiscens, a pauperibus terræ, sicut jam supra tetigimus, tanquam hostia cælitus missa, tanquam ipse Dei angelus, tam gratanter, tam ovanter exceptus est. Sed quid dico ovanter? Quin potius, (si tamen de pauperibus competit dicere sic,) pauperes Christi christo Domini triumphanti laureatum magis exhibuerunt quam ovatum. Itaque quacumque archipræsul transibat, turbæ pauperum, parvuli et magni, senes cum junioribus, glomeratim occurrebant, hi prosternentes se in via, illi vero exuentes[3] vestimenta sua et sternentes per viam, illud frequenter iterantes et conclamantes, "Benedictus qui venit in nomine Domini!" Sacerdotes etiam parochitani cum parochitanis[4] ordinata processione cum crucibus transeunti obviam exierunt, et patrem suum salutantes et benedictionem postulantes crebro illud jam sæpedictum sæpius interserebant, "Benedictus qui venit in nomine Domini!" Sed quid? Diceres profecto, si videres, Dominum secundo ad passionem appropinquare, et imminente passione in pueris et lactantibus et pauperibus secundum Domino præparatum occursum, et venire iterum morituram pro Anglicana ecclesia Cantuariæ qui Hierosolymis pro totius mundi salute semel mortuus est. Cum vero, etsi via brevis, inter tot turbas occurrentes et comprimentes Cantuariam vix ea die perveniret, in sonitu campanarum, in organis, in hymnis et canticis spiritualibus a Christi pauperibus, filiis suis, sacro videlicet

His reception there.

[1] *Dum*, A.
[2] *et*, G.
[3] *exeuntes*, C.
[4] *parochiani . . parochianis*, C.

conventu suo, debita patri devotione et veneratione susceptus est.

O qualem videres tunc in primo ecclesiæ ingressu hominis faciem! quod nonnulli videntes notaverunt et mirabantur. Sicut ignitum cor, ignita et facies videbatur; facie revera exhilarata in oleo, omnibus grata, omnibus gratiosa, et (ut plus addam adhuc) ego quidem arbitror resplenduisse exterius faciem corporis ex interiori abundantia cordis, immo claritatis in corde tantam flammam in se continere non valente quin erumperet. Et, ni fallor, hæc in ipso ecclesiæ Salvatoris ingressu tanta faciei gratia, roseo sic subito perfusa et venustata colore, in ipsa Salvatoris ecclesia martyrii mox consummandi quasi quoddam cælestis oraculi præsagium fuit. Discipulus vero qui scripsit hæc, fide oculata cernens sic et ad visa notando[1] stupens et stupendo notans, Moysis mox recordatus est. Cujus tamen gloria vultus evacuata, et in aquis contradictionis exstincta; unde nec repromissam patriam intrare meruit, extra in exsilio mortuus. Quod iste minime, qui post multa certamina demum evicit, patriam obtinuit,[2] et post modicum in ipsa Jerusalem palmæ suæ coronam accepit immarcessibilem. Unde nec gloria vultus ejus evacuata nec flamma claritatis exstincta, sed ad aquas contradictionis probata potius quam exstincta, utpote inter populos frementes et frendentes in eum ardens semper et lucens; quod sequens rerum exitus plane, et Domino præstante fructuose, edocebit.

Stans autem archipræsul in sedili suo episcopali singulos fratrum in osculo pacis recepit, inter osculandum multis hinc inde ejulantibus, erumpentibus et emanantibus lacrymis. Et dum staret sic, accessit discipulus qui scripsit hæc, "Domine," inquiens, "nunc nos curare " non oportet qua hora de hoc mundo excesseris, " quandoquidem hodie in te vicit sponsa Christi ecclesia, " immo Christus vincit, Christus regnat, Christus impe-

[1] *notanda*, C. | [2] *patriam . . modicum*, om. C.

" rat." Et nil respondens solum respexit dicentem sibi hæc. Omnibus itaque ea die in ecclesia celebriter peractis et solemniter, archipræsul in palatium suum se recepit, totam diem lætam ducens et solemnem.

His enemies again question him. He is asked to absolve the censured bishops.

In crastino vero præfati milites suum super hesterna petitione quærentes responsum reversi sunt. Venerunt et cum eis prænominatorum trium episcoporum, qui adhuc in præfato sinu maris exspectabant, clerici ad nos missi nomine episcoporum, dominis suis episcopis absolutionem postulantes. Respondit vero archipræsul et illos tres et alios episcopos auctoritate domini papæ, quosdam anathematizatos, quosdam vero suspensos, nec ipsius esse a tanto judice ligatos, nisi forte per ipsum, posse solvere. Cum vero clerici et milites urgentissime instarent consilio præhabito, tandem archipræsul respondit quod de domini papæ clementia fisus pro bono pacis in hoc articulo usurparet quæ domini papæ erant, præstita tamen cautione canonica, quod super quibus excommunicati erant vel suspensi ecclesiæ judicio parerent; alioquin nullatenus se facturum hoc præcise et absolute respondit. Et hi quidem et illi audientes sic[1] indignanter recesserunt, in recessu multa in superbia et in abusione loquentes. Inter quos unus, quem supra in historia hac tetigisse me memini, dictus Randulfus de Broc,[2] linguam suam superexaltabat. Sed archipræsul, vir admodum patiens, inter eos factus est sicut homo non audiens et non habens in ore suo redargutiones. Clerici vero, quos a tribus episcopis missos diximus, revertentes dominis suis quod ab archipræsule super petitione sua acceperant retulerunt.[3] Et ut dicebatur duo episcoporum anathematizati,[4] videlicet Londoniensis et Saresberiensis, exactam ab archipræsule cautionem præstitissent, nisi tertius ille Eboracensis obstitisset; vere enim scriptum quia "Lingua tertia " multos commovet."

[1] *hæc*, G.
[2] *Radulfus de Brok*, C.
[3] *retulerant*, G.
[4] *anathematizatorum*, G.

(8.) *De episcopis regem iterum contra archipræsulem instigantibus.*[1]

At[2] ille tertius duos sic commovit[3] ut confestim transfretantes regem adirent; quem in Normannia prope civitatem quæ Baiocis dicitur, in regia quadam mansione quæ vocatur Bur, reppererunt. Et hoc paucis diebus ante Natalem Domini. Qui rege salutato ad regis se pedes mox prostraverunt, pro regno, pro sacerdotio, et pro semet ipsis regiam clementiam et justitiam pariter interpellantes, unam[4] contestantes ipsum debere læsis, lædenti alteram.[5] Querulo itaque et exacerbativo sermone mox enarrant quam præcipitanter, quam temere, quam superbe, Cantuariensis archiepiscopus in adventus sui initio regnum turbaverit et sacerdotium, pace de regia miseratione concessa sibi et suis abutens. Unde et totam Anglicanam ecclesiam in luctu esse addebant, universis per Angliam episcopis suspensis, semet ipsis etiam excommunicatis et suspensis. Et totam hanc factam eis confusionem addebant pro causa tam regia, tam magnifica, tam necessaria, tam honesta, quod videlicet filium suum primogenitum, regni hæredem, coronassent. Per hæc et his similia et majora his diatim per se et per complices suos regem in archipræsulem instigant sic. Verum qualiter et quantum rex commotus, immo in qualem et quantum furorem et insaniam instigantibus his conversus fuerit, intermitto nunc; sequens id loco suo historiæ ordo declarabit. Et interim ad archipræsulem nostrum historiæ stilus retorqueatur, et præostendamus qualiter post adventum suum se in Anglia gesserit.

The bishops go to the king, at Bur, near Bayeux.

They complain of the archbishop.

Itaque (ut præfati sumus) Cantuariam veniens, post paucos adventus sui dies misit ad jam sæpedictum

The archbishop sends ex-

[1] C. has *commoventibus*, but the word is marked for omission, although no correction is given.

[2] *Et*, C.

[3] *commovet*, C.

[4] *s. clementiam*, interlined as explanatory, A.

[5] *s. justitiam*, interl. A.

voys to the younger Henry, but without success.

egregium illum puerum Henricum regis filium, tunc regem a jam suspensis episcopis coronatum. Misit autem bonæ memoriæ (et utinam bonæ) Ricardum, tunc priorem Sancti Martini de Dorobernia, virum satis eloquentem et industrium, postea in sede metropolitana domini nostri successorem. Qui ad regem veniens ipsum nomine archipræsulis officiose salutavit et ejus adventum in terram nuntiavit, ipsum de episcoporum suspensione, sicut injunctum fuerat, excusans, et quod de permissione regis patris sui factum fuisset sic; adjiciens quod ad ipsum tanquam ad dominum venire in brevi archipræsul se pararet. Verum puer ille rex nec nuntium nec nuntii verba acceptare videbatur; et hoc quidem, ut pro certo accepimus, non de voluntate pueri, sed quia aliter pro rege patre non audebat, nec pro aulicis ipsius pædagogis quibus filium suum rex commiserat, qui plus patrem quam filium verebantur. Unde et missus noster nec ab his nec ab illis in aula benigne exceptus est pro rege patre non audentibus [1] aliter.

Intending to visit the prince, he goes to London,

Missus itaque noster ad nos in brevi reversus, utpote (sicut diximus) puero regi minus acceptus, certum nobis non reportavit responsum, sed in adventu suo ad curiam retulit nobis aulæ fastum, vultum, et supercilia. Archipræsul vero, tanquam constantiæ vir, nihilominus se parabat ad iter, volens in primis sicut disposuit, quem necdum viderat, alumnum suum puerum videre regem, et postea provinciam, a qua tam diu absens fuerat, circuire, properans et anhelans ad discurrendum ubique ut explantaret et eradicaret quæ in absentia sua in horto Domini distorte et incomposite excreverunt. Itaque post dies paucos a Cantuaria profecti in multo comitatu Londoniam venimus; milites vero aliquot nobiscum, quia, ut dicebatur, in via absconderunt superbi laqueum nobis. Cum vero civitati appropinquaremus, universa civitas commota præ gau-

[1] *audientibus*, G.

dio, et civitatenses quotquot archipræsuli occurrerunt, ipsum cum gaudio et exsultatione multa excipientes.

In crastino vero, cum jam pararemus nos ad procedendum, ecce in mane regis junioris nuntii, nomine regis archipræsuli inhibentes ne procederet, sed ad ecclesiam suam reverteretur. Nec tamen arbitretur quis hoc de regis junioris animo provenisse, sed potius de aulicorum consilio, sub quorum custodia erat ipse, arbitrantium se sic regi patri præstaturos obsequium. Archipræsul vero, tanquam qui spiritu fervens, mox respondit se nullatenus propter inhibitionem hanc regressurum, nisi quia tunc tam[1] festus, tam solemnis, urgebat dies, videlicet Natalis Domini, quo ecclesiæ suæ abesse noluit. Et ita non procedens Cantuariam reversus est. But is there warned to return.

Audientes itaque sic, ne procederet, inimici ejus extulerunt caput, et ipsius jam capiti minabantur. Et præsertim progenies illa viperarum quæ dicitur de Brocheis turpibus et ignominiosis injuriis lacessebant.[2] Inter quos unus erat de funesta illa progenie, dictus Robertus de Broc, clericus ut aiebant. Hic in ignominiam et contemptum archipræsulis jumentum quoddam, quod quædam culinæ nostræ necessaria vehebat, cui forte obviavit in via, excurtavit. Jumentum hoc mutilatum sic ante archipræsulem ductum est. His et hujuscemodi probrosis domus illa exasperans diatim nos exacerbabat, existimans apprime regi patri, qui nobiscum pacem fecerat, gratum se ex contumeliis et injuriis nostris obsequium dare. Outrages of his enemies.

Sed quid? Exsilium quidem felix, sed pax secuta infelicior, quia in pace amaritudo nostra amarissima. Quid igitur faceret athleta Domini? Quo iret? Quo se verteret? Cedere quippe turpe, certare periculosum. Circumdederunt apes, tauri pingues obsederunt, in corde maris circumsepiebat oceanus. Sed certe, ut verum fatear, fortis ille athleta Domini, arietem Dominici

[1] *jam*, G.

[2] *lacessiebant*, A.

gregis se recognoscens, non cogitabat de fuga sed de pugna, jam intelligens se non ad homines, sed ad bestias pugnaturum, ovibus suis [1] sic conversis in lupos.

(9.) *De gestis ejus in die Natalis.*

On Christmas day he preaches, and utters anathemas.

Die vero Natalis Domini, qui ab adventu nostro in Angliam, ni fallor, circiter vicesimus septimus erat, archipræsul ascendens pulpitum sermonem fecit ad populum, prædicens post alia in calce sermonis quod instaret tempus dissolutionis suæ, et in brevi se migraturum ab iis. Et quidem cum hæc de excessu suo prædiceret, lacrymarum exitus magis erumpebant quam verba. Pariter et auditorum corda supra modum commota sunt et contrita, ita ut cerneres et audires per totam ecclesiam ejulatus et lacrymarum exitus emanare, et inter se submurmurare, "Pater, cur tam cito " nos deseris, aut cui nos [2] desolatos relinquis?" Nec enim lupi erant sed oves hæ, quæ sic pastoris sui vocem agnoverunt, et compatiebantur auditis, pastoris sui in brevi sic de mundo excessum audientes, sed quando aut ubi aut quomodo deberet accidere sic ignorantes. Tandem vero post multum sermonem et de ædificatione et de excessu suo ad populum præhabitum, non jam plangens, non lacrymans, sed, ut audiri poterat et videri, post priores lacrymas tam ferus, tam indignabundus, tam ardens, tam audens, nominatim jam et expressim in cervicosos terræ et spurcos [3] invehitur; nec jam (ut videbatur) cum his qui oderant pacem pacificus, gladium in medio inimicorum non reponit, sed audacter et fiducialiter exserit, et plerosque de aulicis regi patri magis familiaribus, et præsertim domum illam exasperantem de qua supra tetigimus, in spiritu ardoris anathemate percussit. Et inter alios nominative præno-

See p. 404.

[1] After this word a leaf is wanting in A.

[2] Om. G.

[3] *spurcos*, Lup. G.

minatum Randulphum de Broc, et illum supradictum Robertum, qui in contemptum archipræsulis (sicut supra diximus) jumentum mutilaverat, perpetuo anathemati tradidit.

Certe si hæc cerneres, diceres mox te propheticum illud animal, cui erat facies hominis et facies leonis, oculo ad oculum audisse et vidisse. His itaque peractis, per totam alteram diem archipræsul et in mensa Dei se devotum et post in mensa sæculi more suo se jocundum exhibuit, ita etiam quod ea die, quæ sexta feria erat et Natalis Domini, tunc carnibus sicut et aliter vesceretur, eas tali die sumere quam abstinere religiosius indicans.

(10.) *De recessu discipuli ab eo.*

The archbishop sends the writer on a mission abroad. Dec. 26.

Jam vero per quosdam et aulicos et alios, amicos suos sed occultos, densim sed occulto ipsi significabatur quod de morte sua sicut seditiose et studiose tractaretur; et sic quidem per multos significatum et a multis consulentibus ut provideret sibi et præveniret insidias. Archipræsul itaque terram adversum se commotam fide oculata manifeste cernens, et ex multis amicorum et familiarium suorum secretis, ut jam[1] prætetigimus, nunciis laqueos sibi in mortem præparari jam credens, in crastino Natalis Domini, die videlicet beati protomartyris Stephani, discipulum qui scripsit hæc vocavit secretius, "Ego," inquiens, "jam disposui te ad domi-
" num nostrum regem Francorum et ad venerabilem
" fratrem nostrum Senonensem archiepiscopum et ad
" alios terræ principes transmittere, ut iis nuncies quod
" de pace nostra auditis et videtis, videlicet qualiter
" nobis sit pax pax, et non sit pax sed turbatio."

Cui mox discipulus, lacrymas continere non valens, " Pater sancte," inquiens, "cur ita disposuisti, cur facis
" sic? scio quippe et certus sum me de cætero te in

[1] Om. G.

" carne ista non visurum. Ego quidem proposui vobis-
" cum fideliter stare; veruntamen, ut mihi videtur,
" fructu consummationis tuæ defraudare me quæris,
" qui hucusque tecum in tentationibus tuis permansi;
" nec ero, sicut nunc video, socius gloriæ, qui fui socius
" pœnæ."

Cui archipræsul cum lacrymis jam erumpentibus,
" Non sic," inquit, " fili mi, non sic; fructu non frau-
" daberis, qui patris præceptum imples et consilium
" sequeris. Veruntamen quod dicis et plangis verum
" quidem, quia revera amodo me in carne ista non
" videbis; et tamen volo ut recedas, præsertim quia
" rex habeat te in causa ecclesiæ cæteris suspectio-
" rem."

Dec. 27. Tertio itaque Natalis Domini die, videlicet die beati Johannis evangelistæ, obscura nocte, eo quod in via suspectæ forent insidiæ, in multo ejulatu, emanantibus lacrymis, iterum et iterum licentia et paterna benedictione accepta, a patre meo recessi, quem, sicut ipse prædixerat, deinceps in carne ista nec vidi nec visurus sum. Unde et cum[1] historiæ hujus finem, id toto corde, tota anima, et totis viribus deprecor, ut quem deinceps non sum visurus in tempore videre merear in æternitate, et fieri particeps in corona, qui socius fui in pugna.

Hucusque non quæ accepi ab aliis, sed quæ[2] vidi ipse et audivi, præsentibus et post futuris sæculis, ad ecclesiæ Dei ædificationem, de tanta ecclesiæ columna in libello historico hoc fidelius et constantius enarravi. Verum quia amodo non quæ vidi ipse, sed ut hæc de sancto viro historia consummetur, quæ ab aliis accepi referenda,[3] aliquantulum incipiunt jam obrigescere digiti, et calamus quidem tardius et trepidius figitur, eo quidem trepidius, quo quis ab aliis, non a se, audita

---

[1] *sub* or *ante*?

[2] Inserted in a later hand, C.

[3] A. resumes in the middle of this word. See p. 484.

vel visa magis hæsitans refert. Veruntamen multis et sanctis viris, qui audierunt et viderunt, a quibus et nos accepimus, indubitanter credendum, ne forte incredulitatem nostram nobis exprobret Dominus, sicut et exprobravit incredulitatem illorum et duritiam cordis, qui his qui viderant eum resurrexisse a mortuis non crediderant.

(11.) *De ira regis iterata et adventu carnificum.*

Igitur ut ad id quod supra intermisi, sicut ibi pollicitus sum, revertar, rex (ut prædiximus) a tribus ex- P. 481.
communicatis episcopis instigantibus eum in furorem The king's rage against the archbishop.
omnibus post futuris sæculis detestandum accensus est quasi clibanus accensus a coquentibus; adeo ut flammam jam continere non valens, manifeste coram omnibus, et maxime coram suis in aula, quos enutrierat et quibus honores et bona multa contulerat, de archipræsule tanquam de hoste conquereretur. Et sæpe et sæpius, ex ira inflammatus, in funestam vocem erumpens, omnes quos enutrierat, qui familiaritatis gratia et beneficiorum collatione sibi obnoxii fuerant, maledixit, quod ipsum de sacerdote uno non vindicarent, qui ipsum et regnum suum sic turbabat, et suis dignitatibus exauctorare et exhæredare quærebat. Quod sæpe et sæpius in furore suo replicantem, de aulicis concubiculariis suis quatuor milites audientes, de verbo audito sic dicentis votum conceperunt, certissime jam arbitrantes gratissimum se in hoc regi præstaturos obsequium si archipræsulem interficerent; et ita conjuraverunt in archipræsulis necem. Quorum nomina, ut in æterna Four knights set off for England.
maledictione sint, historiæ huic curavi hic interserere, Hugo videlicet de Morevilla, Reginaldus filius Ursi, Willelmus de Traci, et quartus Ricardus Brito. Et isti quidem milites aulici, reges cubicularii, etsi tandem degenerantes, viri certe generosi, honoribus præclari et inter majores magni. Isti quatuor conjurati confestim in Angliam profecti sunt.

Et in profectione horum quatuor hoc quasi novum, immo miraculosum, contigit, videlicet ut, cum in hieme, inter tam crebras aeris et maris mutationes et diversos portuum situs, mare non simul omnes in eodem portu sed in divisis intrarent, omnes tamen eadem die applicantes, eadem die, immo fere ejusdem diei eadem hora, ad locum quem statuerant convenerunt, ad castellum videlicet illud quod supra diximus nominatim [1] Saltwude, distans a Cantuaria per sex millia,[2] quod de feodo Cantuariensis ecclesiæ rex (ut supra tetigimus) archipræsuli se restiturum promiserat; Domino quidem, cui venti et mare obediunt, ut videri potest, sacerdotis sui, immo ipsum sacerdotem suum, quasi gratam sibi victimam accelerante sic. Tota vero nocte illa de nece archipræsulis in castello illo contractantes, in crastino, qui fuit quartus Natalis Domini dies, videlicet in sanctorum Innocentium die,[3] cum complicibus suis Cantuariam veniunt, secum nihil præter arma sua militaria et insaniam inauditam portantes. Alii vero cum gladiis et fustibus venerunt, occultis tamen his omnibus adhuc, ne forte christus Domini fugeret et absconderet se ab eis. Qui tamen, ut supra diximus et rei mox probabit exitus, magis de pugna quam de fuga cogitabat.

They reach Saltwood castle. P. 467.

and proceed to Canterbury.

In primis itaque quatuor præfati milites fastuose ad archipræsulem in thalamo, quo sedebat, circa diei vesperam accedentes, nec suo vel regis nomine ipsum salutantes (utpote a quibus longe erat salus, mors et perditio prope), ipsum superbe adoriuntur, sciscitantes si episcopos regis suspensos et excommunicatos absolveret. Quo mansuete respondente, se auctoritate domini papæ ligatos sua nec posse solvere nec debere, illi spiritu furibundo frendentes in eum continuo exierunt ab eo. Et statim prope hortum collegerunt cohortem, se ipsos jam diabolica armatura sua induentes.

Their interview with the archbishop.

[1] *nominatum*, G.
[2] *milliaria*, C.
[3] It was really on the following day, Dec. 29.

Verum quia jam materia grandescere incipit, deinceps immutandus foret et stylus, ut litteris non tetris sed velut quibusdam filis roseis in syllabarum figuras aureas liquescentibus, et quibusdam dictionum solenniis exquisitis, imminentis consummationis viri gloria exaranda. Nec enim linguis hominum sed angelorum potius eloquenda quæ ab homine supra hominem gesta sunt, et hæc deinceps describenda. Videamus igitur in primis et attendamus quæ gesta, et judicemus postea si non ita.

INCIPIUNT CAPITULA TOMI SEXTI.

1. De militibus armatis collecta cohorte irruentibus in palatium, et de ingressu athletæ Domini in ecclesiam, et de carnificum verbis.
2. De occursu athletæ Domini ad carnifices, et quid egerit ipsos alloquens.
3. De excusatione qua se discipulus, qui hæc scripsit, excusat, si forte in describendo tanti athletæ certamine morosus videatur.
4. De martyrio[1] et martyrii modo; ubi et de clerico quodam interponit, qui brachium suum inter gladium venientem et athletæ caput interposuit.
5. De athletæ imperiosa inhibitione sub anathemate, ne quemquam suorum carnifices læderent; et de tanti et tam gloriosi martyrii præconio.
6. De iterata discipuli excusatione, si forte in describendo martyrii agone videatur prolixior.
7. De eo quod discipulus voluntarius, etsi tamen contra voluntatem, ad describendum ultimum martyrii finem invitus accedat.
8. De ultima viri consummatione, et de carnificum militum numero cum cohorte.
9. De virtute patientiæ viri admiranda, et de flagitii immanitate inaudita.
10. De spoliis et vestimentis pontificis quæ inter se milites diviserunt, et ciliciis viri quæ reppererunt rejectis; quorum tamen nonnulli percutientes pectora sua tacite loquebantur sibi, "Vere hic homo justus erat."
11. De martyrio infra dies quindecim a consummatione ipsius cognito per sanctam terram Jerusalem, et cognitionis modo.
12. De convenientia mortis Christi et christi Domini breviter tangit, promittens quod in fine hujus historici cantici convenientia hæc plenius audietur et attentius.
13. De his quæ post martyrium sunt gesta prosequitur.
14. De forma et compositione jam exanimis corporis consummato martyrio.
15. De gestis in crastino post martyrium cum corpus adhuc esset inhumatum; et quomodo, sicut monachalis mos

[1] *martyris*, G.

est, ut lavarent corpus, prima tollentes vestimenta, reppererunt interius totum corpus cilicinis coopertum; et de sepultura et sepeliendi modo et loco, et ab incarnatione Domini et ætatis vitæ ipsius anno quoto.

Tomus sextus.

(1.) Militibus itaque armatis, et collecta cohorte cum gladiis et fustibus, per fenestras palatii coacervatim jam cœperunt irruere,[1] a quibusdam de familia nostra ostiis jam clausis præ timore. Illi vero qui in thalamo cum archipræsule consederunt, audientes tumultum exterius et fragorem, et jam advertentes quid hoc, non sine causa exterriti sunt, monentes jam archipræsulem ut in locum sanctiorem et tutiorem, ecclesiam videlicet, se reciperet. Quo iterum et iterum renuente, tanquam mortis intrepido, vix tandem coegerunt ut ad ecclesiam pergeret, gratia vultus ejus etiam in articulo hoc nec vel in modico immutata; adeo, sicut nec in vultu, sic nec in gestu ullum parebat trepidationis vestigium. Cum vero paullulum processisset, nec crucem videret quam ante se bajulare consueverat, accito crucis bajulo substitit, crucem exspectans ut præcederet; revera, ni fallor, Domini sui non immemor, qui cum cruce properavit ad crucem. The archbishop's friends force him into the cathedral.

Cum autem intrasset ecclesiam, quotquot sui præ timore mox dispersi sunt; fugerunt hi, fugerunt et illi, et per cryptas ecclesiæ et sub altaribus absconderunt se ab eo; ita ut illud Capiti hoc Capitis membrum conclamare posset[2] et plangere, "Sicut aqua effusus "sum, et dispersa sunt omnia ossa mea;" et illud, "Elongasti a me amicum et proximum, et notos meos "a miseria." Solus quippe calcaturus erat torcular, ut in eo arcto non alteri, sed gloria daretur soli. Nam si et alteri gloriam, extenuaretur solius. Unde ad sui athletæ gloriam, Deo providente sic, singulariter erat

[1] *et* ins. by a later hand, C. | [2] *possit*, C.

donec transiret. Quidam tamen de suis, cum ecclesiam intrasset ipse, ecclesiæ fores clausit mox et seravit. Illi vero carnifices milites cum cohorte, cum armis et gladiis et fustibus, archipræsulem pedatim sequentes, et jam ad ecclesiæ fores venientes, terribiliter et clamose intonabant ut cito sibi aperirentur fores. Quod quia aliquantisper dilatum, quibusdam præparatis ferreis machinis fores dejicere et irruere sic intentabant. Quorum fragorem et clamorem ad ecclesiæ valvas mox futura Christi victima christus Domini exaudiens, præcepit ut confestim aperirentur, addens decere minime incastellari ecclesiam. Valvis vero apertis, mox irruentes carnifices, clamabat unus, "Ubi est," inquiens, "seduc- "tor ille?" Sed christus Domini ad hoc nihil. Alter vero subsequenter clamans, "Ubi est," inquit, "archie- "piscopus?" Et christus Domini, "Ego sum; quid vul- "tis?" Et ille intonando, "Ut moriaris," inquit, "nec "ullatenus vives." Et ille, "Et ego," inquit, "pro Deo "meo et pro ecclesiæ libertate paratus animam ponere."

The knights follow.

(2.) *De occursu athletæ Domini.*

Sed quod mirum dictu, iste tam fortis Domini agonotheta,[1] singulariter magnus et magnifice singularis, qui antequam lanistæ illi intrassent ecclesiam, versus chorum ecclesiæ pergens, ad quem per gradus ascenditur, septem octove gradus jam conscenderat, mox ut gladios in ecclesia exsertos vidit, festinanter occurrit. Non ipsum duræ mortis suæ nuntium, non letale verbum, non extractum in necem ejus ferrum, revocare potuit quominus occurreret. Et quod adhuc majori admirationi et stupori accedit, gladiatores cum omni imperio arguens, quod tam inordinate, tam profane, matrem suam ecclesiam introissent, unum eorum, cui prius appropinquaverat, manu mox apprehendens, per loricam tam valide excussit, quod ipsum fere ad pavi-

The archbishop confronts them.

[1] *agoniteta*, A.

mentum usque prostravit. Willelmus[1] de Traci hic erat, sicut ipsemet postea de se confessus est.

O quam admiranda tam ardens sacerdotis æmulatio, domum Dei tam ferventer zelantis, qui solus et inermis tot et tam vesanis in necem ejus jam armatis, tam audens, tam fidens, tam pronus, tam promptus, tam intrepidus et tam paratus occurrerit! quos et de templo Salvatoris, Salvatorem suum imitans, non formidavit ejicere. Salvatorem (dico) suum et imperatorem in hoc sequens, nisi quod tam strenuus summi Imperatoris miles hic non jam nummularios et columbarum venditores, sed gladiatores ipsos, in necem ipsius sic jam debacchantes, nihil (ut videbatur) expavescens, nihil trepidans attentavit ejicere. Unde et in hoc et tali certe articulo mirandus occursus hic, miranda et objurgatio hæc, sed et admirabilis attentata expulsio, quibus tam funeste in mortem suam jam exacerbatos amplius adhuc[2] exacerbare non verebatur. Non quidem quærens gratiam, non orans veniam nec petens dilationem, sed zelo sacerdotali accensus, amore justitiæ, exacerbatorum iram jam magis provocans quam placans. O athletæ audentis manum validam, O viri virtutem, O martyris constantiam, O animi puritatem! Stat imperiose carnifices inter, idem sacerdos et victima. Stat hic, et gladiis exsertis circumstant illi. Et in medio sacerdos sacerdotis implet officium, non lanistas palpans, non se humilians, sed (ut jam diximus) cum omni imperio arguens et objurgans.

Ecce Samson noster intrepidus ad occurrendum: ecce Paulus noster promptus ad arguendum; ecce noster christus Domini fortis ad expellendum. Cujus os in occulto factum jam non est occultatum, etsi substantia sit in inferioribus terræ. Sed quid dico substantiam in inferioribus terræ? Sed potius jam in cælorum superioribus substantia carnis, non jam velut carne sed potius

[1] *Guillelmus*, A. | [2] *jam*, ins. C.

velut admirabili quadam mutatione transubstantiata in cælum. Quæ enim caro mortem non horreat? Quæ exsertum super se gladium non metuat? Quæve gladiatorem ad necem ejus paratum pulset et contemnat? O homo non homo, o caro non caro! O caro Adam, O caro Thomæ! Fortior Thomas inter gladios, in sterquilinio, quam Adam inter ligna fructifera in paradiso; utpote qui, præter quasdam mortis exuvias jamjam exuendas, quicquid a primo Adam vetus contraxerat, deposuerit; cui a secundo Adam nunc totum. O Adam et Adam! O primi Adam filii; O secundi! qui post primam ex primo Adam nativitatem moribundam jam non ex sanguinibus neque ex voluntate carnis, sed ex secundo Adam secundo nati sunt. Unde et ex secundo patre hoc, tanquam filii generosi non degeneres, non carnis infima et infirma idiomata, sed spiritus desuper charismata fortia, tanquam spiritualiter generati, sortiuntur, constantiam, fortitudinem, et reliquas animi virtutes contrahentes ex patre hoc. Unde etsi cædantur gladiis, gladiis non cedunt,[1] sed contemnunt. De quibus," Occidi possunt sed flecti nequeunt." Quin potius occisi isti mors mortis sunt, tanquam mortis victores. Et ut loquamur in exemplo, "Ubi est nunc, O mors, " stimulus tuus, ubi victoria tua?" Quæ Adam vicisti in paradiso suo, hodie a Thoma victa es in sterquilinio tuo. Quæ Adam oppressisti in exuviis suis, tuas hodie Thomas exuens in propriis exuviis tuis te oppressit, exuviis tuis se exuens, qui tibi etiam exuviis adhuc coopertus quasi exprobrare et insultare non trepidat. O si scirem, sed nescio quod os occultum faciat Dominus, et qua interna firmitate suos sic roboret. Pacis quidem tempore occultum os hoc, occulta firmitas[2] hæc; sed minime occultatur cum manifestæ tentationis tempus irruerit. Utinam de occulto osse hoc tanquam esca vere solida gustassem ego. Libenter aliis eructarem, sed quia non gustavi, scio me necdum Dominicum

[1] *cædunt*, G. | [2] *infirmitas*, G.

canem; verum quod gustavit hoc de osse, immo quo tanquam vere canis Dominicus saginatus abunde eructat, jam nobis, jam nobis indicat noster Thomas, jam non reponens, non occultans os suum. Juxta quod fortis rex ille et propheta, "Non est," inquit, "occultatum "os meum[1] quod fecisti in occulto." Pariter et nostri Thomæ os in occulto factum jam non occultatur. Qui non jam caro de carne, sed os ex ossibus est, in exercitu Domini Sabaoth inter robustos robustissimus. Unde et qui cum puero Jesu aliquando fugit, cum eodem adulto modo occurrit, modo exit, modo se exserit. Et ut jam diximus, et ad laudem ossei nostri iterare non piget, medium mediis se gladiis ingerit, tanquam totus osseus, gladiorum ictus non metuens sed contemnens. Cujus os hucusque quasi occultum jam inter mortis et vitæ non occultatur confinia; sciens et tunc apprime memorans quia mors hæc caduca, mors carnis, mors brevis, mors mortis sit et porta vitæ. Et ut non enumerando singula breviter concludam universa, tantus fuit in viro hoc, sicut dixerunt qui viderunt, mortis contemptus et in pugna securitas, ut adhuc pugnans videri jam posset quasi vincere, et jam vincens quasi adhuc pugnare.

(3.) *De excusatione discipuli quod in describendo certamine sit prolixior.*

The author justifies his prolixity.

Nemo autem miretur, calumnietur nemo, si in nostri David monomachia describenda forte prolixior videar. Vetus quippe illa inermis filii Jesse et pusilli contra Goliam monomachia miranda quidem; sed hæc novi hominis, novæ legis, et novi Regis filii monomachia incomparabiliter mirabilior. Hic siquidem non suasus, non coactus, non missus, sed in spiritus sui ardore et inaudita virtute, solus et inermis sola voluntate ad

[1] *a te*, ins. Vulg. (Ps. cxxxviii. 15).

certamen procedens, carnis immemor, nec (ut videri poterat) hominem se de filiis Adam recognoscens, mortis non pavidus sed avidus, mediis se gladiis ingerit, et Goliam, sicut talem decebat athletam, non gladio ferri sed verbi, nec lapide fundæ sed linguæ, percussit. Et gladius enim in labiis ejus cum quis audivit; hoc enim et in auditu auris mirabillimum. Nemo itaque calumnietur, et legentem non tædeat, si in tam singulari et tam inaudito certamine describendo ego nimius videar; quod mundo spectaculum, ecclesiæ exemplum, et angelis gaudium præbet. Nemo etiam subsannet, nemo detrahat, si contra recte scribentium regulam sæpe et sæpius idem volvam et revolvam[1] identidem, nec si juxta poetæ dogma non statim festinem in medias res. Sicut enim varii sunt animi[2] affectus, sic et voces variant, quibus se exprimunt, ut amor voces habet dulces, timor meticulosas, gaudium jocundas, dolor vero et compassio gemebundas; quas non quidem juxta regulam scribentium, sed more lugentium, sæpe et sæpius iterant. Lugenti enim scribendi lex minime posita est; nec igitur mirum si scribendi regulam non sequantur, qui scribendo patiuntur et dolent. Quemadmodum enim musica in luctu importuna narratio, ita scribendi et lugendi nulla prorsus convenientia. Ego vero etsi congaudeam, domino tamen meo, quem in ætate juvenili secutus in vinculis evangelii ministravi, cum quo steti, cum quo cucurri, ut potui, Deus scit, si non adeo prudenter obsecutus, tamen fideliter, ego (inquam) etsi congaudeam propter certantis fortitudinem, certanti tamen et jam caput suum et corpus incircumcisorum et immundorum gladiis exponenti, non compati, non condolere, non possum; immo verius non condoleo, sed solum doleo ipse; ille quippe doluisse non videtur. Itaque inter scribendum hæc solus doleo, et inter dolendum solus scribo; præsertim cum singulariter mihi et specialiter incumbat scribendi onus et opus hoc.

Horat. de Arte Poet. 148.

[1] *volvem et revolvem*, A. C. | [2] *amici*, C.

Ecce enim quintus decimus annus hic[1] ex quo gesta sunt quæ nunc scribuntur, et jam fratres mei, quondam passionis socii, qui mecum audierunt et viderunt, fere quotquot ab humanis rebus exempti in Christo dormiunt. Ipsi quidem transierunt, me periclitante adhuc et in mediis ignibus et fluctibus derelicto. Unde singulariter mihi, qui adhuc superstes, scribendi de tanto viro, domino meo et alumno, quæ vidi vel audivi reservatum opus et opera hæc, ne, si tacuero, tanquam nescium vel pigrum vel meticulosum vel invidum os meum condamnet me, et mea taciturnitas super me propheticum illud væ inducat, "Væ mihi," inquit, "quia tacui." Veruntamen quoniam paterni certaminis recordatio mihi dulcis, invitus ad finem accedo. Nam dum adhuc certantem describo, styli gratum beneficium quasi oculo[2] ad oculum certantis mihi personam effigiat, et est modicum mecum adhuc. Verum cum jam triumphans ignitum currum suum conscenderit,[3] discipulus absque magistri pallio nudus derelictus, si magistrum quærat, nescit ubi; nescit quippe quo veniat aut quo vadat. Primus quippe Helias subvectus est in paradisum, secundus descendit in infernum; sed iste tertius, cum jam rapietur, super pennas ventorum volabit confestim et evolabit a nobis. Evolabit, inquam, in patriam peregrinam nobis et longinquam, utpote peregrinantibus[4] adhuc. Evolabit, inquam, in locum quem oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. Unde nec mirum si invitus vel a certante patre et magistro avellar; et tamen jam avelli me oportet quia jam tolletur a me. Nam quod totis compunctus et concussus visceribus, dicere necesse est, finis venit, venit finis; nec ergo ultra est quod verbis protrahere valeam brevem sed fortem pugnam, citam sed gloriosam palmam, et coronam triumphantis athletæ immarcessibilem.

See p. 156.

[1] Om. C.
[2] *osculo*, C.
[3] *conscendit*, G.
[4] *nobis*, ins. C.

(4.) *De martyrio et martyrii modo.*

E. Grim wards off a stroke aimed by Tracy at the archbishop.

Igitur, ut prætetigimus, mox ut illum carnificum militum quem prænominavimus noster osseus hic Christi athleta apprehendit, ut supra diximus, et tam valide excussit, ipse gladium exaltans, ira vires augente, fortiter christi Domini caput percutere nisus est: quod tamen necdum vim ictus in se excepit, clerico quodam, qui proxime ad videndum pontificem venerat, et eum de prope sequebatur ut videret finem, brachium suum inter gladium venientem et pontificis caput interponente, et exponente brachium suæ carnis ut de se ipso vel sic aptaret pontifici scutum protectionis, protectionem salutis; eo quidem adolescenti qui reliquit sindonem similis, quod secutus est Dominum, sed eo longe dissimilis, quod non fugit, immo quod fortius, quod fiducialius, quod audentius se exposuit, et inchoatæ jam immolationis primus primum participium habuit. Cujus memoria ut in benedictione sit, nomen hic intersero; dictus videlicet nomine proprio Edwardus, cognomento Grim, castello illo in Anglia quod dicitur Cantebrige[1] oriundus. Clericus itaque hic graviter cæsus pondus ictus sustinere cœpit. Veruntamen illo, cum se cæsum sentiret et pondus ictus sustinere non posset, confestim brachium retrahente, reliquum ictus in se pontificis caput excepit. Et jam sacer ille sanguis cœpit emanare per faciem. Sentiens itaque sacerdos ille Altissimi, semet ipsum Altissimo immolans, immolationem jam inchoatam, confestim quod supra caput gestare consueverat abjecto pileo,[2] attollens in cælum oculos, genu flexo et orantis modo junctis ante se manibus, in templo ante altare sacerdos obtulit seipsum hostiam vivam Deo; et vere hostiam vivam, sanctam, immaculatam, Deo placentem. Extendit itaque collum, exponit caput, se et ecclesiæ causam Deo et

The archbishop's last words.

[1] *Cantebrigge*, C.

[2] *pilleo*, A. C.

beatæ[1] Dei genitrici Mariæ et sanctis Cantuariensis ecclesiæ advocatis, et beato Dionysio Francorum apostolo commendans, ut illi inter martyres potissimum Deo inspirante sic commendaretur ecclesiæ causa, cui ipse in ecclesia per martyrium simile jam assimilabitur in pœna, isto sicut et illo decalvato. Se itaque exposito mox causam ecclesiæ quam egerat patronis commendavit, et pro suis oravit.

(5.) *De athletæ inhibitione imperiosa.*

His charge to spare his followers.

Sed quid dico oravit? Quin potius, etsi inter lanistarum manus jam etiam in sanguine suo volutari inciperet, tamen super lanistas suos sacerdotalis officii auctoritate fungens adhuc, ex parte omnipotentis Dei et sub anathemate imperiose inhibuit ne quem suorum tangerent, ne quem læderent; revera, ni fallor, verbi Domini sui[2] in passione memor, "Si me," inquit, "quæ-" "ritis, sinite hos abire;" nisi quia hic non tam oratio quam imperium est et coercio. Nec enim tam orabat ut parcerent, quam anathematizabat eos si non parcerent.

Et quod dictu mirum et auditu, sed opus ipsum mirabilius quis potest hic dissimulare, quis pertransire, nisi forte invidus vel nescius sit? quis tacere verbum? quis tanti potest sacerdotis hic subticere præconium? Jam sanguis manat a cæso, et tamen inter cædentium manus sacerdotalis officii nec in modico cedit auctoritas; potius inter gladios non ut ignavus et trepidus gladium suum reponit, sed audacter et viriliter exserit. Ecce enim duo gladii hic: inter gladios ferri gladius verbi. In hoc tanto discrimine, in hac hora tenebrarum, hunc Petri gladium athleta hic noster prompte et fiducialiter exserit; et hoc, sicut sacerdotem decuit, suos defendit. Qui revera gladio ferri et se et suos de-

[1] *beati*, C. | [2] Om. C.

fendisse potuisset, nisi quia legerat Petrum in passione Dominica objurgatum a Domino quod ad defensionem ejus gladium ferri exseruisset et servi abscidisset auriculam. Unde et ad abscidentis verecundiam restituta auricula, jussus est ipse reponere gladium in vaginam, Domino terribile illud subjungente, "Omnis," inquit, "qui gladium acceperit, gladio peribit." Neutro vero gladiorum in passione sua Dominus usus est; non gladio ferri, eo ipse ecclesiæ indicans quod ecclesiasticis non competat hic, cui tamen servire debet ad votum et præceptum, non quidem in manu propria sed aliena cum viderit expedire sic. Nec etiam, cum esset et Ipse Verbum, vel gladio verbi usus est, eo ipso informans ecclesiam minime ab ecclesia judicandos eos qui foris sunt. Juxta quod magister hujus, Magistri magistrorum discipulus, "Quid enim," inquit, "mihi de his "qui foris sunt? Nonne de his qui intus sunt vos ju- "dicatis?" Unde et hic Thomas noster, nunc in agone hoc plus quam Petrus tunc doctior, edoctus tamen per Petrum a Domino, a magistro etiam illo gladiatore, tutore gentium, apprime adinstructus arma sacerdotum non esse carnalia sed spiritualia, Deo et eos qui intus sunt a sacerdotibus judicandos, non qui foris, primum gladium contemnit, et eum solum qui Petro et sibi tanquam Petri successori competit super profanam illam cohortem, quæ solo nomine sed non numine, solo numero non merito, intus erat, audacter exserit, viriliter percutit; miro modo et stupendo quidem gladio hoc non se, sed solum suos defensans, et se exponens pro suis, nec gladio hoc repercutiens si ferirent se, sed solum si suos.

O pastor pius et vere pius, qui, mox ut percussus, jam non alius quam ovium suarum jamjam dispergendarum sic meminerit! O fons sanguinis et pietatis eximius, in domo David recenter jam ortus, qui inter lanistarum fontem erumpentium manus, sicut fluxu sanguinis, ita et profluvio pietatis, emanare non desti-

tit, ut sicut pastor ovium, ita et pater orphanorum probaretur! O ineffabilia pietatis viscera! O pingue, O holocaustam medullatum, suos defensans, seipsum non defensans sed indefensum exponens, idem sacerdos et victima, in templo ante altare seipsum pro se et pro suis immolans! immolans (inquam) nescio in quem vivificum coram Deo et mundo miræ suavitatis odorem. Tu itaque, pater sancte, pastor piissime, Altissimi sacerdos magne, Christi athleta audacissime, in defensando tuos patrem te probasti et pastorem, in immolando te pro tuis summi omnium sacerdotis secutus formam, expressisti effigiem; in exponendo te evangelicam etiam superadimplens perfectionem: "Si quis," inquit, "per-"cusserit te in unam maxillam, præbe ei et alteram." Tu vero percussus in capite mox totum caput et corpus et te exposuisti totum.

O quam magna, quam inaudita, super te, Thoma, divinæ dispensatio pietatis, qua te talem tuis et te tibi talem pro tuis exhibuisti! Jam usque ad sanguinem percussus non pro te gladio tibi credito repercutis, sed dumtaxat pro tuis; ne si pro te minus evangelicus videreris, quasi propriam vindicando injuriam, aut si tuorum dissimulares, non pastor sed potius mercenarius videreris. O perfectionem evangelicam! O virum evangelice perfectum, etsi plusquam perfectum nos[1] videremus, ubi in tanta amaritudine tam superabundans est tantæ suavitatis abundantia, tam fervida, tam rigida, tam districta, sacerdotali æmulatione adjuncta, tanquam si suavissimo oleo vinum ferventissimum adjungatur? Revera misericordia et veritas obviaverunt sibi in palæstra hac, in certamine hoc. Thomas siquidem hic noster, nunc in agone corporis, sed (ut videtur) in excessu mentis, exitu suo de mundo jam imminente, quasi sui ipsius immemor, pro suis punit, pro se parcit, et gladium suspendit ut se solo exposito sui servarentur

[1] *perfectos non*, G.

illæsi. Sui, inquam, qui in tribulationibus suis, in pressuris, in tentationibus variis, per dura exsilii et aspera ipsum secuti fuerant viriliter et obsecuti fideliter. O quam jocunda memoria, quam dulcis recordatio tantæ et tam superabundantis suavitatis abundantiæ. "Memoriam," inquit, "abundantiæ suavitatis "tuæ[1] eructabunt." Sed "Quis dabit capiti meo aquam "et oculis meis fontem lacrymarum, et plorabo?" non me quidem, in mediis ignibus et fluctibus peregrinantem et periclitantem adhuc, non fratres meos, oneris pastoralis mecum quondam comportores et passionis consocios, jam de mundo sublatos; sed plorabo quod ego tantæ suavitatis abundantiam eructare non possum, vix etiam tenuiter ructans quod accepi ab aliis; quomodo
P. 486. enim eructarem quod non gustavi? Siquidem, ut supra memoravi, a domino meo et patre, volente et jubente sic, pridie quam certaret dimissus, non præsens fui, non vidi, interesse non merui. Sed miser ego defraudatus sum, ne viderem patris mei et magistri dimicantis tantum in certamine robur, tantam constantiæ firmitatem, tantam et tam suavem de pietatis visceribus affluentiam, qua se ipsum exponens dimicavit pro suis. O si interesse mihi desuper datum! fuissem saltem a longe
The writer has a vision. secutus ut viderem finem. Qui etiam postea in somnis mihi apparens dixit mihi in visu voluisse se ut interfuissem tunc. Et ego ipsi, "Domine," inquiens, "quia homo peccator sum, perissem quidem si fuissem "occisus." Et ille, "Non," inquit, "quia in meo san-"guine baptizatus fuisses." Quoties igitur visionis hujus recordor, confundor et compungor in ærumna mea, et exitus aquarum deducunt oculi mei, quod qui in tentationibus permansi, in fine tanquam repulsus et reprobatus filius patris consummationi interesse non merui. O si interfuissem, de tam virtuosa, de tam suavi

[1] *suæ*, A. G.

et tam fructuosa certantis plenitudine aliis plenius eructarem [1] et fructuosius quod nunc exsangui et titubante stylo per venam tenuem vix distillo.

(6.) *De iterata discipuli excusatione.*

Sed jam forte videor contra promissum meum in patris certantis descriptione prolixior. Verum cui videor sic, cogitet tantam in certamine hoc fuisse in certando fortitudinem, in resistendo constantiam, in contradicendo auctoritatem, in compatiendo pietatem, et tantam denique in singulis totius Christianæ militiæ formam, ut non perfunctorie citum styli exarantis transitum, sed singula potius studiose et cum mora scribentis calami tractatum prolixiorem desiderent. Præterea (sicut jam supradixi, et hoc non iterare non possum,) invitus ad finem venio, finem invitus dolens et gemens recolo. Jocundius quippe mihi et fructuosius cernere Thomam certantem magis quam referre regnantem; Thomæ quippe certamen, etsi non sit de mundo, tamen adhuc in mundo est, et mecum est, et illud video, verum Thomæ vincentis regnum, sicut nec de mundo est, nec in mundo est, nec mecum est, nec illud video. Verum in certamine stat tanquam adhuc inter nos invictus Thomas, et manibus exsertis dimicans omnes nos ad bellum provocat, et manus nostras docet ad prælium. In regno vero manibus jam quietis sedens super solium deinceps ad bellum non provocat, sed bellantibus potius patrocinium præstat. Qualiter tamen aut quibus patrocinetur, et quomodo, non novimus, non videmus, nec scimus adhuc, nec puto nos posse scire antequam videamus. Sed quid? velim, nolim, etsi plorans et ejulans, etsi ascendentem patrem oculis sursum post eum pendentibus aspiciam, proh dolor! avelli me oportet, et credere regnantem, quem certantem oculata fide de-

[1] *eructuarem*, A. (but not uniformly).

scripsi. Et faciam vel ego Christianus quod fecit quidam sacrificans ethnicus, qui inter sacrificandum, cum audisset filium in bello occisum, mox coronam deposuit, verum cum incontinenti audisset quod in bello viriliter egisset, capiti eandem requisitam mox reposuit. Quid igitur moror? quid hæsito? quid athletæ Domini tam gloriose, tam strenue, in acie stantis et dimicantis, tam gloriosum triumphum differo? Quid tam jocundum tripudium protraho? Quid, inquam, differo? quid prolixius traho spem populi et salutem, cleri libertatem et decus, immo et universæ ecclesiæ patrocinium et patrem, et denique mundi totius futurum judicem? Vincat fides, triumphet affectus, nec tam compatiamur patienti quam congaudeamus regnanti. Et tamen nos illi non compati, non condolere, non possumus. Nos, inquam, et præsertim nostri officii viri, clericos dico, huic certe non condolere non possunt aut non debent, qui non pro se, sed solum pro cleri libertate, tam dura, tam dira, tam probrosa, prius in exsilio, nunc vero in martyrio, inter tam scelestorum, tam sceleratorum et sacrilegorum, manus passus est.

Cf. Anthol. Gr. vii. 229.

(7.) *Quod discipulus finem martyrii invitus describat.*

Quid igitur? Os meum aperiam et attraham spiritum, ut voluntarius, etsi tamen contra voluntatem, deinceps certaminis finem et ultimum certantis describam exitum, et in fine ejus qui sine fine est ego faciam finem, ubi tamen non est finis. Post certantis triumphum ipso jam in gloria deinceps mutus, nihil ex tunc locuturus de regno suo, quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit; unde nec verbo nec stylo subjacet. Illa quippe æternitatis et indeficientis claritatis materia omnem temporalis et moribundæ linguæ obtundit sonum, obducit stylum, dictionum etiam proprietates absorbet, utpote sicut inaudita et invisa, sic et inexcogitata materia. Unde tacito hoc quod omnem et scribendi et loquendi mo-

dum excedit, consummationis viri finis, qui etiam præ nimia claritate sui et dignitate materiæ ingenioli mei stylum obfuscando reverberat, mox describendus. Ad quem profecto finem eo jocundius accedo et ardentius, nescio tamen quo retardatus affectu, quod in fine certaminis athletæ certantis non finiatur, sed magis ac magis et ineffabiliter magis augeatur, præconium. Et adhuc eo etiam plus voluntarius ad finem propero, quod finis hic, etsi non omnis consummationis finis sit, quod est solius Capitis consummationi reservatum, miræ tamen consummationis hic finis sanguis effusus hic. In quo latebat tunc tanquam in rosa medicamentum, in cortice balsamum; latebat (inquam) in sanguine tunc, sed manifesta nunc, salus populi, decus cleri, totius denique ecclesiarum orbis patrocinium, et ipsius corona immarcessibilis, quam gladiatores ferro super capitis et carnis ejus coronam, tanquam super aliquam incudem cudentes, ipsi fabricaverunt pro corona coronam. Nec igitur est quod de cætero debeam ad tantæ consummationis finem properare invitus; unde siccatis lacrymis, attracto spiritu, amodo in fine historiæ super fine viri os meum aperiam. Et Dominus labia mea aperiat ut ad Domini gloriam gloriosi neomartyris sui in fine laudem digne annuntiem, ut juxta illud dictum antiquum ipsi omnis laus in fine cantetur. Habet enim pretiosus finis grande privilegium laudis, adeo etiam quod etsi quis ante mortem laude dignus sit, monet tamen sapiens neminem ante mortem laudandum; unde et oporteret, si forte datum desuper sic, in ampliorem tam pretiosi finis laudem nos deinceps superextendere, cum juxta sapientem pretiosus hominis finis totius laudis sibi privilegium vendicet. Quod igitur supra oravi, et hoc nunc iterum oro, Dominus labia mea aperiat ut ad gloriam suam gloriosi neomartyris sui laudem os meum digne annuntiet.

(8.) *De ultima viri consummatione.*

The archbishop's death.

Itaque (ut jam supra diximus) collo extento, capite exposito, orantis instar junctis manibus et flexis genibus, lictores, (quod sine exuberante lacrymarum fonte inter singultus et suspiria tam crebro erumpentia vix dicere valeo,) lictores (inquam) hinc inde feriunt et referiunt, feriunt (inquam) et referiunt, donec coronam capitis separarunt a capite. Et ita christus Domini, unctus Domini, ibi est immolatus ubi unctus, sacro oleo unctionis succedente et cedente gladio occisionis. Nam sancto illo corpore in reliquis intacto et illæso, in sola illa corporis particula qua sacerdotii et pontificii eminebat[1] privilegium inauditum illud sacrilegium admissum est. Et ita a lictoribus decalvatus decoronatus est, et quidem non a tergo, sed qui usque in finem in anteriora se semper extenderat, patronus semper recti, recto corpore super ecclesiæ pavimentum jam moriens ante faciem cecidit. Et hic est consummationis viri finis. Et milites quidem hæc fecerunt quatuor cum cohorte in hac passione christi Domini, sicut et in passione ipsius Christi, qui, cum profana cohorte sua ecclesiam vix egressi, mirabantur si jam obisset. Et unus de cohorte revertens accessit propius. Qui et, ut certissime nuntiaret mortuum, qui tamen jam mortuus erat, cuspide gladii fixit et sancti capitis cerebrum extraxit, et super ecclesiæ pavimentum effudit; ut dicebatur, de præfata illa viperarum progenie, videlicet Robertus de Broc,[2] hic erat. Ecce Robertus hic, Longinus alter, nisi quia certe Longinus ille ab isto justificatus est. Ille quippe ethnicus lancea Christi latus aperuit, et sanguis exivit; iste vero Christianus christi Domini capiti gladium infixit, et cerebrum extraxit et super ecclesiæ pavimentum effudit illud, quasi vile lutum aut pulverem ad calcandum expo-

His brains shed on the pavement.

See Acta SS. March 15.

[1] *imminebat*, C.

[2] It was really Hugh Mauclerc who was guilty of this outrage.

nens, illis etiam in immanitate sceleris longe supereminens, qui Christi crura, quem obisse jam viderant, non fregerunt.

(9.) *De virtute patientiæ viri.*

O vos omnes qui transitis per viam, attendite et videte si ab initio nascentis ecclesiæ, vel etiam a prima sæculi origine, fuerit dolor sicut dolor iste. Sto hic et hæsito, ultra progredi non possum, singultus et suspiria erumpunt magis quam verba. Stupet animus, plorat oculus, tremit manus, hæret stylus, et adhuc sto hic et hæsito, dubius admodum quo dictionis genere tantam in carne mortis patientiæ virtutem, et tantam e diverso inter Christianos patrati flagitii immanitatem, exprimere valeam. Debetur huic commendatio in sæcula sicut ineffabilis et inscriptibilis, illi vero profanatio sempiterna, quæ similiter nec verbis exprimi nec stylo valet describi. Nam, ut prius de tanta patientis viri virtute dicamus, in hac decalvatione, in decoronatione hac, in hac tam dura, tam dira, capitis tonsione, ubi testa capitis cum corona unctionis separatur a capite, (quod mirum dictu est et vix credibile,) nec murmur resonat nec querimonia. Cæteri quidem martyrum si mox decollati non murmurarunt, mirum quidem, sed non adeo. Verum hic noster in tam dura capitis tonsione, tanquam ovis coram tondente se non aperuit os suum. Et bene et vere tondente: quid enim hæc capitis tonsio [1] nisi dura et dira coronæ tonsio, ubi testa capitis cum corona unctionis separatur a capite? vere tanquam ovis coram tondente et tundente; et vere tanquam ovis non quidem ducta, sed se ipsam ad occisionem ducens. Oblatus est enim quia voluit.

[1] *est*, ins. G.

De gladio fracto.

A sword broken.

Et cum gladiatores hinc inde percuterent et repercuterent, mortem viri accelerantes, super testam capitis unius gladiatorum gladius frangitur. Frangit quidem et frangitur, frangitur gladius et frangit os exterius, interiori quidem osse (quod supra diximus) in occulto factum a Domino infringibili; frangitur quippe gladius, sed Thomæ non frangitur animus. O os et os, os de primo Adam, os de Secundo! Os quidem de primo Adam os ex ossibus est, de carne caro; sed de Secundo os quidem ex ossibus est, sed non de carne caro sed de Spiritu spiritus, de fortitudine virtus, de constantia firmitas, de patientia gaudium, de caritate mors. O ossei athletæ nostri os jam non occultum nec occultatum, vere a Domino factum! Quod etsi tenui quadam et tenera pellicea mortis tunica sit obvolutum, ferro tamen fortius, ferro firmius, ferro durius est, quod in palæstra hac ferrum fregit, se illæso.

P. 507.

De trucidati corporis compositione in ipso martyrii articulo.[1]

How the archbishop met his death.

Et ut adhuc, quod non solum ad virtutem sed et[2] ad ornatum attinet, et velut ad privilegiatum quoddam martyrii decus, quadam decenti exterius membrorum compositione exterioris hominis patronus hic noster paratum sibi decoravit martyrium, quasi indecens pro Christo mori judicans, nisi etiam decenter moreretur pro Christo. Nam donec consummaretur totum et inchoata perficeretur oblatio, sic immobiliter, sic uniformiter, et sicut æquanimiter, sic æqualiter, flexis genibus, junctis (ut diximus) manibus, collum semper extendit et caput exposuit, ut ipsa corporis compositio oraret Dominum, et ipsa pariter gladiatores

[1] *martyrio* for *martyrii articulo*, C.

[2] Om. C.

invitaret ad ictum. Contra ictuum super se venientium vim[1] nil opponit, nil objicit, de membris suis nullum subtrahit, nullum trahit vel retrahit, non manus conjunctas dissolvit, non hac vel illac inclinat caput vel declinat, quominus vim ictuum in caput suum excipiat. Cujus, ut jam diximus, ipsa exterior compositio corporis tam immobilis erat, tam uniformis, tam æqualis, ut gladiatores ad feriendum invitaret. O in tam arcto artuum exterioris hominis compositio hæc inaudita, qua et oraret cælorum Dominum et gladiatores pariter invitaret ad ictum! Mira revera et admiranda interioris hominis tam constans fortitudo et constantia tam fortis, quæ exterioris hominis actus sic componebat et artus, adeo quod etiam jam moriens non a tergo, (ut supra diximus,) sed ante faciem suam P. 506.
cecidisset, et prostratus orantis modo super ecclesiæ pavimentum, patronus recti recto se corpore prostrans,[2] in ipso casu mortis decentem totius exterioris hominis compositionem observans. Ecce quanta, quam inaudita, quam stupenda in interiori homine in martyrio suo patientiæ virtus, quam etiam totam tam decens, tam ornata totius exterioris hominis compositio sicut decorabat et declarabat; virtus quidem cum decore suo omnibus post futuris sæculis admirabilis, sed imitabilis paucis; utrum vero cuiquam, nescio. Eo quidem admirabilior virtus hæc, quod etsi in nostro tempore, hæc non tamen nostri temporis est vel teporis, quo homines se ipsos amantes et solum quærentes quæ sua sunt.

De enormitate sacrilegii.

Verum quo patientis virtus plus admiranda et gloriosior, eo sacrilegorum factum detestabilius et ignominiosius est. Hoc quippe sacrilegii opus si quis attendat et inspiciat, omnem Diocletiani, Neronis,[3] Enormity of the murder.

[1] Om. C.

[2] *patronus...prostrans.* This hexameter may possibly be a quotation.

[3] *Herodis*, G.

Maximini,[1] aliorumve hostium Christi excedit debacchantiam, omnem Antiochi profanationem, omnem Juliani perfidiam et Herodis sævitiam, omnibus his justificatis ex sacrilego facto hoc. Isti quippe in fidei suæ adversarios, aut quos hostes jam habebant vel suspicabantur futuros, sæviebant. Sed longe aliter hic. Longe, inquam, aliter, si sacrilegorum horum fides, professio, pax data, gradus, locus pensetur, et tempus. Nam si de fide quæritur, Christiani sunt reputati; si de professione, subjecti hi tanquam filii patri; si de pace, pax publice data et scripta; si de gradu, sacerdos, sacerdotum princeps; si de loco, ecclesia Salvatoris, aliarum in regno mater ecclesiarum, in ipso etiam loculo sacræ unctionis infixo gladio occisionis; si de tempore, Salvatoris fuit Natalis. Ecce quot tituli, tam nobiles, tam novi, et ad hæc tempora inauditi novi nostri martyris, tam preciosi, tam gloriosi martyrii triumphum illustrantes, e diverso sacrilegii facti augendo scelus profanant. Sacrilegi quippe hi et professionis suæ omnino obliti nec datæ pacis fœderi, nec tam alti gradus, nec tam sancti loci, nec tam celebris temporis privilegio detulerunt, illis incomparabiliter immaniores qui Christum extra Jerusalem, ne quasi ex eo locus macularetur, in loco qui Calvariæ[2] dicebatur, crucifixerunt. Verum isti, nil curantes sive macularetur sive purificaretur vel sanctificaretur locus, in ipsa Jerusalem christum Domini decalvarunt, de ipsa civitate tam sancta, Salvatoris ecclesia et matre omnium in terra ecclesiarum, Calvariæ locum facientes, filii plusquam sanguinarii matris suæ sponsæ sponsum, et patrem suum, in ipso matris suæ utero decalvantes. Si hæc et alia quæ circumstant circumscripta pensentur, quis audivit unquam tale aut quis vidit simile? Transite et videte, mittite[3] et considerate vehementer, si factum est hujuscemodi. Quis enim audivit? quis

[1] *Maximiani*, C.
[2] *Calvaria*, G.
[3] *intrate*, G.; *mittite*, Vulg. (Jer. ii. 10) and A.

unquam vidit? quis fecit? ut in loco consecrationis, in ipso etiam loco sacræ et sacri chrismatis[1] unctionis, a Christianis et filiis gladius infigeretur occisionis, ibi quidem et non alibi,[2] et jam mortui cum cruore et ossibus comminutis super tam sacri loci pavimentum spargeretur cerebrum capitis, aliis etiam, quæ supra numerata sunt, augentibus tanti sceleris proditionem, tam inauditi sacrilegii nefas? Cæli certe obstupescunt super hoc, et quod valde omnibus metuendum, ne tota terra aliquo adhuc tempore desoletur vehementer, in qua patratum tam sceleste hoc, ut bibat et ipsa de hoc calice passionis, quæ tamen nec consors fuit nec conscia criminis, quemadmodum et in diluvio multi perierunt qui non commiserunt, et in illo quinque civitatum Sodomitico igne multi concremati qui non corrupti. David quoque numeravit, et gladius desævit in populum; Achar peccavit, et populus corruit; Hely filii comederunt, et Israelis obstupuerunt dentes. Hæc sunt enim Domini judicia terribilia super filios hominum: et multa abundant exempla super his, quæ et longum esset, nec hujus temporis est, nunc proferre. Sed utinam ego non sim vir habens spiritum, et potius nunc mendacium præloquar. Siquidem genti meæ nec oro nec opto, nec voluntarius propheto, malum. Absit potius, Domine, absit in die furoris tui; suspende gladium et in spiritu[3] judicii discerne, tuum distingue flagellum, ne pro impio justus cum impio conculcetur; gens tua, gens Anglorum, quæ dictum tam devote neomartyris tui, victoris novi, colit martyrium, non videat gladium, non sentiat ictum, non ferat flagellum, sed sit potius immunis a pœna quæ immunis est a culpa. Quod si in illicitis juramentis contra patrem suum et patronum se illicite obligavit, aliisve secus egerit, (sicut supra in libello historico hoc, cum exsilii nostri describeretur asperitas, memoravimus,) vis quidem fuit hæc, P. 341.

[1] *sacrismatis*, A.
[2] *alio*, G.
[3] A leaf is here missing in A.

non consensus. Soli ergo illi, Domine, ultionis tuæ brachium sentiant, qui tam inauditi sacrilegii nefas fecerunt soli, aut qui consenserunt facientibus; quibus tamen et ego qui scribo hæc, etsi dominum meum tulerint et abstulerint, sic oro et opto ut Dominus eos in judicio non in furore suo corripiat, et corripiendo convertat magis quam conterat, ita tamen ut orbis universus ex tam scelesto[1] horum facto profanatus, et quasi quodam maculatus incestu, manus suas in sanguine[2] ipsorum lavet. Veruntamen de his conversis vel contritis in fine libellus quem, a materia *Melorum* nomine inscriptum, huic historiæ mox annexuimus edocebit. Præsentis siquidem loci et temporis est, et sicut historiæ ordo exigit, nos jam cœpimus sic sacrilegii hujus in primis exaggerare culpam et sequentem ex hac postea describere pœnam. Siquidem peccati vestigium pœna est quæ indicat præcessisse peccatum. Prius igitur agendum de peccato; de pœna vero tanquam ejus sequela postea; et quidem necessarium sic, ut omnes, videlicet qui legerint vel audierint,[3] apprehendat stupor, et ipsos sacrilegos dolor, et omnibus denique post futuris sæculis, ne de cætero attentent hujuscemodi, incutiatur terror.

Itaque, ut prætetigimus, ex sacrilegis his omnium, qui foris vel fuerunt vel sunt, sceleratorum scelera justificata sunt; nihil his et illis, non est respectus culpæ ad culpam, non pœnæ quæ debeatur ad pœnam, non est (inquam) respectus, non coæquatio, non comparatio ulla: longe quippe alia culpa et pœna alia civium qui civitatem produnt, alia vero hostium qui debacchantur exterius.

Confession of Tracy to the bishop of Exeter.

Unus vero carnificum militum, pœnitens quod egisset sic, diœcesano episcopo suo confitens secretius revelavit, quod cum ipsi prius ardenti animo et quasi cum quo-

[1] *scelesti*, C.
[2] *sanguinem*, C.
[3] *legerunt vel audierunt*, G.

dam accidenti tripudio ad sancti viri accelerarent occisionem, mox peracto flagitio, in recessu suo, quasi tremulis jam et tremebundis videbatur singulis quibus incedebant passibus terra quasi aperta, et quasi parata ad ipsos vivos absorbendum. Episcopus cui sic facta confessio bonæ memoriæ Bartholomæus Exoniensis episcopus erat; miles vero carnifex et confessus jam supra nominatus Willelmus de Traci erat. Sed nunc ad cœptum passionis ordinem et sacrilegorum amplius debacchantium adhuc præsumptionem inordinatam describendam revertamur.

(10.) *De spoliis et vestimentis quæ partiti sunt inter se.*

Plunder of the palace.

Confestim vero cum athleta hic noster, ecclesiæ patronus et cleri pater, de mundo sic transiisset ad Patrem, confestim (inquam) sacrilegi illi cucurrerunt ad spolia, et arcas et scrinia et clitellas et cophinos[1] confregerunt, et christi Domini inter se vestimenta diviserunt; et milites quidem hæc fecerunt, ita ut illud de Christo huic christo Domini coaptari valeat, "Partiti sunt," inquam, "vestimenta mea sibi." Et cum inter alia duo invenissent cilicia, quæ quasi quædam vestium mutatoria[2] athleta ille Christi super nudo induere consueverat, non sunt partiti illa inter se, sed nec sortiti cujus essent, sed illa tamquam vilia et sibi inofficiosa[3] abjecerunt; admodum tamen jam consternati et stupefacti, quod tam grande, tam evidens obumbratæ religionis cernerent argumentum. Unde et mox plerique de cohorte, cum centurione illo evangelico, tacite tamen præ timore, loquebantur sibi, "Vere homo iste justus erat!" Et percutientes pectora sic revertebantur.

Et quidem finis patroni nostri, christi Domini, sic erat; de quo fine circa historici libelli hujus finem

[1] *cophnios*, C.; *caphnios*, G.
[2] *imitatoria*, G.
[3] *inutilia*, Q.

nec præterire debeo nec subticere de visione quadam vere prophetica, quæ sicut miraculosa ita et certissima est; cum tamen per totam historiam hanc propheticas de viro hoc revelationes innumeras, et signa propter infideles data, quibus omnibus mundo, et præsertim incredulis, viri probatur sanctitas, hæc (inquam) quæ alii viderunt et scripserunt, per totum libellum hunc prætermittam, solam tamen illam, quæ mox subdetur, revelationem vere propheticam hic interserens, cum propter nimiam rerum certitudinem, tum propter referentis auctoritatem, (solet quippe plurimum augere fidem referentis auctoritas,) tum etiam præcipue propter ædificationem nostram, propter quam etiam scripsimus quæcunque per totam historiam de viro hoc scripta sunt. Visionis autem hujus certitudo sic omnino audita, et sic pervenit ad nos.

(11.) *De martyrio cognito in Jerusalem infra dies quindecim.*

The patriarch Heraclius relates that the martyrdom was known at Jerusalem within 15 days by a vision of the saint's glory. (See vol. ii. p. 284.)

Patriarcha Jerosolymitanus, sicut notum est, de ecclesiæ columnis nobilioribus, qui nunc superstes est, Eraclius nomine, vitæ sanctitate non inferior, propter illius sanctæ terræ[1] crebros et intolerabiles ethnicorum hostiles incursus partes petens transalpinas,[2] demum in Angliam applicuit, a rege et a militibus regni militaris manus auxilium postulans. Et cum de beato Thoma et de[3] ejus conversatione et vita tam sancta et fine tam glorioso crebro sermo haberetur ad ipsum et ad alios, ipse inter cætera assertione firmavit certissima sibi in Jerusalem infra dies quindecim a martyrio martyris finem certissime cognitum, et per totum etiam regnum illud ipsum divulgatum. Et ut referebat, erat cognitum sic.

[1] With this word A. resumes. See p. 511.

[2] *cisalpinas*, G.

[3] Om. C.

Est in terra [illa[1]] cœnobium, de cujus fratribus unus, ab ineunte ætate et puritatis magnæ et conversationis sanctissimæ, in die illo quo beatus Thomas passus est infirmitatem patiebatur extremam. Et cum jam quasi extremum traheret spiritum, pater cœnobii accessit ad fratrem, quem pro sanctitatis suæ prærogativa præ cæteris dilexerat, et eo magis familiaritatis cum eo contraxerat gratiam; unde et magis compatiebatur infirmo. Cum vero eum jam in extremis laborantem cerneret, paterne et cum lacrymis supplicabat ut, cum migrasset a sæculo, ipsum, quem adeo in vita dilexerat, et a quo tantum[2] dilectus fuerat, de statu suo certificaret, si tamen Dominus permitteret sic. Annuit frater; obiit; et infra dies paucos juxta promissionem suam ad patrem cœnobii reversus lætabundus se Deum videre et æternæ salutis sibi jam præmium redditum nuntiavit. "Quod," inquit, "ut " scias certissime, in nullo hæsitans, scito quia cito " post ut egressus a corpore ab angelis deportatus vidi " Dominum, cito (inquam) post venit magnus quidam " et supereminens, cum processione[3] ineffabiliter ad- " miranda sequente ipsum, et hinc inde stipante et " ducente quam nemo dinumerare posset angelorum " multitudine, patriarcharum pariter et prophetarum " laudabili numero, cum glorioso apostolorum choro, " et innumerabili sanctorum martyrum purpurato et " candidato confessorum exercitu. Stabat autem ille " ante Dominum quasi martyr, toto lacero capite, " cruore (ut videbatur) sensim distillante per vulnerum " rimas. Cui Dominus, 'Thoma,' inquiens, 'sic decet " 'te intrare curiam Domini tui.' Et adjecit, 'Quan- " 'tam gloriam donavi Petro, nec tibi minorem dabo.' " Et accepit mox Dominus mirę magnitudinis coro- " nam auream, et capiti ejus convulso et diiacerato

[1] Om. A. C.
[2] *tam*, G.
[3] *professione*, C.

" imposuit." Et adjecit qui loquebatur frater mortuus, " Scito igitur certissime, quia Thomas hic, magnus " Cantuariorum antistes, in his diebus occisus est et " sic migravit ad Dominum. Et tu interim hæc tibi " dicta nota, signa tempora. Modico quippe elapso " tempore ex multorum commeantium relatu fido vera " probabuntur hæc. Et tu per gloriosi martyris com- " pletum jam exitum, tibi nunc prophetatum per me, " deinceps de salute mea non dubites; præsertim cum " et per alios cito sis accepturus, ut ego nunc tibi " propheto completum sic." Et his dictis mox disparuit qui sicut vere et vere prophetice loquebatur sic frater.

Et revera vere prophetice, et omnia prophetica hic; ipse etiam locus propheticus hic, hoc per locum ipsum significante jam Spiritu Sancto, videlicet neomartyris gloriam tam cito in tam sancto et tam celebri loco evangelizatam per quatuor mundi climata citissime prædicandam, ut in omnem terram exiret sonus tam gloriose triumphantis. Militis siquidem a sæculo egressi in medio terræ, ubi Dominus operatus est salutem, ibi mox evangelizata palma, ut inde quasi a mundi umbilico ad reliquas circumquaque nationes gloriæ suæ nomen cito diffunderetur. In umbilico, inquam, juxta quod Dominus in propheta de Jerusalem, "In medio," inquit, " gentium posui eam et in " circuitu ejus terras."

Pater vero cœnobii de morte fratris, post revelationem sibi factam sic, non modicam consolationem accipiens, exhilaratus, jam dictum venerabilem patriarcham citus adiit, et cuncta pandit ex ordine, quemadmodum, ut supra diximus, nobis ipse patriarcha ore proprio enarravit.

Unde libet hinc intueri quam sit singulariter magnus, quam magnifice singularis, cujus gloriam frater ille, jam angelorum concivis effectus, primum terris evangelizavit, priusquam aliis mundi partibus, Terræ

Sanctæ primum. Ibi christus Domini, vere sequela Christi, post mortem suam primum evangelizatus, ubi et ipse Christus primum est evangelizatus post mortem. Et quemadmodum mors Christi mox mundo est declarata per solem, ita et mors christi Domini jubente Domino declaratur mox mundo, non quidem per alium, sed per angelorum concivem. Veri quippe solis Christi occasus mundo evangelizatur per temporalis solis obscurum, mors vero christi Domini per æterni concivis sui datæ salutis et concessæ claritatis æternum.

(12.) *De convenientia mortis Christi et christi Domini.*

O mors Christi, O mors christi Domini! Exemplar est hæc, exemplum illa. Et vere sic, siquis attendat et inspiciat, quam magna convenientia, quam mira consonantia, quam concors, quam dulcis melodia sit pœnæ Christi ad pœnam christi Domini, oblationis ad oblationem, passionis ad passionem, mortis ad mortem. Concors quidem melodia, et ad audiendum dulcis, etsi ad respondendum gravis. Hoc est enim in propheta canticum illud pro Melech ad respondendum succinentis et subsequentis[1] chori, Christo præcentore. Et quidem chori hujus et præcentoris concors quidem melodia et dulce admodum canticum; cum quadam tamen amaritudine dulce propter compassionem, nisi quia dulcescunt mox omnia propter fructuum palmæ delectationem obtentam. Verum in libelli hujus historici fine plenius, attentius, et commodius audietur concors melodia hæc, et tam dulce quam suave canticum hoc. Adhuc enim canticum hujus materiæ superaddendum, ipsius necdum penitus contexta materia. Interim vero patroni nostri et patris, ad patriam suam jam reversi, sanctum corpus quod ex nobis et nobiscum

[1] *obsequentis*, C. (See as to this passage, S. Aug., Enarr., in Psalm. lxxxvii. 1.)

adhuc, quod ascendens mortis suæ exuvias, nobis vero quasi legatum pretiosum, dereliquit, — hoc (inquam) sanctum corpus inhumatum adhuc debitis humanitatis officiis prosequamur ad tumulum.

(13.) *De gestis post martyrium.*

The sequel of the murder.

Breviter tamen prætangendum, quod mox audita per civitatem illa prius inaudita tam scelesti tam profana[1] facti novitate, universa civitas consternata, obstupefacta, et commota est, pectora sua tundentes, et manus super genua et manum ad manum præ stupore et dolore ferientes. Et patrem suum et patronum quærentes et conquerentes confestim ad ecclesiam concurrerunt. Sed, ut omittamus divites, soli pauperes acceleraverunt ad summi Imperatoris militem trucidatum sic, utpote qui dum militaret adhuc pauperum fuerat sustentamentum, pater orphanorum, pupillorum adjutor, judex viduarum et mœrentium consolator. Tale hominum genus, et certe soli tales, divitibus jam arescentibus præ timore et prementibus se, tales (inquam) et soli tales currunt, accelerant, festinant; festinant omnes, festinat quisque quemque prævenire, ejulantes, quærentes, et conclamantes, quo pater eorum et patronus devenisset.

Respiciamus ad passionem Christi, et videamus si non sic in hac passione christi Domini sicut et[2] in passione ipsius Christi, si non in passione militis sicut et[3] in passione Imperatoris. Ibi piscatores, ibi mulieres; soli duntaxat pauperes hi, cæteris occultis similiter propter metum. Nec immorandum hic, nec plusquam necesse Capitis et membri sui[4] conferre et coaptare passiones. Legentibus et scientibus hanc et illam solum hic sufficit tetigisse. Unde et omissis

[1] *profani?*
[2] Om. G.
[3] Om. C.
[4] *hic*, ins. C.

cæteris ad pauperes nostros revertamur, qui, sicut Christi pauperes ad Christi monumentum tunc, ita isti nunc ad ecclesiæ pavimentum cucurrerunt, super quod sanctum illud corpus adhuc jacebat exanime, necdum in monumentum positum. Quod pauperes currentes et præcurrentes mox devote adorant, et cum summa reverentia manus deosculantur et pedes. Hi vero pitacia, alii mapulas, in sacro illo fonte sanguinis, qui ubertim super ecclesiæ pavimentum emanabat, tinxerunt, devotionem et reverentiam neomartyri exhibendam, et gloriam ipsius in brevi per mundum ampliandam, jam velut quodam futurorum præsagio prophetantes.

Demum vero circa noctem, (vespera quippe erat cum opus illud tenebrarum ageretur,) testa capitis cum corona unctionis, quæ in modum disci dependebat a capite, per cutis modicum fronti hærens adhuc, capiti resolidatur et coaptatur ut potuit; et sicut jacebat super pavimentum, nec exuto adhuc nec loto corpore, ut monachalis præsertim mos est sepelire defunctos, corpus illud sanctum choro ante altare majus monachorum infertur humeris. The body placed before the high altar.

(14.) *De forma jam exanimis corporis.*

Tota vero nocte illa, post grande profluvium sanguinis quod super ecclesiæ pavimentum jam emanaverat, sanguis sensim per rimas vulnerum capite resolidato distillabat. Unde et (quod dictu mirum et grande ipsius virtutis Domini miraculum grata admiratione dignum), post cædem tam acerbam, post gladiorum percussiones tam duras, ubi testa capitis cum corona unctionis separatur a capite, post tantum profluvium sanguinis, et demum post tam densas tota nocte sanguinis stillas, post omnia hæc non facies pallidior, non macrior; non frontem sulcabant rugæ densiores, non oculorum orbes contractiores, non oculi plus reconditi,[1] non collum plus exesum, non humerus de- Appearance of the body.

[1] *non humor ab ore profluens aut naribus*, ins. Quadr., from William of Canterbury, (vol. i. p. 135).

missior, non digitus rigidior, non cutis laxior est. Denique in nulla corporis parte ulla poterat extenuatio seu exinanitio deprehendi; ipsa corporis mortui viva compositione probante hanc sancti viri ultimam exanimationem non exinanitionem fuisse. Et revera decuit, ut qui moriens tam decentem, tam decoram (ut
P. 508. præscripsimus) Domino corporis sui compositionem servaverat, quam nec atra mors imminens potuit deformare, decuit (inquam) ut ipsi mortuo, quia jam non poterat ipse, Dominus retribueret simile. Et retribuit quidem; hæc enim, quam descripsimus, stibio depingenda potius quam tetris calami litteris describenda, hæc (inquam) fuit gratia, hic decor exanimis corporis in capite sic tunsi et tonsi sic. Quod certe erat magis quam mortuo placide dormienti similius, ita ut hæsitarent nonnulli etiam si obisset adhuc. Hæc (inquam) fuit gratia, hic decor totius corporis, hæc faciei vivacitas, hæc jocunditas, hæc hilaritas ex-
P. 479 hilarati, immo jam impinguati, in oleo. Hæc, (ut supra nos dixisse meminimus,) hæc fuit gloria vultus ejus reversi ab exsilio in primo ecclesiæ suæ ingressu inchoata, nunc vero in egressu repatriante ipso consummata; quam non vehemens mortis spiritus exsufflare potuit, sed magis de claritate in claritatem transformavit tanquam a Domini spiritu. Sed quid? Certo certius et luce clarius, quod tam decora, tam jocunda compositio corporis mox quasi præco fuit, prædicatrix et nuntia, æternæ suæ jocunditatis; ut quam præfatus ille frater, angelorum concivis, in visione spiritualiter, hic in præsenti oculo ad oculum corporaliter probaretur, ut sic inter exitus sui initia quasi in ore duorum gloriæ suæ testimonium staret. Jacuit itaque in lectica nocte illa tota sancti viri corpus ante altare ecclesiæ majus qui tamen jam introivit ad altare Dei, ad Deum qui lætificabat dolorem ejus. Jacuit autem corpus, sicut nec lotum, nec exutum adhuc.

(15.) *Qualiter sancti viri corpus sit deductum ad tumulum.*

In crastino vero reaccedentes viperæ, de jam sæpedicta progenie viperea, virus suum per linguam suam lanceatam evomentes, terribiliter intonant, si corpus seductoris illius super terram foret adhuc; adjicientes quod, nisi citissime ab hominum oculis amotum absconderetur sub terra, illud per totam civitatem equis distrahendum aut suspendendum patibulo; inhibentes etiam ne corpus seductoris inter sanctorum pontificum sarcophaga poneretur. The Brocs threaten outrage to the corpse.

Mox vero quidam fratrum monachorum, præ tam horrida, tam sacrilega, comminatione stupefacti et exterriti, accelerantes, a lectica in qua jacebat deposito corpore, primo ipsius cœperunt vestimenta tollere, et post (ut moris est monachalis præsertim) lavare corpus. Verum prima tollentes vestimenta, quibus ad oculos hominum utebatur, interius omnia invenerunt dissimilia, juxta illud sapientis, "Frons," inquit, "tua populo "conveniat, intus vero omnia dissimilia sint." Quod quidem in isto; invenerunt quippe mox interius atrum quoddam colobium, absque caputio tamen, quod ipsi mox cucullam monachalem interpretati sunt. Quo exuto intime reppererunt totum corpus cilicinis coopertum, cilicium in humero, cilicium in brachio, cilicium in dorso, cilicium in tibiis viri, toto corpore cilicinis quasi obsuto. Hæc erat poderis, hæc talaris vestis Joseph; hanc (ut circa historiæ hujus initium nos dixisse meminimus), ex quo in sacerdotium promotus mox induit, usque ad martyrii sui consummationem non exuit. Fratres vero, in quorum manibus sanctum illud corpus erat, præter spem suam, immo supra mundi æstimationem, videntes sic, cum magno tripudio, immo cum quodam mentis jubilo, confestim alios de fratribus convocarunt. Et quia inter ipsos plerique, quemadmodum et mundi homines, de viri sanctitate dubitave- The monks prepare to bury it.

P. 193.

rant,[1] videntes nunc sic, terribiliter stupefacti et salubriter contriti, immobiliter confirmati sunt. Et quasi viso terræ motu (et vere ipsius terræ motu, carne tam delicata, tam fragili, adeo mota, immo immutata sic,)—viso (inquam) terræ motu hoc, quasi evangelico illi centurioni mox conclamantes succinerunt, dicentes, "Vere
The burial. "filius Dei erat iste!" Igitur postquam exutum fuit, postquam lotum, acceperunt mox corpus Thomæ, et aliis induerunt vestimentis, sicut mos est pontifices sepelire, Erat autem in crypta ecclesiæ monumentum novum, excisum de petra a multis diebus, quasi ad hoc a Deo[2] præparatum, in quo nondum quisquam positus fuerat. Et propter metum in ecclesiæ crypta illud quasi abscondentes posuerunt corpus Thomæ in hoc monumento novo, quod erat excisum de petra, anno ab incarnatione Domini millesimo centesimo septuagesimo primo,[3] vitæ vero ipsius anno circiter quinquagesimo tertio.

---

[1] *dubitaverunt*, G.

[2] *adeo*, G.

[3] It was really on Dec. 30, 1170.

INCIPIUNT CAPITULA TOMI SEPTIMI.

1. De catalogo eruditorum Thomæ.
2. De hac martyris historia non mutilanda.
3. De supplicatione qua meritis et orationibus legentium hanc historiam se commendat.

(1.) *De catalogo eruditorum Thomæ, Tomus Septimus.*

List of the *eruditi*.

Et quoniam in historia hac de eruditis Thomæ, nunc domini et gloriosi neomartyris nostri, crebro mentio facta est, ut ipsorum nomina in æterna benedictione sint, qui in tanta tempestate, inter tot maris voragines, patri laboriose nihilominus et periculose navem suam ducenti navigii coadjutores exstiterant, ipsorum (inquam), tanquam virorum illustrium, nomina in historiæ hujus calce exprimere commendabile duxi.

The archbishop.

1. In primis igitur et supra omnes eruditos hos omnium eruditior[1] ipse Thomas; et[2] sicut eruditior, ita et insignior, roseus et rubicundus, lavans in vino stolam suam et in sanguine uvæ pallium suum. Qui Imperatoris sui instar torcular calcavit solus, et de Edom veniens[3] tinctis vestibus de Bosra cælum ascendit.

Lombard of Piacenza, archbishop of Benevento.

2. Inter eruditos vero Thomæ eruditissimus præclarus quidam, sicut natione et nomine Lumbardus, de præclara civitate Placentia oriundus. Hic, ad duo matris suæ sponsæ ubera diutissime dependens, tandem ablactatus a lacte, appulsus ab uberibus, in sapientia et scientia magnus effectus est. Hic discipulus, tempore quo vacabat quietis et otii, magistrum in exsilio canones docuit. Ad cujus etiam docentis pedes

[1] *eruditor?*
[2] Om. C. G.
[3] Om. G.

quotidie sedebat discipulus qui scripsit hæc. Nobiscum semper[1] comes inviduus, quousque tandem ob præclara ipsius merita ad Romanam ecclesiam ab exsilio vocatus, et sanctæ Romanæ ecclesiæ cardinalis effectus, demum per Romanum pontificem in Beneventanum archipræsulem promotus est.

John of Salisbury, bishop of Chartres.

3. Post hunc Johannes, dictus cognomento de Saresberia, natione Anglus; qui ex re nomen habens per Dei gratiam duos sibi in capite sponsæ oculos coaptarat, sermone sapientiæ et sermone scientiæ abunde sibi dato per Spiritum. Hic cum neomartyre nostro in tentationibus ipsius strenue et viriliter ad finem usque permansit. Qui ob præclara, (non ut reputabat sua, sed potius neomartyris nostri,) merita gloriosa, cito post domini nostri martyrium a patria sua Dei vocatione evocatus, in Senonensi provincia, in qua nobiscum exsulaverat prius, in Carnotensem episcopum promotus est.

Robert Foliot, bishop of Hereford.

4. Post hunc Robertus cognomento Folioth, natione Anglus, tunc archilevita Oxenefordensis, in gratiis et virtutibus multarum facierum persona. Cujus si vitam et actus cerneres, in duabus sororibus sibi maritaliter copulatis alterum Laban socerum judicares. Veruntamen hic patrem suum de terra egredientem et peregrinantem ob quasdam causas secutus non est, ut non sequeretur paterna prius licentia et benedictione accepta. Hic postea ob præclara ipsius merita in Herefordensem episcopum promotus est.

Reginald the Lombard, bishop of Bath (and later

5. Post hunc, Reginaldus natione Anglus, sed sicut educatione et cognomento Lumbardus, pro ætate prudens et industrius, animosus et efficax in agendis, qui extra patriam aliquanto tempore

[1] *erat*, ins. G.

nobiscum fortiter stans, cito doloris nostri fuit principium; ob causam tamen propter quam a nostro agone et paupertate ad aulam confestim se transtulit, ut ibi militans principi fortius præliaretur contra nos. Iste tamen in domini nostri morte, sicut preciosa et[1] triumphali, salubriter præstante Altissimo, ad quondam dominum suum et patrem conversus est et reversus. Qui etiam postea, industria et probitate ipsius promerente, ab aula ad ecclesiam assumptus, in Bathoniensem episcopum promotus est. archbishop of Canterbury).

6. Post hunc nomine et fama celebris, Girardus nomine proprio, cognomento Puella, natione Anglus. Iste post longos potus turbidarum aquarum Syor hausit sibi tandem purissimas de fontibus Syloe. Quem dux noster et pater, priusquam peregrinaretur, primus in ordinem clericatus promovit, et primus ei beneficium ecclesiasticum contulit. Qui cum tota die cucurrisset nobiscum, tandem circa diei vesperam in cursu remissior, quærens requiem aliquantulum a nobis divertit. Qui tamen postea, post domini nostri de hoc mundo transitum, bonæ, mansuetæ, et honestæ conversationis suæ et scientiæ meritis in Conventrensem episcopum promotus est. Gerard la Pucelle, bishop of Coventry.

7. Post hunc Hugo cognomento de Nunant,[2] natione Normannus, tunc archilevita Lexoviensis,[3] pro juventutis suæ annis tunc in consiliis discretus, in agendis providus, et strenuus in exsequendis: verum peregrinatione nostra necdum finita, reconciliatus principi, de patris nostri licentia est reversus. Qui per annos a principe fidus repertus et strenuus, sive ab aula sive ab ecclesia, nescio, sed hoc scio quia illo de quo proxime Hugh of Nunant, bishop of Coventry.

[1] Om. A. C.
[2] *Ninant*, A.; *Nunaunt*, Q.
[3] *Exoniensis*, C.

locuti sumus, felicis memoriæ Girardo, decretam universæ carnis viam ingresso, ad eandem sedem pontificalem promotus est.

Gilbert de Glanville, bishop of Rochester.

8. Post hunc Gilbertus cognomento de Glanvile, natione Anglus, formam habens conversationis bonæ et honestæ, et omnium inter quos conversabatur bonorum moribus se conformans, et in utroque jure scientiam commendabilem assecutus. Hic postquam nobis semel adhæsit, nos deinceps non deseruit; veruntamen vocatione omnium novissimus fuit. Et tamen Altissimo disponente sic, qui fuerat vocatione novissimus, factus est patri nostro dignitatis loco proximior; jam quippe cum scriberem hæc in episcopum Rophensem electus.

Ralph de la Serre, dean of Reims.

9. Et ut mox de societate nostra non quidem episcopos, sed alios privatos, viros tamen magnos et industrios, enumerem, post hunc erat Radulfus cognomento de Serra, natione Anglus, vir mitis, mansuetus et socialis, qui etsi non episcopus, vitæ tamen sanctitate et scientiæ plenitudine adimplebat episcopum. Hujus, cum uvam acerbam non gustasset, obstupuerunt dentes; quia cum nec fuisset de familia nec de archipræsulis domo, cum parentibus suis, jam magis sepulchro quam exsilio aptis, exturbatus est et proscriptus. Qui postea ob præclara viri merita Remis in metropolitanæ ecclesiæ decanum promotus est.

Jordan of Melbourne, archdeacon and dean of Chichester.

10. Post erat Jordanus, vel ut alii nominant Gordianus, cognomento de Meleburna, natione Anglus, tunc Cicestrensis archilevita, ejusdem ecclesiæ decanus postea, vir pro ætate et pro tempore quo litteris operam dederat non mediocrem scientiam assecutus; verum quia villam emit, excusavit se, et patrem peregrinantem secutus non est.

Matthew of Chichester, dean

11. Post hunc Mattheus natione Anglus, sicut natione et cognomine Cicestrensis, juvenis ingenio acer,

probus et industrius. Qui cum jam commode profecisset in litteris, curiarum et curarum sæcularium nexibus a litteris retractus est, cum hæc scriberem jam Cicestrensis decanus. Hic vero, quia minime vocatus, patrem peregrinantem secutus non est. of Chichester.

12. Post hunc Gervasius, similiter sicut natione et cognomine Cicestrensis, juvenis certe tunc sicut in moribus et in litterarum scientia commendabilis. Verum et iste, cum nec vocaretur, patriam egressus non est. Gervase of Chichester.

13. Post hunc Johannes, cognomento de Tilleberia, natione Anglus, vir multum habens pectoris et multum oris. Qui tanquam scriba doctus et velox, mox cum necesse de cordis sui thesauro nova et vetera proferebat; verum ipse corpore jam gravis, et annosus, quod patrem peregre proficiscentem non est secutus excusatur.[1] John of Tilbury.

14. Post hunc Philippus, cognomento de Caune, natione Anglus, vir lenis et simplex. Qui corporis et mentis vires in humani juris studio jam exhauserat plurimum, patrem suum peregrinantem secutus. Sed cum aliquantisper supposuisset humeros suos, sed minime sufficeret tanto tempore ad onus paupertatis portandum, vidit requiem quod esset bona, et repatriavit, prius tamen paterna licentia et benedictione accepta. Philip of Calve or Calne (?), see p. 101.

15. Post hunc Herveius, cognomento de Londonia, unde et oriundus. Hic mutuatis vasis aureis et argenteis ab Ægyptiis in deserto mannate saturari optabat. Sed a patre nostro ad virum apostolicum missus obiter morte præventus est. Hervey of London.

16. Post hunc Gunterius, cognomento de Wintonia, unde et oriundus; homo simplex et rectus, timoratus et sine querela. Cui quod defuit in Gunter of Winchester.

[1] Om. C.

scientia, commodius ipsi desuper est suppletum in vita, ipso cum Zaccheo statura pusillo super sycomorum[1] ascendente, ut vel sic transeuntem videret Jesum. Hic cum magistro in tentationibus usque in finem fideliter permansit et constanter.

Alexander or Cuelin (Llewellyn ?), the Welshman.

17. Post hunc Alexander, lingua paterna vocatus Cuelin, sicut natione et cognomento Gualensis; edoctus quidem in litteris, jocundus in verbis, et in verbis jocundis multus. Cujus tamen non omnis virtus in ore ipsius; quin potius, sicut nec lingua, nec ei defuit manus. Cum patre nostro et pro patre, nunc ultroneus, nunc jussus, nunc vero missus, crebro inter multa pericula caute quidem et fortiter operans et constanter; et, quod in natione illa valde pretiosum, sicut operans, ita semper et ubique domino suo fidem servans.

Roland and Ariald, of Lombardy.

18. Fuerunt adhuc et duo, unus dictus Rotholandus, alter vero Harialdus, natione Lumbardi, viri quidem industrii et præpotentes in litteris, quos pater noster jam peregrinans vocavit ad se. Quibus intuitu litteraturæ suæ et prudentiæ, cum pauca haberent, de sua paupertate communicabat, per annos singulos primo quem prænominavimus marcas decem, alteri vero centum argenteorum solidos, singulis peregrinationis suæ annis largiendo.

Humbert, archdeacon of Bourges, archbishop of Milan, afterwards Pope Urban III.

19. Superest de hac nostra domini nostri beati martyris societate unus adhuc, domino nostro carus admodum et acceptus. Quem quidem pono per se, quasi singulariter magnum et magnifice singularem, et etiam quia[2] vocatione inter novissimos. Hic est Humbertus nomine proprio, natione Lumbardus, de inclyta illa civitate quæ Mediolanum dicitur oriundus, vir opere pluri-

[1] *sichomorum*, A.

[2] *in*, ins. C.

mum potens et sermone. Qui sicut de virtute ad virtutem, pariter et per ecclesiasticos ascendens gradus, cum adhuc exsularemus, primo fuit Biturícensis archidiaconus, et tunc a domino nostro vocatus, de nostra societate factus est quasi unus ex nobis. Postea vero ob præclara ipsius merita in Mediolanensem archipræsulem, unde et ortus fuerat, est promotus. Et exinde primo secundove hujus promotionis suæ anno in omnium patrem et patronum est conversus, de archipræsule in summum Romanæ sedis pontificem sublimatus, hodie totius ecclesiæ rector, sicut re et nomine Urbanus tertius.

20. Ex isto igitur, quem posuimus, tam prudenti, tam forti, felicis societatis catalogo, æstimare possumus quam magnanimus, quam magnificus, et quam munificus fuerit dominus noster gloriosus martyr hic; qui etsi omnibus nudatus et proscriptus causæ Dei et ecclesiæ tales secum et tantos patronos conquisivit.

21. Fuerunt tamen et alii nonnulli inter hos, quos etsi eruditos et strenuos hic non exprimo, domino quidem suo nihilominus fidem servantes, et cum eo cursus agonem usque ad metam debitam strenue et viriliter consummantes. Inter quos, auctore Domino, quasi abortivus et eruditorum minimus, discipulus qui scripsit hæc, Herbertus nomine proprio, natione Anglus, et sicut natione et cognomine de Boseham. Herbert of Bosham.

22. Et ne illum, de quo sermo tam celebris est, de quo etiam in historia hac supra per loca tetigisse me memini, clericum illum videlicet in agone martyris brachio vulneratum, præteream, ipse quidem nomine proprio Edwardus, cognomento Grim, natione Anglus. Quem hic per se ab aliis seorsum pono, quia ipse etsi de provincia, de archipræsulis tamen propria familia non erat: Edward Grim. P. 498.

sed casu sic ad archipræsulem suum, nuper tunc reversum ab exsilio, visendum venerat. Unde ipsum in historia hac in archipræsulis eruditorum catalogo hoc nequaquam pono. Qui tamen jam a rebus humanis exemptus, sicut sperandum, ab Altissimo in supercælesti sanctorum suorum catalogo jam positus est.

23. De his[1] autem quos in istorum eruditorum pono catalogo, ut supra singulos enumerando notavimus, quidam nobiscum ad prælii pondus sustinendum audaces, robusti, strenui et constantes, paupertatis amici permanserunt, pauci abierunt retro. Et in hoc etiam miles suo conformis Imperatori. Nam ut nunc de aliis præteream, (nec[2] enim eorum quisque quos Imperator ipse ad apostolatum elegit, permansit,) et ut omnium eruditorum nostrorum nunc concludam catalogum, omnes viginti.

24. Nemo autem miretur, calumnietur nemo, si inter alios in isto eruditorum catalogo enumeraverim aliquos qui patrem suum peregrinantem secuti non sunt. Hi inter illos, ut videri potest, amicos potius numerandi, qui cum sint socii mensæ, minime tamen permanent in die necessitatis. Aut etiam si aliquos horum nominaverim qui patrem quidem peregrinantem secuti, sed tamen necdum peregrinationis labore finito sunt reversi. Qui nihilominus fragili illi et seducibili mulieri possunt videri similes, quæ retro respiciens in statuam est conversa, sive illi qui manum suam misit ad aratrum, sed et similiter retro respiciens regno se ineptum reddidit. Si inter alios (inquam) eruditos et hos et illos hic enumeraverim, nemini mirandum calumniandumve hoc. Sciat potius universa mater nostra catholica,

[1] *istis*, C. | [2] Om. C.

quia et illi qui patrem peregrinantem secuti non sunt, sive qui secuti et reversi, fere quotquot paterna prius licentia et benedictione accepta sunt reversi. Et compassione paterna quotquot hi absoluti a patre. Et præterea unum etiam adhuc scimus omnes, et mundus videt sic. Unde nec sermo noster apologeticus pro ipsis necessarius nunc, quia et illi qui non secuti, et qui secuti nec tamen permanserunt, si quo contra patrem suum gesserint, si quo offenderint modo, salubriter sunt conversi; et totis cordis visceribus, in summa mentis devotione, quicquid prius gesserint, per mortem et post mortem patris tam pretiosam, tam triumphalem, coram patre suo humiliati, et ad ipsum amantissime sunt reversi.

The writer's prayer to St. Thomas

Tu igitur, pater sancte, martyr gloriose, qui prius in campo una cum Imperatore tuo athleta fortissimus, nunc vero in solio triumphator es gloriosissimus, qui per mortem tuam et mortem ipsam et ipsum pariter vicisti qui super te mortis imperium habuit, serva eos qui tecum in tuis tentationibus permanserunt, ut mereantur fieri socii consolationis, qui socii fuerunt passionis. Serva, inquam, domine, omnes quos in nomine suo tibi Dominus dedit, Illius non immemor qui, cum dilexisset suos, usque in finem dilexit eos. Serva et omnes qui tibi fideliter sunt obsecuti, sive secuti sint et reversi, sive qui a te non reversi, quia te ex licentia paterna non sunt secuti. Et mihi discipulo tuo, tali quali nunc historiographo tuo, per avia et invia deserti erranti et te quærenti, de tuo duplici spiritu vel modicum quid impertiri digneris. Non quod ego, peccator homunculus, Helysei prophetæ tam eximii mihi[1] usurpem quid, sed quia Helyas es tu, quod mundo et spiritus et virtus et (ne

[1] *ut*, ins. C.

quid deesset,) etiam ipse habitus indicavit. Mihi ergo puero tuo, qui tibi in vinculis evangelii ministrare consueveram, vel de filis[1] prophetici subtegminis tui, ne inter deserti hujus frigora nudus peream, tu ascendens huc projice. Nec enim credendum quod, etsi ignitum currum tuum jam conscenderis, te in tanta gaudiorum abysso sempiterni illi inaccessibilis claritatis et dilectionis spiritu sancti ardores sic absorbuerint, quin peregrinantium et periclitantium adhuc filiorum tuorum sis memor; quin potius eo ipso ad subveniendum promptior, sicut credibile nunc, es et potentior, quanto nunc ipso indeficienti æternæ pietatis fonte debriatus, post[2] mortem tuam triumphalem amplius confirmatus est principatus tuus. Sed ne quis vendicet proprium quod totius ecclesiæ commune beneficium et gaudium est, sentiat sicut sperat in sanguine tuo, gloriose martyr, populus salutem, clerus libertatem, et universus ecclesiarum orbis patrocinium; ut sicut tibi pax, ita sit et quondam coadjutoribus tuis pax, et peregrinis tuis pax, et ecclesiæ tuæ et universo ecclesiarum orbi in sanguine tuo pax; et sit clero necdum plene, etsi ex parte, jam adepta per sanguinem tuum libertas plena, pro qua novo modo et inaudito fortiter constanti et constanter forti tu teipsum offerre voluisti.

(2.) *Ne quis hanc martyris historiam mutilet deprecatur.*

He desires that his book may not be mutilated or abridged.

Hoc autem circa historiæ istius finem oro, opto, et sicut audeo, ipsius etiam martyris nomine inhibeo, ne quis lectorum hanc martyris historiam, etiamsi cui forte videatur prolixior, ullo unquam tempore aut mutilet aut excurtet; prolixior dico, quia et ego ipse prolixam fateor, quam[3] tamen absque multorum offensa

[1] *filo*, G.
[2] *per*, G.
[3] *s. prolixitatem* interlined as explanatory in A.

et magnorum, quorum ego hujus historici operis eram debitor, non potui evitare, aut licuit: qui non solum tanti viri opera, sed et causas operum, pariter et quæ ipsis inerat ædificationis virtutem, instantissime a me describi postulabant. Quod totum molesta verborum brevitate stringi non poterat, tam ampla operum et virtutum magnificentia dilatatum. Et inde sunt crebræ, quas per historiam fecimus ædificationis gratia evagando, digressiones. Quod si forte calumnietur quis hoc contra legem historiæ, si placet indulgeat, recolens factum sic non ex multiloquio meo sed pro voto amicorum. Nec tamen, si quis bene historiarum inspexerit schemata, hoc contra historiæ legem, immo verius secundum legem. De quo tamen alias. Veruntamen etsi liber historicus hic etiam contra historiæ legem sic excreverit, oro tamen et opto ne ipsum quis mutilet aut excurtet, nisi forte[1] velit invide tanti viri operum extenuare virtutem aut deprimere gloriam. Non (inquam) mutilet, nisi forte aliquid excipiat quod dignum judicet publice in ecclesia legi, præsertim in festivo martyris natalitio die. Si novit melius, corrigat; hoc quidem placet; sed hoc oro, ne mutilet. Pro multis dico qui, de alieno et veteri suum quasi novum cudentes, persæpe quæ magis necessaria tanquam superflua resecant, aut ipsa superflua tanquam plus necessaria retinent; persæpe etiam in originali inventa juxta sensum suum interpretando et mutilando corrumpentes; nec in ipsis auctoris verbis auctoris mentem sequentes, sed ipsa ad propriam suam trahentes, [cum,[2] juxta doctorum unum, "Omne dictum "ad sensum dicentis requirendum"]. Hujuscemodi quidem mutilatores, arborum et vitium, in ramis et palmitibus luxuriantibus resecandis, incautis putatori-

[1] *hoc*, ins. C.

[2] *cum . . requirendum* inserted from the margin of A. In the margin of C. are the remains of some words which the binder has made illegible, probably the same which A. here gives.

bus similes; qui persæpe magis fructuosa et plus necessaria resecant, dum putant se arida vel spuria tanquam superflua resecasse. Tu igitur, quisquis es, si librum historicum aliumve nosti condere, conde tuum, non facias de meo veteri et a me elaborato tuum illaborate novum; aut si non nosti condere tuum, quomodo corrigendo meum, et quæ tibi,[1] non mihi, videntur superflua, et forte magis necessaria, resecando, de meo quæris facere tuum? Si potes, me ipsum conveni ut meum corrigam; sin autem, meo intacto, tuum novum compone. Unum dico, (quod utinam absque mutilatorum offensa dixerim,) sive historicus sive alius liber mutilatus nunquam mihi usquequaque fidus erit, nec ego ipsi. Etiam etsi ipse placuerit, semper tamen mihi suspectus est, nec unquam plenam ipsi adhibiturus sum fidem.

(3.) *Legentium hanc historiam orationibus se commendat.*

He begs the reader's prayers.

In hujus vero historici libelli calce ultimo id oro et supplico, ut quisquis in peregrinatione mea hac, seu finita ipsa, historicum hoc martyris canticum audire desideraverit, mihi tali quali historiographo orationum et meritorum suorum suffragiis fraternæ unitatis intuitu communicare dignetur, et semper derelicti sit memor. Amen.

---

[1] *et*, ins. C.

EXCERPTA EX HERBERTI DE BOSEHAM LIBRO MELORUM.

I.

Incipit Prologus Libri Melorum.[1]

Finita sancti viri historia, velut quodam præmisso cantico, mox, sicut citharizantium mos est, ad laudem martyris tres subjicimus consonantias, ex quibus formati sunt meli tres. Prima consonantia est de consimilitudine seu concordia visibilis pugnæ martyris militis ad visibilem pugnam Christi Imperatoris; et inde formatur melus primus. Secunda consonantia est de concordia visibilis palmæ militis ad visibilem palmam Imperatoris; et inde formatur melus secundus. Tertia vero consonantia est de concordia invisibilis palmæ militis ad invisibilem palmam Imperatoris; et inde formatur melius tertius. Unde et libellum consonantias has citharæ instar resonantem nomine Melorum inscripsimus. In quo nonnulla de post martyrium gestis continentur. Cujus quia tota pæne materia de præmissa martyris pendet historia, libello historico istum Melorum mox annectimus. Plan of the work.

II. (Lib. ii., notula 5.)

[*De peregrinatione Jerosolymitana sacrilegorum militum.*]

Palam quod, cum in sæculo magni et generosi fuissent sacrilegi occisores hi, multarum possessionum Fate of the murderers.

[1] This extract is given (according to the Oxford MS., in which the Prologue is less diffuse than in that at Arras) for the purpose of showing the author's design in his "Book of Melodies."

domini, et in ætate illa inter ætates florida magis et lubrica, cito tamen post patratum sacrilegium relictis omnibus Jerosolymam [1] profecti publicam egerunt pœnitentiam. Ecce quia in his, sicut confidenter traducti, et palam triumphati principatus et potestates tenebrarum.

De morte eorundem.

Et, quod quidem nec dubium miraculose accidisse, cum essent, (ut diximus,) milites strenui, probi, in militiæ suæ arte edocti et probati, et in ætate sua robustiori, quotquot tamen infra triennium a patrato sacrilegio rebus humanis sunt exempti, in vera et fructuosa, (sicut creditur et qui præsentes fuerunt contestantur,) pœnitentia; præ horrore facti et sceleris immanitate, quod semper et in vita et in mortis suæ articulo ante oculos suos quasi appensum cernentes ponderabant, toto corpore et toto corde semper quasi attoniti, stupidi, dilacerati et convulsi; ab illo semper inter peccatorum patronos specialiter et incessanter, et in vita et præsertim in mortis articulo, supplicantes veniam et invocantes patrocinium, in quem tantum admiserunt sacrilegium.

* * * * *

Ad sacrilegos ergo, Deo volente (et Deus velit sic!), Deo nunc reconciliatos, revertendum. Quorum certe peregrinatio Jerosolymitana,[2] quorum pœnitentia publica, quorum et mors tam cita, ut hucusque decantavimus, sic erat.

Death of Tracy at Cosenza.

Horum [3] tamen unus, quorundam pravorum consiliis moras in dies nectens, nec quam cito alii Jerosolymitanum iter arripiens, in cismarinis acturum se pœnitentiam sperans, cum in regno regis Siculi apud præclaram illam civitatem quæ Cusentia dicitur in infir-

[1] *Herosolimam*, A., and so throughout.

[2] *Herosolimitana*, A.

[3] *Quorum*, A.

mitatem decubuisset extremam, infirmo mox etiam ante mortem cœperunt corporis membra conputrescere, ita ut cum tabe caro ipsa, quæ nervos tegebat et ossa, ab ipso infirmo frustatim dilacerata et convulsa projiceretur in areæ medium, nervis sic discoopertis et ossibus. Et præsertim brachiorum et manuum caro, ossibus et nervis vix adhærens, et quasi separationem desiderans, de facili (ut videbatur) et absque difficultate, a funesto illo carnifice milite, (utinam tamen vere pœnitente,) projiciebatur quasi sponte sua resolvens se sic; ipsa, ut videri poterat, quasi gemebunda, quasi indignata et verecunda, quod post tantum nefas manu hominis et brachiorum ministerio perpetratum deinceps in compositione humani corporis foret. Miser tamen ille, dum ita se ipsum vivens discerperet, convelleret, dilaceraret et projiceret sic, pii et gloriosi neomartyris indulgentiam,[1] suffragium et patrocinium cum summa contritione gemitibus et suspiriis inenarrabilibus incessanter implorabat. Jam supra nominatus in historia hac Willelmus de Traci hic erat, Deo ultionum Domino clamantem ad se militis sui sanguinem justissime ulciscente in isto præsertim sic; utpote qui, sicut supra in libello hoc diximus, alios provocare audens, primus P. 498. et ante alios super christi Domini caput gladium vibrans ad ictum, tam profane, tam impie, ferire nequaquam veritus est: unde et justissimo Omnipotentis judicio factum sic, ut ipsi contra naturæ legem, etiam vivo adhuc, computresceret quæ vibraverat gladium et manus simul et brachium. Et quidem jam supradictæ civitatis episcopus certissime retulit sic, Willelmi illius in hac infirmitate confessor. Et ut ad alios præfatos sacrilegii complices, unde cœpimus, revertamur, ipsorum quotquot et talium (ut diximus) miranda, quia certe miraculosa, (nec dubium) corporum mors per tam modici temporis intervallum, triennii videlicet, sicut

[1] *indulgentias*, C.

jam supra diximus, sic erat in tam brevi, ut nec unus quidem ex eis superfuerit; Altissimi super eos, sicut creditur, etsi forte quod ipse velit, miserante clementia, ad terrorem tamen et miraculosam militis sui ultionem justitia omnes in brevi prosternente sic, ut viri hi sanguinum, etsi pœnitentes, ut descripsimus,[1] tamen juxta verbum Domini dies suos non dimidient.

III. (Lib. ii., not. 7.)

De Christianissimo Francorum rege peregre proficiscente ad martyrem.

The French king's pilgrimage to Canterbury.

Primus inter cæteros et præ cæteris piissimus ille et Christianissimus divæ recordationis rex Francorum Lodovicus, sæpe et sæpius ut dignum est in historia nominatus, ex cujus etiam et Deo et mundo tam sancti, tam clari et grati, crebra insertione nominis totam historiam sacratiorem reputo, et eo amplius illustratam post futuris etiam sæculis gratiorem futuram non dubito. Qui, ut in libello historico satis supra ostendimus, (quod tamen ad tanti regis clementiam et gloriam immortalem satis ostendere non sufficimus,) inter reges rex ipse singularis, cum nos jam exsulantes, vagos et profugos et quasi locum in mundo non habentes, mundus nos abjecisset, solus ipse regia motus clementia in augustali tam magnificentia quam munificentia nos excepit. Demum vero post martyris de mundo excessum, mundo cito post propter signa virtutum et prodigia quæ fiebant tropæum [2] martyris prædicante, rex ille pius exinde motus, mox (quod inauditum est, reges videlicet Francorum transisse maria, nisi forte ad exteras seu fidei inimicas nationes debellandas,) ipse tamen tam potens rex, solo pietatis amore tractus et evictus, exivit regnum, ventis se commissit et undis, et insulam in corde maris sitam

[1] *præscripsimus*, C. | [2] *trophæum*, A.

intravit, ob id solum ut eum, quem exceperat et exhibuerat exsulem, adoraret vulneratum, in sepulchro dormientem adhuc; et adorans ea quæ talem et tantum regem decebant obtulit munera, vinum videlicet et aurum; aureum scilicet calicem et vini centum modios perpetuo ad natalitium diem martyris singulis annis celebrandum in lætitia; in hoc pius ille rex, sive in vita sive in morte sua, pro se et pro regno suo beato martyri quasi annuum tributum solvens. His gifts.

Et talem profecto regem talis oblatio decuit, vini dico cum calice aureo. Et revera, ni fallor, mystica oblatio hæc, etsi rex ipse qui offerebat forte ignoraret mysterium. Revera mysterium illi offerre vinum et aurum qui propter justitiæ veritatem calicem salutaris accepit.

IV. (Lib. ii., not. 9.)

De illustri Anglorum rege triumphato per martyrem.

Sed quid? De quadam alia mundi potestate inclyta et immensa, in victorioso martyris sanguine triumphata, consequens nunc meli nostri notula in[1] cithara nostra resonabit: nisi quia prior illa de mundi potestatibus, de qua in proxime præcedenti meli notula decantavimus, non tam triumphata, quam sponte humiliata prædicatur; verum potestas hæc, de qua nunc[2] meli hujus notula resonabit, ad omnipotentis Imperatoris gloriam et commilitonis martyris sui palmam illustrandam, et ad ipsius triumphatæ potestatis Deo favente coronam immarcessibilem per visibilem palmam mortis militis palam est triumphata. Quæ profecto potestas mundo tam clara ne silentio meo obumbretur diutius, hæc tanta et tam magna potestas, palam et tam fructuose quam gloriose, triumphata, Henricus illustris rex Anglorum est, magni illius Henrici quon- Grief of king Henry at the murder.

[1] *notulam* for *notula in*, C. | [2] *hunc*, A.

dam Anglorum regis nepos. Quem quidem et præsens et sæcula post futura perpetuo jubilarent, et in orbe Britannico regem quasi unicum et singularem et cæteris qui ante ipsum incomparabilem conclamarent, si non tamen, nescio quo Dei judicio, ira pessima consultrice et pravis instigantibus sic, ex profano illo facto patrato in martyrem maculam dedisse judicaretur in hanc tantam gloriam suam. Iste quippe Henricus, gentis firmamentum, stabilimentum populi, fulcimentum infirmorum, pauperum tutor, superborum baculus, malleus tyrannorum, rex pacis et columna justitiæ; quem crescere fecit Excelsus quasi terræ pulverem, et ut stellas exaltare semen ejus et hæreditari illos a mari usque ad mare; cujus profecto, ut novit mundus et contestatur adhuc, hic Imperatoris excelsi singulariter miles et martyr, dum adhuc in carne in floridis juventutis suæ annis militaret, tantam, sicut in libello historico supra satis ostendimus, adeptus fuerat familiaris dilectionis gratiam,[1] ut in aulico cancellariæ officio quasi co-Augustus coregnaret Augusto. Sic erat inter duos quasi regnum unum, quia cor unum et anima una. Verum, ut longiora nunc brevius percurram, utpote quæ in historia prolixius præostensa sunt, multis aulicorum et aliis multis, et præsertim nostri officii viris, clericis dico et pontificibus, mutuæ istius dilectionis et pacis, pacis totius et dilectionis inimico instigante sic, istud quod indissolubile videbatur unitatis vinculum ruptum est, rege tam diligente et tam dilecto adeo adversus tam carum suum, tam dilectum suum, succenso quasi clibano a coquentibus, ut a pravis male consultum animi sui calorem intra se continere non posset; quin potius coram præfatis illis militibus carnificibus, et aliis etiam aulicis palam, in vehementi iræ suæ impetu, tam dura, tam aspera, adversus tantum dilectum suum et tam

[1] A leaf is here wanting in A.

carum intonuit, ut auditores milites concussi ex his morte eum tollerent et occiderent, arbitrantes se ex hoc gratum regi obsequium præstitisse. Quod tamen ut pervenit ad regem, sicut qui præsentes fuerunt contestantur, non potest excogitare cor, non lingua proferre, non os effari, quantum mox ex horrore facti fuerit stupidus et attonitus, quam perturbatus, quam totis intimis concussus visceribus et excussus, se quasi dilacerans et dilanians, adeo etiam stupidus et attonitus ut qui viderunt secretius et familiarius sic, ne verteretur in maniam aliterve a tristitia absorberetur, vehementer formidarent. Inter alios, qui tunc regi familiarius adstiterunt, vir omni sanctitate præclarus, venerabilis episcopus Baiocensis Henricus, mihi, qui hæc scripsi, retulit sic.

* * * * *

Sed ad regem nostrum revertendum adhuc, cujus revera famæ expedit immortali ut a martyris discipulo scribantur hæc; qui alias forte in sæculis post futuris mortem directo præcepisse judicaretur, et super hoc pœnitentiam non egisse. Solent quippe in humano genere detrahentium linguæ toxicatæ ex quocunque mali seminario multum mox per totum corpus effundere virus et inficere totum. Sed rex profecto super eo quo excessisse se accusabat, ut jam docebunt sequentia, humiliter et supra omnium fidem devote pœnituit, non [quidem],[1] ut ipse rex mihi martyris discipulo qui scripsi hæc confiteri dignatus est, quod martyris mortem directo præcepisset, (quod absit a tanta mundi potestate et mundo tam clara,) sed quia etsi non per ipsum, pro ipso tamen et pro ejus favore mors hæc. Ego quippe, discipulus qui scripsi hæc, quadam semel nacta et loci et temporis occasione, zelo justitiæ attrahens spiritum et audens sic, domino regi secreto inter nos tantum prius objeci quod videlicet

Conversation between Henry and the writer.

[1] This word seems to be inserted in C.; but it is indistinctly written.

mors hæc domini mei pro ipso fuisset et per ipsum. Ipse vero, in nullo ut notari posset motus, in omni tranquillitate respondit, et ut ipsis verbis ejus utar, "Tuum," inquit, "*pro* dolens concedo, sed tuum *per* "audacter renuo." Et mihi quidem rex sic. Solus Deus et ipse novit. Si solum excesserit sic, (et hoc velit Deus, ne amplius!) nimis quidem, et proh dolor, quod etiam sic. Et adjecit tamen qui mihi super hoc loqui dignatus est rex, etiam quodammodo per ipsum fuisse mortem hanc, utpote qui in ira sua coram aulicis et concubiculariis militibus suis tam dura, tam dira, locutus fuerat, ex quibus citæ mortis viri dederit occasionem. Tanta potestas meæ parvitati accusabat se sic, non excusabat; sed intermittamus nunc de hoc, id in primis totis cordis nostri visceribus intimis supplicantes,[1] quod si forte præcepit fieri sic, (quod a tanto rege absit, nec est credibile) Deus ignoscat. Si vero absque præcepto qualitercumque causam dederit, fructuosam ei pœnitentiam Deus inspiret. Cujus pœnitentiæ actionem, de qua jam cœpimus, amodo juxta superius promissum nostrum prosequemur.

The king's show of grief at Argentan.

Ut[2] jam supra tetigimus, mox ut tam[3] letalis facti verbum ad regem pervenit, afflictus est afflictione magna. Et in nominatissimo illo Normanniæ oppido, quod Argenteon[4] dicitur, in quo primum accepit hoc, per dies quadraginta sedit mœrens, quo toto illo pœnitentiali dierum numero acerbiorem multo plusquam mortuorum luctum fecit. Lugentium cibos comedit, equum non ascendit; nulla jurgantium causa, nulla agendorum consultatio, nulla pulsantium querela ingrediebatur ad eum; nulla tot terrarum regendarum sibi cura proponebatur, omnia tunc quasi postponenti præ dolore. Sedebat quippe solitarius, super hoc quod

---

[1] Here A. resumes. See p. 540.
[2] *Et ut*, G.
[3] *jam*, C.
[4] *Argentomium*, MS. Harl. 2. The printed Quadrilogus has *Argentolium*.

acciderat ingemiscens semper et dolens, et sæpe et sæpius iterans "Heu, heu accidisse sic!"

De nuntiis ad Romanam ecclesiam a rege missis post martyrium.[1]

Et quidem pœnitentis regis hæc erat salutis providentia. Rex per totos quadraginta dies solitarius, ut præostendimus, sedens et mœrens sic, confestim in primo sacrilegii auditu viros magnos et industrios ad Romanum pontificem Alexandrum tertium destinavit, ab ipso tanquam summo ecclesiæ patrono et patre omnium consulens quid agendum, et (sicut credibile), humiliter in quo excesserit confitens. Verum quia confessio, sicut nec per scripta nec per personas interpositas fieri solet aut debet, et viva vox confitentis, quo plus auget devotionem, eo plus habet virtutis, vir apostolicus a latere suo duos cardinales direxit, piæ memoriæ magistrum Theodinum Portuensem episcopum cardinalem, et qui adhuc superstes est Albertum, sanctæ Romanæ ecclesiæ cancellarium, viros certe[2] omni religionis sanctitate et scientia præditos; qui et episcopos regni ob supra huic insertas historiæ causas anathematizatos vel suspensos canonice absolverent, et regis postulantis saluti providerent. Itaque ad regis et totius ecclesiæ consolationem hi missi. In quorum adventu episcopi absolutionem quidem, quam non meruerant, de clementia viri apostolici et eorum qui missi fuerant obtinuerunt.

He sends envoys to the pope.

Cardinals Theotwin and Albert sent as commissioners for reconciliation.

Rex autem id, super quo in morte martyris se excessisse accusabat, devote et humiliter confitens in facie ecclesiæ, emendatus juravit postea se infra triennium crucem facturum et Jerosolyman profecturum, nisi per dominum papam staret aut per ejus catholicos successores. Et quidem regis pœnitentia sic erat, tam devota tunc et tam humilis, ut ipsi cardinales videntes

Sept. 27, 1172.

C. adds *et cætera*. | Om. C.

sic, illius in psalmigrapho veritatem versiculi missis paragromatibus contestarentur, " Qui respicit," inquit, " terram et facit eam tremere, qui tangit montes et " fumigant."

De prima dissensione orta inter regem patrem et regem filium.

Rebellion of the younger Henry. A.D. 1173. P. 458.

Verum modico exacto tempore, quarto (ni fallor) quintove circiter anno a martyrio et a pœnitentia regis hac, inter regem patrem et regem filium suum, qui, (ut supra in historia ostendimus), per regni episcopos in injuriam metropolitani sui tunc exsulantis, rege patre sic volente, in regem unctus est, profana seditio et bellum nimis intestinum est exortum ; adeo ut adversus regem patrem et sui fere quotquot, et etiam alieni, Francorum videlicet rex, in potentatu suo magno cum filio rege fœdus jungentes insurrexerint.[1] Regis terræ [2] et regna et nationes et populi, tam sui (ut diximus), quam alieni, adversus solum regem patrem arma moverunt.

De prima peregrinatione regis ad martyrem, et causa peregrinationis.

The king goes to Canterbury as a pilgrim.

Igitur rex pater quid faceret ? quo se verteret ? ad quos declinaret ? Nusquam fides tuta, immo nulla, quia periit, et foris pugnæ et intus timores. Quod igitur solum tunc supererat, humano deficiente, rex solum ad divinum consilium et auxilium se convertit. Audiens quippe indies et certissime credens, mundo jam contestante et cum admiratione conclamante, virtutes, signa, et prodigia quæ Cantuariæ fiebant per martyrem, de mutua inter ipsum et martyrem jam pridem gratia, sicut spero, non immemor, eo etiam fiducialior quod de excessu suo in martyrem gauderet

[1] *insurrexerunt*, A. | [2] *certe*, A.

et speraret se pœnitentiam egisse, a Normannia exivit, in qua tamen tunc potissimum quasi totus erat fervor debacchantis rebellionis. A Normannia (inquam) exivit tunc, et illam, sicut et alias dominationes et principatus suos transmarinos, quasi in solius protegentis Dei et martyris sui manu relinquens omnia, confestim sola divinæ protectionis spe adversus hostes suos armatus transivit maria, et omni occasione et dilatione postposita Cantuariam venit.

Qualiter rex peregrinus Cantuariam intraverit.

His penance there, July 12–3, 1174.

Et incredibiliter humiliatus et devotus, mox antequam civitatem intraret, ut ipsam vidit et metropolitanam ecclesiam in qua martyr requiescit, mox (inquam) se exinanivit, et potestas tanta pauperrimi servi mox formam induit, nudis pedibus et toto etiam nudato corpore, præterquam vili quadam tunica super nudo amictus. Et pedes et nudus sic palam in die et in omnium conspectu civitatem intravit. Et per vicos et plateas civitatis luteas, tanquam de plebeis[1] vilissimorum unus, abjecte sic incessit. Ecce David alter, qui tam dilecto filio suo quasi Absalone altero ob peccatum ipsum persequente, nudis plantis, sicut primus David civitatem exivit, et iste secundus ingreditur. Et ita in suspiriis et gemitibus, tot gentibus et nationibus tremebundus, ipse timens et tremens, martyris adiit sepulturam, ubi tota illa adventus sui die et nocte sequenti jejunus et pervigil ante martyrem pernoctavit. ni fallor, nec enim dubito, sicut gemebundas et pias ante martyrem, quem adeo dilexerat et a quo tantum dilectus, orationes effundens, ejus, nec dubium, meritis, orationibus, et patrociniis in tam arcto toto cordis affectu se commendans; quod mox rerum exitus demonstrabit. Et ibidem etiam coram martyris sepultura, quasi coram ipso martyre, sancto illo et vene-

[1] *plebis*, G.

rabili fratrum cœtu convocato, a singulis fratrum [1] virgæ disciplinalis percussiones singulas velut quasdam secundas quadragenas apostolicas, immo regias, novas et (sicut arbitror) usque tunc inauditas, accepit.

Quod rex consuetudines illas malas quæ exsilii et martyrii causa fuerunt abdicaverit.

He abrogates the objectionable constitutions,

Consuetudines vero illas in scriptum redactas, quæ inter martyrem et ipsum totius fuerunt dissensionis materia, et postea in exsilio confessoris, et demum in morte martyris, causa, rex tanquam vere pœnitens et justificatus jam abdicavit malas et iniquas, deleto sic pro martyris devotione per virtutem martyrii quod adversum nos erat, clerum dico, chirographo [2] decreti quod erat contrarium nobis. De quo satis supra in historia. Bonas vero solum observandas sanxit in posterum. Quarum tamen abdicatarum sic nonnullæ ab ecclesia damnatæ per regnum observantur adhuc.

which, however, were still enforced.

Quod si rege sciente et approbante, rex ipse viderit; Deus nolit. Hæc autem prima regis ad martyrem peregrinatio et coram martyre humiliatio sic est.

* * * * *

Ecce enim regis cor, de quo [3] vere scriptum quod in manu Dei sit, ecce (inquam) cor regis, paulo ante sic pertinacissime obduratum, amaricatum et elevatum sic, quomodo nunc mollitum, quomodo indulcoratum et humiliatum sit. Mons revera a fundamento suo motus, et hoc cum aquis populorum multis circa martyris tumulum circumfluentibus et affluentibus toto die. Mons etiam hic noster, hic rex noster, mons mobilior cæteris. Qui quotiens a transmarinis in regnum revertitur, mox antequam alias divertat, ante alia regni negotia, mox martyris sui amici, nunc et domini, visitat sepulturam cum propriis aquis suis motis similiter.

The king's devotion to St. Thomas.

[1] Om. C.

[2] *cyrographo*, A.; *quirographo*, C.

[3] *quod* for *de quo*, G.

Populi quippe multi et nationes quibus præest, et ipsius præcipue aulici præ cæteris mundi nationibus, (si devotius nescio, Deus scit,) sed hoc scio, quia martyris tanquam specialis patris et patroni sui tumulum frequentius adeunt. Benedicentes ergo laudemus Dominum pro regis nostri peregrinatione hac, pro conversione tam devota, pro reversione tam grata et pro humiliatione tam gloriose abjecta.

* * * * *

Qualiter rex a peregrinatione revertens Cantuariam exierit.

Omnibus itaque in tanta, ut jam descripsimus, humilitate et devotione consummatis, rex jam vere rex, et peregrinus tam devotus, in crastino post missam ante martyris sepulturam celebratam de martyre, maculatis sic pedibus, ut humiliter coram martyre venerat, nec etiam refocillatus, in spe multa patrocinii per martyrem in brevi sibi futuri recessit. He leaves Canterbury.

De hostibus a rege post peregrinationem suam cito triumphatis per martyrem.

Et quod dictu mirum, et ad martyris gloriam et regis pœnitentialem devotionem commendandam non tacendum, spes regem non confudit. Siquidem ipso eodem die, (quod mundus novit et mihi etiam discipulo qui scripsi hæc rex ipse fateri dignatus est,) ipso (inquam) die quo ante martyris sepulturam missam de martyre humiliter admodum et devote audierat, martyre affectuose salutato et quasi a martyre benigne licentiatus post recedens, (erat autem sabbatum,) eodem (inquam) die, eadem etiam diei hora, qua missæ interfuerat, incessanter martyris patrocinia invocans, princeps Scottorum[1] captus est. Magnus profecto princeps The king of Scots taken prisoner, July 13.

[1] *Scotorum*, C.

hic, et inter multos et magnos regis inimicos ipse tunc maximus aut de maximis. Et a militibus quibusdam et paucis et mediæ manus hominibus, qui inter regis fautores tunc paucos regi favebant adhuc, interceptus, tamquam gladio non extracto nec illato vulnere, sed sicut sine pugna et sine plaga captus est; sicut accepi, quodam casu fortuito sed nescio quo, ab exercitu suo grandi, quem collegerat, parum deflexus, Altissimo quidem, in cujus ditione cuncta sunt posita, volente eum tradi sic.

Other successes.

Sed quid per singula? Post regis tam humilem, tam devotam, supra descriptam peregrinationem, sensim in dies, nec longa mora, et cismarini et transmarini, præsertim fideles sui, sed eo ipso jam infideles quo rebelles, in retiaculum quod ipsi domino suo regi tetenderant, ipsimet peccatores ceciderunt.

* * * * *

Hunc vero super inimicos suos successum suum, et pacem tantam et tam perfectam, eo plus miraculosam quo tam citam, omnium sic animis obfirmatis adversus se, rex totam ascripsit Domino et glorioso martyri sancto ejus, cui certissime ascribenda.

De somnio martyri adhuc exsuli prophetice ostenso quasi rebellionis hujus et pacis prophetia.

A prophetic dream of the archbishop.

Hoc quippe, quod martyri adhuc exsuli super ista de qua jam locuti sumus rebellione et post rebellionem pace tam cita accidit, propheticum quoddam somnium, et vere propheticum, evidentissime probat, ipso domino meo, tunc exsule, somnium illud mihi, discipulo qui hæc scripsi, ore proprio indicante sic. "Aspiciebam," inquit, "in visione noctis. Et ecce "quia ego super montem valde excelsum eram, et "dominus rex deorsum in infimo. Et ecce quia subito "universæ cæli volucres adversus regem convenerunt, "ipsum cum unguibus suis et rostris in subito et cito

" alarum suarum quasi turbinis vehementis spiritu im-
" petentes, Ibi omnis generis volucres, maxime quæ
" ex rapto vivunt: ibi aquilæ, ibi gripes, ibi alieti,[1] ibi
" vultures, ibi milvi, ibi accipitres, ibi lari, ibi herodii.
" Sed quid per singula? Singula mihi visa erant ibi
" volucrum genera in genere suo regem quotquot im-
" petentes. Cujus vestimentis per volucrum ungues et
" rostra citissime panniculatim dilaceratis, rex mox,
" solius camisiæ tenui schemate vix opertus, quasi jam
" nudus volucribus expositus est. Et jam tantum in
" modum turbinis vehementis volantium, et rostris et
" unguibus impetentium, impetum sustinere non valens,
" hinc inde impellebatur. Et ipse sensim quoad licuit
" regrediebatur et retrahebat se, ut vim impetus, etsi
" non declinaret omnino, extenuaret tamen. Erat
" autem a tergo regis non respicientis, quia nec con-
" clusus sic respicere potuit, erat (inquam) teterrimum
" quoddam præcipitium et profundissimum, a rege ut-
" pote a tergo improvisum. Cui cum appropinquasset
" jam rex, sic retrahens se, et quoad poterat evitans
" impetentium vim, unus de aulicis regis familiarissimis,
" de quo tanquam de se altero rex fidebat, utpote
" quem et honoribus et divitiis inter regni primos rex
" illustraverat; hic, (inquam), torvo torvior et plus-
" quam inhumanus, in volucrum accessit adjutorium,
" camisia, qua sola super nudo rex vix amictus erat,
" regem spoliare violenter attentans, et cum volucrum
" impetu ipse pariter regem cœpit pellere in præcipi-
" tium. Rege vero jam ruituro, commota sunt pietatis
" eximiæ viscera mea super rege, qui in monte sede-
" bam excelso cernens hæc. Et pristinæ gratiæ et
" familiaritatis mutuæ inter regem et me recolens, etsi
" mihi modo offensum, non potui tamen in offensa hac
" miserationes meas[2] continere; quin potius, sicut visum
" mihi, de montis tam excelsi vertice quo sedebam

[1] i.e. *haliæëti.*

[2] *miserationem meam*, G.

" tam citus descendi tamquam si in ictu oculi; peri-
" culo jam sic imminente et compassione multa quasi
" alas tribuentibus mihi et ad velocem me succursum
" impellentibus. Et sic quasi in momento regi astiti.
" Et mox framea longa et acutissima, nescio tamen
" quo casu in ea posita, in manu mea refulsit. Qua
" velut subito et momentanee mihi visus sum universas
" illas cœli volucres dissipatas dispersisse, dissipasse et
" dispersas; et regem liberatum sic continuo insignibus
" suis regiis gloriose et decentissime indui, illum auli-
" cum objurgans acerrime qui (ut diximus) in volu-
" crum adjutorium sic transierat, addens regem ab
" ipso non meruisse hoc."

Hoc somnium vere futurorum vaticinium dominus meus, ut diximus, in exsilio tunc viva voce mihi, qui jam scripsi hoc,[1] retulit sic, et etiam aulici nomen indicavit.[2] Pro quo aulico exire potest in proverbium, cum quivis complices habens male versatur contra domini fidem, ut de eo proverbialiter dicatur, " Et iste
" in volucrum adjutorium transiit." Veruntamen cæteris quæ ad visionem hanc non omissis, aulicum tamen hunc in historia hac nominare prætermitto, ne forte ejus, qui jam superstes non est, decretam universæ carnis viam ingressi, et præsentibus et post futuris sæculis nomen odiosius fieret, et ne etiam posteri ejus, qui non meruerunt, vel ex suspicione proditionis nota ulla inurantur et paterni delicti confundantur opprobrio. Et quidem relato somnio dominus meus mihi loquens adhuc brevibus sic, quasi somnium interpretans, adjecit se in arcto aliquo regi subventurum adhuc; hac ipsa interpretatione tam brevi somnium vere propheticum indicans. Et ego, qui nunc scripsi, cum semel visionem hanc nacto loco et tempore domino regi, finita ut diximus rebellione, et pace sic desuper data, retulissem, rex ipsemet mox interpretatus est super ea

[1] *hæc*, C.

[2] Probably Robert, earl of Leicester, A.D. 1167–90. See vol. i., pp. 485–7.

rebellione, et super ejusdem rebellionis tam felici, tam glorioso et pacifico et vere miraculoso exitu, hujus visionis veritatem evidentissime completam iri; hujus relatæ visionis occasione adjiciens, qui super hoc loqui mihi dignatus est rex, quod et ego supra non tacui, " Et eodem," inquiens, "die, videlicet die Sabbati, " eadem etiam hora diei, qua ante martyrem missam " audiens devotius martyris patrocinia invocabam, a " quibusdam militibus meis, et quidem paucis et etiam " hominibus satis mediocribus his, princeps Scottorum, " de maximis inimicis meis ipse maximorum unus, " captus est ab his qui eum ceperunt, sicut die, ita et " hora, captionis ejus sic notata." Et ita rex ipse sic primo et per diem et per diei horam facti me edocuit et prædicavit miraculum. Quod ego quidem eo devotius quo certius huic Melorum libello interserui. Et eo etiam jocundius quo in historiæ hujus pericope hac ipsum augustum magistrum habui facti relatorem certissimum, et miraculi, sicut testem, et prædicatorem. Factus est enim nobis sic in mira Dei virtute de quondam Saulo nunc Paulus, ipsius potenti Dei mutatione modo prædicator, cujus paulo ante tantus fuerat persecutor. Unde et historiæ hujus pericopa hæc eo amplius inter cæteras illustrata, quo ipso augusto quondam tanto persecutore, nunc vero ad martyris gloriam magistro prædicatore, edita est. Veruntamen cum rex dicti aulici, qui (ut prædiximus) in volucrum adjutorium transierat, nomen proprium sæpe et sæpius instanter sciscitaretur, quærens ipsum sibi designari ex nomine, ego tamen propter jam supradictas causas nominatim ipsum exprimere constanter renui.

V. (Lib. ii., not. 21.)[1]

Imperatoris vexillum crucis suos tutatur bajulos. Similiter et vexillum vasis militis, adeo ut natio illa

The Canterbury phials re-

[1] This *notula* is not in C., although there is a reference to it.

spected by the Welsh.

quæ Gualensium nominatur, in inimicos suos inexorabilis et sævissima, etiam inimicis vexillaris vasis hujus gestatoribus deferat. Et hoc prius omissum hic iterum quasi novum et post alia fere omnium novissimum superaddimus, et ut ultima præsentis istius meli nostri notula breviter in fine concludatur.

VI. (Lib. ii., not. 22.)

De pixidibus prius gestatis.[1]

History of the phials.

Siquidem commune dicitur, et indubium hoc, quod inter initia martyris peregrini novelli in peregrinationis suæ signum vacuas quasdam gestabant pixides. Quæ quantumcumque solidatæ aquam dictam martyris sanctificatam sanguine continere non poterant. Quinimmo quanto magis infundebant, tanto magis illæ stillatim evacuabantur. Unde et vase illo miraculose reprobato sic, successit alterum hoc. Multi qui viderunt de pixidibus sic rejectis, contestantur quod dicimus. Etiam et quædam pixides sic rejectæ in signum miraculi super ipsum martyris sepulchrum videri possunt suspensæ adhuc. Unde, (sicut videtur,) ad majorem istius quod nunc gestatur vasis peregrinatorii commendationem, et ipsius efficacius comprobandum mysterium, prius sic per Spiritum Sanctum, sicut evidentissimum, miraculose rejectum est. Quis tamen hominum primus hoc conflaverit, aut primus bajulaverit, nescitur, nisi quia (sicut videtur) Spiritu Sancto sic inspirante, non unus sed simul omnes, omnibus subito ab universo ecclesiarum orbe in peregrinationis suæ signum hoc consimile bajulantibus. In quo duo sunt, plumbum et aqua, et hæc quidem mystica. Quæ utinam deinceps mundus, sicut devote portat in pectore, sic et sapienter et æque ponderet illa in mente.

See vol. ii. p. xxi.

[1] This title is omitted in C.

VII. (Lib. iii., not. 30.)[1]

The writer complains of neglect.

Ego a domino meo, sive in via, sive in patria, sive in pugna, sive in palma, sive in campo, sive in lecto, admodum invitus avellor. Et tamen avelli me jam oportet. Periclitor enim et peregrinor adhuc, sublato mihi domino meo, sine socio, sine solatio, sine adjutorio in peregrinatione mea hac etiam adeo solus derelictus, ut orbis Britannicus, in quo, dum hanc martyris historiam scriberem, aliquandiu sum moratus, mihi communicare vix velit, nescio si aut dignetur aut audeat. Et de pontificibus terræ mea præsertim querimonia hæc. Nescio si forte ob primam in me regis nostri iram ipsi adhuc exterriti sint, et mihi communicare aut non dignentur aut metuant; aut iterum nescio si suam reputent injuriam, quod patri meo et domino decessori suo per tot labores, per difficultates tot, per tot damna, per tot pericula, impenderim tam devotum, sicut mundus novit, et tam fidele obsequium. Et quod mirum admodum, patris mei et domini, similiter (ut perhibent) patris sui et patroni, mortui corporis et in corruptionem descendentis mortuas quotidie adorant reliquias, et vivas spernunt. Mira quidem devotio hæc: si fructuosa, Deus novit, ipsi viderint. Dignius certe videretur et devotius, ut per vulnera mortui corporis super patroni sui vivas adhuc reliquias effunderentur viscera suæ miserationis. Veruntamen de duobus jam domini mei in sede metropolitana successoribus, quos ipse vidi dum adhuc martyris historiam scriberem, nulla mihi nunc quæstio, querimonia nulla. Quibus dumtaxat, tanquam matris meæ sanctæ Cantuariensis ecclesiæ sponsis, debeo reverentiam, non quæstionem ullam movere vel querimoniam. Quid deceat norunt ipsi, et quid fecerint ipsi viderint. Ut verum fatear, contemptus hic mihi quidem pro minimo ab his vel illis seu ab humano die. Mea quippe gloria, si, domino meo

[1] This section is not in C.

et magistro mihi sublato et currum suum ignitum scandente, ego discipulus peregrinans adhuc adimpleam ea quæ desunt passionum ejus in me; cantans illud cum propheta, "Parvulus sum ego et contemptus, "justificationes tuas non sum oblitus." Et item illud, "Redime me a calumniis hominum, ut custodiam man- "data tua." Siquidem dominus meus, post ipsius de mundo excessum cito mihi in visione apparens, istius versiculi tanquam cujusdam antidoti contra toxicatas calumniantium linguas injunxit memoriam jugem; adjiciens etiam inter psalmigraphi versus hunc præcellere; "Oro et iterum oro ut redimat me Dominus a "calumniis hominum, ut custodiam mandata ejus."

END OF VOL. III.

LONDON:
Printed by GEORGE E. EYRE and WILLIAM SPOTTISWOODE,
Printers to the Queen's most Excellent Majesty.
For Her Majesty's Stationery Office.
[8665.—750.—10/77.]

DATE DUE

GAYLORD

PRINTED IN U.S.A.

BW5097 .T4R655 v.3
Materials for the history of Thomas
Princeton Theological Seminary-Speer Library
1 1012 00031 7000